

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

*До 55-річчя
кафедри криміналістики
та судової медицини
Національної академії
внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИКА

Підручник

За загальною редакцією *В. В. Пяковського*

2-ге видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2020

Рецензенти:

М. А. Погорельський – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Л. Д. Удалова – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ;

В. Ю. Шенітько – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

Колектив авторів:

В. В. Арешонков, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. – глави 10, 11, 12; *П. Є. Антонюк*, канд. юрид. наук – глави 19, 28; *А. О. Антошук*, канд. юрид. наук – глави 25, 30; *В. М. Атаманчук*, канд. юрид. наук – глави 10, 11, 12; *О. О. Вакулик*, канд. юрид. наук, доц. – глава 8; *В. К. Весельський*, канд. юрид. наук, проф. – глава 26; *А. А. Вознюк*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб., доц. – глава 42; *О. Г. Волошин* – глава 18; *О. В. Воробей*, канд. юрид. наук, доц. – глава 15; *Л. В. Герасименко*, канд. юрид. наук, доц. – глава 21; *Д. В. Дабіжа*, канд. юрид. наук – глави 20, 21; *І. А. Жалдак*, канд. юрид. наук – глава 27; *В. В. Журавель*, канд. техн. наук – глава 17; *А. В. Іценко*, д-р юрид. наук, проф. – передмова, глави 1, 3; *М. П. Климчук*, канд. юрид. наук, доц. – глава 41; *О. Л. Кобиланський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 6, 7; *Ю. Б. Комаринська*, канд. юрид. наук, доц. – глави 18, 26; *Н. О. Кононенко*, канд. юрид. наук – глава 36; *А. В. Кофанов*, канд. юрид. наук, доц. – глави 10, 11, 12, 18; *О. С. Кофанова*, канд. юрид. наук – глава 9; *І. Р. Курилін*, канд. юрид. наук, доц. – глава 32; *С. Д. Лук'янчиков*, д-р юрид. наук, проф. – глава 19; *А. В. Миrowsька*, канд. юрид. наук, доц. – глави 5, 24; *Т. В. Михальчук*, канд. юрид. наук – глава 29; *О. І. Мотлях*, д-р юрид. наук, проф. – глава 33; *Г. Ю. Нікітіна-Дудікова*, канд. юрид. наук – глава 37; *Л. Л. Патиц*, канд. юрид. наук, доц. – глава 4; *А. М. Полях*, канд. юрид. наук, доц. – глави 35, 40; *В. В. Пясковський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 15, 35, 36, 37, 38, 39, 40; *В. Я. Радецька*, канд. юрид. наук, доц. – глава 17; *О. О. Садченко*, канд. юрид. наук, доц. – глава 16; *А. А. Саковський*, канд. юрид. наук, доц. – глави 5, 24; *А. В. Самодін*, канд. юрид. наук, доц. – передмова, глава 27; *Є. Ю. Свобода*, канд. юрид. наук, доц. – глава 13; *Д. Б. Сергєєва*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. – глава 33; *Ф. М. Сокиран*, канд. юрид. наук, доц. – глава 25; *І. В. Сорока*, канд. юрид. наук – глава 28; *А. В. Старушкевич*, канд. юрид. наук, доц. – глави 13, 14, 16; *В. М. Стратонов*, д-р юрид. наук, проф. – глава 31; *В. Г. Хахановський*, д-р юрид. наук, проф. – глави 20, 21; *С. С. Чернявський*, д-р юрид. наук, проф. – глави 41, 42; *Ю. М. Черноус*, д-р юрид. наук, проф. – глави 1, 3, 22, 23, 27, 34; *В. В. Юсупов*, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. – глава 2

Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, K82 А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 752 с.

ISBN 978-966-937-828-6

У підручнику викладено загальнотеоретичні засади науки криміналістики, положення криміналістичної техніки та окремих її галузей, розкрито теорію та практику криміналістичної тактики, а також сучасні підходи до методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Підручник розрахований на здобувачів вищої освіти, аспірантів і науково-педагогічний склад закладів вищої освіти юридичного спрямування, працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та інших представників юридичної професії.

УДК 343.98(075)

© Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В. та ін., 2015

© Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Самодін А. В. та ін., переробка і доповнення, 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-937-828-6

ЗМІСТ

Передмова	21

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Глава 1. Загальні положення науки криміналістики	28
1.1. Сучасні уявлення про предмет криміналістики	28
1.2. Функції та завдання криміналістики	33
1.3. Система криміналістики	39
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>43</i>
Глава 2. Історія криміналістики	44
2.1. Передумови виникнення науки криміналістики	44
2.2. Періодизація розвитку науки криміналістики	46
2.3. Становлення та розвиток криміналістичних установ	52
2.4. Персоналії в історії вітчизняної криміналістики	55
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>58</i>
Глава 3. Методологічні засади криміналістики	60
3.1. Поняття та зміст методології криміналістики	60
3.2. Поняття, класифікація та характеристика методів криміналістики	61
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>71</i>
Глава 4. Криміналістична ідентифікація та діагностика	72
4.1. Теорія криміналістичної ідентифікації	72
4.2. Види, об'єкти, форми та суб'єкти криміналістичної ідентифікації	77
4.3. Стадії криміналістичної ідентифікації	79
4.4. Встановлення групової належності	82
4.5. Криміналістична діагностика	83
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>86</i>

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

Глава 5. Загальні положення криміналістичної техніки	87
5.1. Поняття, завдання та система криміналістичної техніки	87
5.2. Суб'єкти, правові підстави та принципи застосування криміналістичної техніки	91
5.3. Засоби криміналістичної техніки	93
5.4. Методи криміналістичної техніки	99
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>102</i>

Глава 6. Криміналістична фотографія	104
6.1. Загальні положення криміналістичної фотографії	104
6.2. Методи криміналістичної фотографії	106
6.3. Фотографування під час проведення слідчих (розшукових) дій	119
<i>Запитання для самоконтролю</i>	125
Глава 7. Криміналістичний відеозапис	126
7.1. Загальні положення криміналістичного відеозапису	126
7.2. Зображувальні засоби, операторські і спеціальні прийоми криміналістичного відеозапису	128
7.3. Підготовка до відеозапису	134
7.4. Відеозапис під час огляду місця події	135
<i>Запитання для самоконтролю</i>	139
Глава 8. Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)	140
8.1. Загальні положення трасології	140
8.2. Поняття сліду в трасології. Механізм слідоутворення. Класифікація слідів	142
8.3. Сліди ніг і взуття	145
8.4. Сліди транспортних засобів	151
8.5. Сліди знарядь злочину та інструментів	156
<i>Запитання для самоконтролю</i>	159
Глава 9. Криміналістичне дослідження слідів папілярних ліній (дактилоскопія)	160
9.1. Загальні положення дактилоскопії	160
9.2. Виявлення слідів папілярних ліній	166
9.3. Фіксація і вилучення слідів папілярних ліній	170
9.4. Дактилоскопічна експертиза	173
<i>Запитання для самоконтролю</i>	174
Глава 10. Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї, патронів (боєприпасів) та слідів їх дії (судова балістика)	175
10.1. Загальні положення судової балістики	175
10.2. Вогнепальна стрілецька зброя та патрони (боєприпаси) до неї	177
10.3. Сліди використання вогнепальної зброї та механізм їх утворення	182
10.4. Огляд вогнепальної зброї, патронів (боєприпасів) до неї та слідів їх дії	189
<i>Запитання для самоконтролю</i>	193

Глава 11. Криміналістичне дослідження холодної зброї та слідів її дії	194
11.1. Загальні положення криміналістичного дослідження холодної зброї	194
11.2. Поняття, класифікація та будова холодної зброї	196
11.3. Огляд холодної зброї та слідів її дії	200
11.4. Експертиза холодної зброї та слідів її дії	203
<i>Запитання для самоконтролю</i>	205
 Глава 12. Криміналістичне дослідження вибухових речовин, пристроїв та слідів їх дії (криміналістична вибухотехніка)	206
12.1. Загальні положення криміналістичної вибухотехніки	206
12.2. Поняття, класифікація та будова вибухових речовин і пристроїв	208
12.3. Огляд місця події за фактами кримінальних вибухів	212
12.4. Вибухотехнічна експертиза	218
<i>Запитання для самоконтролю</i>	222
 Глава 13. Криміналістичне дослідження почерку (криміналістичне почеркознавство)	223
13.1. Загальні положення криміналістичного почеркознавства	223
13.2. Ознаки почерку	226
13.3. Вимоги до порівняльних зразків почерку	230
13.4. Почеркознавча експертиза	234
<i>Запитання для самоконтролю</i>	237
 Глава 14. Криміналістичне дослідження писемного мовлення (криміналістичне авторознавство)	238
14.1. Загальні положення криміналістичного авторознавства	238
14.2. Вимоги до порівняльних зразків писемного мовлення	241
14.3. Авторознавча експертиза	245
<i>Запитання для самоконтролю</i>	249
 Глава 15. Техніко-криміналістичне дослідження документів	250
15.1. Загальні положення техніко-криміналістичного дослідження документів	250
15.2. Поняття та класифікація документів у криміналістиці	253
15.3. Види підроблення документів та способи їх виявлення	256
15.4. Підготовка матеріалів для експертного дослідження	260
<i>Запитання для самоконтролю</i>	269

Глава 16. Криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини (габітологія)	270
16.1. Загальні положення габітології	270
16.2. Характеристика зовнішності людини	272
16.3. Словесний портрет	277
16.4. Суб'єктивний портрет	282
16.5. Портретна експертиза	287
<i>Запитання для самоконтролю</i>	288
Глава 17. Криміналістичне дослідження звукових слідів (фоноскопія)	289
17.1. Загальні положення фоноскопії	289
17.2. Вимоги до порівняльних зразків голосу та мовлення	292
17.3. Експертиза відео-, звукозапису	294
<i>Запитання для самоконтролю</i>	303
Тема 18. Криміналістичне дослідження слідів запаху (одорологія)	304
18.1. Загальні положення одорології	304
18.2. Використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень	308
<i>Запитання для самоконтролю</i>	318
Глава 19. Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів (криміналістичне матеріалознавство)	319
19.1. Загальні положення криміналістичного матеріалознавства	319
19.2. Поняття мікрооб'єктів та основні правила роботи з ними	322
19.3. Об'єкти та речовини біологічного походження як носії криміналістично значущої інформації	325
19.4. Експертизи окремих видів матеріалів, речовин та виробів	328
<i>Запитання для самоконтролю</i>	335
Глава 20. Інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності (криміналістична реєстрація)	337
20.1. Загальні положення криміналістичної реєстрації	337
20.2. Криміналістичні обліки	342
<i>Запитання для самоконтролю</i>	352
Глава 21. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів Національної поліції України	353
21.1. Об'єкти та форми ведення інформаційно-аналітичних систем Національної поліції України	353

21.2. Правила заповнення реквізитів електронних карток інформаційних підсистем та паперових документів обліку	359
21.3. Призначення та формування окремих інформаційних підсистем Національної поліції України	360
21.4. Кримінальний аналіз	366
21.5. Окремі інформаційні системи інших правоохоронних органів, Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України	369
<i>Запитання для самоконтролю</i>	372

РОЗДІЛ 3.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

Глава 22. Загальні положення криміналістичної тактики	373
22.1. Предмет, завдання, джерела та засоби криміналістичної тактики	373
22.2. Загальні положення тактики слідчих (розшукових) дій	377
22.3. Тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція	382
22.4. Слідча ситуація. Тактичне рішення і тактичний ризик. Криміналістична рекомендація	386
<i>Запитання для самоконтролю</i>	390

Глава 23. Криміналістична версія. Організація і планування розслідування	391
23.1. Поняття, сутність та класифікація криміналістичних версій	391
23.2. Етапи, методи побудови та перевірки версій	393
23.3. Загальні положення організації розслідування	396
23.4. Загальні положення планування розслідування	399
<i>Запитання для самоконтролю</i>	405

Глава 24. Тактика огляду	407
24.1. Загальні положення огляду	407
24.2. Види огляду та їх характеристика. Загальні засади огляду	409
24.3. Огляд місця події	416
24.4. Фіксація ходу і результатів огляду	420
<i>Запитання для самоконтролю</i>	422

Глава 25. Тактика обшуку	423
25.1. Загальні положення обшуку	423
25.2. Підготовка до обшуку	425
25.3. Робочий етап обшуку	429
25.4. Тактика обшуку транспортних засобів, у приміщенні та на місцевості. Обшук особи	433

25.5. Фіксація ходу і результатів обшуку	436
<i>Запитання для самоконтролю</i>	439
Глава 26. Тактика допиту	440
26.1. Загальні положення допиту	440
26.2. Підготовка до допиту	444
26.3. Робочий етап допиту	447
26.4. Фіксація ходу і результатів допиту	451
<i>Запитання для самоконтролю</i>	454
Глава 27. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	455
27.1. Загальні положення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	455
27.2. Підготовка до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	456
27.3. Робочий етап одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	461
27.4. Фіксація ходу і результатів одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	467
<i>Запитання для самоконтролю</i>	469
Глава 28. Тактика пред'явлення для впізнання	470
28.1. Загальні положення пред'явлення для впізнання	470
28.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання	473
28.3. Робочий етап окремих видів пред'явлення для впізнання	481
28.4. Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання	485
<i>Запитання для самоконтролю</i>	487
Глава 29. Тактика проведення допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції	488
29.1. Загальні положення допиту і пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування	488
29.2. Підготовка до допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування	490
29.3. Робочий етап допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування	495
29.4. Фіксація ходу і результатів допиту, пред'явлення для впізнання, проведених у режимі відеоконференції	497
<i>Запитання для самоконтролю</i>	503

Глава 30. Тактика слідчого експерименту	504
30.1. Загальні положення слідчого експерименту	504
30.2. Підготовка до слідчого експерименту	507
30.3. Робочий етап слідчого експерименту	512
30.4. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту	515
<i>Запитання для самоконтролю</i>	518

Глава 31. Загальні засади проведення негласних (слідчих)	
розшукових дій	519
31.1. Поняття, ознаки, система негласних слідчих (розшукових) дій	519
31.2. Негласні слідчі (розшукові) дії, що пов'язані з втручанням	
у приватне спілкування	521
31.3. Інші негласні слідчі (розшукові) дії	529
<i>Запитання для самоконтролю</i>	539

Розділ 32. Використання спеціальних знань під час	
досудового розслідування	541
32.1. Загальні положення використання спеціальних знань	
під час досудового розслідування	541
32.2. Призначення судових експертиз	545
32.3. Оцінка висновку експерта	552
<i>Запитання для самоконтролю</i>	554

Глава 33. Поліграфологія в системі спеціальних знань	555
33.1. Загальні положення поліграфології	555
33.2. Правові підстави проведення та сутність судово-психологічної	
експертизи з використанням поліграфа	557
33.3. Організаційні питання проведення судово-психологічної	
експертизи з використанням поліграфа	560
33.4. Оформлення результатів судово-психологічної експертизи	
з використанням поліграфа	564
<i>Запитання для самоконтролю</i>	565

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА

Глава 34. Загальні положення криміналістичної методики	567
34.1. Поняття, сутність та сучасні тенденції розвитку	
криміналістичної методики	567
34.2. Класифікація та структура окремих методик розслідування	
кримінальних правопорушень	573

34.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень	577
<i>Запитання для самоконтролю</i>	581
Глава 35. Розслідування вбивств	582
35.1. Криміналістична характеристика вбивств	582
35.2. Початковий етап розслідування вбивств	587
35.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	593
<i>Запитання для самоконтролю</i>	598
Глава 36. Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	599
36.1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень	599
36.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	604
36.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	608
<i>Запитання для самоконтролю</i>	614
Глава 37. Розслідування зґвалтувань	615
37.1. Криміналістична характеристика зґвалтувань	615
37.2. Початковий етап розслідування зґвалтувань	619
37.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	623
<i>Запитання для самоконтролю</i>	630
Глава 38. Розслідування крадіжок	631
38.1. Криміналістична характеристика крадіжок	631
38.2. Початковий етап розслідування крадіжок	636
38.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	641
<i>Запитання для самоконтролю</i>	645
Глава 39. Розслідування грабежів та розбоїв	646
39.1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв	646
39.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв	650
39.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	655
<i>Запитання для самоконтролю</i>	661
Глава 40. Розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	662
40.1. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	662

40.2. Початковий етап розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	670
40.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	674
<i>Запитання для самоконтролю</i>	681
Глава 41. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів	682
41.1. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів	682
41.2. Початковий етап розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів	686
41.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	691
<i>Запитання для самоконтролю</i>	700
Глава 42. Розслідування хуліганства	701
42.1. Криміналістична характеристика хуліганства	701
42.2. Початковий етап розслідування хуліганства	704
42.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	706
<i>Запитання для самоконтролю</i>	714
Перелік використаних та рекомендованих інформаційних джерел	716
Відомості про авторів	747

CONTENT

Introduction	21

PART 1.

THEORETICAL GROUNDS OF CRIMINALISTICS

Chapter 1. General grounds of criminalistics science	28
1.1. Modern perceptions on subject of criminalistics	28
1.2. Functions and tasks of criminalistics	33
1.3. System of criminalistics	39
<i>Questions for self control</i>	43

Chapter 2. History of criminalistics	44
2.1. Origins of criminalistics science	44
2.2. Periodization of criminalistics science development	46
2.3. Establishment and development of criminalistics institutes	52
2.4. Personalities in history of native criminalistics	55
<i>Questions for self control</i>	58

Chapter 3. Methodological grounds of criminalistics	60
3.1. Definition and content of criminalistics methodology	60
3.2. Definition, classification and characteristic of criminalistics methods	61
<i>Questions for self control</i>	71

Chapter 4. Criminalistics identification and diagnostics	72
4.1. Theory of criminalistics identification	72
4.2. Types, objects, forms and subjects of criminalistics identification	77
4.3. Phases of criminalistics identification	79
4.4. Determination of group-specificity	82
4.5. Criminalistics diagnostics	83
<i>Questions for self control</i>	86

PART 2.

CRIMINALISTICS TECHNICS

Chapter 5. General provisions of criminalistics technics	87
5.1. Definition, tasks and system of criminalistics technics	87
5.2. Subjects, legal grounds and principles of criminalistics technics application	91
5.3. Means of criminalistics technics	93

5.4. Methods of criminalistics technics	99
<i>Questions for self control</i>	102
Chapter 6. Criminalistics photography	104
6.1. General provisions of criminalistics photography	104
6.2. Methods of criminalistics photography	106
6.3. Taking photos during investigative (operative) actions	119
<i>Questions for self control</i>	125
Chapter 7. Criminalistics video recording	126
7.1. General provisions of criminalistics video recording	126
7.2. Video recording means, operator's and special methods of criminalistics video recording	128
7.3. Preparation to video recording	134
7.4. Video recording during crime scene investigation	135
<i>Questions for self control</i>	139
Chapter 8. Criminalistics examination of traces (trace evidence analysis)	140
8.1. General provisions of trace evidence analysis	140
8.2. Definition of trace in trace evidence analysis. Trace formation mechanism. Classification of traces	142
8.3. Footprints and footwear traces	145
8.4. Vehicle traces	151
8.5. Break-in equipment and tools traces	156
<i>Questions for self control</i>	159
Chapter 9. Criminalistics examination of dermal ridges traces (dactyloscopy)	160
9.1. General provisions of dactyloscopy	160
9.2. Exposure of dermal ridges traces	166
9.3. Fixation and extraction of dermal ridges traces	170
9.4. Dactyloscopy forensic research	173
<i>Questions for self control</i>	174
Chapter 10. Criminalistics examination of firearms, cartridges (ammunition) and mark evidence (ballistics)	175
10.1. General provisions of ballistics	175
10.2. Firearms and cartridges (ammunition)	177
10.3. Firearms mark evidence and traces building mechanism	182

10.4. Examination of firearms, its cartridges (ammunition) and mark evidence	189
<i>Questions for self control</i>	193
Chapter 11. Criminalistics examination of cold arms and mark evidence	194
11.1. General provisions of criminalistics examination of cold arms	194
11.2. Definition, classification and structure of cold arms	196
11.3. Examination of cold arms and mark evidence	200
11.4. Forensic research of cold arms and mark evidence	203
<i>Questions for self control</i>	205
Chapter 12. Criminalistics examination of explosives, explosive devices and mark evidence (explosive ordnance research)	206
12.1. General provisions of explosive ordnance research	206
12.2. Definition, classification and structure of explosives and explosive devices	208
12.3. Crime scene investigation after in case of criminal explosion	212
12.4. Explosive ordnance research	218
<i>Questions for self control</i>	222
Chapter 13. Criminalistics examination of handwriting (graphologic examination)	223
13.1. General provisions of graphologic examination	223
13.2. Features of handwriting	226
13.3. Requirements to comparative samples of handwriting	230
13.4. Graphologic examination	234
<i>Questions for self control</i>	237
Chapter 14. Criminalistics examination of written language (authorship examination)	238
14.1. General provisions of authorship examination	238
14.2. Requirements to comparative samples of written language	241
14.3. Authorship examination	245
<i>Questions for self control</i>	249
Chapter 15. Criminalistics document examination	250
15.1. General provisions of criminalistics document examination	250
15.2. Definition and classification of documents in criminalistics	253
15.3. Types of documents forgery and methods of its disclosure	256
15.4. Preparation of materials for criminalistics examination	260
<i>Questions for self control</i>	269

Chapter 16. Criminalistics examination of human appearance	
features (habitology)	270
16.1. General provisions of habitology	270
16.2. Characteristic of human appearance	272
16.3. Verbal description	277
16.4. Subjective description	282
16.5. Portrait examination	287
<i>Questions for self control</i>	288
Chapter 17. Criminalistics examination of audio traces (phonoscopy)	289
17.1. General provisions of phonoscopy	289
17.2. Requirements to comparative samples of voice and speech	292
17.3. Video and audio records examination	294
<i>Questions for self control</i>	303
Chapter 18. Criminalistics examination of scent traces (scent research)	304
18.1. General provisions of scent research	304
18.2. Use of information about scents during criminal offences investigation	308
<i>Questions for self control</i>	318
Chapter 19. Criminalistics examination of materials, substances	
and items (criminalistics materiology)	319
19.1. General provisions of criminalistics materiology	319
19.2. Definition of micro objects and main rules of their handling	322
19.3. Biologically sourced objects and substances as bearers of criminalistics significant data	325
19.4. Examination of certain types of materials, substances and items	328
<i>Questions for self control</i>	335
Chapter 20. Information and reference support of law enforcement	
activity (criminalistics registry)	337
20.1. General provisions of criminalistics registry	337
20.2. Criminalistics registers	342
<i>Questions for self control</i>	352
Chapter 21. Information and analytical support of activity of bodies	
of National Police of Ukraine	353
21.1. Objects and procedures of functioning of informational and analytical systems of National Police of Ukraine	353
21.2. Fill-in instruction for electronic cards of informational sub-systems and paper registry documents	359

21.3. Assignment and forming of certain informational sub-systems of National Police of Ukraine	360
21.4. Criminal analysis	366
21.5. Certain informational systems of other law enforcement agencies, Joint and State Registries of Informational Network of Ministry of Justice of Ukraine	369
<i>Questions for self control</i>	372

PART 3.

CRIMINALISTICS TACTICS

Chapter 22. General provisions of criminalistics tactics	373
22.1. Subject, tasks, sources and means of criminalistics tactics	373
22.2. General provisions of investigative (operative) actions tactics	377
22.3. Tactical option, tactical combination, tactical operation	382
22.4. Investigative situation. Tactical decision and tactical risk. Criminalistics recommendation	386
<i>Questions for self control</i>	390

Chapter 23. Criminalistics line of enquiry. Investigation organization and planning

23.1. Definition, essence and classification of criminalistics lines of enquiry	391
23.2. Lines of enquiry' phases, design and verification methods	393
23.3. General provisions of investigation organization	396
23.4. General provisions of investigation planning	399
<i>Questions for self control</i>	405

Chapter 24. Examination tactics

24.1. General provisions of examination	407
24.2. Types of examination and their characteristics. Common grounds of examination	409
24.3. Crime scene investigation	416
24.4. Fixation of examination progress and results	420
<i>Questions for self control</i>	422

Chapter 25. Search tactics

25.1. General provisions of search	423
25.2. Preparation to search	425
25.3. Working phase of search	429
25.4. Tactics of search at vehicles, indoors and at the field. Search of a human being	433

25.5. Fixation of search progress and results	436
<i>Questions for self control</i>	439
Chapter 26. Interrogation tactics	440
26.1. General provisions of interrogation	440
26.2. Preparation to interrogation	444
26.3. Working phase of interrogation	447
26.4. Fixation of interrogation progress and results	451
<i>Questions for self control</i>	454
Chapter 27. Tactics of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated	455
27.1. General provisions of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated	455
27.2. Preparation to simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated	456
27.3. Working phase of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated	461
27.4. Fixation of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated progress and results	467
<i>Questions for self control</i>	469
Chapter 28. Tactics of identification lineup	470
28.1. General provisions of identification lineup	470
28.2. Preparation to identification lineup	473
28.3. Working phase of certain types of identification lineup	481
28.4. Fixation of identification lineup progress and results	485
<i>Questions for self control</i>	487
Chapter 29. Tactics of interrogation and identification lineup via video conference	488
29.1. General provisions of interrogation and identification lineup via video conference during pretrial investigation	488
29.2. Preparation to interrogation and identification lineup via video conference during pretrial investigation	490
29.3. Working phase of interrogation and identification lineup via video conference during pretrial investigation	495
29.4. Fixation of interrogation and identification lineup via video conference progress and results	497
<i>Questions for self control</i>	503

Chapter 30. Tactics of investigative experiment	504
30.1. General provisions of investigative experiment	504
30.2. Preparation to investigative experiment	507
30.3. Working phase of investigative experiment	512
30.4. Fixation of investigative experiment progress and results	515
<i>Questions for self control</i>	518
 Chapter 31. General provisions of carrying out of covert investigative (operative) actions	519
31.1. Definition, characteristics and system of covert investigative (operative) actions	519
31.2. Covert investigative (operative) actions related to intervention in private conversation	521
31.3. Other investigative (operative) actions	529
<i>Questions for self control</i>	539
 Chapter 32. Use of special knowledge during pretrial investigation	541
32.1. General provisions of use of special knowledge during pretrial investigation	541
32.2. Commission of forensic research	545
32.3. Evaluation of experts findings	552
<i>Questions for self control</i>	554
 Chapter 33. Polygraphology in system of special knowledge	555
33.1. General provisions of polygraphology	555
33.2. Legal grounds of carrying out and essence of psychological research with the use of polygraph	557
33.3. Organizational issues of carrying out of psychological research with the use of polygraph	560
33.4. Presentation of results of psychological research with the use of polygraph	564
<i>Questions for self control</i>	565

PART 4.

CRIMINALISTICS METHODS

Chapter 34. General provisions of criminalistics methods	567
34.1. Definition, essences and modern trends of criminalistics methods development	567
34.2. Classification and structure of certain criminalistics methods of criminal offences investigation	573

34.3. Criminalistics characteristics of criminal offences	577
<i>Questions for self control</i>	581
Chapter 35. Investigation of homicides	582
35.1. Criminalistics characteristics of homicides	582
35.2. Initial phase of investigation of homicides	587
35.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	593
<i>Questions for self control</i>	598
Chapter 36. Investigation of bodily harms	599
36.1. Criminalistics characteristics of bodily harms infliction	599
36.2. Initial phase of investigation of bodily harms infliction	604
36.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	608
<i>Questions for self control</i>	614
Chapter 37. Investigation of rapes	615
37.1. Criminalistics characteristics of rapes	615
37.2. Initial phase of investigation of rapes	619
37.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	623
<i>Questions for self control</i>	630
Chapter 38. Investigation of thefts	631
38.1. Criminalistics characteristics of thefts	631
38.2. Initial phase of investigation of thefts	636
38.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	641
<i>Questions for self control</i>	645
Chapter 39. Investigation of burglaries and robberies	646
39.1. Criminalistics characteristics of burglaries and robberies	646
39.2. Initial phase of investigation of burglaries and robberies	650
39.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	655
<i>Questions for self control</i>	661
Chapter 40. Investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their substitutes and precursors trafficking	662
40.1. Criminalistics characteristics of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their substitutes and precursors trafficking	662
40.2. Initial phase of investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their substitutes and precursors trafficking	670
40.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions.....	674
<i>Questions for self control</i>	681

Chapter 41. Investigation of violations of traffic safety and vehicle operation rules	682
41.1. Criminalistics characteristics of violations of traffic safety and vehicle operation rules	682
41.2. Initial phase of investigation of violations of traffic safety and vehicle operation rules	686
41.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	691
<i>Questions for self control</i>	700
Chapter 42. Investigation of hooliganism	701
42.1. Criminalistics characteristics of hooliganism	701
42.2. Initial phase of investigation of hooliganism	704
42.3. Carrying out of certain investigative (operative) actions	706
<i>Questions for self control</i>	714
List of used and recommended sources	716
Information about authors	747

ПЕРЕДМОВА

Криміналістика традиційно сприймається як система спеціальних юридичних знань, що забезпечує ефективну протидію кримінальним правопорушенням, з урахуванням вивчення закономірностей протиправної діяльності, виникнення та оптимального використання доказової інформації, спеціальних засобів і методів, які застосовуються правоохоронними, правозахисними, судовими органами й експертними установами у сфері кримінальних процесуальних правовідносин. Водночас криміналістичні знання, в окремих випадках, впливають на результативність роботи й адвокатів, нотаріусів, юрисконсультів та інших представників різних галузей юридичної діяльності.

Вивчення криміналістики, поширення у науковій спільноті та серед фахівців-практиків її здобутків слугує запорукою якісної підготовки юристів, початкової підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, до яких належить Національна академія внутрішніх справ. Сьогодні методологія викладання криміналістики охоплює не лише розгляд усталених теоретичних наукових положень, а враховує й реалії діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, зарубіжні форми та методи протидії злочинності, а дидактичні засади реалізації її практичної складової використовують елементи сучасних підходів до формування знань і вмінь здобувачами вищої освіти з використанням сучасних інформаційних технологій та новітнього техніко-криміналістичного обладнання.

Високими темпами розвивається й наука криміналістика, зокрема, на кінець 2019 року в Україні захищено понад 800 дисертацій, які безпосередньо присвячені або торкаються криміналістичних проблем.

Заслугує на увагу кропітка праця науково-педагогічного складу відповідних кафедр криміналістики, наукових лабораторій та окремих колективів закладів вищої освіти юридичного спрямування, де вдосконалюються наявні та розробляються новітні засоби, методи, прийоми, інструменти та матеріали виявлення, фіксації, вилучення, дослідження й використання криміналістичної інформації у протидії кримінальним правопорушенням.

Над розробкою практичних інструментів експертної роботи з доказовою інформацією успішно працюють науковці та практики науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, Науково-дослідного інституту та Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, науково-дослідних установ судових експертиз, судово-медичних та судово-психіатричних установ Міністерства охорони здоров'я України, науково-дослідних установ та експертних служб Міністерства оборони України та Державної прикордонної служби України.

Архітектоніка підручника побудована за класичною структурою та включає матеріал за чотирма традиційними розділами криміналістики, враховуючи сучасні напрями та тенденції розвитку окремих положень науки криміналістики, а також судово-слідчу практику розслідування кримінальних правопорушень. Внутрішній зміст розділів підручника викладено у відповідних главах, у кожній з яких подається основний матеріал та передбачені запитання для самоконтролю.

Перший розділ «Теоретичні основи криміналістики» присвячений висвітленню загальних теоретичних положень науки криміналістики, історії та періодизації її розвитку, з урахуванням наукового внеску провідних науковців-криміналістів, методологічним засадам криміналістики, основам криміналістичної ідентифікації та діагностики.

У другому розділі «Криміналістична техніка» розглядаються загальні положення криміналістичної техніки, а також її відповідні галузі, зокрема: криміналістична фотографія і відеозапис; трасологія; криміналістичне зброєзнавство; криміналістичне дослідження письма; техніко-криміналістичне дослідження документів; габітологія; фоноскопія; одорологія; криміналістичне матеріалознавство тощо.

В умовах стрімкого розвитку та впровадження до правоохоронної й судово-слідчої практики інформаційно-телекомунікаційних систем, алгоритмів розв'язання завдань на основі «штучного інтелекту», засад «електронного кримінального провадження» особлива увага приділяється питанням інформаційно-довідкового забезпечення правоохоронної діяльності (криміналістична реєстрація) та інформаційно-аналітичному забезпеченню діяльності органів Національної поліції України, у тому числі й використанню можливостей кримінального аналізу під час розслідування кримінальних правопорушень.

Третій розділ «Криміналістична тактика» ознайомлює читача з загальними положеннями криміналістичної тактики, сутністю та значенням у слідчій діяльності таких категорій як «слідча ситуація», «тактичний прийом», «так-

тична комбінація», «тактична операція», «тактичне рішення», «тактичний ризик», «криміналістична рекомендація», «криміналістична версія», а також висвітлює питання організації і планування досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Тактику слідчих (розшукових) дій як огляд, обшук, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент подано у формі класичного криміналістичного підходу щодо підготовчого, робочого та заключного етапів їх проведення з урахуванням положень чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування правоохоронними органами.

Враховуючи актуальність та складність проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції автори підручника виокремлюють їх положення окремими главами. Звертається увага й на проведення негласних (слідчих) розшукових дій, засади, форми та напрями використання спеціальних знань, а також окремі можливості застосування поліграфа під час досудового розслідування.

Розділ четвертий «Криміналістична методика» традиційно охоплює напруження науки криміналістики щодо поняття, сутності та тенденцій розвитку криміналістичної методики як наукової категорії, класифікації та структури окремих методик, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Окремі криміналістичні методики, такі як розслідування вбивств, заподіяння тілесних ушкоджень, згвалтувань, крадіжок, грабежів та розбоїв, хуліганства, злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, подано з урахуванням сучасного стану, структури й динаміки злочинності в Україні.

Перелік використаних та рекомендованих інформаційних джерел охоплює фундаментальні та сучасні наукові праці вчених-криміналістів, нормативно-правові акти, у тому числі й відомчі, а також окремі дидактичні засоби навчання як інформаційно-довідкові системи, автоматизовані робочі місця, мультимедійні навчальні посібники, дистанційні курси, розміщені на офіційному веб-порталі Національної академії внутрішніх справ з якими доцільно ознайомитись читачеві для комплексного розуміння окремих теоретичних положень, викладених у підручнику.

Наукові погляди авторського колективу під час підготовки видання викладені з урахуванням раніше опублікованих наукових праць у галузі криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи та кримінального права, матеріалів судово-слідчої практики.

Підручник розрахований на здобувачів вищої освіти, аспірантів і науково-педагогічний склад закладів вищої освіти юридичного спрямування, праців-

ників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та інших представників юридичної професії.

Зі згадкою про всіх науковців, хто присвятив свій життєвий та творчий шлях формуванню сучасних теоретичних положень науки криміналістики й дослідженню її окремих положень, авторський колектив підручника висловлює щиру подяку провідним науковцям-криміналістам та фахівцям-практикам, хто надав допомогу під час його підготовки і буде вдячний читачам за їх відгуки і побажання, які можуть бути опубліковані у наукових виданнях або надіслані на адресу кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

INTRODUCTION

Criminalistics has been traditionally assumed as special knowledge system that provides effective counteraction to criminal offences with regard to examination of unlawful activity's consistent patterns, evidentiary information's genesis and optimal utilization, special means and measures being used by law enforcement, human rights protection, judicial bodies and forensic offices in the field of criminal proceedings relation. Simultaneously in some cases criminalistics knowledge are making an impact to results of work of lawyers, notaries, counselors and other representatives of legal activity's different sectors.

Studying criminalistics, spreading its achievements among researchers and practitioners serves as collateral of qualitative legal education, basic and post-graduate training of police officers in specialized higher educational institutions National Academy of Internal Affairs appertains to. Nowadays methodology of criminalistics teaching comprises not only conventional theoretical scientific concepts, but also realities of bodies of pretrial investigation and operative units activity, foreign means and measures of crime counteraction, whereas didactical grounds of its practical component realization use elements of modern approaches to students' knowledge and skills building via informational technologies and latest criminalistics equipment.

Criminalistics is developing at a fast pace: by the end of 2019 more than 800 dissertations concerning directly or coming near problems of criminalistics have been successfully defended in Ukraine.

Work of teaching and research staff of respective criminalistics departments and scientific laboratories is worth mentioning due to significant improvement of current and development of new means, methods, tools and materials of finding, fixation, extracting, research and use of criminalistics data in criminal offences counteraction.

Researchers and practitioners from scientific and research institutes of Ministry of Justice of Ukraine, State Scientific and Research Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, State Research Forensic Center of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ukrainian Scientific and Research Institute of Special Technics and Forensic of Security Service of Ukraine, scientific and research forensic and forensic

medicine establishments of Ministry of Health Care of Ukraine, scientific and research establishments and forensic services of Ministry of Defence of Ukraine and State Border Guard Service of Ukraine.

Textbook's architectonics is classically composed and includes material from four traditional parts of criminalistics taking into account some of its concepts' modern directions and trends (as well as investigational and judicial practice of criminal offences investigation). These parts' internal content is embodied in respective chapters; core information and questions for self control are envisaged in each of it.

First part «Theoretical grounds of criminalistics» is dedicated to general theoretical concepts of criminalistics, its history and periodization of development with regard to contribution made by leading scientists-criminalists, methodological fundamentals of criminalistics, outlines of criminalistics identification and diagnostics.

General provisions of criminalistics technics and its respective branches, e.g. criminalistics photography and video recording, trace evidence analysis, weapon studies, graphology, criminalistics document research examination, habitology, phonoscopy, scent research, criminalistics materiology etc. are given in second part «Criminalistics technics».

Taking into account rampant development of information telecommunication systems, algorithms of problem solving based on artificial intelligence, basics of electronic criminal proceedings and their implementation in law enforcement activity, investigational and judicial practice special focus is given to issues of information and reference support of law enforcement activity (criminalistics registry), information and analytical support of activity of bodies of National Police of Ukraine including use of criminal analysis capacities in criminal offences investigation.

Third part «Criminalistics tactics» confronts a reader with general provisions of criminalistics tactics, essence and meaning of such categories as investigative situation, tactical option, tactical combination, tactical operation, tactical decision, tactical risk, criminalistics recommendation and criminalistics line of enquiry in investigative activity and also highlights matters of pretrial investigation of criminal offences' organization and planning.

Tactics of investigative (operative) actions such as examination, search, interrogation, identification lineup, investigative experiment are given in classical criminalistics approach divided into preparation, working and final stage based on current criminal proceedings legislation and practice of its application by law enforcement bodies of power.

Being aware of timeliness and complexity of simultaneous interrogation of two and more persons previously interrogated, interrogation and identification lineup

via video conference authors of the textbook allocate separate chapters to these investigative actions. Special focus is given to operative actions conducting, basics, forms and directions of special knowledge use and application of poligraphology capacities in pretrial investigation.

Forth part «Criminalistics methods» traditionally covers experience of criminalistics science concerning definition, essence and trends of development of criminalistics methods as scientific category, classification and structure of separate methods, criminalistics characteristics of criminal offences. Criminalistics methods of homicide, bodily harm, rape, theft, burglary, robbery, hooliganism investigation as well as investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their substitutes and precursors trafficking, violations of traffic safety and vehicle operation rules are available with regard to modern status, structure and dynamics of crime in Ukraine.

The list of used and recommended information sources comprises fundamental and modern scientific works of scientists-criminalists, regulatory acts (including ministerial), such didactical means of study as information and reference support systems, automatized working places, multimedia study guides, e-learning courses available at web-portal of National Academy of Internal Affairs and practicable for reader to get acquainted for integrated understanding of some theoretical issues at the textbook.

Authors' scientific points of view during preparation of this textbook are given with regard to previously published scientific works in the field of criminalistics, criminal proceedings, forensic research and criminal law, materials of investigational and judicial practice.

This textbook is meant to be used by students, post-graduate students, teaching and research staff of legal higher educational establishments, law enforcement officials, judges, lawyers and other representatives of legal profession.

Remembering all scientists who dedicated their life and career to modern theoretical grounds of criminalistics science forming in general and some of its provisions in particular authors are sincerely thankful to leading scientists-criminalists and practitioners who helped during this textbook's preparation. Readers' comments and suggestions published in scientific journals or sent to the address of Department of Criminalistics and Forensic Medicine of National Academy of Internal Affairs will be highly appreciated.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

КРИМІНАЛІСТИКИ

Глава 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

НАУКИ

КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1. Сучасні уявлення про предмет криміналістики

Криміналістика є системою багатограних знань, які використовуються у різних сферах суспільного життя. Адекватне розуміння предмету криміналістики має принципове значення, тому що в його визначенні конкретизовано ту ділянку об'єктивної дійсності, яка складає змістовну основу власне цієї галузі знань. Важливість вказаної проблеми усвідомлювалась криміналістами протягом всієї історії науки, що підтверджується змінами та уточненнями уявлень про предмет криміналістики, оприлюдненими у публікаціях з початку минулого століття й донині. Вивчення думок багатьох вчених дає можливість виділити декілька підходів, які характеризують еволюцію уявлень щодо сфери інтересів криміналістики. Так, на початку ХХ століття криміналістика сприймалась вченими як наука про засоби та прийоми застосування досягнень природничих і технічних наук з метою розслідування злочинів. Зміст перших визначень радянської криміналістики, сформульованих Г. Ю. Маннсом у 1921 році та І. М. Якимовим у 1925 році, не мав принципових розбіжностей від існуючих раніше. Пізніше, у тридцяті роки, Б. М. Шавер конкретизував визначення пред-

мету криміналістики, охарактеризувавши її як науку, яка вивчає прийоми, методи вчинення злочинів, їх сліди та використання природничих і технічних наук для досягнення цілей розслідування. У цьому визначенні предмету криміналістики було зазначено, що криміналістика «вивчає прийоми, методи вчинення злочинів». Зазначений аспект з роками певним чином був забутий та вилучений з визначення криміналістичної науки. Щоправда, пізніше вказане словосполучення було замінено іншими термінологічними формулами. Так, у 80-х роках запропоновано визначення криміналістики, в якому як основний елемент її предмету називається «механізм злочину» (Р. С. Белкін).

Дещо більшого поширення набуло інше тлумачення, яке підкреслює спрямованість криміналістики на вивчення особливостей вчинення кримінального правопорушення та виникаючих за цих умов закономірностей. До таких закономірностей передусім відносяться закономірності утворення інформації, спричиненої діями і подіями, які пов'язані з кримінальним правопорушенням. Необхідно підкреслити, що криміналістика повинна вивчати не тільки закономірності утворення інформації, яка виникає як наслідок власне кримінального правопорушення, як певного діяння, а й закономірності виникнення будь-якої інформації, яка формується в результаті інших дій і подій. Наприклад, криміналістиці треба вивчати закономірності і особливості технологічних процесів у виробництві для встановлення чинників та обставин, які можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень.

Тобто, в більшості існуючих до середини минулого століття визначень предмету криміналістики досить чітко окреслився своєрідний підхід до розуміння науки, який можна назвати «інструментальним». Їх аналіз дозволяє підсумувати, що концепція криміналістики передбачала її розуміння переважно як прикладної, допоміжної дисципліни, яка покликана обслуговувати кримінально-процесуальну діяльність. Такий підхід робив криміналістику другорядною по відношенню, наприклад, до науки кримінального процесу, дисципліною, не дозволяв сприймати її як власне самостійну галузь знання.

Поворотним моментом у дослідженні окресленої проблеми стало визначення предмету криміналістики, подане через призму закономірностей, що вивчає наука. У 1967 році в журналі «Правоведение» була надрукована стаття Р. С. Белкіна та Ю. І. Краснобаєва «О предмете

советской криминалистики», яка містила принципово відмінний погляд на предмет науки. З цього часу можемо вести відлік існування двох концепцій розуміння предмету криміналістичної науки. Відповідно до однієї з них, найбільш чітко викладеній О. М. Васильєвим, криміналістика – це наука про спеціальні прийоми та засоби, які розроблені на основі природничих та технічних наук, що застосовуються в кримінально-процесуальній діяльності для організації планомірного розслідування злочинів, доцільного використання пізнавальних прийомів, а також з метою попередження злочинів. Інша позиція, пізніше запропонована Р. С. Белкіним, в сучасній редакції виглядає так: криміналістика – це наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах судового дослідження і попередження злочинів.

Згодом з'явилися й інші визначення предмету криміналістики, які практично не виходили за межі означених підходів.

Можна було б навести багато визначень криміналістики чи її предмету, але їх вивчення дозволяє говорити, принаймні, про дві спільні особливості. По-перше, у більшості випадків автори намагаються відобразити різноманітні сторони предмету криміналістики, які мають суттєве значення. Йдеться про окреслення витоків науки, специфічності її засобів, спрямованості на практичне використання знань, інші аспекти, але ці визначення не дають відповіді на питання власне про зміст предмету науки. По-друге, сфера використання криміналістичних знань обмежується лише розкриттям, розслідуванням та попередженням кримінальних правопорушень, а то і лише розкриттям та розслідуванням кримінальних правопорушень.

Походження цієї досить складної проблеми пов'язується з природною різницею між об'єктом науки та її предметом. У сучасний період об'єкт науки розуміється як цілісна система з певною структурною організацією, з різного рівня внутрішніми та зовнішніми взаємозв'язками та взаємозалежностями, що мають не тільки певну усталеність, а й власну динаміку розвитку. До того ж, певна частина об'єктивної дійсності може представляти інтерес для різних наук. Наприклад, життя, як спосіб існування білкових тіл, вивчається великою

групою біологічних наук, суспільні відносини є об'єктом вивчення соціологів, психологів, юристів та представників інших галузей знання. Кримінальне правопорушення, як суспільне явище та пов'язані з ним обставини, також вивчаються різними науками. Серед них можна назвати науку кримінального права, кримінологію, науку кримінального процесуального права, судову медицину, судову хімію та інші.

На даний час, відповідно до законодавчих змін, у Кримінальному кодексі України надається тлумачення поняття «кримінальні правопорушення», під яким розуміється суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини.

Отже, на сучасному етапі розвитку, тлумачення предмету криміналістики може бути сформульовано наступним чином. **Криміналістика** – це наука про закономірності механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах досудового розслідування, судового розгляду і попередження кримінальних правопорушень.

Відповідно, об'єктом науки криміналістики є певна сфера дійсності, яка є в колі діяльності вчених, й не обов'язково представників однієї галузі знання.

Розвиток криміналістики також змінює уявлення стосовно різноманітних понять. Тільки за останні роки пожвавились дискусії відносно класифікації криміналістичних експертиз. Триває обговорення проблеми формування судової експертології як самостійної наукової дисципліни, різноманітні думки висловлюються з приводу системи криміналістики. Дискусійними залишаються питання про місце досліджень холодної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв, ДНК-аналізу в системі судових експертиз. Таким чином, проблема предмету науки не може належати до кола безумовно вирішених.

Визначення предмету криміналістичної науки багато. Вони містять у собі різноманітні ознаки, які окреслюють, на думку їх авторів, коло інтересів науки. Не ставлячи завдання детального розгляду переваг чи суперечностей того чи іншого визначення поняття предмету, що ґрун-

товно досліджувалось на сторінках криміналістичної літератури, слід зазначити, що серед найбільш вагомих ознак предмету криміналістичної науки вченими називаються такі:

1. Синтетичність знань, які складають зміст криміналістики, в більшості утворених за рахунок залучення досягнень різних галузей знання з подальшим їх удосконаленням та пристосуванням для вирішення завдань боротьби з кримінальними правопорушеннями.

2. Специфічність техніко-криміналістичних засобів, прийомів та методів розслідування і попередження кримінальних правопорушень.

3. Спрямованість криміналістики на вивчення закономірностей виникнення доказів (доказової інформації) при підготовці, вчиненні і приховуванні кримінальних правопорушень та закономірностей збирання, дослідження та використання доказів (доказової інформації) під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

4. Розробка науково-технічних методів, прийомів, способів різноманітних рекомендацій з метою оптимізації розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Аналіз визначень предмету криміналістики свідчить, що в них відзначені три суттєві напрями інтересу криміналістичної науки. По-перше, вивчення закономірностей утворення кримінально значимої інформації та роботи з нею. По-друге, вивчення досягнень інших галузей знань з метою залучення їх до вирішення завдань боротьби з кримінальними правопорушеннями. По-третє, розробка певних засобів роботи з кримінально значимою інформацією.

Враховуючи розвиток криміналістики, у науковців все частіше звучить думка про те, що існуючі визначення предмета криміналістики стали вже «тісними» для цієї науки, звужуючи її можливості лише цариною протидії правопорушенням та боротьби зі злочинністю. Тобто, у сучасних умовах **криміналістика** може бути визначена як *система знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розробку на основі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів і інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією.*

1.2. Функції та завдання криміналістики

Термін «функція» походить від латинської «functio» – виконання, здійснення, вплив. У науковій та довідковій літературі він тлумачиться як робота кого, чого-небудь; обов'язки; коло діяльності когось, чогось; повинність; місія; відповідність; відображення; роль.

У тлумаченні поняття функцій науки серед представників окремих природничих та суспільних наук теж існує багато особливостей. Якщо не деталізувати деякі галузеві особливості, то під функціями науки традиційно розуміють її службову роль та суспільне призначення, основні напрями її діяльності, іманентно властиві науці прояви її сутності, що впливають з її внутрішньої природи як самостійної системи знань.

Відомо, що криміналістика належить до системи юридичних наук, й цілком логічним було б говорити, що криміналістика повинна виконувати ряд специфічних функцій, притаманних правовим наукам.

Узагальнюючи різні підходи до розуміння функцій науки взагалі та у криміналістиці зокрема, слід сказати, що на сучасному етапі криміналістичній науці притаманні такі головні *функції*:

а) констатуюча – фіксація, реєстрація, опис, накопичення масиву відомостей про об'єкти, процеси, явища та закономірності, які виявлені та спостерігаються, для подальшого їх теоретичного пояснення;

б) інтерпретаційна – розкриття внутрішньої суті, з'ясування причин та внутрішніх зв'язків тих явищ, процесів, що достовірно відомі та зафіксовані наявними знаковими засобами;

в) евристична – відкриття, встановлення раніше невідомих явищ, процесів, закономірностей та розробка нових теоретичних положень та вчень;

г) прогностична – передбачення, з можливим найвищим ступенем достовірності, стану об'єкта, явища, процесу на певний момент або проміжок часу в майбутньому;

д) практично-прикладна – забезпечення практики попередження, розслідування кримінальних правопорушень та інших видів юридичної практики необхідними технічними засобами та методичними рекомендаціями;

є) комунікативна – розповсюдження досягнень криміналістики на широке коло сфер науки і практики та надійне отримання відомостей, необхідних для криміналістичних досліджень;

ж) навчальна – сприяння з боку науки засвоєнню та оволодінню криміналістичними знаннями співробітниками правоохоронної галузі;

з) виховна – сприяння своїми специфічними засобами, методами та рекомендаціями формуванню суспільно бажаної правової поведінки індивідуальних та групових суб'єктів;

і) критична – виявлення недоліків і помилок в усіх проявах криміналістики.

Функції усіх юридичних наук носять переважно теоретико-прикладний характер. Система функцій криміналістики не є виключенням. Тому функції криміналістики реалізуються через систему її завдань. У самому загальному вигляді *головним завданням* цієї науки називають криміналістичне забезпечення боротьби з кримінальними правопорушеннями відповідними потребам практики засобами, прийомами і методами отримання доказової інформації.

Крім того, до *загальних завдань* відносяться – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 1 КПК України).

Загальні завдання є основою для виділення окремих (спеціальних) завдань для кожної юридичної науки, у тому числі і криміналістики. Окремі завдання характеризують конкретну юридичну науку, слугують орієнтиром і програмою її розвитку і вдосконалення. До *окремих завдань криміналістики* належать:

1) подальше вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, що складають основу предмета криміналістики;

2) розробка нових і вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій збирання, дослідження, оцінки та використання доказів;

3) розробка заходів виявлення, припинення та попередження кримінальних правопорушень;

4) розробка і удосконалення організаційних, тактичних і методичних основ досудового розслідування та судового провадження, організаційних і методичних основ судової експертизи;

5) активне вивчення і узагальнення слідчої, експертної, оперативно-розшукової та судової практики, зарубіжного досвіду у боротьбі із кримінальними правопорушеннями, розробка автоматизованих інформаційних баз.

У більш конкретизованому вигляді система завдань криміналістики може бути розкрита у взаємозв'язку з функціями цієї науки.

Так, головним завданням щодо реалізації констатуючої функції можна назвати глибоке вивчення різноманітних проявів буття, що мають значення для криміналістичної діяльності. У більш детальному вигляді завдання з реалізації даної функції полягають у вивченні конкретних сфер навколишньої дійсності, які входять до інтересів криміналістики, а саме:

а) вивчення наукового знання у цілому: досягнень та сучасного стану науково-дослідної діяльності в юридичних науках, особливо наук кримінального процесу та кримінального права;

б) узагальнення даних про стан фундаментальних наукознавчих досліджень з метою подальшого вдосконалення власних галузевих розробок загальнотеоретичного змісту;

в) аналіз досягнень природничих та технічних наук з метою з'ясування можливостей їх запозичення, пристосування до цілей криміналістики;

г) вивчення практики у широкому її розумінні: правоохоронної, правозастосовної (особливо слідчої та експертної), практики проти-правної діяльності, практики у конкретних сферах суспільної діяльності для виявлення «криміногенних зон» з метою розробки заходів попередження, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у різних галузях.

Що стосується інтерпретаційної функції, то головним завданням з її реалізації є теоретичне тлумачення за допомогою понятійно-категоріального апарату криміналістики, сутності достовірно відомих, описаних, сформульованих закономірностей, явищ та процесів. Завдання другого рівня включатимуть:

а) систематизацію накопиченого емпіричного матеріалу;

б) вдосконалення та уточнення базових теорій та конкретних теоретичних положень як основи, через яку пояснюються отримані дані про відкриті та вже відомі об'єкти, явища процеси та закономірності;

в) з'ясування спроможності науки адекватно інтерпретувати за допомогою існуючого понятійно-категоріального апарату досліджені прояви оточуючого світу.

Узагальненим завданням з реалізації евристичної функції є генерація, продукування нових достовірних криміналістичних знань. Завдання нижчого рівня складаються з:

а) оцінки наявного криміналістичного знання з метою виявлення прогалин, які потребують заповнення;

б) відкриття невідомих, але об'єктивно існуючих явищ, процесів, закономірностей, пов'язаних з предметом криміналістики;

в) створення, формування нових криміналістичних вчень, теорій, наукових положень;

г) виявлення нових проявів злочинності, які потребують дослідження та формування принципово нових підходів, боротьба з якими не може бути забезпечена наявним криміналістичним знанням;

д) розробка принципово нових методів використання досягнень інших галузей, які раніше не використовувалися саме для цілей криміналістики;

е) перевірка практичної ефективності нових розробок.

Головним завданням щодо реалізації прогностичної функції є формулювання достовірного прогнозу стану існуючих та появи невідомих об'єктів, явищ, процесів, закономірностей, які мають або матимуть відношення до предмету криміналістики. Це завдання реалізується через низку завдань нижчого рівня:

а) визначення сфер практики та науково-дослідної діяльності, явищ та процесів, які потребують прогнозування;

б) підбір методів здійснення прогнозу та встановлення кола знань, які будуть покладені в основу прогностичного висновку;

в) встановлення можливостей усунення негативних факторів або створення позитивних умов для вдосконалення правоохоронної практики;

г) вивчення прогнозів, зроблених іншими галузями відносно спільних об'єктів дослідження або факторів, які можуть вплинути на стан кримінально протиправної діяльності.

Практико-прикладна функція співвідноситься з завданням максимального забезпечення практики науково-технічними досягненнями. До можливих конкретизуючих завдань з реалізації цієї функції можна віднести:

а) вивчення потреб правоохоронної практики у наукових рекомендаціях;

б) розробка рекомендацій щодо техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного, експертно-криміналістичного та методичного забезпечення правоохоронної практики;

в) розширення сфери застосування розроблених техніко-криміналістичних засобів у протидії кримінальним правопорушенням;

г) створення відповідного науково-методичного забезпечення використання техніко-криміналістичних засобів;

д) активізація впровадження техніко-криміналістичних засобів у практику;

е) ґрунтовна перевірка практикою ефективності криміналістичних засобів, прийомів, методів.

До головних завдань комунікативної функції слід віднести забезпечення та підтримку «каналів» інформаційного обміну криміналістики з іншими галузями знання та практикою. Конкретні завдання щодо реалізації комунікативної функції наступні:

а) налагодження внутрішнього наукового інформаційного обміну в криміналістиці;

б) встановлення взаємообміну з іншими галузями знання з метою запозичення їх досягнень для цілей криміналістики та розповсюдження криміналістичного знання на інші галузі, особливо юридичні;

в) створення тісних, систематичних взаємозв'язків з практикою;

в) інформаційне забезпечення потреб практики боротьби з кримінальними правопорушеннями та інших сфер практичної діяльності;

г) популяризація та розповсюдження досягнень криміналістики;

д) створення умов для плідного взаємозв'язку з зарубіжними колегами.

Завданням навчальної функції криміналістики є впровадження в освітній процес наукових розробок та практичних рекомендацій. Завданнями нижчого рівня при цьому виступають:

а) впровадження в навчальні курси знань та рекомендацій, виходячи з потреб практики;

б) корегування освітнього процесу з метою приведення його у відповідність до рівня останніх наукових досягнень;

в) вивчення та вдосконалення можливостей освітнього процесу як додаткового каналу інформаційного забезпечення практики.

Головне завдання щодо реалізації виховної функції є забезпечення за допомогою криміналістичних методів, засобів та рекомендацій правового виховання громадян. Більш детальними завдання нижчого можуть бути:

а) популяризація можливостей використання досягнень криміналістики для ефективної реалізації виховної функції права;

б) розробка та вдосконалення засобів, методів, рекомендацій щодо попередження кримінальних правопорушень;

в) вплив на формування особистих якостей співробітників правоохоронних органів, необхідних для результативного використання криміналістичних знань під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Головне завдання щодо реалізації критичної функції полягає у пошуку та встановленні недоліків, недопрацювань в криміналістиці в усіх її проявах. Зокрема:

а) викриття недоробок, прогалин в наявних та створюваних криміналістичних рекомендаціях;

б) виявлення чинників, які негативно впливають на застосування рекомендацій криміналістів у практичній діяльності;

в) критичне осмислення стану практики боротьби з кримінальними правопорушеннями;

г) виявлення прогалин у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві, пропозиціях вчених, з метою вдосконалення та зменшення впливу негативних факторів на практичну діяльність з попередження та розслідування кримінальних правопорушень

Запропонована вище система конкретизуючих завдань стосується криміналістики загалом і, звичайно, не може відобразити всю багатовекторність використання її здобутків. Конкретні завдання можуть бути деталізовані в межах розділів, підрозділів науки.

1.3. Система криміналістики

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики все частішими стають дискусії з приводу її системи. Система криміналістики – це її складові частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків.

Історичний аналіз свідчить, що спочатку криміналістику не розбивали на частини – це була «поліцейська техніка». З часом були виділені та узагальнені прийоми проведення слідчих дій. Так з'явився другий розділ – тактика. В кінці 20-х – початку 30-х років XX ст., криміналістика збагатилася третьою частиною – методикою розслідування окремих видів злочинів, або інакше – особливою частиною. Таким чином, система криміналістики склалася з трьох розділів: криміналістичної техніки, слідчої тактики і методики розслідування, зокрема, техніка і тактика склали загальну частину, а методика – особливу. Така система існувала значний відрізок часу. У 50-ті роки у ній з'явилося «введення», до якого були віднесені методи криміналістики, вчення про версії, проблеми взаємодії з оперативними підрозділами і громадськістю. Так сформувалася четверта частина системи криміналістики – методологія (або загальна теорія криміналістики, що обґрунтував Р. С. Белкін).

Система науки криміналістики, як і її предмет, постійно піддавалася різним змінам. З одного боку – це було об'єктивною необхідністю, оскільки процес накопичення криміналістикою теоретичних та емпіричних даних існував постійно і, як наслідок цього, виникала необхідність їх узагальнення та систематизації. З іншого боку, зміни системи криміналістики мали суб'єктивний характер.

Наприклад, у 1938 р. Б. М. Шавер запропонував побудувати систему криміналістики за типом систем галузевих правових дисциплін, розділивши її на загальну і особливу частину. До загальної частини він включив криміналістичну техніку і ту частину тактики, яка, на його думку, не відносилася до науки кримінального процесу, а до особливої – питання розслідування окремих видів злочинів. Ця концепція отримала подальший розвиток у підготовленому спільно з С. А. Голунським підручнику з криміналістики.

А. І. Вінберг обґрунтовував думку, що система криміналістики повинна складатися з чотирьох частин: введення в науку; криміналістична техніка; криміналістична тактика; методика розслідування окремих видів злочинів. У свою чергу, О. М. Васильєв вважав доцільним звернутися до тричленної системи криміналістики (техніка, тактика, методика).

У 90-х роках ХХ століття зміни у системі криміналістики стали певною данню «моді» на процеси, що відбувалися у суспільному житті. Така тенденція іноді відслідковується й сьогодні. Переважно обґрунтовується необхідність розвитку системи криміналістики за рахунок внутрішнього перерозподілу її окремих розділів або утворення «принципово» нових галузей знань, що раніше не входили до її системи.

Аналіз криміналістичної літератури дає можливість об'єднати вчених за їх ставленням до формування системи науки у три групи: 1) прибічники збільшення кількості розділів системи криміналістики; 2) прибічники повернення до двоелементної системи криміналістики (загальна і особлива частини); 3) прибічники чотириелементної системи криміналістики.

Щодо першої концепції. Ряд науковців, посилаючись на зростання обсягу сучасних криміналістичних знань, пропонують розширити рамки традиційної системи науки криміналістики за рахунок введення нових елементів. Так, М. В. Салтевський відмічав, що конструювання системи криміналістики може носити традиційно-історично-описовий характер, коли при викладенні певної частини предмета, матеріал подається в історичній послідовності його виникнення, та інформаційно-діяльнісний, при якому події, факти розглядаються з позиції механізму їх виникнення, відображення в матеріальному середовищі та механізмі виникнення джерел інформації. Запропонована ним система криміналістики складається з шести розділів: 1) методологічні засади криміналістики; 2) механізм вчинення злочину та виникнення криміналістичної інформації; 3) джерела криміналістичної інформації; 4) технічні засоби збирання криміналістичної інформації; 5) криміналістична тактика; 6) криміналістична методика.

М. І. Скригонюк вважає доцільним ввести до традиційної чотири-елементної системи новий, п'ятий елемент – розділ, що включає питання організації розслідування злочинів. Відповідно до його точки зору, у криміналістиці необхідно виділити розділи: 1) вступ у криміналістику; 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична тактика; 4) організація розкриття і розслідування злочинів; 5) методика розслідування окремих видів і груп злочинів. Необхідно відмітити, що запропонована ним система не відзначається новизною. Такий підхід був запропонований О. Г. Філіповим, який провів аналіз існуючих у російській криміналістичній науці концепцій про систему криміналістики.

Ще один п'ятиелементний підхід до системи науки криміналістики був реалізований В. С. Кузьмічовим та Г. І. Прокопенком у навчальному посібнику «Криміналістика» (під загальною редакцією В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва). В даному навчальному посібнику криміналістика структурно складається з п'яти розділів: 1) загальна теорія криміналістики; 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична експертиза; 4) криміналістична тактика; 5) криміналістична методика.

Зрозуміло, що така система не позбавлена спірних питань, але є цілком прийнятною з точки зору побудови навчального курсу для певних категорій фахівців, зокрема, які поглиблено вивчають питання судової експертизи.

Однак, найчисельнішу групу вчених становлять прихильники класичної чотириелементної побудови системи науки криміналістики. Таку позицію займає й авторський колектив даного підручника. Запропонована *система* традиційно складається з чотирьох розділів:

1. Загальна теорія криміналістики (теоретичні основи криміналістики).
2. Криміналістична техніка.
3. Криміналістична тактика.
4. Криміналістична методика (методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень).

Загальна теорія криміналістики являє собою систему базових принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять, термінів і методів, що є методологічною основою її розвитку.

Криміналістична техніка – це система наукових положень і розроблених на їх основі технічних засобів і прийомів, призначених для збирання та дослідження доказів. У практичному вигляді криміналістична техніка є арсеналом засобів і методів збирання криміналістичної інформації.

Криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування і судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів.

Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їх основі комплексів методичних рекомендацій, що забезпечують оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

Необхідно відзначити, що система науки залежить від рівня розвитку її складових елементів, ступеня теоретичної розробленості розділів. Відповідно до їх розвитку, безумовно повинна удосконалюватися її внутрішня та зовнішня будова, в тому числі і шляхом відокремлення з криміналістики окремих елементів, і створення на їх основі нових галузей наукового знання.

Предмет криміналістики та її система внутрішньо та зовнішньо взаємопов'язані. Розвиток предмета і системи криміналістики, пізнання нових її складових, має такий самий закономірний характер як і в інших галузях наукового знання, одним із змістовних елементів якого є перехід від менш загальних до більш загальних та глибоких теорій.

Проблеми удосконалення предмету криміналістики та її системи будуть постійно знаходитися в полі зору наукового аналізу криміналістів, оскільки від цього буде залежити рівень розвитку науки, ефективність навчання, результативність застосування методів, засобів та прийомів розслідування, досягнення завдань кримінального провадження.

Запитання для самоконтролю

1. Характеристика історичних особливостей формування уявлень про предмет криміналістики.
2. Співвідношення понять «об'єкт науки» і «предмет науки».
3. Поняття та зміст предмету криміналістики.
4. Основні функції науки криміналістики.
5. Класифікація основних завдань науки криміналістики.
6. Яким чином реалізується евристична функція криміналістики?
7. Характеристика історичних особливості формування уявлень про систему криміналістики.
8. Основні структурні елементи системи криміналістики.

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Передумови виникнення науки криміналістики

У суспільстві постійно виникає необхідність розв'язувати конфлікти між людьми, розкривати вчинені правопорушення. В первісному суспільстві ці завдання вирішував голова общини, фараон, цар, тощо. У подальшому правителі почали залучати для дослідження обставин правопорушень, встановлення істини і покарання винних спеціальних посадових осіб – суддів. З часом для перевірки об'єктивності повідомлених свідчень, дослідження речових доказів суддям знадобилося запрошувати спеціалістів – осіб, які володіли знаннями з науки, техніки, мистецтва, ремесла. При збільшенні випадків використання таких спеціальних знань для дослідження юридичних фактів почали створюватися установи, в яких об'єднувалися спеціалісти із дослідження речових доказів – витоки сучасних експертних установ. Серед них: паризька Корпорація присяжних майстрів-писемників (1570 р.) – досліджувала підписи на документах; Аптекарський приказ в Москві (1620 р.) – вирішував медичні питання у зв'язку із заподіянням тілесних ушкоджень; Експедиція заготовлення державних паперів у Санкт-Петербурзі (1818 р.) – досліджувала документи і гроші; Антропометрична станція в Одесі (1892 р.) – здійснювала реєстрацію та ототожнення злочинців за допомогою антропометричних вимірювань.

Процедура встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень була різною: судова діяльність до виникнення держав (до 1 тис. років до н.е.); інквізиційний (розшуковий) процес (XVI ст. – середина XIX ст.), змагальний процес (1864–1889 рр.), змагальний процес у період судової контрреформи (1889–1917 рр.), радянський судовий процес (1917–1991 рр.), судочинство у період реформування органів кримінальної юстиції.

У різні часи окремі положення розслідування кримінальних правопорушень закріплювалися у нормативних документах. Регламентувалася як форма проваджень, так і їх змістовне наповнення. Водночас, злочинність швидко розвивалася, збільшувалися її масштаби, а прийняття законів, указів, інструкцій було тривалим і не «встигало» за удосконаленими формами і видами злочинної діяльності. Тому форма проваджень залишалася на тривалий час сталою, а їх зміст, тобто механізм розслідування, почав описуватися у практичних посібниках з розкриття злочинів.

У відповідь на удосконалення злочинної майстерності правоохоронці відповідали розробкою і використанням наукових методів розслідування: пристосування антропології для ідентифікації злочинців (А. Бертильон, 1881 р.), впровадження дактилоскопії (Росія – 1906 р., Європа, США, Бразилія, Чилі, Аргентина, Перу – 1910-ті рр.), розвиток реєстрації злочинців, судового почеркознавства (вивчення почерку для ідентифікації виконавців текстів), використання фотографії для дослідження речових доказів (Є. Ф. Буринський, 1889 р.), розвиток слідознавства та ін.

Накопичені знання з протидії злочинності наприкінці XIX ст. почали все частіше описуватися у виданнях в Італії, Франції, США, Англії, Німеччини, Австро-Угорщини, Російської імперії та інших держав. Серед них: А. Бертильон «Практичне застосування антропометрії» (1881 р.), Т. Бернс «Професійні злочинці Америки» (1886 р.), Ф. Гальтон «Відбитки пальців» (1892 р.). Починають засновуватися спеціальні установи для роботи з новими науковими методами дослідження речових доказів – Антропометричне бюро у Відні (1893 р.), Судово-фотографічна лабораторія в Росії (1889 р.), Ліонська поліцейська лабораторія (1910 р.).

Найбільше криміналістичних знань (як сукупність практичних рекомендацій з розкриття, розслідування злочинів і судового їх розгляду) було систематизовано австрійським вченим, судовим слідчим Г. Гроссом, який у 1893 р. опублікував «Порадник для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів та ін.». З виданням цієї книги більшість дослідників пов'язують виникнення криміналістики як науки. Ця науково-практична праця послугувала уведенню у науковий обіг терміну «криміналістика».

З метою навчання криміналістиці працівників суду і правоохоронних органів починають створюватися курси, де викладається антропология і дактилоскопія, фотографія, справа «сиску» (розшуку). Наприклад, у 1872 р. відкривається поліцейська школа при Санкт-Петербурзькій міській поліції, де окремою дисципліною викладалися особливості розкриття злочинів, у 1908 р. – на курсах поліцейських урядників у Київській сискній поліції навчали засобам і методам розшуку злочинців.

Таким чином, з кінця XIX ст. формується та починає розвиватися: 1) *криміналістика як вид діяльності* суду і правоохоронних органів з виявлення осіб, які вчинили злочини, дослідження речових доказів, слідів злочину, проведення розслідування правопорушень, судового їх розгляду; 2) *криміналістика як система знань* про розкриття, розслідування злочинів, їх судового розгляду, зафіксована у письмовому виді та систематизована за конкретними напрямками; 3) *криміналістика як навчальна дисципліна* юридичного циклу.

2.2. Періодизація розвитку науки криміналістики

Криміналістичні знання, які нині утворюють зміст криміналістики, розвивалися певними періодами та етапами. Періоди криміналістики – це проміжки часу, впродовж яких відбувався закінчений процес розвитку криміналістичних знань певного напрямку криміналістичної діяльності. Етапи криміналістики – це відрізки часу, протягом яких проходили конкретні значущі для періодів криміналістики події.

Періодизація розвитку науки криміналістики:

Перший період – зародження основ криміналістичних знань та їх формування (з давніх часів – до кінця XIX ст.), містить:

Перший етап – зародження основ криміналістичних знань (з давніх часів – до середини XVI ст.).

Другий етап – виникнення і формування криміналістичних знань (із середини XVI ст. до кінця XIX ст.).

Другий період – виникнення криміналістики як науки, та її розвиток (кінець XIX ст. – до середини XX ст.), містить:

Третій етап – виникнення науки криміналістики, впровадження її у практичну діяльність та освітній процес (кінець XIX ст. – початок XX ст.).

Четвертий етап – формування окремих криміналістичних теорій (з 1917 р. – до середини XX ст.).

Третій період – розвиток криміналістики як самостійної юридичної науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності (із середини XX ст. – до сьогодення), містить:

П'ятий етап – удосконалення загальної теорії криміналістики і диференціація криміналістики на окремі науки (із середини XX ст. – до кінця XX ст.).

Шостий етап – розвиток криміналістики у сучасних умовах (з кінця XX ст. – до сьогодення).

Періоди розвитку криміналістики в Україні мають свої особливості:

1. Зародження та формування основ криміналістичних знань на теренах України (з XI ст. до кінця XIX ст.).

2. Становлення криміналістики в Україні за часів Російської імперії та у період національної революції (з кінця XIX ст. – до 1920-х рр.)

3. Розвиток радянської криміналістики в Україні (з 1922 р. – до 1991 р.)

4. Розвиток вітчизняної криміналістики (з 1991 р. – до сьогодення).

Пропонується стисла характеристика етапів розвитку криміналістики.

Перший етап – зародження основ криміналістичних знань (з давніх часів – до середини XVI ст.).

Зародження основ криміналістичних знань простежується у ранніх джерелах права. З історії Китаю відомо, що за 2350 років до н.е. під час правління богдыхана Яо були видані перші писані закони про кримінальну відповідальність, де передбачалося таврування злочинців. При становленні криміналістичної реєстрації це розглядалося як спосіб обліку правопорушників, встановлення судимостей у затриманих осіб.

До джерел права цього етапу, в яких закріплювалося використання криміналістичних знань при розслідуванні злочинів, належать: Дигести Юстиніана (533 р.), «Руська Правда» (XI ст.), «Смоленские уставные грамоты» (1136 р.), «Устав Святого Князя Володимира, крестившого

Руську землю, о церковном суде» (1280 р.), Псковська судна грамота (1424 р.), Судебник (1497 і 1550 рр.), Статут Великого князівства Литовського (1529 р.), «Соборное уложение» (1649 р.), Указ Російської імперії від 9 грудня 1699 р. «О порядке исследования подписей на крепостных актах» та ін. Зокрема, у Судебнику 1497 р. містилося положення, що письмовими доказами, які використовуються у доказуванні, є: договірні та офіційні акти, автентичність яких визначалася судом. Тобто йшлося про експертизу письмових документів, що виконувалася судом.

Важлива віха у формуванні криміналістичних знань у Київській Русі пов'язана з дослідженням документів, які сторони надавали суду у випадках спорів. Норми Литовського статуту 1529 р., Судебника 1550 р. передбачали відповідальність за підроблення документів і печаток. Відповідно, залучені обізнані особи повинні були встановити такі підробки. Вже в Указі Російської імперії від 1699 р. «О порядке исследования подписей на крепостных актах» вперше нормативно врегульоване питання призначення та проведення експертизи як форми використання спеціальних знань обізнаних осіб. У ньому сформульовано необхідність обов'язкового проведення експертизи за певних обставин та: а) визначалися суб'єкти експертної діяльності – дяки та піддячі; б) вперше називалося місце проведення експертизи, конкретна експертна установа – Приказ.

Характерні риси цього етапу:

- 1) поодинокі випадки регламентації у нормативних актах діяльності з використання криміналістичних знань;
- 2) фактичне поширення використання розрізнених криміналістичних знань при розслідуванні правопорушень;
- 3) напрями використання криміналістичних знань: виявлення та дослідження слідів для встановлення напрямків пересування злочинців та виявлення вчинених правопорушень; встановлення фізичного стану тварин; дослідження отрути, зілля; дослідження фальшивих грошей (монет); дослідження документів, печаток;
- 4) наявність обізнаних осіб, яких залучали до розслідування злочинів;
- 5) розвиток криміналістичної реєстрації правопорушників.

Другий етап – виникнення і формування криміналістичних знань. Він охоплює проміжок часу із середини XVI ст. – до кінця XIX ст.

Характерні риси цього етапу:

1) впровадження основ криміналістичних знань у системі юридичної освіти в Західній Європі, Російській імперії та ін.;

2) видання друкованих видань, у тому числі й періодичних, з розглядом випадків використання криміналістичних знань під час розслідування;

3) проведення наукових заходів для обговорення проблем правозастосування (з'їзд юристів в Російській імперії у 1875 р., з'їзди Міжнародного союзу криміналістів – 1889–1895 рр.);

4) зростаючі потреби правоохоронних і судових органів у забезпеченні різноманітними знаннями щодо боротьби із злочинністю;

5) вдосконалення організації роботи судів та розширення функцій правоохоронних органів (прийняття «Устава благочиния или полицейского» (1782 р.), згідно з яким вводилися пристави слідчих справ та квартальні наглядачі. З 1862 р. сформовано поліцію. У 1864 р. проводиться судова реформа, відповідно до якої впроваджується буржуазне судочинство, створюються судові палати, окружні суди, мирові судові дільниці, вводяться посади судових слідчих (замість пристава слідчих справ). У 1871 р. прийняті «Правила о порядке действий чинов Корпуса жандармов по исследованию преступлений». Чинам жандармерії надавалось право проводити слідчі (розшукові) дії: огляд, освідування, обшуки.

Третій етап – виникнення науки криміналістики, впровадження її у практичну діяльність та освітній процес, який тривав з кінця XIX ст. до початку XX ст.

Виникнення науки криміналістики пов'язано з виданням у 1893 р. «Порадника для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів та ін.» австрійським вченим, судовим слідчим Г. Гроссом. На цьому етапі також публікуються навчально-практичні видання щодо використання криміналістичних знань під час розслідування злочинів: Г. Гросс «Порадник для судових слідчих як система криміналістики» (1899 р.), Є. Ф. Буринський «Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею» (1903 р.), В. І. Лебедев «Искусство расследования преступлений» (1909 р.), А. Вейнгардт «Уголовная техника. Руководство к расследованию преступлений» (1912 р.), С. М. Трегубов «Научная техника расследования преступлений» (1912 р.), Б. Л. Бразоль «Очерки по следственной части. История. Практика» (1916 р.).

Узагальнення та систематизація криміналістичних знань відобразилось в оприлюдненні криміналістичних видань, діяльності кабінетів науково-судової експертизи, вивченні криміналістичних дисциплін у навчальних закладах.

У 1889 р. Є. Ф. Буринським у Петербурзькому окружному суді створюється судово-фотографічна науково-дослідна лабораторія, де виконувалися експертизи документів. Приймаються Закон про Кабінет науково-судової експертизи (1912 р.) та спеціальна інструкція по врегулюванню його діяльності. У 1912 р. відкривається кабінет науково-судової експертизи у м. Петербурзі, у 1913 р. – в м. Москві, у 1914 р. – у м. Києві та м. Одесі (Київський і Одеський кабінети безупинно функціонували, нині – це Київський та Одеський науково-дослідні інститути судових експертиз). Активно вивчається закордонний досвід у використанні криміналістичних знань, видається література криміналістичного змісту, переважно зарубіжних авторів у перекладі, у тому числі періодичні видання.

У практиці боротьби зі злочинністю починають активно використовуватися криміналістичні знання. У 1890 р. в Росії впроваджується антропометрія, дактилоскопія отримує нормативне закріплення під час реєстрації злочинців у в'язницях (1906 р.) та у діяльності поліцейських підрозділів (1908 р.).

Криміналістику як допоміжний навчальний курс до кримінального права впроваджують в провідних університетах, серед яких Університет імені Святого Володимира, Харківський, Новоросійський та Львівський університети.

Четвертий етап – формування окремих криміналістичних теорій, тривав з 1917 р. до середини ХХ ст.

З 1917 р. до 1930-х рр. радянські криміналісти переглянули напрацьовану систему криміналістичних знань. Одним із результатів цієї роботи стало опублікування у 1935–1936 рр. першого радянського підручника з криміналістики у двох томах.

На цьому етапі відбуваються захисти дисертаційних робіт з криміналістики: А. І. Вінберг «Криминалистическая экспертиза письма» (1938 р.), Є. У. Зіцер «Возникновение и основные этапы развития буржуазной криминалистики» (1938 р.), Б. М. Шавер «Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию

отдельных видов преступлений» (1938 р.), С. П. Мітричев «Криминалистическая экспертиза» (1939 р.).

Створено систему впровадження криміналістичних знань у правоохоронну і судову практику – викладання криміналістичних дисциплін у навчальних закладах; видання наукової і навчальної криміналістичної літератури, практичних посібників і рекомендацій; стажування у правоохоронних підрозділах.

П'ятий етап – удосконалення загальної теорії криміналістики і диференціація криміналістики на окремі науки (із середини ХХ ст. – до кінця ХХ ст.). Цей етап характеризується інтенсивними взаємозв'язками криміналістики з іншими галузями наукового знання, активізацією інтеграції та диференціації криміналістичних знань. Криміналістика сформувала основи теорії оперативно-розшукової діяльності та судової експертології. Зокрема, ідею виокремлення з криміналістики загальної теорії судової експертизи (судової експертології) започаткували А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська у посібнику «Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз» (1979 р.).

На шостому етапі – розвитку криміналістики у сучасних умовах (з кінця ХХ ст. – до сьогодення), відбувається подальша інтеграція криміналістичної науки в інші галузі наукового знання і сфери юриспруденції – цивільний, адміністративний, господарський процеси, діяльність адвокатури, нотаріату, тощо.

П'ятий і шостий етап завершають третій (сучасний) період розвитку криміналістики.

Характерні риси цього періоду:

1) систематичне обговорення криміналістичних проблем на конференціях, семінарах, симпозіумах, в тому числі і міжнародних;

2) обов'язкове викладання криміналістики як спеціальної юридичної дисципліни у юридичних закладах вищої освіти та поширення вивчення положень криміналістики у закладах вищої освіти іншого (неюридичного) профілю;

3) усталене функціонування науково-дослідних установ, що спеціалізуються на проблемах криміналістики;

4) сформованість та подальший розвиток наукових центрів і шкіл дослідження криміналістичних проблем;

5) ефективне функціонування суду і правоохоронних органів з використанням нових криміналістичних знань у протидії правопорушенням.

2.3. Становлення та розвиток криміналістичних установ

На розвиток злочинності суспільство у різні часи реагувало шляхом створення спеціальних органів з розшуку правопорушників і розслідування вчинених злочинів. У Київській Русі розшуком і переслідуванням правопорушників займалася князівська дружина. Відома Іванівська площа в Москві, де відбувалося дослідження різних документів (1590–1699 рр.). Після революції у Франції на зростання злочинності влада «відповіла» створенням у 1811 р. особливої бригади Сюрте («Безпека»), яку очолив колишній рецидивіст Франсуа Ежен Відок. Протягом декількох десятиліть Сюрте демонструвала вражаючі результати розкриття злочинів.

На теренах України також утворювалися спеціальні органи, що безпосередньо протидіяли злочинності, – органи розшуку (сискні частини поліції, відділи карного розшуку; органи розслідування (судові слідчі, народні слідчі); установи дослідження речових доказів, живих осіб і трупів (кабінети, інститути науково-судової експертизи, науково-технічні підрозділи органів міліції, бюро судово-медичної експертизи та ін.).

У 1914 р. в м. Києві та м. Одесі були відкриті кабінети науково-судової експертизи при прокурорах судових палат. Київський кабінет очолював С. М. Потапов, Одеський – М. П. Макаренко. Для виконання поставлених завдань у складі кабінетів створено секції: 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень; 2) судово-фотографічних досліджень; 3) судово-медичних макро- і мікроскопічних досліджень; 4) ідентифікації особи. У 1923 р. в м. Харкові засновано третій вітчизняний кабінет науково-судової експертизи, директором якого призначили М. С. Бокаріуса. Ці установи було створено з метою проведення експертних досліджень різних речових доказів під час розслідування злочинів та вирішенні цивільних справ.

Криміналістичні підрозділи створювалися й в органах міліції.

Перший кабінет науково-судової експертизи почав працювати у 1919 р. при Центральному управлінні карного розшуку Росії. У 1921 р. кабінет реорганізовано у науково-технічний підрозділ при карному розшуку НКВС, а у 1922 р. – у науково-технічний відділ.

У 1920-ті рр. на Україні у складі розшукових органів почала активно розвиватися науково-технічна служба. Так, у 1920 р. при Головному управлінні міліції України в Управлінні карного розшуку були створені Центральне реєстраційне-дактилоскопічне бюро, фотохімічна лабораторія і науково-технічне відділення. Головною функцією дактилоскопічного бюро була постановка на облік осіб, які вчинили злочини, ідентифікація осіб за відбитками пальців рук.

У 1923 р. у структурі відділу карного розшуку Головного управління міліції і розшуку УРСР виокремлюється науково-технічний кабінет, що складався із завідувача, яким став О. А. Єлісєєв, його помічника, реєстратора-дактилоскопіста, завідувача фотолабораторією, фотолаборанта, завідувача столу розшуку. В кабінеті проводилися: експертизи підроблених грошових знаків, типографських шрифтів, графологічні дослідження різних документів.

Криміналістичні установи багатьох правоохоронних відомств пройшли тривалий шлях реформувань на шляху свого становлення і розвитку. Закон України «Про судову експертизу» (ст. 7) регламентує створення державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, в Міністерстві юстиції, Міністерстві охорони здоров'я, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві оборони, Службі безпеки та Державній прикордонній службі.

У Міністерстві юстиції України діють науково-дослідні інститути судових експертиз: Київський з відділеннями (Вінницьке, Житомирське, Івано-Франківське, Кропивницьке, Тернопільське, Хмельницьке, Черкаське, Чернігівське); Харківський з відділеннями (Полтавське, Сумське, Севастопольське); Одеський з відділеннями (Миколаївське, Херсонське); Львівський з відділеннями (Волинське, Закарпатське); Дніпропетровський із Запорізьким відділенням; Донецький з Луганським відділенням; Кримський та Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

В інститутах функціонують лабораторії: почеркознавчих, авторознавчих, психологічних досліджень; трасологічних, балістичних, вибухотехнічних досліджень та технічних досліджень документів; фізичних, хімічних та біологічних досліджень; інженерно-транспортних, пожежотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності; будівельно-технічних досліджень; економічних досліджень; військових досліджень; комп'ютерно-технічних, фоноскопичних досліджень та інформаційного забезпечення.

У системі МВС України експертизи здійснює Експертна служба, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та регіональних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів.

У ДНДЕКЦ МВС України функціонують лабораторії: досліджень зброї; криміналістичних видів досліджень; досліджень у сфері інформаційних технологій; досліджень матеріалів, речовин і виробів; автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів; біологічних досліджень та обліків; товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності; інформаційної безпеки, моніторингу та автоматизації діяльності; планування, контролю та менеджменту якості; організації навчального, наукового, методичного забезпечення та роботи з кадрами; вибухотехнічна лабораторія.

Експертна служба Служби безпеки України представлена Українським науково-дослідним інститутом спеціальної техніки та судових експертиз, що має такі підрозділи: Центр судових і спеціальних експертиз; зональні експертні сектори та експертні сектори у регіональних органах СБУ. Експертні підрозділи проводять криміналістичні дослідження, у тому числі експертизи спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, інженерно-технічні, економічні, товарознавчі експертизи.

У Державній прикордонній службі України функціонує Головний експертно-криміналістичний центр та його експертні підрозділи. До основних завдань експертної служби цього відомства відноситься проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних

документів, які використовуються під час перетинання державного кордону України.

У підрозділах Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) проводять судово-медичні дослідження. Судово-медичні експертизи виконуються в Головному бюро судово-медичної експертизи МОЗ, бюро судово-медичної експертизи обласних управлінь охорони здоров'я та районних (міжрайонних) відділеннях. У бюро, як правило, існують відділення: судово-медичної цитології, імунології, генетичної ідентифікації, гістології, токсикології, експертизи потерпілих, підозрюваних та інших осіб, відділення судово-медичної криміналістики.

Судово-психіатричні експертизи проводяться в Науково-дослідному інституті психіатрії МОЗ та регіональних медичних закладах, перелік яких затверджено наказом МОЗ від 26.06.2017 р. № 722.

На сучасному етапі наукові дослідження з криміналістики активно проводяться у науково-дослідних установах (Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Державному науково-дослідному інституті МВС України) та на кафедрах криміналістики юридичних закладів вищої (Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, Національному юридичному університеті України ім. Ярослава Мудрого, Національному університеті «Одеська юридична академія», Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Національній академії внутрішніх справ, інших закладах).

2.4. Персоналії в історії вітчизняної криміналістики

У розвиток криміналістики в Україні зробили значний внесок вчені: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Басай, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Т. В. Варфоломеева, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, М. В. Даньшин, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. А. Колесник, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова,

В. П. Корж, І. І. Котюк, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, О. І. Мотлях, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, І. В. Постіка, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, О. В. Таран, С. І. Тихенко, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, І. Я. Фрідман, В. Г. Хахановський, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, Б. В. Щур та ін.

Розвиток вітчизняної криміналістики пов'язаний з формуванням наукових шкіл. Нині функціонують криміналістичні наукові школи Київщини, Харківщини, Одещини, Львівщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Херсонщини та інших регіонів України.

Вітчизняні криміналісти розроблюють проблеми загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій і вчень, зокрема:

У загальній теорії криміналістики:

природа, структура, оптимізація використання криміналістичних знань (Н. І. Клименко, 1993), місце криміналістики у системі наук (Г. А. Матусовський, 1981), місце криміналістики у системі юридичних наук (М. В. Даньшин, 2013), основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів у східноєвропейських країнах (І. В. Постіка, 1991), методологія судової ідентифікації (М. Я. Сегай, 1970), проблеми методології та практики судової ґносеології (І. І. Котюк, 2008), використання криміналістичних методів у судовому розгляді (Л. Ю. Ароцкер, 1965) методологічні проблеми використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві (В. Г. Гончаренко, 1981), використання у кримінальному судочинстві спеціальних знань для встановлення причинного зв'язку явищ (З. М. Соколовський, 1968), методологічні і організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень (А. В. Іщенко, 1997), криміналістична інформатика (В. Г. Хахановський, 2011), криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності (Н. С. Карпов, 2008), теорія та методологія криміналістичного прогнозування (В. А. Журавель, 2000), основи криміналістичної мікрології (О. А. Кириченко, 1996), основи криміналістичної одорології (В. Д. Басай, 2003), використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді (І. І. Когутич, 2010).

У судовій експертології:

теоретичні основи встановлення групової належності у судовій експертизі (М. В. Салтевський, 1969), судова експертиза і питання попередження злочинів (І. Я. Фрідман, 1974), експертні технології у судово-експертній діяльності (О. М. Моїсєєв, 2011), криміналістичне дослідження документів (В. К. Лисиченко, 1975), експертне забезпечення досудового розслідування (І. В. Пиріг, 2015), судові експертизи у кримінальному процесі (М. Г. Щербаковський, 2016).

У криміналістичній техніці і тактиці:

теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології) (В. О. Коновалова, 1966), проблеми вивчення й удосконалення слідчої практики (В. П. Бахін, 1991), сутність, принципи, криміналістичні прийоми і засоби здійснення слідчої діяльності (В. С. Кузьмічов, 1996), теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці (В. Ю. Шепітько, 1996), криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (В. І. Галаган, 2003), тактичні основи забезпечення досудового розслідування (К. О. Чаплинський, 2011), основи теорії професійного спілкування слідчого (В. Г. Лукашевич, 1993), теорія та практика використання психологічних знань при розслідуванні злочинів (В. Д. Берназ, 2004), організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (Т. В. Варфоломєєва, 1994), теоретичні основи і практика пізнавальної діяльності слідчого (В. М. Стратонов, 2010), формування та реалізація тактичних операцій у криміналістиці (В. М. Шевчук, 2013), інформаційне забезпечення розслідування злочинів (Є. Д. Лук'янчиков, 2005), техніко-криміналістичне забезпечення контррозвідувальної діяльності (І. В. Гора, 2012), тактико-криміналістичне забезпечення виявлення, розкриття й розслідування злочинів органами Служби безпеки України (В. А. Колесник, 2012), отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України (Л. Д. Удалова, 2006), інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні (О. І. Мотлях, 2014).

У криміналістичній методиці:

наукові і правові основи розслідування окремих видів злочинів (О. Н. Колесніченко, 1967), теоретичні та практичні основи розкриття

і розслідування осередків злочинів (Ю. П. Аленін, 1997), концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів (В. В. Тіщенко, 2003), криміналістичні методи розслідування і попередження злочинів проти життя (В. П. Колмаков, 1962), розслідування серійних вбивств (О. С. Саїнчин, 2011), методика розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва (А. Ф. Волобуєв, 2002), розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності (В. П. Корж, 2003), методологічні засади розслідування фінансового шахрайства (С. С. Чернявський, 2010), криміналістичне забезпечення розслідування податкових злочинів (В. В. Лисенко, 2006), виявлення, розкриття, розслідування податкових злочинів (П. В. Цимбал, 2010), методика розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України (Р. Л. Степанюк, 2013), розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності (Л. І. Аркуша, 2011), розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці (О. В. Таран, 2013), розслідування злочинів проти довкілля (О. В. Одерій, 2015), криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру (Ю. М. Чорноус, 2013), формування та застосування криміналістичних методик (Б. В. Щур, 2011).

Запитання для самоконтролю

1. Передумови виникнення криміналістики як сукупності знань із розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних справ.
2. Напрями розвитку криміналістики наприкінці XIX століття.
3. Періоди і етапи розвитку криміналістики. Особливості періодизації становлення криміналістики в Україні.
4. Зміст етапу формування основ криміналістичних знань та період розвитку радянської криміналістики.
5. Характеристика розвитку криміналістики у сучасних умовах.
6. Класифікація судово-експертних установ України.
7. Становлення судово-експертних установ системи Міністерства юстиції України.

8. Особливості виникнення і розвитку експертних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України.
9. Експертні підрозділи Міністерства охорони здоров'я України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та їх завдання.
10. Вчені, які зробили значний внесок у розвиток криміналістики в Україні.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

3.1. Поняття та зміст методології криміналістики

У загальному значенні *методологія* (гр. – *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logos* – наука, знання) означає: 1) вчення про методи пізнання й перетворення світу; 2) сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання.

Згідно вітчизняної наукової традиції, методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження.

Методологія виконує наступні функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- направляє, передбачає особливий шлях, яким досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

Вказані ознаки поняття «методологія», що визначають її функції у науці, дають змогу зробити висновок про те, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забез-

печують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Криміналістика – це самостійна галузь спеціальних юридичних наукових знань, що має свій предмет, систему, науково обґрунтовані методи, прийоми та засоби розв'язання наукових і практичних завдань. Її по праву можна назвати наукою про розслідування кримінальних правопорушень. Саме вона дає слідчому, прокурору, співробітнику оперативного підрозділу, експерту, ключ до пізнання і дослідження події кримінального правопорушення, визначення її механізму та інших обставин. Саме криміналістика на основі власних наукових досліджень та розробок, пропонує практичним співробітникам правоохоронних органів науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду.

Розроблені в криміналістиці технічні засоби, тактичні прийоми і рекомендації для роботи з доказами дістали назву криміналістичних засобів. Розрізняють технічні, тактичні та методичні криміналістичні засоби, кожен з них розглядається у відповідних розділах науки криміналістики.

Окреслені та інші наукознавчі положення розглядаються саме методологією криміналістики. Слід враховувати, що методологія науки – це не тільки вчення про методи, а поняття значно ширше, що представляє загальну теорію науки, яка включає пізнання її предмета, понятійного апарату, проблем та закономірностей розвитку даної галузі в історичному аспекті. Основний зміст окреслених питань відображений саме за змістом загальної теорії криміналістики, що складає систему вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат та місце криміналістичних знань у системі юридичних наук.

3.2. Поняття, класифікація та характеристика методів криміналістики

Питому вагу питань методології криміналістики займає власне висвітлення методів криміналістики. *Метод* (від грецької *metodos*) у ши-

рокому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності.

Розмаїття видів людської діяльності зумовлює широке коло методів, що можуть бути класифіковані за різними критеріями: наприклад, методи природничих і методи гуманітарних наук; якісні і кількісні методи та ін. В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно якої методи наукового пізнання за ступенем загальності і сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: філософські методи; загальнонаукові методи; методи окремих наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) (А. Є. Конверський).

Традиційно загальним серед методів криміналістики виділяють діалектичний метод пізнання. Так, методологія криміналістики ґрунтується на діалектичному підході, використовує принципи та категорії діалектичної логіки. Важливу роль в криміналістичній науці та практичній діяльності у боротьбі з кримінальними правопорушеннями відіграють філософські положення про єдність теорії і практики, взаємозв'язок і обумовленість, здатність матерії до відображення, вивчення явищ у розвитку, відповідність й інваріантність, суперечності та ін. Ці загальні філософські положення конкретизуються за допомогою таких категорій, як форма та зміст, сутність і явище, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причина та наслідок, система, структура і елемент, конкретне та абстрактне, загальне та окреме тощо.

До групи загальнонаукових методів криміналістики відносяться:

1. Почуттєво-раціональні: спостереження, опис, порівняння, експеримент, моделювання.

2. Логічні: аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, ідеалізація, узагальнення.

3. Математичні: вимірювання, обчислення, геометричної побудови, математичного моделювання.

Дані методи сумують почуттєве і раціональне пізнання, оскільки сприймаються не просто як сума окремих ізольованих один від одного

елементів, а їх сукупність, систематизована певним чином. Охарактеризуємо перелічені методи.

Спостереження. В теорії пізнання під спостереженням розуміється цілеспрямоване сприйняття обставин події, явища чи властивостей об'єкта. У процесі розслідування кримінального правопорушення цей метод має об'єктивну форму прояву в безпосередньому, цілеспрямованому спостереженні слідчим, співробітником оперативного підрозділу, прокурором, експертом об'єкта пізнання і є початковим елементом криміналістичної практики.

Дослідження будь-якого матеріального об'єкта завжди починається зі спостереження за ним, з вимірювання та опису. Спочатку застосовуються найпростіші, а далі все більш досконалі засоби та прилади. Криміналісти розмежовують спостереження просте (візуальне) і кваліфіковане, із застосуванням відповідних технічних засобів. Цілеспрямованість спостереження під час досудового розслідування проявляється в тому, що вже на даному рівні пізнання елементи і ознаки події кримінального правопорушення, речового доказу, сприймаються як цілісна структура під кутом зору конкретного завдання. Розмежовується спостереження пряме і опосередковане, здійснюване через інших осіб, а цілеспрямованість і організованість спостереження дозволяє не лише сприймати об'єкт, як єдине ціле, але й розпізнати в ньому одичне, його стан та зв'язки з іншими об'єктами.

Отже, спостереження – це сприйняття якого-небудь об'єкта, явища, процесу, що здійснюється навмисно і цілеспрямовано з метою його вивчення. Об'єкти спостереження – елементи матеріального світу (сліди правопорушника, документи, окремі предмети, і ін.); люди, ознаки їх зовнішності, прояви характеру, темпераменту, емоційного стану й ін.; дії людей, у тому числі й такі, що формують спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення. Суб'єктом спостереження є вчений-криміналіст, криміналіст-практик. Спостереження може бути безпосереднє та опосередковане (коли інформація про об'єкт, подію, факт отримується від інших осіб).

Серед методів збирання і дослідження доказів спостереження є найбільш елементарний і розповсюдженим методом. Водночас цей метод є і складовою частиною інших методів: порівняння, вимірювання, експерименту та ін.

Опис має принципове значення для визначення ознак об'єкта: описувані ознаки встановлюються шляхом спостереження або інших методів і є результатом фіксації отриманої інформації. Безпосередній опис здійснюється дослідником для вираження результатів безпосереднього спостереження (у процесі або по пам'яті). Опосередкований опис здійснюється самим дослідником, але включає ознаки об'єктів, що сприймалися іншими особами, наприклад, складення фотороботу на підставі опису очевидцем прикмет злочинця.

Опис обставин кримінального правопорушення повинен бути системним та відповідного змістовного рівня (послідовним, всебічним і об'єктивним), як і сам метод дослідження, результати якого описуються. Вимоги до повноти та рівня опису визначені нормами КПК України, в яких вказано, що речові докази повинні бути докладно описані в протоколі. Опис ознак матеріальних цінностей, проведених досліджень і їх результатів, окрім протоколів слідчих (розшукових) дій, має місце і в висновках експертів, в постановках слідчого у кримінальному провадженні та ін.

Порівняння – це співставлення властивостей, ознак двох або декількох об'єктів. Об'єктами порівняння можуть бути: матеріальні об'єкти, уявні образи, висновки і припущення, результати дій.

Застосування методу порівняння під час досудового розслідування повинно відповідати певним умовам. По-перше, порівнювані об'єкти повинні мати зв'язок з предметом доказування у провадженні і, по-друге, порівнянню належать лише такі ознаки і властивості речових доказів, які є суттєвими в дослідженні обставин кримінального правопорушення. За таких умов наслідки порівняння, встановлені дані, є підставою для прийняття процесуальних рішень. Технологічно порівняння може бути проведено шляхом співставлення об'єктів та оцінки їх якості (розмірів, форми, щільності, ваги, кольору); накладання та суміщення об'єктів порівняння.

Експеримент – це відтворення явища або події для вивчення його зв'язків з іншими явищами. Метою експерименту є встановлення природи явища, що спостерігається, його сутності і походження, шляхів і методів управління ним. За допомогою експерименту досліджуване явище виділяється з різноманіття інших явищ і фактів та може вивчатися ізольовано від пов'язаних з ним причин та наслідків, а з різно-

маніття взаємних причинних зв'язків між досліджуваними явищами вирізняється залежність, яка і є об'єктом вивчення.

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель – це аналог певного фрагменту реальності, концептуально-теоретичних образів. Форми моделювання різноманітні і залежать від сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі. Моделювання полягає в заміні об'єкта-оригіналу моделлю, тобто аналогом, що спеціально для цього створений. Це можуть бути моделі предметів, пристроїв, систем, явищ і процесів. Моделювання як метод дослідження застосовують у випадках, коли вивчення самого об'єкта, явища, процесу з тих чи інших причин неможливе або недоцільне. У криміналістиці використовують багато видів моделювання: уявне (наприклад, під час розробки слідчих версій і планування розслідування), фізичне (створення матеріальних моделей макетів, муляжів, предметів-аналогів), математичне (моделювання умов протікання процесів і явищ за допомогою відповідних розрахунків).

Видом моделювання є *реконструкція* – відновлення попереднього вигляду, стану об'єкта за його залишками або описами. Можливе як матеріальне реконструювання, що здійснюється шляхом моделювання або натурної реконструкції (наприклад, відтворення зовнішності людини за черепом), а також уявне реконструювання – логічне моделювання на основі відображень наочних образів, що виникають у суб'єкта в результаті ознайомлення з визначеними об'єктами і (або) їх описами.

Експеримент і моделювання є загальнонауковими методами, що представляють собою емпіричну базу науки, а в криміналістичній діяльності застосовуються відповідно до норм КПК України у формі слідчого експерименту (ст. 240), проведення експертизи (ст. 242).

Аналіз. У криміналістиці зміст аналізу полягає у розгляді окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь. Тобто це процес розчленування цілого на частини. Він є необхідним етапом пізнання, який нерозривно пов'язаний із синтезом, і є однією з основних операцій, з яких складається реальний процес мислення. Аналіз є важливим методом пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень, у процесі експертних досліджень. Безпосередньо ряд тактичних при-

йомів проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій засновані на аналізі слідчої ситуації.

Синтез – процес практичного або уявного з'єднання цілого з частин або з'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле. Практично виражається під час висунення і перевірки версій у кримінальному провадженні.

Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, систематизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожну окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках. Отже, індукція – це спосіб міркування від окремих фактів, положень до загальних висновків. Це рух знання від одиничних тверджень до загальних положень. Індукція тісно пов'язана з дедукцією. Логіка розглядає індукцію як вид умовиводу, розрізняючи повну і неповну індукцію. У криміналістиці має важливе значення під час висунення версій, пізнання подій минулого.

Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження.

Тобто, дедукцію можна визначити як спосіб міркування, при якому нове положення виводиться суто логічним шляхом від загальних по-

ложень до окремих висновків. Це рух знання від більш загального до менш загального, окремого, виведення наслідків із припущень. Дедукція є теж умовиводом. Вона являє собою метод, що використовується у слідчому мисленні у процесі пізнання істини.

Аналогія – це встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання. У висновку за аналогією знання, яке отримане від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Аналогія – це спосіб пізнання, який лежить в основі метода моделювання та теорії подібності. У криміналістиці використовується в декількох напрямках. Наприклад, висування версій за аналогією, використання типових ситуацій, типових слідчих (розшукових) дій, систем тактичних прийомів тощо.

Абстрагування – прийом пізнання (метод), при якому відмітається все несуттєве. Це процес мисленнєвого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника.

Абстракція це одна з основних операцій мислення, яка полягає в тому, що суб'єкт, відкриваючи певні (суттєві) ознаки досліджуваного об'єкта, не бере до уваги інші – несуттєві. Абстракція є уявним відвертанням уваги, усуненням від тих чи інших сторін, властивостей або зв'язків предметів чи явищ для вирізнення їх суттєвих ознак.

Ідеалізація – розумова процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненними («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, які є реально нездійсненними. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватись теоретичне мислення під час відображення реальних об'єктів.

Узагальнення – це процес встановлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеоло-

гічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття і тому узагальнювати їх не можна.

Вимірювання. Об'єктами вимірювання в криміналістиці є різні фізичні величини, що характеризують предмети, явища, процеси: довжина, маса, обсяг, температура, часовий інтервал, швидкість руху, спектральні характеристики і багато чого іншого.

Обчислення – використовуються для встановлення вищевказаних параметрів, а також необхідне під час проведення математичного моделювання.

Геометричні побудови – без них неможливе складання планів, креслень, схем. Також, даний метод застосовується коли проведення безпосередніх вимірів ускладнене (наприклад, на місці події є крутий обрив і неможливо безпосередньо вимірити відстань між об'єктами, то за допомогою необхідних геометричних побудов визначають цю відстань).

Під окремими (спеціальними) методами дослідження розуміють такі методи, сфера застосування яких обмежена однією або декількома науками.

Система спеціальних методів криміналістики складається з двох груп методів:

1. Власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація; криміналістична діагностика; техніко-криміналістичні методи: методи дактилоскопії, трасології, судової балістики; методи організації розслідування, планування проведення слідчих (розшукових) дій та ін.);

2. Методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, антропології, антропометрії, психології, кібернетики та ін.), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань. Однак така трансформація не є простим пристосуванням, а є якісним перетворенням методу, що здійснений саме в криміналістиці за рахунок інтеграції природничо-наукових, технічних і криміналістичних знань.

Ключове значення серед окремих (спеціальних) криміналістичних методів має криміналістична ідентифікація та криміналістична діагностика.

Так, *криміналістична ідентифікація* – це процес встановлення тотожності конкретного матеріального об'єкту шляхом його виділення із певної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які були відображені при обставинах, що пов'язані зі кримінальним правопорушенням.

Криміналістична діагностика – це встановлення обставин кримінального провадження шляхом дослідження та з'ясування властивостей і станів об'єктів та явищ.

Спеціальні методи інших наук можуть бути використані без модифікації (наприклад, багато фотографічних або мікроскопічних методів) або пристосовані для вирішення специфічних криміналістичних задач (метод кольоророзподілу як модифікація фотографічного методу або метод складання композиційних портретів як модифікація антропологічного методу). Дати вичерпний перелік цих методів не представляється можливим, оскільки в процесі здійснення конкретного наукового криміналістичного дослідження може виникнути необхідність використовувати методи, що раніше криміналістикою не затребувалися. Однак, найбільш часто використовуються:

Фізичні, хімічні і фізико-хімічні методи, що призначені для дослідження морфології (зовнішньої будови), складу (елементного, молекулярного, фазового – якісної і кількісного), структури, фізичних і хімічних властивостей речовин і матеріалів.

Біологічні методи використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові, часток епідермісу, виділень, волосся людей і вовни тварин, часток рослин і ін.).

Антропологічні й антропометричні методи застосовуються під час надання прижиттєвого вигляду загиблому, встановлення особи загиблого за залишками та ін.

Соціологічні методи – застосовуються під час вивчення кримінальних проваджень або інтерв'ювання (опитування) працівників правоохоронних органів (зокрема, анкетування). Цілями таких досліджень зазвичай є вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню і прихованню кримінальних правопорушень, аналіз способів їх вчинення, збір

інформації про результативність тих або інших тактичних прийомів і рекомендацій.

Психологічні методи використовуються під час розробки тактичних прийомів і комбінацій, їх удосконалення, пристосування до умов різних слідчих ситуацій та ін.

Кібернетичні методи. Нові інформаційні технології, засновані на використанні цих методів, дозволяють здійснювати пошук і автоматичну обробку інформації (що використовується, наприклад, в криміналістичних обліках і картотеках), а також комп'ютерне моделювання (що використовується для реконструкції елементів матеріальної обстановки кримінальних правопорушень, зі значними її змінами: вибухи, пожежі, технологічні аварії).

Слушним є зауваження А. Ф. Волобуєва, що під час опису криміналістичних методів пізнання у літературі допускається суттєвий недолік, який полягає у змішуванні методів наукового і практичного пізнання. Тобто, потрібно розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом-науковцем та криміналістом-практиком.

За таких умов методи наукового (теоретичного) пізнання – це методи, які використовуються для вивчення предмета криміналістики і накопичення знань про нього. Методи криміналіста-практика спрямовані на вирішення конкретних практичних завдань, пов'язаних з пізнанням події кримінального правопорушення, з'ясування обставин кримінального провадження у межах проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Отже, у криміналістиці методи дослідження мають свої особливості, які визначаються:

- по-перше, специфікою об'єкта дослідження, діючих закономірностей, процедури пізнання;
- по-друге, сферою застосування – наукове дослідження і практична діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень.

Враховуючи різноманітність методів пізнання у криміналістиці варто враховувати, що головне призначення будь-якого наукового методу – на основі відповідних принципів (вимог, приписів) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, збагатити знання, здійснити оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та зміст методології криміналістики.
2. Що є основним предметом пізнання у криміналістиці?
3. Визначення поняття «метод».
4. Класифікація методів криміналістики.
5. Характеристика особливостей застосування у криміналістиці логічних методів.
6. Характеристика особливостей застосування у криміналістиці математичних методів.
7. Що розуміється під окремими (спеціальними) методами криміналістики?
8. Яким чином у криміналістиці застосовуються спеціальні методи інших наук?
9. Чим відрізняються методи наукового і практичного пізнання?
10. Характеристика змісту криміналістичної ідентифікації та діагностики.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ДІАГНОСТИКА

4.1. Теорія криміналістичної ідентифікації

Вчення про криміналістичну ідентифікацію та встановлення групової приналежності займає провідне місце та є найбільш розробленим у теорії криміналістики. Оскільки криміналістична ідентифікація є науково обґрунтованим методом дослідження причин та встановлення невідомих об'єктів за залишеними ними слідами в обстановці розслідуваної події, то вона знаходить досить широке практичне застосування в слідчій, оперативно-розшуковій та експертній практиці.

Термін «ідентифікація» походить від латинського *identicus* – той самий, і означає встановлення тотожності. Тотожність (ідентичність) об'єкта означає, насамперед, його неповторність, індивідуальність, відмінність від подібних йому. Немає двох об'єктів у природі, що були б однакові. Можна виявити подібні об'єкти, що поєднуються за цією ознакою в класи, види тощо, але не можна виявити двох тотожних, співпадаючих повністю об'єктів.

Механізм будь-якого кримінального правопорушення складають матеріальні елементи, які взаємодіють між собою, тобто це система взаємопов'язаних відображень матеріальних елементів, у якій кожен із них відображається в інших елементах і сам їх відображає – утворює слід. Таке відображення містить інформацію про об'єкт, який його залишив, і тому є підставою для ідентифікації.

Сутність криміналістичної ідентифікації – встановлення тотожності або відмінності об'єктів, що мають значення для встановлення істини в кримінальному судочинстві. Ця обставина визначає її відмінність від ідентифікації, яку використовують в інших науках, у техніці

тощо. Ідентифікувати в хімії, ботаніці, зоології, мінералогії тощо – означає встановити приналежність об'єкта до визначеного стандартизованого класу, роду, виду, підвиду, сімейству, тобто, провести класифікацію об'єкта. На відміну від цього, головна мета криміналістичної ідентифікації полягає в тому, щоб за результатами відображення ідентифікувати об'єкт, що залишив це відображення. *Ідентифікувати об'єкт* значить встановити (виявити) його тотожність із самим собою в різні періоди часу або в різних його станах, використовуючи для цієї мети залишені ним відображення.

Правовою основою криміналістичної ідентифікації є правові норми, які регулюють діяльність суб'єктів ідентифікаційного процесу. Ідентифікація є криміналістичною, якщо факт тотожності, що встановлюється, має значення для попередження і розслідування кримінальних правопорушень. У криміналістиці факт тотожності або її відсутності встановлюється з дотриманням кримінальних процесуальних норм.

Завданням криміналістичної ідентифікації є встановлення факту наявності або відсутності тотожності конкретного, індивідуально визначеного матеріального об'єкта (людини, предмета). Явища природи, час, логічні поняття, юридичні категорії (умисел або ознаки складу кримінального правопорушення) та інші нематеріальні об'єкти до предмета криміналістичної ідентифікації не входять.

Науковими основами криміналістичної ідентифікації є положення діалектичного матеріалізму, зокрема такі:

1) предмети та явища матеріального світу взаємопов'язані між собою, взаємозалежні та взаємообумовлені. Якщо відомий наслідок, то можна встановити причину і навпаки;

2) предмети та явища матеріального світу індивідуальні, оскільки нема двох речей, які були б однакові;

3) предмети та явища матеріального світу відносно незмінні та стійкі (збереження характерних ознак, що дозволяють ототожнити його з самим собою);

4) можливість достовірного аналізу змін, що відбулися в об'єктах.

Істотними ознаками криміналістичної ідентифікації можуть вважатися такі:

– об'єкти криміналістичної ідентифікації індивідуально визначені й мають стійку зовнішню будову;

- криміналістична ідентифікація здійснюється за відображеннями стійких властивостей ідентифікованих об'єктів;
- криміналістична ідентифікація реалізується в процесі досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення.

Таким чином, **криміналістична ідентифікація** – це порівняльне дослідження об'єктів, пов'язаних з кримінальним правопорушенням, метою якого є встановлення тотожності конкретного матеріального об'єкта шляхом його виділення із певної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак.

Процес криміналістичної ідентифікації полягає у вивченні та зіставленні ознак об'єкта і його відображень.

Процес відображення обумовлений у кожному випадку взаємодією об'єкта чи явища з навколишнім середовищем, в якому відбувається його відображення. Цей взаємозв'язок визначає як форму відображення властивостей об'єкта, так і повноту їх відображення. У теорії і практиці криміналістичної ідентифікації розрізняють дві форми відображення – *матеріально-фіксовану* та *ідеально-фіксовану (психофізіологічну)*. Матеріально-фіксована означає об'єктивну фіксацію ознак у матеріальних об'єктах. До них належать сліди (рук, ніг, зброї, транспортних засобів тощо); фотознімки (живих обличч, трупів, речовинних доказів, ділянок місцевості, будівель тощо); опис (у тому числі карто-теки обліку) тощо.

Ідеально-фіксована (психофізіологічна) форма – це відображення уявного образу предмета в пам'яті конкретної особи, що має суб'єктивний характер. Тому суб'єктом ототожнення (особою, що здійснює ідентифікацію) тут може бути лише людина, у свідомості якої відбитий даний образ.

Необхідною умовою ідентифікації є метод порівняння – одночасне вивчення двох чи декількох об'єктів з метою встановлення того, що їх поєднує і що розрізняє. Вивчення розбіжностей допомагає краще усвідомити і пояснити факт тотожності, визначити припустиму міру розходжень, що не виключають висновок про тотожність предмета.

Розбіжності можуть бути обумовлені множиною факторів: природою речовини, умовами виготовлення предмета, його використання

тощо. Розбіжності можуть носити природний характер. Наприклад, по мірі старіння людини змінюються риси її зовнішності, що використовуються для ототожнення. Штучні розбіжності є результатом навмисних дій, наслідком зміни об'єкта під впливом різних факторів. Наприклад, у сліді пальця руки може відобразитися шрам, що виник на пальці злочинця після того, як він був у свій час внесений до дактилоскопічного обліку.

Зміни, що викликають розбіжності, діляться також на необхідні і випадкові. Необхідні – це ті, які закономірно обумовлені дією якого-небудь фактора. Наприклад, вікова зміна; поява розбіжностей, обумовлених фактом використання речі. Випадкові – це ті, що виникли під дією причин, закономірно не пов'язаних з ознаками об'єкта.

Надзвичайно важливе значення для криміналістики має розподіл розбіжностей на суттєві і несуттєві. Суттєві – об'єкт змінився настільки, що став іншим, або завжди відрізнявся від об'єкта, що ототожнюється, тобто не був ним. Несуттєві розбіжності викликані зміною лише деяких властивостей об'єкта, що залишився у своїй основі колишнім.

Частиною ідентифікаційного процесу є виділення властивостей та ознак об'єктів.

Властивість характеризує внутрішні якості об'єкта – його фізичну природу, стан, структуру, твердість, питому вагу, електропровідність тощо. Для ідентифікації використовують ті властивості об'єкта, які відобразилися у сліді. Наприклад, для встановлення особи, яка підписала підпис використовують ті властивості почерку, що відобразилися у досліджуваному підписі.

Встановлення властивостей об'єкта можливе завдяки відображеним у ньому ознакам. Ознаку визначають як об'єктивне відображення властивостей предмета, вираження його реальних властивостей, що дозволяють відрізнити даний предмет від усіх інших. У криміналістиці ознаки розрізняють на ті, що характеризують різні об'єкти, ознаки групового та ознаки індивідуального значення. Ідентифікаційними називають ознаки об'єкта, що використовуються для його ототожнення. Ознака вважається ідентифікаційною, якщо вона відповідає наступним вимогам:

1. Ознака має виділяти, відмежовувати об'єкт від інших однорідних об'єктів (індивідуальність ознаки).

2. Ознака має відображатися в ідентифікуючому об'єкті.

3. Ознака має бути відносно стійкою і у межах ідентифікаційного періоду залишатися незмінною. Оскільки всі об'єкти підлягають постійним змінам, то для ідентифікаційної ознаки вони повинні бути несуттєвими.

4. Інформація про ознаку повинна бути отримана методами та засобами, що відповідають сучасному стану науки. Не можуть бути ідентифікаційними ознаками відомості окультних знань, результати явищ і фактів, які науково не підтверджені.

Індивідуальне (неповторне) поєднання ідентифікаційних ознак лежить в основі вирішення питання ототожнення об'єктів і називається *індивідуальною сукупністю*, а частина об'єкта, яка містить у собі таку сукупність ідентифікаційних ознак – *ідентифікаційним полем*.

Ідентифікаційні ознаки поділяються на загальні та окремі. *Загальні* – характеризують об'єкт в цілому (наприклад, тип папілярного візерунку нігтьових фаланг пальців рук, розмір і малюнок протектора подошвенної частини взуття). *Окремі* ідентифікаційні ознаки дозволяють виділити конкретний об'єкт із групи однорідних (деталі папілярних ліній: острівцеві, гачок, місток тощо, сліди зносу підшви взуття). Для ототожнення об'єкта слід оперувати сукупністю як загальних, так і окремих ознак.

Ідентифікаційні ознаки також поділяють на якісні (атрибутивні) і кількісні. *Атрибутивні* ознаки містять якісну характеристику об'єкта (наприклад, характеристика типу папілярного візерунка пальця руки (дуговий, петлевий, завитковий) тощо). *Кількісні* ознаки виражаються числовими величинами, що визначають, наприклад, величину сліду, кількість нарізів ствола зброї і кут нахилу цих нарізів тощо.

Ідентифікаційні ознаки можуть бути необхідні і випадкові. У *необхідних* ознаках виявляється сутність об'єкта, без них він не був би тим, чим є (ознаки, що характеризують пістолет як вогнепальну зброю, ознаки, що дозволяють віднести пристрій до холодної зброї). *Випадковими* будуть, наприклад, нерівності ствола, що залишають на кулі сліди.

4.2. Види, об'єкти, форми та суб'єкти криміналістичної ідентифікації

У криміналістиці, залежно від природи слідів кримінального правопорушення, в яких відобразилися ознаки об'єкта, виділяють наступні *види ідентифікації*:

1) за матеріально-фіксованим відображенням ознак зовнішньої будови об'єкта (наприклад, за слідами губ, рук, ніг людини, за стріляними кулями та гільзами, за слідами шин транспортного засобу, робочої частини інструменту тощо);

2) за ознаками загального походження – цілого за частинами (наприклад, осип фарного скла, частини гудзика, розірвані документи);

3) за ознаками, що відобразилися у пам'яті людини;

4) за описом ознак (словесний портрет, криміналістичні обліки).

Об'єктами криміналістичної ідентифікації можуть бути люди, матеріальні предмети та речовини.

Процес ідентифікаційного дослідження передбачає розподіл об'єктів на *ідентифікуємий*, тобто об'єкт, ототожнення якого є завданням процесу ідентифікації (люди, предмети, приміщення, будинки, споруди, ділянки місцевості), та *ідентифікуючий*, тобто об'єкт, за допомогою якого вирішується завдання ідентифікації (об'єкти невідомого походження, вільні та експериментальні зразки). Ідентифікуючі об'єкти є носіями матеріально-фіксованого відображення ознак і властивостей ідентифікованих об'єктів. У процесі ідентифікаційного дослідження ідентифікуємим може бути лише один об'єкт, а ідентифікуючих може бути декілька. Наприклад, людину можливо ідентифікувати за слідами рук, ніг, зубів, голосу, письмовою мовою – всі вони відображені на різних матеріальних носіях. Ідентифікуємий та ідентифікуючий об'єкти є джерелами ідентифікаційної інформації, тобто ідентифікаційних ознак.

Ідентифікуючі об'єкти поділяються на дві групи:

1) об'єкти, що за припущенням слідчого можуть відображати ознаки ідентифікуємого об'єкта. Наприклад, сліди ніг, пальців рук, знарядь зламу тощо, які виявлені на місці події. Через те, що безпосереднє дослідження таких слідів у лабораторних умовах не завжди можливе

(через складність їх вилучення з об'єктом-носієм), то об'єктами дослідження стають їх копії (моделі) у вигляді зліпків, відбитків, фото-знімків;

2) об'єкти, походження яких від певного об'єкта є безсумнівним. Такі ідентифікуючі об'єкти називаються *порівняльними зразками*. Одержання зразків слідчим є процесуальною дією, одержання ж зразків експертом – етапом експертної методики. Сумнівність джерел походження зразків для ідентифікаційного дослідження є неприпустимою. У практиці проведення ідентифікаційних досліджень розрізняють зразки: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Криміналістична ідентифікація поділяється на дві основні *форми*:

- процесуальну, коли ототожнення здійснюється згідно з вимогами кримінального процесуального закону. Вона може бути розподілена на судово-слідчу та експертну (наприклад, висновок судового експерта, протокол пред'явлення для впізнання, обшуку, огляду тощо);
- непроцесуальну: оперативну (наприклад, перевірка за криміналістичними обліками, встановлення особи за документами тощо) та прикладну, яка епізодично здійснюється криміналістичними закладами в різних сферах науки, техніки, літератури та мистецтва.

Суб'єктом криміналістичної ідентифікації може бути будь-яка особа, що здійснює доказування у кримінальному провадженні, а тому форми криміналістичної ідентифікації можна поділити за суб'єктом здійснення на: оперативну, слідчу, експертну та судову. При цьому, результати такої ідентифікації будуть мати різне доказове значення. Так, експертна ідентифікація вирішується на основі порівняння та оцінки сукупності ознак та властивостей конкретних досліджуваних об'єктів. А слідчий, прокурор, суд встановлюють тотожність на основі сукупності зібраних у провадженні доказів, що мають ідентифікаційне значення.

Експертна ідентифікація здійснюється лише в процесуальній формі. Висновок про наявність або відсутність тотожності, що дається ним за результатами дослідження матеріально-фіксованих відображень об'єкта, має значення доказу. Слідчий, прокурор, слідчий суддя і суддя можуть здійснювати ідентифікацію як у процесуальній (проводячи процесуальні дії), так і в непроцесуальній формі. Наприклад, переко-

навшись, що викликана особа є певним громадянином (за пред'явленим нею документом), слідчий (суддя) приступає до його допиту. Ідентифікація може здійснюватися і спеціалістом. Вона завжди здійснюється в непроцесуальній формі. Одержувані при цьому результати не мають сили доказу і використовуються в оперативно-розшукових цілях, а також під час висунення версій. Інші учасники процесу здійснюють ідентифікацію в ході впізнання об'єктів, при співставленні опису ознак предмета із самим предметом тощо.

4.3. Стадії криміналістичної ідентифікації

Стадією іменують період, етап у розвитку якого-небудь процесу. Під час здійснення ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням виділяють наступні стадії:

- 1) загальний огляд об'єктів;
- 2) роздільне дослідження об'єктів;
- 3) експеримент (не є обов'язковою стадією, а проводиться у разі необхідності);
- 4) порівняльне дослідження об'єктів;
- 5) оцінка результатів дослідження і формулювання висновку.

На *стадії загального огляду* експерт вивчає всі представлені йому об'єкти: ідентифікуємі, ідентифікуючі, порівняльні зразки. При цьому він визначає: чи надане йому все необхідне для ідентифікації; що собою представляють об'єкти ідентифікації; чи відповідають вони тим, що зазначені в документі про призначення експертизи, чи не набули вони змін при транспортуванні.

Порівняльні зразки, надані експерту для проведення ідентифікації, мають відповідати певним вимогам за відсутності яких процес ототожнення буде неможливий, а саме:

- має бути точно встановлено походження зразків від конкретних осіб або предметів;
- мають вилучатися (відбиратися) в умовах, максимально наближених до умов утворення сліду ідентифікуємим об'єктом;

— мають відображати достатню для ідентифікації сукупність властивостей об'єкта.

Мета *роздільного дослідження* є встановлення ідентифікаційних властивостей порівнюваних об'єктів. Роздільне дослідження включає ізольоване вивчення ідентифікуемого та ідентифікуючих об'єктів, їх роздільну фіксацію, виявлення, закріплення і встановлення сукупності загальних та окремих ознак кожного з них. Якщо ж слід не відображає необхідної для ідентифікації сукупності ідентифікаційних ознак, то питання про тотожності не вирішується (наприклад, якщо слід папіярного візерунку змазаний, або відобразився фрагментарно, досліджувані цифрові записи складаються з двох цифр тощо). Якщо ж на цій стадії виявлені в ідентифікуючих об'єктах (слідах, відбитках) загальні (групові) ознаки є розбіжними із загальними ознаками ідентифікуемого об'єкта, то процес ідентифікації припиняється і формується висновок про відсутність тотожності.

Встановивши збіг об'єктів за груповою приналежністю, приступають до аналізу і синтезу індивідуальних ознак. Для цього усвідомлюють сутність кожної ознаки: її усталеність (відтворюваність), ідентифікаційну значимість.

Ознаки ідентифікуемого об'єкта можуть вивчатися як безпосередньо, так і за спеціально виготовленими зразками. Слід розмежовувати зразки відібрані слідчим і надані експерту для порівняльного дослідження, та зразки зроблені експертом на стадії експерименту. Тому процес ідентифікації може складатися із *стадії експерименту*. Під час експерименту одержують порівняльні зразки (куль, гільз, слідів розрубу, слідів підошвеної частини взуття, друкованого тексту на принтері тощо). Експеримент дозволяє визначити відтворюваність ознак у слідах, відмежувати необхідні ознаки від випадкових, краще зрозуміти механізм відображення ознак.

На стадії *порівняльного дослідження* відбувається порівняння окремих ознак ідентифікуемого об'єкта з ознаками, зафіксованими в ідентифікуючих об'єктах, перевіряється їх відповідність і збіг. Відповідністю ознак — це така їх погодженість, при якій розбіжності, що спостерігаються, не виходять за визначені припустимі межі. Наприклад, розбіжності в ширині слідів від полів нарізів на кулі в межах

сотих часток міліметра буде цілком припустимим і пояснюється, зокрема, можливими розбіжностями (у межах ДСТУ) діаметра куль. У кожному випадку ототожнення експерт має встановити, що переважає в результатах: збіг або розбіжність, чим пояснюються наявні розбіжності, чи є вони закономірними або випадковими, природними або штучними, суттєвими або несуттєвими; чи не виключають вони можливості висновку про тотожність.

Порівняння здійснюється трьома способами: зіставленням, сполученням і накладенням. Зіставлення – це розміщення порівнюваних об'єктів поряд один з одним так, щоб можна було одночасно спостерігати їх ознаки (шляхом проектування на один екран чи розміщення у полі зору мікроскопа). Сполучення – це розміщення у полі зору мікроскопа порівнюваних об'єктів так, щоб ознаки одного були продовженням ознак іншого об'єкта (наприклад, сліди нарізів на кулі, ковзання, робочої частини інструмента тощо). Накладення – це поміщення порівнюваних об'єктів один на один так, щоб їх можна було спостерігати «на просвіт».

На стадії *оцінки результатів і формування висновку*, аналізуючи ознаки, що співпадають і розрізняються, експерт формулює висновок про наявність чи відсутність тотожності. Ознаки, що збігаються, оцінюються нарізно і в сукупності, насамперед, з урахуванням того, чи достатньо їх для утворення ідентифікаційного поля ідентифікуємого об'єкта. При цьому експерт опирається як на результати дослідження, так і на наукові основи ідентифікації певного роду об'єктів (трасологія, судова балістика тощо), власний експертний досвід, результати узагальнення практики. Висновок експерта має логічно впливати з його дослідження і не суперечити проміжним висновкам, до яких він приходив на різних стадіях дослідження. Висновки експерта можуть бути викладені у категоричній позитивній формі, які встановлюють факт тотожності досліджуваних об'єктів, категоричній негативній формі, які виключають тотожність, а також у ймовірній (вірогідній) формі, коли сукупність ідентифікаційних ознак недостатня для категоричного висновку (наприклад, обмежений обсяг досліджуваного матеріалу, недостатня виразність ознак або не ясна частота зустрічальності встановленої сукупності ознак).

4.4. Встановлення групової належності

Встановлення групової належності – це окрема частина криміналістичної теорії, практична реалізація якої в судово-слідчій практиці дозволяє встановлювати схожість, однорідність об'єктів і на цій підставі віднести їх до певного класу, виду, роду та групи. Однорідними вважаються об'єкти, які поряд із розбіжностями наділені співпадаючою сукупністю групових ознак (наприклад, ніж за певними ознаками, відносять до класу холодної зброї, визначаючи його вид – ніж мисливський, бойовий або кримінальний).

Групова належність може встановлюватися слідчим, оперативним працівником та експертом.

Встановлення групової належності іноді називають класифікаційним дослідженням, яке полягає у тому, що досліджуваний об'єкт співвідносять із відомим класом, родом чи видом і констатують факт, що даний об'єкт є таким самим як інші, що складають конкретну групу. Таке дослідження може проводитися як на початковому етапі ідентифікації і бути її частиною, так і бути самостійним, коли перед експертом постає питання віднесення конкретного об'єкта до окремої групи, коли в слідах немає необхідної сукупності ознак для ототожнення певного об'єкта, коли специфіка механізму слідоутворення така, що не відобразила у сліді індивідуальні ознаки слідоутворюючого об'єкта (сліди розрубу, розпилу), коли ідентифікуємий об'єкт зазнав змін у результаті яких утворилась нова сукупність індивідуальних ознак (сліди зносу на підошвенній частині взуття, протекторі шин).

Віднесення об'єкта до класу, роду, групи здійснюється на основі встановлення та вивчення його групових ознак та співставлення їх з ознаками інших об'єктів цього ж класу, роду, групи. Як видно, в основі такого дослідження також лежить метод порівняння ознак і властивостей об'єкта з їх матеріальними відображеннями на іншому об'єкті-носії відображень, але в такому разі дослідження закінчується встановленням не тотожності, а групової належності (групофікації).

Групофікація як самостійний метод дослідження застосовується для дослідження сипучих, рідких і газоподібних речовин, стосовно яких неможливо встановити тотожність шляхом проведення криміна-

лістичної ідентифікації, оскільки вони не мають стійкої зовнішньої форми. Встановлення схожих властивостей речовин дозволяє зробити висновок про їх належність до одного класу, роду, виду або малої групи. Але не завжди це будуть дві порції речовини, яка раніше ймовірно становила єдине ціле.

Види встановлення групової належності:

- дослідження встановлюємих об'єктів (з'ясування призначення предмета, природи невідомої речовини, приналежності до групи загального джерела походження декількох об'єктів тощо);
- дослідження об'єктів, які містять в собі ознаки встановлюємих об'єктів – при якому ознаки встановлюємого об'єкта вивчаються не безпосередньо, а за їх відображенням чи описом (сліди, опис зовнішності підозрюваного наданий свідком).

4.5. Криміналістична діагностика

Слово «діагностика» грецького походження й означає «розпізнавання», «розрізнення», «визначення». **Криміналістична діагностика** – це дослідження властивостей і стану об'єкта (ситуації) з метою встановлення змін, що відбулися в ньому, визначення причини цих змін і їх зв'язку з розслідуваним кримінальним правопорушенням. Так, за слідами шин з'ясовують вид транспортного засобу, марку і модель шин, за слідами пострілу визначають дистанцію та місце стрілка, за слідами злочину встановлюють вид знаряддя, спосіб злочину, навички особи, витрачений час тощо.

Загальними завданнями криміналістичної діагностики є наступні:

- встановлення просторової структури обстановки злочинної події (де, в якій обстановці відбулося кримінальне правопорушення);
- встановлення механізму окремих етапів (стадій) події (взаємне розташування транспортних засобів у момент зіткнення, спосіб виготовлення підроблених грошових знаків тощо);
- визначення речовинної структури обстановки місця події (властивості і стан об'єктів цієї обстановки);
- встановлення часових характеристик злочинної події (коли вона відбулася, скільки часу могло знадобитися для вчинення певних дій,

в якій послідовності відбувалися дії, які сліди виникли раніше, а які пізніше тощо);

- визначення властивостей об'єктів, що діяли (осіб, знарядь), їх кількості, характеру функціонування (кількість учасників кримінального правопорушення; яке устаткування і навички були застосовані при виготовленні вогнепальної зброї чи вибухового пристрою);

- встановлення причинно-наслідкових зв'язків (причина пожежі, можливість пострілу без натискання на спусковий гачок, чи має місце причинний зв'язок між певними діями і наслідками, що наступили, чи могла бути причиною дорожньо-транспортної події технічна несправність автомобіля);

- прогнозування дії причинно-наслідкових зв'язків (які наслідки могли наступити в результаті дій певної особи, які ушкодження мали залишитися на транспортному засобі, що зник з місця дорожньо-транспортної події);

- встановлення в цілому механізму злочинної події. Для її вирішення слід вивчити і використовувати всі види інформації: про учасників події, предмети, механізм дій, їх умови, обставини;

- встановлення відповідності ситуації, що викладається учасником процесу (підозрюваним, потерпілим), тому механізму події, що може бути визначений за слідами та іншими речовими доказами;

- встановлення криміногенних факторів, що складають елементи причин і умов злочинної події (обставини, що сприяли чи могли сприяти її здійсненню; в якій обстановці може відбутися аналогічне кримінальне правопорушення).

Стадіями криміналістичної діагностики є:

- 1) визначення мети, завдань і шляхів їх вирішення;
- 2) попереднє вивчення об'єкта;
- 3) виявлення та аналіз діагностичних ознак об'єкта;
- 4) порівняння об'єктів – за виявленими ознаками відшукують класи, роди, види об'єктів з такими ж ознаками;
- 5) визначення стану об'єкта;
- 6) оцінка отриманих результатів – сукупності виявлених (не) співпадаючих ознак та формулювання висновків щодо природи, характеру та стану об'єкта.

Слід розрізняти діагностику людей і матеріальних об'єктів-речей у широкому значенні цього поняття.

Криміналістична діагностика особи є встановленням загальних і окремих її характеристик (статі, віку, расової чи національної приналежності, професії, рівня володіння професійними навичками тощо). Такий вид діагностичних досліджень здійснюється на основі використання найрізноманітнішої за своєю природою інформації з проявів у психофізіологічній сфері, в основному щодо навичок (почерку, письмової та усної мови тощо), морфології частин тіла (папілярних візерунків пальців рук, кисті, будови голови і частин тіла), будови і функціонування голосового апарату, складу тканин людського організму (волосся, крові) і його виділень (слини, запаху).

У діагностиці матеріальних об'єктів умовно розрізняють дослідження виробів та матеріалів. Так, при дослідженні мікроволокон і забруднень на одязі ставиться мета визначення виду матеріалу, з яким він був у контакті. Тканина як об'єкт діагностики належить до виробів текстильної промисловості, але на діагностику цього виробу спеціаліст виходить через діагностику волокон, матеріалів, визначаючи їх природу (натуральні, штучні) або вид (бавовняні, синтетичні).

Діагностика виробів і матеріалів – процес багатоетапний. Спочатку на базі класифікацій, які розробляються в науці і техніці, визначається родова чи видова приналежність об'єктів (фарба автомобільна, скло світлотехнічне тощо). У межах технічної класифікації встановлюється вузька групова приналежність об'єкта, тобто джерело його походження. І на основі даних про збут-споживання об'єктів цього походження визначається їх призначення та споживачі. Таким чином, криміналістична діагностика, включає в себе діагностику товарознавчу, матеріалознавчу та інші, не обмежується ними і виходить на рівень, який максимально наближає до вирішення завдань розшуку.

За напрямками виділяють наступні форми діагностики: експертна (в процесі проведення діагностичних криміналістичних експертиз), оперативно-слідча (слідчий експеримент та інші слідчі (розшукові) дії), обліково-реєстраційна (за даними криміналістичної реєстрації). Ці форми криміналістичних досліджень мають місце як на стадії досудового розслідування, так і в стадії судового розгляду.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та зміст криміналістичної ідентифікації.
2. Наукова основа криміналістичної ідентифікації.
3. Об'єкти та види криміналістичної ідентифікації.
4. Суб'єкти та форми криміналістичної ідентифікації.
5. Стадії ідентифікаційного дослідження.
6. Види зразків для порівняльного дослідження.
7. Види висновків ідентифікаційних досліджень та їх оцінка під час доказування.
8. Встановлення групової належності.
9. Поняття криміналістичної діагностики.
10. Види криміналістичної діагностики.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

Глава 5

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

5.1. Поняття, завдання та система криміналістичної техніки

Підвищення рівня організованості, озброєності, технічної оснащення злочинців вимагає відповідного рівня техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Одним з джерел надходження подібних досягнень до правоохоронної діяльності є окремий розділ науки криміналістики – криміналістична техніка.

Під поняттям «криміналістична техніка» з одного боку розуміється розділ науки криміналістики, а з іншого – сукупність технічних засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві.

В історичному аспекті технічні засоби спочатку застосовувалися як спеціальні знаряддя, що розширювали пізнавальні можливості слідчого, працівника карного розшуку, експерта. Пізніше вони набули функцій дослідження матеріальних джерел, а потім – оцінки і подання доказів у кримінальному судочинстві. Таким чином, сформувалися задачі криміналістичної техніки та її предмет.

Криміналістична техніка як розділ науки криміналістики являє собою систему наукових положень та рекомендацій, які забезпечують розробку технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), а також прийомів та методів їх використання з метою

розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Таке двоєдине поняття криміналістичної техніки зберіглося до теперішнього часу і є найбільш прийнятим.

Наукові положення криміналістичної техніки базуються на пізнанні та використанні закономірностей природничих, технічних та інших наук (фізики, хімії, біології, антропології, тощо), а також на окремих криміналістичних теоріях та вченнях (вчення про механізми слідоутворення, теорія ідентифікації, тощо), а її зміст полягає у розробці технічних засобів, прийомів та методів з метою отримання інформації від речових доказів для пізнання події кримінального правопорушення та встановлення об'єктивної істини під час кримінального провадження.

Криміналістична техніка тісно пов'язана з іншими розділами науки криміналістики, а її положення реалізуються та втілюються, як в тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і в криміналістичній методиці, що сприяє успішному розслідуванню в цілому.

Завдання криміналістичної техніки полягають у наступному:

- розробка технічних засобів і методів, що забезпечують введення в процес розслідування нових джерел криміналістичної інформації;
- виявлення і вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення;
- встановлення механізму утворення слідів і причин їх взаємодії;
- встановлення властивостей, станів, групової належності і тотожності об'єктів-джерел інформації;
- обробка і використання криміналістичної інформації для розслідування і попередження кримінальних правопорушень;
- розробка прийомів і технічних засобів оцінки і використання криміналістичної інформації в правоохоронній діяльності.

До системи криміналістичної техніки входять:

Загальні положення криміналістичної техніки (включають поняття, зміст та джерела криміналістичної техніки, її зв'язок з іншими розділами криміналістики та іншими науками, поняття та зміст її складових елементів (галузей).

Галузі криміналістичної техніки (предметна класифікація наукових положень, побудована з урахуванням видів (типів) слідів криміналь-

ного правопорушення, а також особливостей слідовідображуючих об'єктів, та завдань, які вирішуються під час їх дослідження):

1. *Криміналістична фотографія і відеозапис* – система наукових положень і розроблених на їх основі фотографічних і відеозаписуючих методів, засобів і прийомів, що використовуються під час збирання і дослідження доказів для розслідування і попередження кримінальних правопорушень, розшуку і викриття злочинців.

2. *Трасологія (криміналістичне дослідження слідів)* – вивчає теоретичні засади слідоутворення, закономірності виникнення різних видів слідів, які відбивають механізм кримінального правопорушення, вивчає і розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методи збирання і дослідження слідів з метою їх використання для розслідування і попередження кримінальних правопорушень.

3. *Криміналістичне зброезнавство (криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв та слідів їх дії)* – вивчає закономірності конструювання та дії різних видів зброї, виникнення слідів її застосування, а також розробляє засоби, прийоми та методи дослідження таких об'єктів та слідів з метою використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

4. *Криміналістичне дослідження письма (криміналістичне почеркознавство та криміналістичне авторознавство)* – вивчає закономірності формування, розвитку та функціонування письмової мови та почерку, розробляє методи дослідження письмової мови та почерку з метою ідентифікації виконавця рукопису, встановлення автора тексту, а також іншої інформації, що має значення для встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень.

5. *Техніко-криміналістичне дослідження документів* – вивчає закономірності виготовлення документів та способи їх повної або часткової підробки, а також розробляє засоби, прийоми та методи дослідження таких об'єктів з метою використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

6. *Габітологія /габітоскопія/ (ідентифікація особи за ознаками зовнішності)* – вивчає закономірності розвитку та змін зовнішності людини, розробляє техніко-криміналістичні засоби й методи збирання, фіксації, дослідження і використання відомостей про зовнішність лю-

дини з метою розшуку та ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

7. *Фоноскопія (криміналістичне дослідження звукових слідів)* – вивчає закономірності виникнення та фіксації звукових слідів, а також засоби та методи їх дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень.

8. *Одорологія (криміналістичне дослідження слідів запаху)* – вивчає природу і механізм утворення запахових слідів, засоби та методи їх збирання і використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

9. *Криміналістичне матеріалознавство (криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів)* – вивчає і формулює закономірності виникнення, умови збереження і способи передачі криміналістично значущої інформації власними властивостями речовин і матеріалів.

10. *Криміналістична реєстрація (інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності)* являє собою сукупність знань про організацію та функціонування криміналістичних обліків, а також використання інформації, що в них міститься, під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Зазначений перелік галузей криміналістичної техніки не є вичерпним, оскільки в сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу простежується тенденція до формування нових її галузей. До найбільш популярних інноваційних галузей криміналістичної техніки, можливості яких доволі широко застосовуються під час розслідування відносяться:

Криміналістична форензика – сукупність наукових положень та рекомендацій, пов'язаних із розробкою та використанням комп'ютерних засобів і методів виявлення, отримання, фіксації, а також дослідження комп'ютерної інформації та цифрових доказів під час розслідування комп'ютерних злочинів.

Криміналістичний профайлінг (криміналістичне профілювання) – сукупність спеціальних знань, основу яких складають психологічні методи та методики аналізу та прогнозування поведінки особи, що дозволяють на підставі вивчення слідової картини на місці події скласти психологічний профіль злочинця з метою його розшуку.

5.2. Суб'єкти, правові підстави та принципи застосування криміналістичної техніки

Техніко-криміналістичні засоби, прийоми та методи застосовуються, як правило, особами, які безпосередньо задіяні у процесі розслідування та попередження кримінальних правопорушень. До таких суб'єктів можливо віднести: слідчих, інспекторів-криміналістів, судових експертів, оперативних працівників, оскільки саме вони використовують криміналістичну техніку та спеціальні знання під час роботи з доказами. Крім того, криміналістичну техніку також використовують працівники Національної поліції, службова діяльність яких прямо не пов'язана з процесом розслідування кримінальних правопорушень, а саме, працівники патрульної поліції, спеціальної поліції, поліції превенції тощо.

Загальні правові підстави застосування техніко-криміналістичних засобів та методів закріплені в КПК України. Стаття 25 КПК України визначає: «Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення ... а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила». Тобто, для виконання завдань кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення необхідно використовувати всі передбачені законом засоби, у тому числі технічні.

У кримінальному процесуальному законодавстві відсутня спеціальна норма, яка б містила чітке визначення правових засад застосування криміналістичної техніки, але, в той же час, ст. 273 КПК України регламентує застосування засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Крім того, слід звернути увагу, що окремі положення застосування криміналістичної техніки, закріплені у відповідних статтях КПК України, та стосуються визначення прийомів та засобів фіксації речових доказів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, у необ-

хідних випадках надаючи можливість використання тих чи інших технічних засобів (ст.ст. 236–242 КПК України).

Порядок застосування криміналістичної техніки, в тому числі, регламентується відомчими нормативними актами, які спрямовані на забезпечення реалізації кримінального процесуального законодавства (наказ МВС України від 26.10.2012 №967 «Про затвердження Норм належності криміналістичної техніки, науково-технічних засобів та обладнання для забезпечення діяльності експертних підрозділів»).

Зазначені норми і є передумовою застосування технічних засобів у кримінальному судочинстві. Тобто слідчий, на власний розсуд, залежно від ситуаційної обумовленості, обирає комплекс науково-технічних засобів, технічних прийомів і методів, необхідний для успішного проведення окремої слідчої (розшукової) дій або розслідування в цілому.

Пропозиції щодо необхідності законодавчого закріплення повного переліку всіх науково-технічних засобів, прийомів і методів, що можуть бути використані під час розслідування кримінальних правопорушень, не знаходять свого втілення, у зв'язку з неможливістю передбачити законом весь спектр прийомів і засобів роботи з доказовою інформацією через його постійне розширення та удосконалення.

Факти використання технічних засобів під час розслідування, а також матеріали, які отримані в результаті їх застосування, потребують обов'язкового процесуального оформлення. Використання криміналістичної техніки доцільно відображати в протоколі за такою схемою: де, коли, у зв'язку з чим, щодо яких об'єктів, ким, з якою метою і який науково-технічний засіб застосовувався, об'єкти або інформація, виявлена або отримана в результаті застосування технічних засобів. У протоколі обов'язково зазначається, що перед застосуванням технічних засобів про це були повідомлені особи, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії.

Поповнення арсеналу науково-технічних засобів, що застосовуються у боротьбі зі злочинністю під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності, повинно відбуватись з дотриманням відповідних принципів, до яких можливо віднести:

– *законності*, відповідно до якого застосування будь-якого засобу криміналістичної техніки не повинно суперечити вимогам закону та

бути спрямовано на дотримання прав, свобод та законних інтересів громадян;

- *науковості (наукового обґрунтування)*, тобто гарантії вірогідності, відтворюваності, точності і надійності одержуваних результатів, які засновані на досягненнях природничих та технічних наук. Для цього будь-який новий метод, технічний засіб або методика повинні попередньо пройти апробацію і бути рекомендовані до використання;

- *економічності* – якщо отримання необхідних результатів є можливим за допомогою різних техніко-криміналістичних засобів, перевага надається безпосередньо тим, застосування яких пов'язано з найменшими витратами часу, сил та засобів;

- *безпеки* визначає неприпустимість використання науково-технічних засобів, які можуть бути загрозою для життя або здоров'я учасників кримінального процесу;

- *ефективності* – положення щодо раціонального використання таких технічних засобів та методів, які забезпечують швидке, об'єктивне, повне та всебічне отримання інформації, що має значення для успішного розслідування, тобто дозволяють досягти найкращих результатів в оптимальний термін.

5.3. Засоби криміналістичної техніки

Засоби криміналістичної техніки – це науково обумовлені, перевірені експериментально і на практиці, ефективні технічні засоби, що використовуються суб'єктами кримінальної процесуальної, експертної, оперативно-розшукової та адміністративної діяльності.

Цільове призначення засобів криміналістичної техніки під час розслідування кримінальних правопорушень полягає у збиранні, дослідженні та оцінці доказів. Для цього використовується широкий арсенал науково-технічних засобів, запозичених з різних природничих та технічних наук, а також спеціально розроблених наукою криміналістикою приладів і методів.

Враховуючи зміст самого поняття криміналістичної техніки, серед вчених-криміналістів існує досить велика кількість поглядів та під-

ходів до класифікаційної структури техніко-криміналістичних засобів, передусім це пов'язано з різноманітністю підстав та критеріїв щодо їх розподілу на відповідні групи. Оцінюючи систему техніко-криміналістичних засобів в цілому спостерігаємо постійне розширення класифікаційних груп, що є наслідком створення нових техніко-криміналістичних засобів.

1. За джерелом походження (за галуззю наукових знань):

- технічні засоби, розроблені в криміналістиці для збирання та дослідження доказів (спеціальні);
- технічні засоби, запозичені з інших наук або галузей знань, але пристосовані для вирішення спеціальних криміналістичних завдань;
- технічні засоби, запозичені з інших наук або галузей знань, які застосовуються для забезпечення розслідування кримінальних правопорушень без будь-яких змін.

2. За цільовим призначенням:

- технічні засоби, які використовує слідчий або спеціаліст-криміналіст з метою виявлення, вилучення та фіксації доказів;
- технічні засоби, що використовуються для дослідження речових доказів під час проведення криміналістичних експертиз;
- технічні засоби, що використовуються для фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій;
- технічні засоби, що використовуються для попередження правопорушень.

3. За спеціальним призначенням:

- засоби фото- та відеозаписуючої техніки;
- засоби звукозаписуючої техніки;
- засоби роботи з матеріальними слідами з метою їх виявлення, фіксації та подальшого дослідження;
- засоби аналітичної роботи;
- пошукові засоби;
- засоби збирання, збереження та оброблення інформації;
- допоміжні засоби.

4. За видом технічного засобу:

- пристрої та апаратура;
- інструменти та обладнання;
- прилади та матеріали;

- комплекти науково-технічних засобів.

5. *За місцем використання технічного засобу:*

– засоби «польової криміналістики», тобто використання яких в ході розслідування передбачено поза межами кабінету слідчого (лабораторії експерта);

- засоби лабораторної (кабінетної) техніки.

6. *За суб'єктом використання:*

– технічні засоби, що використовуються слідчими та спеціалістами (технічне забезпечення слідчого, техніка слідчого, техніка спеціаліста);

- технічні засоби оперативно-розшукової діяльності;
- технічні засоби експертного дослідження (експертна техніка);
- технічні засоби криміналістичної профілактики.

6.1. *Технічні засоби, що використовуються слідчими та спеціалістами* дозволяють вирішувати завдання з виявлення, фіксації, дослідження, подання і демонстрації доказів. До загальних технічних засобів, що використовує слідчий, належать: засоби освітлення, вимірювання, фіксації, дослідження і концентрації криміналістичної інформації, а також оптичні засоби.

Засоби освітлення або освітлювальна техніка, застосовуються для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів або людей під час судово-слідчої і профілактичної діяльності. Як такі засоби застосовуються стаціонарні і переносні джерела освітлення побутового або спеціального призначення. Засоби освітлення, залежно від характеру спектра випромінювання поділяють на: звичайні, ультрафіолетові, інфрачервоні та лазерні.

Оптичні засоби – прилади, які використовуються для виявлення таких джерел інформації, які не сприймаються оком людини. До оптичних засобів можемо віднести лупи різної кратності збільшення і призначення (дактилоскопічна, вимірювальна, текстильна з підсвічуванням для роботи зі слідами, біокулярна), мікроскопи (біологічні, металографічні, порівняльні, люмінесцентні, поляризаційні, вимірювальні, стереоскопічні)

Засоби вимірювання або вимірювальна техніка, застосовуються для вирішення наступних завдань: вимірювання довжини (лінійки, складні метри, рулетки, штангенциркулі, мікрометри); вимірювання кутів (тран-

спортир, кутомір, кутомірні сітки); вимірювання площ (метричні сітки); вимірювання об'єму рідких тіл (мензурки, міри); вимірювання маси тіла (ваги різних класів); визначення пружності тіл (твердоміри, манометри).

Засоби фіксації – прилади, апаратура, технічні комплекти, матеріали, за допомогою яких можна зафіксувати на матеріальному носії джерело інформації, скопіювати, змоделювати або законсервувати їх. Взагалі поняття «засоби фіксації» можна трактувати дуже широко, оскільки застосування названих засобів є фіксацією джерела. В подальшому використання засобів фіксації дозволяє вирішувати ідентифікаційні завдання.

Засоби концентрації та обробки криміналістичної інформації. Необхідність у концентрації інформації про кримінальні правопорушення, які вчинені у минулому, для вирішення нагальних потреб під час розслідування, виникла ще на етапі зародження криміналістики, оскільки досвід минулого завжди був прикладом для пізнання теперішнього. Засобами концентрації стали обліки і картотеки різних слідів злочинів, осіб, які раніше вчинили злочини, колекції засобів вчинення злочинів і предметів з їх слідами. З початком комп'ютеризації правоохоронної діяльності і всього процесу кримінального судочинства виникли нові засоби зберігання і обробки інформації. На сьогодні засобами обробки, концентрації і зберігання інформації є також технічні комплекси електронно-обчислювальної техніки, забезпечені технічними програмними засобами, що дозволяють вводити вихідну інформацію, обробляти та зберігати її.

6.2. Технічні засоби оперативно-розшукової діяльності. За цільовим призначенням вони являють собою в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратуру, пристрої, матеріали і приладдя, що застосовуються безпосередньо не тільки оперативними працівниками, а й слідчими під час розслідування кримінальних правопорушень. Технічні засоби оперативно-розшукової діяльності за їх ознаковою сутністю прийнято поділяти на три види:

Оперативна техніка – це система технічних засобів, які застосовуються в оперативній діяльності, головним чином, негласно, інколи – до початку досудового розслідування.

Спеціальна техніка – технічні засоби, до яких відносяться прилади, пристрої, матеріали та речовини, які слугують для збирання

інформації негласними методами. Такі засоби характеризуються невеликими розмірами, як правило маскуються під побутові предмети обстановки, одягу або знаряддя праці, працюють дистанційно або в автономному режимі.

Спеціальні засоби – гумові кийки, наручники, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, водомети тощо.

Основною відмінністю оперативної техніки від криміналістичної є не якісні характеристики технічного засобу, а процесуальні та методичні аспекти її використання. Криміналістична техніка, на відміну від оперативної, застосовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, а результати її застосування породжують процесуальні джерела доказів.

6.3. Технічні засоби експертного дослідження. Експертно-криміналістичні підрозділи мають лабораторії певного профілю, який визначається залежно від категорії виконуваних досліджень. В них сконцентрована експертна техніка для проведення дактилоскопічних, трасологічних, балістичних досліджень, техніко-криміналістичних досліджень документів, рукописних текстів, холодної зброї, тощо. Профіль лабораторії визначається специфікою технічного обладнання і методами дослідження. Технічні засоби експертного дослідження можна класифікувати таким чином: вимірювальна техніка, засоби освітлення та відтворення зображення, лабораторна та мікроскопічна техніка, технічні засоби дослідження в невидимих променях, засоби дослідження мікрочасток і запахів, засоби комп'ютеризації і автоматизації.

Вимірювальна техніка – прилади призначені для складних і точних вимірів твердих тіл, газоподібних об'єктів, порожнин, температур та мікрооб'єктів. Вимірювальна техніка експертних лабораторій насамперед характеризується можливістю проведення вимірів будь-яких фізичних тіл в агрегатних станах.

Засоби освітлення – це люмінесцентні лампи, лампи розжарювання, а також джерела ультрафіолетового, інфрачервоного, рентгенівського та лазерного освітлення. Категорія та потужність джерела освітлення обирається залежно від конкретної ситуації та вирішуваних експертом завдань.

Засоби відтворення зображення – забезпечують відтворення досліджуваного об'єкта, його характеристик, результатів дослідження.

Отримання зображення передбачає використання різноманітних методів, але до найбільш традиційних відноситься фотографування, термографія, голографія, тощо.

Лабораторна техніка – прилади та пристрої, які виступають як допоміжні засоби для проведення досліджень об'єктів. До лабораторної техніки можемо віднести засоби упаковування та зберігання речових доказів, пінцети, лупи, штативи, джерела енергії, засоби нагрівання, моделювання, тощо.

Мікроскопічна техніка – є обов'язковим елементом будь-якої лабораторії та невід'ємним інструментарієм експерта. Незалежно від профілю досліджень експертні лабораторії оснащені оптичними (біологічні, люмінесцентні, ультрафіолетові, металографічні поляризаційні, стереоскопічні, вимірювальні, проекційні), електричними, скануючими та тунельними мікроскопами.

Технічні засоби дослідження в невидимих променях спектра – прилади, за допомогою яких можна проводити дослідження речових доказів в ультрафіолетовій, інфрачервоній та рентгенівській частині спектра.

Засоби дослідження мікрочасток і запахів – це комплекти оптичних приладів та мікроінструментів, призначених для роботи з мікрооб'єктами, а також комплекти (одорологічна валіза) для дослідження запахових слідів за допомогою фізичних та хімічних методів.

Засоби комп'ютеризації та автоматизації – система технічних засобів, яка дозволяє проводити формування індивідуальних та галузевих банків даних, отримання довідкової інформації, створення видових методик дослідження.

6.4. Технічні засоби криміналістичної профілактики. Засоби криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на такі групи:

- технічні засоби, що використовуються для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню кримінальних правопорушень;
- технічні засоби захисту об'єктів від злочинних посягань;
- технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення кримінального правопорушення додаткових слідів;
- технічні засоби отримання інформації про кримінальні правопорушення, що готуються;

— технічні засоби вчинення активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень.

5.4. Методи криміналістичної техніки

Техніко-криміналістичні методи – сукупність засобів, способів та прийомів, за допомогою яких відбувається розширення пізнавальних можливостей дослідження речових джерел під час роботи з доказовою інформацією та широко використовуються в практичній діяльності спеціаліста, слідчого, оперативного працівника та експерта.

Основу техніко-криміналістичних методів складають технічні засоби (знаряддя праці) та об'єктивні закономірності науки і техніки, на підставі яких сконструйовані різні прилади й пристрої для здійснення різних видів практичної діяльності спеціаліста, слідчого, оперативного працівника, судового експерта. Значна частина криміналістичної техніки запозичена з різних галузей науки і техніки є загальною, а методи використання її в криміналістиці мало чим відрізняються від використання в материнських галузях. Тобто до структури техніко-криміналістичного методу як обов'язковий елемент повинен входити відповідний інструментарій.

З огляду на постійне створення та запровадження у процесуальну діяльність нових техніко-криміналістичних засобів, кількість підходів до критеріїв класифікації заснованих на них методів постійно зростає, оновлюється або змінюється. Так, за видами технічних засобів, які використовуються під час дослідження, техніко-криміналістичні методи поділяють на фотографічні, мікроскопічні, спектрографічні, комп'ютерні; за галуззю наукових знань: хімічні, фізичні, біологічні, кібернетичні; за завданнями, які вирішуються в ході дослідження: органолептичні, пошукові, аналітичні.

Найпоширенішою серед існуючих класифікацій техніко-криміналістичних методів є їх розподіл за цільовим призначенням на методи, які застосовує спеціаліст, слідчий або оперативний працівник для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації (методи польової криміналістики) та науково-дослідні

методи, які застосовує експерт під час проведення судових експертиз (методи лабораторної криміналістики).

Методи польової криміналістики:

1. *Органолептичні методи*, за допомогою яких започатковується процес пізнання суб'єктами процесуальної діяльності будь-яких інформаційних джерел, за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик, тощо).

2. *Методи вимірювання* – сукупність способів використання засобів вимірювальної техніки та принципів вимірювань для створення вимірювальної інформації. Поділяються на органолептичні вимірювальні та інструментальні вимірювальні методи.

2.1. *Органолептичні методи вимірювання*, за допомогою яких об'єкт або величина зіставляється з уявним образом мірила або конкретним метричним зразком. Недоліки застосування таких методів полягають перш за все в тому, що результати, отримані за їх допомогою, мають приблизні або не точні значення.

2.2. *Інструментальні методи вимірювання* полягають у зіставленні (порівнянні) об'єкта, який вимірюється зі стандартною метричною мірою. Інструментальні методи вимірювання поділяються на три групи: контактні, безконтактні та комбіновані методи вимірювання.

2.2.1. *Контактні методи вимірювання* – приведення вимірювального засобу у безпосередній контакт з вимірюваним об'єктом та зчитування отриманої інформації (вимірювання лінійкою відстані між об'єктами).

2.2.2. *Безконтактні методи вимірювання* – процедура безконтактного вимірювання зводиться до порівняння одиниці виміру (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкту (збільшений мікрослід порівнюється із шкалою окуляра мікроскопу).

2.2.3. *Комбіновані методи вимірювання* – застосування під час вимірювання об'єкту одночасно контактного та безконтактного методів вимірювання.

3. *Фотографічні методи* – сукупність правил і рекомендацій щодо вибору фотографічних засобів, умов зйомки та обробки отриманих зображень для одержання фотографічних знімків.

Сутність застосування *лабораторних методів* полягає у проведенні дослідження об'єктів, явищ або процесів що містять відомості про

обставини вчинення кримінального правопорушення, особою, яка володіє науковими технічними або іншими спеціальними знаннями (експертом).

Розглянемо найбільш поширені методи лабораторної криміналістики:

1. *Фізичні методи дослідження.* За допомогою таких методів збільшується допустима зорова здатність людини виявляти й досліджувати слабовидимі або невидимі ознаки об'єктів. Під час застосування фізичних методів використовують оптичні, поляризаційні, люмінесцентні, вимірювальні, спектроскопічні та інші інструментальні засоби.

2. *Хімічні методи дослідження* – об'єктами хімічних досліджень виступають речовини та предмети матеріального світу, з метою встановлення їх складу, походження, однорідності або різномірності. Багато хімічних методів поєднуються з фізичними, утворюючи фізико-хімічні методи. З класичних хімічних методів найчастіше застосовуються полярнографічні, та хроматографічні.

2.1. *Полярнографічні методи* – різновид електрохімічних методів аналізу речовин на предмет виявлення закономірностей проходження хімічних реакцій в часі, залежності цих закономірностей від зовнішніх умов, а також механізми хімічних перетворень.

2.2. *Хроматографічні методи* – дозволяють достатньо швидко і надійно визначати зміст окремих компонентів у сумішах, концентрувати та ідентифікувати ці компоненти.

3. *Біологічні методи.* Об'єктами біологічних досліджень є предмети, мікрочастинки рослинного походження (деревина, вироби з неї, деревне вугілля, рослини та їх частини) і тваринного походження (волосся, шерсть, вовна, пір'я, пух і вироби з цих матеріалів). Серед біологічних методів розрізняють: ботанічні, спорово-пилкові, іхтіологічні, орнітологічні, вірусологічні, генної інженерії, гістологічні, ембріологічні, тощо.

4. *Мікроскопічні методи* – дають змогу розширювати зорове сприйняття людини за допомогою оптичних та електронних засобів. Об'єктами дослідження цих методів є мікрочастинки, які людське око не може розрізнити.

5. *Методи дослідження в ультрафіолетових променях* – за допомогою таких методів дослідження можна відновлювати витравлені,

заміті тексти в документах, на тканинах та інших об'єктах, диференціювати сипкі речовини (грунт, барвники), паливно-мастильні речовини, біологічні об'єкти (спори, насіння), плями крові, сперми, слини.

6. *Методи дослідження в інфрачервоних променях* – дозволяють прочитати тексти, закриті тонким шаром дерева, паперу, барвником, проникливим для інфрачервоних променів.

7. *Методи дослідження в рентгенівських променях* – рентгенівські промені можуть проникати через об'єкти неорганічного та біологічного походження, у зв'язку з чим їх використовують для пошуку тайників, виявлення схованок у валізах, поштових відправленнях, контейнерах тощо (за допомогою спеціальних пристроїв і установок).

8. *Методи люмінесцентного аналізу* – високочутливий метод, який базується на властивості об'єктів матеріального світу люмінесціювати під час їх опромінення ультрафіолетовими, інфрачервоними, рентгенівськими променями та іншими ділянками електромагнітного спектра.

9. *Кібернетичні методи* – об'єднують методи інформатики та обчислювальної техніки, за допомогою яких здійснюється збирання, обробка та зберігання інформації в інформаційних базах даних із застосуванням комп'ютерів та спеціальних програм.

10. *Методи спектрального та адсорбційного аналізу* – належать до методів дослідження елементного складу речовини. За їх допомогою визначають кількісні характеристики речовини на рівні групової належності (до босприпасів, наркотиків, клейких речовин, барвників, рідин).

Найважливішими принципами використання будь-якого техніко-криміналістичного методу є обов'язкова вимога до безумовної об'єктивності його застосування та недопустимості подальшого суб'єктивного тлумачення отриманих результатів.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та завдання криміналістичної техніки.
2. Система криміналістичної техніки.
3. Суб'єкти, форми та правові підстави застосування криміналістичної техніки.

4. Принципи застосування криміналістичної техніки.
5. Класифікація засобів криміналістичної техніки.
6. Технічні засоби, що використовуються слідчим.
7. Технічні засоби оперативно-розшукової діяльності.
8. Технічні засоби експертного дослідження.
9. Технічні засоби криміналістичної профілактики.
10. Поняття та класифікація методів криміналістичної техніки.
11. Методи польової криміналістики.
12. Методи лабораторної криміналістики.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОТОГРАФІЯ

6.1. Загальні положення криміналістичної фотографії

Криміналістична фотографія – являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі фотографічних методів, засобів і прийомів, що використовуються під час збирання і дослідження доказів для розслідування і попередження кримінальних правопорушень, розшуку і викриття злочинців.

Під час розслідування кримінальних правопорушень криміналістична фотографія використовується як засіб фіксації або дослідження тих явищ і матеріальних об'єктів, з якими доводиться мати справу слідчому або судовому експерту і які можуть мати доказове значення.

Завдання застосування криміналістичної фотографії під час проведення слідчих (розшукових) дій полягають у більш повному закріпленні у матеріалах кримінального провадження об'єктів, дій з ними, дій учасників і тієї обстановки, в якій відбуваються слідчі (розшукові) дії. Для цього розроблені і постійно удосконалюються спеціальні прийоми і методи фотографування відповідно до особливостей тих чи інших об'єктів.

Криміналістична фотографія включає в себе фотографічні методи, прийоми та засоби.

Методи криміналістичної фотографії – це сукупність правил і рекомендацій щодо вибору фотографічних засобів, умов зйомки та обробки отриманих зображень для одержання фотографічних знімків, що відповідають меті і вимогам фіксації та дослідження речових доказів.

Прийоми зйомки – це сукупність правил і рекомендацій щодо правильного вибору точок зйомки, напрямку і відстані фотографування відносно кожного об'єкта зйомки.

До *фотографічних засобів* відноситься знімальна апаратура, приналежності, програмне забезпечення для обробки фотографічних зображень, а також матеріали для одержання фотографічних знімків.

У криміналістиці прийнято поділяти методи криміналістичної фотографії на судово-оперативні та судово-дослідницькі. Перші, як правило, застосовуються в слідчій діяльності, а другі – в діяльності судових експертів.

Судово-оперативна фотографія – це система наукових положень, видів і методів зйомки, що застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій. Вона є засобом образної фіксації слідів, предметів (речових доказів) та інших криміналістичних об'єктів, зовнішні особливості і місце розташування яких мають значення для розслідування кримінальних правопорушень. Фотознімки являють собою наочний матеріал, що дозволяє точно сприйняти описане в протоколі, візуально сприймати форму, розміри і розташування об'єктів.

Типовими об'єктами судово-оперативної фотографії є: сліди, що несуть інформацію про подію кримінального правопорушення та особу злочинця; обстановка на місці вчинення кримінального правопорушення чи виявлення його слідів; загальний вигляд, ознаки і властивості знарядь злочинного посягання та предметів, причинно пов'язаних з ним; ознаки зовнішності людини для її впізнання, розшуку і реєстрації; перебіг та результати слідчих (розшукових) дій. Об'єктами можуть бути й інші предмети та явища, що представляють криміналістичний інтерес для розслідуваного кримінального правопорушення.

Судово-дослідницька фотографія використовується в експертній діяльності. Експертиза за допомогою фотографічних засобів і методів дозволяє виявити слабопомітні і невидимі ознаки криміналістичних об'єктів, їх розходження за кольором та яскравістю, механізм утворення слідів тощо.

Типовими об'єктами судово-дослідницької фотографії є приховані, неочевидні властивості й ознаки слідів і речових доказів (наприклад, мікросліди на гільзі, деталі почерку, штрихи попередньої підготовки під час виконання підробленого підпису тощо). Дослідницька фотозйомка нерідко проводиться фотокамерою, приєднаною до спеціального приладу: мікроскопа, спектрографа, профілографа-профілометра, електронно-оптичного перетворювача. Крім того, освітлення під час такої зйомки також часто буває спеціальним, із застосуванням інфра-

червоних, ультрафіолетових, рентгенівських, бета- і гамма-променів. Фотографічні зображення досліджуваних криміналістичних об'єктів додаються до висновків експертів, обґрунтовують та ілюструють їх висновки за результатами досліджень.

6.2. Методи криміналістичної фотографії

1. *Панорамна фотозйомка* – метод одержання фотознімка зі зміною звичайного співвідношення між сторонами фотографічного кадру за рахунок збільшення його в довжину.

Панорамна фотозйомка полягає в тому, що об'єкт фотографують частинами так, щоб кожний наступний кадр був продовженням попереднього. Для цього на кожному наступному знімку захоплюється невелика частина попереднього кадру, тобто на сусідніх знімках двічі фіксується один і той самий орієнтир. Такі сполучені орієнтиром знімки просто і зручно монтуються у фотографічну панораму. В результаті виходить розгорнутий фотознімок, на якому об'єкт відображений повністю і в достатньо великому масштабі.

Рис. Панорамні фотознімки, сполучені одним орієнтиром

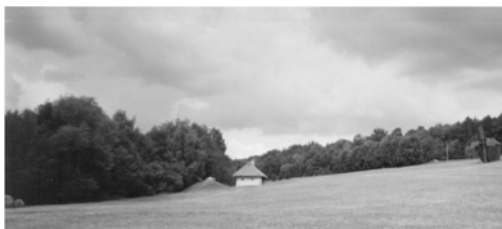

Рис. Фотографічна панорама з двох знімків, сполучених одним орієнтиром

Залежно від об'єктів, що фотографують, панорамна зйомка може бути виконана способом лінійної, кругової, ярусної або сферичної панорами.

Лінійна панорама. Об'єктами цієї зйомки є криміналістичні об'єкти, що мають значні лінійні розміри або розташовуються вздовж певної лінії. Зйомка здійснюється вздовж певної лінії, паралельній фронтальній площині об'єктів зйомки.

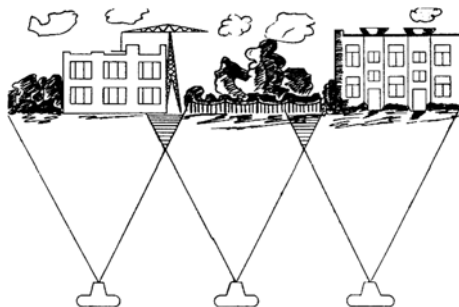

Рис. Схема зйомки методом лінійної панорами

Кругова панорама. Об'єктами цієї зйомки є криміналістичні об'єкти, розташовані в просторі на великій відстані. Тут так само знімають серію фотографічних кадрів, однак на відміну від лінійної панорами, точка зйомки залишається незмінною, а кожний наступний кадр фіксує після повороту камери на певний кут в горизонтальній площині.

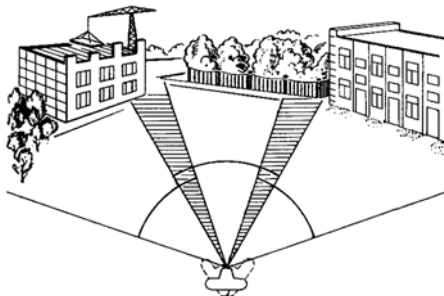

Рис. Схема зйомки методом кругової панорами

Ярусна (східчаста) панорама. Об'єктами цієї зйомки є криміналістичні об'єкти, розташовані в просторі не по прямій лінії і не по дузі окружності, а на різних рівнях або зміщені по відношенню один до одного в сторони.

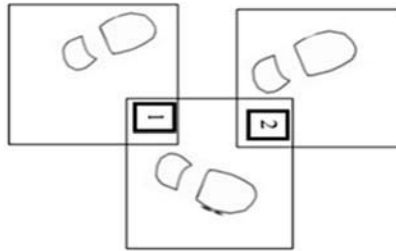

Рис. Ярусна панорама на прикладі доріжки слідів

Сферична панорама (віртуальна панорама, 3D панорама) – один з видів панорамної фотографії. Призначена, в першу чергу, для демонстрації на комп'ютері за допомогою спеціального програмного забезпечення. В основі сферичної панорами є зібране з великої кількості окремих кадрів зображення в сферичній або кубічній проекції. Характерною рисою сферичних панорам є максимально можливий кут огляду простору ($360 \times 180^\circ$).

Рис. Сферична панорама

Технічні засоби панорамної зйомки: звичайний або панорамний фотоапарат; штатив; панорамна головка; рівнева головка.

Рис. Звичайний та панорамний фотоапарати; штатив; панорамна головка; рівнева головка

2. *Вимірjuвальна (метрична) зйомка* – це система рекомендацій про прийоми фотографування і технічні засоби, що застосовуються для одержання знімків, які дозволяють встановити справжні розміри об’єктів зйомки та відстані між ними. За знімками, виконаними вимірjuвальним методом, можна скласти масштабний план місця події, визначити відстані між об’єктами і розміри кожного з них.

Види вимірjuвальної фотографії: з лінійним масштабом; з глибинним масштабом; з квадратним масштабом.

Фотозйомка з *лінійним масштабом* полягає в тому, що одночасно з криміналістичним об’єктом фотографується масштаб – лінійка з контрастними сантиметровими чи (та) міліметровими поділками.

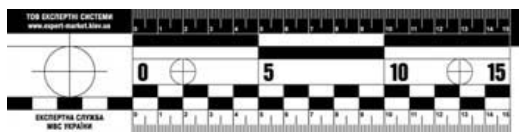

Рис. Лінійка з контрастними сантиметровими поділками

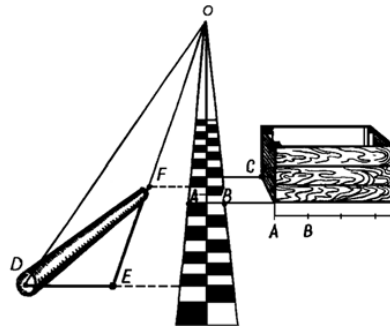
Правила розташування лінійного масштабу:

- лінійний масштаб розташовується на рівні фронтальної площини об’єкта зйомки;
- якщо об’єкт зйомки об’ємний – лінійний масштаб розташовується в тій площині, лінійні розміри якої встановлюються;
- лінійний масштаб розташовується у основи об’єкта зйомки, у виключних випадках – з правого боку;

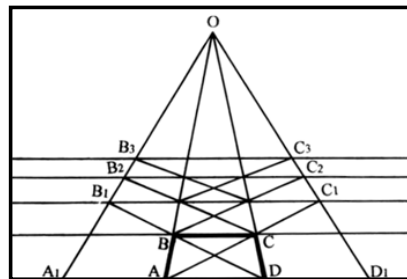
- лінійний масштаб розташовується на мінімальній відстані від об'єкта зйомки, проте такій, яка дозволяє роздільно сприймати на знімку як зображення об'єкта зйомки так і масштабу;
- лінійний масштаб розташовують світлим боком, якщо в об'єкті домінують світлі тони і, відповідно, навпаки.

Фотозйомка з *глибинним масштабом* застосовується тоді, коли необхідно зафіксувати криміналістичні об'єкти, що знаходяться на різних відстанях від фотоапарата в глибину. Вона дозволяє відновити за знімком розміри об'єктів і відстані між ними.

Глибинний масштаб являє собою довгу стрічку з поділками, що дорівнюють фокусній відстані об'єктива. Кожна поділка повинна дорівнювати величині головної фокусної відстані об'єктива.

Фотозйомка з *квадратним масштабом* є різновидом вимірювальної зйомки з глибинним масштабом. З цією метою з картону виготовляють квадрат зі сторонами, що дорівнюють чи кратні подвійній фокусній відстані використовуваного об'єктива або кратні кількості його фокусних відстаней, як правило, 50×50 см або 1×1 м.

Перед початком зйомки квадрат укладають так, щоб ближня до апарату сторона майже збігалася з нижньою межею кадру і була паралельна їй. Квадрат повинен розташовуватися в центрі нижньої межі кадру. Контроль здійснюється через видошукач камери. При правильному розташуванні масштабу вертикальна площина, опущена з оптичної вісі об'єктива, повинна ділити його на дві рівні частини. Під час зйомки потрібно суворо витримувати перпендикулярність задньої стінки камери. При її нахилу до площини (або від площини) масштабу неминучі перспективні викривлення, що призводять до значних помилок у розрахунках.

3. *Впізнавальною (сигналетичною)* є фотографія, що призначена для фіксації зовнішності людини з метою її реєстрації, розшуку та ототожнення.

За правилами впізнавальної зйомки фотографуються:

- заарештовані та засуджені за вчинення кримінальних правопорушень, для перевірки їх особи на стадії досудового розслідування, судового розгляду та в місцях відбування покарання, а також для розшуку у випадку втечі;
- затримані за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень – для обліку цих осіб з метою подальшого пред'явлення фотознімків для впізнання потерпілим;
- невіпізані трупи – з метою встановлення особи загиблих.

Під час сигналетичної зйомки живих осіб послідовно виготовляються чотири знімки: три погрудних – правий профіль, анфас і з поворотом голови праворуч (напівпрофіль), а також знімок анфас у повний зріст.

Зйомка проводиться з так званої «нормальної точки». Під «*нормальною точкою*» зйомки розуміється таке положення фотоапарату, за якого утворюються найменші перспективні викривлення об'єкту. При фотографуванні голови такою «точкою» буде розташування фотоапарата на рівні очей особи, по пояс – на рівні її підборіддя, у повний зріст – на рівні поясу.

Сигналетична зйомка проводиться при освітленні, що дозволяє найбільш повно виявити рельєф обличчя та його особливості. Як правило, застосовується комбіноване освітлення, що складається з одного

достатньо інтенсивного джерела світла та екрана з білої тканини або паперу. Джерело розташовують на відстані 1,5–2 м від особи, попереду та ліворуч від неї, дещо вище рівня голови. Екран розташовують праворуч від об'єкта зйомки так, щоб відбиті промені освітлювали затінені деталі обличчя.

Всі погрудні зображення сигналетичного знімку виготовляють в однаковому масштабі, що дорівнює $1/7$ натурального розміру. Такий масштаб дозволяє при відносно невеликих розмірах знімку отримувати зображення, на якому чітко передаються дрібні ідентифікаційні ознаки зовнішності сфотографованої людини. Необхідний масштаб одержують в процесі обробки зображення після фотозйомки у графічному редакторі. З огляду на те, що відстань між зіницями в дорослої людини фактично постійна і дорівнює, приблизно 65 мм, зображення в $1/7$ натурального розміру можна отримати і без введення масштабу в знімок. Для цього достатньо, щоб на знімку анфас ця відстань дорівнювала 1 см.

Метою *впізнавальної зйомки трупа* є встановлення особи покійного, якщо вона невідома. Спотворене обличчя трупа попередньо відновлюють і роблять його «туалет». Відновлення обличчя (надання прижиттєвого вигляду) полягає в накладенні швів на рани, а «туалет» – у припудрюванні шкіри, фарбуванні губ тощо. Цю роботу за завданням слідчого виконує спеціаліст – судовий медик. Обличчя трупа повинно бути сфотографовано до відновлення і «туалету» та після цього. Труп фотографується в тому одязі, в якому його знайшли, а тулуб оголеного трупа прикривають шматком тканини, краще сірого кольору. Обличчя трупа необхідно фотографувати в фас, обидва профілі (лівий і правий), а також в $3/4$ оберт обличчя в обидві сторони.

4. *Репродукційним методом* називається сукупність рекомендацій про прийоми зйомки текстів, малюнків, схем, креслень та інших плоских зображень для одержання фотокопій.

Об'єкти репродукційної фотографії за характером елементів рисунка поділяються на дві основні групи: штрихові і напівтонові. Штрихові являють собою документи, всі елементи яких виконані на однорідному фоні у вигляді штрихів, точок, ліній. Це рукописні, машинописні і виконані поліграфічним способом тексти, плани, схеми, креслення, графічні рисунки. Штрихові оригінали мають всього дві яскравості: максимальну в ділянці фону і мінімальну на ділянках рисунка або штрихів тексту. Напівтонові оригінали характеризуються плавними переходами від світлих ділянок до темних і включають градацію яскравості тонів від максимальної до мінімальної. До них відносяться знімки, картини, фотоілюстрації.

За кольором рисунка оригінали бувають одноколірні і багатобарвні. На одноколірних рисунку нанесений тільки одним фарбувальним матеріалом – чорним або кольоровим. Багатобарвні оригінали виконуються декількома кольоровими фарбувальними матеріалами. Одноколірні і багатобарвні оригінали можуть бути як напівтоновими, так і штриховими.

Рис. Репродукційна фотографічна установка

Техніка репродукційної зйомки:

1. Жорстка фіксація фотокамери.
2. Оптична вісь об'єктива має бути перпендикулярна площині об'єкта зйомки і спрямована в його центр.

3. Освітлення має бути рівномірним.

4. Дрібні документи фотографують з відстані, що виключає утворення перспективних викривлень.

5. Лінійний масштаб розташовується вздовж довшої сторони документа.

5. *Макрофотографія* – метод судово-дослідницької фотографії, який дозволяє одержувати зображення дрібних об'ємних предметів в більш великому, ніж при звичайній зйомці, масштабі.

Цей метод зйомки дозволяє одержувати зображення зі збільшенням до 20 разів у порівнянні з об'єктом зйомки. Співвідношення розмірів об'єкта та його величини на фотографічному знімку визначає масштаб зображення. Під масштабом розуміють відношення, що показує, у скільки разів лінійні розміри зображення більші чи менші лінійних розмірів самого об'єкта.

Одержувати великі розміри зображення об'єкта зйомки на світлочутливому елементі можна шляхом його наближення до об'єктиву, але лише до певних меж. Розташовані ближче предмети відтворюються нерізкими, оскільки неможливо сфокусувати їх зображення.

З наближенням об'єкта до об'єктиву площа його фокусування віддаляється на достатньо велику відстань. В ній і необхідно розміщати світлочутливий елемент під час зйомки.

В компактних цифрових камерах наявна функція макрозйомки, яка активується спеціально виведеною на задню панель кнопкою. В дзеркальних фотоапаратах для макрозйомки об'єктив відсувають за допомогою різних пристосувань (кілець, тубусів, макроприставок) до тих пір, поки площа фокусування не суміститься з фокальною площиною фотокамери.

Рис. Макроконвектори

Рис. Подовжувальні кільця

Рис. Міх для макрозйомки

6. Під *мікрофотографією* розуміють фотографування з безпосереднім збільшенням за допомогою мікроскопа з метою одержання зображень дрібних деталей об'єкта, що не сприймаються оком при звичайному спостереженні.

Види мікроскопів: оптичний, електронний, цифровий.

7. *Контрастуюча фотографія* – метод зйомки, результатом якого є фотографічне зображення зі зміненими по відношенню до об'єкту яскравостями чи колірними характеристиками.

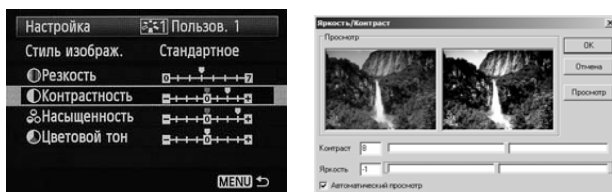
Контрастом називається відношення яскравості окремих частин об'єкта або зображення. Зміна контрасту полягає у виборі таких способів освітлення об'єктів, програмних засобів фотокамер (графічних редакторів), поєднання яких призводить до збільшення або зменшення контрасту одержуваного зображення у порівнянні з контрастом оригіналу. Кількісно контраст характеризується відношенням коефіцієнтів відбиття чи пропускання світла або різницею оптичної щільності різних деталей зображення.

Завдання контрастуючої зйомки можна звести до посилення візуального контрасту, викликаного різницею в кольорі деталей об'єкта або в яскравості одноколірних деталей.

У першому випадку застосовуються різні варіанти кольоророздільної зйомки із застосуванням світлофільтрів. Для посилення яскравості контрасту використовуються спеціальні прийоми освітлення і програмні засоби зміни контрасту у фотоапараті та готового зображення у графічному редакторі.

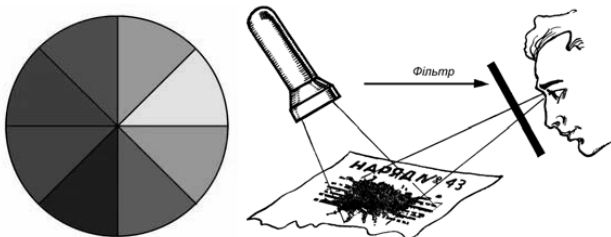

Зміна контрастності зображення: первинна (програмними засобами самої фотокамери); вторинна (програмними засобами графічного редактора).

8. *Кольоророздільна фотозйомка* – це фотозйомка, що дозволяє перетворювати колірні відтінки досліджуваного об'єкта в розходження яскравості чи оптичної щільності на фотографічних знімках.

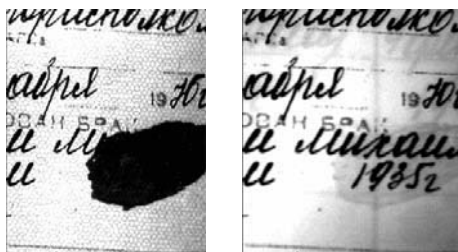
Ефективне освітлення – це вузька ділянка спектра, при якій відбувається максимальне посилення, ослаблення або поділ пофарбованих деталей.

Визначення ефективної ділянки освітлення полягає в оцінці спектральних властивостей досліджуваного об'єкта, визначенні ділянки з максимальним або мінімальним відбиттям (поглинанням) світла.

Одним із способів оцінки кольору, є колірне коло, в якому тони поступово і безупинно переходять один в інший і розміщені так само, як у видимому сонячному спектрі (кольори веселки).

Для посилення кольорного контрасту «деталі» об'єкта зйомки обирається світлофільтр додаткового кольору до кольору «деталі». Для послаблення кольорного контрасту «деталі» об'єкта зйомки обирається світлофільтр такого самого кольору як і колір «деталі».

9. *Ультрафіолетова фотографія* – метод одержання фотографічних зображень в УФ-ділянці спектра з метою виявлення особливостей об'єктів, що візуально не сприймаються зором. Його широко застосовують для виявлення біологічних слідів і паливно-мастильних матеріалів, встановлення розходжень у властивостях чорнил, паперу тощо; для відновлення змісту витравлених, згаслих текстів та в інших випадках.

Ділянку УФ-випромінювання умовно поділяють на три частини: короткохвильову (120–270 нм), середньохвильову (270–320 нм) і дов-

гохвильову (320–400 нм). Довгохвильова, яка безпосередньо стикається із видимим спектром, широко застосовується для фотографування у відбитих УФ-променях і для викликання люмінесценції речовин. Середньохвильова, крім того, може здійснювати біологічний вплив: викликати засмагу і почервоніння шкіри. Короткохвильова ділянка УФ-випромінювання здатна іонізувати повітря, вбивати бактерії.

Зйомка у відбитих УФ-променях може бути проведена двома способами. В першому випадку від джерела на об'єкт падає нефільтроване світло (рис. а). Оскільки об'єкт відбиває як видимі, так і УФ-промені, світлофільтр встановлюють перед об'єктивом або за ним, а зйомку проводять в освітленій лабораторії. В другому випадку УФ-світлофільтр встановлюють перед джерелом світла (рис. б). Тоді об'єкт освітлюють тільки відфільтровані УФ-промені, які відбиваються від його поверхні, проходять крізь об'єктив і формують зображення на світлочутливому елементі. Зйомку проводять в затемненому приміщенні, щоб на об'єкт не падало стороннє світло.

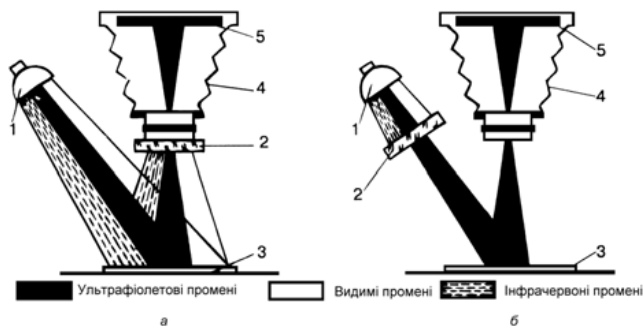

Рис. Схема фотографування у відбитих ультрафіолетових променях: *а* – в освітленому приміщенні; *б* – в затемненому приміщенні: 1 – освітлювач; 2 – світлофільтр, що пропускає УФ-промені; 3 – об'єкт зйомки; 4 – фотокамера; 5 – датчик зображення.

10. *Інфрачервона фотографія* – це метод зйомки в ІЧ-ділянці спектра ознак різних об'єктів, що не сприймаються у звичайних умовах. Цей метод ґрунтується на здатності ІЧ-променів інакше, ніж видимі, взаємодіяти з матеріалами та речовинами.

Сажа, графіт, солі важких металів і фарбувальні матеріали, виготовлені на їх основі, інтенсивно поглинають ІЧ-випромінювання. На відміну від видимих і ультрафіолетових інфрачервоні промені можуть проникати крізь шкіру людини, плями крові, тонкі шари паперу і клею та інші перешкоди.

Джерела ІЧ-випромінювання – це сонце, дугові та електричні лампи розжарювання, імпульсні освітлювачі і газорозрядні лампи.

Рис. Виявлення відмінностей в інтенсивності ІЧ-люмінесценції чорнила (візуалізація дописок і виправлень в документах)

6.3. Фотографування під час проведення слідчих (розшукових) дій

Фотозйомка широко використовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, що пояснюється доступністю, відносною нескладністю і надійністю даного способу фіксації, який може бути здійснений різними знімальними прийомами: орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомки. Найчастіше знімальні прийоми як цілком, так і в різних сполученнях застосовуються в процесі огляду місця події.

При фотографуванні на місці події необхідно зафіксувати:

- обстановку, в якій відбувалась розслідувана подія; початкове положення і стан об'єктів, що містять інформацію про подію (фіксації підлягає все, що характеризує місцевість або приміщення, в якому діяв злочинець або виявлені наслідки події; а також положення і стан об'єктів огляду);

- об'єкт, на який були направлені злочинні дії (предмет посягання), його розташування, стан і ознаки, що характеризують спосіб дій злочинця;
- сліди інших дій, пересування на місці події;
- наслідки кримінального правопорушення чи події, причина якого встановлюється;
- сліди, речові докази і предмети, що мають значення для уточнення та з'ясування сутності події.

Фіксація всього виявленого в процесі огляду місця події вимагає дотримання методичної послідовності фотографування. Це досягається виконанням орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної фотозйомки (прийоми зйомки).

Орієнтуюча фотозйомка – фотографування місця події відносно навколишньої обстановки, місцевості чи приміщення. Завданням такого фотографування є відображення зовнішніх умов та обставин розслідуваної події або її окремих стадій. Знімки повинні показати особливості, специфіку, характер обстановки, яка оточує місце події, те, що оточує і з чим пов'язаний об'єкт зйомки. Так, при виявленні трупа в полі (в лісі, на вулиці міста) орієнтуюча зйомка відображає саме цю обставину, тобто те, що місцем виявлення є відкрите поле; фіксує також його віддаленість від найближчих будівель, доріг, лісового масиву тощо.

Напрямок орієнтуючої фотозйомки обирають так, щоб в кадр увійшли найбільш характерні об'єкти обстановки, можливі шляхи підходу та відходу злочинців. Під час орієнтуючої зйомки часто виникає необхідність зафіксувати великі простори. В цих випадках, як правило, застосовують ширококутні об'єктиви. Якщо умови не дозволяють зафіксувати картину події в одному кадрі, то орієнтуючу зйомку проводять панорамним методом, виготовляючи лінійну або кругову панораму фотознімків.

Для виконання орієнтуючої фотозйомки відшукують таку точку, щоб в кадрі видошукача поміщалася місце події з навколишньою обстановкою. Точку зйомки бажано обрати вище, використовуючи вишки, пагорби тощо.

Орієнтуючу зйомку на місці події не можна розглядати тільки як фіксацію місцевості. Вона охоплює будь-який самотійний об'єкт,

фіксація якого має значення для уточнення обставин події. Наприклад, орієнтуючим є фотознімок приміщення, в якому знаходиться зламаний сейф: він дозволяє робити висновок про характер приміщення, його особливості, про місце і специфіку розміщення предмета злочинного посягання тощо.

Рис. Орієнтуюча зйомка

Оглядова фотозйомка – це фіксація безпосередньо місця події, тобто ділянки місцевості (приміщення), на якому відбувалася розслідувана подія та залишилися сліди, що містять інформацію про цю подію. Фіксується вся територія місця події. Основною метою оглядової фотозйомки є фіксація розміщення об'єктів, проти яких направлені злочинні дії, наслідків події, слідів, речових доказів і розміщення предметів обстановки місця події відносно один одного. В оглядових знімках відображаються ознаки, що характеризують сутність події. Такі знімки повинні створювати цілісне уявлення про обстановку місця події, характер розслідуваної події, її наслідки, про всі істотні елементи і деталі. Кордонами оглядового фотографування є межі місця події.

Місце події фіксують з декількох точок, показуючи, наприклад, магазин з боку парадного входу і підсобного приміщення, крізь яке проник злочинець. Іноді знімки відображають шляхи підходу злочинця до сховища і відходу з нього, місце збереження викраденого майна тощо. Якщо місце події знаходиться в приміщенні, то знімки роблять з двох протилежних кутів або від двох протилежних стін. При фіксації місця події на відкритій місцевості – наприклад, при зіткненні двох автомобілів на шосе – оглядову фотозйомку можна зробити з трьох або чотирьох боків: два фотознімки вздовж осьової лінії проїжджої частини (в протилежних напрямках) і два – збоку, для фіксації пошкоджених машини і відстані між ними вздовж осьової лінії дороги.

Під час оглядової зйомки, особливо в тісних дворах чи на вузьких вулицях, можна застосовувати ширококутні об'єктиви або панорамний метод зйомки. Але через те, що при круговій панорамній зйомці на близькій відстані утворюються перспективні викривлення, краще вдаватися до лінійної панорами.

При оглядовій зйомці біля виявлених слідів і предметів встановлюють спеціальні покажчики у вигляді табличок з цифрами (але попередньо місце події потрібно сфотографувати без них). Якщо відносне розташування об'єктів та їх розміри мають важливе значення для розслідування, фіксацію здійснюють за правилами вимірювальної зйомки з глибинним чи квадратним масштабом.

Рис. Оглядова зйомка

Вузлова зйомка являє собою фотографування групи предметів, окремого предмета або ділянки території, що мають найбільшу кількість ознак матеріальних слідів події. Вузлові знімки фіксують фрагменти обстановки місця події. Об'єктами зйомки можуть бути зламані двері при крадіжці з приміщення, пошкоджені речі при знищенні майна, автомобілі на місці аварії тощо. На знімках необхідно показати форму, розташування цих об'єктів на місці події та відносно один одного. Важливо зазначити, що окремий предмет (зламаний сейф, касовий апарат тощо) фотографують не ізольовано, а з частиною навколишньої обстановки. Межі вузлового знімка визначаються не тільки розмірами об'єкта зйомки, але й необхідністю включити в кадр предмети, зображення яких дозволить співвіднести його з оглядовими знімками і таким чином визначити місце об'єкта зйомки на місці події. Ця вимога відноситься до тих випадків, коли об'єктом вузлової зйомки є невеликий предмет, який на оглядовому знімку може бути невидимим або слабпомітним. Якщо ж об'єктами вузлової зйомки є вели-

кі предмети, зображення яких будуть чітко видні на оглядових знімках, цього правила можна не дотримуватися. Наприклад, фотографуючи взаємне розташування і стан автомобілів при дорожньо-транспортній пригоді, вузловий знімок можна обмежити тільки цими об'єктами або навіть їх частинами.

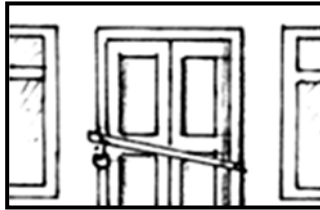

Рис. Вузлова зйомка

Об'єкти *детальної зйомки* – це окремі предмети, сліди: фіксуються їх форма, стан, структура, деталі та особливості. Масштаб і напрямки детальної зйомки повинні забезпечити фіксацію та роздільне сприйняття всіх ознак і особливостей об'єкта зйомки. Якщо детальний знімок предмета, одержаний зйомкою з однієї точки, не передає всі його особливості і характерні ознаки, то об'єкт обов'язково необхідно сфотографувати з інших точок.

На детальному фотознімку предмет або слід може бути зафіксований без прив'язки до навколишньої обстановки (за умови, що він зафіксований на вузловому знімку). Тому, якщо предмет знаходиться в несприятливих для зйомки умовах, то після виконання вузлової зйомки його можна перенести в більш придатне місце і там сфотографувати.

Детальному фотографуванню підлягають перш за все сліди і речові докази, які з будь-яких причин не можна вилучити з місця події або відносно яких немає впевненості, що вони не будуть пошкоджені чи знищені під час вилучення і транспортування. Наприклад, сліди рук, які під час вилучення зі складної поверхні на плівку можуть так відкопіюватися, що будуть непридатні для подальшого дослідження.

Детальна фотозйомка проводиться після виявлення і огляду відповідних слідів і речових доказів. Якщо таких слідів небагато і збереженість їх забезпечена до закінчення огляду місця події, фотозйомку

можна відкласти до заключної стадії огляду. Предмети і сліди, які можуть втратити чи змінити свої ознаки в результаті зовнішнього впливу (вітру, дощу, снігу, переміщення предметів тощо) або інших причин, фіксуються негайно після виявлення чи одержання відомостей про місце знаходження таких об'єктів.

Об'єкти детальної зйомки у більшості випадків мають важливе доказове значення. Це знаряддя вбивства, зламу, сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів та інші об'єкти з відображеннями ознак кримінального правопорушення. Тому детальні знімки повинні відображати максимум інформації, і не тільки через те, що в протоколі огляду місця події іноді неможливо вичерпно описати об'єкти, – детальні знімки часто використовуються як об'єкти криміналістичних досліджень, в результаті проведення яких можуть бути одержані дані, що мають велике значення для розслідування.

Детальна фотозйомка проводиться масштабним методом з відстані, яку обирають так, щоб об'єкт зйомки цілком займав все поле кадру видошукача. Для цього використовується метод макрозйомки.

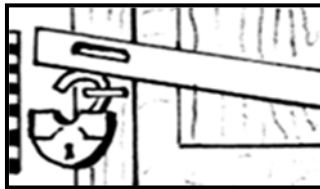

Рис. Детальна зйомка

Повна фотографічна фіксація місця події передбачає застосування всіх розглянутих вище прийомів. Однак не виключено, що завдання орієнтуючої та оглядової зйомок можуть бути досягнуті одним знімком. Можливе об'єднання оглядової та вузлової зйомок, наприклад під час зйомки трупа в невеликій за розмірами кімнаті, а також, іноді, – вузлової та детальної. Об'єднання орієнтуючої та оглядової зйомок розглядається як фотографування загального вигляду місця події і залежить від характеру події, території, на якій вона відбулася, слідів та їх розташування, можливості вибору точок фотографування.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття судової фотографії.
2. Види судової фотографії.
3. Прийоми судово-оперативної фотозйомки.
4. Особливості фотозйомки місця події.
5. Методи судово-оперативної фотозйомки.
6. Види панорамної фотозйомки.
7. Поняття судово-дослідницької фотографії.
8. Методи судово-дослідницької фотографії.
9. Види виміральної фотозйомки.

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІДЕОЗАПИС

7.1. Загальні положення криміналістичного відеозапису

Відеозапис використовується в тих випадках, коли необхідно зафіксувати певні факти, динамічну картину події, взаємозв'язок тих чи інших предметів і слідів, складну обстановку місця події. Відеозапис не підміняє фотографію, а доповнює її, дозволяє фіксувати об'єкти не тільки в статиці, а й у динаміці.

Криміналістичний відеозапис – це система наукових положень, технічних засобів, методів і прийомів, що використовуються під час виготовлення, демонстрації та зберігання відеофільмів з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Відеозапис у розслідуванні кримінальних правопорушень має такі переваги:

- можлива фіксація як візуальної, так і звукової інформації, а також емоційного стану зображених осіб;
- дозволяє візуально контролювати якість запису;
- забезпечує фіксацію події або явища у динаміці (розвитку);
- не потребує лабораторного опрацювання відзнятого матеріалу;
- перегляд відеозапису значно полегшує сприйняття відповідної інформації, створює ефект присутності на реальному місці події.

Система криміналістичного відеозапису включає в себе технічні засоби, зображувальні засоби, операторські і спеціальні прийоми, тактику застосування відеозапису під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Як технічні засоби відеозапису слідчими, оперативними працівниками, експертами та спеціалістами використовується сучасна, переважно портативна відеопаратура.

Зображувальні засоби і операторські прийоми криміналістичного відеозапису являють собою низку правил і рекомендацій, що перед-

бачають застосування названих технічних засобів для отримання максимально можливого обсягу інформації, виготовлення судових відеофільмів з метою формування доказової бази в кримінальному провадженні.

До зображувальних засобів відеозапису можна віднести лінійну композицію, перспективу (лінійну або тональну), тональність зображення і освітлення.

Операторські прийоми (статичні кадри, вертикальне і горизонтальне панорамування, наїзд, від'їзд та ін.) і спеціальні прийоми (прискорена та уповільнена зйомка) відеозйомки необхідні для досягнення ілюстративного ефекту фіксації перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій в динаміці. Сукупність операторських прийомів відеозапису активно застосовується під час проведення різних слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит, обшук).

Тактику застосування відеозапису обирає слідчий, який координує дії спеціаліста-оператора залежно від конкретної слідчої ситуації та слідчої (розшукової) дії.

Значення криміналістичного відеозапису полягає у властивих йому можливостях фіксації подій і об'єктів в динаміці, що дозволяє успішно вирішувати доволі складні *завдання*:

- фіксація з документальною точністю матеріальної обстановки і перебігу події у її розвитку, зміні;
- точна фіксація часу, впродовж якого відбувалася зафіксована подія;
- ведення криміналістичних обліків і автоматизованих інформаційно-пошукових систем в електронному вигляді та створення можливості виготовлення окремих статичних кадрів для отримання фотографічного зображення;
- реєстрація складно доступних людському сприйняттю швидкоплинних процесів і подальше детальне їх вивчення, як в цілому, так і за окремими періодами часу;
- попереднє та експертне дослідження різних матеріальних слідів і об'єктів, в тому числі речових доказів.

Відеофонограма передає не тільки зміст відомостей, а й особливості їх передачі, стан джерела інформації в цей момент, а також навколишню обстановку. Багаторічний досвід застосування відеозапису дозволив

сформувати тактичні прийоми та методичні рекомендації щодо застосування відеозапису у слідчій, експертній і судовій практиці.

Залежно від поставлених перед зйомкою завдань і методів їх вирішення криміналістичний відеозапис поділяється на:

- оперативну (фіксуючу) зйомку;
- дослідницьку (експертну) зйомку.

Оперативна зйомка проводиться в процесі слідчих (розшукових) дій самим слідчим, інспектором-криміналістом або іншим учасником з метою фіксації обстановки, перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії. У даному випадку можлива орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомка об'єктів (обстановки місця події, предметів, що пред'являються для впізнання тощо).

Дослідницька зйомка проводиться експертом в лабораторних умовах із застосуванням спеціальної апаратури і відповідних методик дослідження речових доказів (під час проведення експертних досліджень).

7.2. Зображувальні засоби, операторські і спеціальні прийоми криміналістичного відеозапису

Відеофільми, зняті в процесі розслідування кримінальних правопорушень, повинні відповідати тактичним вимогам, які гарантують достовірність (документальність) одержуваної інформації і мати високу якість зображення. Виконання даних вимог пов'язане з вибором зображувальних засобів і технікою виконання операторських прийомів.

До *зображувальних засобів відеозапису* відносяться: лінійна композиція, освітлення, тональне і перспективне вирішення кадру. Для виділення головної, сюжетно-важливої частини зображення використовують відповідні елементи композиції: різні плани зйомки, напрямки, висоту і момент зйомки, кадрування.

Застосування зображувальних засобів і композиційних елементів має бути спрямоване на точну, послідовну і всебічну фіксацію об'єкта, збереження і передачу фактів, що мають доказове значення. Грамотна композиційна побудова відеофільму в цілому і кожного кадру окремо є гарантією достовірності інформації про об'єкт зйомки.

Під час зйомки судових відеофільмів велике значення має вибір точки зйомки. Кожен об'єкт може бути знятий з декількох точок, різних за висотою, напрямком і відстанню до об'єкта. Під час відеозйомки частіше використовують нормальні за висотою точки зйомки, що дозволяє отримувати зображення з правильною передачею пропорцій.

З вибором точки зйомки нерозривно пов'язане і визначення напрямку зйомки. Виділяють фронтальний напрямок (оптична вісь камери перпендикулярна фронту об'єкта зйомки) і діагональний (кут, утворений оптичною віссю камери і площиною об'єкта відрізняється від прямого). Кадри, отримані з фронтальних напрямів (точок), пропорційно відображають елементи об'єкта, не вносячи перспективних змін. Вони не передають об'ємність, глибину простору, зображення виглядає плоским і статичним. Навпаки, кадри, зняті з бокових напрямків підкреслюють об'ємність, глибину простору, більш динамічні і містять більше інформації про об'єкт.

Масштабна побудова кадру передбачає вибір плану зйомки (відстані до об'єкта) для отримання загальної інформації про місце проведення слідчої (розшукової) дії, або акцентування уваги на окремій його частині (ділянки простору, окремих об'єктах – речових доказах). Від збільшення плану залежить сприйняття об'єкта на зображенні. Відеозапис проводиться загальним, середнім, великим і детальним планами. Причому, кожне збільшення плану має певне смислове навантаження.

Не рекомендується перевантажувати кадр багатоелементними об'єктами, що робить отримане зображення складним для сприйняття. Увагу необхідно акцентувати на головному. Тому в таких випадках рекомендується переходити від загальних планів до середніх і від середніх до великих. При зйомці об'єктів великим і детальним планами необхідно пам'ятати про правила вибору фону, який повинен контрастувати за тоном з об'єктом.

Важливим елементом формування зображення є освітлення. За природного освітлення найкращі результати досягаються при положенні джерела світла під кутом 15–80° щодо лінії горизонту. У тих випадках, коли сонце знаходиться в зеніті, інтенсивність освітлення горизонтальних поверхонь вдвічі перевищує інтенсивність верти-

кальних поверхонь, при цьому створюється ефект сплюсненого зображення.

У більшості випадків під час зйомки поза приміщенням природного освітлення буває достатньо. При низькій освітленості отримання якісного запису ускладнене. За таких умов зйомки використовують комбіноване освітлення, що створюється декількома джерелами штучного освітлення.

Під час відеозйомки велике значення має і оптимальна передача колірної гами об'єкта. Передача природних кольорів залежить від оптимальності характеру освітлення об'єкта, а також від колірного балансу – балансу білого. Для забезпечення точної передачі кольору, близького до зорового сприйняття, необхідно, в першу чергу, правильно встановити «баланс білого», тим самим адаптувати відеокамеру до виду освітлення, за якого проводиться зйомка.

Значні труднощі під час зйомки викликає інтенсивне сонячне освітлення, що створює контрастну світлотіньову картину. Для зниження контрасту і опрацювання деталей в тіньових ділянках по можливості використовується світло, відбите від поверхонь розташованих поруч об'єктів.

Для правильної композиційної побудови динамічних зображень необхідні спеціальні прийоми відеозйомки, які називаються операторськими прийомами.

Основними *операторськими прийомами* є: зйомка статичними кадрами, панорамування, наїзд і від'їзд.

Зйомка статичними кадрами – це зйомка нерухомою відеокамерою, аналогічна фотозйомці, проводиться окремими, але взаємопов'язаними між собою кадрами.

Зйомка статичними кадрами може виконуватися загальними, середніми та великими планами. Під час зйомки межі кадру незмінні. Найчастіше цей прийом використовується для фіксації предметів, елементів обстановки, ділянок місцевості. Для того щоб на зображенні проглядалися всі деталі, рекомендується певна тривалість зйомки різних за збільшенням планів. Загальні плани охоплюють в кадрі більший простір, тому містять більше деталей, ніж великі, і для їх сприйняття потрібно більше часу. Рекомендується зйомку загальних планів вести не менше 8–12 сек., середніх 5–8 сек., а великих 3–5 сек. Для кращої

деталізації зображення тривалість середніх, а особливо великих планів може збільшуватися.

Панорамування – операторський прийом зйомки відеокамерою, що перебуває в русі. Застосування панорамної зйомки найбільш доцільно для реєстрації великих просторів, обстановки замкнутого простору, рухомого об'єкта. У процесі панорамування відеокамера наче послідовно оглядає навколишній простір. Панорамування застосовується для більш детального ознайомлення з місцем події або навколишнім середовищем, оскільки дозволяє в більшому масштабі показати ділянки місцевості чи приміщення.

За характером руху відеокамери виділяють два види панорамування: статичне (стаціонарне) і динамічне. Крім того, панорамування може бути оглядовим – для фіксації місця дії або навколишнього оточення і супровідним – для демонстрації і утримання в кадрі будь-яких рухомих об'єктів та їх дій.

Статичне (стаціонарне) панорамування здійснюється плавним поворотом відеокамери навколо горизонтальної або вертикальної осі без зміни точки зйомки. Поворот відеокамери навколо горизонтальної осі дає вертикальну панораму, а навколо вертикальної осі – горизонтальну панораму.

Статичне панорамування вимагає певної швидкості руху відеокамери, щоб можна було детально розглянути зображення об'єкта, перебіг події під час відтворення відеофільму. Існує рекомендація, відповідно до якої поворот відеокамери (з нормальним об'єктивом) при панорамуванні на кожні 90° повинен здійснюватися протягом 15 сек.

Для вироблення навички знімати різномасштабні панорами необхідно під час зйомки вести відлік відведеного на них часу. Панорама повинна мати початок і завершення, тобто розпочинатися і закінчуватися статичними кадрами тривалістю від 3 до 12 сек., залежно від збільшення плану.

Динамічне панорамування пов'язано зі зміною положення точки зйомки. Різновидами динамічного панорамування є проїзд і об'їзд навколо об'єкта.

Переміщення відеокамери вздовж площини об'єкта, якщо він має велику протяжність, дає «проїзд». Проїзд – це пересування відеокамери у напрямку перпендикулярному до оптичної осі його об'єктива (або

під певним кутом до нього), при якому в поле зору безперервно вводяться нові ділянки простору. Причому кут між оптичною віссю об'єктива і площиною предмета залишається під час зйомки незмінним. Як і у випадку статичного панорамування, проїзд починається і закінчується статичними кадрами.

Проїзд буває горизонтальний (наприклад, проїзд камери вздовж вулиці), вертикальний (наприклад, зйомка від земної поверхні до даху будівлі).

Як правило, тривалість панорамування в таких випадках для невеликих за величиною загальних планів становить 15–18 сек., середніх 10–15 сек., великих 5–10 сек. Зі збільшенням площі простору, що потрапляє в кадр під час панорамування, збільшується час зйомки панорами. При цьому швидкість переміщення камери повинна бути достатньою для сприйняття зображення.

Об'їзд навколо об'єкта – зйомка здійснюється переміщенням відеокамери навколо об'єкта. Цей прийом застосовується для фіксації всієї інформації про об'єкт (наприклад, пошкоджень на автомобілях внаслідок ДТП).

Супровідне панорамування – зйомка проводиться при одночасному переміщенні відеокамери та об'єкта зйомки. Така панорама дозволяє супроводжувати, утримувати в межах кадру об'єкти, на яких необхідно зосередити увагу під час їх руху. Супровідне панорамування може бути як стаціонарним, так і динамічним. В останньому випадку зйомка може проводитися в процесі переміщення відеокамери за об'єктом, перед об'єктом або паралельно об'єкту.

Під час зйомки рухомого об'єкту необхідно враховувати, що при повороті відеокамери може створюватися неправильне уявлення про напрямок його руху. Наприклад, автомобіль, що рухається по прямій, внаслідок стаціонарного панорамування відтворюється на екрані так, наче робить поворот в бік від відеокамери. І, навпаки, автомобіль, що рухається по колу, під час супровідного панорамування відеокамерою, здається таким, що рухається по прямій.

Наїзд і від'їзд – плавний перехід від одного плану зйомки до іншого. Ці прийоми виконуються під час зміни відстані між об'єктом зйомки і відеокамерою.

Наїзд – це переміщення відеокамери до об'єкту зйомки в напрямку її оптичної осі, при якому масштаб зображення головного об'єкту поступово збільшується і за межі кадру виходить низка елементів його оточення.

Від'їзд – збільшення відстані між об'єктом зйомки і відеокамерою вздовж оптичної осі останньої. При цьому відбувається зменшення масштабу зображення основного об'єкту зйомки, а загальне поле зображення збільшується.

Ці операторські прийоми застосовуються в тих випадках, коли об'єкт необхідно показати більш великим планом або на фоні навколишнього середовища.

Наїзд і від'їзд проводять шляхом плавного підходу (відходу) до об'єкта (від об'єкта), при цьому камера жорстко утримується в руках, сюжетно-важлива деталь постійно перебуває в центрі кадру. Бажано, щоб процес переміщення не призводив до зміщення відеокамери у вертикальній і горизонтальній площинах. Виконуючи даний прийом необхідно просуватися рівномірно без ривків, оскільки переміщення відеокамери неминуче призводить до її розфокусування. З використанням сучасних відеокамер ці прийоми виконують, не змінюючи точку зйомки, шляхом зміни фокусної відстані об'єктива (zoom).

Під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися також *спеціальні прийоми відеозапису*: прискорена та уповільнена зйомка.

Прискорена зйомка – це прийом, що дозволяє проводити зйомку з високою швидкістю роботи електронного затвора відеокамери. Даний прийом застосовується для фіксації швидкоплинних процесів або явищ. Прискорена зйомка застосовується під час проведення слідчих або експертних експериментів, коли потрібно детально вивчити механізм утворення тих чи інших слідів або усвідомити дії, демонстровані підозрюваним у швидкому темпі.

Прискорену зйомку дозволяють здійснювати відеокамери, які мають режим високошвидкісного затвора (*High Speed Shutter*) або режим спортивної зйомки. Ці режими відповідають часу зйомки одного кадру $1/50$ – $1/10000$ с, що виключає «змазаність» зображення рухомих об'єктів. Для порівняння, нормальна швидкість роботи електронного затвора відеокамери становить $1/25$ с. Подальше вивчення матеріалів

відеозапису, отриманих у такий спосіб, проводять шляхом відтворення в режимі перегляду окремих кадрів.

Уповільнена зйомка – прийом, що дозволяє прискорити рух відзнятих об'єктів на екрані у порівнянні з реальним часом. Здійснюється даний прийом при меншій швидкості запису відеокамерою (наприклад, в режимі *Long Play*). При відтворенні такого відеозапису з нормальною швидкістю можна за короткий проміжок часу передати розвиток тривалого процесу.

Уповільнена зйомка окремими кадрами через рівні, заздалегідь задані інтервали часу, називається покадровою і застосовується в охоронних системах і системах спостереження банків, магазинів тощо.

7.3. Підготовка до відеозапису

Відеозапис, здійснюваний з метою фіксації слідчих (розшукових) дій, являє собою складний тактико-технічний захід, що вимагає ретельної попередньої підготовки. Однією зі складових підготовки до відеозйомки є складання сценарного плану зйомки, який в процесі відеозапису допоможе забезпечити логічну послідовність і поєднання епізодів, що фіксуються відеозаписом.

Особлива складність у процесі зйомки відеофільмів, що ілюструють проведення слідчих (розшукових) дій, полягає в синхронності роботи слідчого, який проводить слідчу (розшукову) дію, озвучує протокол в процесі зйомки, і інспектора-криміналіста, який виконує роль оператора. Зробити це якісно можливо лише за заздалегідь наміченим і узгодженим планом зйомки відеофільму.

Перед початком зйомки слідчому спільно зі спеціалістом необхідно провести низку підготовчих заходів:

- визначити об'єкти або дії, які повинні бути зафіксовані з урахуванням умов проведення даної слідчої (розшукової) дії;
- обрати прийоми і способи відеозапису, які необхідно застосовувати під час відеозйомки в процесі проведення даної слідчої (розшукової) дії;
- обрати відеотехніку і додаткові пристосування (штатив, джерело живлення, засоби освітлення, виносний мікрофон тощо).

Сценарний план є робочою програмою оператора. Він повинен відображати черговість фіксації основних фактів і вузлових моментів, які, на думку слідчого, необхідно зафіксувати. Порядок зйомки епізодів, намічених в плані, повинен відповідати порядку проведення слідчої (розшукової) дії.

Складаючи план, слідчий спільно зі спеціалістом намічають прийоми зйомки, обирають масштаб зображення об'єктів, орієнтовні точки розташування камери і технічні прийоми запису мовної інформації (способи озвучення фільму при відеозапису).

Під час підготовки до слідчої (розшукової) дії, що проводиться із застосуванням відеозапису, доводиться вирішувати й інші технічні питання, що відносяться здебільшого до компетенції спеціаліста. Наприклад, він повинен мати, виходячи з плану, уявлення про тривалість зйомки і обрати відповідну апаратуру, засоби освітлення і джерела живлення. Необхідно заздалегідь визначити, як фіксувати звукову інформацію; з використанням виносного мікрофона або за допомогою мікрофона, вбудованого в відеокамеру. Для зйомки на місці проведення слідчих (розшукових) дій, де відсутня електромережа, готують автономні джерела живлення як для відеокамер, так і для освітлювачів.

Підготовлений заздалегідь сценарний план є приблизним. Іноді буває складно передбачити перебіг слідчої (розшукової) дії, результати якої неочевидні. Тому у деяких випадках доводиться вносити зміни в початковий сценарний план.

7.4. Відеозапис під час огляду місця події

Необхідність застосування відеозапису під час проведення огляду місця події обумовлена безліччю об'єктів, що перебувають в складних просторових і часових зв'язках. Його застосування найбільш обґрунтоване, коли:

- огляд розпочато до закінчення події (наприклад, пожежа), коли зміни в обстановці тривають;
- необхідно усунути наслідки події, що тягне за собою зміну початкової обстановки (особливо у кримінальних провадженнях про ДТП);

- виявлення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, пов'язане зі зміною обстановки;
- для відображення складної динаміки обстановки, при використанні спеціальної термінології, яку важко описати в протоколі огляду місця події;
- слідча (розшукова) дія проводиться в несприятливих метеоумовах (снігопад, дощ тощо) і є небезпека втрати або пошкодження слідів кримінального правопорушення, що обумовлює необхідність їх негайної фіксації;
- огляду підлягають значні за розмірами ділянки місцевості, пов'язані з катастрофами транспорту, включаючи техногенні.

Огляд місця події може тривати 3–4 години і більше, тому фіксувати весь процес його проведення, в тому числі й складання протоколу, є недоцільним. Фіксації підлягають окремі, найбільш важливі епізоди.

Об'єктами відеозапису під час огляду місця події є:

- учасники слідчої (розшукової) дії;
- розташування місця події щодо навколишнього оточення;
- загальний вигляд місця події, особливості обстановки;
- окремі ділянки місця події (вузлові елементи), що містять об'єкти, які представляють інтерес для розслідування;
- окремі предмети, їх фрагменти і сліди.

На початку відеозапису повинні бути відображені учасники огляду: обов'язкові (слідчий, поняті, спеціаліст – судовий медик тощо) і факультативні (інші спеціалісти, потерпілий, свідок тощо). Учасникам слідчої (розшукової) дії повідомляється, що під час огляду буде застосований відеозапис, роз'яснюються їх права та обов'язки.

Основну частину відеофільму знімають після слів слідчого «Оглядом місця події встановлено...». Запис здійснюється від загального до конкретного: орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомки.

Розташування місця події, особливо, значного за розмірами, фіксують щодо основних орієнтирів. На відміну від фотозйомки, відеозапис виконується безперервно способом кругового горизонтального панорування. Орієнтуючу зйомку доцільно виконувати з верхніх точок зйомки, віддалених від місця події.

Уявлення про взаємне розташування елементів місця події дає оглядова зйомка. Зйомка проводиться так, щоб серед елементів об-

становки за записом можна було б встановити місця виявлення слідів, знарядь кримінального правопорушення, предметів, залишених правопорушниками, місця розташування об'єктів, щодо яких були спрямовані кримінально-протиправні дії. Положення таких об'єктів на місцевості виділяється цифровими покажчиками.

Під час вузлової зйомки фіксуються фрагменти місця події та окремі елементи обстановки, що містять у собі сліди кримінального правопорушення, речові докази, всі зміни в обстановці, вчинені правопорушником. Зйомка здійснюється послідовно, з просуванням від вихідної точки (наприклад, вхідні двері до приміщення) до інших пунктів обстежуваного місця. Напрямки, точки зйомки і операторські прийоми застосовують так, щоб з відеозапису можна було робити висновки про такі обставини:

- локалізацію виявлених змін, їх характер і особливості;
- взаємне розташування слідів на предметах обстановки, їх кількість.

Відеозапис окремих об'єктів, предметів, слідів має на меті фіксацію загального вигляду об'єктів, їх індивідуальні ознаки. На зображенні слідів пальців рук повинен бути чітко видний папілярний узор; на вогнепальній та холодній зброї – маркувальні позначення тощо. Вирішенню цього завдання сприяють методи зміни яскравості і кольорового контрасту.

Виявлені під час огляду місця події об'єкти фіксують у вихідному (статичному) стані. Потім проводять зйомку динамічної стадії огляду об'єктів, фіксують дії з їх безпосереднього вилучення. Така процедура допоможе виключити питання правильності дій спеціаліста під час вилучення об'єкта та його упакування.

Відеозапис загального вигляду об'єктів має свої особливості. Він проводиться за правилами вимірювальної зйомки із застосуванням двох масштабних лінійок, розташованих уздовж суміжних сторін кадру. Одна з них повинна мати кольірну шкалу. Виконання даної рекомендації дозволить контролювати викривлення лінійних розмірів об'єктів і правильність передачі кольору на зображенні.

Необхідний масштаб зображення об'єкта досягається вибором відповідної точки зйомки.

Під час зйомки слідів рук необхідно показати загальний вигляд предметів-носіїв цих слідів, безпосереднє розташування слідів на поверхні предметів, їх загальний вигляд, зафіксований за правилами масштабної зйомки. Зйомку слідів проводять у масштабі 1:1 з використанням функції масштабування. Якщо відеокамера не забезпечує зазначений масштаб, рекомендується використовувати телеконвектори для макрозйомки, які підбираються залежно від необхідного збільшення. Зйомку таких слідів доцільно проводити зі штатива.

На місці події можуть бути виявлені одиничні сліди босих ніг і взуття, або доріжки слідів. Одиничні сліди фіксують за правилами вимірювальної зйомки нерухомою відеокамерою, доріжку слідів – способом горизонтального лінійного панорамування. В останньому випадку оптична вісь об'єктива відеокамери повинна розташовуватися перпендикулярно до поверхні де виявлені сліди. Уздовж доріжки слідів доцільно розтягнути вимірювальну стрічку з добре помітними розмірними позначеннями.

Перераховані епізоди повинні бути не просто зафіксовані на відео, по кожному з них необхідно отримати коментарі слідчого, спеціалістів тощо. Коментарі можуть відноситися до змін в обстановці і виявлених об'єктів, слідів, дій спеціалістів. На відео повинні бути чітко чутні питання і відповіді учасників слідчої (розшукової) дії, наприклад, згода на огляд житла. Дані пояснення дозволять оцінити правильність організації та проведення огляду, скоротити кількість неточностей у протоколі слідчої (розшукової) дії.

У всіх випадках спеціаліст повинен забезпечити високу якість записуваного звуку. Дана вимога виконується шляхом вибору відповідних точок зйомки, відстаней між джерелом звуку і мікрофоном. При реалізації даних вимог необхідно враховувати погодні умови (шум дощу, вітер) і шумовий фон населеного пункту (гул натовпу, звук працюючого двигуна, шурхіт шин, звуки залізниці). Зокрема, на жвавих ділянках доріг, вулиць спеціаліст-оператор повинен використовувати виносний мікрофон або мікрофон направленої дії.

Всі особливості зйомки на місці події заздалегідь передбачити складно, тому типові сценарні плани і схеми розташування точок зйомки можуть коригуватися безпосередньо під час проведення конкретних оглядів.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичного відеозапису.
2. Система криміналістичного відеозапису.
3. Завдання криміналістичного відеозапису.
4. Зображувальні засоби криміналістичного відеозапису.
5. Основні операторські прийоми криміналістичного відеозапису.
6. Спеціальні прийоми криміналістичного відеозапису.
7. Основи підготовчі дії перед початком відеозйомки.
8. Об'єкти відеозапису під час огляду місця події.
9. Особливості відеозапису окремих об'єктів на місці події.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ (ТРАСОЛОГІЯ)

8.1. Загальні положення трасології

Термін «трасологія» походить від французького *tracé* – слід і грецького *logos* – вчення і розуміється як вчення (наука) про сліди. Вперше в 1936 році його вжив учений у галузі кримінально-виконавчого права М. М. Гернет, а для найменування розділу криміналістичної техніки радянський учений-криміналіст М. І. Якимов (1938 р.). Важливе значення для формування науки про сліди мала робота Б. І. Шевченка «Научные основы современной трасологии», видана у 1947 році. Це перша робота, в якій було сформульовано основні поняття трасології: слід, утворюючий і сприймаючий об'єкти, контактні поверхні тощо.

Трасологія – це *галузь криміналістичної техніки, що вивчає теоретичні засади слідоутворення, закономірності виникнення різних видів слідів, які відбивають механізм кримінального правопорушення, вивчає і розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методи збирання і дослідження слідів з метою їх використання для розслідування і попередження кримінальних правопорушень.*

Предмет трасології становлять сліди як відображення зовнішньої будови матеріальних об'єктів, пов'язаних з кримінальним правопорушенням; механізм їх утворення; способи їх виявлення та фіксації; принципи та прийоми встановлення їх інформаційного змісту та його використання з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Завдання трасології:

- розробка засобів та прийомів виявлення, фіксації і вилучення слідів;
- розробка прийомів та засобів попереднього дослідження слідів;

- розробка засобів та методів експертного дослідження слідів з метою ідентифікації або встановлення групової належності об'єктів, або вирішення діагностичних та ситуаційних завдань;
- розробка прийомів використання слідів або інформації про сліди для розслідування кримінальних правопорушень.

Систему трасології складають:

- 1) вчення про сліди та механізм слідоутворення;
- 2) прийоми і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів;
- 3) дослідження слідів відображень (рук, ніг, зубів, одягу, знарядь злочину та інструментів, транспортних засобів, тварин, слідів крові за їх формою тощо);
- 4) дослідження речовин як слідів кримінального правопорушення;
- 5) дослідження предметів як слідів кримінального правопорушення (визначення стану окремих предметів; встановлення належності частин єдиному цілому; встановлення джерела походження (партії, групи) за слідами виробничих механізмів).

Основні положення криміналістичного вчення про сліди ґрунтуються на положеннях діалектичної теорії відображення, теорії криміналістичної ідентифікації і вчення про ознаки і системний підхід, згідно з якими:

- об'єкти матеріального світу за своєю зовнішньою будовою, не зважаючи на будь-яку ступінь подібності, є індивідуальними. Кожний об'єкт індивідуальний і тотожний тільки самому собі. Індивідуалізація об'єкта здійснюється за збігом загальних і окремих ознак;
- відносна стійкість об'єктів, тобто об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають доволі стійкі зовнішні ознаки;
- зовнішня будова матеріальних об'єктів здатна за певних умов адекватно відбиватись на інших об'єктах. Точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація (встановлення тотожності) об'єкта, який їх залишив;
- відбиття у сліді зовнішньої будови предмета є перетвореним (має вигляд негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення.

8.2. Поняття сліду в трасології. Механізм слідоутворення. Класифікація слідів

Вчинення кримінальних правопорушень супроводжується певними змінами оточуючого середовища. Такі зміни називають *слідами кримінального правопорушення*, які являють собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. У криміналістичному розумінні цінність слідів обумовлена існуючою залежністю між кримінальним правопорушенням та його відображенням (слідами).

У сучасній криміналістиці поняття сліду розглядається у широкому та вузькому значенні. У *широкому розумінні* сліди це – різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Слідами у цьому сенсі будуть зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння (поява нових предметів, зникнення наявних раніше, зміна місця розташування різних об'єктів); частини зруйнованих предметів (уламки ножа, скалки фари); залишки будь-яких предметів, речей або субстанції (плями речовин, сліди крові, виділення організмів); контактні сліди (рук, взуття, знарядь злочину); сліди-предмети (вузли, замки, пломби, недопалки) тощо. Також, як сліди у широкому розумінні виступають цілі комплекси матеріальних змін, що пов'язані з певною подією (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі тощо).

Під слідами у *вузькому розумінні* слова розуміють сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті (взаємодії) принаймні двох об'єктів, і представляють собою матеріально фіксоване відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди знарядь злочину, ніг, взуття, рук, транспортних засобів і т. ін.). Вивчення такого роду слідів становить предмет трасології.

Причиною взаємодії об'єктів є будь-яка енергія – механічна, термічна, хімічна, біологічна. Під дією *механічної* енергії сліди утворюються внаслідок переміщення об'єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, розділення цілого на частини, залишкової деформації.

Процес, що закінчується утворенням сліду-відображення, називають *механізмом слідоутворення*. Елементами механізму слідоутворення є: *слідоутворюючий об'єкт*, *слідосприймаючий об'єкт*, *слідовий контакт* (відображення способу взаємодії об'єктів унаслідок дії сили енергії того або іншого виду), *контактні поверхні* (ділянки поверхонь слідоутворюючого та слідосприймаючого об'єктів, які входять у контакт).

Залежно від характеру виникнення слідів на слідосприймаючому об'єкті їх поділяють на об'ємні та поверхневі. *Об'ємні* сліди утворюються у випадках, коли під час контакту двох об'єктів один з них, більш м'який, деформується під тиском іншого, в результаті чого слідоутворюючий об'єкт відображається у трьох вимірах (довжина, глибина, ширина), відтворюючи свої загальні й окремі ознаки, форму, розміри, будову поверхні. У результаті виникнення об'ємних слідів відбувається або часткове руйнування слідосприймаючого об'єкта, або його деформація. Такими слідами є: сліди взуття і протекторів коліс на вологому ґрунті; знарядь злому – на дереві; зубів – на мармеладі; бойка ударника – на капсулі гільзи тощо.

Поверхневі (площинні) сліди утворюються, коли обидва об'єкти, що контактують між собою, або мають практично однакову твердість, або один з об'єктів діє на інший з відносно невеликою силою чи дотично. Вони виникають в результаті відокремлення часток від поверхні одного з них і прилипання їх до поверхні іншого.

Поверхневі сліди поділяються на сліди-нашарування та сліди-відшарування. *Сліди-нашарування* утворюються за рахунок перенесення часток, які відокремлюються від слідоутворюючого об'єкта, на поверхню слідосприймаючого об'єкта (слід пальця на склі). *Сліди-відшарування*, навпаки, утворюються за рахунок вилучення слідоутворюючим об'єктом часток речовини, що покриває слідосприймаючу поверхню (сліди пальців рук на свіжопофарбованій поверхні де частки фарби відшаровуються і прилипають до пальців).

Поверхневі сліди також поділяють на: а) видимі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття; б) слабовидимі (маловидимі), такі, що спостерігаються за певних умов, наприклад, на просвіт або під певним кутом при боковому освітленні; в) невидимі, сліди, які не можна побачити.

Залежно від стану об'єктів у момент слідоутворення виникають статичні або динамічні сліди. *Статичні* сліди утворюються під час контакту двох об'єктів, коли в момент слідоутворення вони (або один з них) рухаються в зустрічному напрямку. Під час утворення таких слідів кожна крапка на поверхні слідоутворюючого об'єкта залишає своє відповідне відбиття на слідосприймаючому об'єкті (сліди пальців рук, підошви взуття тощо). *Динамічні* сліди виникають внаслідок контакту двох об'єктів, коли у момент слідоутворення вони (або один з них) рухаються паралельно один одному. При цьому кожна крапка слідоутворюючої поверхні залишає на слідосприймаючій поверхні слід у вигляді траси, лінії (сліди каналу ствола на стріляній кулі тощо).

Залежно від місця, де відбулися зміни на поверхні слідосприймаючого об'єкта, вирізняють локальні та периферичні сліди. *Локальні* – це сліди, що утворюються внаслідок змін, що виникають в межах контактної поверхні слідосприймаючого об'єкта. За межами контактної поверхні слідосприймаючий об'єкт залишається незмінним. *Периферичні* сліди виникають внаслідок змін, що відбуваються поза межами контактної поверхні слідосприймаючого об'єкта (слід від вази на вкритих пилом меблях). Ці сліди дозволяють робити висновок лише про контури контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта, і, як правило, непридатні для його ідентифікації.

Сліди у трасології також класифікують залежно від слідоутворюючих об'єктів. Розрізняють чотири основні групи таких слідів:

- *сліди людини*: сліди рук (папілярних візерунків), рукавичок; сліди взуття, ніг – босих, взутих у панчохи, шкарпетки; сліди зубів; сліди нігтів; сліди ділянок тіла (губ, вуха, чола, ділянок носа й ін.); сліди одягу;
- *сліди транспортних засобів*: сліди коліс безрейкових транспортних засобів; сліди гусеничних ланцюгів; сліди виступаючих частин транспортних засобів;
- *сліди знарядь, інструментів і виробничих механізмів*: сліди знарядь зламу; сліди на замках і замикаючих пристроях; сліди на контрольних пломбах і замикаючо-пломбувальних пристроях; сліди виробничих механізмів (інструментів) на виробках;
- *сліди тварин*: сліди ніг (лап, підків) тварин; відбиток тавра (клейма).

8.3. Сліди ніг і взуття

Сліди ніг і взуття – це відбитки морфологічних особливостей будови ніг, шкірного рельєфу або рельєфу підшви взуття. Сліди ніг залишаються на місці вчинення будь-якого кримінального правопорушення, але за різних причин їх не завжди виявляють.

З метою виявлення слідів ніг (взуття) на місці події рекомендується оглянути: поверхню землі (підлоги), предмети, що лежать на землі (підлозі); предмети обстановки, якими міг користуватися злочинець (столи, стільці, лавки, табурети і т.п.); предмети і поверхні на шляху пересування злочинця (паркани, дахи, сходи, підвіконня, гладкі гумові килимки перед дверима і т.п.); одяг потерпілого, якого били ногами.

Сліди ніг (взуття) утворюються під час ходьби, бігу, стрибання, стояння на місці. За цими слідами можна з'ясувати як обставини вчинення кримінального правопорушення, так і деякі особливості суб'єкта, який їх залишив, що є необхідним для його розшуку.

Сліди ніг і взуття можуть бути: статичними і динамічними (наприклад, утвореними під час ковзання на вологому ґрунті або снігу); об'ємними і поверхневими (нашарування і відшарування); видимими, слабovidимими та невидимими.

За видом слідоутворюючого об'єкта розглядувані сліди поділяються на сліди босих ніг, сліди ніг у шкарпетках (панчохах) та сліди взуття. У слідах босої ноги найбільш повно відображаються анатомічні ознаки – будова стопи, особливості її основних елементів і рельєф шкіри людини. Будова шкіри підшви стопи аналогічна будові шкіри долонь рук, тут теж є папілярні лінії з визначеними типами візерунків. Сліди босих ніг мають таку ж ідентифікаційну значимість, як і сліди рук.

У слідах ніг, одягнених в панчохи або шкарпетки, відображаються не тільки загальні анатомічні ознаки будови стопи, а й індивідуальні ознаки тканини: характер переплетення ниток, наявність швів, дефектів і т.п. Такі сліди найчастіше використовуються для ідентифікації шкарпеток (панчіх), хоча вони не виключають можливості ідентифікації людини.

На місці події може бути виявлено одиночний слід або декілька послідовно залишених слідів ніг чи взуття. Коли сліди ніг представлені одним або декількома відбитками, що не відображають елементів

ходи людини, їх називають *одиначними*. Якщо ж представлена група слідів ніг людини, яка складається з декількох (три і більше) послідовно розташованих відбитків босих ніг або взуття і пов'язана єдиним механізмом утворення та напрямом, таке поєднання слідів називають *доріжкою слідів*.

В одиначних слідах відображаються в основному анатомічні ознаки стопи або особливості взуття, в доріжці слідів – ще й функціональні ознаки людини.

У сліді босої ноги відображаються наступні анатомічні ознаки стопи: пальці (1), плюсна (2), звід (3) і п'ятка (4) (Рис. 1).

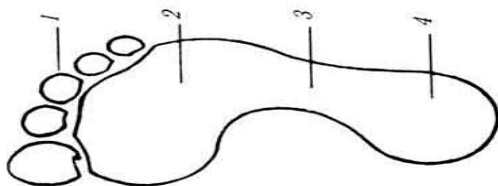

Рис. 1. Основні елементи стопи

Вимірювання сліду босої ноги включає: загальну довжину підошви по лінії, що проходить від крайньої точки заокруглення п'ятки до перетину з нею перпендикулярної лінії, проведеної від крайньої точки великого пальця (АБ); ширину плюснової частини сліду (ВГ); ширину проміжної частини сліду (ДЕ); ширину п'яткової частини сліду (ЖЗ). Ширину плюснової і п'яткової частин вимірюють по лініях, перпендикулярних до серединної лінії підошви в найбільш широкому місці, а проміжної частини – в найбільш вузькому місці (Рис. 2).

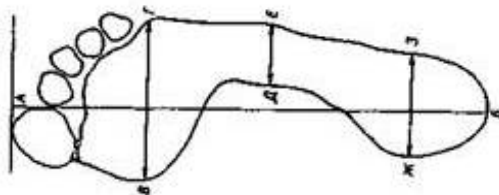

Рис. 2. Вимірювання сліду босої ноги

У сліді взуття відображаються загальні ознаки підошви взуття: підметка (2), проміжна частина (3), підбор (4) (Рис. 3).

Вимірювання сліду взуття включає: загальна довжина сліду взуття – по лінії від середини заднього краю каблука до середини переднього краю підметки (ЖЗ); довжина підметки – по осі сліду (ИЖ); ширина підметки – в найширшому місці (ДЕ); ширина проміжної частини – в найбільш вузькому місці (ВГ); довжина проміжної частини (КИ); ширина підбора (АБ) і довжина підбора (ЗК) – по осі; глибина відбитка підбора (Рис. 3.).

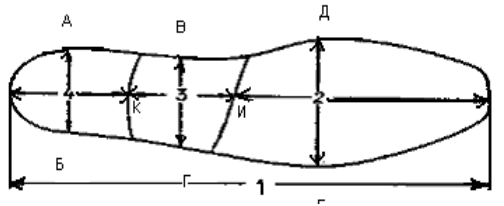

Рис 3. Слід підошви взуття

Дослідивши загальні ознаки сліду взуття, переходять до дослідження окремих ознак. До них належать особливості окремих частин сліду, дефекти рельєфної поверхні (протектора) підошви, позначення розміру, фірмовий знак та ін.

У доріжці слідів можна виділити наступні ознаки (елементи): 1) лінія напрямку рух (АБ) – напрямок, в якому відбувається переміщення людини при ходьбі; 2) лінія ходьби (ВГДЕЖ) – ламана лінія, що з'єднує центри відображень задніх зрізів підбора у слідах взуття. За даною лінією відбувається переміщення центру ваги тіла під час ходьби або бігу; 3) права лінія кроку (ГК); 4) ліва лінія кроку (ДЖ); 5) довжина лівого кроку (ГД і ЕЖ) – величина розмаху перенесеної вперед ноги. Вона залежить від швидкості пересування людини, її зросту, віку, статі та інших характеристик; 6) довжина правого кроку (ДЕ і ВГ); 7) ширина розстановки ніг (ЕЗ, ДМ і ЖК) – відстань, що визначає поперечне розміщення ніг людини при ходьбі або бігу. На ширину розстановки ніг також можуть впливати вантаж, перенесений особою, та її професія; 8) кут розвороту лівої стопи (ЗДИ) – відображає положення стопи у момент її зіткнення зі слідосприймаючою поверхнею. Він може бути:

позитивним (носки стоп при ходьбі повернуті назовні), нульовим (коли осьові лінії слідів стоп паралельні лінії напрямку руху) і негативним (носки стоп при ходьбі повернені у середину); 9) кут розвороту правої стопи (КЕЛ) (Рис. 4).

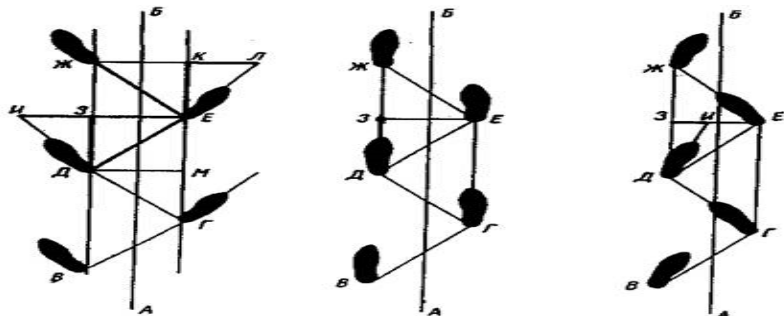

Рис. 4. Вимірювання доріжки слідів

Сукупність зазначених ознак доріжки слідів дозволяє зробити можливе судження про окремі характерні ознаки особи. Можна приблизно зробити висновок: 1) щодо особи (стать, вік, зріст, професія, наявність спеціальної спортивної підготовки, функціональні особливості нижніх кінцівок, психічний і фізичний стан, хвороби і патології і т.ін.); 2) щодо взуття (тип, модель, розмір, особливості підошви, відображені в ній особливості експлуатації – зношеність набійки, тріщини і т.п.); 3) щодо механізму вчиненого кримінального правопорушення в цілому або його частин (шляхи проникнення і відходу з місця події, переміщення по ньому, напрямлення пошуків, взаємодія при цьому з різними об'єктами, кількість людей і т. ін.). Всі ці відомості слідчий одержує під час огляду слідів на місці події за участю спеціаліста.

Фіксація та вилучення слідів ніг (взуття) проводиться за звичайною схемою: опис в протоколі, складання плану, фотографування, вилучення слідів разом з предметами-слідоносіями або їх копіювання. Вилучені сліди упаковуються з дотриманням вимог, що забезпечать їх збереження під час транспортування.

При збиранні таких слідів перевагу треба віддавати їх вилученню в натурі. Перед початком будь-яких маніпуляцій зі слідами, у всіх випадках, кожен з них має бути обов'язково сфотографований за прави-

лами масштабної фотографії, а доріжка слідів – способом лінійної панорами зверху та перспективно – в напрямі руху.

Об'ємні сліди ніг (взуття) копіюють шляхом виготовлення гіпсових зліпків. Для цього слід повинен бути підготовлений: з нього прибирають всі сторонні предмети (прутики, камінчики, недопалки тощо), що потрапили після слідового контакту. Залежно від стану ґрунту, на якому є сліди, застосовуються три способи виготовлення зліпків: заливний, насипний і комбінований. Вибір конкретного способу залежить як від слідосприймаючої поверхні, так і від погодних умов і пори року.

Для виготовлення зліпка *заливним способом* порошок гіпсу розводять у воді до консистенції сметани. Отриману масу заливають у слід шаром на 1/3 його глибини. Потім кладуть зміцнюючи каркас із дроту або іншого матеріалу, до якого кріпиться бирка, і виливають масу, що залишилася. Якщо слід не досить глибокий, його перед заливкою оточують валиком з навколишнього ґрунту або бордюром, виготовленим з картонної полоси. На бирку наноситься текст: місце вилучення сліду взуття, число, місяць, рік, підпис слідчого, понятих і спеціаліста.

При *насипному способі* у слід через сито насипають шар сухого гіпсу товщиною 1–2 см, потім укладають каркас і засипають гіпсом до країв. Після цього гіпс зволожується за допомогою пульверизатора. Такий спосіб застосовуються, коли в сліді, який потрібно скопіювати, присутня вода.

При *комбінованому способі* спочатку застосовують насипний, а потім, після утворення щільної кірки з гіпсу, її змочують водою, укладають каркас і заливають розчином гіпсу за структурою схожого на сметану. У цьому випадку розчин має бути температури навколишнього повітря, а при дуже низькій температурі розчин гіпсу роблять на антифризі (суміш води зі спиртом).

Також, з метою копіювання сліду в снігу його заливають по паперовому жолобку розплавленою в обезжиреній жерстяній банці сіркою. Сірка миттєво кристалізується, не встигаючи передати снігу достатньо тепла для його танення. Утворений зліпок чітко відображає найдрібніші деталі сліду підошви взуття, навіть структуру снігу, чого, зазвичай, неможливо досягти за допомогою гіпсу.

Якщо об'ємні сліди ніг (взуття) залишені в сипучих дрібнодисперсних речовинах (піску, борошні, шарі пилу, цементі і т.п.), їх копіюван-

ня часто пов'язане з небезпекою пошкодження. У таких випадках ґрунт просочують по периметру сліду клейкою речовиною (розчином перхлорвинилу, канцелярським силікатним клеєм, силіконовим аерозолем (SLM), косметичними лаками для волосся в аерозольній упаковці і т.п.), яка міцно зв'язує дрібні частинки основи, після чого у слід можна залити гіпсовий розчин. Застосовування спрею BVDA Unifix дозволяє підготувати поверхню сліду в пухкому ґрунті до заливання гіпсом. Його можна використовувати як на сухій, так і на вологій поверхнях. Поверхня сліда буде герметичною і непроникною для гіпсу після обробки. Для фіксації об'ємних слідів на снігу також можна використовувати спрей Snow Print Wax, що «зберігає» деталі та діє як ізолятор, перешкоджаючи таненню снігу і знищенню важливих деталей. Оскільки він червоного кольору, нанесення декількох шарів на слід дозволяє досягти чудового результату під час його фотографування до заливання гіпсом.

Для копіювання об'ємних слідів ніг (взуття) використовується також силіконові пасти «К», «КЛСЕ-305», «Сіеласт», «СКТН» та ін. При виготовленні зліпка, залежно від забарвлення слідів, до них додають наповнювач білого або темного кольору та спеціальний каталізатор і ретельно перемішують. Отриманим компаундом заповнюють об'ємний слід, що при кімнатній температурі твердне приблизно через півгодини. Спеціалісти у даній галузі рекомендують також використовувати субстанцію багаторазового використання для копіювання (виготовлення зліпків) слідів взуття і шин – MikroTrack™, що створює ідеальний тривимірний відбиток з фіксацією всіх даних.

Що ж стосується невидимих поверхневих слідів ніг (взуття), то їх виявлення потребує певних зусиль. Сліди босих ніг у місцях їх ймовірного знаходження обробляються порошками за методикою роботи зі слідами рук. Сліди взуття можна вилучити за допомогою дактилоскопічної плівки довжиною 30 см., або липкої стрічки типу «скотч».

Якщо ймовірний слід знаходиться на підлозі, яка вкрита лаком або мастикою, для його виявлення можна використовувати шматок листової гуми, одна з поверхонь попередньо обробляється наждаком до появи тонкого шару ворсинок. Утворюється оксамитова поверхня, яку прикладають до ділянки з можливим слідом, добре притискають, а по-

тім відокремлюють від підлоги. На темному фоні добре відображаються контури, розміри і морфологічні особливості рельєфу підошви взуття.

Певні труднощі виникають під час копіювання слідів ніг (взуття) на нерівних поверхнях, а також в тих випадках, коли вони утворені кров'ю, маслянистими та іншими речовинами, які складно піддаються фото-зйомці та копіюванню. У таких випадках як засіб копіювання добре зарекомендував себе 2–10% розчин полімеру в летючому органічному розчиннику, який наносять на слід шляхом аерозольного розпилення. При цьому забезпечується рівномірне покриття сліду шаром розчину. Після того, як розчин випаровується, на поверхні залишається плівка, що легко відділяється. Речовина сліду при цьому утримується на плівці досить міцно. Товщина плівки залежить від кількості нанесеного розчину і повинна бути достатньою, щоб не бути пошкодженою під час відділення від поверхні.

Результати огляду і вимірювання слідів обов'язково заносяться до протоколу, де має бути вказано: місце, час виявлення слідів і на якій поверхні вони знаходяться (пісок, глина, сніг, асфальт, дерев'яний або цементну підлогу і т.д.); вид сліду (об'ємний, поверхневий); форма (сліди черевиків, туфель, чобіт, босої ноги); розміри сліду; індивідуальні особливості підошви (набійки, латки, підкови, головки цвяхів і шурупів і т.д.); дані вимірювань елементів ходи, інші особливості і їх орієнтація щодо місця події в цілому; спосіб виявлення і фіксації сліду (обробка поверхні порошком, перенесення на липку плівку, фотографування, замальовування, виготовлення зліпку); спосіб вилучення слідів і їх упаковка. Рекомендується робити замальовки як окремих слідів, так і їх доріжок. На таких схемах вказують результати отриманих вимірювань.

8.4. Сліди транспортних засобів

У криміналістичному розумінні до транспортних засобів відносяться всі пристрої, призначені для переміщення у просторі різних вантажів і людей. Сучасні транспортні засоби можна поділити на наступні групи: наземний транспорт (рейковий наземний слідів пересу-

вання не залишає, безрейковий – залишає), підземний транспорт (рейковий і тому слідів пересування не залишає), повітряний транспорт (сліди залишає під час зльоту і посадки), водний транспорт (слідів пересування не залишає).

Сліди транспортних засобів виявляються у місцях дорожньо-транспортних пригод або на місцях подій, де транспортний засіб використано як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення.

Усі сліди транспортних засобів можна поділити на: а) сліди ходової частини (коліс, гусениць, лиж); б) сліди виступаючих частин транспорту (кузова, бампера, облицювання радіатора) на інших об'єктах; в) предмети, що відокремилися від транспортного засобу (частки фарного скла, фарби, елементів кузова); г) сліди, що утворилися на транспортному засобі в результаті контакту (різні пошкодження, на шарування тощо).

В слідах ходової частини транспортних засобів відображається сукупність ознак, що характеризують їх тип, вид моделі та конкретні екземпляри. Частина з них відображається у слідах шин. Такими ознаками є колія передніх і задніх шин, база, кількість коліс, модель шин, довжина оберт (кола) колеса.

Колія – відстань між колесами однієї осі (не плутати колію автомобіля, як одну з його найважливіших ознак, з колією на дорозі у вигляді розкатаного колесами, поглибленого сліду). Розмір колії визначається відстанню між однойменними (правим або лівим) бічними краями меж слідів. При прямолінійному русі транспортного засобу сліди передніх коліс частково або повністю перекривають слідами задніх коліс, тому колію передніх коліс можна виміряти лише за слідами, утвореними на повороті.

База – відстань між передньою і задньою осями автомобіля. База визначається за слідами, утвореними під час стоянки автомобіля (зупинка, буксування) або розвороту заднім ходом. При стоянці автомобіля в ґрунті утворюються сліди у вигляді вм'ятин, таловин у снігу, часток ґрунту, що обсипалися з коліс. Середини цих слідів з'єднують прямими лініями, які відповідають розташуванню осей. Потім із середньої лінії передньої осі проводять перпендикуляр на лінію задньої осі – довжина перпендикуляра буде базою.

Довжина оберту (кола) колеса. Довжина окружності шини визначається шляхом виміру відстані між двома послідовними відбитками в сліді однієї і тієї ж особливості бігової частини шини. Під час обчислення зовнішнього діаметра необхідно враховувати можливі похибки, що залежать від внутрішнього тиску, ваги вантажу, швидкості руху і стану дорожнього покриття.

Малюнок протектора шини характеризується формою і розмірами його елементів, їх кількістю та розміщенням. Для встановлення конкретного транспортного засобу за слідами шин, необхідно відшукати індивідуальні ознаки шини (нерівномірне зношення протектора; наявність, форма, розміри й місце латок; тріщини, розриви, викришеність гуми, а також ознаки засобів протиковзання), що залишила слід. Також мають значення і такі тимчасові ознаки, як відображення стороннього предмета, що застряг між шинами спарених коліс або в протекторі та ввійшов до рельєфного візерунка (камінь, шлак, уламок заліза тощо).

Крім ідентифікаційних задач дослідження слідів транспортних засобів дозволяють вирішувати діагностичні задачі: встановлювати напрямок руху, факт гальмування, зупинки тощо.

Напрямок руху можна визначити за деякими елементами слідів, а саме:

- малюнок протектора «ялинка» відкритим кутом повернутий у бік руху;
- краплі рідини (мастило, вода, гальмівна рідина), що падають під час руху, мають грушеподібну форму і гострими кінцями обернені в бік руху;
- на дорогах з твердим покриттям у випадках переїзду калюж, ділянок із сипкими речовинами (пісок, цемент тощо) у напрямку руху залишаються сліди вологи, пилу, які поступово сходять нанівець;
- під час проїзду через ділянки дороги із сипким ґрунтом частки ґрунту розташовуються з обох боків сліду від колеса у вигляді віяла, загострена частина якого спрямована в бік руху;
- вдавнений колесом у ґрунт камінь залишає у сліді зазор з боку, протилежного напрямку руху;
- у випадках переїзду колесами гіллячок, соломинок, щепок останні будуть зламані, а їх кінці обернені в напрямку руху.

Рис. 5. Визначення напрямку руху транспортного засобу

Оскільки, здебільшого, сліди транспортних засобів неможливо вилучити в натурі, то спеціалісту необхідно ретельно зафіксувати їх на місці виявлення.

Способи фіксації та вилучення слідів транспортних засобів: опис у протоколі; фотографування; виготовлення схем, замальовок; копіювання (виготовлення зліпків).

У протоколі огляду необхідно зазначати: постійні орієнтири, що допоможуть встановити місце знаходження слідів; час їх виявлення; характер, вид і стан ґрунту або покриття дороги (слідосприймаючої поверхні), де виявлено сліди; вид слідів (об'ємні, поверхневі); кількість слідів, їх взаємне розташування; ширину кожного сліду; глибину об'ємних слідів щодо поверхні дороги; розмір колії; форму малюнка

протектора шин, їх розміри, індивідуальні особливості; довжину сліду одного оберту колеса; довжину шляху гальмування; ознаки напрямку руху; ознаки шляху гальмування і ступінь його відображення.

Після фотографування поверхневі сліди протектора можуть бути скопійовані на спеціально підготовлений фотопapіp, плівку або прошкурену листову гуму. У випадку виявлення слідів на картоні, фанері, папері, одязі потерпілого вони вилучаються в натурі.

З об'ємних слідів транспортних засобів виготовляють зліпки. Для цього можна використовувати гіпс, зліпочні пасти («Л», «СКТН», субстанцію для виготовлення зліпків зі слідів шин MikroTrack™ тощо). Зліпки виготовлюються не лише з тих частин слідів, які мають найбільше особливих ознак шин, а й з тих, в яких чітко відобразилися їх загальні ознаки, тобто по всій довжині сліду колеса.

На місці події також, крім слідів шин можуть бути виявлені й інші сліди транспортних засобів. Так при зіткненні автомобіля з іншим транспортним засобом, парканом, стовпом тощо у момент удару від автомобіля можуть відділитися і залишатися на місці зіткнення різні частини: уламки кузова, частини ручок, гаків, засувок, покpишки коліс, частинки шарів фарби. У більшості випадків на місці події залишаються фрагменти скла розбитих фар чи лобового скла, які вилучаються в натурі і використовуються для розшуку транспортного засобу, встановлення моделі (марки) автомобіля та його ідентифікації, а також для визначення місця, де сталося зіткнення (наїзд).

Усі предмети, виявлені на місці події, обов'язково мають бути сфотографовані, описані у протоколі огляду місця події, зібрані й вилучені. Фрагменти скла загортають у м'яку тканину, або папір і упаковують у коробку відповідного розміру.

Якщо на місці події виявлені сліди нашарування фарби, вони вилучаються разом з об'єктом на якому вони знаходяться, або з його частиною. До зішкрябання вдаються в крайніх випадках – коли об'єкт-слідonosій не може бути вилучений в натурі або частинами. Під час вилучення часток лакофарбового покриття (далі – ЛФП) рекомендується дотримуватися таких правил: вилучити максимальну кількість часток ЛФП; зібрані частки слід зберігати в паперовій, поліетиленовій упаковці або скляній пробірці, яку закривають паперовим, ватним чи марлевым тампоном, щоб вони не рухалися (не рекомендується засто-

совувати липку стрічку, оскільки розчинники, що містяться у ній проникають в речовину ЛФП); сліди ЛФП, виявлені на одязі потерпілого, слід обшити шматком іншої тканини; необхідно уникати механічного пошкодження об'єктів з метою збереження їх ідентифікаційних ознак. Також робиться контрольне відібрання зразків з чистої поверхні об'єкта-слідоносія.

8.5. Сліди знарядь злому та інструментів

Сліди знарядь злому та інструментів і робота з ними являють собою окрему підгалузь трасології, який присвячено дослідженню різних механічних слідів від знарядь злому, інструментів, виробничих механізмів, а також замків, замикаючих пристроїв, пломб тощо. Цю підгалузь трасології останнім часом називають *механоскопією*.

Знаряддя злому – це будь-який твердий предмет (металевий прут, лом, труба, сокира тощо), що може бути використаний для подолання перешкод. До особливої групи знарядь злому належать виготовлені зі злочинною метою інструменти та пристрої: «гусяча лапа», «рак», «фомка», «відмички» та ін.

Знаряддя злому та інструменти, що застосовуються зломщиками, зазвичай класифікуються на: спеціально виготовлені зі злочинною метою; пристосовані для злому; звичайні інструменти, які використовуються для повсякденних потреб; предмети, що випадково опинилися в руках зломщика.

Залежно від механізму взаємодії з перешкодою, знаряддя злому поділяються на: ударні (молоток, кувалда, сокира тощо); довбальні (ломи, шлямбури, кирки тощо); важільні (домкрати, лещата, плоскогубці); ріжучі, а також знаряддя комбінованого впливу, що можуть бути віднесені до якої-небудь із перерахованих груп, наприклад, важільно-довбальні.

Сліди знарядь злому поділяють на наступні види:

Сліди натискання (тиснення) утворюються під час прямолінійного руху слідоутворюючого об'єкта перпендикулярно слідоприймаючому об'єкту, внаслідок чого відбувається руйнування, деформація, нашарування, перерозподіл частин речовини, зміна та перебудова

внутрішньої структури об'єкта. На поверхні перешкоди залишається неглибокий, вдавлений слід, який повторює конфігурацію робочої частини знаряддя та містить відбиток її дрібних деталей.

Сліди удару виникають під час вибивання віконних чи дверних рам, стін, а також у разі нанесення ударів. На слідосприймаючій поверхні утворюються досить чіткі статичні сліди, які відображають особливості робочої частини предмета.

Сліди ковзання, тертя утворюються під час натискання або удару, коли в кінцевий момент слідоутворення кінчик знаряддя продовжує рухатись. При цьому виникають сліди у вигляді систем валиків і борозенок (трас), які адекватно відтворюють рельєф крайнього ребра робочої частини знаряддя злому.

Сліди різання є наслідком дії на поверхню об'єкта леза, ножа, сокири, тесака, ножиць, у результаті чого утворюється динамічний відбиток знаряддя різання – мікрорельєф у вигляді неповторної системи трас.

Сліди пиляння (розпилу) виникають в наслідок дії на дерев'яні, металеві, пластмасові предмети зубчиків різноманітних пилок та насічок напилків.

Сліди свердління залишаються на переполах під дією свердел різного діаметра, які дозволяють, обертаючись навколо своєї поздовжньої вісі і поступово знімаючи ріжучою кромкою матеріал перепони, утворювати отвори.

Відповідно до прийнятої класифікації, у трасології всі сліди механічного впливу знарядь злому поділяються на *статичні* (утворюються під впливом ударних, довбальних, важільних знарядь) й *динамічні* (ковзання, розруб, перекушування, перерізання, свердління, пиляння, впливу специфічних інструментів).

Залежно від місця локалізації сліди знарядь злому та інструментів класифікуються на залишені: на замикаючих пристроях; на інших перешкодах.

Замикаючі пристрої – це замки, що мають певний ступінь секретності, механізм яких відкривають і закривають за допомогою ключа і замикаючих пристосувань. Про застосування відмичок або підібраних ключів свідчать сліди у вигляді подряпин на внутрішніх поверхнях механізму замка, напрям яких зазвичай не збігається з подряпинами, утвореними «рідним» ключем.

Сліди знарядь злочину часто залишаються: на дверях (вдавлені сліди на обв'язці дверей і дверної коробки; сліди розпилу, розрубів, свердління; сліди зварювання і т. д.); вікнах; стінах, стельових перекриттях; замках (сліди розпилу, ковзання); дверних засувках; металевих сейфах і ящиках.

Особливе місце в криміналістичному дослідженні знарядь злочину посідають пломби. *Пломба* – це нескладний пристрій, що навішується на різні сховища та виключає проникнення до них без порушення його цілісності. Пломби виготовляються зі свинцю, жерсті, алюмінію, пластмас і кріпляться через внутрішні отвори за допомогою сурової нитки або дроту та обжимаються пломбатором, який залишає на пломбі відтиск з певними знаками. Оглядом пломб можна виявити сліди повторного їх обжимання, сліди розширення отворів, крізь які протягувалася нитка або дротина, склеювання або скручування нитки, подряпини та інші пошкодження.

Фіксація слідів знарядь злочину та інструментів здійснюється шляхом опису в протоколі огляду, складанням креслень, схем. Також вони ретельно вимірюються і фотографуються за правилами масштабної зйомки. У протоколі огляду необхідно зазначити: їх точне розташування на перешкоді; вид (ковзання, різання, віджим тощо); форму; взаємне розташування; напрямком кожного з них (горизонтальний, вертикальний, з нахилом); пов'язаність між собою за механізмом утворення; міру вираженості; індивідуальні особливості.

Найкращим способом вилучення слідів знарядь злочину та інструментів є вилучення всього предмета зі слідом, або його частини. За неможливості, такого вилучення, сліди, залежно від їх виду, копіюються. Якщо це поверхневі сліди – на дактилоплівку, фотопapіp чи гуму, а з об'ємних слідів виготовляються зліпки з пластиліну, гіпсу, зліпочних стоматологічних матеріалів, спеціальних паст «К», «У-4», «СКТН», «SILMARK». Сліди на штукатурці необхідно попередньо закріпити розчином силікатного клею у воді, який після випаровування води утворює міцну кірку.

Пластилін використовується для виготовлення зліпків зі слідів, залишених на металевих та інших твердих поверхнях. Перед вдавленням в слід пластилін ретельно розминають до стану еластичності, потім одну його сторону вирівнюють, притиснувши, приміром, на скло.

Цю сторону вдавлюють в слід і залишають на 10–15 хв., потім зліпок відокремлюють від сліду і поміщають до відповідної упаковки.

На вертикальних поверхнях гіпсові зліпки виготовляють за допомогою цупкої картонної коробки від цигарок, відділивши від неї кришку й одну з широких бокових стінок. Гіпсова суміш заливається зверху в притиснуту до поверхні зі слідом коробку.

Інколи на місці події можуть бути виявлені і самі знаряддя та інструменти, що використовував злочинець. На поверхні цього знаряддя (інструменту) можуть бути виявлені сліди, отримані від контакту з матеріалом перешкоди у вигляді вм'ятин, подряпин зі свіжим блиском металу, або частин цього матеріалу (фарби, металу, цегли, деревини), їх також потрібно ретельно зафіксувати, а під час вилучення – застосувати заходи до їх збереження та запобігання пошкодження.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття трасології та її значення.
2. Поняття сліду у трасології.
3. Криміналістичне значення слідів-відображень та їх класифікація?
4. Поняття та елементи механізму слідоутворення.
5. Загальні правила виявлення, фіксації та вилучення слідів.
6. Характеристика слідів ніг та взуття.
7. Сліди транспортних засобів та їх класифікація
8. Характеристика слідів знарядь злочину та інструментів.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ПАПІЛЯРНИХ ЛІНІЙ (ДАКТИЛОСКОПІЯ)

9.1. Загальні положення дактилоскопії

Відома на Сході ще тисячоліття назад, дактилоскопія прийшла в Європу тільки в XIX ст. Однак, як вказує відомий криміналіст Едмон Локар, мабуть уже доісторичне людство було знайоме з дактилоскопією, бо на стінах деяких печер у Франції та Мексиці знайдені малюнки кисті руки з намальованими на них папілярними узорами. Наприклад, приблизно з 2200 р. до нашої ери в деяких країнах відбитком пальця засвідчували документи. Так китайці та японці в VII–VIII ст. засвідчували справжність укладених угод відбитком великого пальця, пофарбованим фарбою, який замінював підпис.

Відкриття дактилоскопії, як вчення про сліди папілярних узорів, і їх використання у боротьбі зі злочинністю, як методу ідентифікації особи, пов'язують з іменем Вільяма Гершеля, поліцейського чиновника англійської колоніальної адміністрації в Індії.

Дактилоскопія – це підгалузь трасології (від грец. *daktilos* – палець, *skopeo* – розгляд), що вивчає механізм утворення слідів, будову папілярних узорів шкірного покриву людини, їх особливостей з метою використання інформації дактилоскопічного походження для ідентифікації особи.

У криміналістиці важливе значення приділяється слідам рук (стоп босих ніг), оскільки:

- 1) контактування людини з яким-небудь об'єктом відбувається переважно долонною поверхнею руки;
- 2) на пальцях і долонях рук є потожирові виділення, які залишають сліди нашарування;

3) шкіра має специфічні властивості.

Шкіра людини є одним з найважливіших органів, який активно приймає участь у життєдіяльності всього організму, і має різноманітні функції. Вона складається з трьох основних шарів. Зовнішній шар називається епідермісом, за ним йде сполучний шар, названий дермою чи власне шкірою, а під шкірою розташований ще один шар – підшкірна жирова клітковина (гіподерма).

Дерма, розташована на підшкірній жировій клітковині (гіподермі), утворюється *сосочковим і сітчастим шаром*. Саме сосочковому шару (від латинського слова «papilla» – сосочок), який є верхнім шаром дерми, і належить вирішальна роль у формуванні узорів папілярних ліній на поверхні шкірного покриву. На долонних поверхнях рук (на стопах босих ніг) сосочки дерми більш численні і значно вищі, ніж на інших ділянках шкіри; вони розташовуються тут більш правильно і лінійно. Висота їх коливається від 0,1 до 0,4 мм, ширина – від 0,2 до 0,7 мм.

Епідерміс, покриваючи ряди сосочків і еластично вистилаючи поглиблення між ними, дуже точно копіює цей складний рельєф сосочкового шару дерми. В результаті цього над парними рядами сосочків, на поверхні шкірного покриву, утворюються валикоподібні виступи шкіри – *папілярні лінії*, відділені одна від одної борозенками (продольними поглибленнями шириною 0,1–0,3 мм). Конфігурація та взаєморозташування папілярних ліній на деяких ділянках шкіри, формує *папілярні узор*и.

На долонній стороні кисті, яка найчастіше бере участь в утворенні слідів дактилоскопічного походження окрім папілярних ліній, також розташовані флексорні (згинальні) лінії, дрібні складки шкіри (зморшки), білі лінії, пори.

У життєдіяльності шкірного покриву важливу роль відіграють *потові залози*, які беруть участь в обміні речовин і забезпечують теплорегуляцію тіла.

Потові залози – це своєрідні видозмінення епідермісу. На одному квадратному сантиметрі шкірного покриву долоні їх нараховується близька 370, на підшві стопи – до 360, тоді як на гомілці – не більше 7.

Пори – це вивідні отвори проток потових залоз. Вони мають різну форму і розташовуються посередині або у одного з країв папілярних

ліній. Особливості пор (їх форма, розмір, взаєморозташування) можуть використовуватися для ідентифікації осіб.

Рис. Будова долонної поверхні

Головну роль у здатності папілярного узору відображати свої особливості в безбарвних слідах відіграє слідоутворююча речовина, основними компонентами якої є піт, жир, а також клітини епітелію. Слідоутворюючу речовину прийнято називати *потожировою*. Компоненти потожирової речовини відіграють найважливішу роль у процесі виявлення слідів рук фізичними і хімічними способами.

Папілярний узор є комплексом папілярних ліній, наділеним при-
таманними лише йому властивостями. Отже, криміналістичне значення слідів рук визначається не стільки їх формою, скільки властивостями. До таких властивостей належать:

- 1) індивідуальність;
- 2) стійкість (незмінюваність);
- 3) відновлюваність.

Якби папілярний узор не був наділений індивідуальністю, то за його відображенням не можна було б ідентифікувати особу. *Індивідуальність* папілярного узору, добре виражена в зовнішній будові, дозволяє навіть неозброєним оком відрізнити один папілярний узор від іншого. Ф. Гальтон, використовуючи математичну теорію ймовірності, встановив, що можливість збігу відбитків десяти пальців однієї людини з відбитками іншої виражається у співвідношенні 1:64 мільярдів, а, отже, збіг відбитків пальців двох осіб є практично неможливим.

Стійкість (незмінюваність) папілярного узору характеризується незмінюваністю з часом його будови. Папілярний узор має дуже високу стійкість, завдяки описаним вище особливостям будови шкіри. Він не лише залишається практично незмінним все життя людини, але навіть зберігається деякий час після її смерті. Папілярний узор формується на третьому (четвертому) місяці внутрішньоутробного життя, а перші 18–20 років лише росте, збільшуючись у розмірах. Але при цьому всі дрібні деталі узору, їх взаєморозміщення залишаються незмінними. В похилому віці папілярні лінії трохи згладжуються, на шкірі з'являються зморшки, але й це не змінює основного малюнка узору. Це підтверджується багатьма експериментами. Вільям Гершель зробив відбитки своїх пальців у віці 25 і 82 років, а німецький антрополог Герман Велькер – у віці 34 і 75 років. Обидва не виявили ніяких змін в будові узорів і папілярних ліній. Отже, за ступенем власної стійкості з папілярними узорами не може зрівнятися жодний об'єкт криміналістичної ідентифікації.

Відновлюваність папілярних узорів характеризується повним їх відтворенням у разі умисного чи необережного пошкодження верхнього шару шкіри (епідермісу), завдяки такій біологічній властивості організму, як регенерація, тобто здатності зруйнованих тканин до самовідновлення в первісному вигляді. При глибокому травмуванні шкіри (дерми) утворюються шрами, рубці, що мають індивідуальні ознаки.

На різних ділянках долонної поверхні папілярних ліній утворюються різні за складністю узор.

Класифікація папілярних узорів – розмежування узорів за будовою центральної зони нігтьових фаланг пальців. Узори поділяють на: дугові, петлеві, завиткові, невизначені.

Рис. Дуговий

Рис. Петлевий

Рис. Завитковий

Дугові (бездельтові) узор складаються з одного потоку папілярних ліній, який, починаючись в одного краю пальця, йде до іншого, утворюючи в центрі вигини різної крутизни. Такі узор є найбільш простими і становлять близько 5% загальної кількості пальцевих узорів.

Петлеві узор утворюються трьома потоками папілярних ліній – дистальним, центральним та базисним і мають одну дельту, яка й використовується для класифікаційних цілей. Лінії внутрішнього малюнка зазвичай починаються на одному краї пальця, спрямовуються вгору і до центра, потім різко згинаються (утворюють петлі) і повертаються до того ж краю пальця. Найбільш вигнута частина папілярної лінії в центрі (тобто в місці її вигину) називається голівкою, інша частина – ніжками петлі. Петлеві узор становлять близько 65% від загальної кількості папілярних узорів.

Завиткові узор складаються з трьох потоків папілярних ліній: дистального, центрального і базисного. Внутрішній малюнок узорів утворений папілярними лініями, вигнутими у вигляді кіл, овалів, спіралей, петель, що огинають одне одного або утворюють поєднання петель і кіл або спіралей. Завиткові узор, як і петлеві, складаються з внутрішнього і зовнішнього малюнків, але мають дві або більше дельт, та становлять близько 30% від загальної кількості узорів.

Кожний тип папілярного узор поділяється на види (різновиди).

Виділяють і так звані *невизначені узор*. У цих узорах будова центральної частини малюнка виражена не дуже чітко, або поєднує елементи різних типів, що призводить до труднощів при визначенні типу узор.

Рис. Невизначені типи папілярних узорів

Ознаки будови папілярного узору поділяють на загальні й окремі. *Загальні ознаки* будови папілярного узору містять:

- розмір і форму сліду;
- тип і вид папілярного узору;
- напрямок і крутизну потоків папілярних ліній;
- внутрішню будову окремих частин папілярного узору (положення центру щодо дельт, будова і положення дельт);
- кількість папілярних ліній між частинами (елементами) папілярного узору;
- ширину потоків і частоту розташування папілярних ліній у потоках на одиницю виміру.

До *окремих ознак* будови папілярного узору належать:

- деталі папілярного узору;
- ознаки патологічних змін шкірного покриву (шрами, рубці, новоутворення епідермісу тощо);
- особливості будови окремих ознак (розмір, форма острівця, вид містка, довжина фрагмента тощо);
- за наявності – окремі ознаки мікрорельєфу папілярних ліній (пороеджеоскопічні ознаки).

Рис. Деталі папілярного узору

Такі окремі ознаки, як білі лінії та рубці (шрами), можуть з'явитися або зникнути, змінити розмір і форму, тому їх варто використовувати як допоміжні.

Наведений перелік окремих ознак будови папілярного узору є вичерпним, все інше, що зустрічається в узорі, – поєднання ознак.

9.2. Виявлення слідів папілярних ліній

Під час контакту долонь, пальців рук чи стоп босих ніг з будь-якими предметами на їх поверхнях, як правило, залишаються сліди папілярних ліній.

Залежно від фізичних властивостей слідосприймаючої поверхні сліди папілярних ліній, що залишаються на місці події, поділяються на: *об'ємні* (вдавлені), коли змінюється рельєф поверхні; *поверхневі* – утворені в результаті нашарування на поверхню об'єкта речовини, що відшаровується з папілярного узору (потожирова речовина або стороння речовина); можуть бути слідами *нашарування* або *відшарування*. За оптичними властивостями слідоутворюючої речовини: *безбарвні*, утворені потожировою речовиною; *забарвлені* (*пофарбовані*), утворені барвниками, що знаходяться на поверхні папілярного узору в момент слідоутворення.

В процесі огляду предметів-слідоносіїв з метою виявлення та фіксації слідів папілярних узорів, застосовується різні методи. В першу чергу – *візуальний огляд об'єктів* під різними кутами зору з використанням криміналістичних луп у розсіяному й направленому світлі, в УФ-променях та на просвіт. Ці методи не змінюють властивості сліду та передують застосуванню *фізичних* методів, що засновані на властивості адгезії і вибіркової адсорбції речовини сліду, а також *хімічних* та *фізико-хімічних* методів.

Для виявлення слідів рук в Україні, як і у більшості країн світу використовується прилад «RUVIS CYCLOPS», робота якого ґрунтується на формуванні зображення у відбитому ультрафіолетовому світлі. За допомогою цього приладу виявляють латентні сліди рук без попередньої їх обробки дактилоскопічними порошками, хімічними розчинами тощо. Він дає можливість на відстані виявити та сфотографувати латентні сліди рук.

Однак, найпоширенішим способом виявлення невидимих слідів папілярних узорів, який відноситься до фізичних методів є застосування дактилоскопічних порошків.

Дактилоскопічні порошки розрізняються:

- за походженням (органічні, неорганічні). До органічних відносяться: технічний вуглець (сажа), крохмаль, каніфоль, камфора. Неор-

ганічні, які являють собою, головним чином, подрібнені метали, а саме залізо, алюміній, мідь, кобальт, барій, свинець, цинк або їх окиси;

- за структурою (дрібnodисперсні, крупnodисперсні);
- за питомою вагою (легкі, важкі);
- за магнітними властивостями (магнітні, немагнітні);
- за кольором (світлі, темні, нейтральні);
- за складом (однокомпонентні і суміші; люмінесцентні).

Рис. Система RUVIS CYCLOPS для візуалізації слідів без попередньої їх обробки

Порошковий метод орієнтований на жирову складову потожирової речовини. На багатобарвних поверхнях рекомендується використовувати люмінесцентні порошки, які світяться в ультрафіолетових променях, що полегшує подальшу фіксацію слідів за допомогою фотозйомки.

Для успішного виявлення слідів рук важливе значення має спосіб нанесення порошку на поверхню слідоносія. В даний час застосовуються чотири способи:

- а) посипання і перекочування порошку по поверхні, де передбачається наявність слідів;
- б) забарвлення за допомогою м'якого пензля з ворсинками білячої та іншої шерсті;
- в) забарвлення за допомогою магнітного пензля;
- г) застосування повітряних розпилювачів, виготовлених за принципом пульверизатора.

Виявлення слідів папілярних узорів на вологих поверхнях можливе за допомогою двоокису титану та дисульфиду молібдену. Суть методу полягає в тому, що розчин дисульфиду молібдену або двоокису

титану осідає на жирових компонентах, що містяться в слідах. Даний розчин застосовують на вологих поверхнях; поверхнях, вкритих сіллю, брудом, жиром (наприклад поверхнях автомобілів в дощову погоду або піднятих з водою об'єктів) де використання звичайних дактилоскопічних порошків може зіпсувати слід. Дрібнодисперсна суспензія добре діє також на сухих поверхнях, а також на поверхнях, непридатних для порошків: жирне скло, залізобетон, цегла, камінь, деревина, грубе та іржаве залізо з гальванічним покриттям і оцинковані метали. Рекомендується використовувати на папері, картоні, воскових покриттях, пластмасі, металі, склі, пакувальних матеріалах. При наявності потужного розпилювача розчини дисульфиду молібдену або двоокису титану можуть використовуватися під водою.

Наступна група методів – *хімічні*, дія яких заснована на хімічній реакції між компонентами потожирової речовини сліду і спеціальними реагентами, що викликають їх фарбування або люмінесценцію.

Один з кращих хімічних реагентів для виявлення слідів папілярних узорів на пористих і шорстких поверхнях, папері та картоні, струганій і незабарвленій деревині, тканинах – нінгідрин.

Для виявлення слідів папілярних узорів на непоглинаючих поверхнях, липкій стороні прозорих клейких стрічок, поверхнях, забруднених жирними субстанціями; дофарбовування слідів, виявлених ціаноакрилом застосовується – кристалвіолет. Реактив забарвлює папілярні лінії фіолетовим кольором, надає слідам контрастності.

Люмінол – водний розчин 3-амінофталгідразиту і карбонату натрію, використовується для виявлення слідів рук, утворених кров'ю, соками овочів і фруктів, а також деякими фарбами та порошками металів. Обробка поверхні здійснюється обприскуванням в затемненому приміщенні і призводить до короточасного світіння слідів. Необхідно враховувати, що при використанні люмінолу світіння крові або металів не диференціюється, а також виключається можливість подальшого біологічного дослідження слідів, утворених кров'ю.

В основі *фізико-хімічних* методів лежить дія заснована на комплексній взаємодії реагентів з потожировою речовиною слідів на основі як фізичних властивостей, так і хімічних реакцій.

Для виявлення слідів папілярних узорів на липкій стороні прозорих клейких стрічок, пакувальних самоклеючих етикеток, клейких стрічок

на паперовій основі, пакувальній стрічці, двосторонній стрічці, пластиковій хірургічній стрічці – використовується порошок Adhesive-side Powder.

Метод окурювання парами йоду заснований на фізичній адсорбції парів йоду на потожировій речовині сліду і його хімічній реакції з насиченими жирними кислотами з фарбуванням слідів в коричневий колір. Він застосовується для виявлення слідів папілярних узорів на таких поверхнях, як папір, картон, деревина, мармур, пластмаси, поверхні, будь-яких пофарбованих поверхнях. Особливо слід відзначити, що парами йоду можливо виявити свіжі (давністю до двох годин) сліди рук на шкірі трупа. Для цього шкіру трупа окурюють парами йоду з використанням широкої воронки. Сліди рук отримують світло-коричневий відтінок на жовтій поверхні шкіри. У результаті використання лампи розжарювання протягом 1–2 хв. сліди можуть темніти, аж до фіолетового забарвлення. Виявлені сліди через 15–20 хв. втрачають забарвлення, тому повинні бути сфотографовані або закріплені на поверхні об'єкта порошком заліза, відновленого воднем (карбонільного заліза), розчином крохмалю, йодокопіювальним папером (просоченої 2%-им розчином ортотолідину).

Виявлення слідів папілярних узорів на поверхнях з полімерних (пластикових) плівок, целофану, пластмас і пластику, різних металів і сплавів, полірованої деревини, глянцевого картону, скла, паперу (білого, кольорового, глянцевого, копіювального), тканини, гладкого шкірозамінника проводиться за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти. Метод дозволяє виявити як свіжі сліди, так і сліди значної давності (до декількох місяців).

Для виявлення слідів папілярних узорів використовують клейові композиції, які містять у своєму складі ціаноакрил:

- клеї («Супермомент», «Super Glue», «Секунда» тощо);
- чистий ціаноакрил (медичний і ціаноакрил, призначений для дактилоскопічних досліджень, у тому числі й у ціаноакрилових трубках).

Виявлення слідів здійснюють, як правило, у замкнутому просторі з використанням спеціально оснащених камер (ціаноакрилової або вакуумної).

Виявлення слідів папілярних узорів на поглинаючих та непоглинаючих поверхнях також можливе з використанням методу чотириокису

рутенію. Застосовується для виявлення свіжих слідів на термічному і звичайному папері, полімерах, шкірі, деревині, а також на предметах, що мають змішану поверхню.

За своєю дією цей метод схожий на ціаноакриловий, але має перевагу у тому, що за слідами, виявленими чотириокисом рутенію, можливе подальше проведення медико-біологічного та порождеоскопічного дослідження.

9.3. Фіксація і вилучення слідів папілярних ліній

Під терміном «фіксація папілярних ліній» розуміють їх опис в протоколі слідчої (розшукової) дії, фотографування і (залежно від виду слідів) копіювання на дактилоскопічну плівку або інший слідосприймаючий матеріал, виготовлення зліпків з об'ємних слідів.

Технічні способи фіксації дозволяють закріпити зовнішній вигляд виявлених слідів папілярних ліній чи одержати з них копії. Вони забезпечують зберігання виявлених слідів і їх подальше використання як речових доказів, що дозволяють за відображенням у них папілярних узорів ідентифікувати особу і встановлювати ряд інших обставин події, що розслідується. Проте сліди папілярних ліній будуть речовими доказами лише після того, як їх виявлення буде зафіксовано у встановленому законом порядку, на сам перед, у протоколі огляду місця події, де зазначаються наступні дані про сліди папілярних ліній:

- найменування і місце розташування предмета, на якому виявлені сліди;
- форма предмета, його розміри, індивідуальні ознаки, вид поверхні (полірована, шорсткувата тощо), її стан (суха, волога, брудна тощо);
- місце розташування слідів на предметі (щодо нерухомих орієнтирів);
- вид слідів (об'ємні, поверхневі, безбарвні, забарвлені; одиночні, групові);
- загальні ознаки слідів (форма, розміри, тип папілярного узору і т.п.);

- спосіб виявлення, застосовані засоби;
- спосіб фіксації, вилучення і вид упаковки.

Другим важливим способом фіксації слідів папілярних ліній, є фотографування. Предмети зі слідами папілярних ліній фотографуються за правилами вузлової і детальної фотозйомки.

Третім способом фіксації слідів рук є контактне копіювання (модельовання) – який застосовується при неможливості вилучення слідів з предметом чи його частиною. Для копіювання слідів рук застосовуються різні липкі матеріали: дактилоскопічні і побутові плівки: липка стрічка «скотч» різних розмірів і на різній основі, полімерні матеріали.

На нерівних поверхнях доцільно використовувати дактилоскопічну плівку, тому що вона має більшу еластичність. При користуванні липкими плівками необхідно враховувати їх сильні адгезійні властивості, що обумовлюють перенесення на них не тільки порошку з обробленого сліду, але і частково поверхні об'єкта,

На відрізки світлої дактилоплівки і липкої стрічки «скотч» копіюються сліди, оброблені темними дактилоскопічними порошками і кіптявою.

Різновидом копіювання слідів папілярних ліній є виготовлення з них об'ємних зліпків. Зліпки виготовляють зі слідів, розташованих на нерівних, шорсткуватих, волокнистих, пластичних і сипучих матеріалах, а також з об'ємних слідів. До копіюючих засобів, що використовуються для виготовлення зліпків, відносять силіконову суміш.

Суміш пасти з каталізатором є універсальним слідокопіюючим матеріалом, що використовуються майже на всіх поверхнях (крім тканин з довгим ворсом і сильно ворсистій деревини), застосовується для отримання копій як з поверхневих (виявлених порошками), так і з об'ємних слідів. Компаунди особливо зручні для копіювання слідів, залишених на нерівних поверхнях.

Рис. Виявлення сліду папілярних ліній за допомогою силіконової суміші

Залежно від кольору використовуваного порошку, для контрасту використовується біла або чорна силіконова суміш.

Ліфтери для вилучення виявлених слідів рук. Ліфтер – це готовий набір, що включає в себе прозору захисну плівку і задню підкладку, також з прозорого ацетату або непрозорого вінілу чорного або білого. Ліфтер захищений від неправильного використання: з лицьового боку він маркований зірочкою, таким чином, у процесі дослідження відбиток не буде перевернутий, користувач завжди знає який стороною треба розташувати відбиток.

Рис. Ліфтер для копіювання сліду.

На сипучих матеріалах (пил, цемент, борошно та ін.) сліди папілярних ліній вилучаються шляхом попереднього їх закріплення на цих речовинах. З цією метою використовують перхлорвінілову смолу, розчин канифолі в спирті, а також різного роду лаки (для волосся також). Зазначені розчини рівномірно наносять на слід пульверизатором для їх зволоження.

Пакування об'єктів зі слідами рук. Предмети зі слідами рук, що вилучені з місця події упаковуються таким чином, щоб ні предмети, ні сліди на них не були пошкоджені при транспортуванні та зберіганні. Необхідно пам'ятати, що предмети закріплюють в упаковці нерухомо, так щоб сліди папілярних ліній не торкалися матеріалу упаковки.

Пакувальний матеріал повинен не пропускати вологу, пил і бути достатньо міцним, щоб при транспортуванні сліди не були пошкоджені чи деформовані. Всі об'єкти повинні упаковуватися індивідуально, а крихкі предмети необхідно упаковувати, використовуючи гуму, вату чи папір для амортизації.

Упаковка повинна гарантувати від можливості підміни вилученого сліду. На ній або на прикріпленій до неї бирці виконуються написи: а) найменування упакованого предмета, б) місце, звідки він вилучений; в) час вилучення. Все це засвідчується підписами слідчого і понятих.

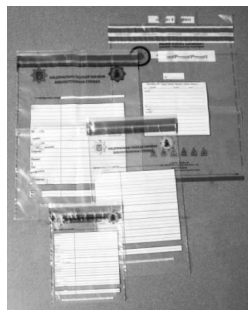
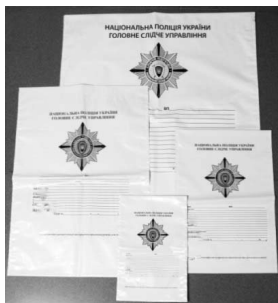

Рис. Зразки упакування (спеціальні «сейфи» – пакети з пояснювальним текстом і місцем для підписів учасників огляду)

9.4. Дактилоскопична експертиза

Дактилоскопична експертиза – різновид трасологічної експертизи, що полягає в дослідженні на основі спеціальних знань інформації дактилоскопичного походження для встановлення тотожності та інших обставин.

Завданнями дактилоскопичної експертизи є:

- виявлення латентних слідів папілярних узорів рук людини, встановлення механізму їх утворення;
- розпізнавання властивостей осіб, що перевіряються, за слідами;
- ідентифікація людини за слідами, відбитками (відтисками) рук.

Для проведення дактилоскопичної експертизи на дослідження можуть надаватися такі об'єкти та зразки для порівняння:

- предмети з імовірною наявністю слідів папілярних ліній;
- предмети з виявленими слідами папілярних ліній, які не вилучені з поверхні об'єктів;
- дактилоскопичні плівки або інші липкі та полімерні матеріали з перекопійованими слідами папілярних ліній;
- зліпки з об'ємних слідів папілярних ліній;
- зображення папілярних ліній, наявні у матеріалах експертиз;
- відбитки (відтиски), які містяться в оригіналах дактилокарт тощо.

Орієнтовний перелік питань, які виносять на вирішення експертизи:

Діагностичні: чи є на наданому на дослідження об'єкті сліди рук (пальців, долонь), ступень ніг; чи придатні вони для ідентифікації; якою рукою та якими пальцями руки залишено сліди; якими ділянками поверхні руки залишено сліди; який вік, стать і зріст особи, що залишила надані на дослідження сліди.

Ідентифікаційні: чи залишені сліди рук (ступень ніг), вилучені в різних місцях (на різних об'єктах), однією особою; чи залишені сліди рук (стоп ніг) конкретною особою, дактилокарта на ім'я якої надана для порівняльного дослідження; чи ідентичні відбитки рук невідомого трупа та відбитки в дактилокарті на ім'я конкретної особи.

Запитання для самоконтролю

1. Предмет та система дактилоскопії.
2. Криміналістичне значення слідів папілярних узорів.
3. Будова шкіряного покриву на долонній поверхні кистей рук людини.
4. Властивості папілярних узорів, їх типи і види.
5. Папілярний узор. Загальні й окремі ознаки будови папілярного узорів.
6. Засоби та методи виявлення, фіксації й вилучення слідів папілярних ліній.
7. Правила поводження з предметами-носіями слідів папілярних узорів.
8. Правила упакування об'єктів зі слідами папілярних узорів.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, ПАТРОНІВ (БОЄПРИПАСІВ) ТА СЛІДІВ ЇХ ДІЇ (СУДОВА БАЛІСТИКА)

10.1. Загальні положення судової балістики

Судова балістика – це підгалузь криміналістичного зброєзнавства, що вивчає стрілецьку вогнепальну зброю, патрони до неї, їх складові частини та елементи, сліди їх дії, а також закономірності відображення та отримання інформації про такі об'єкти, та розробляє на цій основі прийоми, методи і засоби збирання та дослідження вогнепальної зброї, патронів і слідів їх дії з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

До наукових засад судової балістики відносяться положення загальної балістики, відомості зі спеціальних військових наук (матеріальна частина зброї, конструювання зброї тощо), а також, створена в межах судової балістики, система знань про процес пострілу зі стрілецької вогнепальної зброї, закономірності утворення слідів на снарядах (кулях, шроті, картечі), гільзах і перешкодах, їх виявлення та дослідження.

Об'єктами судової балістики, а отже, і джерелами криміналістичної інформації є:

– стрілецька вогнепальна зброя, її частини, деталі та приналежності до неї;

- пристрої, конструктивно схожі з вогнепальною зброєю (ракетниці, стартові, будівельно-монтажні пістолети, зброя для підводного полювання, газові та пневматичні пістолети і револьвери тощо);
- патрони та їх елементи в тому числі зі слідами вогнепальної зброї: гільзи, капсулі, металевий елемент, клейтухи контейнери, кулі, шріт, картеч тощо;
- матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення зброї або патронів і їх спорядження;
- предмети зі слідами дії вогнепальної зброї – вогнепальні ушкодження та відкладення продуктів пострілу на перепонах від зброї, з якої здійснено постріл.

До основних практичних (прикладних) завдань судової балістики відносяться:

- встановлення властивостей вогнепальної зброї і патронів (наприклад, чи є вилучений у затриманого предмет вогнепальною зброєю; чи придатна вона до стрільби тощо);
- встановлення обставин застосування вогнепальної зброї: відстані з якої проведений постріл, напряму пострілу, положення стріляючого і потерпілого, кількості пострілів, їх послідовність тощо;
- визначення групової приналежності зброї та патронів (наприклад, з якого виду та зразка зброї стріляна дана гільза);
- ідентифікація зброї та патронів за слідами пострілу (наприклад, чи стріляна гільза, вилучена з місця події із рушниці, яку виявили у підозрюваного тощо);
- встановлення факту проведення пострілу та характеру нанесених снарядом пошкоджень на предметах зовнішнього середовища (наприклад, чи є пошкодження на предметі вогнепальним; який калібр зброї, що спричинила дане пошкодження);
- розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів огляду, фіксації, вилучення та дослідження вогнепальної зброї, патронів і слідів їх дії;
- удосконалення правил і рекомендацій з підготовки і призначення експертизи зброї та слідів і обставин її використання в частині дослідження вогнепальної зброї та патронів до неї, розробка і удосконалення рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

10.2. Вогнепальна стрілецька зброя та патрони (боєприпаси) до неї

Вогнепальна зброя – спеціально виготовлені пристрої, конструктивно призначені та придатні для ураження цілі на відстані снарядом (куля, шрот, картеч), що одержує направлений рух у стволі за рахунок енергії згоряння порохового чи іншого заряду, які не мають прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення.

Належність об'єкта до вогнепальної зброї визначається за наявністю в нього сукупності загальних криміналістичних ознак.

Першою криміналістичною ознакою є *призначення для ураження цілей*, при відсутності прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення. Призначення об'єкта для ураження цілей визначається за наявністю у нього сукупності конструктивних ознак, характерних для певного типу, виду, моделі чи зразка вогнепальної зброї.

До основних *конструктивних ознак відноситься* наявність: ствола, пристрою запирання каналу ствола (який може бути конструктивно не відокремленим елементом конструкції ствола) та пристрою запалення металюного заряду. Ці конструктивні ознаки є обов'язковими для вогнепальної зброї.

До додаткових конструктивних ознак відноситься наявність спускового, ударного механізмів, прицільного пристрою, пристрою для утримання й керування та ряду інших механізмів, пристроїв і вузлів, що підвищують ефективність застосування вогнепальної зброї, а також указують на її призначення. Їх наявність чи відсутність у об'єкта не є визначальним чинником при вирішенні питання про належність його до вогнепальної зброї.

Другою криміналістичною ознакою є *придатність для ураження цілей*, яка визначається за наявністю у об'єкта:

– конструктивної можливості проведення пострілів із забезпеченням снарядом енергетичних характеристик, достатніх для ураження цілі. Енергетична характеристика снаряда визначає його здатність заподіяти людині чи тварині небезпечні для життя або смертельні ушкодження. Ця здатність характеризується величиною питомої кінетичної

енергії стріляного снаряда. Достатньою вражаючою здатністю володіють снаряди, що мають величину питомої кінетичної енергії рівну і більшу за $0,5 \text{ Дж/мм}^2$. Вона визначається експертами за допомогою спеціальних формул;

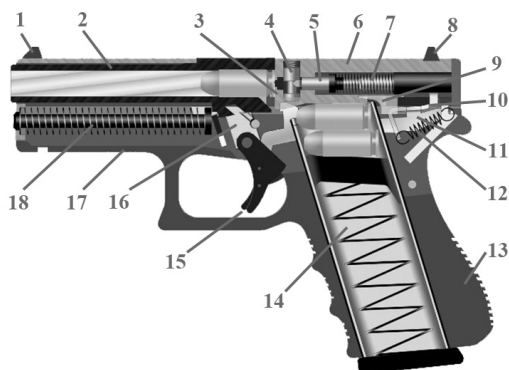

Рис. Схематичне зображення пістолету Глок-23: 1 – мушка; 2 – ствол; 3 – викидач; 4 – автоматичний запобіжник; 5 – ударник з бойком; 6 – кожух-затвор; 7 – пружина ударника; 8 – цілик; 9 – відбивач; 10 – шептало; 11 – спускова тяга; 12 – спускова пружина; 13 – руків'я; 14 – магазин; 15 – спусковий та запобіжний гачки; 16 – замикаючий виступ; 17 – рамка, виконана з ударостійкого пластику; 18 – направляюча вісь зі зворотною пружиною.

– надійності конструкції, тобто придатності для неодноразового проведення пострілів без руйнування (ушкодження) об'єкта. Для віднесення предмета до категорії вогнепальної зброї він повинен мати елементарно надійні основні частини вогнепальної зброї і витримувати обов'язково більше одного пострілу при експериментальній стрільбі.

Різноманітність вогнепальної зброї зумовлює важливість її класифікації. Стрілецька вогнепальна зброя *класифікується* за різними критеріями.

За *цільовим призначенням* вона поділяється на бойову (призначена для ураження людини, техніки й споруд в ході бойових дій, спеціальних операцій тощо), мисливську (призначена для ураження тварин і птахів у процесі промислового чи аматорського полювання) і спор-

тивну (призначена для ураження цілей у ході спортивних тренувань і змагань).

За *суб'єктами призначення* вогнепальна зброя може бути військова, поліцейська, цивільна, кримінальна.

За *способом виготовлення*: промислового виробництва; кустарного виробництва; перероблена саморобним способом; виготовлена шляхом переробки саморобним способом виробів, що не були вогнепальною зброєю; саморобна вогнепальна зброя.

За *особливостями конструкції, способом керування та утримання*: стандартних видів (зброя історично сформованих стандартних видів зброї, що мають певні конструктивні, розмірні, балістичні та інші характеристики, які дозволяють виділити їх у самостійні групи й обумовлюють специфіку їх призначення й застосування; це, наприклад, пістолет, револьвер, рушниця, гвинтівка тощо), нестандартна (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за деякими показниками, наприклад, обрізи рушниць, гвинтівок тощо); атипова (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за всіма основними показниками).

За *будовою каналу ствола (стволів)* вогнепальна зброя буває нарізною, гладкоствольною та комбінованою (гладкоствольно-нарізною).

За *довжиною ствола* зброю поділяють на короткоствольну, середньоствольну і довгоствольну. Із стандартних видів до короткоствольної зазвичай відносять пістолети і револьвери, до середньоствольної – пістолет-кулемети та автомати (штурмові гвинтівки), до довгоствольної – карабіни, гвинтівки тощо.

За *калібром* вогнепальна зброя поділяється на малокаліберну (нарізна зброя – до 6,5 мм; гладкоствольна зброя – 24 калібр і менше (28, 32), середньокаліберну (нарізна зброя – від 6,5 мм до 9 мм; гладкоствольна зброя – 20–12 калібр) та крупнокаліберну (нарізна зброя – більше 9 мм; гладкоствольна зброя – 10 калібр і більше (8, 4).

Калібр це величина, що характеризує внутрішній діаметр прямої частини каналу ствола. Визначається: у нарізній зброї – відстанню між протилежними полями нарізів, у гладкоствольній – числом круглих куль рівної ваги, відлитих з 1 англійського фунта свинцю, наприклад 12, 20, 28 тощо (значення калібру фактичному діаметру каналу ствола не відповідає); у кулях (снарядах) – найбільшим їх поперечним діа-

метром. Калібр нарізної зброї в Україні та пострадянських країнах обчислюється в міліметрах, в США і Англії – в долях дюйма (наприклад, .22, .223, .38, .357 тощо).

За ступенем автоматизації вогнепальна стрілецька зброя поділяється на неавтоматичну (перезаряджання такої зброї проводиться вручну), напівавтоматичну або самозарядну (в якій подача патрона в канал ствола після пострілу здійснюється автоматично, проте для здійснення кожного наступного пострілу потрібно кожен раз натискати на спусковий гачок, а тому вести стрільбу чергами з такої зброї не можливо) та автоматичну (автоматичне перезаряджання зброї, при цьому з такої зброї можливо вести стрільбу чергами).

За кількістю споряджених патронів – на однозарядну (в якій після кожного пострілу треба вручну вкладати новий патрон в патронник) та багатозарядну (в ній наявний вузол для подачі патронів в канал ствола, що зберігаються в спеціальних пристроях і пристосуваннях (магазин, барабан, стрічка, касета).

За кількістю стволів вогнепальна зброя поділяється – на одноствольну та багатоствольну.

За особливостями конструкції – пістолети, револьвери, рушниці, гвинтівки, пістолет-кулемети, автомати, кулемети.

Існують багато інших критеріїв класифікації вогнепальної зброї, наприклад, за способом зарядження (дульнозарядна, казнозарядна), за способом запалювання заряду (центрального бою, кільцевого запалювання, бокового бою) тощо.

Важливим елементом характеристики вогнепальної зброї є бойові припаси (патрони стрілецької зброї), призначені для стрільби з певних її видів.

Бойові припаси – це пристрої одноразового використання, які призначені для проведення пострілу з вогнепальної зброї й складаються з гільзи, снаряду, метального заряду й запалюючого заряду (капсуля).

Основними ознаками боєприпасів є: їх призначення для проведення пострілів, наявність усіх складових частин, надання снаряду достатньої для ураження кінетичної енергії, одноразове використання.

У сучасній стрілецькій зброї застосовуються винятково унітарні патрони, що об'єднують кулю, пороховий (бойовий) заряд і капсуль в одній оболонці – гільзі.

Рис. Патрон до нарізної зброї з напівоболонковою (експансивною) кулею

У гладкоствольних рушницях застосовуються патрони, які складаються з гільзи, капсуля, порохового заряду, пижів, прокладок, снаряду (куль, шроту, картечі).

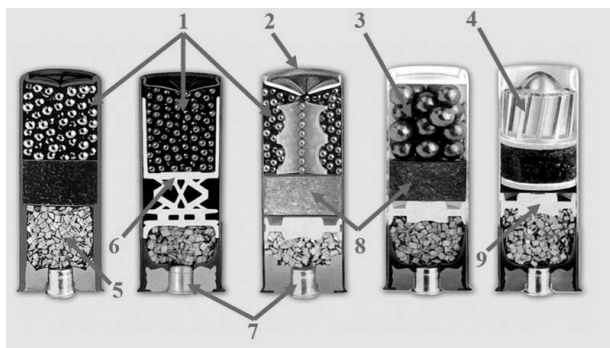

Рис. Мисливські патрони 12 калібру у поздовжньому розрізі: 1 – шріт різних номерів; 2 – гільза; 3 – картеч; 4 – куля; 5 – пороховий заряд; 6 – полімерний клейтух-контейнер; 7 – капсуль; 8 – повстяні клейтухи; 9 – прокладка на пороховий заряд

Існують наступні класифікації боєприпасів: за *цільовим призначенням*– бойові, мисливські й спортивні; за *способом виготовлення* – промислового виробництва; боєприпаси, пристосовані для стрільби з позаштатної для них зброї; саморобні боєприпаси; боєприпаси, пере-

роблені саморобним способом; боеприпаси, споряджені саморобним способом; *за розміщенням ініціюючого складу* – шпилькові, кільцевого запалення, центрального запалення; *за видами зброї у якій вони використовуються* – пістолетні, револьверні, проміжні, гвинтівкові, кулеметні, рушничні та спеціальні; *за видами каналу ствола зброї у якій вони використовуються* – до нарізної, до гладкоствольної, до комбінованої; *за видом снаряда* – кульові, картечні, шротові, з комбінованим снарядом.

Боеприпаси можуть поділятися також за багатьма іншими критеріями, наприклад, за калібром (малокаліберні, середнього калібру, великого калібру), відношенням до зброї у якій вони використовуються (штатні, нештатні), конструкцією (унітарні, не унітарні, безгільзові) тощо.

10.3. Сліди застосування вогнепальної зброї та механізм їх утворення

Окрім завдання із встановлення належності предмету до вогнепальної зброї або ж боеприпасу положення судової балістики використовуються також для встановлення виду і моделі вогнепальної зброї, а в кінцевому підсумку і конкретного її екземпляра. Вирішити це завдання можливо завдяки тому, що під час пострілу окремі деталі вогнепальної зброї можуть залишати сліди на кулях, гільзах та деяких інших елементах патрону.

На кулях утворюються сліди каналу ствола. Особливостями механізму утворення цих слідів є те, що цей процес відбувається за надзвичайно короткий час, протягом якого куля рухається по стволу (приблизно 0,002 с) та під дією величезного тиску в каналі ствола при пострілі (до 3000 і вище атмосфер). На утворення слідів впливає сила тертя кулі об стінки каналу ствола, що залежить від ступеня шорсткості ствола. У нарізній зброї при проходженні каналу ствола куля деформується – втискується в нарізи каналу ствола (діаметр кулі дещо більший від каналу ствола) і починає обертатися. У результаті на поверхні кулі з'являються сліди – траси, що розташовані паралельно

граням нарізів. При стрільбі з гладкоствольної вогнепальної зброї такі процеси не відбуваються, оскільки нарізів в каналі ствола не має. У зв'язку з цим ідентифікувати таку зброю досить складно, а інколи взагалі не можливо.

На стріляній кулі розрізняють сліди:

а) полів нарізів – «відбиток» граней нарізів і між ними слід від поверхні поля нарізу;

б) сліди поверхні дна нарізів, іноді їх називають слідами нарізів.

Найважливіші сліди на кулі від каналу ствола, – це сліди полів нарізів, тому що в полях нарізів куля найбільше повно прилягає до поверхні каналу ствола. Ідентифікація зброї за стріляними кулями, у переважній більшості випадків, проводиться на основі дослідження саме цих слідів.

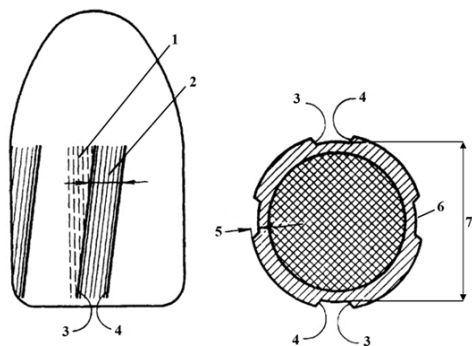

Рис. Схематичне зображення сліду на кулі (вигляд збоку та з донної її частини), стріляної з каналу ствола зброї з чотирма нарізами правого напрямку: 1 – слід кульного входу (первинний слід); 2 – ширина сліду поля нарізу (вторинного сліду); 3 – слід холостої грані нарізу; 4 – слід бойової грані нарізу; 5 – глибина сліду поля нарізу; 6 – дно сліду поля нарізу; 7 – калібр ствола зброї.

Окрім цих слідів на кулі залежно від моделі зброї можуть залишатись додаткові сліди, що виникають в результаті перебування патрону в магазині та під час руху патрону в патронник, а також від дульця гільзи.

Ознаки, які відображаються у слідах на кулях можуть бути загальними та окремими.

Загальні ознаки в слідах на стріляних кулях поділяються на дві групи: ознаки системи вогнепальної зброї, і ознаки зношеності каналу ствола.

Ознаки системи зброї відображають конструкцію та будову каналу ствола. За цими ознаками нерідко вирішується самостійне експертне питання, що виникає до ідентифікації зброї, питання про систему зброї, із якої стріляна виявлена на місці події куля. Ці ж ознаки, природно, у першу чергу досліджуються і під час ідентифікації зброї за стріляними кулями. Такими ознаками, наприклад, є кількість слідів полів нарізів, ширина слідів полів нарізів, кут нахилу слідів полів нарізів тощо.

Ознаки зношеності каналу ствола зброї також мають велике значення, тому що в практиці судово-балістичних експертиз зі зношеною зброєю доводиться зустрічатися дуже часто.

Індивідуальні (окремі) ознаки відображають мікрорельєф поверхні каналу ствола й відбиваються на поверхні стріляних куль. У сукупності із загальними ознаками вони дозволяють ідентифікувати конкретний екземпляр зброї. Їх збіг, зазвичай, необхідний для винесення позитивного висновку про наявність тотожності. Зовні на стріляній кулі вони являють собою мікротраси або подряпини на її поверхні, що проходять по всій її довжині або на окремих ділянках.

Рис. Розгортка бічної поверхні кулі, отримана шляхом лазерного сканування за допомогою балістичної системи «Рикошет»

Сліди, придатні для вирішення низки діагностичних та ідентифікаційних завдань утворюються також і на гільзах, стріляних з вогнепальної зброї. Ці сліди являють собою динамічні та статичні відображення мікронерівностей поверхні різних частин і деталей зброї, на-

самперед: магазина, затвора, викидача, бойка, відбивача, вікна кожуха-затвора, а також патронника.

За часом утворення такі сліди поділяються на три групи: 1) сліди, що утворюються при заряджанні; 2) сліди, що утворюються в момент пострілу; 3) сліди, що виникають при видаленні гільзи зі зброї.

Велика різноманітність видів і зразків ручної вогнепальної зброї, що відрізняються один від одного будовою, обумовлює й значне розходження в слідах, які залишаються частинами такої зброї на гільзах.

Сліди заряджання. При заряджанні утворюються сліди від загинів магазину, нижньої поверхні затвора, переднього зрізу затвора (досидача), патронника, зачепа викидача.

До слідів пострілу відносяться: слід від бойка ударника, сліди від патронного упору, стінок патронника та деяких інших деталей зброї.

Слідами видалення гільзи є слід від зачепа викидача, патронника, відбивача, вікна кожуха.

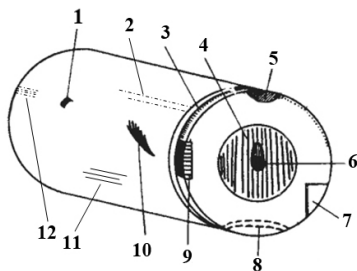

Рис. Сліди, які залежно від різновиду (зразка, моделі) вогнепальної зброї можуть залишатись на стріляній з неї гільзі: 1 – ребра вікна кожух-затвора; 2 – нижньої частини затвора; 3 – заднього зрізу патронника; 4 – поверхні чашки затвора; 5 – сигнальної спиці (штифта); 6 – бойка; 7 – виступу відбивача; 8 – нижньої частини чашки затвора; 9 – зачепа викидача; 10 – зачину магазину; 11 – поверхні патронника; 12 – казенного зрізу ствола.

Для вирішення практичних завдань, зокрема ідентифікаційних, суттєве значення мають сліди бойка, патронного упору, викидача та відбивача. Інші сліди, зазвичай, малоінформативні.

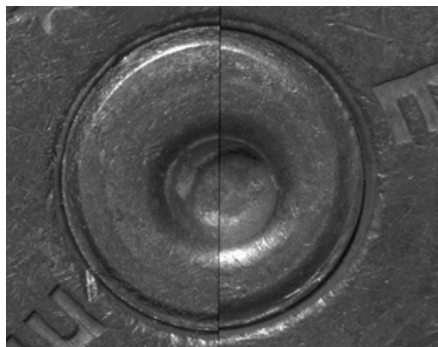

Рис. Суміщення зображень слідів бойка на капсулях двох гільз

Сліди пострілу з вогнепальної зброї на перешкоді. Зовнішні ознаки слідів пострілу залежать від виду зброї та боеприпасів, що застосовувались, матеріалу перешкоди, в яку проведений постріл та від його дистанції. Визначаючи дистанцію, розрізняють: а) постріл впритул (повний упор, неповний упор), б) постріл з близької відстані, в) постріл з далекої відстані.

Під час зіткнення кулі чи шроту з перешкодою виникають сліди у вигляді пробоїн, вм'ятин, тріщин, розривів, слідів кіптяви тощо. Такі сліди поділяються на основні та додаткові.

Основні сліди пострілу виникають від безпосереднього впливу снаряду на перешкоду. В результаті утворюються пробоїни (наскрізні або сліпі отвори), вм'ятини (у твердому, частіше металевому предметі) і відщепи, відколи (в дереві, на крихких перешкодах). В області вхідного отвору спостерігається поясок обтирання, а на шкірі людини – поясок осаднення.

На підставі криміналістичного вивчення основних та додаткових слідів пострілу встановлюють факт застосування вогнепальної зброї, вид зброї та боеприпасів, визначають вхідний і вихідний отвір, напрямок, відстань пострілу та місцезнаходження особи, яка його здійснювала.

Для встановлення різних обставин пострілу важливе значення має характер такого основного сліду пострілу, як пробоїна. Розрізняють пробоїни наскрізні, коли снаряд подолав перешкоду на всю його товщину, та сліпі, коли він зупинився всередині перешкоди. У сліпій про-

боїні розрізняють вхідний отвір і канал, а в наскрізній – ще й вихідний отвір.

На крихких твердих перепонах (цегельній, бетонній стіні, на склі тощо) вихідний отвір більше вхідного і в перетині має форму конуса, який розширяється в бік польоту кулі. У пластичних перепонах, до яких умовно можна віднести предмети з металу і дерева, діаметр вхідного отвору близький до калібру кулі. При ударі кулі в скло утворюються радіальні і концентричні тріщини.

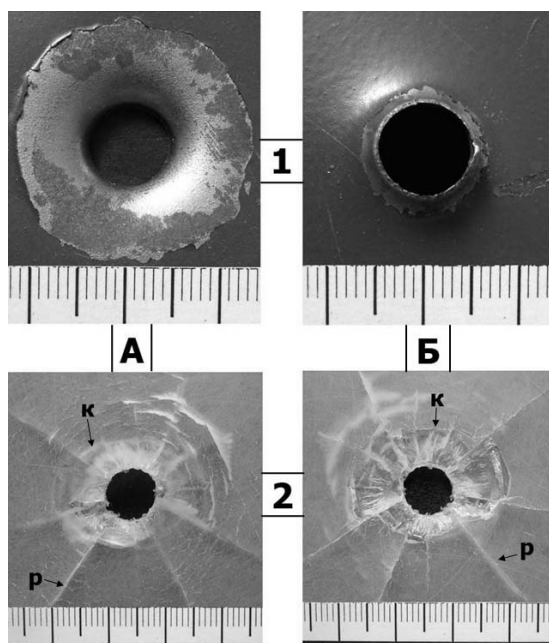

Рис. Вхідні (А) і вихідні (Б) кульові отвори на перепонах з металу (1) та скла (2). Радіальні (р) та концентричні (к) тріщини на склі

В еластичних виробках (матеріали одягу) вхідний отвір звичайно менше калібру кулі або ж цілком відсутній дефект (гумові вироби), тому що еластична перепона розтягується при ударі в неї кулі, пропускає кулю, а потім отвір знову стискується, утворюючи точкове пошкодження. Відмінність розміру вихідного отвору від вхідного виражена тим більше, чим більше товщина перепони.

До основних слідів пострілу також відносяться сліди рикошету, які виникають при кутах зустрічі від 0^0 до 35^0 , коли снаряд дещо втрачає свою швидкість, а кут відбивання майже дорівнює куту зустрічі при зіткненні з поверхнею перепони, яка має значну твердість (цегельні стіни, бетон, метал)

Окрім основних слідів пострілу в судовій балістиці вивчаються і *додаткові, або супутні пострілу сліди*. Такі сліди – це наслідки дії порохових газів, їх тиску, полум'я тощо.

Додаткові сліди виникають від впливу факторів, супутніх близькому пострілу: динамічна і термічна дія газів, які утворюються під час пострілу в каналі ствола; відкладення кіптяви і незгорілих порошинок; відкладення продуктів мастила каналу ствола, удару ствола при пострілі в притул. Такі сліди утворюються за рахунок викидання з каналу ствола під час пострілу продуктів згоряння пороху, мастила, часток металу оболонки кулі, ствола тощо, які розсіюються в повітрі чи осідають на перешкоді в межах її досяжності.

До додаткових слідів відносяться:

а) відсутність частини тканини («мінус тканина») та розриви тканини одягу. Розриви можуть мати лінійну, хрестоподібну або променеподібну форму, що залежить від виду зброї, виду тканини і типу переплетення ниток;

б) сліди обпалення, обвуглювання у вигляді зміни волокон текстильних тканин, їх скручування. На шкірі тіла людини утворюються сліди опіку;

в) відкладення кіптяви пострілу, що характеризується: величиною зони відкладення; кольором (залежить від виду пороху); однорідністю чи різномірністю відкладення; формою відкладення (кільцеподібна, променеподібна, плямиста). Зазвичай в центральній зоні відкладення кіптяви – безпосередньо навколо вхідного отвору колір її темніший, так як відкладення тут найбільш інтенсивне;

г) відкладення незгорілих порошинок. Ця ознака характеризується величиною зони, інтенсивністю відкладення, видом порошинок (незгорілі, напівобгорілі);

д) сліди від удару ствола при пострілі в притул (штанцмарка);

є) сліди мастила каналу ствола. Такі сліди виникають навколо вхідного отвору у вигляді дрібноточкових бризок маслянистої речови-

ни. Залишаються при стрільбі з вичищеного і змащеного каналу ствола зброї.

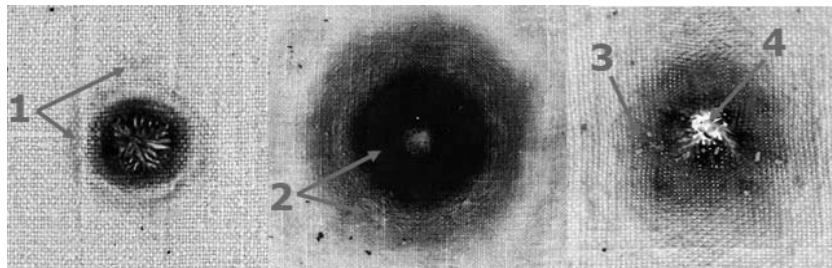

Рис. Додаткові сліди пострілу: 1 – слід мушки та дульного зрізу ствола револьверу (штанцмарка); 2 – відкладення кіптяви; 3 – відкладення незгорілих порошинок; 4 – відсутність частини матеріалу («мінус тканина»).

Про вогнепальний характер пошкодження можна судити на підставі комплексу ознак у слідах, а не за однією з них. Дані ознаки можуть бути виявлені як в ході проведення огляду місця події й інших слідчих (розшукових) дій, так і наступного експертного дослідження вилучених об'єктів.

10.4. Огляд вогнепальної зброї, патронів (боєприпасів) до неї та слідів їх дії

Під час огляду місця події, де при вчиненні кримінального правопорушення застосовувалась вогнепальна зброя, а також при проведенні деяких інших слідчих (розшукових) дій можуть бути виявлені окремі екземпляри зброї, кулі, шріт, пижі, гільзи, сліди пострілу на предметах і тілі потерпілого. Для проведення огляду слідчому доцільно залучати спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями в галузі судової балістики.

Завданням такого огляду є виявлення, фіксація, вилучення зброї, патронів та їх складових елементів, слідів пострілу, а за необхідності, і дослідження таких слідів на місці події.

Виявлену зброю не можна пересувати і брати в руки до тих пір, поки її положення не зафіксовано в протоколі, на фотознімках (вузлових і детальних), на схемі місця події. Важливо зазначити, на якому боці лежить зброя, куди спрямовано ствол, місце розташування зброї відносно двох нерухомих предметів, положення курків (на бойовому зводі чи у спущеному положенні), запобіжника (ввімкнений чи ні). Якщо зброя знаходиться в руці трупа, то необхідно зафіксувати, яким саме чином вона розташована в руці; якщо вона лежить біля трупа – на якій відстані та напрям ствола.

Ці дані разом із даними, щодо характеру заподіяних потерпілому ушкоджень можуть мати значення для встановлення можливості у потерпілого завдати собі наявні поранення.

При проведенні огляду вогнепальної зброї необхідно пам'ятати, що така зброя і патрони через свою специфіку є об'єктами підвищеної небезпеки, тому учасникам огляду місця події необхідно дотримуватись правил техніки безпеки при роботі з ними.

Після фіксації на місці зброю беруть так, щоб не залишити на ній своїх слідів. Якщо об'єкт заряджений і перебуває на бойовому взводі, його необхідно розрядити з дотриманням заходів безпеки. У об'єктів, що неможливо розрядити без ушкодження елементів заряджання (наприклад, дульнозарядна зброя), приводиться в безпечний стан пристрій запалення метального заряду. В будь-якому випадку категорично забороняється направляти зброю в бік людей.

Потім зброю оглядають на предмет виявлення слідів рук та мікро-часток, з рукоятки вилучають сліди запаху. За необхідності слідчий може доручити спеціалісту відібрати зразки речовини з поверхні каналу ствола, що проводиться шляхом протягування через канал ствола (стволів) ватно-марлевого матеріалу з послідуочим його пакуванням. Це необхідно провести у випадку якщо існує необхідність вирішити питання про проведення пострілів зі зброї після її останнього чищення. Результати огляду заносять у протокол.

В протоколі огляду зазначаються наступні дані щодо вогнепальної зброї:

- місце виявлення зброї з прив'язкою до двох нерухомих орієнтирів із визначенням розташування осі каналу ствола щодо сторін світу;

- положення ударно-спускового механізму (бойовий чи запобіжний звід, спущене положення курка) і запобіжного механізму (положення чи кнопки прапорця);
- наявність (чи відсутність) патронів у магазині (барабані) і в патроннику, кількість патронів, а також послідовність розміщення патронів (гільз) у каморах барабану;
- наявність (чи відсутність) запаху порошу в каналі ствола;
- маркувальні позначення і номер зброї;
- наявність і кількість (при наявності) нарізів каналу ствола;
- наявність нашарувань (слідів пострілів) на стінках каналу ствола;
- характер і стан металевих і неметалевих деталей;
- видимі ушкодження і сторонні нашарування на деталях зброї (схожі на кров, волосся тощо).

На місці події можуть бути виявлені патрони або їх елементи, місце розташування яких треба зафіксувати в протоколі, на фотознімках і схемі, оглянути їх на предмет наявності на них слідів рук. Окрім цього в протоколі огляду необхідно зазначити частини, з яких складається патрон, розміри в цілому та окремих елементів, спосіб кріплення кулі в гільзі, конструктивні особливості кулі (гільзи), колір металу, наявність маркувальних позначок, наявність і характер ушкоджень та інших слідів на поверхні виявлених патронів або їх елементів.

За можливості снаряд вилучається разом з пошкодженим предметом або його частиною. Якщо це зробити неможливо, снаряд виймають із перешкоди. Робити це треба так, щоб ні в якому разі не пошкодити його інструментом (стамескою, долотом тощо). Під час пошуку гільз залежно від обставин корисним може бути застосування металошукача.

Знайдені та оглянуті кулі чи гільзи упаковуються окремо одна від одної. До кожної упаковки прикріплюється бирка з написом, де було вилучено кулю або гільзу.

Якщо при вчиненні кримінального правопорушення застосовувалась мисливська гладкоствольна зброя, важливо визначити діаметр осипу та зафіксувати контури розсіювання вистріляного шротового снаряду на перешкоді чи тілі потерпілого, знайти і зафіксувати місце знаходження пижів і прокладок, оскільки ці дані можуть знадобитись надалі для визначення відстані з якої проводився постріл. За можли-

вості потрібно відшукати та вилучити всі шротинки. За слідами на тих із них, які контактували зі стволом під час пострілу можливо встановлювати калібр і навіть ідентифікувати ствол рушниці.

Одним із важливих завдань, що вирішується під час огляду місця події, де застосовувалась вогнепальна зброя, є виявлення і вивчення слідів пострілу та встановлення на цій основі суттєвих для розслідування обставин пострілу.

Під час огляду вогнепальних ушкоджень фіксують: місце розташування предмета зі слідами пострілу з прив'язкою його до двох стабільних орієнтирів; вид і властивості перепони; форму ушкодження на предметі, його розміри; характер країв ушкодження і наявність «мінус тканини»; взаємне розташування декількох ушкоджень, їх розміщення на перешкоді.

При виявленні додаткових слідів пострілу (кіптяви, незгорілих порошинок, частин змазки) в протоколі необхідно описати: форму, розміри, кількість зон відкладення, інтенсивність кожної зони, колір кіптяви чи порошинок, їх віддаленість від ушкодження тощо.

Під час огляду місця події за допомогою виявлених гілз, слідів вогнепальних ушкоджень на перешкодах, а також інших різновидів слідів (сліди ніг, прим'ята трава на місцевості тощо), в тій чи іншій мірі, може бути визначене місце пострілу. При наявності пробоїн на склі або інших предметах навколишньої обстановки шляхом візурування може бути визначений напрям польоту кулі та розташування стрілка. З достатньою точністю визначити напрям польоту кулі та місце звідки проводився постріл можливо за наявності двох кульових пробоїн на склі. В такому випадку візурування може здійснюватися за допомогою виготовленої з паперу трубки або за допомогою спеціальних приладів для проведення візурування.

Окрім цього попереднім дослідженням слідів вогнепальної зброї на елементах патрону та різноманітних перешкодах може бути визначено: чи утворено пошкодження пострілом з вогнепальної зброї; вид, систему та модель зброї, яка застосовувалась при вчиненні кримінального правопорушення; кількість і послідовність пострілів; ознаки пострілу, що свідчать про самогубство або навпаки нанесення ушкоджень потерпілому іншою особою; спосіб виготовлення зброї та спорядження патронів, а також інструмент, який при цьому був викорис-

таний; наявність спеціальних навичок у особи, яка виготовила саморобну зброю, або яка проводила постріл тощо.

Виявлені та оглянуті на місці події вогнепальна зброя, бойові припаси, їх частини та елементи, а також предмети зі слідами їх застосування підлягають вилученню. Ці об'єкти упаковуються за правилами пакування речових доказів та опечатуються.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та зміст судової балістики як галузі криміналістичної техніки.
2. Об'єкти судової балістики.
3. Поняття вогнепальної зброї та загальні криміналістичні ознаки за якими визначається належність об'єкта до вогнепальної зброї.
4. Криміналістичне значення класифікація стрілецької вогнепальної зброї та бойових припасів.
5. Критерії класифікації вогнепальної зброї.
6. Сліди, що можуть залишатись на місці події при застосуванні вогнепальної зброї.
7. Сліди, що виникають на кулі при пострілі, та можливості їх використання.
8. Сліди, що виникають на гільзі при пострілі.
9. Види вогнепальних пошкоджень (пробоїн).
10. Особливості проведення огляду місця події у випадку вчинення кримінального правопорушення із застосуванням вогнепальної зброї.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ ТА СЛІДІВ ЇЇ ДІЇ

11.1. Загальні положення

криміналістичного дослідження холодної зброї

Холодна зброя досить часто використовується зловмисниками для вчинення різних кримінальних правопорушень, відповідно, така зброя часто стає об'єктом такого різновиду експертизи зброї та слідів і обставин її використання як дослідження холодної зброї, базовою галузю знань для якого є саме криміналістичне вчення про холодну зброю.

Криміналістичне дослідження холодної зброї – це підгалузь криміналістичного зброєзнавства, що вивчає холодну зброю та конструктивно схожі з нею вироби, сліди їх застосування при вчиненні кримінальних правопорушень та розробляє технічні прийоми, методи і засоби виявлення, фіксації, вилучення та дослідження таких об'єктів з метою розслідування кримінальних правопорушень.

До наукових основ криміналістичного дослідження холодної зброї входять дані щодо знарядь різних націй та народностей, призначених для нанесення тілесних ушкоджень, дані військових наук, мисливствознавства, технології обробки металу та деяких інших галузей знань, а також, створена в межах власне криміналістичного вчення, система знань про різновиди холодної зброї, її криміналістичні ознаки, процес дослідження такої зброї, критерії оцінки виявлених ознак та надання певних висновків тощо.

Як підгалузь криміналістичного зброєзнавства криміналістичне дослідження холодної зброї являє собою систему наукового знання, яке поділяється на дві частини. До першої частини входять знання

про холодну зброю, в тому числі, що має відношення до кримінального застосування, а також про сліди її виготовлення, зберігання, транспортування, збуту. Друга частина складається із системи розроблених технічних засобів, прийомів, методів та методик виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів, а також слідів їх дії у ході досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Таким чином, криміналістичне дослідження холодної зброї складається з наступних основних елементів:

- криміналістичного поняття холодної зброї;
- системи класифікацій холодної зброї;
- комплексів ознак кожного виду (різновиду) холодної зброї;
- прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів, а також слідів їх дії під час слідчого огляду, обшуку тощо;
- методики криміналістичного дослідження холодної зброї в рамках судової експертизи.

Об'єктами криміналістичного дослідження холодної зброї є:

- 1) холодна зброя, окремі її частини, заготовки та напівфабрикати зброї;
- 2) конструктивно схожі з холодною зброєю вироби;
- 3) матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення холодної зброї;
- 4) предмети зі слідами від холодної зброї.

Предмет криміналістичного дослідження холодної зброї включає чотири групи закономірностей:

- 1) закономірності використання холодної зброї як засобів або знарядь вчинення кримінальних правопорушень;
- 2) закономірності утворення слідів, пов'язаних з виготовленням, володінням і застосуванням холодної зброї;
- 3) закономірності, пов'язані з розробкою технічних прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації та вилучення холодної зброї, конструктивно схожих з нею виробів та слідів їх застосування;
- 4) закономірності криміналістичного дослідження холодної зброї, конструктивно схожих з нею виробів та слідів їх застосування.

11.2. Поняття, класифікація та будова холодної зброї

Холодна зброя – предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання тяжких (небезпечних для життя у момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини та які не мають прямого виробничого або господарсько-побутового призначення.

Існують предмети, які окрім основного свого призначення – завдання тілесних ушкоджень, – через особливості їх конструкції, дозволяють виконувати різні допоміжні операції (наприклад, багнет-ніж до автоматів АКМ і АК-74 призначений не тільки для ураження живої цілі, але і для перерізування дроту, у тому числі і такого, що знаходиться під дією електричного струму, тобто його допоміжне призначення – інженерний інструмент). Такі предмети, все ж таки, відносяться до холодної зброї, оскільки основне їх призначення не пов'язане з господарсько-побутовими або виробничими цілями.

Та, навпаки, існують предмети, які є дуже близькими до холодної зброї за конструкцією, розмірами і характеристиками міцності, проте до холодної зброї вони не відносяться, оскільки мають інше цільове призначення, не пов'язане із завданням тілесних ушкоджень (наприклад, водолазний ніж близький до кинджала, слюсарний шабер – до стилета тощо), хоча такими предметами і можна наносити тілесні ушкодження, які є не менш небезпечними, ніж ті, що завдані холодною зброєю.

Для того, щоб встановити, чи є предмет холодною зброєю і до якого виду (типу) належить, необхідно знати існуючі системи класифікації холодної зброї та її будову.

За конструкцією та способом нанесення тілесних ушкоджень холодна зброя поділяється на:

- зброю *безпосередньої дії* (клинкову, неклинкову, комбіновану);
- зброю *опосередкованої дії* (метальну: просту; складну).

Клинкова холодна зброя – предмети та пристрої вражаючим елементом яких є клинок.

Клинкова зброя може відрізнитися своєю конфігурацією, розмірами, способами утримання в руці. Зброя з руків'ям – шаблі, шашки, кинджали, ножі тощо. Зброя з древком – піки, списи, рогатини. Без руків'я та древка, проте, яка кріпиться до вогнепальної зброї, – голчасті та деякі клинкові багнети.

Клинкова холодна зброя може бути з коротким (до 40 см), середнім (від 40 до 52 см) та довгим (більше 52 см) клинком. Клинок може мати пряму форму і криву – ятагани, шаблі, шашки, деякі кинджали і ножі.

Найбільш поширеними в криміналістичній практиці є зразки *короткоклинкової* зброї з руків'ям: кинджали (військові, мисливські), ножі (військові, мисливські, кримінальні), багнети.

За принципом дії клинкова холодна зброя ділиться на зброю: рублячої дії (шаблі, шашки); колючої дії (кортики, стилети, багнети, шпаги, рапіри); колючо-рублячої (ятагани, палаші, мечі); колючо-ріжучої дії (кинджали, ножові багнети, ножі).

Неклинкова (ударно-дробильна) холодна зброя – предмети та пристрої уражуючим елементом яких є ударна частина (частини). До даного виду холодної зброї відносяться кістені, бойові батоги, кастети, ударні перстні, булави тощо.

За конструкцією, розмірами і характером застосування ударно-дробильної холодної зброї, даний вид зброї можна розділити на три групи:

1. Холодна зброя, що має прямий довгий стрижень з обтяженням на кінці (або без нього), в якій при ударі використовуються маса предмета і радіус його розмаху (палиці, булави, битки, шестопери).

2. Холодна зброя, що має довільний за довжиною стрижень або петлю, до яких прикріплена на спеціальному підвісі ударна частина, і таким чином при ударі використовується не тільки м'язова сила людини, а й сила інерції ударної частини (кістені, бойові батоги тощо).

3. Холодна зброя, що збільшує силу удару відкритою або стисненою в кулак кистю руки (кастети та ударні перстні тощо).

Комбінована холодна зброя – предмети та пристрої, у яких в одне конструктивне ціле поєднані вражаючі елементи, характерні для різних типів холодної зброї (наприклад, кастет-ніж з клинком та ударною частиною).

Метальна холодна зброя – предмети та пристрої, які призначені для ураження цілі на відстані.

Метальна холодна зброя розподіляється на:

– *просту метальну холодну зброю* (ураження цілі обумовлено її контактом з предметом, який отримав направлений рух внаслідок безпосереднього прикладання до нього м'язового зусилля людини – метальні ножі, сюрикени та ін.);

– *механічну холодну зброю* (ураження цілі обумовлено її контактом із снарядом, який отримав направлений рух внаслідок прикладання м'язового зусилля людини до механічного пристрою – луки, арбалети, пращі тощо).

За призначенням холодна зброя поділяється на: бойову, мисливську, спортивну, кримінальну.

До *бойової холодної зброї* відноситься зброя, що призначена і придатна для смертельного ураження цілі при вирішенні бойових та оперативно-службових завдань державними та іншими легітимними військовими або воєнізованими формуваннями та знаходиться чи знаходилась в них на озброєнні.

До *мисливської холодної зброї* відноситься зброя, призначена і придатна для смертельного ураження (в т. ч. добивання) звіра, в умовах промислового або спортивного (в тому числі підводного) полювання.

До *спортивної холодної зброї* відноситься зброя, що призначена виключно для проведення спортивних змагань та тренувань, параметри і характеристики якої зафіксовані в Правилах змагань.

До *кримінальної холодної зброї* відносяться виготовлені кустарним або саморобним способом предмети та пристрої, які призначені для завдання тілесних ушкоджень людині і не мають аналогів серед бойової та мисливської зброї.

За способом виготовлення розрізняють холодну зброю:

а) заводського виготовлення;

б) кустарну, що виготовляється майстрами-зброярами в умовах офіційної підприємницької чи іншої діяльності в кустарних майстернях, за своїми характеристиками близька до заводської зброї, але за ступенем якості та (або) одноманітності зовнішнього оформлення, конструкції та розмірів не відповідає стандартам промислового виробництва;

в) саморобну, яка виготовлена та зібрана саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використан-

ням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва.

Кожний вид холодної зброї має свою сукупність необхідних конструктивних елементів.

Клинок холодна зброя зазвичай складається з клинка, руків'я і обмежувача (або гарди). Найбільш розповсюдженим видом клинкової холодної зброї, що надходять на експертне дослідження, є ножі.

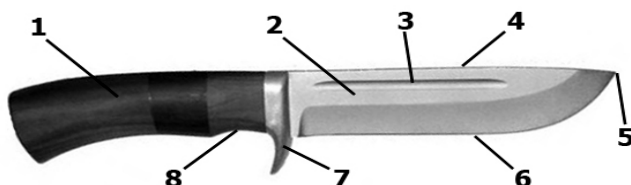

Рис. Мисливський ніж: 1 – руків'я; 2 – клинок; 3 – доло (жолоб); 4 – обух; 5 – вістря клинка; 6 – лезо; 7 – обмежувач; 8 – підпальцева виїмка

Найбільш розповсюдженими видами неклінкової (ударно-дробильної) холодної зброї, які надходять на експертне дослідження, є нунчаку та кастети. Нунчаку складається з двох або більше стрижнів з твердого матеріалу (дерева, пластмаси), які послідовно гнучко з'єднані між собою і рівною мірою можуть виконувати функції як руків'я, так і бойової частини. Кастет, що надягається на пальці рук чи затискається між ними або кистю руки, виготовлений з твердого матеріалу і має бойову частину (частини) з шипами або без них.

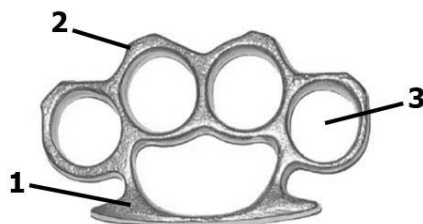

Рис. Загальний вигляд кастету:
1 – упор для долоні; 2 – бойова частина без шипів; 3 – проріз для пальців

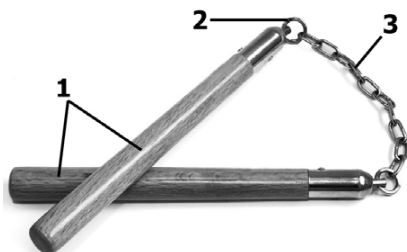

Рис. Загальний вигляд нунчаку:
1 – стрижні; 2 – з'єднующе кільце; 3 – ланцюг

11.3. Огляд холодної зброї та слідів її дії

Холодна зброя, що є предметом кримінального правопорушення або ж засобом чи знаряддям його вчинення, може бути виявлена під час огляду місця події, огляду речей, а також при обшуку в помешканні підозрюваного чи інших місць.

Однак незалежно від того, чи була холодна зброя знаряддям кримінального правопорушення, чи засобом його вчинення, вона оглядається з метою виявлення та фіксації в протоколі слідчої (розшукової) дії її характеристик: форми, розмірів, конструкції, індивідуальних ознак. При цьому особлива увага звертається на ті групові ознаки, що характеризують таку зброю саме як холодну, та індивідуальні, які дозволяють виділити цей зразок зброї з низки подібних.

Під час огляду холодної зброї її необхідно брати так, щоб не знищити слідів пальців рук злочинця і не залишити своїх. Виявлену холодну зброю фотографують за правилами вузлової та детальної фотозйомки, описують у протоколі огляду і вказують її розміщення відносно інших об'єктів на схематичному плані місця події.

У клинковій холодній зброї виміряються: 1) загальна довжина по прямій осьовій лінії; 2) загальна довжина клинка; 3) ширина клинка; 4) товщина клинка; 5) довжина скосу обуха; 6) довжина лека; 7) довжина і ширина кожного долу (якщо вони маютьсЯ); 8) довжина п'яти; 9) ширина заточення лека; 10) довжина рукоятки і ширина її в середній частині, а також найбільша і найменша її ширина і товщина; 11) довжина, ширина і товщина упора.

Опис холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів в протоколі слідчої (розшукової) дії здійснюється в такій послідовності:

- загальна характеристика: найменування предмета, з чого він складається, загальна довжина, спосіб кріплення клинка і рукоятки (рукоятки та ударної частини або декількох ударних частин);

- характеристика клинка: форма, розміри, колір і магнітні властивості, кількість лез, наявність обуха і його форма (прямий, опуклий, увігнутий, звивистий, східчастий), наявність скосу обуха і його форма; розташування, форма і розміри дол, ребер жорсткості; розміщення і зміст маркувальних позначень тощо;

- характеристика ударної частини в неклінковій холодній зброї: форма, розміри, матеріал, характер поверхні; наявність, кількість, розташування, форма і розміри зубців чи шипів;
- характеристика руків'я: форма та її розміри в цілому; з яких частин і деталей складається; колір, форма, розміри, матеріал і магнітні властивості окремих деталей; характер поверхні; наявність і розташування маркувальних позначень; кількість отворів для пальців і їхні розміри (в кастетах);
- характеристика упору (обмежувача): його форма, розміри, матеріал, кількість і напрямок «ріжок» і їх кінців тощо;
- відсутність деталей, полумки та інші дефекти.

Крім самої холодної зброї, вимірюється й описується її футляр (ножни, чохол), при цьому вказується: його матеріал, загальна довжина, ширина та товщина, форма; наявність і розміри розтруба, кілець, вушок чи ланцюжків, запобіжних ременів; наявність, розміщення і характер прикрас, емблем, орнаменту, маркувальних позначень тощо.

Окрім цього холодна зброя та конструктивно схожі з нею вироби оглядаються на предмет виявлення на них слідів рук, крові тощо. Щоб не зашкодити і не знищити такі сліди, огляд холодної зброї проводиться в чистих гумових рукавичках, при цьому треба брати її за такі частини, на яких сліди пальців рук не могли залишитись – ребра клинка чи упора, вістря клинка і торцева частина рукоятки тощо. Виявлення, фіксація та вилучення названих слідів проводиться за загальними правилами. При цьому необхідно мати на увазі, що найбільша кількість мікрочастинок зберігається на основі клинка під упором, у долах, у місцях зазублин і дефектів металу на площині клинка. Оскільки досить часто злочинці намагаються знищити сліди, що залишились на поверхні холодної зброї, тому особливу увагу треба звертати на дослідження внутрішньої поверхні чохла для неї, де можуть залишитись частки крові, волокна тканини одягу тощо.

Окрім самої холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів оглядаються, описуються та вилучаються сліди її дії на різних предметах навколишньої обстановки.

Сліди холодної зброї на дереві, металі, пластмасах, гумі, шкірі та інших матеріалах можуть бути слідами тиску, ковзання, розрубання, проколювання, а іноді і розпилу.

На тілі людини сліди холодної зброї можуть бути колоті, різані, рубані, колючо-ріжучі, розриви тканини, осаднення тощо. У трасологічному відношенні це сліди ковзання і тиску, але внаслідок специфіки живої тканини вони відрізняються від слідів на твердих предметах. На відміну від слідів на твердих перепонах сліди на тілі людини менш інформативні, оскільки після слідоутворення нерідко змінюють форму та інші ознаки. Тому ідентифікація холодної зброї за слідами ковзання (розрубу, розрізу) на м'яких тканинах тіла – явище дуже рідкісне. Натомість за слідами на хрящах або кістковій тканині, інколи можливо ідентифікувати конкретне знаряддя, яким наносились тілесні ушкодження (проводилось розчленування тіла). У зв'язку з цим важливо вживати заходів щодо збереження слідів пошкодження на кістках і хрящовій тканині. З цією метою сліди розрубу на кістках і хрящах вилучають та консервують для чого залучаються судово-медичні експерти.

Пошкодження на тілі людини, одягу та інших матеріальних предметах несуть інформацію про якісні властивості зброї. Так, величина пошкодження і форма країв рани свідчать про вид зброї: рубляча, ріжуча, колюча чи ударно-роздробляюча. Форма колотої рани характеризує перетин клинка зброї, а глибина і розміри «сліпого» ранового каналу відображають будову клинка.

На тканині та матеріалі одягу можуть залишитись сліди металізації, забруднення – частки фарби, іржі. Тому предмети (одяг, шматочки тканини тощо) із такими слідами на їх поверхні треба вилучати і надсилати на експертизу для визначення складу мікрослідів нашарування. Наприклад, при наявності пошкодження голови людини, спричиненого тупим предметом, треба, за наявності, завжди оглядати та вилучати головний убір, оскільки на його тканині можуть бути мікрочастинки знаряддя (зброї), що застосовувалось.

Відповідно на поверхнях ударно-дробильної зброї також треба ретельно шукати мікрочастки біологічних тканин і волокна одягу. Встановлення їх походження дозволить цілеспрямовано вести розшук злочинця.

Виявлена холодна зброя та сліди її дії можуть містити інформацію, що характеризує особу злочинця, його навички, іноді професійну належність (наприклад, про знання анатомічної будови тіла і професійні

навички людини може свідчити розташування ран і спосіб розчленування), а також містити інформацію щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, кількості нанесених ударів, положення особи, яка наносила удари та її взаєморозташування по відношенню до особи, якій завдані тілесні ушкодження або певних уражених предметів тощо). Порівняльний аналіз слідів від холодної зброї з різних місць вчинення кримінальних правопорушень, інколи дозволяє встановити факт застосування певного виду холодної зброї при вчиненні декількох кримінальних правопорушень.

Після огляду холодна зброя відповідним чином упакується й опечатується, про що зазначається в заключній частині протоколу слідчої (розшукової) дії.

11.4. Експертиза холодної зброї та слідів її дії

Одним із різновидів експертизи зброї та слідів і обставин її використання є дослідження холодної зброї, яке має свою специфіку та відповідно спеціальну базову галузь знань – криміналістичне вчення про холодну зброю і свій предмет, що охоплює завдання класифікаційного та діагностичного характеру.

Предметом даного різновиду експертизи зброї та слідів і обставин її використання є встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, які встановлюються на основі експертного дослідження холодної зброї або конструктивно схожих із неї виробів (пристроїв), а також слідів їх дії.

Об'єктом експертизи холодної зброї є знаряддя і пристосування, що відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам або незвичні предмети, завдяки яким спричиняється колючий, ріжучий, рублячий, ударний або роздроблюючий ефект і призначені для нападу та активного захисту, а також окремі частини, заготовки та напівфабрикати холодної зброї.

Головним *завданням* дослідження холодної зброї є встановлення приналежності предмета до холодної зброї та визначення його виду та типу, а також способу виготовлення. У випадку, коли предмет не на-

лежить до холодної зброї – віднесення його до певних груп предметів господарсько-побутового або виробничого призначення.

Експертним дослідженням холодної зброї *вирішуються такі питання:*

1. Чи є наданий предмет холодною зброєю?
2. До якого типу, виду, різновиду, зразку холодної зброї відноситься даний предмет?
3. Який спосіб виготовлення наданої холодної зброї (заводський, кустарний, саморобний)?
4. Чи не перероблена дана холодна зброя зі зброї іншого типу, виду, зразка, якого саме і яким способом?
5. Чи не використовувалися для виготовлення даної холодної зброї частини (деталі) холодної зброї іншого типу, виду, зразка або предмета виробничого чи господарсько-побутового призначення і якого саме?
6. Чи є наданий на дослідження предмет заготовкою холодної зброї?
7. Чи є дана холодна зброя національною та якою саме?
8. Чи перебувала дана холодна зброя постійно в наданому на дослідження чохлі?
9. Чи справна надана холодна зброя? Якщо несправна, які вона має дефекти, їх причини та чи впливають вони на можливість застосування даної холодної зброї за призначенням?
10. Чи можливо (з технічної сторони) приведення даної холодної зброї в придатний для застосування стан?

Сліди дії холодної зброї на тілі людини й одязі можуть досліджуватись комплексно. У такому випадку в комплексі разом із експертизою зброї може проводитись судово-медична експертиза, а у випадку виявлення слідів такої зброї на інших об'єктах – спільно з трасологічною експертизою з використанням відповідних експертних методик.

Нашарування (частинки різноманітних матеріалів), що утворюються в процесі застосування холодної зброї, досліджуються в межах експертизи матеріалів, речовин та виробів (крім нашарувань судово-медичного характеру).

У випадку, коли на предметі можуть бути наявні сліди рук, які з різних причин не були вилучені під час огляду місця події або об-

шуку, спочатку проводиться дактилоскопічна експертиза, а потім вже криміналістична експертиза холодної зброї. Якщо ці сліди рук утворені нашаруванням речовини, схожої на кров, проводиться спочатку дактилоскопічна експертиза, потім здійснюється судово-медичне (біологічне) дослідження слідів відповідним експертом, та тільки по закінченню всіх перерахованих експертиз, здійснюється дослідження холодної зброї шляхом проведення експертизи зброї та слідів і обставин її використання.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та зміст криміналістичного вчення про холодну зброю.
2. Поняття та ознаки холодної зброї.
3. Підстави класифікації холодної зброї.
4. Різновиди ударно-дробильної холодної зброї за конструкцією та характером застосування.
5. Послідовність опису холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів в протоколі слідчої (розшукової) дії.
6. Які дані можливо встановити дослідженням слідів застосування холодної зброї на різних предметах?
7. Можливості дослідження холодної зброї в межах експертизи зброї та слідів і обставин її використання.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, ПРИСТРОЇВ ТА СЛІДІВ ЇХ ДІЇ (КРИМІНАЛІСТИЧНА ВИБУХОТЕХНІКА)

12.1. Загальні положення криміналістичної вибухотехніки

Криміналістична вибухотехніка – це підгалузь криміналістичного зброезнавства, що вивчає вибухові речовини, вибухові пристрої, засоби підриву, сліди їх дії та закономірності використання (застосування) таких об'єктів при вчиненні кримінальних правопорушень, а також розробляє на цій основі науково-технічні прийоми, методи і засоби пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і дослідження вибухових речовини, вибухових пристроїв і слідів вибуху з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Основний зміст криміналістичної вибухотехніки складають закономірності, які являють собою частину предмета науки криміналістики.

Предмет криміналістичної вибухотехніки включає чотири групи закономірностей: 1) закономірності використання вибухових пристроїв як знаряддя кримінального правопорушення; 2) закономірності утворення слідів, пов'язаних з виготовленням, зберіганням і застосуванням вибухових речовин, засобів підриву і вибухових пристроїв; 3) закономірності розробки науково-технічних прийомів, методів і засобів виявлення, збереження, фіксації і вилучення вибухових речовин, засобів підриву, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; 4) за-

кономірності криміналістичного дослідження вибухових речовин, засобів підризу, вибухових пристроїв і слідів їх застосування.

Об'єктами криміналістичної вибухотехніки є:

1. Вибухові речовини (далі – ВР), вибухові пристрої (далі – ВП), засоби підризу, піротехнічні та імітаційні засоби, елементи, що входять до їх складу та залишки після вибуху.

2. Сліди виготовлення, зберігання і застосування вибухових речовин, засобів підризу і вибухових пристроїв.

До слідів вибуху відносяться: механічні пошкодження середовища (грунту чи іншого матеріалу поверхні), навколишніх предметів, живих осіб від вибухової хвилі (воронки, розлами, відколи, локальні деформації тощо), від осколків (вм'ятини, подряпини, осколкові пробоїни); термічні пошкодження (окопчення, оплавлення); залишки вибухового пристрою (металеві, скляні або пластмасові частини корпусу пристрою, обривки електропроводів, дроту і вогнепровідного шнура, частини корпусу, механічного підричника, деталі або уламки годинникового механізму тощо).

3. Матеріали, речовини, інструменти і пристосування, які застосовувались для виготовлення або ремонту вибухових речовин і вибухових пристроїв.

Засоби і методи виявлення та криміналістичного дослідження зазначених об'єктів і слідів їх застосування базуються на даних відповідних військово-технічних наук, фізики, хімії. Разом з тим у значній мірі вони ґрунтуються на результатах вивчення таких закономірностей механізму дії і конструктивних особливостей цих об'єктів, які не враховуються у військово-технічних науках і носять специфічний криміналістичний характер. Саме це є характерним для науково-методичної основи даної галузі криміналістичної техніки.

Практичними (прикладними) завданнями криміналістичної вибухотехніки є:

- пошук та виявлення вибухонебезпечних речовин і предметів, їх знешкодження;
- визначення виду вибухонебезпечної речовини чи вибухонебезпечного предмету (його приналежності до певної категорії) в тому числі підірваного, виду і маси речовини заряду, способу і засобів його підризу, способу приведення в дію та інших характеристик;

- встановлення факту вибуху, виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події, визначення обсягу руйнувань та можливої приналежності окремих осколків, деталей, предметів до вибухового пристрою;
- встановлення обставин вибуху, реальних і можливих його наслідків (визначення центру вибуху, місця розташування потерпілих та окремих предметів обстановки в момент вибуху, визначення характеру і радіуса ураження при вибуху тощо);
- розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення, збереження ВР, ВП і слідів їх дії; створення ефективних польових експрес-методів і прийомів диференціації ВП і предметів, які імітують ВП;
- удосконалення експертно-криміналістичних методик і засобів дослідження всіх типів ВР, промислових, кустарних і саморобних ВП, слідів їх дії (вибуху), а також методик комплексного медично-вибухотехнічного дослідження слідів впливу вибуху на організм людини і тварин;
- удосконалення правил і рекомендацій з підготовки і призначення вибухотехнічних експертиз, розробка і удосконалення рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням ВР і ВП.

12.2. Поняття, класифікація та будова вибухових речовин і пристроїв

Під вибухом розуміють дуже швидке виділення енергії в результаті фізичних, хімічних або ядерних змін вибухової речовини. Під час вибуху завжди відбувається розширення вихідної речовини або продуктів її перетворення, внаслідок чого виникає дуже високий тиск, що викликає руйнування і переміщення навколишнього середовища.

На сьогодні вибухових речовин нараховується понад 2000, що, безумовно, ускладнює визначення індивідуального найменування тієї чи іншої речовини. В процесі експертних досліджень постійно виникають питання, відповіді на які потребує глибоких спеціальних знань щодо

типів, характеристик та властивостей вибухових речовин, сфери їх застосування.

Вибухові речовини – це індивідуальні речовини або суміші, які в результаті певного зовнішнього впливу (нагрівання, удар, тертя, вибух іншої ВР тощо) здатні до швидкого хімічного перетворювання, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів. Тому вони придатні для здійснення вибуху, призначені для застосування або фактично використовуються в пристроях, що експлуатують енергію вибуху.

Вибуховими можуть бути речовини будь-якого агрегатного стану – тверді тіла, рідини, гази. Найбільш поширені ВР у твердому та рідкому агрегатних станах (конденсовані ВР).

ВР відрізняються за складом, фізико-хімічними та вибуховими властивостями, іншими ознаками. Наприклад, ВР поділяються на індивідуальні та змішані, здатні та нездатні до детонації, потужні або малопотужні, чутливі або менш чутливі до зовнішньої дії (розігрів, удар, тертя, вибух тощо). За фізичним станом конденсовані ВР бувають тверді монолітні (литі, пресовані), сипучі (порошкоподібні, гранульовані, зерноподібні), еластичні, пластичні, рідинні текучі.

Крім того виділяють ВР саморобні та виготовлені промисловим способом згідно із затвердженою технологією та апаратурним забезпеченням процесу. За сферою та умовами застосування ВР промислового виготовлення поділяються на ВР народногогосподарського та військового призначення.

Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи ВР: ініціюючі, бризантні, порохи (метальні ВР), піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання.

Ініціюючі (або первинні) ВР – високочутливі ВР, які використовуються для викликання вибухових перетворень в зарядах інших ВР (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах). Характерною особливістю ініціюючих ВР є те, що для викликання їх вибуху в формі детонації потрібен незначний зовнішній вплив (удар, наколювання, тертя, нагрів тощо), сам процес вибуху характеризується дуже малим періодом нарощення швидкості до максимального значення – меншим, ніж у інших типів ВР. Завдяки цій властивості для викликання вибуху бризантних ВР потрібен невеликий заряд ініціюючої ВР. До найбільш

розповсюджених ініціюючих ВР відносяться азид свинцю, фульminat ртуті (гримуча ртуть), тетранітрорезорцинат свинцю (ТНРС) та тетра-зен.

Бризантні (вторинні) ВР – відносно менш чутливі та застосовуються як розривні заряди у боєприпасах та у підризних засобах. На відміну від ініціюючих мають меншу сприйнятливність до зовнішніх впливів та більший період нарощення швидкості розкладання до максимального значення. Крім того, горіння вторинних ВР стійке і переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої ВР або через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі. До характерних представників бризантних ВР, які випускаються промисловістю, належать: *індивідуальні* бризантні ВР – тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритриттетранітрат (ТЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота, динітронафталін; *змішані* ВР на основі аміачної селітри – амоніти різних марок (суміші з тротилом, гексогеном та різними невибуховими компонентами), динамони (суміші з невибуховими пальними компонентами: деревинним борошном, нафтопродуктами тощо), детоніти та вугленіти (суміші з нітрогліцерином, діетиленглікольдинітратом).

Метальні ВР (порохи та ракетні палива) застосовуються, головним чином, для метання снарядів, куль (вогнепальна зброя) та утворення реактивної сили (ракети). Основною формою вибухового перетворення металевих ВР є стійке горіння, яке не переходить у детонацію навіть за умов, характерних для вторинних ВР. До металевих ВР належать порохи та суміші, тверді ракетні палива.

Піротехнічні суміші – використовуються для створення світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої – це промислові, кустарні та саморобні вироби одноразового застосування, в конструкції яких передбачено створення уражаючих факторів або виконання корисної роботи за рахунок використання енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини або суміші.

У загальному вигляді вибуховий пристрій може складатися з таких компонентів: заряд ВР, засіб підриву (детонатор), механізм приведення в дію (датчик цілі), корпус та маскуючі матеріали (пакети, коробки тощо).

Засіб підриву складається безпосередньо з детонатора і механізму приведення його в дію. Дані механізми за принципом дії можуть бути: механічні, електричні, хімічні, електронні, комбіновані.

Механізми приведення детонатора в дію механічного принципу можуть бути в свою чергу розділені на обривні, натискні, розвантажувальні та натяжні.

Електричний спосіб підриву зарядів ВР проводиться за допомогою: електродетонаторів, джерела струму, проводів для підключення і датчика цілі.

Вибухові пристрої поділяються на промислового, кустарного та саморобного виготовлення. У свою чергу вибухові пристрої промислового виготовлення поділяються на військового та господарчого призначення.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться: гранати, гранатомети, снаряди, міни.

Рис. Зразки вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення:

а) граната; б) гранатомет; в) снаряд; г) міна.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарчого призначення відносяться: пристрої для сейсмозвідки, прилади для обробки металів вибухом.

Саморобні вибухові пристрої мають різноманітні конструкції, до складу яких можуть входити: годинникові механізми, електронні пла-

ти для керування вибухом на відстані, елементи з пристроїв побутового призначення.

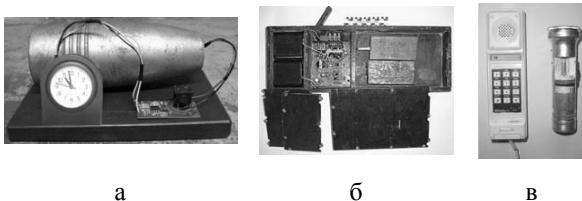

Рис. Зразки саморобних вибухових пристроїв: а) з годинниковим механізмом приведення в дію; б) радіокерований; в) з використанням предметів побутового призначення (телефонної трубки, ліхтаря).

Для всіх вибухових пристроїв, у тому числі саморобних, характерна певна сукупність елементів конструкції, частина яких в цілому вигляді або в залишку після вибуху може бути виявлена на місці події. Крім того, особа, яка виготовляє такий пристрій повинна володіти спеціальними знаннями і навичками, мати необхідні вихідні речовини, компоненти, деталі та вузли, обладнання та інструменти.

Таким чином предмети, які являються ВП або їх залишки зберігають сукупність ознак, виявлення яких дозволяє зробити висновки про їх конструкцію, особливості виконання, кваліфікації та підготовки особи, яка виготовила ВП, а також інколи дає можливість проводити порівняння ВП щодо єдиного джерела походження.

12.3. Огляд місця події за фактами кримінальних вибухів

Виходячи із завдань огляду місця події, необхідно мати на увазі, що якісний пошук і виявлення слідів вибуху та об'єктів, що відносяться до конструкції ВП, можуть здійснювати виключно спеціалісти-вибухотехніки. Тому пошук слідів у будь-якому випадку повинен відбуватися за їх участю. З метою вилучення та фіксації речових доказів слідчі можуть залучати техніків-криміналістів та інших спеціалістів залежно від наявних обставин.

Характерними особливостями огляду місця події за фактами вибухів є:

- тривалість і трудомісткість процесу огляду, що пов'язано з великою кількістю фрагментів речової обстановки та незначними розмірами фрагментів, що залишилися після вибуху ВП;
- значні відстані, на які під час вибуху на відкритій місцевості розлітаються фрагменти;
- можлива наявність потерпілих, яким потрібно надати екстрену допомогу та евакуацію;
- можлива наявність на місці вибуху інших ВП і вибухонебезпечних предметів;
- необхідність термінового проведення невідкладних аварійно-відновлювальних робіт;
- можлива наявність несприятливих погодних умов (при огляді на відкритій місцевості).

Загальний огляд місця вибуху. Безпосередньо після прибуття на місце події керівник слідчо-оперативної групи (прокурор, слідчий) вживає заходів із охорони місця події і забезпечення безпеки учасників огляду та подальших робіт (визначити небезпечні місця, захистити їх або зміцнити ті чи інші ділянки, відключити електричне, газове обладнання тощо).

До проведення слідчим огляду місця події в обов'язковому порядку спеціалісти вибухотехнічної служби (за можливості разом із кінологами), проводять попередній огляд місця події на предмет виявлення вибухонебезпечних предметів, вибухових пристроїв (речовин), які становлять небезпеку для учасників огляду та інших осіб. В разі виявлення таких вони вживають заходів з їх знешкодження. Обмежувати час виконання такого огляду та давати вказівки спеціалістам-вибухотехнікам категорично забороняється. За результатами такого огляду складається відповідний акт.

Тільки після цього керівник слідчо-оперативної групи, разом із спеціалістом-вибухотехніком, може здійснити загальний огляд місця події з метою отримання загального уявлення про характер того, що сталося. Це, залежно від обстановки, досягається або круговим способом пересування по території (по концентричним колам різного радіусу), або рухом по спіралі (від центру до периферії або навпаки) із

збільшенням (зменшенням) радіусу руху, або фронтальним способом пересування (за певними напрямками).

За результатами проведеного загального (поверхневого) огляду необхідно:

- організувати надання допомоги потерпілим при максимальному збереженні обстановки на місці вибуху;
- вжити заходів до видалення з місця події всіх сторонніх, не зайнятих в огляді осіб, а кожному учаснику огляду поставити конкретне завдання (наприклад, робота з потерпілими, фото-, відеозйомка, огляд тієї чи іншої ділянки тощо);
- за участю спеціаліста-вибухотехніка проінструктувати членів СОГ, осіб, залучених для надання їм допомоги, про те, як робити огляд, на що звертати увагу, про техніку безпеки при проведенні робіт;
- з урахуванням отриманих попередніх даних разом зі спеціалістом-вибухотехніком визначити межі огляду, технічну класифікацію ВР, форми вибухового перетворення ВР (горіння або детонація тощо);
- визначити (спланувати) послідовність і обсяг дій, пов'язаних з виявленням і способом пошуку слідів вибуху, а також лінію оточення з метою охорони місця події.

Таким чином на цій стадії огляду проводиться з'ясування всієї картини події в цілому на основі аналізу видимих слідів вибуху, взаємного розташування предметів і показань свідків-очевидців. Основна мета етапу:

- виявити ознаки вибуху вибухового пристрою;
- оцінити його потужність, наявність (відсутність) міцного корпусу, осколкових елементів;
- уточнити межі огляду з урахуванням попереднього судження про вибуховий пристрій, масу заряду, центр вибуху;
- визначити способи і прийоми детального огляду згідно з речовою обстановкою і наявними силами та засобами.

Необхідно мати на увазі, що, наприклад, при вибухах на транспорті загальний огляд потрібно починати з навколишньої місцевості, оскільки необхідність звільнення проїжджої частини може призвести до втрати об'єктів. На відкритій місцевості краще застосовувати секторний спосіб огляду, а коли відбувається розкидування об'єктів на великій площі – комбінований. При цьому розбивають місце події на

квадрати (сектори) поблизу центру вибуху (в радіусі до 50–100 м), а в далекій зоні використовують фронтальний метод – огляд ланцюгом через 1–2 м. При такому варіанті члени СОГ, закріплені по 2–3 особи за кожним квадратом, мають можливість постійно консультуватися зі спеціалістом-вибухотехніком.

Детальний огляд місця вибуху. Ця стадія передбачає огляд з дотриманням запобіжних заходів всіх предметів і слідів, що можуть мати відношення до вибуху та осіб, які його вчинили. Головне при детальному огляді – зафіксувати місцезнаходження, положення, індивідуальні ознаки, стан об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення, щоб у подальшому під час проведення експертних досліджень отримати об'єктивні результати. Фіксація здійснюється, крім протоколу і схем, за допомогою вузлової та детальної фото- і відеозйомки.

Залежно від місця події всю територію, що підлягає огляду, прийнято розбивати на сектори, ділянки або вузли.

Секторний спосіб застосовується, коли місце події являє собою відкриту ділянку місцевості. Епіцентр вибуху приймають за центр годинникового циферблату, стрілки на 6–12 годину орієнтуються за компасом на північ і південь, місце розташування знайдених об'єктів позначаються відповідно до поділу годинникового циферблату і відстані до центру (епіцентру) вибуху.

Ділянковий (плановий) спосіб застосовують, коли на місці події є будівлі, споруди та інші об'єкти. Територію поділяють на ділянки різної форми і розмірів. При фіксації виявленого використовуються постійні орієнтири всередині даних ділянок.

Вузловий спосіб, як прийом огляду використовується в окремих місцях на території, що підлягає огляду, де потрібне першочергове проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт із зміною речової обстановки.

При вибухах доцільно спочатку виділити чотири ділянки локалізації слідів (центр (епіцентр) вибуху або місця закладки ВП – площа радіусом до 2 м; ближня – до 5–10 м; середня – до 10–50 м; далека – понад 50 м).

Виявлення, фіксація і вилучення слідів вибуху і залишків ВП починаються з епіцентру вибуху. Тут наявні або вирва, або заглиблення, вищерблення, розломи. Їх форму, розміри необхідно обов'язково чітко фіксувати на фото та відео із застосуванням масштабної лінійки.

У цій ділянці сконцентровані всі ознаки бризантного і термічного впливу вибуху і, як правило, залишаються тільки найдрібніші фрагменти ВП – металеві, пластмасові, скляні осколки, обривки паперу, картону, тканини, шкіри, окремі фрагменти деталей годинникових механізмів, електронних схем, батарей, частини пружин, ударників, тумблерів, обривки проводів, ізоляційної стрічки. На предметах обстановки і фрагментах ВП є відкладення кіптяви, які містять тверді продукти вибуху і частки ВР, які не прореагували під час вибуху.

Основний спосіб виявлення перерахованого – розбір завалів, розкопування і просіювання ґрунту, збір пилу, бруду, сміття та розтоплення снігу. Беруться проби ґрунту безпосередньо з вирви і по її краю (маса кожного від 1 до 5 кг), предмети або їх частини зі слідами бризантного або термічного впливу з прилеглої до вирви ділянки.

Зібрані сміття, пил, бруд та інші об'єкти повинні піддаватися детальному огляду на чистих аркушах білого паперу за допомогою мікроскопа, збільшувального скла, луп з підсвічуванням тощо. Використовуються і препарувальні голки, пінцети, магніти із змінним положенням робочих поверхонь, інше обладнання.

На предметах обстановки виявляються і фіксуються ознаки бризантної, термічної та фугасної дії вибуху, сліди розльоту фрагментів вибухового пристрою та їх залишки з частинками ВР, які не вибухнули або твердими продуктами вибуху (осколки корпусу, фрагменти і деформовані частини запобіжного механізму, залишки камуфляжу). Частки ВР, продуктів вибуху можна виявити на поверхнях предметів, звернених до центру вибуху. Незакріплені і легкі предмети обстановки відкидаються, деформуються і можуть містити сліди термічного впливу.

У центрі вибуху та ближній ділянці рекомендується повністю зібрати всі пилоподібні нашарування, взяти зразки ґрунту, рослинності, дробленого асфальту, бетону тощо, зробити змиви або зіскоби з предметів (по можливості вилучити їх хоча б частково). Необхідно пам'ятати, що крім кожного такого зразка необхідно брати контрольні зразки, робити зіскоб або змив з незабруднених слідами ВР об'єктів.

У середній ділянці на предметах обстановки зосереджені ознаки фугасної і сейсмічної дії: вигинання дверей і вікон, випадання стін, підняття і зрушення перекриттів, зрив елементів дахів, тріщини в сті-

нах будівель, відлами гілок і зрив листя з дерев, зрив одягу з тіла людини. Тут, як правило, знаходять середні за масою фрагменти ВП – залишки м'якої оболонки ВП, обривки дротів, вогнепровідного шнура, ізоляційної стрічки. На всіх цих об'єктах також є залишки ВР, якою був споряджений вибуховий пристрій та продуктів вибуху. У цій ділянці спочатку рекомендується провести ретельний візуальний пошук предметів з ознаками вибухового впливу, після чого взяти контрольні проби і зразки.

У дальній ділянці на предметах обстановки виявляються ознаки фугасної дії вибуху. Фугасна дія на цих відстанях втрачає свою інтенсивність, поширення повітряної ударної хвилі супроводжується тільки вибиванням скла, а із залишків ВП можна виявити середні та великі деталі й осколки (осколки металевого корпусу, готові осколкові елементи – гайки, болти тощо). У цій ділянці пошук об'єктів, що мають на собі слідові кількості ВП, залежить від конкретних обставин події.

Заключний етап огляду. На цьому етапі комплексно оцінюються і процесуально закріплюються всі отримані фактичні дані, що допоможуть надалі висунути версії про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, вирішити питання про організацію розшукових дій. Також вилучаються і упаковуються сліди і предмети, які можуть стати речовими доказами. Остаточо оформляються необхідні плани і схеми, де відзначаються місця основних руйнувань і пошкоджень речової обстановки, знаходження потерпілих, виявлення вилучених об'єктів, проб і місць знаходження контрольних зразків (із зазначенням відстаней відносно центру вибуху).

Завершується складання протокол огляду. Опис результатів огляду потрібно проводити від загального до окремого. У першу чергу дається характеристика навколишньої місцевості (будівлі або споруди), де стався вибух, центру (епіцентру) вибуху, потім вказується межі огляду території або приміщення. Описуються спосіб їх поділу на ділянки (сектори, квадрати), прийняті позначення, системи вимірювання відстаней, виявлені предмети (труп) і сліди вибуху, інші знайдені об'єкти, що можуть мати відношення до розслідуваної події, використані в роботі криміналістичні засоби. Виявлені і вилучені предмети, сліди, мікрооб'єкти фіксуються в протоколі. При описі останніх важливо вказувати спосіб їх виявлення та вилучення.

Попередні вибухотехнічні дослідження. Попереднє вибухотехнічне дослідження виконується спеціалістами-вибухотехніками, як правило, у невідкладних випадках. Цю роботу спеціаліст-вибухотехнік повинен проводити в тих межах, які йому визначає слідчий (прокурор, прокурор-криміналіст). За результатами попередніх досліджень, в тому числі і експрес-аналізів, складаються орієнтування, які можуть містити науково обґрунтовані відомості про причини і обставини вибуху; про основні характеристики і можливе джерело походження підірваного ВП, про матеріали, які використовувалися в його конструкції; рекомендації щодо подальшої роботи з виявленими об'єктами і слідами: як зберегти їх, які експертні дослідження провести.

Відомості у вигляді припущень спеціаліста-вибухотехніка до протоколу огляду місця події не заносяться та можуть використовуватись лише як орієнтуюча (пошукова) інформація. Наприклад, якщо на місці події виявлено залишки електронних схем, приймача або антени, спеціаліст може попередньо висловити свої судження про конструкцію і принципи дії ВП, зокрема про те, що він був радіокерований, з певним радіусом дії, а отже, не виключена можливість залишення правопорушником в межах видимості «об'єкта» пульта управління.

Грунтуючись на своєму досвіді і конкретно отриманих відомостях, спеціаліст може висловити припущення про професію особи, яка виготовила ВП, про її навички і спеціальні знання у військовій та промисловій вибуховій справі, в галузі хімії та технології виготовлення ВР, електроніки тощо. Коли на місці події виявлено вибуховий пристрій, що не вибухнув, спеціаліст може дати обґрунтування причин дефектного спрацювання, реальної небезпеки виявленого ВП або ВР.

Необхідно пам'ятати, що висновки попередніх вибухотехнічних досліджень використовуються, в першу чергу, для організації пошукової та розшукової роботи за «гарячими слідами».

12.4. Вибухотехнічна експертиза

Експертні вибухотехнічні дослідження проводити в повному обсязі мають можливість тільки експертні підрозділи ДНДЕКЦ МВС України, експертні підрозділи СБ України і НДІСЕ МІУ України.

Предмет конкретної вибухотехнічної експертизи визначається сукупністю питань, поставлених перед експертом та безпосереднім чином пов'язаний із завданнями, що нею вирішуються. Такі завдання поділяються на ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, ситуаційні та реконструкційні (відновлювальні).

До *об'єктів* вибухотехнічної експертизи відносяться матеріальні носії інформації та матеріали кримінального провадження. Різноманітність конструкцій, механізмів вибухових пристроїв, речовин, що здатні до вибуху, та їх непередбачене застосування, не дає можливості чітко визначити конкретне коло об'єктів даної експертизи.

Метою *ідентифікаційних вибухотехнічних досліджень* є встановлення індивідуальної totoжності об'єкта та цілого за його частинами. У певних ситуаціях можуть вирішуватися питання про встановлення загальної родової, групової (видової) приналежності декількох об'єктів, загального джерела походження порівнюваних зразків ВР, засобів ініціювання та інших вибухотехнічних виробів. Найчастіше результати цих досліджень лежать в основі доказування причетності певного кола осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Питання, що вирішуються ідентифікаційними дослідженнями:

1. Чи мають представлені зразки вибухових пристроїв (вибухових речовин і т.д.) спільну родову (групову) належність з вибуховим пристроєм (вибуховою речовиною і т.д.), виявленим на місці події?

2. Чи не становили раніше єдине ціле представлені на дослідження металеві осколки (або частини детонатора, або відрізки детонуючого шнура)? Якщо так, то до якого предмету вони відносяться, які форми і розміри цього предмета?

3. Чи є даний об'єкт частиною, елементом конкретного вибухового пристрою, наданого на експертизу?

4. Чи відповідає конструкція наданого вибухового пристрою представленим кресленнями, ескізами, малюнками, схемам?

Нерідко ідентифікаційні завдання вимагають додаткових спеціальних знань, що відносяться до інших родів криміналістичної експертизи. Наприклад, у деяких випадках факт контактної взаємодії встановлюється за допомогою трасологічної експертизи (ідентифікація вибухового пристрою за слідами інструментів, які були використані для його виготовлення, на корпусі тощо). Відповідно ці дослідження не входять в предмет судової вибухотехнічної експертизи.

Самостійну групу завдань складають *класифікаційні дослідження*. Метою таких досліджень є віднесення речовини або сумішей речовин до категорії ВР; виробу до категорії ВП, боєприпасів або макетів ВП; визначення їх групи, виду (моделі); встановлення приналежності частин і деталей до певного виду (типу), зразку вибухового пристрою; встановлення способу виготовлення вибухового пристрою і вибухової речовини.

Питання, що вирішуються класифікаційними дослідженнями:

1. Чи є представлений на дослідження предмет (сукупність предметів) вибуховим пристроєм або його засобом?
2. Чи є дана речовина (суміш речовин) вибуховою і до якого виду (ініціюючою, бризантною, металною, піротехнічною сумішшю) відноситься? Чи відноситься дана речовина до вибухонебезпечних або легкозаймистих?
3. Чи є представлені на дослідження об'єкти фрагментами (детальми або вузлами) вибухового пристрою?
4. Яким способом виготовлена дана вибухова речовина чи вибухонебезпечна суміш – промисловим, кустарним чи саморобним? Яке найменування (марка) представленої на дослідження вибухової речовини?

Метою *діагностичних вибухотехнічних експертних досліджень* є визначення стану та придатності вибухових речовин, вибухових пристроїв та їх окремих елементів до здійснення вибуху, оцінку їх уражаючих властивостей, причин і механізму їх руйнування або пошкодження.

За слідами на об'єктах-носіях можуть встановлюватись професійні якості особи, яка виготовила ВР і ВП (наприклад, наявність або відсутність професійних знань і навичок), що завжди має важливе значення для вирішення завдань з розшуку злочинців.

Питання, що вирішуються діагностичними дослідженнями:

1. Чи справний вибуховий пристрій (заводського виготовлення), якщо ні, то які причини несправності?
2. Чи придатний наданий на дослідження вибуховий пристрій (боєприпас) для здійснення вибуху? Якщо ні, то чи є на його деталях або частинах сліди, що вказують на відновлення втрачених властивостей?
3. Чи є в конструкції представленого на дослідження боєприпасу (піротехнічного виробу, сигнального, освітлювального, навчально-

імітаційного і т. п.) елементи переробки? Якщо так, то які саме і яке їх призначення?

4. Які засоби підризу (ініціювання) застосовуються в даному вибуховому пристрої (боєприпасі тощо), які їхні найменування та характеристика?

5. Якщо даний об'єкт є кустарним засобом підризу (спалаху), то які його конструкція, принцип дії та які предмети використані при його виготовленні?

Метою *ситуаційних вибухотехнічних досліджень* є визначення механізму вибуху за конкретних обставин, можливих наслідків у разі спрацьовування вибухового пристрою, встановлення місця розташування підричника в момент вибуху, наявності реальної небезпеки для людей, що знаходяться на різних відстанях від вибухового пристрою тощо.

Питання, які вирішуються проведенням ситуаційних досліджень:

1. Чи було на місці події застосовано вибуховий пристрій або ж стався об'ємний вибух газоповітряної (або ж іншої) суміші?

2. Чи є зафіксовані на місці події руйнування та пошкодження, результатом дії вибухового пристрою встановленої конструкції?

3. Які розміри небезпечної зони ураження даного вибухового пристрою і чи була реальна загроза для життя і здоров'я людей?

4. Де було закладено вибуховий пристрій і яке було його положення в момент вибуху?

5. Які дії потерпілого могли призвести або призвели до вибуху вибухового пристрою?

6. Чи міг відбутися мимовільний вибух даного вибухового пристрою і які дії або умови (їх інтенсивність) для цього необхідні?

До реконструкційних завдань судової вибухотехнічної експертизи належать: реконструкція вибухового пристрою за його залишками або слідами на предметах навколишнього середовища; реконструкція початкового місця розташування об'єктів та предметів навколишньої речової обстановки до вибуху.

В кримінальних провадженнях ці відомості важливі і для розшуку злочинців, і для доказування причетності до вчиненого конкретних осіб.

Питання, що вирішуються реконструкційними дослідженнями:

1. Яка форма, маса, розміри підірваного вибухового пристрою, виходячи із слідів вибуху на місці події?

2. Яка кількість вибухової речовини знаходилася у підірваному вибуховому пристрої, виходячи із слідів вибуху на місці події?

3. Де знаходився потерпілий у момент вибуху?

4. На якій відстані від епіцентру вибуху перебували конкретні елементи речової обстановки місця події?

5. Як розташовувалися об'єкти на місці події до вибуху?

Для вирішення деяких із перерахованих вище питань потрібно проводити комплексні дослідження – разом з експертами хіміками, медиками, криміналістами тощо. Наприклад, за допомогою комплексної медико-вибухотехнічної експертизи можна встановити радіус уражаючої дії вибухового пристрою і механізм травмування потерпілих під час вибуху, положення вибухового пристрою стосовно потерпілого в момент вибуху тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичної вибухотехніки, її предмет та завдання.
2. Поняття вибухової речовини та критерії її класифікації.
3. Види вибухових речовин залежно від умов застосування і цільового призначення.
4. Поняття та класифікація вибухових пристроїв.
5. Дії старшого СОГ одразу після прибуття на місце події за фактом кримінального вибуху.
6. Коли можна розпочинати огляд місця події за фактом вибуху безпосередньо слідчим?
7. Значення попередніх досліджень на місці події.
8. Завдання, що вирішуються за допомогою вибухотехнічної експертизи.
9. Поняття ситуаційних вибухотехнічних досліджень.
10. Питання, що вирішуються класифікаційними вибухотехнічними дослідженнями.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧЕРКУ (КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПОЧЕРКОЗНАВСТВО)

13.1. Загальні положення

криміналістичного почеркознавства

Письмо є засобом фіксації та зберігання думки людини, воно походить від звукового мовлення і є основним засобом спілкування людей. Оскільки письмо є знаковою системою фіксації мови, воно дає можливість за допомогою графічних елементів закріплювати мову в часі та передавати її на відстані. Письмо має дві відокремлені, хоча певною мірою пов'язані сторони: змістовну (виявляється у писемному мовленні, охоплює зміст, стиль і манеру викладення думок, лексику та інші змістовні характеристики письма) і графічну (виявляється у почерку, є системою вироблених рухів, що слугують для зображення літер, цифр, знаків). Графічна сторона письма становить предмет криміналістичного почеркознавства.

Криміналістичне почеркознавство – це підгалузь криміналістичного дослідження письма, що представляє собою систему знань про закономірності почерку, а також закономірності його розвитку й методи вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи.

Почерк – це зафіксована у рукописі, характерна для кожної людини і заснована на її письмово-рухових навичках, система рухів та інших прийомів, за допомогою яких виконується рукопис. Почерк залежить від рівня розвитку особи та її письмово-рухових навичок. Своєрідність почерку виявляється у певній сукупності загальних і окремих ознак.

Письмово-рухові навички складає сума навичок, вироблених у процесі навчання письму. Серед них виокремлюють: а) технічні навички (спосіб техніки письма, вірна поза, вміння держати письмове приладдя, тощо); б) графічні навички (вміння зображувати букви і з'єднувати

їх в слова); в) орфографічні навички (вміння вірно визначати звуки (фонеми) і виражати їх письмовими знаками).

У процесі формування письмово-рухових навичок головну роль відіграє анатомічна будова кисті руки людини, її м'язова система та органи чуття. Значну роль у формуванні почерку відіграє нервова система, за допомогою якої відбувається координація рухів.

До факторів, які впливають на формування письмово-рухових навичок можливо віднести

- внутрішні фактори, які обумовлені анатомічними властивостями людини (довжина кісткових важелів, рухливість суглобів, розвиненість м'язів, особливості зору тощо) та психофізіологічними властивостями (сприйняття, увага, пам'ять, тип нервової системи тощо);

- зовнішні фактори, які обумовлені позицією під час написання, умови письма, методи та прийоми навчання письму.

Протягом життя людини почерк розвивається та вдосконалюється. Під час навчання письму (початкова школа) людина лише виробляє свій індивідуальний почерк. Подальша письмова практика стабілізує індивідуальні ознаки і під кінець навчання в школі людина набуває індивідуального почерку. Така індивідуальність є однією з основних властивостей почерку, які використовуються з метою ідентифікації виконавця рукописного тексту. Практично вона виражається в наявності ознак, що рідко зустрічаються.

В основі навичок письма лежать тимчасові зв'язки, що виникають в корі великих півкуль головного мозку. Багаторазові вправи під час навчання письму призводять до створення складної і врівноваженої функціональної системи – динамічного стереотипу. Для того щоб повністю змінити свій почерк, необхідно виробити новий динамічний стереотип, що є практично неможливим, адже специфічні для письма певної людини нервові зв'язки виробляються і закріплюються протягом тривалого періоду часу, тому вони стають досить міцними, обумовлюючи утворення в почерку низки стійких ознак.

Однак, з цього не можна робити висновок про абсолютну стійкість почерку певної людини. Природні зміни почерку зумовлюються фізичним і психічним її станом, характером праці й іншими причинами, зокрема конкретними умовами виконання документу (матеріалами і приладами для письма, цільовим призначенням документу, положенням тіла його виконавця тощо). І все ж усі ці відхилення, навіть

найзначніші з них, є відносними. Почерк кожної людини за будь-яких змін завжди залишається індивідуальним, зберігає притаманну даній особі у певний період життя сукупність ознак, достатніх для ідентифікації.

До ідентифікаційних властивостей почерку належать наступні:

- *індивідуальність* – полягає у своєрідності, неповторності його у різних людей та у специфічних змінах, доповненнях та скороченнях щодо стандартного пропису, тобто наявності ознак, що рідко зустрічаються;

- *динамічна стійкість* – полягає у тому, що в різних умовах виконання письма сформовані писемно-рухові навички залишаються незмінними і відображають комплекс характерних саме йому ознак;

- *варіативність* – це стійка видозміна почерку однієї особи, виражена в її рукописах, і є засобом пристосування до різних умов їх виконання;

- *вибіркова мінливість* – здатність письмово-рухових навичок специфічним чином трансформуватися, тобто видозмінюватися в результаті впливу різноманітних зовнішніх чи внутрішніх «збиваючих» факторів. При цьому в рукописах спостерігаються часткові зміни почерку, характер яких залежить від виду і ступеня впливу «збиваючих» факторів та індивідуальних особливостей письмово-рухової навички особи, яка виконувала рукопис.

Криміналістичне почеркознавство особливу увагу приділяє визначенню ознак і дослідженню *підписів* з метою ідентифікації їх виконавця. Підпис є особливим видом рукопису, що відображає прізвище особи у вигляді букв або (та) умовних письмових знаків, що має засвідчувальне значення. Від звичайного почерку він відрізняється обсягом графічного матеріалу та особливістю виконання окремих знаків (монограма, розчерк тощо).

Розрізняють підписи від імені існуючої особи та від імені вигаданої, підписи навмисно чи ненавмисно змінені. Причиною останніх можуть біти незвичні умови написання (наприклад, вертикальна поверхня, відсутність зорового контролю, надмірно низька температура повітря на якому виконувався підпис тощо).

Дослідження підписів здійснюється на основі загальних методик дослідження почеркових об'єктів з урахуванням особливостей почеркового матеріалу, що міститься у них.

13.2. Ознаки почерку

Індивідуальність почерку проявляється в його ознаках, які поділяються на *загальні* і *окремі*. Загальні ознаки характеризують систему рухів, властиву почерку взагалі (мають групове значення), а окремі – особливості рухів під час виконання окремих букв і цифр та їх елементів.

До *загальних ознак почерку* відносять ознаки, що: а) відображають ступінь і характер сформованості письмово-рухових навичок; б) відображають структуру рухів за їх траєкторією; в) характеризують просторову орієнтацію (розміщення) рухів.

1. Загальні ознаки почерку, що відображають ступінь та характер сформованості письмово-рухових навичок:

1.1. *Виробленість почерку* – рівень володіння технікою письма, що проявляється в здатності особи виконувати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами відповідно до загальноприйнятої системи скоропису. Її складовими елементами виокремлюють *темп* і *координацію рухів* під час виконання письмових знаків та їх з'єднань. Ступені виробленості почерку поділяють на високу, середню і малу (проміжні градації: вища за середню, нижча за середню).

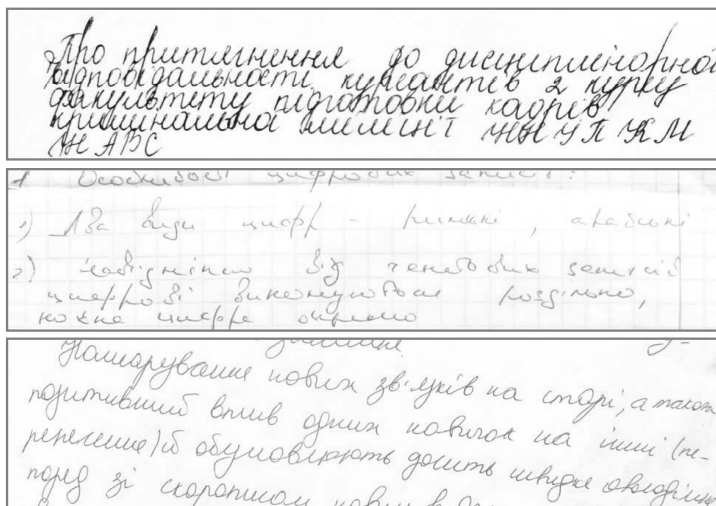

Рис. Високотовироблений почерк (зверху); середньовироблений почерк (посередині); маловироблений почерк (знизу)

Темп письма – ознака почерку, яка відображає швидкість виконання рукопису. Він поділяється на: звичний темп, який може бути повільним, середнім, швидким; та незвичний темп, який буває уповільненим або прискореним.

Координація рухів – ознака почерку, яка відображає узгодженість (точність) рухів особи, яка виконує рукопис, й залежить від ступеня та якості сформованості письмово-рухових навичок, а також умов виконання письма. Координація буває високою, середньою, низькою й зниженою (проміжні градації: вища за середню, нижча за середню).

2. *Складність почерку* – проявляється у конфігурації букв та наближеності їх до прописів. Виділяють почерки: простий, спрощений, ускладнений.

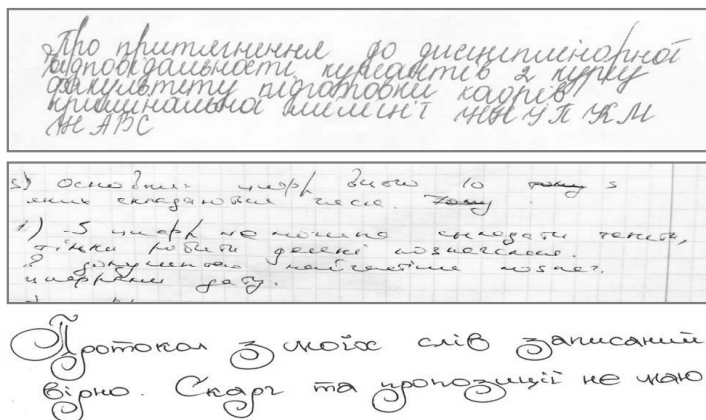

Рис. Простий почерк (зверху); спрощений почерк (посередині); ускладнений почерк (знизу)

2. Загальні ознаки почерку, що відображають структуру рухів за їх траєкторією:

2.1. *Переважає форма букв* – дугова, прямолінійно-дугова, звичайна, кутаєста, округлена, змішана.

2.2. *Розміри букв* – визначають за висотою малих букв: малий (до 2 мм), середній (від 2 до 4 мм), великий (понад 4 мм). Ознака вважається сталою, однак розміри букв можуть дещо змінюватися, не саме з метою підробки почерку, а залежно від цільового призначення певного документа і розташування у ньому граф.

2.3. *Нахил букв* – визначають за розташуванням відносно вертикалі повздовжніх осей переважної більшості букв. За цією підставою розрізняють вертикальний, правопохилий, лівопохилий почерк.

2.4. *Переважний напрям руху* – характеризує почерк щодо ступеня округлості овальних елементів букв (зокрема, «а», «б», «о», «р», «ф» тощо), напрямів їх виконання, деяких інших елементів (правокружний, лівокружний).

2.5. *Розгін почерку* – характеризує відносні розміри ширини і висоти букв. Стиснутим (малого розгону) є почерк якщо ширина бук і проміжків між ними є меншою за їх висоту. Почерк середнього розгону передбачає приблизну рівність висоти й ширини букв та проміжків між словами. Розгонистий (великого розгону) визначають почерк якщо ширина букв і проміжків між словами більша за висоту.

2.6. *Зв'язність почерку* – безперервність виконання певної кількості письмових знаків без відриву письмового приладу від паперу і розташування розривів між буквами. Мала зв'язності почерку – безперервне виконання 2–3 букв, середня – 5–6 букв, висока – понад 6 букв.

2.7. *Натиск* – загальна інтенсивність і розподіл зусиль на пишущий прилад під час виконання рукопису. Визначається за ступенем і характером натиску: сильний – ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів більш ніж удвічі; середній – ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів удвічі; слабкий – ширина основних штрихів приблизно дорівнює ширині з'єднувальних штрихів.

3. Загальні ознаки почерку, що характеризують просторову орієнтацію (розміщення) рухів (окомірні) – становлять особливу групу загальних ознак. Вони характеризуються розміщенням елементів тексту і дають певне уявлення про навички особи використовувати площину аркушу паперу під час написання окремих частин тексту, що зорієнтовані відносно один одного (наприклад, при виборі місця на аркуші паперу для виконання дати, підпису тощо). Ці ознаки мають значну сталість, зазвичай не піддаються істотним змінам при спробі навмисно змінити почерк.

До загальних ознак почерку, що характеризують просторову орієнтацію (розміщення) рухів, відносять:

– розміщення звернень, заголовків, дат, надписів, нумерації сторінок відносно основного тексту і величина пробілів між ними;

- наявність і розташування полів у рукописі. Розрізняють: ліві і праві; за розміром малі (до 1 см), середні (1–3 см), великі (понад 3 см), за конфігурацією: прямі, зигзагоподібні, зі звуженнями або розширенням донизу;
- розмір інтервалів між словами і рядками;
- розміщення рядка письма відносно лінії бланкових граф та розлінованих аркушів;
- розташування, напрям та форма рядків на нерозлінованих аркушах паперу (горизонтальний, хвилястий, з опусканням або підйомом);
- розташування розділових і надрядкових знаків відносно слів, лінії рядка;
- наявність, розміри абзацних відступів за розміром: малі (до 1 см), середні (1–3 см), великі (понад 3 см);
- розташування дефісів і знаків переносу відносно середньої лінії буквеного рядка (на лінії, вище чи нижче неї, під кутом).

Окремі ознаки почерку містять найбільшу ідентифікаційну інформацію про особу виконавця рукопису. Їх сукупність складає індивідуальний почерк. Вони в меншій мірі, ніж загальні ознаки, зазнають змін під час навмисної чи звичайної зміни почерку.

До окремих ознак почерку належать:

1. Ознаки, що відображають ступінь і характер сформованості письмово-рухових навичок:

- будова букв за ступенем складності: проста (наближається до прописів), ускладнена, спрощена, спрощена й ускладнена одночасно;
- будова букв за конструкцією в цілому: друкований або стилізований варіант у скорописі; написання одного письмового знаку за типом іншого; за спеціальною конструкцією.

2. Ознаки, що відображають структурні характеристики рухів:

- форма рухів при виконанні букв та їх елементів: прямолінійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, хвиляста, кута́ста, трику́тна, зворотно-прямо́лінійна, зворотно-дугова, сполучення різних форм;
- форма рухів при з'єднанні букв та їх елементів: прямо́лінійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, хвиляста, кута́ста, трику́тна, зворотно-прямо́лінійна, зворотно-дугова;
- напрямки рухів при виконанні букв та їх елементів, в тому числі відносний;

- протяжність рухів при виконанні букв та їх елементів: збільшена, зменшена, однакова;
- вид з'єднання рухів при виконанні букв та їх елементів: суцільний, інтервальний;
- кількість рухів при виконанні букв та їх елементів: збільшена або зменшена відносно прописів;
- послідовність рухів при виконанні елементів букв (порушення послідовності рухів, передбаченої прописами);
- спосіб початку та закінчення рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів (крапкою; рефлекторним штрихом; зворотно-прямолинійним штрихом; штрихом невизначеної конфігурації).

3. Ознаки, що відображають просторову орієнтацію (відносне розміщення) рухів, якими виконуються букви та їх елементи:

- розміщення рухів по горизонталі при виконанні букв та їх елементів;
- розміщення рухів по вертикалі при виконанні букв та їх елементів;
- розміщення точок початку, закінчення, з'єднання, перетинання рухів при виконанні букв та їх елементів;
- розміщення рухів при виконанні розділових знаків.

13.3. Вимоги до порівняльних зразків почерку

Для проведення почеркознавчої експертизи експерту надаються вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації.

Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, які достовірно виконані певною особою до початку кримінального провадження, і не пов'язані з його обставинами; *умовно-вільними* є зразки почерку та підпису, виконані певною особою до початку кримінального провадження, але пов'язані з його обставинами або виконані після початку кримінального провадження та є як пов'язаними з обставинами розслідуваного кримінального правопорушення так і не пов'язаними з ними; *експериментальні зразки* почерку та підпису виконуються за завданням особи, яка призначила експертизу.

Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів кримінального провадження слідчий повинен пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації. У документі, що є підставою для проведення експертизи, зазначаються документи, в яких містяться вільні, умовно-вільні зразки почерку та підпису особи.

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта (форма № 1), паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис тощо).

Вільні зразки за змогою повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості тощо), за його змістом та цільовим призначенням.

Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, необхідно за змогою надати вільні зразки аналогічного характеру.

Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджувального об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, взяті з рукописного тексту, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки необхідно прискорити.

У разі коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіж-

ні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка.

Якщо розташування підпису, що досліджується, не визначається характером документа, експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах як лінованого, так і нелінованого паперу.

Після нанесення 10–15 експериментальних підписів аркуші паперу треба міняти.

Якщо рукописний текст, що досліджується, виконано друкованими літерами і цифрами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним тощо), експериментальні зразки на другому етапі також повинні бути виконані друкованими літерами і цифрами або відповідним шрифтом.

Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту неприпустиме.

Якщо вбачаються підстави, що виконавець досліджуваного рукописного тексту намагався змінити свій почерк (писав лівою рукою, з іншим нахилом тощо), додатково відбираються зразки, виконані таким самим чином.

Якщо дослідженню підлягає рукописний текст, то вільні та експериментальні зразки надаються у вигляді текстів. При дослідженні підписів та обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) вільні та експериментальні зразки надаються як у вигляді відповідних текстів (записів), так і у вигляді підписів.

Експериментальні зразки посвідчуються органом, що призначив експертизу. У посвідчувальному написі зазначаються прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо).

Як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст (запис), тим більша потреба у вільних зразках. Вільні зразки підпису надаються за змогою не менше ніж на 15 документах, експериментальні – у кількості не менше 5–8 аркушів.

Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше

ніж на 10–15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Під час вилучення вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, необхідно відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному.

Під час відібрання експериментальних зразків підпису особи, від імені якої виконано підпис, необхідно запропонувати їй розписатися всіма застосовуваними нею варіантами підписів.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються відбирання та надання зразків, не було можливості, про це слід вказати в документі про призначення експертизи.

У випадку необхідності дослідити велику кількість почеркових об'єктів, їх доцільно розділити на групи (за особами, від імені яких виконано підписи, епізодами кримінального провадження, видами документів тощо) і за кожною групою призначити окрему експертизу.

Документи кожної групи доцільно пронумерувати (у вільних від тексту місцях), вказати один раз у документі про призначення експертизи назву документа і його порядковий номер та надалі посилатись тільки на порядковий номер документа.

Якщо виникають труднощі, пов'язані з призначенням багатооб'єктних експертиз підписів, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста).

У документі про призначення експертизи слід вказати на встановлені особливі обставини виконання рукописного тексту, які могли вплинути на змінення ознак почерку (незвична поза або незвичний стан виконавця тощо). Якщо є дані, що виконавцем є особа, в якій порушена координація рухів, про це також слід повідомити експерта. У разі виконання рукописного тексту особою похилого віку потрібно надати відомості про рік її народження і стан здоров'я на момент можливого виконання об'єкта почерку, що досліджується.

Достатність та якість наданих для проведення експертизи зразків почерку та підпису особи визначаються експертом у кожній конкретній експертній ситуації.

Критерієм достатності обсягу порівняльного матеріалу вважається надання такої його кількості, за якою можливо виявити індивідуальність, варіативність та стійкість ознак в досліджуваному об'єкті і зразках почерку (підпису) певного виконавця.

13.4. Почеркознавча експертиза

Предметом почеркознавчої експертизи є фактичні обставини кримінального провадження, що підлягають встановленню на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства, яке структурно входить до розділу криміналістичної техніки.

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань (рукописні тексти, короткі записи, цифрові записи і підписи).

Основним *завданням* почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису.

Орієнтовний перелік *ідентифікаційних питань*, що вирішуються почеркознавчою експертизою:

- ким із зазначених осіб виконано рукописний текст або його частина?
- ким із конкретних осіб виконано цифрові записи?
- чи виконані тексти різних документів або різних частин даного документа однією особою?
- чи виконаний підпис від імені певної особи цією особою або іншою певною особою?
- чи виконаний текст документа і підпис у ньому однією особою?

Почеркознавчою експертизою вирішуються також і *неідентифікаційні завдання*, а саме:

- встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають (природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фар-

макологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: спотворення письма зміненими рухами);

– визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо.

Орієнтовний перелік *діагностичних питань*, що вирішуються почеркознавчою експертизою:

– чи придатний певний текст для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця?

– чи виконано рукопис навмисно зміненим почерком (скорописним, друкованим, незвичною рукою)?

– чи виконано підпис із зміною його ознак?

– чи виконано текст (підпис) з наслідуванням почерку (підпису) певної особи?

– чи виконано рукопис (підпис) у незвичних умовах?

– чи перебувала особа, яка виконала рукопис (підпис), у незвичайному стані?

– чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

– чи виконано спірний рукопис двома особами одночасно?

– який час минув після виконання тексту і підпису (при значному розриві у часі)?

Методика дослідження всіх видів почеркових об'єктів визначається загальними правилами здійснення криміналістичної ідентифікації. Вона складається з наступних стадій: попереднє ознайомлення з матеріалами; роздільне дослідження; порівняльне дослідження; оцінка результатів порівняльного дослідження та формулювання висновків експерта.

Під час *попереднього ознайомлення з матеріалами* здійснюється ретельний огляд наданих експерту текстів (підписів) і зразків та визначається достатність останніх, вивчаються поставлені на вирішення експертизи питання, визначається їх повнота і коректність, а також виявляються сліди підробок з метою подальшого техніко-криміналістичного дослідження даного документа.

На стадії *роздільного дослідження* здійснюється роздільне дослідження текстів спірного документа і зразків з метою виявлення загальних ознак почерків, окремих ознак букв та їх комбінацій, варіантів

написання окремих знаків. Створюються спеціальні таблиці-розробки з розміткою характерних ознак букв, їх елементів і сполучень.

Під час *порівняльного дослідження* виявлені ознаки зіставляють, а результати заносять до спеціальних об'єднаних таблиць-розробок, в яких чітко відзначають збіги та розбіжності ознак. Ці таблиці утворюють необхідний матеріал для завершення ідентифікаційного процесу певним висновком.

На стадії *оцінки результатів порівняльного дослідження і формулювання висновків експерта* експерт оцінює збіг і відмінність кожної групи ознак почерку, а потім сукупність усіх ознак. Ознаки, що збігаються оцінюються з позиції їх оригінальності, поширеності, а ті, що різняться, – головним чином, з погляду їх стійкості (стійкі чи з'явилися внаслідок навмисного спотворення почерку або його звичайної зміни тощо).

Почерк внаслідок дії низки причин *зазнає звичайних змін*. Цими причинами може бути незвична обстановка (незвична поза, письмове приладдя, матеріал письма). При цьому почерк істотно не змінюється і ідентифікація виконавця рукопису є можливою.

Впливає на почерк і стан алкогольного сп'яніння, фізичне стомлення, холод, психофізіологічний стан. У цих випадках звичайні зміни почерку можуть бути значними і ускладнюють дослідження. Проте в більшості це стосується лише частини ознак, тому ідентифікація особи виконавця рукописного тексту є можливою.

Значно змінюється почерк осіб, які перебувають у хворобливому стані (важкий фізичний недуг, нервові чи психічні захворювання). Зміни, що відбуваються внаслідок цього в почерку, часто ускладнюють ідентифікацію особи виконавця.

Досліджуючи звичайні зміни почерку, експерт установлює як збіг, так і відмінності цих ознак.

Певні особливості є в дослідженні почерку, що *зазнав навмисних змін*. Навмисна зміна, викривлення почерку виявляється в скорописному маскуванні, виконанні тексту з наслідуванням друкованого чи почерку іншої особи, лівою рукою тощо. Експерт в кожному випадку дослідження зустрічається з ознаками звичайного почерку і з ознаками, що з'явилися в ньому внаслідок змін (викривлення або наслідування). Основна особливість дослідження полягає у тому, що експерт повинен

виявити всі ознаки, які виникли внаслідок викривлення, і визначити спосіб викривлення, потім визначити стійкі ознаки і оцінити їх з погляду достатності для індивідуалізації почерку конкретної людини.

Також особливостями відзначається й дослідження *цифрових записів*. Такі записи є своєрідним почерковим матеріалом. Їх обмежена кількість (десять), простота виконання, часто без з'єднання одного з одним створюють труднощі під час ідентифікації особи виконавця. В разі необхідності експерт може порівнювати цифрові записи з відповідними буквеними. Незважаючи на певні труднощі ідентифікація виконавця цифрових записів також є можливою.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичного почеркознавства.
2. Поняття та властивості почерку.
3. Фактори, які впливають на формування письмово-рухових навичок людини.
4. Характеристика загальних ознак почерку та їх криміналістичне значення.
5. Характеристика окремих ознак почерку та їх криміналістичне значення.
6. Види зразків почерку та вимоги до них.
7. Предмет, об'єкти, завдання почеркознавчої експертизи.
8. Методика почеркознавчої експертизи.
9. Питання, що вирішує почеркознавча експертиза.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ АВТОРОЗНАВСТВО

14.1. Загальні положення

криміналістичного авторознавства

Кожна людина (автор) характеризується певною манерою викладення змісту тексту (має свій стиль), загальним рівнем грамотності, граматичними особливостями мовлення, словарним запасом. Усе це в сукупності у різних людей різне і, зазвичай, не може змінюватися за бажанням особи.

Криміналістичне авторознавство – підгалузь криміналістичного дослідження письма, що вивчає закономірності формування писемного мовлення і розробляє на їх основі методи встановлення конкретно-го автора або його особистісних даних (стать, вік, освіта, професія і ін.).

Предметом криміналістичного авторознавства є встановлення фактичних даних про особистість автора документа. Безпосереднім об'єктом експертного дослідження є писемне мовлення та загальні (лексико-фразеологічні, синтаксичні, стилістичні, орфографічні, пунктуаційні) й окремі (стійкі мовні порушення, використання певних мовних засобів і ін.) мовні навички, які проявляються в ньому. В основі таких досліджень лежить система наукових знань про умови і закономірності мовної поведінки людини, відомості з лінгвістики, зокрема фразеології, граматики й інших галузей знань про мову і писемне мовлення.

В останні роки все частіше письмовий спосіб складання документів замінюється звуковим, електронним, а писемне мовлення – «мовою» формул, комп'ютерних програм, кодів та шифрів. Авторство таких документів також потребує свого встановлення. Необхідність розширення у даний час об'єктів криміналістичного авторознавства, розроблення методик встановлення авторства документів, виконаних за

допомогою комп'ютерних та інших сучасних інформаційних технологій, розширює сферу взаємодії авторознавства з іншими галузями знань. У даний час воно не може обмежуватися взаємозв'язком лише з почеркознавством.

Під *писемним мовленням* розуміється характерна для кожної особи, яка пише, сукупність мовних засобів для письмового викладення своїх думок; вираження думок людини за допомогою різних мовних засобів (синтаксису, орфографії, лексики, пунктуації, стилістики). Для кожної людини визначається стилем викладання, словниковим складом, загальним рівнем грамотності та характеризується індивідуальністю і відносною сталістю.

Писемне мовлення індивіда розглядають як складну саморегульовану систему, основу функціонування якої складає комплекс різних мовленнєвих та інтелектуальних навичок. До мовленнєвих навичок відносяться: лексичні, граматичні (синтаксичні, морфологічні), орфографічні, пунктуаційні. Інтелектуальні навички (навички мислення) – визначають спосіб пізнання дійсності, притаманний людині та обумовлений її індивідуальним досвідом і особливостями психіки. Писемне мовлення як спосіб вираження думок відображає змістовну сторону письма. Таким чином на відміну від почеркознавства, авторознавство вивчає не графічну сторону письма, а його зміст.

Формування писемного мовлення, тобто утворення стійкого та індивідуального комплексу особливостей, підпорядковується загальним законам формування будь-якої навички. Писемно-мовленнєвий навик складається, подібно до почеркового (писемно-рухового), під впливом внутрішніх (суб'єктивних) і зовнішніх (об'єктивних) факторів. До внутрішніх факторів можливо віднести особливості протікання нервових процесів, рівень інтелектуального розвитку, культурний рівень та ін. До зовнішніх факторів, що беруть участь у формуванні особливостей писемного мовлення, відносяться мовне середовище, освітній і культурний рівень вчителів, членів сім'ї, друзів, співробітників, вплив засобів масової культури та ін.

Оволодіння писемним мовленням і формування стійкого писемно-мовленнєвого навичу в основному проходить ті ж стадії, що й писемно-руховий навик. Навчання розпочинається з оволодіння писемним мовленням за зразками – нормами літературної мови, тобто з такої

сукупності слів і речень, яка загальноновизнана правильною. На цій стадії навчання процес писемного мовлення повністю контролюється свідомістю.

У дитинстві і ранній юності формується наглядний і ситуативний типи мислення, розмовний стиль мовлення. У старших класах школи і під час подальшого навчання відбувається формування категоріального типу мислення, оволодіння нормами мовлення, публіцистичним і науковим стилем. На завершальній стадії навчання і формування особистості, коли спосіб життя людини стабільний, її писемно-мовленнєві навички набувають відносної стійкості, особливо це стосується навичок користування складними нормами, зокрема стилістичними.

Оволодіння навичками писемного мовлення, що відбувається в одних і тих же повторюваних внутрішніх і зовнішніх умовах, супроводжується появою елементів автоматизації процесу писемного мовлення, однак, тут воно менш виражене у порівнянні з писемно-руховим процесом. У процесі подальшої практики до писемного мовлення вносяться особливості, обумовлені професією, видом діяльності: наукової, виробничої, комерційної і ін. Усе це формує індивідуальність писемного мовлення.

Ознаки писемного мовлення поділяють на загальні та окремі. *Загальні ознаки* характеризують писемне мовлення в цілому (володіння навичками пунктуаційного, орфографічного, лексико-фразеологічного, синтаксичного, стилістичного та іншого характеру). Да них, зокрема, відносяться наступні:

Ступінь володіння писемним мовленням може бути високим (логічна послідовність і глибина викладення думок, використання різноманітних засобів мовлення, ерудиція, словниковий запас та ін.), середнім (менш висока ступінь розвитку стилістичних і лексичних навичок та менш суворі послідовність викладення думок, аргументація, словарний запас не настільки великий і ін.) і низьким (ступінь розвитку стилістичних і лексичних навичок ще на більш низькому рівні, і зазвичай, низька грамотність).

Загальний рівень грамотності визначає ступінь володіння правилами письма на певній мові (кількість орфографічних і синтаксичних помилок).

Ступінь розвитку лексичних навичок визначається обсягом словникового запасу, культурним і професійним рівнем людини, національними і побутовими умовами та ін. Лексику будь-якої мови в основному формують слова, що використовуються усіма хто говорить цією мовою, і в меншому ступені слова, що використовуються в певному соціальному середовищі, колективі, а також слова професійного, жаргонного і архаїчного характеру.

Ступінь розвитку стилістичних навичок характеризує форма викладу думок, загальна побудова писемного мовлення (архітектоніка), типи речень які найчастіше зустрічаються, ознаки символіки, скорочень та ін.

Окремі ознаки писемного мовлення характеризують індивідуальні сторони, елементи писемного мовлення конкретної людини, що проявляються в стійких лексичних, стилістичних особливостях і граматичних помилках. Неповторна своєрідність життєвих умов формування особистості обумовлює володіння кожною людиною індивідуальним набором писемно-мовленнєвих норм, які зумовлюють формування неповторності, індивідуальності мовних навичок. Такі особливості і є основою для ідентифікації автора певного тексту. До окремих ознак відносять орфографічні і стилістичні помилки; своєрідне виконання розділових знаків, побудова речень; формально-логічні навички писемного мовлення, зокрема, інтелектуальні навички сприймання наочної дійсності, аргументації, оцінки, акцентуації та ін.

14.2. Вимоги до порівняльних зразків писемного мовлення

Успішне вирішення ідентифікаційних завдань авторознавчої експертизи залежить від якості і обсягу порівняльного матеріалу. Тому, під час підготовки до її проведення слідчий повинен зібрати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації.

Під *зразком писемного мовлення* розуміють текст, автором якого без сумніву є особа, яка підлягає ідентифікації. Записи окремих слів, словосполучень, а іноді навіть окремих речень, не можуть розглядати-

ся як зразки писемного мовлення, придатні для вирішення питань авторства. Це повинен бути саме текст відповідного обсягу.

Вільними зразками писемного мовлення є тексти, складені особою, що підлягає ідентифікації, поза зв'язком з кримінальним провадженням, в якому призначена авторознавча експертиза і до початку досудового розслідування. Вони є найбільш інформативним, в ідентифікаційному розумінні, порівняльним матеріалом. У випадку їх належного обсягу, експерт має можливість отримати уявлення про особливості мовленнєвої поведінки особи, яка підлягає ідентифікації, у певній ситуації писемного спілкування.

Вкрай важливою вимогою до вільних зразків писемного мовлення є достовірність їх походження. Під час отримання вільних зразків писемного мовлення, необхідних для проведення авторознавчої експертизи, іноді не можна покладатися на ті або інші офіційні відомості, що підтверджують авторство певної особи. Так, авторство творів виконаних особою у середній школі чи закладі вищої освіти, є далеко не безспірним, а тому до таких зразків потрібно відноситися з певною пересторогою.

Основними характеристиками вільних зразків писемного мовлення є наступні:

- за мовою викладення (виконані на тій мові, що й досліджуваний документ);
- за часом виконання (виконані приблизно у той же період, що й досліджуваний текст, тобто між виконанням досліджуваного тексту і тексту-зразка розрив у часі повинен складати не більше п'яти років);
- за приналежністю до певного стилю і форми мовлення (повинні бути виконані в рамках одного стилю (розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного, наукового) і однієї форми писемного мовлення, що й досліджуваний документ);
- за адресатом мовного спілкування (повинні бути схожі з досліджуваним документом, адже мовні елементи тексту варіюються залежно від того, в яких стосунках (службових, особистісних) знаходяться автор і адресат, протягом якого часу та ін.);
- за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо);

- за чіткістю відображення властивостей навички (тексти, що піддавалися редагуванню іншими особами, або виконані в стандартизованій (типовій) формі мало придатні для дослідження, оскільки при цьому властивості навички автора можуть бути суттєво спотворені);
- за станом автора (у випадку наявності відомостей, що автор досліджуваного тексту у період його створення знаходився в незвичному стані, бажано, за можливості, надати зразки, складені в аналогічному стані).

Умовно-вільні зразки – це тексти, самостійно складені особою, яка підлягає ідентифікації, пов'язані з кримінальним провадженням (пояснення, скарги, заяви тощо), а також тексти, складені після досліджуваного документа.

Експериментальними зразками писемного мовлення є тексти, що складені особою, яка підлягає ідентифікації, на пропозицію і в присутності слідчого, спеціально для проведення авторознавчої експертизи.

Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується, у вигляді самостійного твору.

Під час відбирання експериментальних зразків особі, яка підлягає ідентифікації, пропонується скласти текст на вільно обрану нею тему, аналогічну досліджуваному тексту за функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за функціональним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка повинен бути орієнтовно 100 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, відбираються зразки у вигляді текстів на інші теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками відрізняються від документа, що досліджується.

При визначенні характеру й обсягу експериментальних зразків орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), враховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків.

Загальний обсяг експериментальних зразків має складати не менше ніж 5 самостійно складених текстів на вільну тему, а також на тему, близьку до теми досліджуваного тексту.

Остаточна достатність (та якість) порівняльного матеріалу оцінює експерт з урахуванням конкретної експертної ситуації. Поряд із зразками писемного мовлення можуть використовуватися зразки усного мовлення у вигляді аудіозаписів. Вимоги до таких зразків співпадають з вищезазначеними, специфіка полягає лише у тому, що отримання таких експериментальних зразків не повинно супроводжуватися свідомою зміною мовних властивостей ймовірного автора, що досягається особливими умовами здійснення аудіозапису, при цьому важливо не поєднувати проведення двох різних процесуальних дій – отримання зразків мовлення і допит.

Готуючи зразки писемного мовлення, важливо щоб вони найкраще відповідали досліджуваному документу за характеристиками ситуацій писемного спілкування.

Призначаючи авторознавчу експертизу, слідчому рекомендується дотримуватися основного правила щодо відбору зразків для дослідження – чим менший обсяг досліджуваного тексту, тим більшу кількість зразків потрібно надати експерту; чим менше відповідають зразки вимогам зіставлення, тим більше їх потрібно. Однак, слід врахувати, що кількістю далеко не завжди можна компенсувати належну якість. Експертна практика свідчить, що при дотриманні вказаних вище вимог, обсяг порівняльного матеріалу при ідеальному збігу функціональних стилів повинен перевищувати обсяг досліджуваного матеріалу в 10–15 разів, а в інших, менш сприятливих випадках, цей коефіцієнт збільшується ще в 2–5 разів.

Слідчому необхідно позначити кожний зразок, тобто вказати, що це вільний, умовно-вільний або експериментальний зразок писемного мовлення певної особи (зазначити її прізвище, ім'я, по батькові), та позначити це своїм підписом.

Типовою помилкою, що є поширеною в ході підготовки до призначення авторознавчої експертизи, є ігнорування слідчими можливості консультації з експертом-авторознавцем відносно предмета майбутньої експертизи, формулювання запитань на експертизу, повноти та якості зібраних для дослідження матеріалів, в тому числі, зразків писемного

мовлення, термінів проведення авторознавчої експертизи. В окремих випадках доцільним є обговорення з експертом-авторознавцем питання про можливість проведення комплексної експертизи, оскільки предмет дослідження може виходити за межі його компетенції.

14.3. Авторознавча експертиза

Предметом авторознавчої експертизи є фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та умов складання мовного повідомлення, що встановлюються експертом на основі спеціальних знань при дослідженні документів та інших матеріалів.

Об'єктом авторознавчої експертизи є текст мовного повідомлення або його фрагмент, як реалізація мовних навичок людини (продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній формі).

Завданнями авторознавчої експертизи є:

- встановлення (ототожнення) автора конкретного документа (цілого чи окремого його фрагмента) (ідентифікаційні завдання);
- визначення умов, особливостей складання тексту, факту викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо (діагностичні завдання).

У межах ідентифікаційних завдань встановлюється авторство тексту конкретної людини, а також належність невідомому автору декількох анонімних текстів (при цьому може бути встановлено, що один документ виконаний декількома авторами, а також, що виконавець і автор документа різні особи). Ідентифікаційні завдання можуть вирішуватися не лише стосовно авторів текстів, а й їх виконавців, оминаючи почеркові, машинописні, набірні та інші навички останніх.

У сучасних умовах розвитку мобільної телефонії поширеним стало електронне спілкування через мобільні термінали-комунікатори (телефони). Користування короткими текстовими повідомленнями (СМС) поступово набуває рис окремого жанру спілкування. Внаслідок чого проведення ідентифікаційних досліджень, з метою встановлення автора таких текстів, є особливо актуальним. Основними відмінностями СМС-повідомлень є стислість та особистий (не публічний) характер

змісту. Однак, саме ці ознаки й надають можливість встановлювати автора такого невеликого тексту. Індивідуальна сукупність ознак мовлення встановлюється завдяки декільком чинникам: 1) обсяг СМС-повідомлення обмежений, тому автор змушений швидко вигадати, яким чином можна виразити максимум змісту мінімумом знаків; 2) свідомо чи підсвідомо автор набирає влучні фрази, розташовує акценти, вводить ключові слова, намагаючись донести зміст висловлювання до адресата, саме це й індивідуалізує автора такого СМС-повідомлення.

Орієнтовний перелік *ідентифікаційних питань*, що вирішуються авторознавчою експертизою:

- чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?
- чи є певна особа автором декількох різних текстів?
- чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?
- чи даний текст складений кількома авторами?

Для вирішення ідентифікаційних завдань на авторознавчу експертизу крім досліджуваних текстів необхідно направити ще й порівняльні зразки.

В ході вирішення діагностичних завдань за ступенем і характером мовленнєвих навичок визначається групова приналежність автора. Якщо текст документу виконаний українською (або іншою) мовою, структурні особливості досліджуваного тексту дозволяють встановити, чи є українська (або інша) мова рідною для його автора. Наявність у досліджуваному тексті жаргонних слів, професійних термінів, а також слів і виразів, що використовуються у певній місцевості, у сукупності з іншими ознаками писемного мовлення, дозволяє вирішити питання про можливу професію, місце формування мовленнєвих навичок автора та ін. Можливим є також встановлення незвичного тимчасового психофізіологічного стану автора або виконавця певного тексту на момент створення або виконання останнього, а також наявності у автора стійкої патології мовленнєво-мисленних процесів без постановки діагнозу. При цьому, аналіз тексту дає можливість діагностувати емоційний стан автора в ході викладення окремих думок, стан операційної напруги як наслідку відсутності навичок комп'ютерного набору, упорядкування тексту в умовах дефіциту часу, під диктовку та ін., а також стану емоційної напруги, який виникає в екстремальних ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю.

Орієнтовний перелік *діагностичних питань*, що вирішуються авторознавчою експертизою:

- які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом?
- якою є основна мова спілкування певної особи – автора даного тексту?
- яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора даного тексту?
- чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів?
- чи складено текст документа особою самостійно або під диктовку чи його виконано шляхом переписування?
- чи складений текст документа зі свідомим перекручуванням ознак писемного мовлення?

Для вирішення діагностичних завдань на авторознавчу експертизу, на відміну від почеркознавчої експертизи, можуть направлятися документи, текст яких виконаний не лише рукописним способом, а й друкованим: машинописним, типографським, а також їх копії, виготовлені будь якими засобами копіювальної техніки. Обмеження в дослідженні писемного мовлення мають електронні тексти, якщо під час їх виконання застосовувалися програми текстових редакторів, що усувають дефекти писемного мовлення. Однак, і в цьому випадку, повністю виключати можливість отримання позитивного результату авторознавчого дослідження не слід.

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе за наявності обсягу досліджуваного тексту орієнтовно не менше ніж 100 слів. До документа про призначення експертизи бажано надати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту (стать, вік, національність, соціальний стан, освіта, професія, рідна мова, місце проживання, наявність (відсутність) психічних або інших тяжких захворювань (зокрема й хронічний алкоголізм, наркоманія тощо); наявність (відсутність) іншого хворобливого стану в період, коли створювався досліджуваний документ), відомості про можливий час та умови його виконання (якщо є підстави припускати незвичність цих умов). Якщо документ адресований конкретній особі, експерту також варто надати відомості про цю особу: соціально-біо-

графічні дані; наявність (відсутність) знайомства з ймовірним автором документа, час знайомства, характер їх стосунків.

Авторознавча експертиза не призначається, якщо в документі містяться конкретні відомості про вік, національність, професію, риси характеру або вчинки автора, а також відомості про ті предмети або осіб, з якими він спілкувався, що впливають зі змісту тексту. Отримання повноцінної доказової інформації у таких випадках повністю знаходиться в межах компетенції слідчого.

Експертне авторознавче дослідження складається з чотирьох *стадій*: підготовчої (попереднє дослідження); аналітичної (роздільне дослідження); порівняльної; синтезуючої (оціночної).

В ході *підготовчої стадії* експерт знайомиться з матеріалами, направленими на дослідження, встановлює правильність їх оформлення, достатній обсяг і якість досліджуваного тексту і зразків, характер і обсяг завдання; на основі вивчення досліджуваного тексту вирішує питання про принципову можливість використання ознак його писемного мовлення.

На *аналітичній стадії* експертом здійснюється роздільний аналіз тексту досліджуваного документа і порівняльних зразків, виявляються загальні та окремі ознаки писемного мовлення, встановлюється рівень розвитку і особливості мовних навичок (стилістичних, синтаксичних), лексико-фразеологічний рівень та ін.

На даній стадії звертається увага на можливість спотворення писемного мовлення. Навмисне спотворення ознак писемного мовлення досягається певними способами маскування: зниження грамотності, спрощення стилю викладення, зміна лексики та ін. Однак, маскується, зазвичай, лише частина ознак, наприклад, виконані з помилками на початку тексту слова, правильно пишуться в його кінці, що пов'язано з послабленням уваги особи. Все це дозволяє зробити висновок про наявність навмисної зміни писемного мовлення.

На цій стадії також оцінюється стійкість виявлених ознак, їх ідентифікаційне значення. Вивчення ознак писемного мовлення та подальше їх порівняння найчастіше здійснюється шляхом застосування методу якісно-описового аналізу. Однак, можуть застосовуватися і математичні методи, зокрема, метод лінгвістичної статистики, що дозволяє встановлювати частоту використання груп синтаксично пов'язаних слів, інші методи математичної лінгвістики.

Третя стадія (*порівняльна*) передбачає порівняння виявлених загальних і окремих ознак в досліджуваному тексті і зразках, встановлюється їх збіг або відмінність.

Науковцями та експертами-практиками розроблені автоматизовані інформаційно-пошукові системи, що дозволяють встановлювати особистісні дані невідомого автора. Крім цього, тривають розробки ідентифікаційних комп'ютерних програм для встановлення конкретного автора.

Четверта стадія (*синтезуюча*) передбачає оцінку результатів проведеного дослідження. Методикою авторознавчої експертизи передбачені не лише якісні, але й кількісні критерії оцінки загальних і окремих ознак. За результатами такої оцінки формулюються висновки.

Слід враховувати, що категоричний висновок ідентифікаційної авторознавчої експертизи можливий на основі обмеженого обсягу порівняльного матеріалу, якщо надані зразки писемного мовлення близькі до досліджуваного документа за темою, цільовим призначенням, адресатом, стилістичною приналежністю, часом виконання та іншими характеристикам мовленнєвої ситуації. У той же час, нерідко при значних обсягах порівняльного матеріалу експерт не може дійти до категоричного висновку, коли зразки писемного мовлення відрізняються від досліджуваного документа за вищезазначеними характеристиками.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття, об'єкт, предмет та завдання криміналістичного авторознавства.
2. Поняття та система ознак писемного мовлення.
3. Характеристика ознак писемного мовлення.
4. Завдання авторознавчого дослідження писемного мовлення.
5. Об'єкти авторознавчого дослідження писемного мовлення.
6. Поняття та види зразків писемного мовлення.
7. Вимоги до якості та обсягу зразків писемного мовлення.
8. Типові помилки підготовки до призначення авторознавчої експертизи.
9. Характеристика стадій експертного авторознавчого дослідження.

ТЕХНІКО- КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

15.1. Загальні положення техніко- криміналістичного дослідження документів

Різноманітні кримінальні правопорушення пов'язані з підробкою документів, тому у процесі їх розслідування нерідко виникає необхідність у встановленні способу виготовлення документа, наявності внесення до нього будь-яких змін, відновленні змісту пошкодженого документа тощо. Вирішити зазначені завдання можуть спеціалісти у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів.

Техніко-криміналістичне дослідження документів (далі – ТКДД) – *це галузь криміналістичної техніки, що вивчає, розробляє засоби та методи визначення способів виготовлення документів, встановлення наявних у них змін та способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікація предметів і матеріалів, що використовувалися для виготовлення документів або внесення до них змін.*

Предметом техніко-криміналістичного дослідження документів є закономірності, характерні для способів: виготовлення, використання та зберігання документів; внесення змін до їх первісного змісту; відновлення первісного змісту документів, а також дослідження документів, що мають значення для кримінального провадження.

Об'єкти ТКДД можна класифікувати за двома підставами: їх процесуальною природою (доказовим значенням) і речовою природою.

За процесуальною природою серед об'єктів ТКДД можна виділити:

- документи, предмети і речовини – носії доказової інформації в кримінальних провадженнях;

– документи, що засвідчують певні обставини, які мають значення для діяльності несудових установ і підприємств, а також для окремих громадян.

За речовою природою серед об'єктів техніко-криміналістичного дослідження документів можна виділити:

- документи;
- пристосування для виготовлення документів (повністю чи окремих фрагментів) або для внесення змін до раніше виготовлених документів;
- речовини для виготовлення документів або для внесення змін до раніше виготовлених документів.

Всі об'єкти ТКДД поділяються на дві групи: такі, що перевіряються і порівняльні зразки.

ТКДД поділяється на дослідження реквізитів документів, дослідження друкарських форм та дослідження матеріалів документів.

До реквізитів документів відносять:

- відбитки друкарських форм (друкарського шрифту, машинописного шрифту, штампів, печаток тощо);
- рукописні тексти (записи у вигляді тексту, підпису, цифрові та інші позначення);
- фотознімки на документах;
- позначення компостерів та інші відмітки, нанесені перфорацією або іншим способом, крім відтисків друкарських форм, або такі, що нанесені від руки.

Пристосуваннями для виготовлення документів (друкарськими формами) або для внесення змін у раніше виготовлені документи є:

- печатки, штампи;
- друкуючі пристрої, що належать до поліграфічної техніки;
- друкарські машини та інші друкуючі апарати;
- знаряддя письма (пера, пишучі вузли стрижнів кулькових ручок, олівці, фломастери);
- компостери, перфатори тощо;
- знаряддя для механічного видалення штрихів.

Матеріали документів поділяються на:

- основу документа (папір, картон, іноді інші матеріали);

- фарбувальні речовини штрихів і відтисків (чорнила, паста, поліграфічна фарба, тонер, машинописна стрічка, копіювальний папір тощо);
- допоміжні речовини (клей, сургуч тощо);
- коректуючі речовини (для виправлення технічних помилок);
- речовини, що закривають окремі фрагменти документа (пляма, лінії закреслення тощо);
- залишки травлячих речовин (луги, кислоти та інші реактиви, розчинники, які можуть бути використані для знебарвлення або змивання фрагментів документа).

Основними завданнями дослідження реквізитів документів є:

- встановлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту;
- виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;
- встановлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
- встановлення цілого за частинами документа;
- встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця.

Основними завданнями дослідження друкарських форм є:

- встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках;
- встановлення належності літер певному комплекту шрифту;
- встановлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машинки, касові, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;

- встановлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машинці;
- встановлення типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими за їх допомогою матеріальними документами;
- встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів дати виготовлення документа.

Основними завданнями дослідження матеріалів документів є:

- встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної (різної) родової (групової) належності;
- визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

15.2. Поняття та класифікація документів у криміналістиці

В історії людства документи з'явилися і слугували для закріплення, передачі на відстань і зберігання певного повідомлення. Предмети, на яких фіксувалися різноманітні відомості у давнину, виконували, головним чином, посвідчувальну функцію. Звідси, і походження терміну «документ» (від лат. documentum) – доказ, свідчення чого-небудь.

Документ – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію у зафіксованому вигляді і спеціально призначений для передачі її в часі та просторі.

У діловодстві під документом розуміють засіб фіксації у письмовому вигляді відомостей і фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності люди.

У юридичному розумінні документ є актом, що складений у порядку передбаченому законом, який підтверджує що-небудь (диплом, протокол, сертифікат) або носить службовий характер, або мовними знаками відображаючий думки і факти.

Юридичне тлумачення документа конкретизує його цільове призначення, тому під таким документом розуміють матеріально відображене повідомлення людини про юридично значущі факти.

У криміналістиці під документом розуміється матеріальний об'єкт, у якому зафіксовані відомості про які-небудь факти, що відбулися чи передбачувані. У ньому матеріально фіксована інформація виражається як в знаковій формі (у вигляді рукописів, друкованих букв, цифр, символів, графічних ліній, малюнків тощо), так і в зображеннях іншої форми (фото-, відеозображення, звукозапис, комп'ютерний (електронний) документ тощо).

Документ вважається складним об'єктом, в якому інформація поєднується з матеріальним носієм. Інформація в документі може сприйматися без зміни умов її спостереження (письмовий документ, зображення на металі чи деревині), або з використанням спеціального обладнання (аудіодокумент, відеодокумент, документ на комп'ютерному (електронному) носії інформації тощо).

Матеріал на якому міститься інформація може мати різноманітну основу: папір, шкіра, тканина, фотоплівка, магнітна стрічка, деревина, пластмаса та ін. Інформація в (на) документі може фіксуватися різноманітними способами: рукописні і друковані тексти природної або штучної мови, закодовані голографічні і цифрові записи, малюнки, креслення, умовні знаки, записи реєструючих приладів тощо.

У кримінальному процесуальному аспекті документ розглядається як джерело доказів, якому притаманні такі ознаки: а) це матеріальний об'єкт; б) він у зафіксованій формі відображає відомості про події та факти, що мають кримінальне процесуальне значення; в) інформація у ньому викладена за допомогою знаків, що читаються людиною власними силами або шляхом застосування технічних засобів; г) думка людини передається або тлумачиться у вигляді зображень або усної мови; д) складається певною особою, підприємством, установою, організацією; е) одержаний у встановленому порядку органами досудового розслідування або судом; є) доданий до матеріалів кримінального провадження.

Документи різняться за формою (розміром, наявністю певних реквізитів, захисних засобів, відбитків печаток і штампів, матеріалом) та змістом і класифікуються за наступними критеріями:

За способом матеріальної фіксації інформації:

- письмові (тексти, цифрові і інші записи, виконані від руки, за допомогою друкарських засобів);
- графічні (малюнки, схеми креслення);
- фото-, фоно- і відеодокументи (створені з використанням записуючої техніки);
- машинні або електронні документи (створені за допомогою комп'ютерів).

За джерелом походження:

- офіційні (походять від державних органів, установ, підприємств, організацій, а також підприємств, установ, організацій і фірм різних форм власності);
- приватні (походять від приватних осіб).

Офіційні документи повинні мати певні реквізити (інформацію, зафіксовану в документі для його ідентифікації, організації обігу і (або) надання йому юридичної сили), що встановлюються законодавством або підзаконними актами. Реквізити документів поділяються на дві групи – перша являє собою сукупність необхідних позначень (текст, відбитки печаток та штампів, номер, фотокартка тощо), друга – сукупність даних, що індивідуалізують документ (назва, номер, дата видачі, організація та особа, яка його видала, прізвище, ім'я та по-батькові власника, сума тощо).

Приватні документи, що знаходяться у справах юридичних осіб (наприклад, державних закладів), або засвідчені такими особами, набувають значення офіційних.

За процесуальним значенням:

- документи як самостійне джерело доказів;
- документи як речові докази;
- документи – зразки для порівняльного дослідження.

Документи як самостійне джерело доказів мають значення для кримінального провадження лише завдяки своєму змісту і криміналістичному дослідженню не підлягають, вони можуть бути замінені дублікатами і копіями.

Стаття 98 КПК України визначає, що речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддями вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які

можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Документи, що містять вищезазначені ознаки визнаються речовими доказами.

Документи як речові докази поділяють на такі, що: а) є засобами вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, відомості на видачу заробітної плати із зазначенням вигаданих осіб); б) зберігають на собі сліди кримінального правопорушення (наприклад, довідка з підчищеними цифрами дати); в) були предметом злочинного посягання (наприклад, викрадений паспорт); г) були засобом приховування кримінального правопорушення (наприклад, інсценування вбивцею самогубства шляхом фальсифікації передсмертного листа).

За юридичною природою:

- справжні документи (повністю відповідають встановленій формі та мають усі передбачені реквізити);
- підроблені документи (ніколи не мали юридичної сили, оскільки їх зміст чи (або) реквізити не відповідають дійсності, є фальшивими).

Справжні документи поділяються на дійсні і недійсні. Дійсні це такі, що в даний момент мають юридичну силу. Недійсні є цілком правильними документами, однак термін їх дії, що зазначений в самому документі сплинув, і документ втратив свою юридичну силу.

15.3. Види підроблення документів та способи їх виявлення

У криміналістиці, як зазначалося раніше, особливе значення має класифікація документів за юридичною природою на справжні і підроблені. Справжній документ містить дійсні відомості та складається уповноваженою на те особою. Бланк такого документа виготовлений з дотриманням передбачених технологій та у визначеному місці.

Підроблення документів поділяється на два основні види: інтелектуальне і матеріальне. Інтелектуальне підроблення полягає у виготовленні документа, правильного з формальної сторони (наявність і правильність усіх реквізитів, застосування оригінальних матеріалів), але дані, вказані в ньому є завідомо неправдивими. Матеріальне підроблення документів поділяють на два види: повне та часткове.

Повне підроблення документа полягає у його виготовленні шляхом повної імітації справжнього, починаючи з бланку і закінчуючи внесенням відповідних даних. У сучасних умовах найчастіше для виготовлення повністю підробленого бланка документа застосовують кольорову копіювально-множилну техніку (зокрема, сканери та струменеві принтери), оскільки така техніка є доступною і дозволяє просто та швидко отримати підроблений документ. Таким способом підробляють паперові грошові знаки, свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів, довідки тощо. Зображення зі справжнього документу спочатку сканується, при необхідності на комп'ютері додатково обробляється, а потім роздруковується на принтері. Для нанесення зображень у струменевих принтерах найчастіше використовуються водорозчинні чорнила. Переважна кількість таких принтерів виконує кольоровий друк з використанням чорнил чотирьох кольорів: чорного, блакитного, пурпурового та жовтого.

Характерними ознаками такого друку є:

- зображення сформовані з дрібних краплин;
- відсутність блиску барвника у штрихах зображень (якщо застосований звичайний папір, а не зі спеціальним покриттям);
- барвник може перебиватись на звороті паперу (якщо застосований звичайний папір без покриття), а також залежно від якості паперу поглинається поверхневим шаром паперу та утворює розпливи вздовж волокон паперу;
- мікротексти та інші дрібні зображення погано відтворюються;
- барвник розчиняється у воді (ознака характерна для більшості поширених струменевих принтерів) та стійкий до впливу високої температури;
- міцне зчіплення барвника та паперу (барвник не відшаровується);
- краї штрихів у зображеннях нечіткі.

Дані ознаки вияляються експертом за допомогою мікроскопічного дослідження, а також у різних режимах освітлення.

Самим небезпечним способом повного підроблення бланків є застосування поліграфічної техніки, матеріалів та засобів, аналогічних до тих, що застосовуються для виготовлення справжніх документів. Таке підроблення дозволяє виготовляти якісні підробки у великій

кількості, які досить важко відрізнити від справжніх бланків без детального експертного дослідження.

Підроблення у даному випадку найчастіше складається з декількох етапів: підбирання якісного оригіналу та його репродуціювання з метою отримання негативних або діапозитивних фотографічних форм; копіювання зображення з фотоформ на матеріал друкарських форм; підготовка друкарських форм для конкретного способу друку шляхом хімічної або механічної обробки формного матеріалу, доробка друкарських форм та безпосередньо друкування (отримання з друкарських форм відбитків).

Часткове підроблення документів полягає у внесенні змін до змісту справжнього документа.

Способи часткового підроблення документів:

- підчистка;
- травлення і змивання тексту;
- дописка і додрукування;
- заміна окремих частин документа (в т.ч. переклеювання фотокарток).

Підчистка – це спосіб зміни первісного змісту документа шляхом механічного видалення текстів, зображень. Видалення штрихів може бути підготовчим етапом для внесення нових записів. Під час підчистки текст стирають (гумкою) або зішкрібають гострим предметом (лезом, голкою тощо).

Ознаками підчистки є порушення верхнього шару паперу; зменшення товщини паперу, пошкодження ліній граф або захисної сітки; залишки підчищених штрихів; розпливи барвника в штрихах нового тексту. Зазначені ознаки підробки можна виявити дослідженням документа візуально або під збільшенням у косопадаючому світлі та на просвіт.

Дописка – спосіб зміни початкового змісту документа внесенням до рукописного тексту нових слів, фраз або окремих письмових знаків. Ознаками дописки є нерівномірність проміжків між рядками, словами, буквами у середині слів; зменшений розмір і розгін почерку певної частини тексту; неоднаковий нахил штрихів однойменних знаків; наведення штрихів основного тексту; розходження в інтенсивності, відтінках барвника штрихів та їх копіювальних властивостей.

Під час дослідження дописки за допомогою мікроскопів не лише виявляють особливості мікроструктури штрихів, а й встановлюють розбіжності в кольорі, відтінку, інтенсивності фарбування речовинами штрихів. Цю саму інформацію можна одержати у процесі огляду зі світлофільтрами і за допомогою кольоророздільної фотозйомки. Для диференціації штрихів іноді досить ефективним є дослідження документа у відбитих ІЧ-променях. Позитивний результат досягається в тих випадках, коли матеріал одних штрихів відбиває ІЧ-промені, а інший – прозорий для них.

Для *додрукування* текстів у документах характерно: різниця у насиченості та відтінку кольору барвної речовини; неоднакові розміри та конфігурація однойменних літер і цифр; нерівномірні інтервали між літерами і рядками; нерівна лінія рядка; наявність подвійних відбитків знаків; відмінності індивідуальних ознак друкуючого пристрою тощо.

Для виявлення додрукування застосовують методи порівняльного вимірювання, мікроскопічного дослідження, кольоророзрізнення за допомогою світлофільтрів, адсорбційно-люмінесцентний метод тощо.

Травлення – це спосіб зміни первісного змісту документа, при якому здійснюється видалення тексту за допомогою хімічних реактивів, які вступають у реакцію з барвником штрихів і знебарвлюють його. Речовинами, що використовуються для травлення, виступають деякі кислоти і луги. Ознаками травлення є наявність характерних плям від дії хімічної речовини; порушення глянцю паперу; зміна кольору паперу; знебарвлення лінування і захисної сітки; шорсткість поверхні; поява пошкодження паперу у вигляді дрібних тріщин; збільшення ламкості паперу; наявність залишків барвника витравлених штрихів; розпливи барвника нових штрихів.

За допомогою *змивання* речовина штрихів тексту видаляється з поверхні документу шляхом застосування розчинників: води, спиртів, водно-спиртових сумішей, ацетону, дихлоретану, диметилформаміду, а також препаратів комбінованої дії: миючих засобів (мило, шампуні, пральні порошки тощо) та засобів для виведення чорнильних плям. Усі вони багатокomпонентні й містять у своєму складі поверхнево-активні речовини, відбілювачі, розчинники, тому знебарвлення штрихів досягається за рахунок як процесу травлення, так і змивання.

Ознаки зміни у документах шляхом впливу хімічних речовин травлення виявляються за допомогою збільшувальних приладів і ультрафіолетових випромінювачів (під ультрафіолетовим освітленням залишки хімічних речовин, штрихи знешкодженого тексту люмінесціюють), а також фізико-хімічним дослідженням матеріалу паперу, що піддавався травленню.

Заміна частин документа полягає в заміні окремих аркушів документа, фрагментів або переклеюванні фотокартки. Ознаками заміни аркушів є невідповідність порядку нумерації сторінок; розходження у графічних ознаках друкарського шрифту, у малюнку захисної сітки, формі та розмірах лінування; невідповідність аркушів за розміром або якістю паперу; додаткові проколи у місцях кріплення аркушів та ін.

Ознаками переклеювання фотокартки є відсутність на фотокартці відбитка печатки; розходження у графічних ознаках літер у частинах відбитка на фотокартці та документі; наявність розрізу на фотокартці; наявність сторонньої клеючої речовини тощо. Виявляються дані ознаки різними методами залежно від конкретного способу заміни частин документа. Частіше за все використовуються візуальні та мікроскопічні дослідження, фізико-хімічний аналіз та дослідження у невидимих зонах спектру.

Що стосується захищеної категорії документів (банкноти, посвідчення, паспорти тощо), то зустрічається як повне, так і часткове їх підроблення. При цьому характерно, що злочинці підробляють не тільки сам бланк, але і намагаються імітувати елементи та засоби захисту від підробки. Наприклад, друкують малюнок водяного знаку та зображення захисної стрічки на внутрішній поверхні заготовок, з яких склеюють підроблений документ.

15.4. Підготовка матеріалів для експертного дослідження

Технічна експертиза документів (далі – ТЕД) проводиться після надання органом (особою), що її призначила, всіх необхідних і відповідно оформлених документів. До експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи, об'єкти, зразки для

порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, – матеріали кримінального провадження.

У документі про призначення експертизи перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, при наявності – серії та номери, інші відмінні індивідуальні ознаки.

Об'єкти дослідження надсилаються до експертної установи (експерту) в упаковці, яка забезпечує їх збереження, та засвідчуються особою у передбаченому законодавством порядку. Речові докази і порівняльні зразки упаковуються окремо.

Документи-речові докази потребують дотримання особливих правил поводження з ними, а саме:

- зберігати документи необхідно в окремих конвертах (пакетах), а не підшивати до матеріалів кримінального провадження. Всі написи на конверті робляться до розміщення у ньому документа. Перегинати і складати документи можна лише по наявних складках;

- не можна робити поміток, наприклад, обводити або підкреслювати якийсь фрагмент ні на лицьовому, ні на зворотному боці, за винятком відмітки у вигляді відбитку штампу установи (хоча і це небажано). Він наноситься самим експертом на вільній від записів ділянці документа, причому лише після проведення всього об'єму досліджень;

- обережати документи від дії світла, вологи, високої температури, щоб уникнути істотних змін їх властивостей. При пересилці на експертизу документ поміщають між аркушами щільного паперу, що перешкоджає дії високої температури при нанесенні сургучної печатки, і запобігає можливості випадкового приклеювання документа до конверта; запечатаний пакет не слід прошивати;

- при огляді необхідно користуватися пінцетом (за винятком огляду спалених і дуже старих документів), щоб не забруднити документи і не залишити відбитки пальців;

- крихкий або розірваний документ вилучають за допомогою гумової груші або ж наелектризованих предметів, потім розміщують між двома шарами скла або між прозорими плівками і окантовують їх липкою стрічкою, лейкопластиром або ізоляційною стрічкою. Такі документи забороняється наклеювати на основу, оскільки клеюча речовина не лише змінює зовнішній вигляд документа, а й нерідко істотно впливає на властивості його матеріалів;

– особливої обережності дотримуватися при поводженні зі спаленими документами, оскільки такі об'єкти легко руйнуються. Обвуглені документи можна переміщати за допомогою наелектризованого аркушу целулоїду або скляної трубочки, сполученої з гумовою грушею. Спалені документи перед транспортуванням необхідно обробити з метою надання еластичності 15%-ним розчином гліцерину у воді чи мінеральними оліями, або сумішшю цих олій з бензином. Для нанесення вказаних речовин документ розміщують на склі та обробляють ними за допомогою м'якого пензлика або пульверизатора, отвір розпилювача якого спрямовують вгору (дошовий ефект). Після цього документи розташовують у ваті, прикривають тонким папером, а потім кладуть до картонної коробки.

Важливо пам'ятати, що якщо під час проведення експертизи об'єкт дослідження може бути пошкоджений або знищений (наприклад, методом вологого копіювання тощо), у документі про призначення експертизи повинен міститися дозвіл на його пошкодження або знищення.

Під час підготовки матеріалів для проведення експертизи бажаним є залучення спеціалістів у галузі ТКДД, зокрема, для визначення виду та мети експертизи, формулювання конкретних завдань або обрання експертної установи. Вони можуть надати допомогу не тільки у відборі зразків, але й у визначенні необхідного об'єму матеріалів, що надаються на експертизу.

Відповідно до завдань технічної експертизи документів виділяють орієнтовний перелік питань, які вона вирішує, а саме:

1. *Технічна експертиза реквізитів документів:*

- чи вносились у текст документа зміни? Якщо вносилися, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?
- чи була заміненена в документі фотокартка?
- чи замінювались у документі (договорі, зошиті, книзі, медичній картці тощо) аркуші?
- який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного тощо) тексту?
- який зміст знебарвленого тексту?
- чи є в даному документі (аркуші паперу) невидимий текст і якщо є, то який саме?

- чи є на документі (аркуші паперу) вдавлені штрихи, утворені пишучим приладом (знакодрукуювальним пристроєм тощо)? Якщо є, то який зміст тексту, що утворений вдавленими штрихами?
 - чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст і (або) зображення? Якщо є, то який (яке) саме?
 - пишучим приладом якого типу виконано рукописні тексти (підписи) у наданому документі?
 - яким чином виконаний підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові), текст документа (за допомогою технічних засобів чи пишучим приладом)?
 - чи виконані записи пишучим приладом (кульковою ручкою, ручкою з пером, олівцем тощо), наданим на дослідження?
 - чи виготовлені (виконані) дані документи (фрагменти документа) у різний час?
 - в якій послідовності виконувались реквізити даного документа (підпис, відтиск печатки тощо)?
 - чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа?
 - чи належали надані на експертизу частини документа визначеному документу (накладній, видатковому касовому ордеру тощо)?
 - чи виготовлено наданий документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?
 - чи використані для створення змонтованого документа документи, вилучені у особи (прізвище, ім'я, по батькові)?
 - чи намальовано бланк документа даною особою?
 - чи вирізана печатка, відтиск якої є на даному документі, певною особою?
 - чи певною особою надруковано наданий машинописний текст?
2. *Експертиза друкарських форм:*
- який (які) спосіб (способи) поліграфічного друку використано під час виготовлення даного документа?
 - яким способом (з використанням набору друкарського шрифту, шляхом рисування тощо) виготовлена дана друкарська форма?
 - чи з одного набору (одного стереотипу, одним кліше) надруковані дані документи (наводяться їх найменування)?

– чи відповідає даний цінний папір (акція, облігація, сертифікат, вексель тощо) за своїми характеристиками аналогічним цінним паперам, що виготовляються Держзнаком України (або вказати іншого виробника)?

– чи відповідає надана банкнота за своїми характеристиками аналогічним банкнотам, що випущені в обіг Національним банком України?

– чи є літери, знайдені в даної особи, частиною шрифтової каси (зазначаються гарнітура, кегль) даної друкарні?

– яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено текст (зображення) у даному документі?

– який тип принтера (копіювального апарата, багатофункціонального пристрою), на якому виготовлений наданий документ?

– чи виготовлено наданий документ за допомогою принтера (копіювального апарата, багатофункціонального пристрою), зразки друку якого надані для порівняльного дослідження?

– чи виготовлені надані документи на одному або різних принтерах (копіювальних апаратах, багатофункціональних пристроях)?

– яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле)?

– чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в даному документі наданою печаткою (штампом, факсиміле)?

– чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в наданому документі печаткою (штампом, факсиміле), експериментальні та вільні зразки відтисків якої (якого) надані для порівняльного дослідження?

– чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в наданих документах однією і тією самою печаткою (штампом, факсиміле)?

– чи нанесений відтиск печатки (штампа) у той час, яким датований документ?

3. Експертиза матеріалів документів:

– до якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клей, фарбувальна речовина штрихів записів тощо)?

– чи мають спільну родову (групову) належність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей, картон, фарбувальна речовина тощо) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира тощо)?

- чи належать надані аркуші паперу до різних партій випуску?
- чи написано текст фарбою з даної ємності?
- чи виготовлений рукописний текст у той час, яким датований документ?
- в який період часу був виконаний рукописний текст у наданому документі?
- в один чи різні періоди часу виконано рукописні тексти в наданих документах?
- чи в один період часу були виконані рукописні текст та підпис у наданому документі?

Ініціатор проведення експертизи на власний розсуд може обрати експертну установу, в якій буде проводитися дослідження. Це можуть бути науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України; експертні служби Міністерства МВС України та Міністерства оборони України.

Залежно від мети технічного дослідження документів до експертної установи необхідно надавати порівняльний матеріал (зразки): вільні та експериментальні (зразки, що спеціально отримані для проведення даної експертизи). Вільними зразками є такі, що були створені до початку кримінального провадження і не пов'язані з ним. Вони повинні відповідати наступним вимогам:

- безсумнівність походження;
- репрезентативність (належна якість і кількість, що відповідають методичним вимогам такого дослідження);
- порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу).

Відбору зразків слід приділяти достатньо уваги, оскільки від їх кількості та якості залежить результат проведеного дослідження.

Вирішення діагностичних завдань часто не вимагає порівняльного дослідження. Наприклад, для встановлення факту підчистки, дописки або травлення записів у документі, способу виготовлення кліше, виконання підпису з попередньою технічною підготовкою, виявлення згаслих і невидимих записів, достатньо надання на експертизу лише одного призначеного для вивчення документа. Проте не правильно вважати, що порівняльні зразки взагалі непотрібні для вирішення діагностичних завдань. Практика останніх років свідчить про те, що для

встановлення способу виготовлення акцидентної продукції: трудових книжок, документів, забезпечених спеціальними захисними засобами (посвідчень, паспортів, дипломів, грошових знаків тощо); механізму нанесення відбитків друкарських форм (набору, кліше, печаток, штампів, друкуючих пристроїв касових апаратів тощо); часу виготовлення документа, експерту необхідні зразки для порівняння. Для визначення способу виготовлення документа потрібно надавати для порівняння однойменні документи з такими ж самими вихідними даними, які є на документі, що досліджується.

Окремо зупинимося на вимогах, що пред'являються до зразків, які надаються для вирішення ідентифікаційних питань.

Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи необхідно надавати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки – відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів. Вільні зразки надаються за можливістю, експериментальні – в обов'язковому порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше ніж у трьох примірниках. Вільні зразки необхідно шукати серед відбитків, які за часом виконання якомога більше наближені до досліджуваного відбитка.

Призначаючи експертизу з метою встановлення відносної давності виготовлення документа (встановлення відповідності дати, зазначеної на документі, періоду часу нанесення на нього відтиску печатки), до експертної установи органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), обов'язково надаються вільні зразки відтисків печатки.

Для проведення експертизи необхідно надавати документи з відтисками печатки, які подавались до органів виконавчої влади, органів реєстрації, дозвоільної системи, банківських установ, контролюючих органів (податкової інспекції), з відміткою про надходження до них (штамп канцелярії установи, дата надходження, вхідний номер, підпис працівника канцелярії) у період, якому відповідає дата на документі, що підлягає дослідженню. Зразки надаються за кожен місяць, за різні дати, у тому числі й за дату, якою датований наданий на дослідження документ. Достатність кількості та придатність зразків визначаються експертом під час їх дослідження.

Якщо для ідентифікації друкарських машинок неможливо відшукати вільні зразки, які б збігалися за часом виконання з текстом, що досліджується, необхідно з'ясувати, чи не ремонтувалась машинка в період між виконанням досліджуваного тексту та виконанням вільних зразків, що саме ремонтувалось, зокрема чи не замінювався шрифт (повністю, частина, яка саме)?

Експериментальні зразки друкарських машинок повинні мати всі знаки в порядку їх розміщення на клавіатурі машинки, показувати максимальну довжину рядків та всіх інтервалів між ними. Доцільно також під час виготовлення експериментальних зразків друкувати знаки у тих комбінаціях, у яких вони наявні в досліджуваному тексті. Якщо текст, що досліджується, надрукований через копіювальний папір, необхідно додатково надати зразки, виконані через копіювальний папір.

Для ідентифікації печаток та штампів експертові направляються вільні зразки на п'яти – шести документах та експериментальні зразки у вигляді максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики. Вільні зразки відтисків печаток (штампів) повинні бути порівнянними за часом нанесення з наданими на дослідження відтисками.

Для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується. Як вільні зразки направляються чеки, які вибиті на даному апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека. Важливо, щоб зразки і досліджуваний чек мали якомога менший розрив у часі їх виготовлення.

Для ідентифікації засобів копіювально-розмножувальної техніки повинні надаватися виготовлені за їх допомогою експериментальні відбитки не менше ніж у п'яти примірниках та вільні, порівнянні за часом виготовлення із наданими для дослідження документами.

Для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машинці (розміщення заголовка, ширина полів, виділення абзаців, розміщення виносок тощо) надаються:

- вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним (службові листи, статті тощо), надруковані даною особою приблизно в той самий час, що й досліджуваний текст;

– експериментальні зразки тексту обсягом у два – три аркуші, однотипного з тим, що досліджується, надруковані під диктовку особою, яка підлягає ідентифікації.

Експериментальні зразки відбираються не менше ніж у три прийоми з невеликим розривом у часі. Це підвищує можливість виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця.

Для ідентифікації особи, яка нарисувала (вирізала) друкарську форму, надаються вільні зразки відтисків, однотипних з досліджуваним (за можливістю), та експериментальні – виконані особою, яка підлягає ідентифікації, з пам'яті і шляхом зарисовування з оригіналу. До відбору таких зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

Призначаючи експертизу з метою встановлення відповідності способу виготовлення бланка, іншої поліграфічної продукції зразкам, як порівняльний матеріал надаються бланки справжніх документів з такими самими поліграфічними даними (підприємство-виробник, рік видання, тираж, номер замовлення). Для запобігання пошкодженням кожний з досліджуваних документів слід зберігати в окремому конверті; невеликі – у розгорнутому вигляді, а великі – згорнутими за наявними складками. Прошивати документи, робити на них будь-які написи, підкреслювати або обводити фрагменти, які підлягають дослідженню, забороняється.

При призначенні експертиз стосовно документів, виготовлених за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, необхідно вжити заходів для збереження її у такому стані, в якому вона перебувала на час вилучення. Не дозволяється здійснювати будь-які операції з такою технікою до її направлення на експертизу.

Для вирішення ідентифікаційних завдань щодо документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, ця техніка надається в комплекті (системний блок комп'ютера, інсталяційний диск з драйвером принтера або багатофункціонального пристрою, з'єднувальні та мережеві кабелі, принтер). До направлення комп'ютерної техніки на експертизу будь-яка робота на ній не дозволяється. Вирішення ідентифікаційних питань проводиться в межах комплексної комп'ютерно-технічної експертизи та технічної експертизи документів за наявності електронного оригіналу документа (файла). Вилучення комп'ютерної

техніки, її огляд мають проводитися за участю спеціаліста у галузі комп'ютерно-технічних досліджень.

Принтери (особливо струменеві) необхідно направляти на експертизу у найкоротший термін, оскільки застигання барвника може призвести до змін у вигляді та характері нанесення барвника на папір.

При призначенні експертиз стосовно документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, необхідно з'ясувати, чи змінювались знімні частини (картриджі) або чи піддавались ремонту які-небудь вузли принтерів. Якщо картриджі лазерних принтерів змінювались, необхідно вжити заходів щодо розшуку відпрацьованих картриджів та надати їх на дослідження. Для проведення експертизи необхідно також вилучити вільні зразки, які були виготовлені на вилученому принтері в період, що відповідає періоду виготовлення досліджуваних документів.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та класифікація документів.
2. Поняття техніко-криміналістичного дослідження документів.
3. Предмет та об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів.
4. Що є реквізитами документів, друкарськими формами та матеріалами документів?
5. Завдання техніко-криміналістичного дослідження документів.
6. Види підробки документів.
7. Способи часткового підроблення документів та їх ознаки.
8. Правила поводження з документами-речовими доказами.
9. Питання, які вирішує технічна експертиза документів.
10. Вимоги до порівняльних зразків для ідентифікаційного дослідження.

Глава 16

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ (ГАБІТОЛОГІЯ)

16.1. Загальні положення габітології

Габітологія – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності розвитку та змін зовнішності людини, розробляє техніко-криміналістичні засоби й методи збирання, фіксації, дослідження і використання відомостей про зовнішність людини з метою розшуку та ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Термін «габітологія» походить від латинського «габітус» – зовнішність і грецького «логос» – вчення.

Початок розвитку криміналістичного вчення про ознаки зовнішності людини покладений у публікаціях французького вченого-криміналіста Альфонса Бертільона, присвячених використанню антропологічних характеристик людини для реєстрації злочинців, серед яких можна назвати: «Практичне використання антропології» (1881 р.), «Антропометричне ототожнення» (1893 р.).

До наукових засад габітології відносяться положення анатомії, антропометрії, фізіології, біології, генетики, морфології, судової фотографії, положення й методи криміналістичної ідентифікації та діагностики.

Предметом габітології є закономірності розвитку та змін ознак зовнішності людини, класифікації цих ознак, і використання з метою ототожнення.

Об'єктами криміналістичної габітології є як сама зовнішність людини, так і її різноманітні відображення об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Завданнями габітології, що впливають з визначення її предмета, є:

- вивчення закономірностей, що характеризують природу зовнішності людини;
- розроблення вимог до методів і засобів збирання, дослідження та використання даних про зовнішність людини з метою розслідування кримінальних правопорушень;
- вивчення закономірностей розвитку вчення у зв'язку з логікою процесу поступального руху наукового пізнання.

Габітологія включає такі складові частини:

- наукові основи, або передумови ідентифікації людини за ознаками зовнішності;
- система елементів і ознак зовнішності людини, що використовується з метою ототожнення особи;
- види відображень ознак зовнішності людини, що є носіями криміналістично значущої інформації;
- методи і засоби збирання, дослідження та використання даних про зовнішність людини з метою її ідентифікації;
- основи портретної експертизи.

Методами і засобами габітології є перш за все, загальнонаукові методи і засоби: спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання; методологія і окремі методи, засоби криміналістичної науки, а також засоби окремих галузей науки і техніки: анатомії, морфології, фізіології, медицини, психології, перукарської справи, товарознавства, оптики, фото-відеотехніки, кібернетики, електроніки, математичної статистики й ін.

До спеціальних габітологічних методів відносять методи і засоби, розроблені і використовувані в габітології: отримання (виготовлення), вивчення і використання суб'єктивних відображень – словесного портрету, наочних зображень, оптичних, комп'ютерних і ін., а також отримання (виготовлення), вивчення і використання об'єктивних зображень – сигналетичних й інших, кіно, фото, відеозображень зліпків, рентгено і флюорографічних знімків. Особливий комплекс складають методи і засоби проведення портретної експертизи.

Сфера застосування габітології полягає у: розробленні методичних рекомендацій щодо розшуку невідомих осіб, які зникли з місць вчинення кримінальних правопорушень; сприянні розшуку відомих осіб,

що переходять від слідства і суду; розробленні рекомендацій щодо розшуку безвісно зниклих; ідентифікації живих осіб і трупів; розробленні наукових основ судово-портретної експертизи.

16.2. Характеристика зовнішності людини

Зовнішність людини являє собою сукупність частин тіла людини, елементів, їх деталей та характеризуючих ознак, що обумовлені особливостями анатомічної будови і функціями організму, предметів одягу або речей, що носить людина, які створюють єдиний індивідуально визначений об'єкт.

Зовнішність людини складається: з частин тіла, елементів, їх деталей і ознак. Криміналістично значимими елементами зовнішності людини є також деталі предметів одягу і носимих речей, спостерігаємі функціональні прояви (хода, міміка й ін.), загальнофізичні дані (стать, вік і ін.).

Зовнішність людини визначається шляхом візуального спостереження. З криміналістичною метою, для правильного відтворення зовнішності людини аналізують і описують частини тіла, елементи, їх деталі та ознаки.

Частина тіла – великі анатомічні одиниці людського тіла (тулуб, голова, рука).

Елемент зовнішності – будь-яка виділена для вивчення і спостереження частина тіла людини, деталь, прояв функцій її організму або наявний на людині одяг, інші предмети, які вона носить при собі.

Елементи зовнішності, за своєю природою, є неоднорідними, серед них виділяються постійні і тимчасові, необхідні і випадкові, природного, штучного, патологічного походження.

Постійні елементи, властиві людині протягом всього життя, однак вони можуть бути втрачені, травмовані і т.ін. Тимчасові елементи, не обумовлені сутністю людини як біологічного індивідууму (наприклад, бородавки, пігментні плями).

Необхідні елементи, притаманні представникам певної групи людей, наприклад, епікантус (складка біля внутрішнього кутика ока) ха-

рактерний для представників монголоїдної раси. Випадкові елементи, відносяться до необов'язкових, є в зовнішньому вигляді людини, і можуть виникати у зв'язку з індивідуальними особливостями розвитку її організму (родимі плями, горбики на вушних раковинах та ін.).

Природні елементи, притаманні людині від народження, їх поява може бути обумовлена віком (зморшки, складки шкіри та ін.). Штучні елементи, з'являються у результаті свідомих змін людиною своєї зовнішності (косметичне оформлення своєї зовнішності, перука, накладні вуса, вії, намальовані брови та ін.). Патологічні елементи – аномальна будова того чи іншого елемента. Можуть з'являтися в результаті захворювання, внаслідок чого змінюється зовнішній вигляд того чи іншого елемента (пухлина та ін.), бувають й вроджені (шестипалість та ін.).

Деталь елемента зовнішності – складова частина елемента (ніс, його складові, спинка носа, кінчик носа, основа носа, крила носа та ін.).

Ознака елемента зовнішності – конкретне вираження характеристики елемента зовнішності (високий лоб, блакитний колір очей, низьке положення брів та ін.).

У криміналістичній габітології, «ознака» – відмінна риса, особливість, що характеризує елемент чи їх сукупність, зовнішність людини в цілому. Вона очевидна і доступна для безпосереднього сприйняття.

Елементи зовнішності характеризуються такими ознаками: а) формою; б) величиною; в) положенням; г) кольором; д) наявністю; е) ступенем симетрії; є) ступенем вираження; ж) відсутністю; з) кількістю.

Форма – ознака що визначається візуально у двох положеннях у фас і профіль, шляхом порівняння з відомими геометричними фігурами (коло, овал, квадрат, прямокутник, трикутник), а також з формами відомих предметів (мигдалевидна, грушоподібна і ін.). У профіль визначається контур елемента, порівнюючи його з формою ліній (пряма, хвиляста, опукла, увігнута, кутаста). Так, загальна форма обличчя може бути круглою, трикутною, овальною, квадратною, а в профіль – опуклою, прямою, увігнутою.

Величина – кількісна характеристика елемента, виражена не в абсолютних величинах (м, см, мм), а у відносних, порівняно з ознаками, які знаходяться поруч. Тому, висоту чола не вимірюють масштабною лінійкою, а порівнюють з іншими частинами обличчя, попередньо

розділивши його на рівні частини (лобову, носову, ротову). Якщо лобова частина більша двох інших, то чоло вважається високим, а якщо менша – то низьким, а за умови приблизної рівності трьох частин – середнім. До розмірних характеристик елемента включаються висота, ширина, глибина, довжина, внутрішні і зовнішні пропорції.

Внутрішні пропорції – співвідношення різних розмірів самого елемента зовнішності.

Зовнішні пропорції – відношення одного елемента до розмірів іншого.

Для визначення величини елемента використовують три системи градації розміру: а) тричленна; б) п'ятичленна; в) семичленна.

Тричленна градація використовує три терміна: малий, середній, великий.

П'ятичленна градація оперує п'ятьма термінами: дуже малий, дуже великий, малий, середній, великий.

У семичленній градації додано ще два терміна: нижче середнього і вище за середнє.

Положення – місце розміщення певного елемента зовнішності в межах інших елементів. Наприклад, зморшка на щоці, відносно сторін елемента (з права, з ліва, лицьова, потилична та ін.) чи умовних ліній горизонтальних і вертикальних (зморшка вертикальна чи горизонтальна, нахилена вліво, вправо та ін.). Положення елемента зовнішності чи його деталі відносно загальної площини завжди називають виступом (виступаючі губи та ін.), положення вушних раковин відносно бокових поверхонь голови і обличчя (відстовбурченість, прилягання та ін.).

Колір – спектральна характеристика елемента його поверхні.

Наявність – ознака, яка має значення при встановленні тимчасового чи штучного елемента зовнішності.

Ступінь симетрії – похідна ознака, яка відображає ступінь подібності парних елементів зовнішності.

Ступінь вираження – похідна ознака, яка використовується коли є уявлення про норму даного елемента зовнішності.

Відсутність – ознака, яка має значення для встановлення необхідного, природного елемента зовнішності.

Кількість – ознака, що характеризується однойменними елементами зовнішності, кількість яких не постійна (рубці, шрами, родимі плями, бородавки та ін.).

Окрему групу ознак зовнішності складають: а) особливі прикмети; б) яскраві ознаки.

Особливі прикмети – зовнішні ознаки, які рідко зустрічаються і являють собою відхилення від нормальної морфологічної будови. Вони можуть бути вродженими чи набутими (вкорочені ноги, зрощені пальці, викривлення хребта, сліди віспи, очі різного кольору, косоокість, наявність більма та ін.).

Яскраві ознаки зовнішності, які розташовані на відкритих частинах тіла, порівняно рідко зустрічаються, легко виявляються у звичайних умовах і швидко запам'ятовуються, кидаються в очі (великі вуха, низький зріст, великий рот та ін.).

До яскравих ознак також можливо віднести:

– *татуювання* – нанесення малюнку наколюванням та втиранням під шкіру фарби (жінки за допомогою введення фарби під шкіру корегують риси свого обличчя, змінюють форму брів, губ, підводять очі та ін.);

– *пірсинг* – проколювання шкіри на вухах, крилах носа, губах, бровах, на язичку з наступним всовуванням в отвір предметів («сережка», «штанга», «навели» – пупок, «твісти» – закрутки, «лабретті» – губна сережка та ін.);

– *шрамування* – спеціальне нанесення розрізів на шкіру, заданої форми і розміру, в результаті загоювання яких утворюються рубці у вигляді малюнків або візерунків;

– *тавування* – нанесення на шкіру термічних, хімічних, іноді електричних опіків, які несуть у собі певний малюнок або візерунок.

Використання зовнішності людини в експертній практиці потребує її класифікації, введення єдиної термінології. Це завдання вперше виконав французький вчений А. Бертильон (1853–1914 р.р.), який розробив спеціальну термінологію для визначення ознак зовнішності та систему їх опису, назвавши її «словесним портретом».

Всі елементи й ознаки зовнішності людини можна розподілити на дві великі групи: *власні* та *супутні*:

а) *власні* – властиві людині як анатомо-біологічній субстанції, з урахуванням її життєдіяльності:

– *загальнофізичні елементи* – складають фізичний тип людини (стать, вік, антропологічний тип);

– *анатомічні* (морфологічні) – елементи й ознаки зовнішньої будови тіла людини, його частин і поверхонь (фігура в цілому, голова в цілому, волосся, обличчя в цілому, чоло, брови, очі, ніс, рот, губи, зуби, підборіддя, вухо, шия, плечі, ноги, руки, спина, груди та ін.);

– *функціональні елементи й ознаки* – прояви функцій організму людини, що забезпечує певні сторони її життєдіяльності та взаємодію з середовищем (постава, хода, жестикуляція, міміка, мова, спосіб манери, поведінка, звичаї та ін.);

б) *супутні* – властиві одягу і предметам, які носить людина. Це предмети одягу (головні убори, взуття та ін.); різні речі які мають люди при собі (сумки, портфелі, годинники, олівці, записні книжки, прикраси, відзнаки та ін.), а також предмети, які компенсують фізичні недоліки людей (милиці, палиці, окуляри, слухові апарати та ін.).

Властивості ознак зовнішності людини є передумовою її ідентифікації, тому їх доцільно розглянути докладніше.

Індивідуальність – сукупність ознак, які дозволяють індивідуалізувати особу, відокремити від подібних. Індивідуальність проявляється у неповторюваності форм, розмірів, особливостей зовнішніх частин тіла, яким у свою чергу притаманна сукупність ознак: розміри, розміщення, форма та ін.

Ідентифікаційне значення окремих ознак залежить від частоти повторюваності у різних людей. Чим рідше зустрічається будь-яка ознака, тим більше її ідентифікаційне значення.

Відносна стійкість – ознаки елементів зовнішності протягом певного періоду розвитку людини залишаються без змін. У межах цього періоду (за нормальних умов) зовнішній вигляд людини не зазнає видимих змін. Крім того, зміни, зазвичай, не наступають раптово, вони обумовлені постійно і безперервно діючими закономірностями розвитку людини.

Рефлекторність – здатність зовнішнього вигляду достовірно відображатись на різних носіях інформації. Якщо дотримуватися правил відображення зовнішнього вигляду, характеристики зображених ознак будуть відповідати дійсним їх значенням.

Ідентифікаційна значимість ознак зовнішності різна. Вони визначаються як відносно стійкими ознаками, так і частотою їх зустрічає-

мості. Найбільш значимими є анатомічні ознаки, які засновані на кістково-хрящовій основі голови і обличчя.

Функціональні ознаки можуть бути швидко змінені, однак серед них можуть бути досить стійкі, які обумовлені особливостями анатомічної будови (наприклад, кульгавість, шепелявість, заїкання та ін.).

Супутні ознаки використовують під час розшуку правопорушників «за гарячими слідами», коли вони не мають можливості змінити одяг.

Чим рідше зустрічається ознака, тим вища її ідентифікаційна значимість.

16.3. Словесний портрет

Словесний портрет – це криміналістичний метод опису зовнішності людини за певною системою, з використанням спеціальної термінології, з метою криміналістичної реєстрації, розшуку і отождолення живих осіб і трупів.

Опис є словесним зображення будь-кого, словесною характеристикою об'єкта, з метою передачі його ознак в усній чи письмовій формі. У криміналістиці опис є найбільш розповсюдженим методом фіксації інформації, в тому числі, ознак зовнішності людини. Словесний портрет використовується в усіх видах і формах встановлення, розшуку та ідентифікації людини за її зовнішністю.

Опис зовнішності за методом словесного портрету здійснюється за певними принципами:

- *достовірність* – описувати необхідно тільки ті елементи, деталі, які безсумнівно сприйняті органами чуття (не можна долучати до опису елементи, деталі і ознаки які не були побачені);
- *повнота опису* – включає всебічне дослідження частин тіла, елементів, деталей, ознак зовнішності людини у фас та профіль (елементи описуються за 3, 5, 7 членною градацією, за ознаками та їх характеристиками);
- *конкретність* – під час опису необхідно уникати загальних назв (зовнішні ознаки, риси обличчя, зовнішній вигляд і ін.), конкретно зазначати частину тіла, елемент, деталь, ознаку та їх характеристики;

– *використання спеціальної термінології та єдиних понять* – незалежно від того, хто здійснює дослідження ознак зовнішності людини (працівник оперативного підрозділу, слідчий, експерт, спеціаліст і ін.), необхідно використовувати загальноприйняту термінологію і єдині поняття, щоб уникнути розбіжностей та непорозумінь;

– *науковість* – під час встановлення, фіксації чи дослідження ознак зовнішності, доцільно використовувати сучасні досягнення науки (комп'ютерні, лазерні технології), замінюючи ними трудомісткі, затратні засоби, у такий спосіб полегшуючи проведення цих дій.

Опис за методом словесного портрету здійснюється відповідно до таких правил:

1. Визначення ознак зовнішності повинно здійснюватися відповідно нормального положення голови і тіла людини.

2. Опис здійснюється послідовно від загального до окремого (особливого, індивідуального), спочатку характеризуються елементи зовнішності в цілому, а потім їх частини.

3. Ознаки окремих елементів описують за принципом «зверху вниз».

4. Положення ознаки визначається відносно умовних вертикальних і горизонтальних ліній, площин, сторін тіла, точок, а також інших елементів взаємопов'язаних цією ознакою.

5. Рухи описуються з урахуванням швидкості, рівномірності, симетричності.

6. Елементи зовнішності характеризуються як в положенні в анфас так і в профіль.

7. Супутні елементи характеризуються за їх виробничими і експлуатаційними ознакам.

8. У зовнішньому вигляді людини виділяють особливі прикмети та яскраві ознаки.

В процесі складання словесного портрету використовуються всі елементи зовнішності та їх ознаки, що сприймалися спостерігаючою особою.

Опис повинен бути ретельний з визначенням усіх ознак зовнішності.

Для оцінки ступеня адекватності відображень ознак зовнішності їх дійсним характеристикам, необхідно знати закономірності трансформації цих ознак залежно від способу відображення.

Послідовність опису елементів і ознак зовнішності людини повинна бути наступна:

- а) *загально-фізичні елементи* – стать, вік, антропологічний тип;
- б) *анатомічні елементи* – фігура в цілому, голова в цілому, волосся, обличчя в цілому, чоло, брови, очі, ніс, рот, губи, зуби, підборіддя, вухо, шия, плечі, ноги, руки, спина, груди;
- в) *функціональні елементи* – постава, хода, жестикуляція, артикуляція, міміка, мова, спосіб манери поведінки, звички;
- г) *одяг, прикраси й інші предмети*.

Для зручності криміналістами розроблена спеціальна система опису ознак зовнішності за методом словесного портрету, виражена у вигляді таблиці. У ній послідовно відображені усі наведені вище елементи та ознаки.

Орієнтовна схема опису анатомічних елементів і ознак зовнішності людини:

1. Фігура в цілому:

- зріст: низький; середній; високий; дуже високий (для чоловіків: низький – до 160 см, середній – до 170 см, високий – до 180 см; для жінок ці параметри зменшені на 8–11 см);
- будова тіла (статура): худорлява; середня; повна; тучна; кремезна; сутула; атлетична.

2. Голова:

- розміри: мала; середня; велика;
- форма: округла; куполоподібна; яйцевидна; кілевидна; сплюснена.

3. Обличчя:

- форма анфас: овальне; кругле; прямокутне; трикутне; ромбовидне; трапецієвидне;
- форма у профіль: опукле; пряме; ввігнуте;
- колір: бліде; смугле; червоне; жовте;
- тип: європейське; монголоїдне; негроїдне.

4. Лоб:

- висота: високий; середній; низький;
- ширина: вузький; середній; широкий;
- положення у профіль: скошений (відхилений назад); вертикальний; нахилений уперед;
- форма: прямий; опуклий; ввігнутий; звивистий.

5. Брови:

- форма: прямі; дугоподібні; трикутні; звивисті; ламані;
- положення: косовнутрішні; горизонтальні; косо зовнішні;
- взаємне положення: близько розставлені; середньо розставлені; далеко розставлені;
- висота: високі; середні; низькі;
- ширина: широкі; середні; вузькі; такі, що розширюються; такі, що звужуються;
- довжина: короткі; середні; довгі;
- густота: рідкі; середньої густоти; густі;
- колір (тон): темні; світлі.

6. Очі:

- форма очної щілини: овальні; мигдалевидні; сегментовидні; щілинні;
- довжина очної щілини: мала; середня; велика;
- ступінь відкриття ока: малий; середній; великий;
- положення: горизонтальні; косовнутрішні; косозовнішні;
- виступання очних яблук: впалі; опуклі;
- ступінь нависання верхньої повіки: середнє; середньобокове; асиметричне; епікантус («монгольська» складка); відсутність нависання.

7. Ніс:

- довжина: короткий; середній; довгий;
- ширина: вузький; середній; широкий;
- виступання: мале; середнє; велике;
- положення основи носа: горизонтальне; опущене; підняте;
- ширина перенісся: мале; середнє; широке;
- форма спинки носа: пряма; опукла; ввігнута; звивиста;
- ширина спинки носа: мала; середня; велика;
- форма кінчика носа: гостра (загострена); округла (закруглена); спрямована (скошена);
- ширина кінчика носа: вузький; середній; широкий;
- форма нижніх країв крил носа: овальна; трикутна; пряма;
- висота крил носа: низькі; середні; високі;
- вираженість складки крил носа: невиражена; слабо видима; глибока;
- положення крил носа: опущені; середні; підняті;

- величина ніздрів носа: малі; середні; великі;
- форма ніздрів носа: округлі; овальні; ромбовидні; трикутні; щілинні.

8. Рот:

- розмір: малий; середній; великий;
- контур ротової щілини (контур лінії змикання губ): прямий; дугоподібний; хвилястий; ламаний;
- положення кутів рота: горизонтальне; підняте; опущене;
- глибина носогубного фільтру (виїмки, западини): мілка; середня; глибока;
- ширина носогубного фільтру (виїмки, западини): вузька; середня; широка;
- загальне виступання губ: відсутнє; середнє; значне виступання; западання губ;
- відносне виступання губ: виступання верхньої губи відносно нижньої; виступання нижньої губи відносно верхньої; однакове виступання губ;
- висота верхньої губи: мала; середня; велика;
- ширина кайм губ: мала; середня; велика;
- співвідношення ширини кайм губ: верхня кайма ширша; нижня кайма ширша; обидві кайми однакові;
- форма кайми верхньої / нижньої губи: пряма; дугоподібна; звивиста; ламана; нечітка;
- розмір зубів: малі; середні; великі.

9. Скули:

- розмір: малі; середні; великі.

10. Щоки:

- форма: впалі; прямі; опуклі.

11. Шия:

- довжина (висота): коротка; середня; довга;
- товщина: тонка; середня; товста;
- положення: пряме; відхилене назад; відхилене уперед;
- вид поверхні: гладка; складчаста («жирна»); мускулиста; жолова шия.

12. Шкіра:

- вид шкіри: гладенька (рівна); матова; глянцева; шерохвата; зморшкувата; пориста; з прожилками;

– стан шкіри: гладенька; дрябла; подразнена (із запаленням); ву-
грова; прищавана.

16.4. Суб'єктивний портрет

Суб'єктивний портрет – це матеріалізоване зображення обличчя і фігури людини, виготовлені відповідно до уявлення очевидця про зовнішність зображуваного.

Суб'єктивний портрет може бути виготовлений самим носієм уявного образу, наприклад, очевидцем, що спостерігав подію кримінального правопорушення, або за його показаннями іншими особами, зокрема, працівником оперативного підрозділу, слідчим, спеціалістом (криміналістом, художником).

Суб'єктивний портрет найчастіше складається у випадках, коли злочинець контактує з потерпілим, наприклад, при вчиненні грабежів, розбоїв, зґвалтувань, шахрайств та інших подібних «контактних» кримінальних правопорушень.

Суб'єктивні портрети поділяють на три основних види: 1) мальований; 2) мальовано-композиційний; 3) фотокомпозиційний і комп'ютерно-композиційний.

Мальований суб'єктивний портрет є штриховим або напівтоновим малюнком обличчя, фігури людини. В основі мальованого портрета лежить уявлення про зовнішній вигляд людини, відтворене з певним ступенем достовірності.

Рис 1. Мальований суб'єктивний портрет і фотографічне зображення розшукуваної жінки

Мальовано-композиційні портрети виготовляються із заздалегідь підготовлених, стандартних типізованих малюнків елементів обличчя, зібраних у спеціальних комплектах. Зображення елементів обличчя з комплекту вибираються і вносяться в портрет за вказівкою очевидця. Завершений мальовано-композиційний портрет виглядає як штриховий малюнок.

Фотокомпозиційні портрети – виготовлення суб'єктивних портретів із фрагменті фотознімків різних людей за допомогою технічних пристроїв монтажу. Даний метод був запропонований в 50-х роках минулого століття.

Комп'ютерно-композиційні портрети. В останні десятиліття, з переходом на комп'ютерну техніку, виникла можливість створювати спеціалізовані комп'ютерні комплекси, обладнані відповідною периферією і спеціалізованими програмами для отримання композиційних портретів. Бази даних формуються або з малюнків елементів чоловічих і жіночих обличь, або фотографічних елементів таких обличь. Сучасні комп'ютерні системи призначаються для автоматизації процесу створення суб'єктивних портретів шляхом компонування на моніторі зображень елементів з відповідної бази даних. Ці системи використовують графічні редактори і модифікатори перетворення зображень елементів обличчя так, як це потрібно для створення кінцевого варіанту суб'єктивного портрету. Крім цього, згадувані комп'ютерні системи автоматизації процесу створення суб'єктивних портретів, розраховані на використання в комп'ютерних системах обліку за ознаками зовнішності.

Комп'ютерні системи виготовлення суб'єктивних портретів мають певні переваги, у порівнянні з розглянутими вище технічними засобами, зокрема: значне скорочення часу складання таких портретів; їх швидке роздрукування; можливість підготовки і роздрукування тексту розшукового орієнтування одночасно зі складанням суб'єктивного портрета; збереження в пам'яті комп'ютера отриманого зображення, з метою його подальшого використання в роботі з іншими очевидцями, і перевірки за базою даних суб'єктивних портретів.

Під час виготовлення суб'єктивного портрета, доцільно враховувати роль очевидця в події кримінального правопорушення, а також його суб'єктивне ставлення до події і людини, яка розшукується. Ро-

боту доцільно будувати з урахуванням чотирьох типових ситуацій: 1) очевидець хоче і може допомогти у встановленні особи злочинця; 2) очевидець хоче, але не може надати такої допомоги; 3) очевидець у змозі допомогти, але не хоче цього робити; 4) очевидець не хоче допомогти у встановленні злочинця, але приховує це, даючи неправдиві показання.

Під час виготовлення суб'єктивних портретів слід дотримуватися наступних рекомендацій:

- вчасно виготовляти суб'єктивні портрети (упродовж 2–3 днів після вчинення кримінального правопорушення, при роботі з дітьми – до 1 дня);
- враховувати роль очевидця в події, яка стала приводом для складання суб'єктивного портрета (свідок, потерпілий, співучасник);
- враховувати особливості виду кримінального правопорушення (шахрайство, розбій, убивство, ДТП);
- ретельно аналізувати об'єктивні і суб'єктивні фактори формування і збереження уявного образу (час контакту, відстань, погодні умови, уява, зорова пам'ять, мислення);
- налагоджувати і підтримувати психологічний контакт з очевидцем;
- створювати сприятливі умови для спілкування з очевидцем;
- залучати до роботи зі складання суб'єктивного портрета, за потреби, інших спеціалістів (педагога, психолога);
- неприпустимо складати суб'єктивний портрет за участю кількох очевидців одночасно.

Всю роботу зі складання суб'єктивних портретів поділяють на етапи, яким притаманні власні завдання, що реалізуються шляхом дотримання криміналістичних рекомендацій психологічного характеру.

Перший етап – попередній. Його завданнями є: одержати від ініціатора розшуку максимальні відомості про очевидця та продумати з останнім роботу на основі наявних даних (антропологічний тип, стать, вік, роль очевидця – потерпілий, учасник тощо).

Другий етап – бесіда з очевидцем. Завданнями цього етапу є: встановити психологічний контакт з очевидцем; активізувати процеси його пам'яті щодо відтворення образів; визначити тип людини-очевидця за сенсорними перевагами.

При цьому важливо дотримуватися таких криміналістичних рекомендацій:

- під час знайомства з'ясувати ім'я очевидця, не забувати в процесі складання портрета звертатися до свідка-очевидця за його іменем;
- проявляти увічливість;
- перед початком складання суб'єктивного портрета, використати фрази, спрямовані на підвищення в очевидця впевненості в успішному результаті роботи;
- під час розповіді очевидця про обставини справи, дивитись йому у вічі, бути уважним;
- конкретно спрямовувати розповідь очевидця (уникати деталей і подробиць, що не стосуються справи);
- використовувати вислови «я Вас розумію», «добре», «у Вас добра пам'ять», «у нас вийде гарний портрет», виявляючи щиру зацікавленість в успішному результаті;
- якщо відтворення зорових образів ускладнено, то можна використати відтворення емоційного фону очевидця під час події;
- після розповіді очевидця дати йому «відпочити», спрямувавши розповідь на особисті теми (професія, рід занять);
- зробити комплімент щодо професії очевидця.

Третій етап – виготовлення суб'єктивного портрета. Його завданнями є: підтримувати встановлений з очевидцем психологічний контакт; активізувати процеси очевидця щодо детального відтворення зорових образів; одержати органічне (природне) зображення розшукованої людини; домогтися типажної подібності суб'єктивного портрета з реальною особою.

При цьому, важливо дотримуватися таких криміналістичних рекомендацій:

- орієнтувати пам'ять очевидця на типажну подібність з відомими людьми;
- починати роботу з тієї частини обличчя, яку очевидець, на його думку, запам'ятав найкраще;
- порівнювати форми елементів обличчя з відомими геометричними фігурами, у випадку ускладнення процесу відтворення зорових образів – використати відтворення емоційного фону очевидця під час події за допомогою контрастних запитань (наприклад, «ніс довгий чи короткий?»);

- пропонувати очевидцеві олівець для малювання (якщо йому важко описати словами);
- використовувати вислови, що схвалюють спільну роботу;
- в процесі домальовування суб'єктивного портрета, періодично погоджувати свою роботу з очевидцем за допомогою запитань: «Стало краще чи гірше?», «Що на Ваш погляд потрібно змінити?»;
- уникати зайвої деталізації зображення.

Четвертий етап – одержання відомостей про результат використання суб'єктивного портрета.

Розглядаючи криміналістичні рекомендації роботи з очевидцем в процесі виготовлення суб'єктивного портрета, доцільно вказати на особливості організації й обладнання приміщення для такої роботи. Серед основних вимог: наявність окремого приміщення (площа 10 м²); ергономічні, але не розслаблюючі меблі; наявність необхідних інструментів «під рукою»; відсутність предметів, що відволікають увагу; наявність кімнатних рослин; можливість управляти освітленням.

Під час розшуку осіб, які переховуються, метод «словесного портрету» використовується для підготовки інформаційно-пошукових орієнтувань з описом ознак зовнішності людини, характеристикою її особливих прикмет та яскравих ознак. Результати пошукової роботи, в більшості випадків, залежать від якості орієнтувань.

Розрізняють орієнтування трьох видів: 1) з фотографією відомої людини; 2) із зображенням суб'єктивного портрету розшукуваного; 3) лише з текстом опису зовнішності розшукуваної особи.

З урахуванням необхідності копіювання оригіналу орієнтування, при якому різко знижується якість зображення, фотознімки повинні відповідати таким вимогам: бути високоякісними; нормальної щільності; помірної контрастності.

Текстова частина орієнтування завершується відомостями про підрозділ, яким ініційовано розшук людини, з обов'язковим зазначенням номерів телефонів ініціатора.

Орієнтування

1 лютого 2019 року невідомий громадянин, шляхом зламу вхідних дверей, проник до помешкання громадянки Іванової Ф. Р. за адресою: м. Київ, вул. Курнатовського, буд 12, кв. 456, та здійснив крадіжку особистих речей на загальну суму 50 тисяч гривень. Прикмети мож-

ливого злочинця: вік 30–35 років, тип обличчя – європейський, зріст вище середнього (175–180 см), худорлява статура, обличчя – овальне, худорляве. Волосся коротке, темно-русяве, із зализинами на скронях. Лоб високий, широкий, яскраво виражені надбрівні дуги. Брови дугоподібної форми, далеко поставлені, темні, розміщені асиметрично. Очі за формою овальні, середні, горизонтальні, темно-карі. Ніс довгий, по середині широкий. Рот малий, верхня губа тонша нижньої. Підборіддя за формою заокруглене, вузьке. Вуха середні. Шия середня, за товщиною теж середня. Одягнений в сорочку сірого кольору, темні штани, коричневі туфлі.

Сутулий, голову під час руху нахиляє вперед, при розмові постійно рухає плечами, мова швидка, російська, на лівій руці татуювання у вигляді вовка. При отриманні будь-якої інформації повідомити чергову частину (Сидоренка В. Л.) за тел. 433-76-07.

16.5. Портретна експертиза

Портретна експертиза проводиться з метою ототожнення особи за ознаками зовнішності, що відображені на об'єктивно-матеріальних об'єктах (фотознімках та відеозаписах) за допомогою спеціально розроблених методів і прийомів.

Портретна експертиза не досить поширене дослідження в експертній практиці, однак її результати безперечно значимі для встановлення й ідентифікації особи.

Предметом портретної експертизи є фактичні дані, що мають значення для розслідування та стосуються закономірностей будови рис зовнішності людини, їх зміни протягом життя та після смерті.

Основним *об'єктом* портретної експертизи є зовнішній вигляд людини, його властивості, система елементів та ознак.

Не можуть бути об'єктами портретної експертизи описи, словесні портрети, скульптурні чи графічні реконструкції обличчя за черепом, намальовані портрети, суб'єктивні портрети (фотороботи) та інші об'єкти, на створення яких вплинуло суб'єктивне сприйняття та відображення інформації при їх виготовленні.

Основним *завданням* портретної експертизи є ідентифікація особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) та відеозаписом.

Орієнтовний перелік питань, які вирішує портретна експертиза:

- чи зображена на даному фотознімку особа (прізвище, ім'я, по батькові), фотокартки якої надано як зразки?
- одна чи різні особи зображені на даних фотознімках?
- чи зображена на фотознімку невідомого трупа особа (прізвище, ім'я, по батькові), фотокартки якої надано як зразки?

Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи за фотознімком можуть бути достовірні фотографії та відеозапис цієї особи (любительські, професійні, а також експериментальні). Доцільно, щоб серед порівняльних зразків були знімки, близькі до досліджуваного за часом зйомки і ракурсом зображення.

Ідентифікація трупа проводиться шляхом порівняння фотознімка трупа з прижиттєвими знімками. Знімки самого трупа повинні бути зроблені не тільки у фас, профіль, але й у декількох інших ракурсах, оскільки серед прижиттєвих знімків може не бути зразків, на яких особа зображена у фас або профіль. Для проведення портретної експертизи трупа перед фотозйомкою слід зробити йому туалет (змити зі шкіри обличчя нашарування бруду та крові, зробити зачіску).

Експериментальні порівняльні зразки не слід ретушувати.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття, об'єкт, предмет, завдання та зміст криміналістичної габітології.
2. Поняття та система ознак зовнішності людини.
3. Характеристика ознак елементів зовнішності людини.
4. Види елементів й ознак зовнішності людини.
5. Властивості ознак зовнішності людини.
6. Поняття словесного портрету.
7. Принципи опису зовнішності особи за методом словесного портрету.
8. Правила опису зовнішності особи за методом словесного портрету.
9. Поняття та види суб'єктивних портретів.
10. Основні етапи виготовлення суб'єктивних портретів.
11. Поняття та зміст портретної експертизи.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ СЛІДІВ (ФОНОСКОПІЯ)

17.1. Загальні положення фоноскопії

Фоноскопія – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності виникнення та фіксації звукових слідів, а також засоби та методи їх дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень.

В системі криміналістики фоноскопія (дослідження відео-, звукозапису) представляє сукупність знань, що утворюють окрему криміналістичну теорію.

Звук являє собою миттєву зміну в матеріальному середовищі і подібно до інших матеріальних слідів-змін реально існує і його можна зафіксувати технічними засобами. Тому такі сліди називають слідами звуку, або звуковими слідами, а фізичне тіло, яке генерує звук, – джерелом звуку.

Термін «фоноскопія» з'явився і застосовувався для позначення криміналістичних ідентифікаційних досліджень особи за усним мовленням. Пізніше його зміст розширився і став охоплювати безліч питань, які виникають при дослідженні будь-яких сигналів, що мають звукову природу утворення чи тісно пов'язаних зі звуком (наприклад, магнітний звукозапис).

Голос і мовлення людини з давніх часів використовувалися для розслідування злочинів і викриття злочинців шляхом безпосереднього опитування очевидців перед суддями. Показання свідків про зміст почутого, підслуханого і впізнання обвинуваченого або підозрюваного за його голосом та мовленням тривалий час були і є серйозними доказами.

Голос і мовлення людини віддавна цікавили вчених, які намагалися дослідити механізм мовотворення і сприйняття мови. Ще Гіпократ уперше висловив припущення про те, що голос зароджується в гортані. І лише в XVI столітті Леонардо да Вінчі детально дослідив проблему мовотворення і зробив перші малюнки гортані, дуже близькі до сучасних.

Через двадцять століть після Гіпokrата італійський патологоанатом Везалій у 1593 році встановив, що голос виникає у вузькому просторі всередині гортані, а трохи пізніше описав дві «зв'язки» всередині гортані, які з тих пір називаються голосовими складками.

Природу формування звуків уперше розкрив німецький учений Гельмгольц Герман Людвіг Фердинанд (1821–1894), автор фундаментальних праць з фізики, біофізики, фізіології і психології. Ним уперше були виведені основні рівняння взаємозв'язку геометрії об'ємних порожніх фігур та їх резонансних частот. Цей перший крок в освоєнні мовної технології відразу ж породив спробу створити механічну машину, що могла б говорити, однак реалізувати цю ідею до кінця не вдалося.

Наступним важливим кроком в освоєнні мовної технології був винахід механічного пристрою запису звуку французьким аматором Шарлем Кро. 30 квітня 1877 р. він представив Французькій Академії наук свій винахід, названий «фонограф», що дозволяв механічно записувати звук на скляний диск, вкритий сажею, а потім фотоспалахом переносити звукові доріжки на світлочутливу хромову пластинку.

У грудні 1877 р. американський винахідник Томас Едісон продемонстрував свій фонограф у дії: звук записувався на обгорнений в олов'яну фольгу циліндр. Через 10 років німецький винахідник Еміль Берлінер запатентував фонограф, у якому запис звуку провадився на цинковий диск, вкритий тонким шаром воску, а тиражування здійснювалося хімічним травленням.

Ключовим етапом розвитку фоноскопії загалом (не лише криміналістичної) став винахід приладу, що дозволив не лише багаторазово відтворювати мовний сигнал, але і побачити його перетворену форму, що яскраво відображає артикуляційні і голосові особливості того, хто говорить. Розроблявся цей прилад довго. Протягом 20–30-х років XX ст. у науковому світі пропонувалася безліч варіантів візуалізації

мовних сигналів. Після довгих випробувань і добору кращого способу до кінця другої світової війни нарешті був розроблений прилад, факт існування якого довго зберігався в таємниці через його велике військово-ве значення. Лише 9 листопада 1945 р. у щотижневому журналі «Science» у статті «Видимі образи звуку» Ральф Поттер уперше відкрив завісу таємності над новим інструментом, розробленим співробітниками фірми «Bell Telephone Laboratories». Спочатку його назвали звуковим спектрографом, але пізніше за ним закріпилася інша назва – сонограф. Поява сонографа уможливила побачити одночасно й артикуляційні, і голосові особливості того, хто говорить, й до 1944 р. породила безліч проектів вирішення проблеми ідентифікації особи за мовним сигналом.

З розвитком звукозаписуючої техніки, способів і методів дослідження звуку спектральними засобами з'явилася реальна можливість використовувати результати аналізу мови і голосу людини в кримінальному судочинстві. Еволюція цього виду експертизи почалася в 60-х роках ХХ ст. завдяки розвитку науки і техніки в таких галузях як акустика, теорія мовотворення і мовосприйняття, інформатика, цифрова обробка сигналів, мовна лінгвістика, фонетика, фонологія та інші. Сутність нового напрямку досліджень зводилася до фіксації, дослідження й використання у доказуванні за кримінальними справами матеріально закріплених звукових слідів, головним чином голосу і мовлення людини. У колишньому СРСР системні дослідження індивідуальних ознак мови і голосу на початку 60-х років розпочав вести Г. С. Рамішвілі, залучаючи для цих цілей аудиторні, експертні і всі доступні інструментальні методи аналізу мовних сигналів.

Не менш значущими для криміналістичної фоноскопії стали роботи представників Київської школи фоноскопічних досліджень Ю. Ф. Жарікова та Л. І. Громовенка, які створили не лише теоретичні основи її розвитку, а й розробили нові на той час прилади для встановлення ознак монтажу магнітних плівок, інструментальних методів ідентифікації тощо.

Спочатку для проведення фоноскопічних ідентифікаційних досліджень, пов'язаних із встановленням індивідуальної totoжності осіб, голос і мовлення яких були записані на спірній і порівняльній фонограмах, використовувалася так названа «видима мова». «Видима

мова» – це динамічна спектрограма з тривимірним зображенням на ній змін амплітуди і частоти в часі. Такі спектрограми, як і відбитки пальців, вважалися спочатку відбитками голосів конкретних осіб. Однак надалі було помічено, що динамічні спектрограми залежать від амплітудно-частотних характеристик трактів засобів звукозапису, характеристики мікрофона, аудитивних перешкод і безлічі інших факторів. Більш того, динамічні спектрограми, особливо в нижній частині частотного діапазону, мають інваріантні мовні ознаки, а значить мало інформативні для ідентифікації. З цієї причини фахівці в галузі судової фонетики і вчені, які фундаментально досліджують розпізнавання мовних образів, були змушені шукати і знайшли безліч інших фізичних і лінгвістичних ознак для ідентифікації особи за голосом і мовленням.

На сьогодні судова фоноскопія є однією з порівняно нових і успішно розвинутих галузей криміналістичної науки. Вона охоплює діапазон досліджень: від відновлення розбірливості мовлення, втраченої в процесі запису її на магнітний носій, та визначення емоційного стану людини, яка говорить, до її ідентифікації та технічного дослідження апаратури та носіїв запису.

17.2. Вимоги до порівняльних зразків голосу та мовлення

Зразки голосу та мовлення – це об’єкти, без яких проведення порівняльних (ідентифікаційних) досліджень є неможливим. Вони можуть бути експериментальними, умовно-вільними або вільними.

Експериментальні зразки – відібрані спеціально для проведення експертизи.

Умовно-вільні зразки – отримані під час проведення процесуальних дій, в ході яких застосовувався відео-, звукозапис у встановленому законом порядку.

Вільні зразки – записи, які за часом і характером не пов’язані з призначенням і проведенням експертизи (інтерв’ю, публічні виступи, записи особистого характеру тощо).

Будь-які з перелічених вище видів зразків повинні мати репрезентативність (достатність у їх кількості та якості) і бути порівнюваними (створювати можливість порівняння).

До відбору зразків голосу та мовлення особи, стосовно якої ініціюється питання ідентифікації, висуваються наступні вимоги:

- фіксація зразків на апаратурі, яка забезпечує високу якість запису без застосування алгоритмів стиснення з втратою інформації (перевага надається форматам WAV, AVI, MKV);
- рекомендовано використання тієї ж (або аналогічної) апаратури запису (відеокамера, диктофон, телефонна лінія, радіозв'язок) та такого ж тракту запису, що й для досліджуваної сигналограми (під трактом запису слід розуміти взаємозв'язок всіх апаратів і пристроїв, а також з'єднувальних ліній, застосованих під час записування);
- дотримання технічних умов запису (оптимальний рівень запису сигналу, який не є слабким і, водночас, занадто гучним; відстань між мікрофоном і диктором – 50–70 см; мінімальний рівень реверберації приміщення (відсутність еховідлуння чи гулу як наслідків відбиття звукових хвиль від стін), відсутність фонових шумів і завад у вигляді мовлення інших осіб, музики, звуків ударів по клавіатурі комп'ютера під час друку, звуків вулиці з відкритого вікна тощо);
- тривалість мовлення – не менше 3 хв. без урахування пауз (слід наголосити, що ця вимога стосується тривалості безпосередньо мовлення особи, яке ототожнюється, а не тривалості запису в цілому);
- наявність у зразку фраз та слів, які мали місце в досліджуваній сигналограмі;
- високий ступінь розбірливості мовлення (поскладова розбірливість – 60–70%, задовільна дикція, відсутність дуетних реплік);
- відповідність мов (неприпустимо, коли в досліджуваному записі звучить українська мова, а в зразку – російська);
- відповідність форм усного мовлення (неприпустимо, коли в досліджуваному записі звучить спонтанне непідготовлене мовлення, а в зразку – читання тексту);
- відповідність видів усного мовлення (монолог, діалог);
- відсутність вольового спотворення мовлення;
- максимальний збіг емоційного стану;
- спорідненість мовленнєвої ситуації.

Фонограма/відеофонограма, окрім анкетних даних особи та інших відомостей, передбачених процесуальною дією, повинна також містити дані про тип апаратури запису і під'єднуваного мікрофона (у разі

його використання), тип носія, а також дані, що мають значення під час проведення досліджень лінгвістичними методами, а саме: місця найбільш тривалого проживання, знання мов, хронічні захворювання, що впливають на формування мовлення, захворювання в період часу між виконанням досліджуваного запису й експериментальних зразків (бронхіт тощо).

Недотримання хоча б деяких із зазначених вище вимог до відбору зразків голосу та мовлення особи, стосовно якої ініціюється питання ідентифікації, значно обмежує можливості експертизи відео-, звукозапису або і взагалі унеможлиблює її проведення.

17.3. Експертиза відео-, звукозапису

Аудіо-, відеозаписи та пристрої, за допомогою яких їх створюють, копіюють і редагують, вже давно стали невід’ємною частиною життя сучасного суспільства, швидко заповнивши собою всі його сфери. Як наслідок, збільшилася кількість кримінальних проваджень, матеріали яких являють собою аудіо- чи відеоінформацію, зафіксовану на різних носіях. Водночас зросла й актуальність судових експертиз за напрямом досліджень матеріалів і засобів відео-, звукозапису, які на сьогодні мають змогу вирішувати широкий спектр ідентифікаційних і діагностичних питань.

Судові експертизи (експертні дослідження) відео-, звукозапису проводяться за такими напрямками відповідно до експертних спеціальностей:

- 1) технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису;
- 2) дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ;
- 3) лінгвістичне дослідження усного мовлення.

Об’єктами досліджень експертизи відео-, звукозапису є сигналограми:

- фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення),
- відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації.

Сигналаграми можуть бути представлені в аналоговому або цифровому вигляді на магнітних, оптичних чи електронних носіях. За останні роки цифрове записування сигналу майже повністю витіснило аналогове, що, у свою чергу, внесло свої особливості в експертизу відео-, звукозапису.

Види досліджень, які проводяться під час експертизи відео-, звукозапису, та орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. *Ідентифікаційні дослідження голосу та мовлення людини* (встановлення індивідуальної та групової totoжності осіб шляхом порівняння їх голосів і мовлення на сигналаграмах-зразках і досліджуваних сигналаграмах). Орієнтовні питання, що вирішуються:

- чи належать голос та мовлення особи, зафіксовані у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)), громадянину «А»?

- одній чи різним особам належать голос і мовлення, зафіксовані у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

- чи одна і та сама особа бере участь у розмовах (або: промовляє фрази «...»; першою/другою вступає в розмову; звертається до співрозмовника як «Б»; до якої співрозмовник звертається як «В»; у розмовах, зафіксованих на ділянках запису з часовими інтервалами від «_год. _хв._сек.» до «_год. _хв._сек.» за часовими показниками програми (назва і версія програми) у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Для ототожнення осіб за усним мовленням експерту надаються:

1) порівняльні зразки голосу та мовлення, вимоги до яких описані нижче;

2) протоколи (або їх копії) огляду та прослуховування досліджуваних записів, оформлені відповідно до процесуальних вимог;

3) протоколи (або їх копії) про відібрання зразків голосу та мовлення.

2. *Діагностичні дослідження голосу та мовлення людини* (встановлення певних ознак голосу та мовлення особи). Орієнтовні питання:

- скільки осіб брало участь у розмові, зафіксованій у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

- записане у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)) мовлення є спонтанним не-підготовленим чи підготовленим (завченим)? Чи є у мовленні особи ознаки читання тексту?

- яким голосом за висотою (група чоловічих чи жіночих голосів) промовлене мовлення (або окремі фрагменти, вказати які) у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Анонімні повідомлення, які надаються експерту без порівняльних зразків голосу та мовлення підозрюваного, підлягають лише діагностичним дослідженням. Орієнтовні питання:

- якими є характеристики голосу диктора, що здійснює анонімне повідомлення у фонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

- яким є зміст анонімного повідомлення, зафіксованого у фонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Визначення статі, віку, рівня освіти, професії, типу темпераменту, рис характеру, стану здоров'я тощо, а також психологічного й емоційного стану диктора за його голосом і мовленням виходить за межі компетенції експерта з експертними спеціальностями 7.1 (Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису), 7.2 (Дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ), 7.3 (Лінгвістичне дослідження усного мовлення).

Встановлення дослівного змісту розмов не є експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань. Встановлення дослівного змісту розмов залежно від визначеної ініціатором мети може здійснюватися стосовно всього усного тексту, його окремих фрагмен-

тів (дослівний зміст), або стосовно окремих дикторів (персоніфікований зміст). Орієнтовні питання (вирішуються як супутні за необхідності):

- чи брав участь громадянин «А» у розмові, зафіксованій у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)). Якщо так, то які саме слова та фрази ним промовлені?

У разі, якщо фонограми/відеофонограми містять тривалі записи розмов і не всі слова та фрази містять значущу для слідства інформацію, слід вказувати конкретні ділянки запису, стосовно яких необхідно встановити їх зміст:

- який дослівний/персоніфікований зміст розмови, зафіксованої на ділянках запису з часовими інтервалами від «_год. _хв._сек.» до «_год. _хв._сек.» за часовими показниками програми (назва і версія програми)) у фонограмі/відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Для діагностичних досліджень голосу і мовлення людини експерту також надаються протоколи (або їх копії) огляду та прослуховування досліджуваних записів, оформлені відповідно до процесуальних вимог.

3. *Дослідження пристроїв звуко- та відеозапису* (діагностичні дослідження щодо встановлення технічних умов і технології отримання запису). Орієнтовні питання:

- чи на даному пристрої (назва пристрою (модель/марка) (ідентифікаційні позначення пристрою (серійний номер, IMEI)) записана фонограма/відеофонограма/відеограма файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії, пристрої (назва носія, пристрою (ідентифікаційні позначення носія, пристрою (серійний номер, IMEI)))?

- чи за допомогою даного комплексу апаратури (вказати складові елементи комплексу) було здійснено запис фонограми/відеофонограми/відеограми файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

– за допомогою одного чи кількох технічних пристроїв зафіксовані фрагменти (визначити потрібні фрагменти відповідно до часових показників із зазначенням програми відтворення) у фонограмі/відеофонограмі/ відеограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

– чи зафіксовано у фонограмі/відеофонограмі/відеограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)), ознаки монтування?

– чи зазнавала змін фонограма/відеофонограма/відеограма файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

– чи проводився запис фонограми/відеофонограми/відеограми файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)), безперервно?

– чи одночасно проводився запис відеозображення і звуку у відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)), та чи відповідає зміст відеозображення запису звуку?

– оригіналом чи копією є фонограма/відеофонограма/відеограма файлу назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Слід зазначити, що з технічної точки зору оригіналом є фонограма/відеофонограма/відеограма, виконана в результаті запису сигналу безпосередньо від першоджерела на носій інформації, що знаходиться безпосередньо в пристрої (касета, вбудована пам'ять тощо) та іноді невіддільна від нього. Під копією розуміють файл, скопійований на будь-який інший носій інформації.

Для досліджень пристроїв звуко- та відеозапису, досліджень щодо встановлення технічних умов та технології отримання запису експерту надаються:

- 1) оригінальна фонограма/відеофонограма/відеограма;
- 2) пристрій, яким здійснювалася фіксація події та щодо якого ставляться питання;

3) додаткове обладнання, що використовувалося для запису, у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади управління, кабелі тощо; інструкція до нього з характеристиками;

4) повні відомості про внесення конструктивних змін у пристрій запису та додаткове обладнання із зазначенням хронології таких змін та опис тракту запису від передавача (мікрофона, відеокамери) до приймача (технічного засобу фіксації) із зазначенням кількості каналів та інших супутніх технічних засобів;

5) чистий носій для створення експериментальних записів.

Перелік питань не є вичерпним, а матеріали, пристрої і засоби, що надаються експерту, можуть варіюватися відповідно до конкретно поставленого питання.

4. *Ідентифікаційні та діагностичні дослідження звукового середовища* (встановлення тотожності та характеристик звукового середовища за ознаками досліджуваного об'єкта). Орієнтовні питання:

– у приміщенні чи на відкритій місцевості був виконаний запис фонограми файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

– яка тривалість звукових явищ (конкретизувати), зафіксованих у фонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Суб'єктом фоноскопичної експертизи є експерт, який безпосередньо проводить дослідження. Вирішення різноманітних завдань фоноскопичною експертизою вимагає залучення фахівців, які мають спеціальну експертну підготовку та спеціальні знання в галузі аналізу акустичних і лінгвістичних характеристик голосу і мовлення.

Спеціальними знаннями в даному виді досліджень є наступні:

– про закономірності формування і відображення в мові властивостей особи, їх стійкості й індивідуальності;

– про можливості застосування з метою ідентифікації особи наукових і спеціальних методів дослідження;

– у галузі загального мовознавства, у тому числі фонетики (вчення про властивості звуків мови), граматики (про способи формування тексту мовного висловлення), лексикології (про словниковий склад мовного висловлення);

- історії розвитку і діалектології російської й української мов;
- фізіології мови – вчення про мовну діяльність людини як рефлексорної функції його центральної нервової системи;
- логопедії – науки про основні порушення мовотворення;
- психології мови – вчення про загальну природу, функції та механізм мовотворення;
- акустики мови – вчення про фізичні параметри і характеристики усного мовлення;
- основ магнітного звукозапису;
- основ автоматичної обробки мовних сигналів;
- основ теорії розпізнавання образів;
- теорії імовірності і математичної статистики.

Цей перелік досить великий, тому фоноскопичні дослідження голосу і мовлення, як правило, проводяться комісією експертів – акустиком і лінгвістом, що приймають спільне рішення.

Експертне дослідження цифрових та аналогових фонограм складається з наступних стадій: підготовче дослідження, аналітичне дослідження, порівняльне дослідження, до якого входить експертний експеримент, синтез результатів дослідження, формулювання висновків.

Підготовче (попереднє) дослідження. Під час підготовчого дослідження експерт виконує такі дії:

- оглядає надані на дослідження об'єкти дослідження та порівняльні зразки;
- визначає та уточнює завдання експертного дослідження;
- аналізує вихідні дані, їх повноту та однозначність.

У разі відсутності або неповноти тих чи інших даних, технічних засобів тощо експерт надсилає відповідне клопотання про їх надання.

Аналітичне дослідження. Під час аналітичного дослідження цифрових та аналогових фонограм застосовуються такі основні методи:

Аудіоаналіз (прослуховування). Прослуховування використовується для отримання інформації безпосередньо зі звукової інформації, зафіксованої у фонограмі, відеофонограмі. Так, певні елементи всередині запису можуть бути використані для визначення, в якому місці, за яких обставин, у який час доби тощо було створено досліджувану фонограму, відеофонограму. Основними ознаками, якими оперує в цьому випадку експерт, є:

- наявність і властивості шумів звукового середовища (розподіл рівнів шумів за наявності мовленнєвої інформації та в паузах);

- поява сторонніх звуків, що не відповідають умовам запису;
- масштаб (пропорційність рівнів звуку на окремих ділянках фонограми);
- наявність немотивованих пауз між окремими словами та в самих словах;
- наявність окремих невластивих умов запису звукових явищ (особливо в паузах).

Візуальний аналіз (спостереження). Проводиться з використанням програм звукових редакторів після введення фонограми, відеофонограми в комп'ютер (оцифрування, відеозахват тощо). При цьому фонограма, чи звукоряд відеофонограми виводиться на екран монітору як зображення та може супроводжуватися відтворенням окремих звукових фрагментів на головні телефони (навушники) або акустичні системи (звукові колонки).

Загальні функції спостереження включають:

- зменшення часового масштабу представлення сигналів (розтягування сигналу в часі);
- частотну фільтрацію для розгляду форми мовленнєвих сигналів з використанням можливостей звукових редакторів;
- шумоочищення з використанням можливостей звукових редакторів;
- спектральні дослідження окремих фрагментів фонограми, звукоряду відеофонограми з використанням можливостей звукових редакторів.

Слід пам'ятати, що в разі використання частотної фільтрації та шумоочищення файли, що піддавалися такій обробці, непридатні для подальших порівняльних досліджень та мають бути збережені у комп'ютері експерта (у разі потреби) під іншим ім'ям.

Аналіз формату фонограми (метадані). Зазвичай цей аналіз передбачає наявність у розпорядженні експерта порівняльних об'єктів дослідження, умови та способи фіксації яких збігається або подібний до умов та способу фіксації досліджуваних записів.

У разі відсутності зазначених вище порівняльних об'єктів дослідження або їх недостатності експерт проводить експериментальне дослідження, метою якого є:

- визначення технічних параметрів досліджуваних записів;
- отримання експериментальних записів із застосуванням технічних засобів, що використовувалися для фіксації досліджуваних записів,

з дотриманням таких саме умов і способу (технічних режимів тощо) запису.

Надалі проводять такі дослідження:

- аналіз формату записів та її технічних параметрів;
- виділення та аналіз метаданих записів, включаючи формат і спосіб представлення метаданих у відповідному файлі тощо.

Порівняльне дослідження. На даній стадії застосовуються наступні основні методи дослідження:

- аудитивний аналіз як голосу і мовлення, так технічних параметрів записів;
- інструментальний акустичний аналіз фонограм;
- лінгвістичний аналіз як мовлення, так і ознак безпосередньо записів;

Аудитивний аналіз відноситься до категорії слухових досліджень. Він спрямований на виявлення і реєстрацію ознак та особливостей людського голосу і мовлення органолептичним (слуховим способом) та проявів акустичного середовища й апаратури запису.

Велике значення для аудитивного аналізу мають фізіологічні властивості слухового апарата експерта. Записи, що надходять на експертизу, найчастіше мають високий ступінь зашумленості, значний перепад рівня голосових і акустичних перешкод. Іноді проявляються і негативні емоції від змісту записаного – ненормативна лексика, погрози тощо.

Інструментальний акустичний аналіз фонограм. З переходом на комп'ютерну технологію аналізу мовних сигналів інструментально-апаратний комплекс став практично однаковим для всіх видів фоноскопичних досліджень: різні схеми реєстраційних, вимірювальних і аналітичних систем реалізуються в програмній формі.

Всі інші «слухові» ознаки, що характеризують конкретні особливості мовлення та індивідуалізують, відносяться до класу лінгвістичних.

Лінгвістичний аналіз мовлення. Лінгвістичні ознаки сприймаються експертом на слух і характеризують різні властивості звукового ладу мови, відображають індивідуальні мовні і мовленнєві навички, а також інтелектуальні здібності та особливості викладення думок того, хто говорить.

Одним з головних достоїнств лінгвістичних ознак є те, що експерт при їх виділенні здатний уловити дрібні відтінки, відхилення у звучанні мови, оцінювати розходження, що не піддаються сьогодні інструментальному вимірюванню. При цьому експерт порівняно легко адаптується до досить високого рівня перешкод і перекручувань, що мають місце в спірних фонограмах.

Для проведення повноцінного аналізу експерт повинен орієнтуватися у таких лінгвістичних дисциплінах, як: фонетика, фонологія, синтагматика, акцентологія, лексикологія, семасіологія, фразеологія, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика, діалектологія, соціолінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика.

Об'єктом лінгвістичного аналізу, що проводиться в процесі фоноскопичної експертизи, є мовна діяльність людини (людей), зафіксована на магнітних носіях, яка відображається в юридичних фактах різного виду.

Мовна діяльність – одна з видів людської діяльності (поряд із трудовою, пізнавальною тощо), пов'язаних з виконанням комунікативної функції особистості в результаті синтезу інтелектуальних і моторних операцій.

Синтез результатів дослідження. Формулювання висновків та оформлення результатів. На даній стадії дослідження проводиться формування проміжних і кінцевих висновків щодо завдань, які було винесено на вирішення експертизи, підґрунтям до чого є всі дані, що були отримані під час досліджень на етапах аналітичного та порівняльного дослідження. Оформлення ходу та результатів дослідження висновком здійснюється згідно з чинними нормативними документами, які регламентують порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття фоноскопії.
2. Історія досліджень звукових слідів.
3. Види зразків для ідентифікаційних фоноскопичних досліджень, вимоги до них.
4. Завдання та об'єкти судової експертизи відео-, звукозапису.
5. Суб'єкти фоноскопичних досліджень.
6. Стадії і методи фоноскопичних досліджень.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ (ОДОРОЛОГІЯ)

18.1. Загальні положення одорології

Одорологія – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає природу і механізм утворення запахових слідів, засоби та методи їх збирання і використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

Одорологія виникла в 50-х роках XX століття, в результаті розвитку молекулярної біології, хімії, електроніки та інших природничих наук.

Запах – це своєрідний невидимий слід у вигляді частинок (молекул) якої-небудь речовини, що виділяють у навколишнє середовище предмети і речовини – носії запаху, викликаючи у живих організмів специфічні подразнення нервових закінчень органів нюху.

Всі об'єкти мають запах, особливо біологічні (люди, тварини, рослини).

Фізичні властивості запаху варто відрізняти від властивостей запахових слідів у криміналістичному значенні. До *фізичних властивостей* запаху відносять:

- *летючість* – це здатність речовини, випаровуватися, тобто переходити з рідкого або твердого у газоподібний стан;
- *розчинність* – здатність газоподібних (пахучих) речовин розчинятися на клітинах нюхового органу людини або тварини і викликати відчужування запаху;
- *адсорбцію* – поглинання пахучих речовин з газоподібного середовища поверхневим шаром іншої речовини;
- *розведення* – зміна концентрації речовини, що веде до утворення нової якості запаху;
- *дифузію* – взаємопроникнення часток однієї речовини в іншу.

На основі фізичних властивостей запаху визначені криміналістичні властивості запахових слідів:

- *безперервність механізму утворення* – при наявності джерела і відповідних зовнішніх умов запаховий слід утворюється безупинно – доти, доки існує джерело запаху (предмет, речовина). На відміну від трасологічних слідів, утворення яких відбувається в основному миттєво, утворення запахових слідів є триваючим процесом;

- *рухливість структури* – характеризує внутрішній стан речовини сліду і свідчить, що між його частками (молекулами) немає зв'язку, вони знаходяться в хаотичному русі і постійно перемішуються між собою і частками середовища, в якому відбувається слідоутворення;

- *розсіюваність* – це властивість запахового сліду розосереджуватися в ємності або в просторі і в такий спосіб зменшувати кількість запахової речовини в одиниці об'єму;

- *подільність запахових слідів* – речовина, що утворює запаховий слід, знаходиться в газоподібному стані, цей слід може бути розділений на частини, причому кожна з них буде зберігати якісні характеристики цілого;

- *збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці* – можливість повного збереження всіх індивідуальних якісно-кількісних характеристик людського запаху і запаху інших речових джерел інформації при переміщенні їх до відповідної герметичної упаковки (придатність для зберігання ймовірних носіїв слідів запаху людини фактично необмежена, протягом десятків років);

- *індивідуальність слідів і зразків запаху людини* – основні якісні і кількісні параметри запаху кожної конкретної людини неповторні, властиві тільки їй, а тому вона (людина) може бути ідентифікована за запахом;

- *відносна стійкість слідів запаху* – тобто незмінність хімічної структури молекул запаху в умовах навколишнього середовища, що дозволяє збирати і досліджувати їх на предмет встановлення джерела походження через певний період часу;

- *відносна незмінність зразків запаху людини* – основні індивідуальні якісні і кількісні параметри запаху конкретної людини протягом усього її життя залишаються незмінними, тоді як інші якісні і кількісні характеристики її запаху постійно змінюються під впливом лікар-

ських препаратів, алкоголю, наявності шкідливих звичок (куріння і т.п.), фізичних або психічних навантажень тощо, що, в свою чергу, при правильній методиці проведення одорологічного дослідження не може обумовити помилковий результат.

Враховуючи перераховані властивості запахових слідів у криміналістичному плані доречним є проведення класифікації відповідних слідів з урахуванням механізму їх утворення та джерел походження.

Загальна класифікація слідів запаху будь-яких речових джерел за походженням:

1. Сліди власного запаху речового джерела, склад яких зумовлений процесами життєдіяльності для живих істот і внутрішніми властивостями для речових джерел неживої природи.

2. Сліди набутого запаху речового джерела, які, в свою чергу, поділяються на:

- сліди набутого запаху речового джерела тимчасового характеру, від яких дане джерело за певних умов може звільнитися;

- сліди набутого запаху речового джерела постійного характеру, від яких дане джерело звільнитися вже не може.

3. Сліди сукупного запаху речового джерела, які представлені сукупністю всіх чи частиною названих різновидів слідів запаху.

4. Сліди фонового запаху, тобто сліди запаху інших речових джерел, навколишніх носіїв слідів запаху.

5. Сліди остаточного запаху речового джерела, які складаються з усіх чи частини названих слідів запаху і у кінцевому підсумку підлягають дослідженню.

Спеціальна класифікація слідів і зразків запаху людини за походженням:

1. Сліди місцевого індивідуального запаху людини, які визначаються особливостями функціонування шкірних, потових, сальних та ендокринних залоз у ділянці окремих органів або тканин тіла людини.

2. Сліди сукупного індивідуального запаху людини, які складаються з усіх чи частини слідів місцевих індивідуальних запахів конкретної людини.

3. Сліди супутніх запахів людини, серед яких можуть бути виділені:

- сліди запаху одягу, в тому числі взуття та інших предметів постійного контакту з тілом людини (сліди запаху перуки, окулярів,

ювелірних виробів, годинника, гаманця, мобільного телефону, планшету та ін.);

- сліди запаху різноманітних функціональних змін, зумовлені захворюваннями, прийомом лікарських препаратів, фізичними навантаженнями, психічним перенапруженням та іншими змінами функціонального стану людини;

- сліди побутових запахів, тобто сліди запаху, які викликані побутовими умовами життя конкретної людини: сліди запаху предметів туалету (косметики, зубної пасти, парфумів та інших речовин індивідуальної гігієни); їжі; запахи, зумовлені шкідливими звичками (вживанням алкоголю або наркотиків, курінням та ін.); запахи житла (обстановки квартири і домашнього господарства, у тому числі домашніх тварин і птахів); сліди запаху предметів особистого побуту (прикрас, робочих інструментів, транспортних засобів, книг і т.п.) та ін.;

- сліди професійних запахів, тобто сліди запаху, які набуті людиною у процесі виконання трудових функцій поза побутом;

- сліди запаху громадських місць (громадського транспорту, повітряного середовища мікрорайону мешкання, шляху на роботу і назад, видовищних закладів, магазинів та інших місць, які не є місцем роботи даної людини);

- сліди ситуативних запахів, тобто сліди запаху, утворення яких для даної людини носить ситуативний характер (сліди запаху бруду, фарби, нафтопродуктів та інших речовин, якими людина випадково забруднилася тощо).

4. Сліди сукупного загального запаху людини, який складається з усіх перерахованих слідів запаху та слідів запаху, якими людина володіє на момент запахового слідоутворення або отримання у неї зразків запаху.

5. Сліди фонового запаху людини, тобто запах об'єктів навколишнього оточення, в якому відбувається слідоутворення і знаходження сукупного загального запаху людини аж до його належної консервації під час збирання слідів чи отримання зразків запаху.

6. Сліди остаточного запаху людини, які складаються з усіх частин названих слідів або зразків запаху і у кінцевому підсумку підлягають лабораторному чи позалабораторному одорологічному дослідженню.

Класифікація запахових слідів за механізмом утворення:

1. Сліди-джерела запаху – різні матеріальні об'єкти, наприклад, нафталін, бензин, парфуми, сир, комахи, рослини, тварини, люди, тобто матеріальні об'єкти, які за певних умов випаровуються і утворюють запахові сліди.
2. Сліди-запахи – це газові утворення, хмара-суміш повітря з молекулами пахучої речовини, якщо в даному місці відсутнє безпосереднє джерело запаху.

18.2. Використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень

Найбільш розповсюдженим джерелом запаху є людина. Джерелом запаху людини є *летючі метаболіти*, які генетично обумовлені за складом, постійно створюються організмом та виявляються в потожирових виділеннях і крові людини.

Навіть незначний час перебування злочинця на місці кримінального правопорушення призводить до того, що там, де він стояв, сидів, лежав, залишаються запахові сліди. Відомо, що молекули запаху в залишеному на відкритій місцевості сліди взуття людини при безвітряній погоді зберігаються до 20 годин. Усе залежить від інтенсивності слідоутворення, властивостей об'єкта-носія сліду, метеорологічних умов та інших факторів, що важко передбачити.

У закритих приміщеннях запах людини може зберігатися до доби. Встановлено, що навіть під час короткочасного перебування людини (протягом 15–30 хвилин) у закритому приміщенні площею не більше 20 м² утворюється запаховий слід. Зразку такого запаху, узятото з дотриманням усіх вимог (стерильності), іноді достатньо для проведення вибірки джерела за його запахом.

Запахові сліди людини за часом збереження прийнято поділяти на три види: свіжі, нормальні і старі. До свіжих відносять сліди, з моменту утворення яких пройшло не більше години. Нормальними вважають сліди, якщо вони залишені не більше трьох годин назад. Якщо ж з

моменту утворення сліду пройшло більше трьох годин, запаховий слід вважають старим. Зрозуміло, такий розподіл є дуже умовним, і відноситься, насамперед, до слідів, що утворилися на предметах тимчасового контакту з тілом людини (сірниках, олівцях, випадкових предметах, використовуваних як знаряддя кримінального правопорушення), а також до слідів рук, ніг та інших частин тіла людини.

Запах утримується поверхнею предметів, з якими людина вступала в контакт. Він індивідуалізує людину, відрізняється високою стійкістю та незмінністю. Ідентифікаційне значення запахових слідів є аналогічним значенню слідів рук, а перевага полягає в тому, що перші не контролюються людиною, тобто, не можуть бути знищені і не можуть не бути залишені, оскільки запах супроводжує людину всюди.

Краще адсорбують і довше зберігають запах людини вовняні тканини, взуття, головні убори, дерев'яні предмети, вологий ґрунт, сніг, трава. Гірше утримується запах на гладких поверхнях, на кам'янистому ґрунті, асфальтних покриттях, металевих виробах. Виявлені на місці події предмети, речі людини є найкращими джерелами слідів її запаху.

Характерними *об'єктами-носіями слідів запаху людини* є:

- плями сухої крові, волосся, нігті, частки тканин (зберігають запах десятки років);
- особисті речі, одяг, взуття, недопалки (утримують запах до декількох місяців);
- предмети, що знаходились в контакті з тілом живої людини не менше, ніж півгодини, у тому числі знаряддя кримінального правопорушення, дверні ручки, замки зі слідами перепилювання, а також посуд, телефонна слухавка, кермо автомобіля, дивани, стільці, крісла, чохли сидінь автомобіля (зберігають запах до 60 годин);
- сліди взуття, ніг (зберігають запах до 10 годин, узимку – протягом доби).

Під час лабораторного дослідження одорологічної інформації залежно від способів вилучення, аналізу й реєстрації заходів дослідження виділяють *кінологічні* та *інструментальні* (ольфактронні) дослідження.

У кінологічній одорології як аналізатор пахучих речовин використовується орган нюху службової собаки (Рис. 1). Органи нюху (*organa olfactus*), які в наземних хребетних розташовуються в носовій порож-

нині, сприймають хімічні подразники навколишнього середовища. Функції чутливого нюхового епітелію забезпечуються розташованими в ньому рецепторними клітинами. Загальне їх число у собаки понад 200 млн., у людини – близько 10 млн. Тому для виявлення та дослідження запахової інформації частіше застосовуються нюхові здібності спеціалізованих собак-біодетекторів. Службові собаки досить точно роблять вибірки за зразками запаху. Зміст вибірки полягає у відшуканні собакою серед декількох подібних запахів того, який був сприйнятий нею як зразок. Ця фізіологічна діяльність собаки схожа з роботою сучасного технічного пристрою, який виділяє за даними ознаками предмет – джерело запаху із сукупності йому подібних. Собака-детектор у процесі методично правильно проведеного одорологічного дослідження орієнтується на індивідуальну основу запаху людини, абстрагуючись від дії багатьох ендогенних і екзогенних чинників.

Рис. 1. Собака-детектор під час кінологічної вибірки

Вибірка проводиться в спеціальному приміщенні, відокремленому скляною перегородкою від присутніх осіб; об'єкти вибірки повинні бути однаковими за матеріалом – носієм запаху, наприклад, фланелеві серветки, активована вугільна тканина, схожі речі – носії запаху. Зокрема, не можна шапку вибирати серед рукавиць, серветок, які використовуються як зразки-носії. Також забороняється здійснювати вибірку безпосередньо людей.

Хід вибірки здійснюється за участю понять. Понятим та іншим учасникам роз'яснюється мета вибірки, пред'являються предмети – джерела запаху, які були законсервовані на місці події, перевіряються

цілісність упаковки, її печатки. Якщо у вибірці бере участь підозрюваний, то перенесення його запаху на серветку виконується на місці в присутності всіх учасників вибірки, крім кінолога.

Як зразок запаху можна використовувати запах учасників вибірки. Для цього достатньо кожному з них дати однакові серветки і запропонувати витерти ними руки, обличчя, шию. Серветки із зразками запаху поміщаються до скляних банок. Особі, запах якої підлягає вибірці, пропонують вказати місце, де серед інших поставити банку з її зразком запаху. Ця дія фіксується в протоколі та за допомогою фото-, відеозйомки. Потім запрошується кінолог і йому передається зразок законсервованого на місці події запаху та дається завдання щодо вибірки.

Під час вибірки в приміщенні, де розміщені потрібні об'єкти, знаходиться лише кінолог зі службовою собакою. Всі інші учасники спостерігають за вибіркою через прозору перегородку або відкриті двері. Як правило, вибірка проводиться три-чотири рази, а розшукуваний запах вибирається із 5–6 зразків. Також рекомендується використовувати не одну, а дві-три собаки для забезпечення надійності результатів вибірки.

В інструментальній одорології як аналізатори застосовуються фізико-хімічні прилади, здатні виділяти спектр пахучих речовин, реєструвати його у вигляді ольфактрограми й детектувати з високою чутливістю окремі компоненти запаху.

Також для відбору, тривалого зберігання й можливості багаторазового використання запаху застосовують спеціально розроблений прилад відбору запаху (ПВЗ). В основі цього приладу лежить адсорбційний принцип, що базується на здатності поглинання речовини з розчину або газу поверхневим шаром рідини або твердого тіла. Оптимальним сорбентом є активоване вугілля марки АГ-1. Воно здатне зберігати на собі пробу запаху до двох років, тому використовується в приладах збору й зберігання запахових слідів «Шершень».

Одним з основних завдань інструментальної одорології є розробка методів і апаратури, здатних реєструвати спектр летючих речовин, що визначають запах, і документально записувати його у вигляді, що піддається наступній математичній обробці. У даний час науковцями розробляється стаціонарна лабораторна установка для підготовки ольфактроактивної проби й хроматографічного аналізу з використан-

ням аерозольно-криогенного методу конденсації летучих метаболітів з метою ідентифікації запаху людини. Метод аерозольно-криогенної конденсації заснований на сполученні процесів низькотемпературної конденсації й аерозольної фільтрації аналізованої проби.

Для роботи із запаховою інформацією на місці події використовуюється спеціалізована валіза слідчого – *одорологічна валіза* (Рис.2).

Рис. 2. Одорологічна валіза ОВ-1

Валіза містить комплект технічних засобів, які застосовуються для пошуку, збору та консервування запахових слідів на місці події з метою подальшої лабораторної ідентифікації.

Обрання методу та засобів роботи із запаховою інформацією залежить від місця її виявлення, властивостей слідосприймаючої поверхні та часу контакту останньої з джерелом запаху.

Сліди запаху з місця події вилучають двома основними способами:

- вилучення адсорбенту, що увібрав запах;
- вилучення самого предмета-носія.

Існує комбінований спосіб – вилучення предмета-носія, який перебуває в контакті з адсорбентом.

Час контакту адсорбенту із запаховим слідом – не менше 1 години, максимально – до двох-трьох діб.

Під час роботи з джерелами одорологічної інформації їх категорично забороняється брати руками – щоб уникнути втрати одорологічної інформації чи внесення до них запахових перешкод. Робота повинна

проводитися тільки в гумових рукавичках із застосуванням пінцетів, затисків та ін.

Об'єкти, з яких проводиться відбір запахових слідів, фіксують оглядовою та вузловою фотозйомкою – до накладення адсорбенту і під час адсорбції. Місця відбору запахових слідів необхідно зазначити на плані. Сам процес відбору необхідно продемонструвати понятим (пакування адсорбенту, опечатування банок).

Необхідно враховувати комплексний характер слідоутворення, тому перед відбором запахових слідів предмет оглядають на наявність мікрооб'єктів, слідів рук та взуття та ін., а потім відбирають запах. Якщо з предмета не можна вилучити всі наявні сліди, вибирають ті з них, що мають найбільше криміналістичне значення.

Відбір запахових слідів здійснюється шляхом контакту адсорбенту (стерильні фланелеві або марлеві серветки) з предметом-носієм.

Збирання слідів запаху з дверної ручки чи інших сферичних поверхонь. Якщо на дверній ручці виявлений слід руки, придатний для його вилучення і подальшої ідентифікації, то спочатку необхідно вилучити з нього запах, оскільки слід руки, оброблений порошком відновленого заліза і скопійований на дактилоскопічну плівку, буде непридатним для наступної роботи з ним як із джерелом одорологічної інформації. Адсорбент виймають з ємності, та накладають на слід, тобто на ручку дверей, де виявлений слід руки. Зверху адсорбент накривається поліетиленовим мішком, краї якого притискаються до дверей та прикріплюються клейкою стрічкою чи лейкопластирем (для створення у середині мішка мікроклімату, що збільшує випаровування молекул запаху на тканину).

Час контакту між адсорбентом і первинним запахоносієм – від 30 хв і більше, залежно від того, скільки часу минуло з моменту утворення сліду. Якщо ж слід непридатний для дактилоскопічного дослідження (змазаний, нечітко виражені папілярні візерунки, є інші зміни), то в даному випадку здійснюється збирання тільки запаху.

Також ефективно здійснити збирання молекул запаху за допомогою пиłosоса чи спеціального вакуумного пристосування.

Після того як запах зібраний на серветку-адсорбент, останню, за допомогою пінцета, обережно знімають з ручки дверей і поміщають до ємності для консервування зібраного запаху, яка герметично закри-

вається. До неї прикріплюється бирка з описом (де, коли, ким, з якого сліду зроблене збирання запаху, яким чином – шляхом безпосереднього адсорбування на адсорбент чи із застосуванням пиłosоса). Слідчий, а також поняті ставлять на бирці свої підписи.

Збирання запаху зі слідів руки чи ноги, залишених на землі, піску й інших сипучих поверхнях. Збирання зразків запаху зі сліду, залишеного на сипучих поверхнях, найкраще робити за допомогою серветки-адсорбенту шляхом безпосереднього контакту зі слідом, оскільки при використанні пиłosоса чи приладу для забору повітря на серветку-адсорбент разом з молекулами запаху потоком повітря будуть нашаровуватися мікросубстанції даної речовини (гіпсу, борошна, і т.п.). Серветку-адсорбент пінцетом витягають з ємності, в якій вона зберігалася, і в розгорнутому вигляді накладають на слід, а зверху поміщають алюмінієву фольгу чи поліетиленовий мішок (плівку), притискаючи вантажем. Після необхідного контакту адсорбент пінцетом переносять до ємності для консервування; ємність закривають, опечатують, а її вміст описують. При роботі зі слідами запаху на відкритій місцевості варто враховувати метеорологічні умови (вітер, туман, сніг, дощ), що впливають на летючість і розчинність слідів запаху.

Під час збирання слідів запаху в квартирі чи в іншому закритому приміщенні в яких тримають собак, вилучаючи запахові сліди, потрібно мати на увазі, що у відібраних зразках можуть міститися і, як правило, переважати молекули запаху собаки. У такому випадку вибірка може призвести до негативного результату.

Збирання слідів запаху з дрібних об'єктів і мікрооб'єктів. Важливе значення мають і такі запахоносії, як різні дрібні предмети, що належать підозрюваному, і мікросубстанції тіла людини, наприклад, мікрочастинки епідермісу з долонної поверхні руки, відламана частина нігтя, вирване волосся та ін.

При виявленні запахоносіїв у вигляді часток, що безпосередньо відокремилися від людського організму чи одягу людини, їх необхідно описати в протоколі, а також сфотографувати місце виявлення та сам об'єкт, а потім пінцетом помістити в скляну ємність. Якщо це зробити неможливо, від джерела запаху відбирають зразок запаху і консервують його. Для цього досить, наприклад, шматочок зрізаного нігтя або шкіри опустити в пробірку з декількома стерильними шматочками флане-

левої тканини і залишити її герметично закупореною на якийсь час (до доби).

Запах з мікросубстанцій тіла людини (крові, волосся, шкіри, поту і т.п.) і об'єктів-носіїв інших мікросубстанцій, що підлягають іншому експертному дослідженню, більш доцільно відбирати в лабораторних умовах за допомогою відповідного випарника з криогенною конденсацією.

Збирання запаху зі слідів крові. Запах зі слідів крові збирають шляхом контакту носія запаху з адсорбентом або способом криогенної конденсації. Останній є більш ефективним, оскільки забезпечує більш повне вилучення летючих компонентів з такого роду об'єктів, що особливо важливо під час роботи із запахоносцями у вигляді різного роду мікросубстанцій.

При застосуванні контактного способу суху пляму крові попередньо зволожують, після чого приводять у контакт зі шматком стандартного адсорбенту – фланелевою тканиною. Якщо на дослідження представлені зіскоби крові, то їх до зволоження подрібнюють.

Час контактної взаємодії зволоженої крові з адсорбентом зазвичай не перевищує 10 хв. З метою зберігання запахового сліду адсорбент разом із запахоносієм (сухою кров'ю) може бути законсервований у скляній банці. Щоб уникнути гниття крові, банку необхідно зберігати у морозильній камері, що забезпечить можливість ідентифікації слідів запаху протягом року.

Для одержання в процесі одорологічної вибірки достовірних результатів досить плями крові діаметром 1,5–2 см. або 1 мг висохлої крові, що тривалий час (до 4 років) перебувала у сухому стані на відкритому повітрі при різній вологості і температурі +10–30°C. При використанні запаху, зібраного зі слідів крові, у вибірковому ряді як порівняльний зразок може використовуватися запах, зібраний як з висохлої крові людини, так і з її потожирових виділень.

Збирання слідів запаху з волосся. Волосся поміщають на невеликий шматочок адсорбенту, зволожують декількома краплями води, відразу ж щільно загортають, а потім обгортають фольгою (волосся, як і зразки крові, переносять на адсорбент, користуючись пінцетом). Загорнений у фольгу адсорбент з волоссям поміщають на добу до скляної банки, яку герметично закривають. Потім волосся виймають і передають для інших

досліджень, а звільнений від фольги адсорбент із зібраним на нього запахом консервують у герметично закритій скляній банці. Запах у необхідній для одорологічної вибірки концентрації може бути зібраний з волосся, загальна довжина якого повинна складати не менше 20–30 см.

При огляді місця події можуть зустрічатися і такі запахоносії, як *сліди сперми, слини, виділень з порожнини рота і носа й інших виділень, пов'язаних з фізіологічною діяльністю людини*. Якщо зазначені речовини є в достатній кількості і частину їх можна відібрати, то вони переносяться на стерильну серветку, яка поміщається в пробірку чи іншу ємність, що закривається герметично. Ємність опечатують, вміст описують.

Збирання слідів запаху з предметів і речей постійного контакту з тілом людини. Предмети і речі, що постійно контактують з тілом людини – одяг, взуття, предмети туалету, а також супутні об'єкти (носова хустка, гребінець) – зазвичай несуть на собі запах їх власника. Досить часто виявлені під час проведення слідчих (розшукових) дій такі предмети чи речі з ряду причин не можуть бути упаковані і зберігатися тривалий час як джерело одорологічної інформації, тому виникає необхідність збирання з них слідів запаху.

Якщо запах збирається із сорочки, то найкраще це робити з пройми рукава внутрішньої сторони (тут матеріал містить найбільшу кількість запаху, що виділяється з потом людини) шляхом безпосереднього контакту серветки-адсорбенту з запахоносієм.

Збирання запаху з взуття здійснюється шляхом поміщення серветки-адсорбенту всередину взуття. Після цього взуття накривають поліетиленовим пакетом, коробкою, шухлядою для створення мікроклімату, що сприяє більшому випаровуванню молекул запаху й адсорбуванню їх на серветку.

З постільної білизни, носової хустки, шарфа та подібних об'єктів запах вилучається шляхом безпосереднього контакту адсорбенту з запахоносієм або за допомогою пилососа чи пристосування для відкачки повітря. Після того як запах зібраний, серветку-адсорбент від'єднують від запахоносія і переміщують у ємність, що герметично закривається та опечатується.

Збирання запаху наркотиків з ймовірних об'єктів-носіїв. Збирання запаху наркотиків, зокрема рослинного походження, здійснюється або

шляхом накладення адсорбенту на ймовірний запахоносій, або забором повітря за допомогою пиłosоса з об'єкта, що був чи міг бути в контакті з наркотичними речовинами, наприклад, сумки або валізи. Якщо дозволяє розмір об'єкту, його можна помістити безпосередньо в ємність, що герметично закривається, де запах буде адсорбований на тканину-адсорбент, який після консервації може зберігатися тривалий час.

Збирання слідів запаху з об'єктів під час розслідування кишенькових крадіжок. Як правило, злочинці, які вчиняють кишенькові крадіжки, намагаються швидше позбутися предмета крадіжки, однак якийсь час злочинець тримає даний предмет у руці, тим самим залишаючи слід свого запаху. Виявлений предмет крадіжки необхідно обережно помістити до нового поліетиленового або паперового пакету та ще раз загорнути в чистий папір і доставити до криміналістичної лабораторії для збирання слідів запаху. Ні в якому разі не можна використовувати як упаковку інші предмети (наприклад, носові хустки), оскільки вони можуть знищити слід запаху.

З вказаного предмету спеціалістом вилучається одорогічна інформація за загальними правилами, описаними вище.

Збирання слідів запаху з трупа людини або його частин. Як правило, збирання запаху краще проводити на місці виявлення трупа, оскільки під час транспортування його в морг до запахових слідів можуть приєднатися сторонні запахи, такі як бензин, солярка, технічні мастила тощо.

При збиранні запаху з трупа шматки адсорбенту поміщують на ділянки тіла чи одягу, з якими міг контактувати злочинець, а також на ділянки підлоги й інших поверхонь, де він міг стояти (лежати), до яких доторкався. Час адсорбування запаху з тілом чи одягом трупа залежить від часу, що пройшов з моменту його виявлення, однак повинен складати не більше 30–45 хв.

Перш ніж приступити до даної роботи, необхідно встановити, хто і коли знайшов труп, чи змінювалася його поза (якщо так, то хто і як переміщав труп, оглядав одяг, брав до рук предмети, речі, що виявлені в одязі трупа). Це потрібно для того, щоб не направити одорологічне дослідження помилковим слідом.

Вилучені сліди з місця події бажано в найкоротший термін доставити до лабораторії. У лабораторії спеціально розробленим способом тер-

мовакуумної десорбції, з наступною конденсацією, здійснюється вилучення і концентрація летучих речовин, що становлять основу запаху.

Непридатними для одорологічного дослідження є наступні об'єкти:

1. Сліди запаху, утворені одиночним дотиком людини.
2. Біологічні носії запаху, в тому числі мікросубстанції та інші фрагменти тіла й організму людини, її потожирові виділення, кров та інші виділення, які мають ознаки гниття або плісняви.
3. Аналогічні запахоносії, які зібрані з (чи від) трупів з вираженими ознаками розкладання.
4. Запахоносії, які зазнали високого термічного впливу (пожежа, спалення).

Висока температура повітря, вітер, суха погода, щільний поверхневий шар запахоносія (скелястий ґрунт, металеві, пластмасові, скляні та подібні щільні предмети), затримка зі збиранням, в першу чергу консервуванням, та направленням на дослідження ймовірних носіїв слідів запаху істотно знижують терміни збереження слідів індивідуального запаху людини, їх концентрацію, необхідну для ідентифікації.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та фізичні властивості запаху.
2. Криміналістичні властивості запахових слідів.
3. Загальна класифікація слідів запаху речових джерел за походженням.
4. Спеціальна класифікація слідів і зразків запаху людини за походженням.
5. Класифікація запахових слідів за механізмом утворення.
6. Характерні об'єкти-носії слідів запаху людини.
7. Основні напрями використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень.
8. Основні методи збирання та збереження запахових слідів.
9. Техніко-криміналістичні засоби роботи із запаховими слідами.
10. Фактори та умови, що сприяють збереженню одорологічної інформації.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ (КРИМІНАЛІСТИЧНЕ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО)

19.1. Загальні положення криміналістичного матеріалознавства

Криміналістичне матеріалознавство (далі – КДМРВ) – це галузь криміналістичної техніки, предметом якої є вивчення і формулювання закономірностей виникнення, умов збереження і способів передачі криміналістично значущої інформації власними властивостями речовин і матеріалів.

Матеріальні об'єкти – предмети об'єктивної дійсності, мають значення носіїв криміналістично значущої інформації оскільки їх властивості та відносини з іншими об'єктами перебувають в певному зв'язку з фактами, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні або здатні орієнтувати слідчого у відшукуванні таких фактів. Наприклад, хімічні властивості речовини, що здійснюють специфічний вплив на людину, дозволяють вважати її наркотичною, отруйною або сильнотоксичною тощо.

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів – поняття більш широке ніж криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ), – являє собою багатоетапний процес роботи з матеріальним середовищем події правопорушення, який включає в себе:

- виявлення, фіксацію та вилучення слідів, що утворені речовинами та матеріалами;
- отримання даних про обставини виникнення, існування та використання об'єктів (виробів), що мають в своєму складі (структурі) відповідні речовини і матеріали, та про сам процес слідоутворення;
- власне дослідження речовин, матеріалів та виробів з них з метою встановлення необхідних обставин.

Найбільш поширеними об'єктами криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів є:

- окремі предмети і обсяги речовин або матеріалів;
- комплекти предметів певного цільового призначення;
- комплекти речовин або матеріалів певного цільового призначення;
- випадкові сукупності однорідних або різнорідних предметів;
- локальні ділянки місцевості;
- джерела походження матеріальних об'єктів.

Предмет як окремий елемент речової обстановки являє собою єдину матеріальну субстанцію – речовина або матеріал певного сталого просторового розташування. Це може бути знаряддя, інструмент, транспортний засіб або його деталь, будівельна конструкція або її окрема частина, шматок каменю або палиці, аркуш паперу тощо. У фізичній структурі предмета виділяються такі його характеристики, як форма і розміри, кількість і відносне розташування складових різнорідних матеріалів, параметри структури і складу речовин або матеріалів, що утворюють предмет.

Окремий обсяг речовини не має такої властивості, як сталість власних форми і розмірів, оскільки останні визначаються зовнішніми умовами існування цього об'єкта, тобто перебування в конкретній ємності (пальне в пляшці, чорнило або клей у флаконі), на конкретній поверхні (розлитий на поверхні столу клей), в масі іншої речовини (сліди вибухової речовини в ґрунті). У фізичній структурі обсягу речовини (матеріалу) виділяються найчастіше такі її характеристики, як кількість і склад.

Як елементи речової обстановки зустрічаються обсяги рідких, сипучих або газоподібних речовин і матеріалів: фарба в банці, частина якої використана особою для виконання написів; пісок у пожежному

ящику, частина якого засипана особою в двигун з метою пошкодити останній; неякісна газова суміш, закачана до балонів акваланга, що виступила причиною загибелі аквалангіста тощо. Тобто як конкретний елемент речової обстановки у провадженні може бути тільки окремий обсяг речовини або матеріалу – рідких, сипучих або газоподібних.

Комплекти предметів певного цільового призначення розглядаються як окремі елементи речової обстановки тоді, коли вони перебувають у загальних умовах експлуатації як певне ціле і в цих умовах набувають загальних субстанціональних властивостей. Наприклад: пара взуття, пістолет і кобура, спортивні шарф і шапочка, коробка сірників, пачка цигарок, комплект олівців або фломастерів тощо.

Комплекти речовин або матеріалів певного цільового призначення також утворюють окремі елементи речової обстановки, якщо за обставин події кримінального правопорушення розглядаються як якесь ціле, здатне відображати свої властивості ззовні. Прикладами такого роду елементів речової обстановки можуть бути: набір художніх фарб у певної особи, сукупність будівельних матеріалів в конкретному місці тощо.

Випадкові сукупності однорідних або різнорідних предметів при певних обставинах також можуть розглядатися як окремі елементи речової обстановки. Так, сукупність використаних цвяхів, що знаходилися в ящику у підозрюваного, виявилися тим окремим цілим, частина якого була засипана до корму корів з метою провокації їх хвороби. Типовим прикладом такого роду елементів речової обстановки є окремі маси шроту, картечі, що зберігаються як якесь ціле і постійно втрачаються для саморобного спорядження патронів.

Локальні ділянки місцевості, тобто частини земної поверхні в природних або штучних межах, є особливого роду елементом речової обстановки. Оскільки ґрунтовий чи інший шар поверхневої речовини на ділянці місцевості зберігає відносно стійке положення, то даний елемент речової обстановки має частину властивостей твердого тіла. Одночасно сама по собі вказана речовина є сипучою, тобто елемент речової обстановки має риси обсягу речовини. Нарешті, на багатьох ділянках місцевості в ґрунті знаходяться різного роду предмети, що дозволяє говорити про властивості такого елемента речової обстановки, як сукупності предметів.

Джерело походження за своєю фізичною структурою є найбільш складним елементом речової обстановки. Джерело походження – це багатокomпонентне локальне середовище, в межах і умовах якого виникають різного роду об’єкти: речовини, матеріали, вироби тощо. Джерела походження умовно можна розділити на природні та антропогенні. Приклади природних джерел походження: окреме родовище золота, ділянка землі на місці зростання опійного маку, ділянка лісу в місці заготівлі деревини тощо. Антропогенними варто вважати такі джерела походження, як: кустарне виробництво наркотичних речовин, вибухових речовин і пристроїв, фальшивих грошових знаків; завод-виробник певного роду продукції – речовин, матеріалів, виробів.

19.2. Поняття мікрооб’єктів та основні правила роботи з ними

Дуже цінним і специфічним носієм криміналістично значущої інформації є мікрооб’єкти – в природничих і технічних науках це речовини в кількості від 10^{-6} г і менше і мікрочастинки розмірами від 10^{-6} м і менше. Термін «мікрооб’єкт» отримав назву від значення приставки «мікро» (мікро – 10^{-6}). Але в криміналістиці мікрооб’єктами вважаються всі матеріальні субстанції, які з достатньою повнотою не сприймаються органами зору – фрагменти волосся і волокон, маленькі шматочки скла і металу розміром менше 1 мм (наприклад, до мікрооб’єктів відноситься текстильне волокно товщиною 0,2 мм, навіть якщо довжина його становить 30 мм) і масою менше 1 мг.

Загальноприйнятим вважається визначення **мікрооб’єктів** як *об’єктів малих за розмірами, що пов’язані з розслідуваною подією, виявлення, фіксація, вилучення і дослідження яких ускладнені внаслідок їх малих розмірів і маси.*

Мікрооб’єкти поділяються на:

- *мікросліди* (сліди в традиційному розумінні трасології, але мають малі розміри);
- *мікрочастинки* (тверді тіла, що мають стійку геометрію і морфологію);

– *мікрокількості* речовини (сипучі, в'язкі і рідкі мікрооб'єкти з нестійкими просторовими межами).

Виділяють п'ять груп властивостей мікрооб'єктів:

– *морфологія*, тобто просторова зовнішня і внутрішня будова мікрочастинки; так, мікрочастинка може бути відділена від якогось предмета механічно і бути придатною навіть для зіставлення за поверхнею поділу (відділення від об'єкта);

– *склад, структура та інші властивості* речовини (матеріалу) мікрооб'єктів; цей спосіб передачі інформації очевидний і використовується, наприклад, при вирішенні завдань діагностики, ідентифікації;

– *стан* (як правило відмінний від початкового) речовини (матеріалу) мікрооб'єктів на предметі-носії;

– *місце розташування* на предметі-носії;

– *відносне розміщення* різнорідних речовин і матеріалів на поверхні предмета-носія.

Під час роботи з мікрооб'єктами необхідно враховувати всі можливі способи передачі інформації мікрооб'єктами і виконувати всі маніпуляції з мікрооб'єктами і предметами-носіями так, щоб максимально зберегти переданий ними обсяг інформації. Це викликає необхідність дотримуватися наступних вимог:

– під час відділення мікрооб'єктів від предметів-носіїв, їх попереднього дослідження та упакування не можна допускати деформації та руйнування мікрочастинок, що призведе до втрати ознак їх зовнішньої будови, тобто не використовувати ті методи, способи і пакувальні матеріали, які могли б змінити склад, структуру, стан та інші властивості речовини (матеріалу) мікрооб'єктів, в тому числі і сліди зовнішнього середовища;

– відділення мікрооб'єктів від предметів-носіїв необхідно проводити так, щоб згодом можна було б судити про місце розташування мікрооб'єктів на предметах-носіях, включаючи і відносне розміщення різнорідних речовин і матеріалів на поверхні предмета-носія. Здійснити це можна двома способами: а) попередньо зафіксувавши їх місце розташування на схемі, що додається до протоколу слідчої (розшукової) дії; б) у випадках, коли це можливо з урахуванням природи вияв-

лених мікрооб'єктів, вилучення проводити на аркуш липкої плівки, наелектризований лист гуми, відповідні за площею контактної поверхні предмета-носія;

- вилучаючи з місця події предмети-носії мікрооб'єктів, упаковувати їх необхідно так, щоб не змінити місце розташування мікрооб'єктів на предметах-носіях;

- всі зміни, яким піддаються мікрооб'єкти і предмети-носії під час слідчої (розшукової) дії, повинні бути зафіксовані з використанням відповідних криміналістичних засобів і методів (опис в протоколі, фотографування, копіювання на липкі поверхні тощо).

Мікрооб'єкти, особливо мікрочастинки, досить своєрідно передають інформацію про ті макрооб'єкти, від яких вони відокремлені. В одних макрооб'єктах матеріал може бути однорідний (гомогенний), з однаковими властивостями у всіх їх частинах; наприклад, склад чорнил у флаконі після струшування останнього. В інших макрооб'єктах цей матеріал може бути дуже неоднорідним (негомогенним). Наприклад, у поліпропіленовій плівці, виготовленій методом видування на екструдерах, низка компонентів (наприклад, стабілізатори) по ширині плівки змінюють не тільки свій кількісний, але й якісний склад на відстані декількох міліметрів, а в різних місцях навіть стандартного заводського лакофарбового покриття одного транспортного засобу може бути різний не тільки якісний і кількісний вміст окремих компонентів матеріалів окремих шарів, але змінюватися й кількість шарів.

Виходячи з того, що матеріал макрооб'єктів в конкретних умовах має різний характер однорідності (гомогенності, рівномірності розміщення компонентів в масі матеріалу тощо), мікрооб'єкт, як частина макрооб'єктів, виявляється в різній мірі представницьким, тобто придатним для висновку про властивості матеріалу макрооб'єкта в цілому. Цей факт необхідно враховувати під час відбору порівняльних зразків для проведення експертного дослідження. Ігнорування положень криміналістичних рекомендацій щодо відбору порівняльного матеріалу в різних слідчих ситуаціях напряму впливає на результати подальших експертних матеріалознавчих досліджень.

19.3. Об'єкти та речовини біологічного походження як носії криміналістично значущої інформації

До об'єктів *біологічного походження*, що можуть виступати речовими доказами в кримінальному провадженні, належать кров, сперма, слина, піт, волосся, піхвові виділення, сеча, кал, органи та тканини людського організму, кістки та їх фрагменти. Джерелом слідів біологічного походження найчастіше є тіло людини (біологічної істоти), її органи. За конкретних умов саме вони, й особливо кров, несуть інформацію про механізми та обставини вчинення кримінального правопорушення.

Дії щодо виявлення слідів біологічного походження повинні бути дуже обережними, щоб не пошкодити не тільки сліди, але й об'єкти-носії. Учасники огляду повинні пересуватись тільки за вже оглянутою слідчим територією. Важливо забезпечити такий порядок огляду, за якого б учасники не залишали власних слідів на місці події та на ділянках, що не оглядались. До того ж необхідно дотримуватись правил роботи зі слідами на місці події: вдягнути гумові рукавички, брати об'єкти за ребра, волосся слід вилучати пінцетом з м'якими браншами та ін.

Після виявлення та огляду слідів біологічного походження розпочинається наступний етап роботи – фіксація. Сутність фіксації слідів біологічного походження полягає у збереженні в біологічному матеріалі інформації для її подальшого експертного дослідження. Вона є основою подальшого відтворення обставин, що мають значення для розслідування.

Велике значення у цьому можуть мати як умови проведення слідчих (розшукових) дій, так і поведінка та заяви учасників:

- всі операції проводять тільки в гумових рукавичках;
- використовують інструмент для мікрооб'єктів (пінцет, скальпель, ножиці тощо);
- після закінчення роботи з кожним об'єктом інструмент протирають ватним тампоном зі спиртом, а потім сухим тампоном з метою запобігання перенесення мікрочасточок з одного об'єкта на інший;

- усі вилучені об'єкти до упакування висушують при кімнатній температурі без використання нагрівальних приладів (без дії прямих сонячних променів), потім упаковують до паперових пакетів. Упаковувати об'єкти зі слідами біологічного походження до поліетиленових пакетів неприпустимо!;
- упаковка предметів повинна забезпечувати збереження слідів під час транспортування, захист від втрати або підміни речових доказів, забруднення;
- вилучені предмети загортають кожен окремо у чистий папір, перев'язують та опечатують; усі пакунки розміщують у міцну коробку або ящик, закріплюють або перекладають пакувальним матеріалом;
- щоб уникнути випадкового контакту, варто розміщувати зразки рідкої крові та речові докази окремо;
- якщо засохла кров не тримається на предметах, необхідно обережно її зняти, загорнути до чистого паперу і в такому вигляді надати на експертизу.

Предметом судово-біологічної експертизи є дослідження тканин і виділень людини для встановлення природи об'єкта, його належності людині, групової і статевої специфічності, визначення генотипу крові і сперми в слідах з метою ідентифікації особи, яка залишила ці сліди; при дослідженні об'єктів тваринного походження – для визначення їх групової належності, а в деяких випадках – походження від конкретної особи.

Головними завданнями біологічної експертизи є:

- встановлення належності об'єктів тваринного та рослинного (біологічного) походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях);
- встановлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів;
- встановлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого;
- визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження тощо);

– встановлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

Діагностичні завдання судово-біологічної експертизи зводяться до визначення властивостей і стану біологічних об'єктів дослідження, встановлення відхилень від певних характеристик (параметрів), визначення причини цих змін та ступеня їх зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням, встановлення часових і просторових характеристик. Діагностичні завдання можуть вирішуватися як при безпосередньому дослідженні об'єкта, так і за його слідами-відображеннями, зафіксованими ознаками. Діагностичне завдання може стосуватися аналізу речової обстановки місця події, а саме її «біологічних складових».

До ситуаційних (ситуалогічних) завдань судово-біологічної експертизи належать: з'ясування механізму контактної взаємодії біологічних об'єктів за слідами, що є на них; встановлення елементів механізму події; реконструкція динаміки та загальної «картини» події за біологічними складовими. Найчастіше ці завдання вирішуються в процесі комплексного дослідження.

Вирішення класифікаційних завдань охоплює такі питання:

– яка природа даного об'єкта? якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

– чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? якщо є, то яка їх таксономічна належність?

– чи має дана маса (наприклад, зерно в мішку, вилучене в А.) та зразки, вилучені в конкретному місці (наприклад, зразки зерна з певного сховища), спільну родову (групову) належність?

– чи є дані об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?

– чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного (тваринного) об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, чи могла комаха за певний час досягти стадії розвитку, у якій вона була виявлена тощо)?

– яка давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?

– чи є волосся, знайдене на предметі-носії, волоссям людини (тварини)? якщо це волосся тварини, то чи має воно спільну родову (групову) належність до волосся даної біологічної одиниці?

— чи належить дана рослина (подрібнені частки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? якщо так, то яка її таксономічна належність?

19.4. Експертизи окремих видів матеріалів, речовин та виробів

Предмет криміналістичної експертизи лакофарбових матеріалів та покриттів (далі – ЛФМП) складають фактичні дані, що встановлюються на основі розроблених у криміналістиці теоретичних і методичних засад дослідження речових доказів з використанням даних природничих і технічних наук, зокрема – технології виробництва ЛФМП.

Об'єктами криміналістичного дослідження ЛФМП є:

- окремі об'єми рідких, пастоподібних, твердих ЛФМ і речовин, що входять до їх складу (пігменти, плівкоутворювачі тощо);
- предмети, що мають ЛФМП у вигляді власне покриттів або плівок (транспортні засоби, будівельні конструкції); сліди, плями, мазки, притертості ЛФМП або об'єкти-носії з ними;
- великі осколки («сколи») або мікрочастки ЛФП, що відшарувалися внаслідок удару, тертя тощо.

Дослідженням ЛФМП вирішуються наступні завдання:

- виявлення часток ЛФМП на об'єкті, що досліджується;
- встановлення належності забарвлених часток до покриттів предметів певного цільового (автотransпортного засобу, сейфу) та побутового (дверей, вікон) призначення;
- визначення джерела походження ЛФМ та ЛФП (наприклад, заводу-виробника, марки автомобіля); встановлення факту контактної взаємодії предметів із пофарбованими поверхнями (наприклад, факту зіткнення двох автомобілів);
- встановлення факту багаторазового перефарбування;
- встановлення спільного походження об'єктів, що порівнюються (належності їх до одного роду, групи або тотожності).

Криміналістична експертиза ЛФМП дає відповіді на наступні *питання*:

- чи є на об'єкті, що досліджується, частки ЛФМП?
- чи є виявлені частки речовини частками ЛФМ, ЛФП?
- чи зазнав даний автотранспортний засіб перефарбування (підфарбування)?
- якому (найімовірніше) типу та марці автотранспортного засобу належить частка ЛФП, що досліджується?
- чи мають надані зразки будівельних ЛФМ єдине джерело походження?
- чи становила частка ЛФП, виявлена на місці події, єдине ціле з покриттям конкретного предмета?
- чи є виявлений ЛФМ частиною конкретного об'єкту?

Предмет криміналістичної експертизи паливно-мастильних матеріалів (далі – ПММ) складають фактичні дані, що встановлюються на основі загальних положень методики криміналістичного дослідження і спеціальних галузей знань – нафтохімії, технології нафтопереробки та інших, які стосуються зазначених об'єктів.

Специфіка ПММ полягає в тому, що вони, в основному, не мають власної стійкої форми, характеризуються мінливістю властивостей та складу, піддаються незворотним змінам у процесі експлуатації, а також під час дослідження. Тобто, якщо на об'єкті-носії ПММ не виявлено, це ще не свідчить про те, що їх не було там на момент події. Припущення про наявність розшукуваної речовини (до проведення спеціального дослідження) можна зробити, враховуючи ознаки її специфічного впливу на матеріал об'єкта-носія: розпливи пасти кулькових ручок на папері, набрякання ЛФП, кольори мінливості на мокрому асфальті тощо.

Слід відзначити також властивість ПММ *просочуватись* у масу матеріалу об'єкта-носія (грунт, деревина, тканина тощо) та розподілятись у ньому, можливий також перехід слідів ПММ з одного об'єкта-носія на інший під час їх контакту. Залежно від кількості вони можуть бути видимі чи невидимі.

Більшість ПММ – *легкозаймисті та вибухонебезпечні*. Насамперед це стосується моторного палива і газоподібних нафтопродуктів. До того ж деякі з них (бензол, толуол та ін.) надзвичайно отруйні. Отже,

при роботі з ПММ необхідно суворо дотримуватися правил техніки безпеки. Нафтопродукти та ПММ мають, зазвичай, специфічний *запах*, що сприяє їх виявленню.

Більшість ПММ – паливо, масла та мастила – мають *люмінесценцію* в УФП (за виключенням бензину). Тому пошук слідів ПММ проводиться за допомогою джерела УФП, а попереднє дослідження – з використанням таблиць люмінесцентного світіння.

Ще одна особливість багатьох ПММ – *відсутність власної стійкої форми*. Якщо рідкі та газоподібні речовини власної форми не мають взагалі, то тверді ПММ навіть при незначному підвищенні температури (40–60°C) її втрачають, набуваючи при цьому пластичності.

Дослідженням ПММ, що мають *конкретні об'єми*, вирішуються завдання:

- встановлення родової та групової належності ПММ;
- ідентифікації конкретних об'ємів (мас) ПММ;
- визначення джерела походження ПММ;
- встановлення первинного вигляду ПММ, що підпали під вплив зовнішніх чинників;
- встановлення прямого чи непрямого призначення ПММ;
- визначення ступеню горючості, спалахування, вибухонебезпечності ПММ;

– встановлення часу зберігання ПММ у конкретних умовах;

Дослідженням різних *сумішей* ПММ вирішуються завдання:

- виявлення конкретних ПММ;
- визначення кількісного складу конкретних ПММ;
- встановлення часу приготування (утворення) сумішей ПММ з різними речовинами.

Дослідженням предметів-носіїв вирішуються завдання виявлення на предметі-носії слідів ПММ; встановлення родової та групової належності; встановлення первинного вигляду; визначення джерела походження; встановлення факту контактної взаємодії об'єкта ідентифікації та об'єкта-носія слідів; визначення часу перебування ПММ на предметі; визначення механізму нанесення (попадання) ПММ на предмет.

Криміналістична експертиза ПММ вирішує наступні *питання*:

- чи є наданий матеріал ПММ? якщо так, то які його вид (тип), марка, призначення?

- чи є на вилученому предметі сліди ПММ? якщо так, то які їх вид, тип тощо?
- чи тотожні (чи мають спільну родову, групову належність) ПММ, що знаходяться в конкретних об'ємах (на об'єктах-носіях, в об'ємі та на об'єктах-носіях)?
- яке джерело походження ПММ?
- який первинний вигляд мав ПММ, що надійшов на дослідження?
- чи знаходилась речовина в експлуатації? якщо так, то протягом якого часу?
- яке призначення, склад, кількісний вміст ПММ у сумішах з іншими матеріалами і речовинами?

Криміналістичне дослідження наркотичних, отруйних і сильнодіючих речовин проводиться з метою виявлення слідів застосування зазначених речовин на предметах-носіях, віднесення речовини до наркотичної або сильнодіючої, встановлення їх родової і групової належності, джерела походження, способів і технології виготовлення.

Наркотики – це речовини рослинного та синтетичного походження, вживання яких приводить людину в стан оціпеніння, безумства, викликаючи, таким чином, наркоманію (від грецького – *narke* сон, заціпеніння і *mania* – безумство, захоплення, пристрасть).

Деякі наркотичні та сильнодіючі речовини чутливі до дії сонячних променів, кисню повітря, вологи, високих температур, тому їх слід зберігати в ємностях з притертими пробками, поліетиленовій упаковці, темному і прохолодному місці. Рідини, що перебувають у відкритих ємностях (склянка, фужер тощо), необхідно перелити в іншу ємність і герметично закупорити. Речовини рослинного походження рекомендують упаковувати у паперові конверти (ні в якому разі не використовувати для упаковки свіжих рослинних поліетиленову або пластикову тару: речовини у такій тарі піддаються гнилісним процесам). Речовини, що перебувають у вологому стані, перед упакуванням треба ретельно просушити, щоб запобігти псуванню. Тверду речовину вміщують до склянок та пластикових ємностей або акуратно загортають у папір, таким чином, щоб речовина не просипалася. Наркотичні засоби саморобного виробництва, які мають певну форму (брикет, грудка тощо), поміщують в окремі упаковки, щоб зберегти їх форму.

Зразки рослинного походження у незначній кількості вилучають у повному обсязі. На значній ділянці одного, на вигляд, різновиду рослин відбір зразків проводиться за методом «конверта» – з чотирьох сторін ділянки та середини по 5–10 рослин, від яких відділяють верхівки довжиною 30–60 см.

Зразки проб для дослідження відбирають з різних упаковок, які мають будь-які відмінності між собою (кольором, подрібненістю, вологістю, запахом тощо). Якщо речовина має однорідний стан, вилучення зразків здійснюють таким чином: при кількості упаковок менше 10 для аналізу беруть усі зразки; від 10 до 100 – відбирають 10; при 100 і більше – відбирають кількість, що дорівнює кореню квадратному із загальної кількості (наприклад, із 196–14 проб).

Якщо вилучена значна кількість наркотичної речовини (більше 1 кг.), то для проведення експертизи відбирають декілька зразків. Вилучення сипучих чи в'язких матеріалів проводять методом «конверта» з верхнього, середнього та нижнього шарів. При вилученні проб рідини її слід ретельно збовтати, потім відлити в окрему ємність не менше 1 л. Для дослідження відбирають 4–5 зразків по 10–20 г речовини із різних місць вилученої маси, щоб середня проба становила 50–100 грамів.

Всі упаковки повинні мати пояснювальні написи та бути опечатаними. Зважаючи на специфічні особливості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, при направленні їх на дослідження слід враховувати їх здатність змінювати склад в процесі зберігання.

Проведенням експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можуть вирішуватися наступні завдання:

- встановлення факту належності речовини до наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів) із зазначенням її назви;
- виявлення на предметі-носії слідів наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів);
- встановлення можливості застосування наданих на дослідження речовин для виготовлення наркотичних засобів (психотропних речовин);
- встановлення спільного джерела походження (за місцем, способом виготовлення) наданих на дослідження наркотичних речовин (психотропних речовин, прекурсорів);
- визначення способу, технології та інших характеристик кустарного виробництва наркотичних засобів;

— встановлення можливого виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно опису або виявлених рецептур.

Перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення експертизи визначається характером вилучених об'єктів.

За вилученими речовинами:

Чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні, психотропні речовини або прекурсори?

До якого виду наркотичних (сильнодіючих) речовин чи засобів належить об'єкт дослідження?

Чи не належать зразки до єдиного цілого, єдиної маси?

Чи мають вилучені в різних місцях або у осіб наркотичні засоби або психотропні речовини або прекурсори загальне джерело походження (однакові фізико-хімічні показники, якісний та кількісний склад) за місцем виготовлення, зберігання або вирощування?

Чи використовувалася подана на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотиків? Чи є в ній сліди наркотичних засобів? Якщо так, то яких саме?

Чи є представлені на дослідження речовини (рідини) відходами виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то які саме?

Який вміст наркотикоактивних компонентів у речовинах?

Чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, які використовуються при виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин (яких саме)? Якщо так, то які і на яких стадіях вони використовуються?

Чи немає на представлених предметах нашарування наркотичних речовин та засобів?

Яким чином виготовлені представлені наркотичні засоби – промисловим чи кустарним?

Чи відносяться надані на дослідження зразки рослин до рослин снотворного маку (або рослин певного роду конопель)?

За вилученим обладнанням:

Чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди (залишки, нашарування) наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або інших речовин? Якщо так, то яких і яка їх вага?

Чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовуватися для рафінування, екстракції або інших дій, в результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин?

За вилученими записами:

Чи наявні у вилучених записах описи методик виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи можна виготовити (здійснити синтез) наркотичний засобів або психотропну речовину згідно опису?

За показаннями затриманого, зафіксованими у протоколі:

Чи можливе виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно схем та описів їх отримання, які викладені в протоколі допиту затриманої особи?

Отруйні і сильнодіючі речовини – це тверді, рідкі або газоподібні матеріальні утворення. Потрапляючи на об'єкти органічного або неорганічного походження вони вступають з ними у фізичну або хімічну реакцію, внаслідок чого утворюються сліди-речовини. При потраплянні до організму людини отруйні і сильнодіючі речовини викликають розлад здоров'я, а за певних умов – настання смерті.

Внаслідок взаємодії отруйних речовин на тілі і внутрішніх органах людини утворюються складні сліди-зміни, для дослідження яких доцільно залучати спеціаліста. Дія кислот утворює на тілі почервоніння – хімічний опік. Наявність на тілі трупа великих плям світло-коричневого кольору свідчить про отруєння окисом вуглецю, а синьо-фіолетове забарвлення плям указує на застосування синильної кислоти. Дія фосфорних сполук залишає на тілі жовті плями. Наявність на губах слідів опіку брудно-жовтого кольору свідчить про отруєння лугою. Непомірно розширені зіниці – вказують на застосування атропіну, настоянки беладони, білені. Вузькі зіниці є ознакою отруєння морфієм, опієм.

Сліди отруйних і сильнодіючих речовин можуть знаходитись на предметах-носіях у вигляді механічних включень, нашарувань на одязі (в кишенях), на стінках чашок, склянок, на різноманітних пристосуваннях, що використовуються для виготовлення та застосування таких речовин. Сліди цих речовин необхідно шукати на одязі, предметах

туалету потерпілого, у волоссі бороди, вусів, на руках, на підлозі, килимі, у постільній білизні, у залишках їжі, на посуді, інструментах тощо. Всі склянки, пробірки зі слідами невідомих рідин чи інших речовин підлягають герметичному упаковуванню та вилученню. Огляду та вилученню підлягають коробочки, рецепти, папір та інші пакувальні матеріали отруйних речовин. Особливу увагу слід звертати на виявлення та вилучення запахової інформації. Запахи отруйних речовин бувають дуже сильними і специфічними. Різкий запах гіркої мигдалю є характерним для синильної кислоти (ціаністого калію). При отруєнні лізолом відчувається неприємний запах фенолу, специфічні запахи оцтової кислоти, формаліну, алкоголю, ацетону тощо.

Вилучені об'єкти необхідно направляти на дослідження у найкоротші строки після їх виявлення. Більшість органічних складових цих речовин не стійкі і під час зберігання можуть видозмінюватись.

Розчини, що направляють на дослідження мають бути упаковані таким чином, щоб запобігти будь-яким змінам (наприклад, випаровуванню) під час зберігання та транспортування.

Завданням експертизи може бути: встановлення факту належності вилучених об'єктів до отруйних та сильнодіючих речовин; визначення кількості отруйних та сильнодіючих лікарських засобів; встановлення спільного джерела походження наданих на експертне дослідження речовин.

На вирішення експерту можуть бути поставлені такі запитання:

Чи містять представлені на дослідження об'єкти отруйні або сильнодіючі речовини? Якщо так, то які саме?

Яка маса діючої речовини в складі наданих на експертизу лікарських засобах?

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичного матеріалознавства як галузі криміналістичної техніки.
2. Співвідношення понять «криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів» й «криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів».

3. Об'єкти криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів.
4. Криміналістичне розуміння мікрооб'єктів.
5. Види мікрооб'єктів та їх характеристики.
6. Система властивостей мікрооб'єктів.
7. Криміналістичні рекомендації щодо роботи з мікрооб'єктами.
8. Завдання, що вирішуються судовою експертизою лакофарбових матеріалів та речовин.
9. Завдання, що вирішуються судовою експертизою паливно-мастильних матеріалів.
10. Завдання, що вирішуються судовою біологічною експертизою.

ІНФОРМАЦІЙНО- ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КРИМІНАЛІСТИЧНА РЕЄСТРАЦІЯ)

20.1. Загальні положення криміналістичної реєстрації

З метою запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень в органах, що входять до системи МВС України ведуться та функціонують криміналістичні обліки, які у своїй сукупності утворюють систему, що у криміналістиці визначається як криміналістична реєстрація.

Криміналістична реєстрація як галузь криміналістичної техніки являє собою *сукупність знань про організацію та функціонування криміналістичних обліків, а також використання інформації, що в них міститься, під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.*

Криміналістичні обліки – це науково розроблена сукупність інформаційно-пошукових систем, що створенні та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією про об'єкти та їх ідентифікаційні ознаки.

Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) криміналістичних обліків є Конституція України, закони

України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти МВС України.

Джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури, судів, а також з Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, інших органів виконавчої влади, а також Національного банку України.

Криміналістичні обліки експертної служби функціонують *на двох рівнях (до реформування МВС України на трьох рівнях – центральному, регіональному (обласному) та місцевому (місцевому куцтовому))*:

- *центральному* – у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України (далі – ДНДЕКЦ), в якому ведуться центральні колекції;
- *територіальному* – у територіальних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах (далі – НДЕКЦ), де ведуться обласні колекції.

Залежно від завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки складаються з *оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій*.

Оперативно-пошукові колекції призначені для отримання інформації про особу, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення; для ідентифікації особи, знаряддя кримінального правопорушення (транспортного засобу, зброї, обладнання тощо, які використовувалися під час вчинення кримінального правопорушення); для встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів та речовин; для встановлення інших фактичних даних, які свідчать про вчинення кримінальних правопорушень конкретною особою; для отримання іншої інформації щодо вчинених кримінальних правопорушень та запобігання їм.

Оперативно-пошукові колекції формуються з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, вилучених або отриманих під час огляду місця події, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а також отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профілів.

Під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів працівниками органів досудового розслідування та оперативних підрозділів встановлюється коло осіб, які залишили сліди не пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення (потерпілі, їх родичі, знайомі; працівники швидкої медичної допомоги, аварійно-рятувальних служб, що прибувають на місце кримінального правопорушення раніше слідчо-оперативних груп, тощо) з метою подальшого одержання у зазначених осіб зразків для проведення експертних досліджень, для того, щоб в подальшому виключити зазначених осіб з кола підозрюваних.

Направлення об'єктів (їх копій, зображень) для постановки (перевірки) на облік здійснюється тільки після проведення їх експертних досліджень.

Після проведення експертних досліджень об'єктів (їх копій, зображень) працівниками, якими вони проводилися, складаються реєстраційні картки відповідно до вимог Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС. За цими картками керівниками НДЕКЦ в обов'язковому порядку організовуються їх перевірки за відповідними видами та рівнями криміналістичних обліків експертної служби МВС України. Про результати такої перевірки інформуються органи досудового розслідування та підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

У разі встановлення або невстановлення тотожності об'єктів подальші дії з ними та порядок їх направлення до колекцій вищого рівня регламентуються Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, Кримінальним процесуальним кодексом України та відповідними нормативними актами Кабінету Міністрів України.

Перевірка за криміналістичними обліками здійснюється за письмовим запитом установленої форми, їх результати направляються ініціаторові перевірки.

У разі необхідності внесення до колекцій самих об'єктів (куль, гільз, підроблених грошових знаків та інших об'єктів) про факт їх внесення інформуються органи досудового розслідування та оперативні підрозділи за встановленою формою, в якій зазначається: найменування підрозділу – ініціатора перевірки; звання, прізвище, ім'я та по батькові

керівника відповідного підрозділу; назва об'єкта; слідча (розшукова) дія, під час проведення якої об'єкт був вилучений; фабула кримінального правопорушення, номер кримінального провадження; назва підрозділу експертної установи, де буде обліковуватися об'єкт; мета залишення об'єкта (для проведення перевірок); за підписом керівника підрозділу експертної служби із зазначенням його прізвища, ім'я та по батькові.

Інформаційно-довідкові колекції призначені для використання об'єктів, внесених до них, під час проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтуючої інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення кримінальних та інших правопорушень з метою запобігання їм.

Інформаційно-довідкові колекції формуються з об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, є речовими доказами в кримінальних провадженнях, за якими закінчене досудове розслідування і щодо яких є рішення суду про їх поміщення до колекцій, а також об'єктів, отриманих від установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності.

Подання до суду клопотань про внесення до колекцій об'єктів, які становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, оформлюється за формою, що передбачає: зазначення реквізитів суду та дані судді; зазначається мета використання; найменування виду обліку; найменування об'єктів (об'єкта); номер кримінального провадження, в якому вилучений об'єкт; за підписом керівника підрозділу експертної служби із зазначенням його прізвища, ім'я та по батькові.

Відповідно до статті 100 КПК України питання про долю речових доказів вирішується судом при ухваленні судового рішення. Суди направляють до НДЕКЦ витяги з судових рішень у частині прийнятого рішення стосовно об'єктів, щодо яких порушено клопотання про внесення їх до відповідних колекцій криміналістичних обліків.

У разі наявності декількох однорідних об'єктів, питання щодо кількості об'єктів, які вносяться до колекцій, вирішується залежно від якості відображення ідентифікаційних ознак та з урахуванням необхідності направлення їх до колекцій вищого рівня.

Методами, за допомогою яких створюються та наповнюються криміналістичні обліки, та, відповідно, проводиться криміналістична реєстрація є:

- 1) описовий метод;
- 2) дактилоскопічний метод;
- 3) фотографічний метод;
- 4) колекційний метод;
- 5) графічний метод;
- 6) змішані методи.

Основними формами концентрації інформації у криміналістичних обліках є наступні:

- 1) картки;
- 2) картотеки;
- 3) колекції;
- 4) альбоми;
- 5) магнітні стрічки;
- 6) диски;
- 7) відеотеки, фототеки;
- 8) слідотеки;
- 9) банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

Криміналістичні обліки можуть вестися з використанням комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, погодженого з ДНДЕКЦ. З метою запобігання втраті інформації (виходу з ладу комп'ютерної техніки, збоїв програмного забезпечення), внесеної до автоматизованих криміналістичних обліків, забезпечується її постійне дублювання на оптичних носіях (CD/DVD).

Криміналістичні обліки поділяються на такі:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;

- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

20.2. Криміналістичні обліки

Трасологічний облік функціонує на центральному та територіальному рівнях.

Трасологічний облік складається з наступних колекцій:

а) оперативно-пошукових колекцій слідів взуття, рукавичок, знарядь зламу, транспортних засобів. Формується з об'єктів-носіїв зі слідами, копій або зображень слідів взуття, рукавичок, знарядь зламу, транспортних засобів, вилучених під час ОМП, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;

б) інформаційно-довідкових колекцій зразків знарядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв (їх копій, зображень або відомостей про них), а також відомостей про взуття, транспортні засоби. Формується із зразків знарядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв, частин транспортних засобів (шини, фарне скло тощо), виробів масового виробництва (або зображень та відомостей про них).

У ДНДЕКЦ ведуться центральні оперативно-пошукові колекції слідів взуття, які формуються із зображень слідів взуття, вилучених під час оглядів місць вчинення убивств, замахів на вбивства; тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили смерть; згвалтувань; розбійних нападів; грабежів; вимагань; кримінальних правопорушень, учинених з використанням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та речовин, а також кримінальних правопорушень, коли ідентичні сліди вилучені з двох та більше місць їх вчинення, та які залишилися нерозкритими.

Територіальні оперативно-пошукові колекції формуються з об'єктів-носіїв зі слідами (копій, зображень слідів) та відомостей про них:

– знарядь зламу (окремі частини зламаних перешкод). В окремих випадках допускається внесення їх копій, зображень, якщо неможливо вилучити сам об'єкт, на якому були виявлені сліди;

- взуття;
- транспортних засобів;
- рукавичок.

Центральна та територіальна інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних зразків взуття, інструментів, що використовувалися при зламуванні перешкод, частин автотранспорту, запірно-пломбувальних пристроїв та пломб, замків і ключів, виробів масового виробництва (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них. У разі необхідності перелік об'єктів та слідів, з яких формуються центральні та територіальні колекції, може бути розширений.

Дактилоскопичний облік функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з:

а) дактилокартотек «АДІС ДАКТО-2000»:

- дактилокарт невідомих трупів;
- дактилокарт осіб, які були піддані дактилоскопіюванню;

б) слідотек (реєстраційних карт слідів рук, які вилучені під час оглядів місць подій за фактами нерозкритих кримінальних правопорушень та безвісного зникнення осіб).

Дактилокартотеки ведуться підрозділами інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції. Слідотеки ведуться експертною службою МВС України.

Балістичний облік функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукових колекцій:

– куль, гільз та патронів зі слідами зброї (формується з куль, гільз, патронів зі слідами зброї, їх копій та зображень, вилучених під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

– куль та гільз, експериментально відстріляних з вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї;

– куль та гільз, експериментально відстріляних з табельної зброї, що знаходиться на озброєнні правоохоронних органів, уповноважених органів державної влади;

- куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи;
- куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, яка перебуває у власності громадян;
- відомостей про зразки саморобної зброї;
- гільз утраченої гладкоствольної вогнепальної зброї;
- відомостей про вчинені із застосуванням вогнепальної зброї кримінальні правопорушення та факти її вилучення з незаконного обігу;
- б) інформаційно-довідкових колекцій:
 - зброї (натурні зразки, частини, механізми, заготовки, інструменти та відомості про них);
 - боєприпасів (натурні зразки боєприпасів або їх частин, відомості про них);
 - куль та гільз зі слідами зброї (кулі та гільзи, що експериментально відстріляні зі зразків вогнепальної зброї).

Центральна оперативно-пошукова колекція складається з:

- куль, гільз та патронів зі слідами зброї, вилучених під час проведення оглядів місць подій, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;
- куль та гільз, експериментально відстріляних з вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї;
- куль та гільз, попередньо експериментально відстріляних з викраденої (утраченої) зброї, що зберігалася та використовувалася в Збройних Силах України, органах, що входять до системи МВС України, інших правоохоронних органах, на об'єктах дозвільної системи, а також з нарізної, газової зброї, пістолетів і револьверів, призначених для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за властивостями кулями не смертельної дії (далі – зброя «не смертельної дії»), що перебували в особистому користуванні громадян;
- інформації про вчинені на території України злочини із застосуванням вогнепальної зброї та факти вилучення з незаконного обігу такої зброї;
- гільз втраченої гладкоствольної вогнепальної зброї;
- інформації про зразки саморобної зброї.

Центральна інформаційно-довідкова колекція складається з натурних зразків, інформації про зразки зброї та боєприпасів, куль та гільз зі слідами зброї.

Територіальні оперативно-пошукові колекції складаються з:

- куль, гільз та патронів зі слідами зброї (їх копій або зображень), вилучених під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;
- куль та гільз, експериментально відстріляних з табельної зброї, що знаходиться на озброєнні правоохоронних органів;
- куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи;
- куль та гільз, експериментально відстріляних з нарізної зброї, яка перебуває у власності громадян;
- гільз, експериментально відстріляних зі зброї «несмертельної дії»;
- гільз, експериментально відстріляних з газової зброї;
- інформації про вчинені на території області (регіону) кримінальні правопорушення із застосуванням вогнепальної зброї та факти вилучення такої зброї з незаконного обігу;
- інформації про зразки саморобної зброї, вилученої на території області (регіону).

Територіальні інформаційно-довідкові колекції складаються з натурних зразків, відомостей про зразки зброї та боєприпасів, їх частин; куль та гільз зі слідами зброї (їх зображень).

Перевірці за колекціями куль та гільз підлягає вилучена, знайдена та добровільно здана вогнепальна зброя, яка незаконно зберігалася на підприємствах, в установах, організаціях чи у громадян (у тому числі газові пістолети і револьвери та зброя «несмертельної дії»); гладкоствольна вогнепальна зброя, дробові пістолети та револьвери, вилучені у осіб, яким згідно з кримінальним процесуальним законодавством України повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень із застосуванням зброї, а також обрізи гладкоствольної вогнепальної зброї.

Перевірці за колекціями куль та гільз не підлягає: навчальна нарізна вогнепальна зброя всіх видів, якщо її не пристосовано для стрільби; мисливська гладкоствольна зброя (крім перерахованих вище); зброя із слідоутворюючими деталями, непридатними для отримання експериментальних куль та гільз; пневматична зброя.

Облік холодної зброї функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з інформаційно-довідкової колекції холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів.

Колекції формуються з натурних зразків холодної зброї (її частин) і конструктивно схожих з нею виробів (копій, зображень) та відомостей про них, реєструються у журналах та зберігаються в умовах, що виключають їх втрату.

Облік грошових знаків, бланків документів та цінних паперів функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукових колекцій підроблених грошових знаків, бланків документів, цінних паперів, пластикових платіжних карток (їх зображень) тощо та (або) відомостей про них;

б) інформаційно-довідкових колекцій зразків грошових знаків, бланків документів, цінних паперів, пластикових платіжних карток (їх зображень) тощо та (або) відомостей про них.

Центральна оперативно-пошукова колекція формується з підроблених натурних об'єктів (їх зображень) та (або) відомостей про них, що надходять з НДЕКЦ, підрозділів досудового розслідування, оперативних підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів та Національного Банку України.

Територіальні оперативно-пошукові колекції формуються з натурних підроблених об'єктів (їх зображень) та (або) відомостей про них, що надходять з підрозділів досудового розслідування, оперативних підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів та Національного Банку України.

Центральна та територіальні інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних об'єктів-зразків (їх зображень) та (або) відомостей про них.

Колекції формуються та ведуться за такими розділами:

1. Паперові та металеві грошові знаки Національного Банку України та інших країн, які знаходилися чи знаходяться в обігу.

2. Бланки документів чи документи суворого обліку України та інших країн, а саме:

— документи, що посвідчують особу, подію, освіту, трудовий стаж (паспорт (ідентифікаційна картка), свідоцтво про народження, одруження і розірвання шлюбу, зміну прізвища, імені та по батькові; тру-

дова книжка і вкладка до неї; посвідчення водія; свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, службове, військове, ветерана, інваліда; дипломи про освіту, присвоєння звання; пенсійна книжка; пенсійні листки; листи тимчасової непрацездатності, візові марки тощо);

- проїзні документи (квитки на проїзд у залізничному, морському, річковому, повітряному і міському транспорті; документи на перевезення вантажів; військові проїзні документи тощо);

- знаки поштової оплати (поштові марки, конверти з марками, листівки з марками тощо);

- документи, що обслуговують грошовий обіг (книжки ощадні, чекові, депозитні; чеки грошові, майнові, розрахункові; бланки фінансування, страхування; акредитиви; марки податкові, митні, акцизні; доручення на видачу коштів, пенсій, майна; сертифікати якості, на право вивезення та ввезення; поліси страхування; ліцензії тощо);

- білети тиражних та миттєвих лотерей.

3. Бланки цінних паперів чи цінні папери (акції, облігації внутрішніх державних і місцевих позик, казначейських зобов'язань держави, ощадні сертифікати, приватизаційні папери, векселі, інші бланки, передбачені чинним законодавством).

4. Пластикові платіжні картки.

5. Бланки медичних рецептів для виписування наркотичних (психотропних) лікарських засобів чи медичні рецепти.

Об'єкти оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій зберігаються в фотоальбомах або файлах папок-накопичувачів у окремії шафі або сейфі.

Облік осіб за ознаками зовнішності функціонує на територіальному рівні і складається з оперативно-пошукової колекції суб'єктивних портретів осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень. Складання суб'єктивних портретів здійснюється за письмовим запитом працівників оперативних підрозділів поліції.

Територіальна колекція формується із суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, складених працівниками підрозділів НДЕКЦ.

У разі встановлення особи, на яку було складено суб'єктивний портрет, працівник оперативного підрозділу поліції, який є ініціатором завдання на його виготовлення, надає до НДЕКЦ фото затриманої особи.

Вибухотехнічний облік функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукової колекції вибухових пристроїв та їх залишків;

б) інформаційно-довідкової колекції вибухових пристроїв.

Оперативно-пошукова колекція формується з:

– саморобних і промислових вибухових пристроїв та їх залишків, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

– саморобних вибухових пристроїв, реконструйованих під час проведення судових експертиз;

– карток обліку вибухових пристроїв та зарядів вибухових речовин і піротехнічних засобів (вилучених, розряджених або застосованих для вчинення вибухів), складених за висновками експертиз.

До оперативно-пошукової колекції вміщуються саморобні та промислові вибухові пристрої, в яких заряди вибухової речовини та засоби підризу заміщуються інертними, не здатними до вибуху речовинами.

Інформаційно-довідкова колекція формується з:

– боєприпасів і зарядів вибухових речовин промислового виготовлення та їх комплектуючих;

– продукції народного господарського призначення, що може бути використана для виготовлення саморобних вибухових пристроїв.

Центральні оперативно-пошукова та інформаційно-довідкова колекції можуть формуватися з об'єктів, які надходили для проведення експертних досліджень до НДЕКЦ. Перевірка за вибухотехнічним обліком на центральному та територіальному рівнях здійснюється за такими позиціями: за місцем та способом вчинення кримінального правопорушення, конструкцією вибухових пристроїв чи їх окремих складових частин і механізмів, маркувальними позначеннями.

Пожежно-технічний облік функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з інформаційно-довідкових колекцій, до складу яких входять саморобні запалювальні пристрої та їх залишки, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а також реконструйовані під час проведення судових експертиз.

До колекцій повинні вміщуватися саморобні запалювальні пристрої, в яких запалювальний склад заміщується інертною (не здатною до горіння) речовиною.

Облік синтетичних і напівсинтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з:

а) центрального оперативно-пошукового каталогу відомостей про напівсинтетичні і синтетичні наркотичні засоби і психотропні речовини;

б) центральної та територіальної інформаційно-довідкових колекцій.

Зразки речовин, які вилучені з незаконного обігу та направляються до ДНДЕКЦ для включення до Каталогу, надаються в наступних кількостях: 5 шт. (у вигляді пігулок, капсул, ампул, марок), 0,5 г (у вигляді порошкоподібних речовин, які відбираються в одноразові стерильні пластикові пробірки). Об'єктами Каталогу є відомості, отримані в результаті проведених експертних досліджень, натурні зразки (у вигляді порошкоподібних речовин, пігулок, капсул, ампул, марок), відібрані після проведення судових експертиз напівсинтетичних та синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин, вилучених на території України.

Колекції формуються з натурних зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отриманих або придбаних на підприємствах, у торговельних організаціях, аптеках, лікувальних закладах, переданих до експертних установ на підставі рішення суду, а також шляхом обміну з експертними підрозділами зарубіжних країн, з якими укладені відповідні угоди. Віднесення речовин до зазначеної категорії та встановлення їх кількості здійснюються згідно з чинним законодавством.

Облік генетичних ознак людини. Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та територіальному рівнях. Облік складається з оперативно-пошукових колекцій, які ведуться відповідно в ДНДЕКЦ та НДЕКЦ.

Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів:

— осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, взятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди;

- біологічних слідів, вилучених під час оглядів місць подій, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- невпізнаних трупів.

Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI).

Облік голосів і мовлення людини функціонує на центральному та територіальному рівнях.

Інформаційно-пошукові колекції формуються з:

- голосів і мовлення, які формуються із записів голосів і мовлення осіб, які передають повідомлення (у тому числі завідомо неправдиві) про загрозу безпеці громадян та інші суспільно небезпечні діяння (анонімні диктори);
- голосів і мовлення осіб, щодо яких встановлено факти передачі повідомлень (у т.ч. завідомо неправдивих) про загрозу безпеці громадян та інші суспільно небезпечні діяння (встановлені особи).

Центральна та територіальні колекції формуються із записів повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів та записів голосів і мовлення встановлених осіб.

Записи голосів і мовлення встановлених осіб надсилаються до центральної колекції в аналоговому (мікрокасети, компакт-касети, відеокасети) чи цифровому (дискети, компакт-диск тощо) вигляді.

Записи повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів надсилаються до центральної та територіальних колекцій в аналоговому вигляді без застосування системи автоматичного регулювання рівня запису (компакт-касети тощо) чи цифровому вигляді без використання систем стиснення інформації (дискети, компакт-диск тощо).

Організація звукозапису голосів і мовлення встановлених осіб покладається на працівників органів досудового розслідування і здійснюється за участю спеціалістів.

Фіксація та облік записів повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів покладаються на чергові служби поліції (чергові частини ГУНП та територіальних підрозділів поліції) і здійснюється

з використанням цифрових систем документування мовленнєвої інформації.

Записи повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів можуть надсилатися працівниками органів досудового розслідування до центральної та територіальних колекцій з метою проведення перевірок, проведення експертних досліджень.

Центральна та територіальні колекції записів голосів і мовлення анонімних дикторів та встановлених осіб формуються шляхом накопичення носіїв запису із зафіксованими на них звукозаписами та в електронному вигляді.

Облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів) функціонує на центральному та територіальному рівнях і складається з інформаційно-довідкових колекцій зображень (у разі можливості натурних зразків), а саме:

- ідентифікаційних номерів транспортних засобів різних марок, моделей та років випуску, які відсутні в наявній колекції;
- змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів;
- підписів і печаток посадових осіб центрів надання послуг, пов'язаних з використанням автотransпортних засобів та експертів з комплексного дослідження транспортних засобів.

Центральна колекція формується із зображень ідентифікаційних номерів, змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів та зразків підписів і печаток, які надходять з територіальних колекцій.

Територіальні колекції формуються із зображень (у разі можливості натурних зразків) ідентифікаційних номерів, змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів, що надходять з пунктів експертного огляду транспортних засобів та центральної колекції.

Колекції зображень ідентифікаційних номерів та змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів формуються у вигляді реєстраційної картки зображення ідентифікаційного позначення транспортного засобу.

Облік матеріалів, речовин та виробів функціонує на центральному та територіальному рівнях. Центральна та територіальні інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних зразків (відомостей) про них, а саме з:

- волокон та волокнистих матеріалів;
- вибухових речовин;
- лакофарбових матеріалів та покриттів;
- металів та сплавів;
- лікєро-горілчаної продукції;
- спеціальних хімічних речовин;
- волосся тварин.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та сутність кримінальної реєстрації.
2. Джерела формування криміналістичних обліків.
3. Рівні функціонування криміналістичних обліків та підрозділи, в яких вони ведуться.
4. З яких колекцій складаються криміналістичні обліки, залежно від завдань, що вирішуються?
5. Види криміналістичних обліків.
6. Форми та методи формування криміналістичних обліків.
7. Рівні функціонування трасологічного обліку та його об'єкти.
8. Об'єкти обліку генетичних ознак людини, обліку голосів і мовлення людини та обліку осіб за ознаками зовнішності.
9. Рівні функціонування обліку грошових знаків, бланків документів та цінних паперів та його колекції.

ІНФОРМАЦІЙНО- АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

21.1. Об'єкти та форми ведення інформаційно-аналітичних систем Національної поліції України

Сьогодні інформація перетворилася на один з найважливіших ресурсів, а обліки та інформаційні системи стали необхідним інструментарієм практично в усіх сферах діяльності, у тому числі й під час розслідування кримінальних правопорушень. Від кількості та якості інформації, її доступності для працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів залежить ефективність боротьби зі злочинністю.

Інформаційна система – це організаційно впорядкована сукупність масивів інформації про певні об'єкти, а також інформаційних технологій, у тому числі засобів сучасної комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та мереж зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання й видачі інформації користувачеві.

Під час розслідування кримінальних правопорушень здебільшого використовують інформаційно-пошукові системи, які забезпечують збирання, збереження та видачу інформації за запитом користувача. У свою чергу, автоматизована інформаційно-пошукова система створена та впроваджена з метою подальшого централізованого накопичення, обробки та пошуку довідкової, орієнтуючої та іншої інформації.

Для узагальненого визначення інформаційно-пошукових систем (як автоматизованих, так і неавтоматизованих) на практиці доволі часто використовується термін «обліки».

Під обліками слід розуміти інформаційні системи, що забезпечують введення, пошук, узагальнення, зберігання, накопичення та видачу інформації стосовно певних об'єктів та явищ.

З метою вдосконалення інформаційного забезпечення проведення досудового розслідування, об'єднання існуючих інформаційних ресурсів наказом МВС України від 12.10.2009 р. №436 затверджено «Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України» (ІПС), а також розроблено методичні рекомендації, що встановлюють правила обробки інформації в ІПС, надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів.

Основою системи функціонування ІПС є територіальні вузли, які функціонують безпосередньо в районних, міських відділах (відділеннях) поліції з підключенням виділеними або комутованими каналами зв'язку до інформаційних ресурсів регіональних (обласних) вузлів ІПС. Ресурси центрального вузла ІПС формуються шляхом об'єднання інформаційних ресурсів інформаційних підсистем ІПС (ІП ІПС) регіональних (обласних) вузлів.

Об'єктами обліку (інформаційними ресурсами) ІПС є відомості щодо подій, правопорушень, осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку.

Доступ до інформаційних ресурсів ІП ІПС центрального та регіонального (обласного) рівнів обмежено. Право безпосереднього доступу до інформаційних обліків ІПС мають лише авторизовані користувачі ІПС виключно в рамках їх функціональних обов'язків та наданого рівня доступу до відповідних ІП ІПС.

Інформація з ІП ІПС надається у формі витягів лише за офіційними запитами суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів поліції інших регіонів (областей), органів державної влади (посадових осіб), правоохоронних органів інших держав у зв'язку зі здійсненням ними повноважень, визначених чинним законодавством.

Направлення офіційних запитів та їх одержання здійснюється: поштою або через кур'єрів; через спецвідділ (шифром); електронною поштою, факсом, телеграфом; через канцелярію.

Для користувачів встановлюються чотири рівні доступу до інформаційних ресурсів ІПС для пошуку/перегляду інформації та один рівень для внесення інформації до відповідних ІП ІПС. Кожен користувач ІПС може мати тільки один рівень доступу для пошуку/перегляду.

Доступ до ІПС *центрального рівня* надається тільки працівникам структурних підрозділів (служб) центральних апаратів МВС, Національної поліції України та апарату ГУНП. Обмеження щодо обробки інформації визначається окремо для кожного користувача керівництвом Департаменту інформатизації МВС України.

На сьогодні в МВС України здійснюються заходи щодо створення *Єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України* (ЄІС МВС), яка являє собою багатофункціональну інтегровану автоматизовану систему, що забезпечуватиме реалізацію функцій її суб'єктів, інформаційну підтримку та супроводження їх діяльності і становить сукупність взаємопов'язаних функціональних інформаційних підсистем, програмно-інформаційних комплексів, програмно-технічних та технічних засобів телекомунікації, які забезпечують логічне поєднання визначених інформаційних ресурсів, обробку та захист інформації, внутрішню та зовнішню інформаційну взаємодію.

Суб'єктами ЄІС МВС стануть апарат МВС та його територіальні органи з надання сервісних послуг МВС, Національна гвардія України, заклади, установи і підприємства, що належать до сфери управління МВС, центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, інші державні органи, які обробляють інформацію в ЄІС МВС для реалізації своїх повноважень.

ЄІС МВС України складатиметься з постійно діючих: а) центральної підсистеми; б) функціональних підсистем; в) транспортної мережі передачі даних; г) центрів обробки даних, телекомунікаційних мереж суб'єктів ЄІС МВС; д) комплексних систем захисту інформації підсистем ЄІС МВС з підтвердженою в установленому законодавством порядку відповідністю.

До функціональних підсистем ЄІС МВС буде входити інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» (ІТС ІПНП), Положення про яку затверджено наказом МВС України від 3 серпня 2017 року № 676.

ІТС ІПНП являє собою сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обробки відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції України та її інформаційно-аналітичного забезпечення.

Основними завданнями ІТС ІПНП є: інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів НП України; забезпечення наповнення та підтримки в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що входять до ЄІС МВС; забезпечення діяльності органів поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу; забезпечення електронної взаємодії з МВС та іншими органами державної влади.

ІТС ІПНП призначена для: а) формування інформаційних ресурсів ЄІС МВС; б) обробки інформації, яка утворена в процесі діяльності поліції; в) надання безпосереднього оперативного доступу до інформаційних ресурсів ЄІС МВС; г) генерації інтерфейсів та оброблення тимчасових наборів даних для здійснення інформаційної взаємодії органів (підрозділів) поліції з іншими органами державної влади, органами правопорядку іноземних держав, міжнародними організаціями; д) здійснення пошукових та аналітичних функцій для використання інформації з інформаційних ресурсів (баз даних) поліції, МВС та інших органів державної влади в межах службової діяльності відповідно до рівня доступу і повноважень за запитом або регламентом; е) використання програмних компонентів геоінформаційних підсистем для візуалізації інформації у вигляді електронних карт, автоматичної зміни зображеного образу об'єкта залежно від зміни його характеристик, зміни масштабу та деталізації картографічної інформації в інформаційних ресурсах; є) забезпечення автоматизації процесів управління силами та засобами поліції; ж) забезпечення електронного документообігу в органах (підрозділах) поліції, обміну електронними документами з МВС; з) комплексного захисту інформації та розмежування доступу до інформації, що зберігається в базах даних ІТС ІПНП.

Інформаційними ресурсами ІТС ІПНП є інформація, що утворена в процесі діяльності поліції та використовується для формування тимчасових наборів даних, що створюються в процесі діяльності поліції та використовуються для наповнення та підтримки в актуальному

стані баз (банків) даних, що входять до ЄІС МВС, стосовно: 1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу; 2) виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду; 3) розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду; 4) розшуку осіб, зниклих безвісти; 5) установлення особи невідомих трупів та людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком; 6) зареєстрованих в органах НП кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій; 7) осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт); 8) осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією; 9) зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили та результатів розгляду цих правопорушень у судах; 10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні; 11) викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних із учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян; 12) викрадених (втрачених) документів за зверненням громадян; 13) знайдених, вилучених предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери; 14) викрадених транспортних засобів, які розшуковуються у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безгосподарних транспортних засобів, а також викрадених, втрачених номерних знаків; 15) виданих дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; 16) зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї; 17) викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася; 18) бази

даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону.

Також до інформаційних ресурсів належать інформація баз даних у сфері управлінських відносин, необхідних для виконання покладених на поліцію повноважень, а також баз даних, необхідних для забезпечення щоденної діяльності поліції, у сфері трудових відносин, фінансового забезпечення, документообігу.

Розпорядником ІТС ІПНП є Національна поліція України, адміністратором – Департамент інформаційно-аналітичної підтримки (ДІАП) Національної поліції України, *користувачами* – посадові особи органів (підрозділів) поліції, яким в установленому порядку надано право доступу до інформації в цій системі.

Надання доступу користувачам центрального органу управління Національної поліції, міжрегіональних територіальних органів до ІТС ІПНП забезпечує ДІАП, а користувачам Головних управлінь поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві (ГУНП) – управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП.

ІТС ІПНП складеться з центрального програмно-технічний комплексу, автоматизованих робочих місць користувачів, телекомунікаційної мережі доступу та комплексної системи захисту інформації.

Наразі, до створення ЄІС МВС, поліцією здійснюється наповнення та підтримка в актуальному стані через засоби ІТС ІПНП інформаційних ресурсів інформаційних підсистем ІПС.

Інформація надається та обробляється в ІТС ІПНП відповідно до загальних правил заповнення реквізитів електронних карток та паперових документів обліку інформаційних підсистем ІПС.

В існуючій інформаційній системі «*Оперативно-довідкова картотека*» (ІС «ОДК») обліковуються відомості про осіб, які: засуджені судами до будь-якого покарання за вчинене кримінальне правопорушення; підозрюються в учиненні кримінального правопорушення; інформація стосовно яких знаходиться в архівних кримінальних справах та громадян України, засуджених судами інших держав.

В *Автоматизованій дактилоскопічній ідентифікаційній системі «Дакто-2000»* (АДІС «ДАКТО 2000») обліковуються відомості щодо дактилоскопічних карт осіб, затриманих за підозрою в учиненні правопорушень, людей, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші об-

ставини повідомити інформацію про себе та невпізнаних трупів. АДІС «ДАКТО 2000» забезпечує ідентифікацію слідів пальців і долонних поверхонь рук, виявлених на місці вчинення кримінальних правопорушень, невпізнаних трупів, затриманих осіб.

Для забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України функціонує *Автоматизована інформаційна система оперативного призначення* (АІС ОП). В АІС ОП обліковуються відомості про осіб, відносно яких заведено оперативно-розшукові справи, отримані: від осіб, які конфіденційно співробітничали з оперативними підрозділами; в ході проведення оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ.

21.2. Правила заповнення реквізитів електронних карток інформаційних підсистем та паперових документів обліку

При внесенні інформації щодо особи електронні картки інформаційних підсистем та паперові документи обліку повинні містити установчі дані особи, що вказуються у називному відміннику. На осіб, які мають подвійне прізвище, вносяться окремо два варіанти прізвища, які пишуться через дефіс.

Прізвище, ім'я та по батькові вказуються: українською та російською мовами відповідно до національного паспорта громадянина України (свідectва про народження – для дитини); українською мовою та латиницею відповідно до закордонного паспорта громадянина України (проїзного документа дитини); російською мовою та/або латиницею відповідно до документа, який засвідчує особу громадянина іноземної держави або особи без громадянства, а також українською мовою, згідно з правилами транслітерації.

При зазначенні місця народження особи вказується країна, де особа народилася, населений пункт (за наявності відомостей). Щодо осіб, які народилися в Україні або країнах СНД, вказуються: країна, область

(республіка, край), район, населений пункт. Зазначаючи громадянство особи, необхідно вказати країну, громадянство чи підданство якої має особа. При внесенні інформації про паспорт або інший офіційний документ, який засвідчує особу, вказуються повні дані: вид документа, серія, номер, дата видачі, орган, який видав документ; інформації про місце реєстрації та/або місце проживання особи – вказуються адреси, за якими особа зареєстрована та/або проживає на території України.

При внесенні інформації щодо вогнепальної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: марка зброї, її модель та/або модифікація; калібр зброї вказується в метричній або дюймовій системі відповідно до даних заводів-виробників або висновків результатів експертиз.

При внесенні інформації щодо холодної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: довжина леза, рік виготовлення, серія та індивідуальний (заводський) номер зброї вносяться окремо відповідно до маркування та/або паспорту на зброю заводу виробника, експертного висновку.

У електронних картках інформаційних підсистем обов'язково вказуються: повна назва органу поліції; номер та дата реєстрації матеріалу, а також рішення та дата прийняття рішення; номер реєстрації та дата взяття об'єкта на облік виконавцем; підстави взяття об'єкта на облік (зняття з обліку); реєстраційний номер електронної картки відповідної ІП; посада та прізвище виконавця – працівника структурного підрозділу (служби) органу поліції, яким надано інформацію для внесення (доповнення, зняття з обліку) до ІП; посада та прізвище авторизованого користувача – працівника структурного підрозділу (служби) органу поліції, яким внесено інформацію до інформаційної підсистеми (коригував).

21.3. Призначення та формування окремих інформаційних підсистем Національної поліції України

ІПІС об'єднує такі інформаційні підсистеми:

«Єдиний облік» – містяться відомості щодо заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, викладені у заявах

(повідомленнях, рапортах) та зареєстровані у черговій службі органів поліції.

«Злочин» – підлягають відомості про нерозкриті кримінальні правопорушення, учинені на території обслуговування органів поліції.

«Затримані та доставлені» – обліковуються відомості про випадки затримання осіб працівниками поліції, а також інформація про надання затриманим особам безоплатної вторинної правової допомоги.

Обліку в ІП «Затримані та доставлені» підлягають особи, доставлені до ОНП: а) підозрювані у вчиненні кримінального правопорушення або занятті бродяжництвом; б) підозрювані (обвинувачені), які переходяться від досудового слідства чи суду; в) засуджені, які ухиляються від виконання кримінального покарання; г) які вчинили адміністративні правопорушення, з метою складення протоколу, у тому числі для встановлення особи правопорушника, передбачених статтею 259 КУпАП; д) військовослужбовці, які вчинили діяння, що мають ознаки кримінального чи адміністративного правопорушення; е) діти, які вчинили суспільно небезпечні діяння, але не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; ж) мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих.

«Особа» – обліковуються особи, які вчинили правопорушення та щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками органів поліції.

«Розшук» – підлягають відомості про осіб, які переходяться від органів влади, ухиляються від відбування покарання, зникли безвісти.

«Пізнання» – відомості про безвісно зниклих осіб, невпізнані трупи, осіб, які не можуть надати про себе відомості в силу хвороби або малолітнього віку, та інших категорій осіб, що розшуковуються.

«Річ» – містяться відомості про викрадені, вилучені з ознаками підробки, заборонені або обмежені в обігу, безгосподарні, знайдені або вилучені з камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих до органів поліції речі, у тому числі – мобільні телефони.

«Антикваріат» – містяться відомості про викрадені, вилучені культурні цінності, що належать до об'єктів матеріальної і духовної культури та мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

«Викрадені (втрачені) документи» – відомості про викрадені, втрачені документи (бланки документів), паспортні документи померлих громадян України, не зданих до органів Державної міграційної служби України (далі – ДМС), паспортні документи, визнані недійсними, паспортні документи осіб, які знаходяться у розшуку, та які мають індивідуальні заводські (фабричні) номери.

«Угон» – містяться дані про транспортні засоби (далі – ТЗ), що розшукуються, про виявлені безгосподарні (у тому числі – викрадені та втрачені державні номерні знаки транспортних засобів).

«Кримінальна зброя» – відомості про зброю, викрадену, втрачену, знайдену, здану до органів поліції, вилучену працівниками поліції із числа тієї, що незаконно зберігалася, яка має індивідуальні заводські (фабричні) номери або номери деталей.

Відомості щодо зброї, які не підлягають обліку в ІП «Кримінальна зброя», вносяться до ІП «Єдиний облік» за місцем реєстрації заяви або повідомлення.

«Зареєстрована зброя» – підлягають відомості про зброю, яка має індивідуальні заводські (фабричні) номери, перебуває у користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення.

«Адміністративне правопорушення» – обліковуються відомості про зареєстровані в органах поліції адміністративні правопорушення, за матеріалами яких уповноваженими на те працівниками поліції складено протоколи про адміністративні правопорушення.

«Мігрант» – обліковуються відомості про іноземців та осіб без громадянства, які порушили встановлені законодавством правила в'їзду, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію, а також громадян України, які порушили встановлені законодавством правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію.

«ЄДРПОУ» – відомості про юридичних осіб всіх форм власності та форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами.

«Корупція» – обліковуються відомості про корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення, осіб, які їх учинили та результати розгляду цих правопорушень у судах.

«Слідство: доручення» – обліковуються відомості про надання та виконання доручень слідчих щодо проведення слідчих (розшукових) дій за розпочатими кримінальними провадженнями.

«Кримінальна статистика» – підлягають обліку відомості про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили або підозрюються в їх учиненні, досудове розслідування за якими здійснюється слідчими органів поліції.

«Домашній арешт» – підлягають обліку відомості про осіб, відносно яких органами поліції здійснюється виконання ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту та щодо яких працівниками поліції здійснюється контроль за їх поведінкою.

ІТС ПНП об’єднає такі інформаційні підсистеми:

«Адміністративне правопорушення – штрафи» – підлягають обліку відомості про сплату штрафів за вчинені адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі.

«Особа (трафік)» – обліковуються відомості про осіб, причетних до торгівлі людьми, нелегальної міграції із зазначенням характеристики вчинених ними кримінальних правопорушень.

«Гарпун» – підлягають обліку відомості про транспортні засоби усіх типів та номерні знаки транспортних засобів, що розшуковуються у межах кримінального, виконавчого проваджень, проваджень у справах про адміністративні правопорушення, оперативно-розшукової діяльності, а також за ухвалою слідчого судді, суду.

«Склад» – підлягають обліку відомості про бланкову продукцію, що використовується в органах та підрозділах Національної поліції України.

«ДТП» – обліковуються відомості про дорожньо-транспортні пригоди із зазначенням координат та фото-відеозображення події.

«Кіберзлочин» – підлягають обліку відомості щодо кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій та осіб, які їх учинили, методів та засобів для поширення шкідливих вірусів, злову

паролів, крадіжки номерів банківських карт та інших банківських реквізитів, фішингу, поширення протиправної інформації (наклепу, матеріалів порнографічного характеру, матеріалів, що збуджують міжнародну та міжрелігійну ворожнечу і т.п.) в мережі Інтернет, а також даних про незаконне втручання через комп'ютерні мережі в роботу різних систем.

«Дозвіл БДР» – підлягають обліку відомості щодо дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів, у тому числі – небезпечних та негабаритних вантажів.

«Драгер» – обліковуються відомості щодо спеціальних технічних засобів, якими здійснюється проведення огляду водіїв транспортних засобів на стан алкогольного сп'яніння (Drager), а також інформація про осіб, які тестуються, їх результати.

«Затримані ТЗ» – підлягають обліку відомості про транспортні засоби, що евакуйовані до спеціального майданчика чи стоянки на підставі акту огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, що складено поліцейським.

«ITT-Custody Records» – обліковуються відомості про роботу ізоляторів тимчасового тримання та осіб, які в них утримуються.

«Human Rights» – підлягають обліку відомості щодо порушень прав людини працівниками органів (підрозділів) поліції, у т.ч. працівниками ізоляторів тимчасового тримання щодо утримуваних в них осіб.

«Масові заходи» – підлягає обліку інформація про масові заходи та їх учасників, що плануються та здійснюються в межах держави.

«Розшук дітей» – забезпечує надсилання відомостей щодо розшукуваних дітей до ПрАТ «Київстар» для SMS-розсилки про зниклу дитину згідно визначеної геоінформаційної прив'язки до місцевості.

Співпраця Національної поліції та ПрАТ «Київстар» здійснюється відповідно до Меморандуму від 30 серпня 2017 р., згідно якого оператор телекомунікацій здійснює розсилку громадськості коротких текстових SMS-повідомлень про дітей, які безвісно зникли.

До інформаційної підсистеми вноситься інформація після надання письмового дозволу заявника на повну обробку персональних даних зниклої дитини, у тому числі дозвіл на передачу цих даних третім особам, та висвітлення їх у SMS-повідомленнях, які надсилаються опера-

тору телекомунікацій для оповіщення абонентів та у соціальній мережі Facebook.

Після заповнення всіх необхідних полів електронної картки та визначення радіусу (стандартно – 1000 м, максимально – 3000 м) від місця ймовірного зникнення дитини працівник чергової служби поліції надсилає інформацію оператору телекомунікацій, який співпрацює з поліцією.

У SMS-повідомленнях, окрім тексту про назву населеного пункту, де загубилася дитина, адресу її зникнення або назву місцевості, зазначається адреса посилання на веб-сторінку з розшуку дітей у соціальній мережі Facebook.

«*Службовий транспорт*» – обліковуються інформація про службовий транспорт у системі Національної поліції України, а також дані щодо експлуатаційних показників наявного службового транспорту.

«*Комп'ютерна техніка*» – підлягає обліку інформація щодо комп'ютерної техніки та комп'ютерних програм, що використовуються в органах та підрозділах Національної поліції України.

«*SIM-карта*» – обліковуються відомості про SIM-карти, що використовуються в планшетних пристроях поліцейських.

«*Порушення ІОС*» – підлягають обліку відомості про надзвичайні події, що сталися серед особового складу органів (підрозділів) поліції.

«*Відеокамери*» – підлягає обліку інформація щодо встановлених відеокамер.

«*Відрядження*» – обліковується інформація про службові відрядження поліцейських у межах України для формування звітних таблиць та статистичних форм тощо.

«*Цунамі*» – забезпечує управління силами й засобами органів та підрозділів поліції для реагування на повідомлення про правопорушення та інші події. Підсистема забезпечує інтеграцію прийнятих формалізованих повідомлень про правопорушення та інші події, інформацію про наявні сили поліції для здійснення реагування та їх статуси, їх взаємної геоінформаційної прив'язки, обміну даними з мобільними терміналами, що використовуються патрулями та іншими силами, інтерфейсів, аналітичних засобів для прийняття ефективних управлінських рішень диспетчерською службою.

«102» – забезпечує прийняття, фіксацію, оброблення та реєстрацію повідомлень на лінію «102» про правопорушення та інші події, передачу інформації про них відповідним оперативно-диспетчерським службам для організації реагування на такі повідомлення.

«HotLine» – забезпечує прийняття, фіксацію, оброблення та реєстрацію звернень громадян на телефонну «гарячу лінію»: 0800–500202 – Call-центр Національної поліції щодо питань, пов’язаних з діяльністю поліції (довідкова інформація, скарги на дії чи бездіяльність працівників поліції та повідомлення про правопорушення).

21.4. Кримінальний аналіз

Одним з новітніх засобів, які сприяють швидкому та ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень, є сучасні системи кримінального аналізу, які на сьогоднішній день запровадженні в діяльності Національної поліції України.

Кримінальний аналіз полягає у *методичному пошуку і виявленні зв’язків між даними, що прямо або опосередковано стосуються кримінального правопорушення, їх оцінюванні, інтерпретації та прогнозуванні розвитку досліджуваних подій з метою їх використання під час досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також для розроблення тактичних та стратегічних заходів з протидії злочинності.*

Кримінальний аналіз, зокрема, застосовується в багатоепізодних кримінальних провадженнях, що:

- охоплюють велику територію;
- включають значну кількість подій або суб’єктів;
- характеризуються розбудованою структурою злочинних зв’язків,

у яких не виправдовують себе традиційні методи відстеження та асоціювання фактів.

Застосування кримінального аналізу дозволяє встановити або передбачити взаємозв’язки між накопиченими фактами, що у свою чергу дозволяє побудувати, перевірити та виключити слідчі версії.

За конкретними оперативно-розшуковими справами або кримінальними провадженнями для збору, оцінки, обробки та аналізу даних про

осіб, групи осіб, організовані групи чи злочинні організації, знаряддя та засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, та інших відомостей, здійснюється *оперативний кримінальний аналіз*, підставою для проведення якого є кримінальне провадження або оперативно-розшукова справа. Це дозволяє встановити подію злочину, причетність конкретних осіб до його вчинення, у тому числі їх соціальний та економічний статус, структуру та зв'язки злочинних груп, ролі їх окремих учасників тощо.

Кримінальний аналіз здійснюється кримінальним аналітиком відповідно до замовлення, підготовленого уповноваженою особою за визначеною формою. Замовлення повинно містити перелік конкретних питань, які цікавлять ініціатора проведення дослідження, із зазначенням обґрунтованих підстав для проведення кримінального аналізу та з долученням усіх необхідних матеріалів, які вміщують інформацію про особу, групу осіб, подію тощо (установчі дані осіб, підприємств, транспортних засобів, об'єктів нерухомості та інше). Замовлення підписується керівником зацікавленого підрозділу та направляється до підрозділу кримінального аналізу. Надання запитів до підрозділу кримінального аналізу на проведення оперативного аналізу здійснюється виключно в межах кримінального провадження або оперативно-розшукової справи.

Результати кримінального аналізу оформлюються у вигляді аналітичного продукту, яким може бути:

- аналітичний звіт, що містить обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені замовником аналізу, які стали предметом аналітичного дослідження, та/або результати оцінки ризиків та загроз безпеки та свободи громадян, пропозиції щодо їх мінімізації та усунення;
- дос'є на фізичну або юридичну особу, об'єкт (предмет), організовану групу чи злочинну організацію, подію, яке містить систематизовану інформацію, сформовану у вигляді, придатному для подальшого використання уповноваженими особами;
- профіль особи, який вміщує типові або встановлені у ході аналізу ознаки, критерії, які дозволяють за комплексом цих ознак охарактеризувати та встановити потенційну жертву, злочинців, подію тощо;
- аналітичне орієнтування, яке містить відомості про вчинене кримінальне правопорушення, що було виявлено в процесі проведен-

ня аналітичного дослідження інформаційних ресурсів, наданих замовником або за власною ініціативою кримінального аналітика;

- аналітичні документи (довідки, інформаційні зведення, аналітичні огляди).

Аналітичні продукти супроводжуються додатковими матеріалами у вигляді схем (зв'язків, подій, потоків, діяльності, телефонних з'єднань, активності тощо), діаграм, ілюстрацій, фотографій, списків, таблиць тощо.

У проведенні кримінального аналізу може бути відмовлено у разі:

- відсутності підстав для його проведення;
- виявлення невідповідності ЄРДР/ОРС об'єкту або предмету запиту;
- відсутності конкретних завдань для проведення кримінального аналізу;
- надання запиту, який не передбачає проведення аналітичної діяльності;
- неможливістю проведення кримінального аналізу за недостатністю наданих відомостей.

Строки проведення кримінального аналізу за замовленням встановлюються керівником підрозділу кримінального аналізу залежно від обсягу поданих матеріалів, складності аналітичного дослідження та інших факторів. Загальний строк виконання не може перевищувати 30 днів.

У разі необхідності додаткового збору інформації для проведення дослідження строк проведення кримінального аналізу може бути збільшено на строк, необхідний для збирання додаткової інформації, про що не пізніше, ніж за три робочі дні до закінчення встановленого терміну письмово інформується замовник аналітичного дослідження.

Строки проведення аналітичного дослідження не можуть перевищувати строк досудового розслідування або ведення оперативно-розшукової справи.

У випадку встановлення під час проведення аналізу нових даних, що можуть суттєво вплинути на висновки та результати, строки здійснення кримінального аналізу можуть бути продовжені за погодженням із замовником аналітичного дослідження.

Аналітичні продукти, одержані в результаті проведення кримінального аналізу, не можуть долучатись до матеріалів кримінального провадження як докази.

21.5. Окремі інформаційні системи інших правоохоронних органів, Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України

У процесі розслідування інформаційні системи незалежно від їх цільового призначення та відомчої належності допомагають у пошуку корисної інформації про певні об'єкти чи факти тощо.

Так, *Інтегрована міжвідомча інформаційно-телекомунікаційна система* (ІМІТС «Аркан») містить відомості про осіб, яким МВС України, СБУ заборонено в'їзд в Україну; осіб, стосовно яких є доручення СБУ, МВС, ДФС, Служби зовнішньої розвідки України; транспортні засоби, стосовно яких є доручення СБУ; втрачені, викрадені та оголошені недійсними документи, що дають право на виїзд з України та в'їзд в Україну; транспортні засоби, що перебувають у розшуку; осіб, які перебувають у розшуку; транспортні засоби, зареєстровані в Україні, в тому числі на підставі виданих митними органами посвідчень на право реєстрації та вантажних митних декларацій; викрадені предмети культурної спадщини; транспортні засоби, стосовно яких є доручення МВС України; осіб, яким органами охорони державного кордону заборонено в'їзд в Україну; осіб, стосовно яких виконано доручення правоохоронних органів, у тому числі СБУ і МВС України; вилучені, втрачені, викрадені та оголошені недійсними документи, що дають право на виїзд/в'їзд в Україну; затримані транспортні засоби, які перебувають у розшуку; документи, видані установами МЗС і МВС України, у яких виявлено ознаки внесення змін під час здійснення паспортного контролю; візи, видані установами МЗС України, у яких виявлено ознаки внесення змін під час здійснення паспортного контролю; осіб, які перетнули державний кордон, у тому числі іноземців та їх паспортні документи, що зареєстровані в пунктах пропуску через державний кордон; транспортні засоби, що перетнули державний кордон; осіб, яких затримано за порушення законодавства про державний кордон; осіб, яким органами охорони державного кордону відмовлено у перетинанні державного кордону; осіб, яких затримано за організацію

незаконного переміщення через державний кордон; осіб, стосовно яких органами Держприкордонслужби розпочато кримінальні провадження; іноземців та осіб без громадянства, які не виїхали з України після закінчення строку перебування в Україні; транспортні засоби, стосовно яких виконано доручення СБУ і МВС; втрачені, викрадені та оголошені недійсними документи громадян України для виїзду за кордон, видані МЗС, дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном; документи, що дають право на в'їзд та виїзд з України, оформлені МЗС та дипломатичними представництвами і консульськими установами України за кордоном; іноземців та осіб без громадянства, яким оформлено візи для в'їзду в Україну; іноземців та осіб без громадянства, яким оформлено дозволи на перебування в Україні; митне оформлення транспортних засобів, які перетинають митний кордон; перетинання вантажами митного кордону; порушників митного законодавства; юридичних та фізичних осіб – підприємців, які перебувають на податковому обліку (з метою перевірки правових підстав в'їзду і реєстрації іноземців та осіб без громадянства).

Інформаційно-телекомунікаційна система Інтерполу I-24/7 – забезпечує доступ до даних про: осіб (які розшукуються за вчинення кримінальних правопорушень, розшукуються як безвісти зниклі, невідомі тіла); викрадені транспортні засоби; викрадені та втрачені проїзні документи; викрадені твори мистецтва; ДНК-профілі, вилучені у осіб або з місць вчинення кримінальних правопорушень; відбитки пальців рук, вилучені у осіб або з місць вчинення кримінальних правопорушень.

Єдиний реєстр досудових розслідувань містить відомості про час та дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; передачу матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування або за місцем проведення досудового розслідування;

прізвище, ім'я, по батькові керівника прокуратури, органу досудового розслідування, слідчого, прокурора, який вніс відомості до Реєстру та/або розпочав досудове розслідування; дату затримання особи; обрання, зміну та скасування запобіжного заходу; час та дату повідомлення про підозру, зміну повідомлення про підозру, особу, яку повідомлено про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; час та дату складання повідомлення про підозру, особу, стосовно якої складено повідомлення про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність у разі неможливості повідомлення такій особі про підозру з об'єктивних причин; юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру; дату та підставу здійснення (скасування) спеціального досудового розслідування; зупинення та відновлення досудового розслідування; оголошення розшуку підозрюваного; об'єднання та виділення матеріалів досудових розслідувань; продовження строків тримання під вартою та досудового розслідування; встановлені, відшкодовані матеріальні збитки, суми пред'явлених позовів у кримінальному провадженні, вартість арештованого майна; закінчення досудового розслідування; інші відомості, передбачені первинними обліковими документами.

Єдиний державний реєстр судових рішень містить дані про судові рішення (рішення, накази, постанови, вироки, ухвали), ухвалені судами.

Єдиний реєстр адвокатів України містить відомості про персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набули права на зайняття адвокатською діяльністю, та про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності.

Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України складаються з таких систем: Автоматизована система виконавчого провадження; Державний реєстр актів цивільного стану громадян; Державний реєстр атестованих судових експертів; Державний реєстр друкованих засобів масової інформації (ЗМІ) та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності; Державний

реєстр обтяжень рухомого майна; Державний реєстр речових прав на нерухоме майно; Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів; Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»; Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення; Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Єдиний реєстр громадських формувань; Реєстр громадських об'єднань; Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство; Єдиний реєстр довіреностей; Єдиний реєстр нотаріусів; Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів; Реєстр методик проведення судових експертиз; Електронний реєстр апостилів; Спадковий реєстр.

Також існують Єдині державні реєстри (бази, банки даних) інших державних установ щодо діяльності фізичних або юридичних осіб тощо, які нададуть нову інформацію про подію, об'єкти чи факти кримінального правопорушення.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття інформаційної системи.
2. Об'єкти обліку (інформаційні ресурси) інтегрованої інформаційно-пошукової системи.
3. Поняття і структура Єдиної інформаційної системи МВС України.
4. Об'єкти обліку (інформаційні ресурси) інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».
5. Загальні правила заповнення реквізитів електронних карток інформаційних підсистем та паперових документів обліку.
6. Інформаційні підсистеми інтегрованої інформаційно-пошукової системи.
7. Інформаційні підсистеми інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».
8. Поняття та сутність кримінального аналізу.
9. Окремі інформаційні системи інших правоохоронних органів.
10. Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

Глава 22

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

22.1. Предмет, завдання, джерела та засоби криміналістичної тактики

Криміналістична тактика – інтелектуальне ядро криміналістики, її логіко-психологічна основа. Методи, засоби, прийоми тактики – надійний інструмент в руках суб'єктів правозастосовної діяльності.

Фактично зародження основ криміналістичної тактики, як і всіх криміналістичних знань, відбулося вже в період формування найдавніших держав: з'являються такі органи як поліція, суди й в'язниці, що нерозривно пов'язані з необхідністю створення засобів і методів їх діяльності, у тому числі й тих, що носять криміналістичний, у нинішньому розумінні, зміст.

У період формування криміналістики як самостійної галузі знання тактика розглядалась як частина поліцейської (криміналістичної) техніки. У працях вчених Австро-Угорщини і Німеччини Г. Гросса, А. Вейнгардта, Г. Шнейкерта, В. Штібера та інших відобразилися перші уявлення про криміналістичну тактику.

Серед зарубіжних праць, які мали значний вплив на подальший розвиток криміналістичної тактики, необхідно зазначити роботи Г. Гросса, в яких автор не тільки узагальнив досвід слідчої практики, а й запропонував використовувати розроблені, пристосовані ним і деякими попередниками методи до діяльності з розслідування злочинів.

Заслуговує на увагу праця відомого на початку XX-го століття вченого А. Вайнгардта. Основою його наукових досягнень є праця «Кримінальна тактика. Керівництво по розслідуванню злочинів», що в Росії вийшла 1910 року із перевиданням 1912 року. Автор відносить до криміналістичної тактики всю сукупність судово-поліцейських прийомів боротьби зі злочинністю, а також методів і вказівок з попередження, припинення, виявлення й розслідування злочинів. По суті справи автор включає в цей розділ всю сукупність будь-яких засобів, що можуть допомогти у діяльності з розслідування злочинів.

Узагальнюючи, можна підсумувати, що у своєму становленні криміналістична тактика пройшла наступні етапи:

- зародження криміналістичної тактики як однієї із складових зростаючого масиву криміналістичних знань; поява окремих наукових праць з тактико-криміналістичних питань (друга пол. 19 ст. – 30-ті рр. XX ст.);

- розробка наукових засад криміналістичної тактики (формування вчень про її предмет, криміналістичну версію та ін.); як наслідок – криміналістична тактика набуває статусу самостійного розділу криміналістики (40–50 рр. XX ст.);

- інтенсифікація та поглиблення наукових досліджень проблем предмету криміналістичної тактики, її окремих наукових категорій; розробка нових підгалузей криміналістичної тактики: тактики злочинної діяльності, тактики професійного захисту; судової тактики (від 60-х рр. XX ст. до нинішнього часу).

У військовій сфері тактику (гр. *taktica* – майстерність побудови війська) визначають як складову частину воєнного мистецтва, включаючи теорію і практику підготовки та ведення бою; способи та прийоми, обрані для ведення бою. У даному визначенні сутність тактики розуміють як вміння знайти або створити ситуацію, при якій вирішальний удар буде завдано супротивнику в найуразливіше для нього місце (позицію), тобто – це вміння перехитрити супротивника.

Узагальненим є визначення **криміналістичної тактики як розділу науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження,**

прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів.

Таким чином, криміналістичну тактику можна охарактеризувати як: 1) складову частину науки криміналістики; 2) систему наукових положень; 3) сукупність рекомендацій.

У *структурі криміналістичної тактики* виділяють два підрозділи. Перший містить так звані загальні положення: поняття, система, завдання, джерела та принципи криміналістичної тактики; вчення про криміналістичну версію, організацію й планування розслідування; особливості здійснення взаємодії слідчого з іншими правоохоронними підрозділами, використання допомоги спеціалістів, громадськості у розслідуванні. Другий підрозділ включає положення щодо тактики проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час кримінального провадження, що охоплює весь тактичний комплекс можливого їх здійснення. Таке розуміння тактики та її структури поділяється більшістю науковців.

Щодо *завдань криміналістичної тактики*, слід зазначити, що вони формуються залежно від рівня розвитку науки криміналістики та потреб практичної діяльності. Виходячи із їх різноманітності та необхідності систематизації, завдання криміналістичної тактики слід розподілити на загальні, спеціальні та конкретні.

До загального завдання криміналістичної тактики відноситься сприяння досягненню завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень із використанням належних сил, засобів, методів та прийомів криміналістичної тактики.

До спеціальних завдань можна віднести: розробка тактичних прийомів, тактичних комбінацій й тактичних операцій; удосконалення організаційно-тактичних основ досудового розслідування і судового розгляду; розробка і удосконалення криміналістичних засобів і методів попередження кримінальних правопорушень; вивчення й узагальнення передового досвіду слідчої, експертної та судової діяльності.

Загальні і спеціальні завдання реалізуються через вирішення конкретних завдань – динамічних, котрі наука вирішує на даному етапі виходячи з потреб практики. Наприклад: перегляд системи тактичних прийомів в умовах протидії сторін; розробка тактики нових слідчих (розшукових) дій; формування рекомендацій із використанням під час розслідування чиннику раптовості та ін.

Джерела криміналістичної тактики можна поділити на законодавчі, наукові та практичні.

До законодавчих джерел криміналістичної тактики відносяться Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України: «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу» та інші, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість надана Верховною Радою України.

Науковими джерелами криміналістичної тактики є сучасні досягнення інших наук: юридичних (кримінальний процес, кримінальне право, теорія оперативно-розшукової діяльності, юридична психологія та інші); та неюридичних (філософія, логіка, інформатика), а також положення інших розділів науки криміналістики (загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної методики).

Практичні джерела криміналістичної тактики – це матеріали слідчої, експертної, судової практики, звідки криміналістична тактика отримує «замовлення» на розробку актуальних питань практичної діяльності, що потребують наукового обґрунтування.

Засоби криміналістичної тактики – це засоби досягнення поставлених завдань у діяльності з розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, які є предметом вивчення криміналістичної тактики.

Слідчий, інші компетентні суб'єкти (прокурор, співробітник оперативного підрозділу, суддя) обирає той чи інший засіб на основі всебічного вивчення обставин розслідуваного кримінального правопорушення, конкретної слідчої ситуації, характеру протидії з боку окремих учасників розслідування та інших умов.

До засобів криміналістичної тактики відносяться:

– тактичний прийом – це найбільш раціональний спосіб дії чи найбільш доцільна лінія поведінки слідчого, іншого компетентного

суб'єкта (прокурора, співробітника оперативного підрозділу, судді), у процесі збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації;

- криміналістична рекомендація – науково обґрунтована і апробована практикою порада, що стосується вибору і застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказової інформації;

- тактика слідчої (розшукової) дії, яка охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливої реалізації;

- тактична комбінація – поєднання тактичних прийомів, інших криміналістичних засобів, прийомів і методів, що спрямовані на встановлення певних обставин у кримінальному провадженні або вирішення практичного завдання і зумовлені цією метою і слідчою ситуацією окремої слідчої (розшукової) дії;

- тактична операція – комплекс слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оперативних-розшукових, організаційних та інших заходів, які проводяться за узгодженим планом та спрямовані на вирішення конкретного завдання під час розслідування.

22.2. Загальні положення тактики слідчих (розшукових) дій

Слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів.

Слідчі (розшукові) дії, що проводяться слідчим, іншими компетентними суб'єктами під час досудового розслідування, є основним спо-

собом збирання доказів, спрямовані на встановлення обставин кримінального провадження.

До слідчих (розшукових) дій відносяться:

- 1) допит (ст. ст. 224–226, 232, 351–354, 356 КПК України);
- 2) пред'явлення особи для впізнання (ст. ст. 228–232, 355 КПК України);
- 3) огляд (ч. 3 ст. 214, ст. ст. 237, 238, 239, 361 КПК України);
- 4) ексгумація трупа (ст. 239 КПК України);
- 5) обшук (ст. 234–236 КПК України);
- 6) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);
- 7) освідчування особи (ст. 241 КПК України);
- 8) залучення експерта і проведення експертизи (ст. 242 КПК України).

Кожна слідча (розшукова) дія проводиться згідно із засадами її тактики. Власне тактика кожної слідчої (розшукової) дії підпорядкована цілям досягнення максимальної ефективності її проведення і представляє собою певну систему, що складається з етапів проведення слідчої (розшукової) дії, а саме:

- а) підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії;
- б) проведення слідчої (розшукової) дії;
- в) фіксація перебігу і результатів слідчої (розшукової) дії;
- г) оцінка отриманих результатів у кримінальному провадженні.

Така позиція є достатньо обґрунтованою у науковій та навчально-методичній літературі. Розглянемо визначені етапи детальніше.

Підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії. На даному етапі будується уявна динамічна модель слідчої (розшукової) дії. З даною метою вирішується ряд організаційно-тактичних завдань, а саме проводиться:

- визначення мети, завдань слідчої (розшукової) дії, шляхів їх досягнення, складення плану слідчої (розшукової) дії, визначення об'єкту тактичного впливу;
- системний аналіз вихідної слідчої ситуації, оцінка наявної у провадженні доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;
- застосування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою вивчення об'єкту тактичного впливу: рефлексивного мислен-

ня; криміналістичного прогнозування; комплексного вивчення учасника слідчої (розшукової) дії;

- визначення учасників слідчої (розшукової) дії та їх завдань;
- обрання найбільш доцільного, з тактичного аспекту, місця, часу, та моменту початку проведення слідчої (розшукової) дії;
- прийняття заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, захисту речових доказів та слідчої інформації від застосування до них протиправного впливу;
- розробка тактичної лінії поведінки слідчого, інших учасників слідчої (розшукової) дії;
- забезпечення взаємодії слідчого з представниками правоохоронних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами, а також організація взаємодії у межах підрозділу досудового розслідування;
- визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів для проведення слідчої (розшукової) дії (засобів виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, засобів фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії) та ін.

Наступний етап – це *безпосереднє проведення слідчої (розшукової) дії*. На даному етапі реалізується заплановане, вирішуються поставлені завдання. Це – період перевірки версій шляхом підтвердження або спростовування сформульованих висновків.

Організаційно-тактичними завданнями, які вирішуються під час безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, є:

- безпосереднє залучення учасників слідчої (розшукової) дії, роз'яснення їх прав та обов'язків, мети і порядку проведення слідчої (розшукової) дії, забезпечення можливості реалізації прав та обов'язків учасниками;
- створення умов для безпосереднього контакту слідчого, спеціаліста, інших компетентних суб'єктів, із об'єктом, який досліджується (людина, предмет, місцевість, документ), застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів;
- забезпечення захисту доказової інформації від впливу зацікавлених осіб, що може виразитися у її знищенні, прихованні, маскуванні чи фальсифікації;

- перевірка слідчих версій, плану та динамічної моделі слідчої (розшукової) дії, внесення до них відповідних коректив; висунення і побудова нових версій;
- отримання доказової та орієнтуючої інформації;
- перевірка, уточнення, конкретизація, доповнення наявної у провадженні інформації.

Процес отримання криміналістично значимої інформації, застосування засоби, прийоми і методи залежатимуть від того, до групи вербальних, невербальних чи змішаних відноситься конкретна слідча (розшукова) дія.

Вербальні слідчі (розшукові) дії мають на меті отримання доказової інформації від людей через застосування комплексу спеціальних прийомів (опитування, опису, аналізу, спостереження, порівняння, аналогії, ідентифікації, моделювання), органолептичних методів логічної, психологічної, фізичної та іншої природи та відповідних засобів. Спільними ознаками вербальних слідчих (розшукових) дій є особливий характер джерела інформації та її отримання на основі вільного виявлення та оціночних суджень джерела. До вербальних слідчих (розшукових) дій відносяться допит та такий його різновид як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

Сутність невербальних слідчих (розшукових) дій полягає у безпосередньому сприйнятті матеріальних джерел доказової інформації, якими можуть бути об'єкти посягання, засоби вчинення кримінального правопорушення, обстановка, предмети і речі, виявлені на місці події, що мають відношення до провадження. При цьому застосовуються методи спостереження, опису, порівняння, органолептичні прийоми, окремий і порівняльний аналіз, контактні і безконтактні методи; фізичні, хімічні, біологічні методи та криміналістична техніка. До цієї групи слідчих (розшукових) дій відносяться огляд, освідчування, обшук, екстимація трупа.

Слідчі дії складного (змішаного) характеру передбачають отримання інформації зі складного джерела – системи «люди-речі», через психічне відображення проєкції ідеального на матеріальне і пов'язані із застосуванням складних спеціальних методів отримання доказової інформації: експерименту, моделювання. Ці дії призначені для відображення об'єктів, що одночасно містять інформацію в словесній

(вербальній) і фізичній формах і включають пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, залучення експерта та проведення експертизи.

Фіксація ходу та результатів дії. Завдання цього етапу – максимально повно та вірно відобразити увесь зміст слідчої (розшукової) дії та отримані результати. Організаційно-тактичні заходи направлені на вибір або створення умов, що забезпечують ефективне застосування засобів та прийомів фіксації доказової інформації.

Фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Важливо, що якщо згідно ст. 104 КПК України, за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. Однак, вказане не відмінює протоколу форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках. Наприклад, якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітнім чи неповнолітнім, допитуваний перебуває у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто.

Отже, обов'язковою умовою проведення слідчої (розшукової) дії є протокольна фіксація, а рекомендованою – складення додатків до протоколу (ст. 105 КПК України): спеціально виготовлених копій, зразків об'єктів, речей і документів; письмових пояснень спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограми, аудіо-, відеозапису процесуальної дії; фототаблиць, схем, зліпків, носіїв комп'ютерної інформації та інших матеріалів, які пояснюють зміст протоколу.

Процес фіксації перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії є досить складним, характеризується з процесуального та криміналіс-

тичного аспектів. Відповідно до вимог КПК України, обов'язковим є дотримання процесуальної форми фіксації доказової інформації, засвідчення отриманих результатів. Криміналістичний аспект фіксації має змістовний характер, основна увага спрямовується на фіксацію послідовності дій учасників слідчої (розшукової) дії, вилучення слідової інформації, застосовуваних засобів криміналістичної техніки.

Оцінка отриманих результатів у кримінальному провадженні – завершальний етап тактики слідчої (розшукової) дії. Вивчення проведеної роботи та отриманих результатів є необхідним як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питання про її доказове значення та шляхи подальшого використання. На даному етапі виявляють допущені під час проведення слідчих (розшукових) дій помилки, їх наслідки, вирішується питання про доцільність (або недоцільність) повторного проведення даної дії. Оцінці підлягає протокол та додатки до нього, в яких відображені перебіг та результати слідчої (розшукової) дії, щодо з'ясування його об'єктивності, повноти, логічності, наявності потрібних реквізитів.

Викладене вище відображає структурно-системний підхід до формування тактики слідчої (розшукової) дії.

22.3. Тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція

Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики. Обґрунтованим є визначення **тактичного прийому** як *способу здійснення процесуальної дії, направленою на досягнення її конкретного завдання, заснованого на психологічному механізмі її реалізації, що являється найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях* (В. Ю. Шепітько).

Психологічний механізм реалізації тактичного прийому припускає:

- його психологічну спрямованість, пов'язану з викриттям неправди, актуалізацією забутого, відтворенням події, що трапилася, знаходженням прихованого;
- безпосередню чи опосередковану взаємодію між слідчим, іншими компетентними суб'єктами на проведення слідчих (розшукових) дій і їх респондентами;

– психологічний ефект від використання прийому (що пов'язано з необхідністю одержання об'єктивних показань, виявленням слідів, інших речових доказів).

Характеристика тактичного прийому передбачає урахування і такої його ознаки, як ситуаційна обумовленість. Слідча ситуація справляє чималий вплив як на обрання тактичних прийомів, так і на доцільність їх застосування в тих чи інших умовах.

Застосування тактичного прийому суворо обмежено вимогами їх допустимості. Як основні критерії допустимості тактичних прийомів можна назвати: законність, науковість, етичність, вибірковість впливу, відповідність слідчій ситуації та ін.

Вивчення наукових та навчально-методичних джерел свідчить, що існує значна кількість підстав для *класифікації тактичних прийомів*. Ми зупинимося на деяких із них.

1. Залежно від змісту та призначення тактичні прийоми є:

- пізнавальні (спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом виявлення і дослідження криміналістично значимої інформації);
- управлінські (спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії із залученими до кримінального провадження особами);
- організаційно-технічні (забезпечують оптимальні зовнішні умови і необхідні організаційно-технічні засоби діяльності). Тактичні прийоми управлінської та організаційно-технічної груп є допоміжними, спрямовані на забезпечення умов пізнання події кримінального правопорушення.

2. З точки зору послідовності вирішуваних тактичних завдань:

- початкові (вихідні), спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації;
- проміжні (спрямовані на встановлення фактів, що підлягають доказуванню чи формування відповідних висновків: встановлення особи потерпілого, ідентифікація викраденого майна, доказування алібі підозрюваного);
- кінцеві, спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття підсумкових процесуальних рішень.

3. За видом слідчих (розшукових) дій:

- тактичні прийоми огляду (аналіз окремих слідів на місці огляду; моделювання події, що відбулась; зіставлення модельованої

події та реальної картини місця події; аналіз ознак знищення слідів та ін.);

- тактичні прийоми допиту (постановка різних видів запитань; пред'явлення речових доказів; оголошення фрагментів показань окремих осіб; переконання у необхідності надання допомоги органам розслідування; допущення легенди та ін.);

- тактичні прийоми слідчого експерименту (постановка різних видів запитань; аналіз відповідей особи, показання якої перевіряються; зіставлення показань, отриманих на допиті, із реальною обстановкою місця події; кількаразове проведення дослідів при слідчому експерименті);

- тактичні прийоми інших слідчих (розшукових) дій.

4. За діапазоном використання:

- тактичні прийоми, що використовуються при проведенні однієї слідчої (розшукової) дії (допит на місці події, використання словесної розвідки при обшуку);

- тактичні прийоми, що використовуються при проведенні декількох слідчих (розшукових) дій (постановка тих чи інших запитань, використання типових алгоритмів аналізу слідів).

5. За об'єктом спрямованості:

- тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину (постановка контрольних запитань, пред'явлення фотознімків, висновків експертиз);

- тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів та їх ознак, використання уявної реконструкції місця події).

6. За характером інформації:

- тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, роз'яснення значення щирого каяття);

- тактичні прийоми, що ґрунтуються на матеріалізованій інформації (демонстрація речових доказів, іншої наочної інформації);

- тактичні прийоми, що ґрунтуються на логіко-розумовій інформації (аналіз окремих слідів чи обставин, моделювання події, що відбулася).

Оптимальне вирішення завдань кримінального провадження відбувається за системного поєднання тактико-криміналістичних засобів.

У криміналістичній тактиці мова йде про застосування тактичних комбінацій і тактичних операцій.

Тактична комбінація – це поєднання тактичних прийомів та інших заходів, що спрямовані на встановлення певних обставин або вирішення практичного завдання і зумовлене цією метою і слідчою ситуацією окремої слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії.

Розглядають такі основні види тактичних комбінацій:

- тактичні комбінації, спрямовані на забезпечення повноти виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення (застосовуються під час проведення огляду, обшуку);
- тактичні комбінації, пов'язані із забезпеченням необхідних для проведення слідчої (розшукової) дії обставин (тактичні комбінації, спрямовані на відтворення обстановки місця події з метою актуалізації пам'яті свідка чи потерпілого);
- тактичні комбінації як засіб психологічного впливу слідчого, інших компетентних суб'єктів на осіб, що протидіють кримінальному провадженню (тактичні комбінації, покликані усувати або нейтралізувати негативні наслідки протидії підозрюваного під час проведення допиту) та ін.

Відповідно, **тактична операція** – це комплекс слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативних-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, які проводяться за узгодженим планом та спрямовані на вирішення конкретного практичного завдання під час розслідування кримінального правопорушення.

Характерними прикладами тактичних операцій є встановлення співучасників кримінального правопорушення, з'ясування каналів збуту викраденого майна та ін. У методиці розслідування корисливих злочинів типовою тактичною операцією є «Пошук майна»; при розслідуванні економічних злочинів важливе місце має тактична операція «Документ». За умови розслідування злочинів загальнокримінальної спрямованості – це тактична операція «Затримання на місці вчинення кримінального правопорушення» (операція, що здійснюється для встановлення механізму та слідів вчинення злочину, причетних до нього осіб). Проведення тактичних операцій вимагає розробки спеціальних планів, що повинні узгоджуватися із загальним планом розслідування.

22.4. Слідча ситуація. Тактичне рішення і тактичний ризик. Криміналістична рекомендація

Кримінальне провадження здійснюється в конкретних умовах часу, місця, обстановки, виходячи із дій та поведінки осіб, залучених до його сфери та під впливом інших чинників. Ця складна система взаємозв'язків складає ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші компетентні суб'єкти. Зазначена обстановка отримала в криміналістиці назву слідчої ситуації.

На кожному етапі розслідування – початковому, наступному, заключному – можуть складатися численні та різноманітні слідчі ситуації, тобто обстановка та умови, що визначаються об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Інакше кажучи, процес розслідування є сукупністю різних слідчих ситуацій, що потребує їх вирішення на відповідних його етапах та окремих відрізках часу.

Отже, слідчу ситуацію слід розуміти як умови чи обстановку, що склалася на певний момент розслідування кримінального правопорушення.

На формування слідчої ситуації впливають наступні чинники:

- психологічного характеру: стан слідчого; безконфліктний процес розслідування чи навпаки, конфліктні відносини між слідчим та протидіючими особами;
- інформаційного характеру: обізнаність слідчого про обставини кримінального правопорушення, можливі докази, заходи протидії з боку зацікавлених осіб;
- процесуального і тактичного характеру: особливості процесуальної форми кримінального провадження; наявні докази; існування джерел орієнтуючої інформації; ступінь тактичного ризику та можливості його мінімізації;
- організаційно-технічного характеру: забезпеченість зв'язком між черговою частиною та слідчо-оперативною групою; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами та ін.

Поєднання всіх указаних чинників обумовлює індивідуальний характер кожної слідчої ситуації на певному етапі кримінального провадження.

Слідчі ситуації можна класифікувати за наступними підставами:

1. За часом виникнення у процесі розслідування:

- початкові (виникають на початку кримінального провадження);
- проміжні (наступні) (характерні для наступного етапу кримінального провадження);
- кінцеві (заклучні) (виникають на заключному етапі кримінального провадження).

2. За відносинами між учасниками:

- конфліктні (якщо між учасниками складаються відносини протидії чи їх інтереси не збігаються);
- безконфліктні (характеризуються повним чи частковим співпадінням інтересів учасників).

3. За відношенням до досягнення мети розслідування:

- сприятливі (складаються за наявності достатньої інформації, належного застосування криміналістичних заходів);
- несприятливі (характеризуються відсутністю достатньої інформації, необхідністю прийняття додаткових тактичних рішень, збирання інформації).

4. За ступенем спільності:

- типові (характерні для переважної більшості кримінальних правопорушень певного виду на тих або інших етапах розслідування);
- специфічні (складаються за особливого збігу обставин, потребують вибору нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення).

У слідчій практиці відзначається повторюваність слідчих ситуацій, що створює передумови для їх типізації. Стосовно типових ситуацій можна намітити певний алгоритм дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але й обирати відповідні засоби, прийоми і методи розслідування.

Відповідно до слідчої ситуації, слідчий приймає тактичні рішення, тобто обирає мету тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому чи її окремі компоненти, на хід і результати процесу розслідування із визначенням методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети.

Процес прийняття тактичного рішення включає:

- а) аналіз слідчої ситуації, що склалася;
- б) визначення мети та завдань, які необхідно досягти для її вирішення;

- в) вибір засобів та методів досягнення мети і завдань;
- г) реалізація тактичного рішення.

Тактичні рішення поділяються на процесуальні та непроцесуальні. До перших відносять рішення щодо вибору слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Непроцесуальні тактичні рішення – це прийоми й засоби реалізації процесуальних рішень шляхом їх забезпечення організаційно-тактичними заходами.

Отже, **тактичне рішення** – це *вольовий акт слідчого, інших компетентних суб'єктів у кримінальному провадженні, який полягає у визначенні мети, а також засобів і способів її досягнення*. Звідси будь-яке тактичне рішення повинно відповідати низці вимог: законності, етичності, обґрунтованості, своєчасності, реальності виконання.

Тактичне рішення складається із трьох частин:

- інформаційної (полягає в аналізі й оцінці слідчої ситуації та її компонентів, поставлених завдань, особливостей протидії розслідуванню);
- організаційної (визначає функції, форми і напрями впливу, послідовність введення в дію наявних сил і засобів, проведення необхідних організаційно-технічних заходів);
- операційної (передбачає визначення мети тактичного впливу, умов, способів, засобів її досягнення; прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення).

Метою тактичного рішення може бути зміна слідчої ситуації в цілому або її окремих компонентів у сприятливому для слідства напрямі; максимально можливе використання несприятливої слідчої ситуації; досягнення тактичної переваги над протидіючими слідству особами; використання раптовості, особливо на початковому етапі розслідування; забезпечення методичності та наступальності розслідування.

Оптимальне використання тактичних прийомів та їх систем передбачає дослідження проблеми тактичного ризику. У психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідках в разі неуспіху.

У криміналістиці **тактичний ризик** може бути визначений як *діяльність слідчого, інших компетентних суб'єктів у кримінальному провадженні за умов можливого виникнення негативних наслідків*.

Тактичний ризик є закономірною складовою розслідування, притаманний діяльності слідчого внаслідок кількох причин: дефіциту часу, особливо на початку кримінального провадження, розслідуванні «за гарячими слідами»; інформаційної невизначеності ситуації, недостатності даних для прийняття всебічно зваженого рішення.

Складність прийняття рішень слідчим зумовлена ступенем невизначеності ситуації, яка припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних або негативних. Завдання полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь прогнозувати негативні наслідки та передбачати заходи щодо їх попередження.

Таким чином, тактичний ризик пов'язаний з ситуаційною обумовленістю, об'єктивними (наявність джерел доказової інформації, технічна оснащеність органів досудового розслідування) та суб'єктивними (досвід слідчого, його теоретична підготовленість) чинниками.

Діючи за умов тактичного ризику, необхідно прогнозувати можливе настання негативних результатів як наслідку реалізації тактичного рішення; варіювати доказовою інформацією з метою досягнення поставлених завдань та визначати допустимість тактичного ризику у конкретній ситуації.

У ряді випадків мова може йти про мінімізацію тактичного ризику, що полягає в:

- зміні структури тактичного прийому чи тактичної комбінації шляхом включення до неї пред'явлення речових доказів, документів, відео- і звукозаписів чи інших джерел інформації, спрямованих на подолання позиції протидіючої особи;
- зміні психологічної обстановки дії (обранні іншого місця та часу її проведення, усунення впливу зовнішніх чинників);
- заміні слідчого, проведенні дії групою слідчих, за участю спеціаліста, з метою забезпечення інтенсивнішого допустимого впливу чи посилення контролю за реакцією особи на ту чи іншу інформацію;
- зміні темпу проведення слідчих (розшукових) дій і всього розслідування, без зупинок на «програшних» для слідчого епізодах, до формування більш сприятливої слідчої ситуації;
- порівнянні наявної ситуації тактичного ризику по аналогії із попередніми ситуаціями;
- оцінці застосовуваних тактичних прийомів.

Правильний вибір засобів криміналістичної тактики та врахування особливостей їх реалізації залежить від використання розроблених за результатами криміналістичних досліджень, на основі вивчення слідчої, експертної та судової практики, криміналістичних рекомендацій.

Криміналістична рекомендація – це порада науки практиці, але не разове побажання, розраховане на одноразовий акт поведінки, а певна сума знань, призначена для багаторазового використання відносно тривалий час.

Відповідно до ступеню вираження криміналістичні рекомендації можна розділити на пропозиції:

- а) про використання конкретного науково-технічного досягнення;
- б) про порядок і умови використання конкретного засобу, прийому чи методики для вирішення конкретних задач;
- в) про застосування використовуваного у практиці засобу для досягнення інших завдань чи в інших умовах.

■ Запитання для самоконтролю

1. Структура криміналістичної тактики.
2. Джерела криміналістичної тактики.
3. Поняття слідчої (розшукової) дії, її характерні ознаки.
4. Класифікація слідчих (розшукових) дій.
5. Характеристика стадій проведення слідчих (розшукових) дій.
6. Сутність вербальних, невербальних і змішаних слідчих (розшукових) дій. Організаційно-тактичні особливості їх проведення.
7. Зміст понять «тактичний прийом», «тактична комбінація», «тактична операція» та їх співвідношення.
8. Підстави класифікації тактичних прийомів.
9. Приклади тактичних комбінацій і тактичних операцій.
10. Види слідчих ситуацій та чинники, що впливають на їх формування.
11. Зміст понять «тактичний ризик», «тактичне рішення».
12. Тактичні прийоми, спрямовані на зменшення тактичного ризику.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ВЕРСІЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

23.1. Поняття, сутність та класифікація криміналістичних версій

Однією з особливостей пізнавального процесу під час розслідування кримінальних правопорушень є встановлення об'єктивних обставин у кримінальному провадженні, тобто з'ясування всіх обставин події кримінального правопорушення. Встановлення даних обставин відбувається шляхом побудови та перевірки криміналістичних версій різного виду.

Однією з форм пізнання невідомого є гіпотеза. За своєю природою версії з різновидом гіпотез.

Криміналістична версія за своєю логічною природою є:

- самостійним різновидом гіпотези, що використовується у розслідуванні;
- пояснює пов'язані з подією кримінального правопорушення факти;
- перевіряється у встановлені строки компетентними суб'єктами, встановленими законом методами і засобами.

Криміналістична версія – це обґрунтоване припущення, яке стосується сутності розслідуваного кримінального правопорушення або його окремих обставин, що має значення для його розслідування, і пояснює походження, зміст і зв'язок між цими обставинами.

Криміналістична версія повинна відповідати ряду ознак: бути реальною; можливою для перевірки; обґрунтованою встановленими фактами; відносно простою, із чіткою та однозначною формулою; мати відношення до більш широкого кола фактів, що встановлюються під час розслідування кримінального правопорушення.

У зв'язку зі складною внутрішньою структурою, криміналістичні версії можуть бути класифіковані за різними підставами:

1. За суб'єктом висунення: версії слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу, експерта, суду.

Поділ криміналістичних версій за даною ознакою має дещо умовний характер: адже види версій можуть трансформуватися одна в одну, чи навіть об'єднуватися для вирішення спільних завдань. Версія співробітника оперативного підрозділу може трансформуватися у слідчу і знову перевірятися оперативником; ймовірний висновок експерта, що є різновидом експертної версії, може бути використаний слідчим як орієнтуюча інформація і перевірена ним під час проведення слідчих (розшукових) дій.

2. За ступенем (мірою) визначеності висунутих припущень: типові та конкретні (специфічні). Типові версії, що висуваються за умови недостатності вихідних даних, найчастіше на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень дають загальне, приблизне пояснення наявних даних. Під час наступної перевірки помилкові варіанти відкидаються, а підтверджена типова версія деталізується й конкретизується, на її основі будуються конкретні версії. Провідне значення для побудови типових версій відіграє теоретична база, тоді як для конкретних версій – фактична база.

Типові слідчій ситуації відповідають типові версії, які перевіряються під час проведення типових слідчих (розшукових), інших процесуальних дій.

3. За обсягом пояснення фактів: загальні та окремі.

Загальні версії пояснюють сутність і зміст всієї розслідуваної події, а окремі – лише окремі її елементи (спосіб учинення кримінального правопорушення, особу підозрюваного та ін.).

Під час розслідування конкретного кримінального правопорушення загальні та окремі версії утворюють систему: висувається декілька загальних версій, які, в свою чергу, обумовлюють відповідну систему окремих версій. Слід пам'ятати, що жодна окрема версія не повинна суперечити загальній.

4. За ступенем ймовірності: малоімовірні та більш ймовірні.

Подібний поділ проводиться суб'єктом висунення версії і залежить від наявної доказової інформації, результату його власного оцінюван-

ня виходячи із набутих знань, умінь та навичок. Однак, незалежно від ступеня ймовірності тієї чи іншої версії, їх необхідно перевіряти паралельно. Інколи відпрацювання саме малоймовірних версій приводить до результату.

5. За часом побудови: початкові й наступні.

Підставою для такої класифікації виступають етапи організації розслідування кримінального правопорушення. Початкові версії висуваються відповідно на початковому етапі розслідування, що розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а наступні – після встановлення особи підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, тобто на наступному етапі розслідування.

Вказані версії потребують рівнозначної уваги, без будь-яких переваг. Адже нерідко під час розслідування, особливо при відновленні кримінального провадження, в якому досудове розслідування було зупинене, приходиться повертатися до «старих», тобто початкових версій.

6. Відносно предмета доказування: обвинувальні та виправдувальні.

Обвинувальна версія – це лише одне із пояснень вчиненого злочинного діяння, альтернативою якого є виправдувальна версія (контрверсія), яка припускає невинуватість особи. Обидві версії потребують рівнозначної об'єктивної перевірки.

23.2. Етапи, методи побудови та перевірки версій

Побудова криміналістичних версій починається з моменту отримання вихідної інформації про кримінальне правопорушення та проходить такі етапи:

- отримання вихідної інформації та її оцінка;
- формування версії;
- перевірка версії (у цьому разі підтверджується або спростовується криміналістична версія).

Отримання вихідної інформації та її оцінка. Версія буде достатньо обґрунтованою, лише спираючись на конкретні фактичні дані. Кількість версій також залежить від обсягу та достовірності наявної інформації.

Джерела вихідної можуть бути як процесуальними, так і непроцесуальними. До перших на стадії внесення відомостей про подію кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, відносяться заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором, іншими компетентними суб'єктами з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Також до даної групи відносяться інші джерела, визначені кримінальним процесуальним законодавством (наприклад, протокол огляду місця події).

Під час досудового розслідування слідчий отримує криміналістично значиму інформацію з показань свідків, потерпілих, підозрюваних, висновків експертів, речових доказів, протоколів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших документів.

Непроцесуальні джерела можуть бути гласні (матеріали преси, перевірок, інформація, надана представниками громадськості) та негласні – результати оперативно-розшукових заходів.

На етапі оцінки вихідної інформації застосовуються методи як аналізу так і синтезу. Аналіз передбачає розподіл предмету на складові частини чи виділення його ознак для окремого вивчення частин цілого. Синтез полягає в об'єднанні раніше розрізнених окремих елементів досліджуваного об'єкта в єдине ціле з метою його дослідження. Являючись за своєю сутністю операціями протилежного характеру, аналіз і синтез під час побудови криміналістичної версії взаємно доповнюють один одного, допомагаючи слідчому накопичувати потрібну інформацію, систематизувати її та оцінювати.

Формування версій. До формування криміналістичних версій пред'являються дві основні вимоги: обґрунтованість і охоплення всіх реально можливих пояснень події, що відбулася. Обґрунтованість версії означає, що припущення слідчого повинно базуватися на надійній інформації. Версія не може бути витвором фантазії, в її основі можуть бути лише перевірені фактичні дані.

Не менш важливою вимогою є охоплення версіями всіх реально можливих пояснень досліджуваних фактів.

Формується версія у вигляді позитивного судження, істинність якого перевіряється під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Кожна із висунутих у кримінальному провадженні версій формується окремо.

Під час формування версій застосовуються такі логічні методи, як індукція, дедукція та аналогія.

Індукція – умовивід, що будується від окремих посилянь до загального висновку. Наприклад, із факту написання декількох документів одним почерком впливає висновок, що їх виконавцем є одна людина.

Дедукція передбачає виведення окремих наслідків із загального положення. Так, якщо відомо, що злочинець був озброєний пістолетом «ТТ», то у місцях його застосування слід шукати відповідні кулі та гільзи.

Версія може бути побудована і за аналогією, коли під час дослідження однорідних явищ, у одного із них на підставі подібності передбачають ознаки іншого. Джерелами аналогії під час формування версій можуть бути: теоретичні напрацювання щодо методики розслідування певного виду кримінального правопорушення; власний досвід слідчого, інших компетентних осіб; оперативні й слідчі матеріали щодо подібних нерозкритих кримінальних правопорушень та ін. У процесі висунення криміналістичних версій за аналогією великого значення набуває аналіз способу вчинення кримінального правопорушення, оскільки він найбільш виразно характеризує його механізм.

Перевірка криміналістичних версій – це діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин, які підтверджують чи спростовують припущення, що складає зміст версії. Зазвичай перевірка версії включає:

- виведення з версії всіх можливих наслідків, тобто формування суджень (висновків, умовиводів) про обставини, які ще не встановлені, але можливі;
- практичну реалізацію плану розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій для отримання даних, що підтверджують чи спростовують версію;
- оцінку всіх зібраних доказів, що підтверджують висновок про істинність однієї та хибність інших версій.

Для висновку про достовірність версії необхідно отримати достатню сукупність процесуальних доказів, які б виключали інше пояснення обставин кримінального правопорушення. Ця сукупність доказів повинна містити об'єктивну і всебічну характеристику всіх обставин, що підлягають встановленню під час розслідування. Перевірку всіх висунутих версій слід здійснювати паралельно, без надання переваг будь-якій з них.

Перевірка версій вважається закінченою лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів вичерпно встановлює всі передбачені законом обставини і виключає будь-які інші пояснення розслідуваного кримінального правопорушення.

23.3. Загальні положення організації розслідування

Організація як наукова категорія означає внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємодії частин цілого. Організувати – означає внести у що-небудь певний порядок, планомірність, узгодити. Всі тлумачення терміну «організація» відносяться до її криміналістичного тлумачення, але не вичерпують його змісту.

У криміналістиці під **організацією розслідування** розуміється *узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і взаємодіючих з ними органів та осіб для ефективного розслідування та попередження кримінальних правопорушень*.

Організація діяльності за своєю сутністю є розумовою, вольовою діяльністю суб'єктів розслідування. Організувати будь-яку діяльність, в тому числі і розслідування – це належним чином підготувати її, налагодити, визначити засоби й методи, упорядкувати.

Завданнями організації розслідування кримінальних правопорушень є:

- забезпечення узгодженості, упорядкованості та цілеспрямованості дій органів і осіб під час вирішення поставлених перед ними завдань;
- забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Принципами організації розслідування кримінальних правопорушень є: законність; оперативність; компетентність; ієрархічність.

Принцип законності полягає в тому, що під час вирішення питань організації розслідування кримінальних правопорушень всі суб'єкти повинні керуватися положеннями Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу», інших законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Принцип оперативності виражається в динамічності організації розслідування кримінальних правопорушень. Ефективність розслідування залежить не лише від правильності прийнятих рішень, але й від їх своєчасного та швидкого виконання.

Компетентність як принцип організації означає наукову обґрунтованість організаційних рішень, прийнятих слідчим, прокурором, слідчим суддею; знання і кваліфіковане застосування ними засобів, прийомів і методів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень; прийняття рішень з урахуванням власної компетенції й компетенції інших суб'єктів, з якими здійснюється взаємодія.

Принцип компетентності тісно пов'язаний із принципом ієрархічності організаційної діяльності, що означає підпорядкованість різних рівнів організації розслідування кримінальних правопорушень. Вказане знаходить свій вираз стосовно діяльності слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, співробітника оперативного підрозділу та ін. Розмежування організаційних функцій різних суб'єктів розслідування не повинно суперечити принципам самостійності та компетентності суб'єктів.

Організація розслідування загалом поєднує зусилля не тільки слідчого, інших суб'єктів, але й цілеспрямовану діяльність ряду державних органів та структур. Таким чином, можна виділити рівні організації розслідування від загального до окремого:

1. Державний – рівень діяльності компетентних органів держави як система заходів, що забезпечує ефективність функціонування елементів системи правоохоронних органів.

2. Управлінський – рівень підрозділу досудового розслідування окремого відомства. Він охоплює комплекс заходів, що відповідають за оптимальну структуру органів розслідування, ефективність діяльності, вдосконалення засобів та методів. Організація розслідування на даному рівні виступає як основна функція. Згідно ст. 38 КПК України, органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є: слідчі підрозділи (органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань; органів Державної кримінально-виконавчої служби України); підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

3. Слідчо-оперативний – рівень організації розслідування конкретного кримінального правопорушення. Це комплекс заходів, який забезпечує узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і взаємодіючих з ними органів і осіб для ефективного розслідування. Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

4. Тактичний – організація проведення окремої слідчої (розшукової), іншої процесуальної дії.

Акцентуємо увагу на розгляді третього рівня організації розслідування – організації розслідування конкретного кримінального правопорушення. Він охоплює наступні заходи:

- отримання вихідної інформації та оцінку слідчої ситуації;
- конкретизація мети, завдань розслідування, створення уявної моделі майбутньої діяльності;
- визначення сил і засобів для досягнення завдань розслідування;
- створення оптимальних умов для проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій та інших заходів, спрямованих на з'ясування обставин кримінального провадження;
- налагодження взаємодії слідчих, оперативних, експертних підрозділів;
- прийняття рішень у кримінальному провадженні;
- керівництво слідчо-оперативною групою, налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати проведеної роботи;

- контроль та оцінка діяльності у кримінальному провадженні;
- матеріальне, науково-технічне, кадрове та інше ресурсне забезпечення.

Організація розслідування кримінального правопорушення здійснюється відповідно на початковому, наступному і заключному етапах. Їх поділ є умовним, однак сприяє підвищенню ефективності організації такої діяльності. Початковий етап організації розслідування триває з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до встановлення особи підозрюваного. Наступний етап розпочинається повідомленням особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і продовжується до завершення досудового розслідування. Заключний – від моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування іншій стороні до передачі матеріалів кримінального провадження слідчим за погодженням з прокурором до суду.

Невід’ємною частиною організації розслідування кримінальних правопорушень є його планування – складна розумова діяльність, що спрямована на забезпечення найоптимальніших шляхів досягнення завдань кримінального провадження.

23.4. Загальні положення планування розслідування

Планування розслідування – це складний розумовий процес, зміст якого полягає у визначенні напрямів та завдань розслідування, способів та засобів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів.

Планування та організація органічно пов’язані, оскільки перше передбачає здійснення другого. Разом з тим організація розслідування, особливо на початковому етапі, що пов’язана з проведенням невідкладних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, може існувати незалежно та передувє плануванню. Проведення таких слідчих (розшукових) дій створює необхідну інформаційну базу для планування, є «матеріалом» для побудови криміналістичних версій, які як відомо, визначають напрям планування.

Значення планування розслідування визначається важливістю завдань, що можуть бути вирішені за його допомогою, зокрема:

- визначення ефективних шляхів розслідування кримінальних правопорушень;
- забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення;
- своєчасне та результативне застосування процесуальних, криміналістичних, організаційно-технічних заходів з урахуванням особливостей конкретного кримінального провадження;
- забезпечення найбільш ефективного поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань;
- сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних підрозділів та ін.

Плани за своїм змістом можуть відображати весь процес розслідування або стосуватися його окремих епізодів, а також проведення окремих слідчих (розшукових), інших процесуальних дій. Всі вони спрямовані на досягнення певної поставленої мети: розслідування кримінального правопорушення; розслідування окремого епізоду складного, багатоепізодного кримінального правопорушення; отримання доказової інформації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ін.

Планування здійснюється у формі складної інтелектуальної діяльності, що включає елементи рефлексивного мислення, тобто роздумів, що імітують мислення суб'єкта кримінального правопорушення та інших осіб, пов'язаних з подією причинно-наслідковими зв'язками.

Кожен вид планування особливий. Проте є певні загальні вимоги, яких слід дотримуватися під час будь-якого планування. Ці вимоги слід вважати принципами планування, до них відносяться законність, індивідуальність, динамічність, реальність та конкретність.

Законність – вимога неухильного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України під час складання плану розслідування та його практичної реалізації.

Індивідуальність планування пов'язана зі своєрідністю, неповторністю конкретного кримінального правопорушення. Індивідуальність не виключає врахування загальних положень в типових ситуаціях.

Загальні риси однорідних кримінальних правопорушень обумовлюють проведення на конкретних етапах розслідування аналогічних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, що утворюють певний алгоритм дій. Однак індивідуальність кожного кримінального правопорушення вимагає й творчого підходу до складання плану, врахування загальних закономірностей та специфіки розслідуваної події. Іншими словами, поряд із алгоритмічним необхідний і творчий, евристичний підхід.

Динамічність передбачає підхід до розслідування та його планування як до процесу, що розвивається. Під час розслідування постійно надходить нова інформація, з'ясовуються нові обставини. Тому частина запланованих дій втрачає зміст, виникає потреба у додаткових заходах. Динаміка розслідування вимагає рухливості плану, його відповідності новій обстановці та новим завданням.

Реальність плану – передбачає його збалансованість за ресурсами та лімітом часу. Перше означає, що обсяг включених до плану дій необхідно забезпечити необхідними силами і засобами. Збалансованість за часом полягає у виконанні певної кількості дій за відрізок часу. План повинен бути інтенсивним, але в межах реальних можливостей слідчого. В іншому випадку план не буде засобом чіткої організації роботи, частина заходів залишиться невиконаними, що негативно відобразиться на якості розслідування. Якщо будуть намічені практично нереальні дії та строки їх виконання, то розслідування кримінального правопорушення відразу спіткає невдача.

Конкретність передбачає чітке формулювання в плані завдань, які необхідно вирішити під час розслідування, відповідних дій, строків та виконавців.

Існує декілька рівнів планування:

- планування роботи слідчого (календарний план);
- планування розслідування кримінального правопорушення;
- планування початкового, наступного, заключного етапів розслідування;
- планування проведення слідчої (розшукової), іншої процесуальної дії;
- планування застосування тактичних прийомів та їх комплексів.

Розглянемо найпоширеніший вид планування – планування розслідування кримінального правопорушення, в якому можна виділити

ряд структурних елементів. До них відносяться оцінка вихідних даних, визначення завдань розслідування, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних заходів, необхідних для їх вирішення, встановлення черговості, строків і виконавців намічених заходів, оформлення плану розслідування.

1. Оцінка вихідних даних означає вивчення матеріалів кримінального провадження для формування чіткого уявлення про наявні докази та визначення, які з них потребують додаткової перевірки, можуть сприяти отриманню нової доказової інформації. Також слід ознайомитися з даними, отриманими за результатами проведення оперативно-розшукових заходів, і з'ясувати, які криміналістичні рекомендації наводяться у літературі з питань розслідування певного виду чи групи кримінальних правопорушень.

2. Визначення завдань розслідування з метою з'ясування обставин, які необхідно встановити у кримінальному провадженні, розпочинається з визначення обставин, які повинні бути наслідками висунутих версій. Наприклад, в кримінальному провадженні за заявою громадянки про її пограбування невідомим чоловіком, якому вона чинила запеклий опір, була висунута версія про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Якщо версія вірна, то:

- на одязі й тілі підозрюваного повинні бути сліди опору потерпілої (розірваний одяг, пошкодження та тілі);
- у підозрюваного можуть знаходитися гроші, цінності, особисті речі потерпілої;
- на місці події повинні залишитися сліди перебування потерпілої та підозрюваного, сліди їх боротьби та ін.

Виходячи з наведеного, перед слідчим постає завдання – перевірити наявність слідів боротьби на тілі та одязі підозрюваного, потерпілої, встановити місцезнаходження предметів злочинного посягання та слідів на місці події.

3. Визначення необхідних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних заходів, необхідних для вирішення завдань розслідування.

Виходячи із вищенаведеного прикладу, мова йде про огляд місця події, допит, освідування підозрюваного, обшук, пред'явлення для впізнання.

4. Встановлення послідовності, строків і виконавців намічених заходів повинне забезпечити паралельне відпрацювання висунутих версій і закінчення розслідування у встановлені строки. Необхідно своєчасно враховувати характер і зміст запланованих заходів з виявлення і фіксації доказів, недопущення спроб підозрюваних ухилитися від слідства і суду, вчинити нові кримінальні правопорушення.

5. Оформлення плану розслідування. Підсумком розумової діяльної слідчого з визначення завдань розслідування і заходів щодо їх вирішення, є складання письмового плану. Єдиної і загальнообов'язкової форми плану розслідування не існує. Переважно його складають у вигляді переліку запланованих заходів з вказівкою поставлених завдань, виконавців і строків виконання. На початку письмового плану доцільно викласти коротку фабулу кримінального правопорушення.

Допоміжні документи, які полегшують планування і облік виконаної роботи, є декількох видів. Найпоширенішими є «системи зв'язків», «шахматки», облікові картки, схеми.

Системи зв'язків складаються у багатоепізодних кримінальних провадженнях. Вони допомагають систематизувати і за допомогою умовних позначень наочно показати, хто зі співучасників до якого епізоду причетний. Графічним відображенням системи зв'язків є «шахматка» – таблиця, де поєднані вертикальні та горизонтальні графи, у горизонтальних вказані підозрювані, у вертикальних – епізоди.

Під час досудового розслідування виникає необхідність систематизації даних про кожну особу, причетну до вчинення кримінальних правопорушень. Така інформація надходить з різних джерел, відомості часто досить розмиті і суперечливі, а тому розібратися в них непросто. У таких випадках слідчий на кожну особу, яка є фігурантом кримінального провадження, заводить облікову картку. До неї у порядку надходження заносяться всі дані на конкретного суб'єкта із зазначенням їх джерел. Систематизована в одному документі інформація про конкретного підозрюваного полегшує оцінку ступеня доведеності його вини, мінімізує пошук даних серед об'ємних матеріалів кримінального провадження. Використовується такий документ і під час складання повідомлення про підозру, а також обвинувального акту.

Додатками до плану розслідування є також схеми. Графічне зображення даних кримінального провадження, систематизованих за пев-

ними ознаками, допомагає чітко уявити структуру і зміст як кримінального провадження у цілому, так і його певних обставин. Схеми дозволяють, наприклад, простежити рух предметів контрабанди від моменту їх ввозу на територію держави до моменту збуту, що нерідко здійснюється через ланцюг посередників. Слідчому зі схеми видно, які епізоди відпрацьовані, а які потребують додаткової перевірки. Це полегшує складання плану, аналіз матеріалів кримінального провадження і з'ясування його перспективи.

Кожному етапу організації розслідування кримінального правопорушення притаманні певні особливості планування. Планування початкового етапу розслідування обумовлюється особливостями вирішуваних завдань: орієнтування в обставинах вчиненого кримінального правопорушення; пошук доказів та їх джерел; встановлення і розшук підозрюваних за гарячими слідами та ін. При вирішенні питання про послідовність проведення тих чи інших заходів враховується їх невідкладність, пов'язана із забезпеченням оперативного отримання криміналістично значимої інформації, що може бути втрачена (фіксація слідів, що швидко зникають; допит потерпілого у тяжкому стані). Враховуються також регламентовані законом строки та тривалість проведення окремих дій (експертизи, ревізії), можливість перевірки шляхом проведення тієї чи іншої дії декількох версій.

Планування наступного етапу розслідування здійснюється відповідно до загальних завдань цього етапу, що полягають у дослідженні, перевірці і оцінці вже зібраних фактичних даних з метою викриття підозрюваного, встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення, усунення причин і умов, що сприяли його вчиненню тощо.

На заключному етапі розслідування в плані повинні відобразитися такі обов'язкові заходи, як надання доступу до матеріалів досудового розслідування іншій стороні; складання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; надання копії обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику.

Під час реалізації плану розслідування кримінального правопорушення важливим є планування окремих слідчих (розшукових) дій, як

основного засобу доказування, що покликано визначити способи, засоби та методи ефективного вирішення проміжних завдань розслідування.

Процес планування слідчої (розшукової) дії передбачає:

- оцінка вихідної інформації;
- з'ясування мети, завдань, змісту слідчої (розшукової) дії;
- окреслення кола обставин, які необхідно з'ясувати;
- конкретизація інформації про умови проведення слідчої (розшукової) дії, її учасників;
- прийняття рішення про час і місце запланованої дії;
- вибір тактичних прийомів проведення слідчої (розшукової) дії;
- вирішення питання про залучення необхідних учасників слідчої (розшукової) дії, про розподіл між ними обов'язків;
- залучення сил та засобів оперативних підрозділів;
- прийняття рішення про використання необхідних технічних засобів;
- складання остаточного плану проведення слідчої (розшукової) дії.

Наведений перелік не є вичерпним і залежить від характеру слідчої (розшукової) дії та конкретних умов її проведення.

Не всі слідчі (розшукові) дії потребують складання письмового плану. Слідчі (розшукові) дії, нескладні за своєю структурою та змістом, можуть обмежуватися усним плануванням. Однак, коли вони мають складний, конфліктний характер, потребують застосування комплексу підготовчих заходів, складання плану є доцільним і необхідним.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичної версії.
2. Класифікація криміналістичних версій.
3. Характеристика етапів побудови та перевірки криміналістичних версій.
4. Методи побудови криміналістичних версій.

5. Характеристика рівнів організації розслідування кримінальних правопорушень.
6. Завдання різних рівнів організації розслідування кримінальних правопорушень.
7. Види планування розслідування.
8. Характеристика принципів планування розслідування.
9. Допоміжна документація, що використовується під час планування розслідування.
10. Зміст та завдання планування слідчих (розшукових) дій.

24.1. Загальні положення огляду

Огляд є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться слідчим, прокурором та полягає у безпосередньому візуальному спостереженні й дослідженні певних територій, осіб, речей та документів, які були знаряддями вчинення кримінальних правопорушень, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, що можуть бути використані в кримінальному провадженні, з метою їх виявлення, фіксації та вилучення.

Процесуальний порядок проведення огляду закріплений статтями 237–239, 241 КПК України.

Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою методів пізнання впевнюється в існуванні і характері фактів, які мають доказове значення. Разом з тим, під час проведення огляду, слідчий не тільки спостерігає, але й проводить різні вимірювання та обчислення, порівнює об'єкти, що спостерігає, як між собою, так і з іншими об'єктами та явищами, у визначених межах проводить експерименти з досліджуваними об'єктами і, нарешті, фіксує, шляхом обов'язкового опису в протоколі та за допомогою інших методів криміналістичної фіксації все те, що було виявлено. Результати сприйняття об'єктів, що оглядаються, необхідно обов'язково піддавати логічній обробці з метою встановлення їх зв'язку з розслідуваною подією та іншими фактичними даними.

Таким чином, завданнями огляду є:

- виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази;
- з'ясування механізму кримінального правопорушення;
- висунення версій про обставини кримінального правопорушення та його учасників;

- отримання інформації про учасників та очевидців кримінального правопорушення;
- встановлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Проведення огляду повинно бути підпорядковане певним вимогам (принципам), що забезпечують функціонування системи самої слідчої (розшукової) дії:

1. *Своєчасність огляду.* Принцип, що полягає у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії негайно після отримання інформації про вчинення кримінального правопорушення. Своєчасність огляду забезпечує отримання всебічної інформації про подію, унеможливорює зміну (зникнення, появу нових) матеріальних слідів та дозволяє оперативно здійснити необхідні розшукові заходи.

2. *Об'єктивність огляду.* Принцип, сутність якого полягає у всебічному дослідженні обстановки, слідів і речових доказів та фіксації всього виявленого у первісному вигляді. В протоколі слідчої (розшукової) дії фіксуються лише результати огляду і в жодному разі не повинні наводитися висновки або припущення слідчого.

3. *Повнота огляду.* Принцип, який зобов'язує слідчого виявляти всі матеріальні об'єкти, що мають відношення до кримінальної події, будувати на підставі отриманої інформації криміналістичні версії та перевіряти їх в процесі огляду.

4. *Активність огляду.* Слідчий проводить огляд незалежно від бажань зацікавлених осіб та ініціативно вживає всі необхідні заходи щодо виявлення слідів кримінального правопорушення.

5. *Методичність і послідовність.* Принципи, сутність яких полягає у правильній організації і планомірному проведенні огляду із застосуванням найбільш ефективних для даних об'єктів і в даній обстановці прийомів огляду з дотриманням суворо визначеного порядку дій.

6. *Застосування науково-технічних засобів.* Сутність цього принципу полягає у використанні слідчим під час роботи зі слідами сучасних криміналістичних засобів, що дозволяють виявити докази та запобігти їх втраті або пошкодженню.

7. *Єдине керівництво оглядом.* Слідчому, який проводить огляд місця події, підпорядковуються всі інші учасники слідчої (розшукової) дії.

24.2. Види огляду та їх характеристика. Загальні засади огляду

Класифікація видів огляду здійснюється за різними критеріями. Розглянемо основні із них.

1. За об'єктами огляду:

1.1. *Огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України).* Особливість даного виду огляду полягає у тому, що згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду;

1.2. *Огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ст. 237 КПК України).* Огляд місцевості полягає в дослідженні певної території (ділянок земної поверхні чи водного простору), на якій можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення, а також результати дій, спрямованих на їх приховання.

Огляд приміщень проводиться з метою виявлення речових доказів, слідів кримінального правопорушення, викрадених цінностей, місця перебування винної особи. У окремих випадках може бути проведений огляд приміщень, які не є місцем події, але інформація отримана в ході його проведення суттєво вплине на результати розслідування (наприклад, з метою встановлення умов життя неповнолітнього та визначення кола інтересів останнього).

Огляд речей полягає у візуальному дослідженні різних предметів як слідоносіїв з метою виявлення на них додаткової доказової інформації (ст. ст. 98–100 КПК України).

Огляд документів полягає у їх вивченні та дослідженні з метою виявлення та фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів.

1.3. *Огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України).* Проведення такого виду огляду передбачає наступні умови проникнення до житла чи іншого володіння особи:

1) за добровільною згодою особи, яка ним володіє (ч. 1 ст. 233 КПК України);

2) на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України – пов'язаних із врятуванням

життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

1.4. *Огляд трупа (ст. ст. 238, 239 КПК України).* Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря (у разі неможливості залучення судово-медичного експерта). Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення причини смерті.

Окремий вид огляду трупа складає його проведення, пов'язане з ексгумацією (ст. 239 КПК України).

Послідовність огляду трупа на місці його виявлення повинна відповідати наступному алгоритму дій щодо його дослідження та фіксації в протоколі:

- стать, вік, статура, колір шкіри;
- поза трупа і його положення на місці події;
- зовнішній стан одягу на трупі;
- знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі;
- ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);
- тіло трупа та ушкодження на ньому (частини тіла описуються в такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги);
- трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття);
- індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі.

1.5. *Огляд тіла живої людини (освідування особи) (ст. 241 КПК України).* Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Слідами кримінального правопорушення в даному випадку можуть бути садна, рани, синці, укуси, подряпини, а також сліди крові, виділення людського організму, плями або частки забарвлених чи інших речовин.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

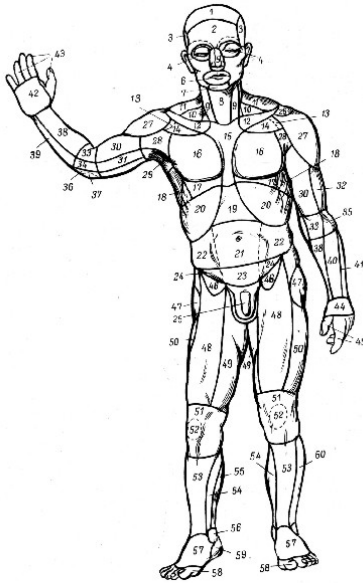

**Рис. 1. Частини тіла людини
(вигляд спереду):**

Зони голови:

1 – тім'яна зона; 2 – зона чола; 3 – скронева зона; 4 – очноямкова зона; 5 – носова зона; 6 – ротова зона; 7 – підборідна зона

Зони ший:

8 – передня зона ший; 9 – грудино-ключично-соскова зона; 10 – бічна зона ший; 11 – вийна зона

Зони грудей:

12 – ключична зона; 13 – підключична ямка; 14 – підключична зона; 15 – грудна зона; 16 – зона грудної залози; 17 – зона під грудною залозою; 18 – бічна зона грудей

Зони живота:

19 – верхня зона живота (надчерева); 20 – підреберна зона; 21 – пупочна зона; 22 – бічна зона живота; 23 – лобкова зона; 24 – пахова зона; 25 – зона статевих органів

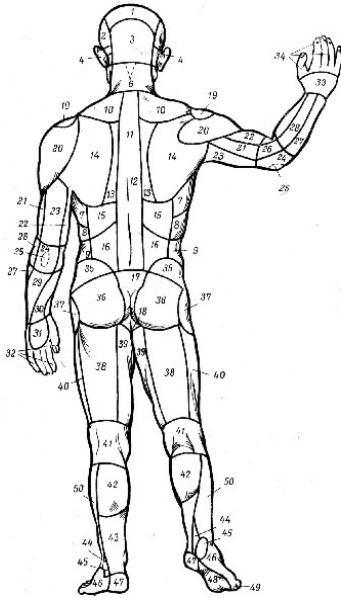
Зони верхніх кінцівок:

26 – зона плечового відростка; 27 – дельтоподібна зона; 28 – зона пахви; 29 – пахвова ямка; 30 – передня зона плеча; 31 – внутрішня (бічна) зона плеча; 32 – зовнішня (бічна) зона плеча; 33 – передня зона ліктя; 34 – внутрішня (бічна) зона ліктя; 35 – зовнішня (бічна) зона ліктя; 36 – задня зона ліктя; 37 – зона ліктьового відростка; 38 – долонна зона передпліччя; 39 – ліктьова зона передпліччя; 40 – променева зона передпліччя; 41 – задня (тильна) зона передпліччя; 42, 43 – долонна зона кисті та пальців; 44 – тильна зона кисті; 45 – тильна зона пальців

Зони нижніх кінцівок:

46 – підпахова зона; 47 – зона вертіла; 48 – передня зона стегна; 49 – внутрішня (бічна) зона стегна; 50 – зовнішня (бічна) зона стегна; 51 – передня зона коліна; 52 – зона надколінної чашки; 53 – передня зона гомілки; 54 – внутрішня (бічна) зона гомілки; 55 – задня зона гомілки; 56 – внутрішня (бічна) лоджикова зона; 57 – тильна зона стопи; 58 – тильна зона пальців; 59 – п'яtkова зона; 60 – зовнішня (бічна) зона гомілки

**Рис. 2. Частина тіла людини
(вигляд ззаду):**

Зони голови: 1 – тім'яна зона; 2 – скронева зона; 3 – потилична зона; 4 – соскоподібна зона

Зони ший:

5 – вийна ямка; 6 – вийна зона

Зони грудей:

7 – бічна зона грудей; 8 – підреберна зона

Зони живота:

9 – бічна зона живота

Зони спини:

10 – надлопаткова зона; 11 – серединна зона спини; 12 – міжлопаткова зона; 13 – міжлопаткова зона; 14 – лопаткова зона; 15 – підлопаткова зона; 16 – поперечна

зона; 17 – крижова зона; 18 – зона промежини

Зони верхніх кінцівок:

19 – зона плечового відростка; 20 – дельтоподібна зона; 21 – зовнішня (бічна) зона плеча; 22 – передня зона плеча; 23 – задня зона плеча; 24 – задня зона ліктя; 25 – зона ліктьового відростка; 26 – зовнішня (бічна) зона ліктя; 27 – задня (тильна) зона передпліччя; 28 – променева зона передпліччя; 29 – ліктьова зона передпліччя; 30 – долонна зона передпліччя; 31 – долонна зона кисті; 32 – долонна зона пальців; 33 – тильна зона кисті; 34 – тильна зона пальців

Зони нижніх кінцівок:

35 – безіменна зона; 36 – сіднична зона; 37 – зона вертіла; 38 – задня зона стегна; 39 – внутрішня (бічна) зона стегна; 40 – зовнішня (бічна) зона стегна; 41 – задня зона коліна; 42 – ікроніжна зона; 43 – задня зона гомілки; 44 – зона за зовнішньою (бічною) щиколоткою; 45 – зовнішня (бічна) лодижкова зона; 46 – тильна зона стопи; 47 – п'ятова зона; 48 – підошовна зона стопи; 49 – підошовна зона пальців; 50 – зовнішня (бічна) зона гомілки

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується.

Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

1.6. *Огляд інших об'єктів (огляд транспортних засобів, тварин та їх трупів та ін.).* Необхідність в огляді транспортних засобів виникає у зв'язку із вчиненням дорожньо-транспортних подій, незаконних заволодінь транспортними засобами, їх пошкодженням, використанням транспортних засобів як знарядь та засобів вчинення кримінальних правопорушень.

Тварини та їх трупи оглядаються для встановлення виду, породи, масті, статі, клички, ознак приналежності певному господарству чи особі (клеймо, спосіб кування, нашійник). До огляду, за необхідності, залучають ветеринара або зоотехніка.

2. За послідовністю проведення:

2.1. *Первинний огляд*, тобто огляд конкретного матеріального об'єкта (території, осіб, речей та документів), який проводиться вперше в кримінальному провадженні.

2.2. *Повторний огляд*. Необхідність проведення повторного огляду може бути викликана відсутністю під час огляду відповідного спеціаліста або проведенням огляду за несприятливих умов. Під час повторного огляду слідчий, інші компетентні суб'єкти, з урахуванням інформації отриманої під час первинного огляду, більш кваліфіковано досліджують матеріальний об'єкт, стосовно якого вже було проведено первинний огляд. Зазвичай вони не обмежені завданнями первинного огляду і при необхідності можуть вийти за їх межі. У процесі повторного огляду слідчий враховує ті зміни, що відбулися на місці події в ході первинного огляду чи після нього. Ці зміни фіксуються в протоколі.

Разом з тим, необхідно пам'ятати, що проведення повторного огляду можливе лише у випадках нетривалого терміну після проведення первинного огляду.

3. За обсягом проведення:

3.1. *Основний огляд*. Огляд під час проведення якого досліджено та зафіксовано матеріальні об'єкти та інша слідова інформація, які мають значення для кримінального провадження у повному обсязі.

3.2. *Додатковий огляд*. Під час додаткового огляду оглядають не все місце події, не всю місцевість чи речі, документи, а тільки ті об'єкти, що не були оглянуті під час основного огляду.

4. За суб'єктами проведення:

4.1. *Слідчим органу досудового розслідування* (ст. 38–40 КПК України).

4.2. *Прокурором* (ст. 36 КПК України).

4.3. *Співробітником оперативного підрозділу* (під час виконання доручень слідчого, прокурора – ст. 41 КПК України).

4.4. *Судом* (під час судового розгляду).

5. За залученням спеціаліста:

5.1. *Простий огляд*, що проводиться уповноваженою службовою особою без залучення спеціаліста.

5.2. *Кваліфікований огляд*. Огляд, до участі в проведенні якого слідчий або інша уповноважена особа запрошує спеціаліста. Як відомо, спеціаліст може бути запрошений для участі у проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії, у тому числі й будь-якого виду огляду. Разом з тим, існують випадки обов'язкової участі спеціаліста під час огляду, зокрема, обов'язковою є участь судово-медичного експерта або лікаря під час огляду трупа (ст.ст. 238, 239 КПК України).

До загальних засад проведення огляду можливо віднести:

1. Фактична підстава – зафіксована у процесуальних документах кримінального провадження або в повідомленнях, заявах про правопорушення необхідність дослідження обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для розслідування.

2. Правова підстава – огляд проводиться лише після початку кримінального провадження. Винятком є проведення огляду місця події за умов невідкладності (ч. 3 ст. 214 КПК України), що дозволяє проводити його до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку кримінального провадження.

3. Огляд трупа, у тому числі пов'язаний з ексгумацією, освідування особи проводиться за участю не менше двох понятих. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Слідчий, прокурор можуть залучити понятих на свій розсуд під час проведення й інших видів огляду. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені у результатах кримінального провадження.

4. Проведення огляду у нічний час (з 22 до 6 год.) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка у їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України).

5. Для надання допомоги слідчому, до проведення огляду можуть залучатися спеціалісти та працівники оперативних підрозділів, інші компетентні суб'єкти.

6. Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що обов'язково підлягають занесенню до протоколу огляду.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

7. Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

8. Недопустимо принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь у проведенні огляду, а також інших присутніх осіб, ставити під загрозу їх життя і здоров'я.

24.3. Огляд місця події

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця вчинення кримінального правопорушення шляхом безпосереднього особистого його сприйняття слідчим, прокурором, іншими учасниками огляду, з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення й інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Загальні завдання огляду місця події:

- безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події;
- виявлення, фіксація, вилучення, збереження, попереднє дослідження, оцінка слідів і речових доказів;
- одержання даних для побудови та перевірки версій щодо події, яка розслідується, переслідування підозрюваної особи за «гарячими» слідами, встановлення мотивів учинення кримінального правопорушення;
- виявлення причин і умов, які сприяли чи полегшували вчинення кримінального правопорушення.

Завдання, що підлягають вирішенню під час проведення конкретного огляду місця події, мають свої особливості залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення.

Проведення огляду місця події складається з декількох етапів:

- 1) підготовчого;
- 2) робочого;
- 3) заключного.

1. *Підготовчий етап огляду місця події* починається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення огляду та умовно поділяється на дві окремі стадії: дії слідчого до виїзду на місце події та дії слідчого безпосередньо на місці події.

Дії слідчого до виїзду на місце події:

- забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто не допустити до нього сторонніх осіб і забезпечити збереження і недоторканність обстановки і слідів кримінального правопорушення;

- вжити заходів до запобігання або ослаблення шкідливих наслідків кримінального правопорушення (наприклад, розпорядитися про посилення заходів для ліквідації пожежі);
 - забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, які зможуть дати необхідну інформацію про подію (очевидців кримінального правопорушення);
 - визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття;
 - внести пропозиції про склад слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце огляду;
 - перевірити готовність технічних засобів огляду.
- Дії слідчого безпосередньо на місці події:*
- вжиття заходів для надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо вона не була надана;
 - видалення з місця події всіх сторонніх осіб;
 - залучення, при необхідності, до участі в огляді понятих і остаточно визначення кола інших учасників огляду. Інструктаж учасників огляду про їх права і обов'язки;
 - збирання шляхом опитування попередніх відомостей, які повинні бути враховані під час огляду, встановлення змін, що були внесені до місця події, ким і з якою метою;
 - проведення інших невідкладних дій і вжиття заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду (забезпечення штучного освітлення й ін.).

Як на цьому так і на наступних етапах паралельно з оглядом здійснюються необхідні розшукові заходи, наприклад переслідування злочинця за «гарячими» слідами тощо.

2. *Робочий етап огляду місця події* складається з загального і детального огляду (статична та динамічна стадія огляду).

Загальний огляд (статична стадія) починається з наступних заходів: орієнтування на місці події; визначення кордонів огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду, тобто визначення його послідовності; вибору позиції для проведення орієнтуючої і оглядової фотозйомки.

Потім слідчий разом з іншими учасниками огляду з'ясовує, які об'єкти знаходяться на місці події, досліджує весь комплекс питань,

що відносяться до його обстановки, визначає взаємне розташування і взаємозв'язок елементів цієї обстановки, вивчає їх зовнішній вигляд, стан і з максимально необхідними і можливими в даних умовах по-добицями фіксує все виявлене за допомогою фотозйомки, складання схем, планів і креслень, а також необхідних заміток для майбутнього протоколу огляду.

Детальний огляд (динамічна стадія) складається з наступних дій:

- об'єкти ретельно і детально оглядаються (з цією метою вони можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т.п.);
- приймаються всі доступні заходи до виявлення на місці події і окремих об'єктах слідів кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила;
- вилучаються об'єкти зі слідами на них, копіюються сліди з тих об'єктів, що не можуть бути вилучені в натурі;
- фіксуються негативні ознаки стану предметів;
- перевіряються дані загального огляду;
- проводиться вузлова і детальна фотозйомки.

Залежно від обстановки, яка обумовлює наявність та розташування слідової інформації, під час огляду слідчим застосовуються різні способи та засоби дослідження об'єктів, які у своїй сукупності утворюють специфічні методи огляду. Обов'язкового правила застосування того або іншого методу огляду не існує, і питання вирішується виходячи з конкретних обставин огляду:

Ексцентричний метод полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від центра місця події (під яким, зазвичай, розуміється найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф) або умовне місце) до його периферії (застосовується під час огляду ділянок місцевості).

Концентричний метод, при якому огляд здійснюється по спіралі від периферії до центра місця події (наприклад, під час огляду приміщень).

Фронтальний метод являє собою лінійний огляд площ від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого (огляд ділянок на відкритій місцевості при необхідності дослідження значних територій).

Вузловий (квадратний) метод доцільно застосовувати в складних випадках розслідування, коли необхідно одержати за короткий час інформацію про найбільш суттєві обставини події, її характер. Під

вузлом розуміють ту частину обстановки, на якій зосереджені найбільш важливі сліди та інші речові докази. Це може бути труп з навколишнім оточенням і слідами, місце проникнення до схованки, в квартиру, зламаний сейф.

Суцільний (об'єктивний) метод огляду характерний тим, що вивчається вся територія огляду.

Вибірковий (суб'єктивний) метод застосовуються для вивчення окремих ділянок, де, на думку слідчого, можна знайти фактичні дані про подію. Вивчаючи ці сліди, слідчий моделює дії підозрюваної особи на місці події і пересувається у тому ж напрямі, що й останній. У слідчій практиці застосовуються, як правило, одночасно об'єктивний та суб'єктивний методи дослідження слідів з метою встановлення дійсних обставин кримінального правопорушення. Так, якщо місцевість оглядається відповідно до шляху руху злочинця, доцільним є використання допомоги кінолога і службової собаки. У таких випадках огляд проводиться на ділянках шириною до 30 метрів по обидві сторони руху службової собаки. Це пов'язано із відхиленням «повітряного» сліду під впливом вітру від справжнього маршруту людини і забезпечує виявлення предметів, від яких злочинець міг позбутися.

Під час проведення огляду місця події особливу увагу необхідно звертати на загальні криміналістичні рекомендації, що визначають найбільш поширені прийоми роботи зі слідами на місці події, розглянуті в окремих главах другого розділу даного підручника. Загальні правила виявлення, фіксації та вилучення об'єктів є спільними для всіх видів огляду.

3. *Заключний етап огляду місця події.* Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, слідчий переходить до заключного етапу огляду:

- закінчує складання протоколу огляду та необхідних планів, схем й креслень;
- при необхідності робить дактилоскопіювання трупа і відправляє його в морг;
- упаковує об'єкти, вилучені з місця події;
- вживає заходів до збереження тих об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно;
- вживає заходів по заявам, що надійшли від учасників огляду й інших осіб.

24.4. Фіксація ходу і результатів огляду

Обов'язковим способом фіксації доказової інформації під час проведення огляду є протоколювання, а протокол є основним засобом фіксації доказової інформації.

Тактичні правила складання описової частини протоколу огляду місця події:

- окремі частини протоколу огляду можуть бути виділені абзацами, підзаголовками чи підкреслені;

- у протоколі припустимий запис про те, що під час проведення попереднього дослідження певного об'єкта слідів виявлено не було. Але якщо такі сліди виявлені, то неприпустимо відзначати їх придатність чи непридатність для дослідження й ідентифікації, тому що це компетенція судового експерта;

- у протоколі фіксуються заяви і зауваження осіб, які беруть участь в огляді, у тому випадку, якщо ці заяви пояснюють хід і напрямок огляду (наприклад, заява громадянина про те, що він впізнав в трупі потерпілого свого сусіда. Також можуть бути відображені заяви про зміни в первинній обстановці, зроблені з будь-яких причин до початку огляду);

- усе вилучене під час огляду доцільно вказувати в заключній частині протоколу, перелічивши за списком. Це полегшить надалі облік вилученого;

- предмети, що характеризуються родовими ознаками, слід опечатувати;

- вид печатки і текст її відбитка обов'язково вказується в протоколі;

- у протоколі необхідно відображати не тільки час початку і закінчення огляду, але і час, зокрема, огляду трупа і фіксації трупних явищ;

- не потрібно вказувати, куди відправлені ті чи інші вилучені об'єкти і для яких цілей (крім зазначення адреси моргу, в який відправлено труп);

- особлива увага повинна бути приділена питанням фіксації в протоколі відомостей про техніко-криміналістичні засоби, що використовувалися під час проведення огляду;

– точність протоколу забезпечується загальноновживаною термінологією, простим, ясным, коротким грамотним текстом, що не вимагає додаткових роз'яснень і таким, що виключає можливість його різного тлумачення. Необхідно уникати невизначених термінів, таких як «поруч», «неподалік», «майже», а також найменувань предметів, що вживаються тільки в даній місцевості. При виникненні труднощів з визначенням найменування об'єкта, що оглядається, доцільно описати його відмінні ознаки, а не давати йому довільне найменування. Можна також назвати загальновідомий предмет, з яким має подібність цей об'єкт, наприклад, написати, що за зовнішнім виглядом він нагадує авторучку чи який-небудь інший предмет. В протоколі один і той самий предмет повинен іменуватися однаково. Щоб відрізнити один від одного аналогічні предмети, виявлені під час проведення огляду, їм необхідно привласнювати умовні номери (наприклад, гільза № 1, № 2, № 3 тощо).

Для правильного відображення доказового факту в протоколі, крім опису самого, наприклад, сліду чи предмета, повинно бути відзначено його точне місцезнаходження, розташування щодо інших слідів чи предметів, які є речовими доказами, а також відносно не менш як двох постійних (фундаментальних) орієнтирів (якщо вони є). Повинні також описуватися ознаки, що вказують на час утворення сліду (наприклад, зріз стовбура дерева стемнів; металеві ошурки що утворилися в результаті розпили дужки замка окислилися; на тілі трупа в таких-то місцях є трупні плями тощо), та всі інші ознаки, що можуть свідчити про зв'язок даного сліду чи предмета з обставинами даної події. Усе це дозволить правильно оцінити доказове значення вилучених слідів чи предметів.

Для правильної оцінки істотних ознак речових доказів у протоколі огляду повинні бути відображені: умови огляду і попереднього дослідження, що зробили можливим виявлення недоступних при звичайному сприйнятті ознак; умови, що впливають на повноту і правильність відображення істотних ознак.

За необхідності до протоколу можливо долучити додатки. Відповідно до ст. 105 КПК України додатками до протоколу можуть бути:

- 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

- 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та завдання огляду.
2. Принципи проведення огляду.
3. Класифікація видів огляду, їх характеристика.
4. Загальні засади проведення огляду.
5. Завдання огляду місця події.
6. Етапи огляду місця події.
7. Характеристика статичної і динамічної стадій робочого етапу огляду місця події.
8. Методи огляду місця події.
9. Загальні вимоги до складання протоколу огляду місця події.

25.1. Загальні положення обшуку

Одним із способів отримання доказової інформації у кримінальному провадженні є обшук. Порядок проведення обшуку регламентований ст.ст. 234–236 КПК України.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Обшук має на меті пошук, виявлення та вилучення:

- знарядь кримінального правопорушення (відмички, підроблені печатки тощо);
- речей і цінностей, нажитих злочинним шляхом (гроші, коштовності, транспортні засоби та ін.);
- осіб і трупів, які розшукуються (стосується також і об'єктів, що допомагають у їх розшуку);
- інших предметів і документів, що мають значення для розслідування (речі зі слідами кримінального правопорушення і та ін.).

Додатковою метою обшуку є виявлення та вилучення речей і предметів, вилучених з цивільного обігу і заборонених для володіння (вогнепальна зброя, наркотики, радіоактивні речовини, документи, що містять державну таємницю тощо), а також пошук майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків або в цілях можливої конфіскації.

У криміналістиці виділяють наступні види обшуків:

1. За послідовністю проведення:
 - первинний;

– додатковий (проводиться у випадках, якщо первинний обшук був проведений за несприятливих умов або якщо залишилися необстеженими чи недостатньо обстеженими окремі ділянки приміщення, відкритої місцевості, предмети тощо).

2. За одночасністю проведення:

– одиночний – обшук проводиться в одному місці;

– груповий – декілька одночасних обшуків, що проводяться в рамках одного кримінального провадження у різних осіб або в різних місцях (тактична операція). Проведення групового обшуку має певну специфіку, а саме: одночасно працюють декілька слідчо-оперативних груп; існує декілька об'єктів обшуку; має місце єдине керівництво проведеними обшуками; один час початку обшуку на всіх об'єктах; єдиний план проведення обшуків; наявність засобів зв'язку між учасниками обшуків декількох об'єктів і визначений порядок обміну інформацією між ними.

3. За об'єктами обшуку:

- приміщень;
- транспортних засобів;
- ділянок місцевості;
- особи (ч. 3 ст. 208 КПК України).

Обшук носить примусовий характер і займає особливе місце в системі слідчих (розшукових) дій. Елемент примусу під час проведення обшуку полягає в тому, що:

– слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України);

– за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України);

– слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності особи (ч. 6 ст. 236 КПК України);

– слідчий, прокурор має право оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження (ч.7 ст. 236 КПК України).

25.2. Підготовка до обшуку

Основою ефективного обшуку є підготовка до його проведення. Основними елементами підготовки до обшуку є:

- вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження;
- збір орієнтуючої інформації;
- визначення кола учасників обшуку;
- планування обшуку;
- підготовка науково-технічних засобів;
- підготовка клопотання і отримання ухвали слідчого судді.

Вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження. Роботу над матеріалами доцільно починати з первинних даних, покладених в основу початку досудового розслідування. Вивчення матеріалів кримінального провадження припускає аналіз даних, що містяться в протоколах різних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту та ін.). Особливу увагу слідчий повинен звернути на дані, що стосуються обставини кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення.

Збір орієнтуючої інформації охоплює комплекс дій, що передбачають одержання відомостей про умови майбутнього обшуку, об'єкти, що підлягають виявленню і вилученню, особу обшукуваного. Зокрема, до проведення обшуку повинні бути зібрані та вивчені дані про:

1) розшукувані об'єкти: їх характерні ознаки, кількість, зовнішній вигляд, форма, розміри та індивідуальні особливості (пошкодження, позначки та ін.);

2) місце проведення обшуку: плани, схеми, проекти будинків або споруд, топографічні карти, відомості про осіб, які мешкають чи працюють на об'єкті. У криміналістичній літературі в ряді випадків відзначається можливість попереднього особистого ознайомлення слід-

чого з об'єктом обшуку. Проте, неможливість особистого попереднього ознайомлення з місцем обшуку може бути обумовлено необхідністю дотримання конспірації, вимогою раптовості, дефіцитом часу тощо.

Дані про особу обшукуваного включають такі групи ознак:

- соціально-демографічні: соціальний стан, освіта, професія, рід занять, виробничий стаж, взаємовідносини в колективі, родинний стан, дані про членів сім'ї, взаємовідносини в сім'ї, матеріальне становище, житлові умови, найближче оточення, зв'язки, наявність зареєстрованої зброї та ін.;
- соціально-біологічні: стать, вік, стан здоров'я (наприклад, фізичні вади тощо);
- етико-психологічні: моральні (погляди, переконання, прагнення, життєві чекання та ін.); інтелектуальні (обсяг знань, рівень, розумового розвитку тощо); емоційні (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, темперамент, стан емоційної збуджуваності, сила і темп реакцій на різноманітні подразники та ін.); вольові (цілеспрямованість, самовладання, рішучість та ін.);
- девіантні (вживання алкоголю, наркотиків, схильність до суїциду, наявність судимостей тощо).

Визначення кола учасників обшуку залежить від умов обшуку, особливостей об'єкта обшуку, складностей проведення пошукових дій. Зокрема, для охорони місця проведення обшуку, забезпечення безпеки його учасників необхідно запрошувати працівників кримінальної поліції; для виконання допоміжних дій (розкопування ґрунту, перенесення меблів, відкачки води та ін.) можуть бути запрошені представники громадськості.

У порядку, визначеному ст. 71 КПК України, до участі в обшуку також може залучатися спеціаліст з метою надання допомоги слідчому чи прокурору шляхом:

- застосування технічних засобів пошуку, виявлення сховищ;
- проведення попередніх досліджень виявлених об'єктів (наприклад експрес-аналіз речовини, щодо вмісту в ній наркотичних засобів);
- надання пояснень слідчому щодо властивостей виявлених об'єктів;
- консультування щодо правильного поводження зі знайденими предметами (саморобними вибуховими пристроями, зброєю тощо);

- фіксації ходу та результатів обшуку за допомогою технічних засобів;
- упаковки виявлених речей та документів;
- правильного опису в протоколі обшуку вилучених об'єктів;
- проведення вимірювань, складання, планів, креслень тощо.

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксації відповідної слідчої (розшукової) дії. Враховуючи особливості деяких видів обшуку, законодавець ставить додаткові вимоги щодо характеристик понятих. Так, під час проведення обшуку особи поняті повинні бути однієї статі з обшукуваним (ч. 5 ст. 236 КПК України).

Планування. До складання плану обшуку необхідно підходити диференційовано. Залежно від рівня складності майбутнього обшуку, його ситуаційної обумовленості, реальних можливостей слідчого план може бути усним або письмовим; стислим або розгорнутим. У складних випадках доцільно складати розгорнутий письмовий план обшуку. План обшуку може супроводжуватися відповідним графічним матеріалом (схеми приміщення, плани входів і виходів із нього, замальовки місцевості та ін.). Такий матеріал є додатком до плану обшуку.

До науково-технічних засобів обшуку відносяться: освітлювальні прилади, інструменти для розкопок і відкриття сховищ, металошукачі, трупошукачі, ультрафіолетові освітлювачі, переносні рентгенівські апарати, багри тощо.

Зокрема, засоби пошуку металевих об'єктів призначені для виявлення холодної й вогнепальної зброї, куль, гільз і патронів, знарядь злому, металевих грошей, коштовностей з благородних металів, інших металевих предметів. Для пошуку зазначених об'єктів, захованих у конструкціях будинків і споруд, а також на відкритій місцевості, правоохоронні органи забезпечуються металошукачами типу «ІМП» та «Ірис». Для пошуку металевих об'єктів у воді розроблений прилад «Ірис-П», що дозволяє водолазу вести пошук на глибині до 40 метрів. Для виявлення металевих виробів в одязі, ручній поклажі, меблях застосовується малогабаритний електронний металошукач «Гама». З пошуковою метою у слідчій практиці широко застосовуються металеві шупи для обстеження м'яких меблів і ємностей із сипучими речови-

нами, а також трали для виявлення у водоймах трупів та викинутих до них різних речей.

Заключним етапом підготовки до обшуку є *підготовка клопотання й отримання ухвали суду*. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням;
- 8) обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої статті 93 КПК України, або за допомогою інших слідчих (розшукових) дій, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих (розшукових) дій. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових роз-

слідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України).

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, що підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, ст. 233 КПК України передбачено проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

25.3. Робочий етап обшуку

З урахуванням завдань, що послідовно вирішуються під час обшуку, відділяють три стадії його робочого етапу: 1) попередня стадія; 2) оглядова стадія; 3) детальна стадія.

Попередня стадія включає в себе прибуття до об'єкта обшуку та проникнення до нього. До об'єкта обшуку слідчо-оперативна група повинна прибути так, щоб не бути поміченою обшукуваною особою. Зокрема, транспортні засоби, на яких прибули члени групи, повинні бути залишені в місцях, що виключають можливість їх виявлення зацікавленими особами. В необхідних випадках поява групи повинна бути певними чином зашифрована (наприклад, під виглядом членів житлово-експлуатаційної комісії, яка оглядає стан будинку).

Зосередження біля об'єкта обшуку повинно проходити швидко, безшумно. При наявності значної кількості учасників їх проникнення до об'єкта обшуку здійснюється по одній, дві особи. Якщо об'єктом обшуку є квартира в багатоповерховому будинку, бажано щоб частина учасників на ліфті або (та) по східцях піднялися вище потрібного поверху, а потім у визначений час спустилися до потрібного місця.

Розташовуватися членам групи на сходовій клітині необхідно таким чином, щоб виключити можливість бути виявленими через дверне вічко чи замковий отвір як з квартири де буде проводитись обшук, так і з квартир сусідів.

При проведенні обшуку в комунальній квартирі, або в квартирі, яка має загальні входні двері з сусідськими, дзвонити слід не обшукуваному, а кому-небудь із сусідів.

Виставлений пост поблизу об'єкта обшуку (під вікнами багатоповерхового будинку) повинен бути розташований таким чином, щоб і постовий міг нести охорону, і своєю присутністю він не насторожив осіб, які можуть прибути до обшукуваного.

У випадках перебування в квартирі собаки або іншої тварини, яка може попередити свого власника про появу учасників обшуку, проникнення до житла слід передбачити тоді, коли ця тварина знаходиться на прогулянці, або запросити особу, яка не викличе у тварини ніякої реакції.

В окремих випадках проникнення до обшукуваного приміщення необхідно прив'язати до того моменту, коли хто-небудь з проживаючих відчинить двері, щоб вийти (зайти) з квартири.

Після відкриття мешканцем квартири входних дверей, слід дочекатись їх відкриття на відстань, яка перешкоджатиме їй швидкому закриттю. У випадку фіксації входних дверей ланцюжком, мету свого візиту слід пояснити тоді, коли двері будуть відчинені повністю та буде виключена можливість перешкоджання входу до приміщення членів слідчо-оперативної групи.

Входити до обшукуваного приміщення необхідно всією групою, включаючи понятих. Після цього особа, яка керує обшуком називає себе, пред'являє службове посвідчення, знайомить обшукуваного з ухвалою слідчого судді та надає їй копію. В постанові не повинно бути даних, розголошення яких може перешкодити проведенню інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, в одній ухвалі вказується декілька осіб у яких необхідно провести обшук. Особам, у яких проводиться обшук, понятим, а також іншим учасникам повинно бути роз'яснено їх право бути присутніми під час проведення всіх дій та робити заяви з приводу цих дій, які підлягають занесенню до протоколу. Спеціалісту, перекладачу, понятим крім того роз'яснюються їх обов'язки.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце проведення обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку.

Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення (ч. 3 ст. 236 КПК України).

Далі слідчий пропонує обшукуваній особі добровільно видати об'єкти вказані в ухвалі слідчого судді, а також інші речі та документи, що мають значення у кримінальному провадженні. Якщо вони видані особою добровільно і немає підстав вважати, що обшукувана особа приховує розшукувані об'єкти, то в ряді випадків, буває достатнім обмежитися вилученням виданого та не проводити подальших пошуків. Водночас при цьому слід враховувати, що іноді обшукувані особи добровільно видають частину розшукуваних об'єктів, розраховуючи, що цим вони введуть слідство в оману та відвернуть проведення у них обшуку.

Оглядова стадія. В результаті ознайомлення з обстановкою слідчий отримує нові дані про розташування та особливості приміщення, визначає найбільш вірогідні місця знаходження розшукуваних об'єктів, звертає увагу на місця, які потребують особливого обстеження, виконання робіт великого обсягу, застосування спеціальних пошукових засобів та прийомів.

На цій стадії слідчий остаточно визначається з порядком проведення обшуку (найбільш ефективною послідовністю та тактикою його проведення), розподіляє обов'язки між членами слідчо-оперативної групи, готує необхідні технічні засоби пошуку.

Детальна стадія. Це найбільш складна та відповідальна стадія обшуку, оскільки вона передбачає обстеження місця проведення обшуку та пошук розшукуваних об'єктів. На цій стадії реалізується найбільше тактичних прийомів обшуку. Зупинимося на тактичних прийомах обшуку, які найчастіше застосовуються в криміналістичній практиці:

1. *Послідовний та вибірковий прийоми обстеження.* При послідовному обстеженні слідчий під час обшуку рухається в обраному напрямі та оглядає всі об'єкти, що зустрічаються по черзі, переходячи від одного до іншого. При вибіркового обстеженні в першу чергу дослі-

джуються місця найбільш вірогідного зберігання розшукуваних об'єктів.

2. *Одиночний та роздільний пошуки.* Прийоми обираються залежно від кількості осіб, які проводять обшук (один слідчий, чи разом з іншим слідчим або оперативними співробітниками).

3. *Сумісний та роздільний пошуки.* При сумісному пошуку слідчий приймає на себе, наприклад, тактичну сторону обшуку, а помічник (спеціаліст-криміналіст) – технічну. Роздільний пошук означає самостійність дій кожної особи, яка здійснює пошук, що потребує від них відповідної підготовки.

4. *Паралельне та зустрічне обстеження.* Паралельне обстеження застосовується в просторому приміщенні або на ділянці місцевості. Якщо приміщення захащене предметами обстановки, більш зручним буде зустрічний обшук: перша особа, яка здійснює пошук, рухається вздовж однієї зі стін приміщення (наприклад, направо від вхідних дверей), друга – вздовж іншої (зліва від вхідних дверей). Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення.

5. *Обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів, що перевіряються.* В останньому випадку можуть зламуватися сховища, розпорюватися обшиття меблів або шви на одязі, розкриватися вмонтовані в стіни тайники тощо.

6. *Порівняння однорідних предметів.* В результаті порівняння нерідко виявляється невідповідність внутрішніх та зовнішніх розмірів предметів або частин приміщень, що може вказувати на наявність тайників.

7. *Мікрообшук* – використання під час обшуку оптичних приладів (наприклад, різноманітних луп), розрахованих на виявлення найдрібніших слідів, ознак та об'єктів, що становлять інтерес для слідства.

8. *Спостереження за поведінкою учасників обшуку.* Воно є необхідним:

- по перше, для забезпечення визначеного порядку під час обшуку, безпеки учасників обшуку, збереження знайдених під час обшуку об'єктів та успішного виконання учасниками обшуку своїх обов'язків;
- по друге, для контролю за діями осіб, які здійснюють пошук, за повнотою та якістю обшуку;
- по третє, для виявлення мимовільних реакцій обшукуваного та інших осіб, які перебувають в місці проведення обшуку, що може вказувати на місце переховування розшукуваних об'єктів.

Щоб спостереження за обшукуванням та іншими особами, які перебувають на місці проведення обшуку, було більш ефективним, його доцільно доручати спеціально визначеному для цієї мети працівнику підрозділу кримінальної поліції.

25.4. Тактика обшуку транспортних засобів, у приміщенні та на місцевості. Обшук особи

Обшук транспортних засобів передбачає примусове обстеження будь-якого транспортного засобу (мотоцикл, автомобіль, яхта, літак) і має свої особливості залежно від виду транспортного засобу. Зокрема, обшук легкового автомобіля доцільно розпочинати з багажника і закінчувати двигуном. У багажнику перевіряються сумка з інструментами, запасне колесо, інші предмети. У салоні знімаються килими, чохли, елементи обшивки. Перевіряються місця між сидіннями і спинками, досліджується торпедо, знімається автомагнітола. Механізми і деталі, що розташовані в автомобілі під днищем, бажано досліджувати на «ямі» або підйомнику. Обшук транспортних засобів доцільно проводити за участю спеціаліста-автотехніка.

Обшук у приміщенні є найбільш розповсюдженим видом обшуку.

Обшук в окремій ізольованій квартирі або приватному будинку необхідно розпочинати з обстеження житлового приміщення. Особи, які знаходяться в приміщенні, крім господаря, запрошуються до іншої кімнати або на кухню та за ними встановлюється спостереження. Під час обшуку з приміщення нікому не дозволяється виходити. Особи, які знаходяться в приміщенні, можуть піддаватися особистому обшуку. Під час обстеження підлоги, стін, сховищ застосовуються аналітичні методи та технічні засоби виявлення тайників (рентген, вимірювання та розрахунки, ультрафіолетова та лазерна техніка, щупи, магнітні підйомники, трали та інша пошукова апаратура).

У приміщеннях (складах), загромождених різними предметами останні переміщуються з місця на місце для дослідження підлоги, стін. Окремо досліджуються упаковані об'єкти (ящики, кіпи), сипкі речо-

вини пересипаються, а рідини переливаються з ємкості до ємкості. Особливу увагу необхідно звертати на обстеження кухонь, туалету, ванної кімнати, балконів, горища та підсобних приміщень, комор, ніш. При обстеженні конструктивних вузлів будівлі необхідно звертати увагу на елементи, що не передбачені проектом, відсутність окремих деталей, неоднорідність фарбування, відмінності у кольорі штукатурки, пошкодження павутиння.

У гуртожитку обшук слід починати з місць загального користування (кухня, коридор, туалет, комора, горище, підвал). Обстеженню підлягають тільки ті об'єкти, які належать обшуканій особі, наприклад, кухонна шафа, плита, умивальник у загальній кухні. Інші речі обглядаються з дозволу їх власників, які повинні бути присутніми при цьому. Останнім пропонується переглянути свої речі з метою виявлення в них сторонніх об'єктів. Після обстеження приміщень загального користування проводиться обшук житлового приміщення за загальними правилами. Під час обшуку в гуртожитках обов'язково повинен бути присутній представник адміністрації (комендант, майстер).

Обшук на робочому місці у службових приміщеннях необхідно розпочинати з робочого місця обшукуваного. У першу чергу оглядають робочий стіл, сейфи, шафи. Тайників, як правило, на робочих місцях не роблять, але об'єкти пошуку можуть бути сховані або замасковані серед книжок, документів, папок.

Під час обшуку вилученню підлягають не тільки речі і документи, що мають значення для розслідування (вказані в ухвалі слідчого судді), а й речі і документи, що свідчать про вчинення обшукуваною особою іншого кримінального правопорушення, а також речі, вилучені з цивільного обігу. Враховуючи примусовий характер обшуку, слідчий під час його проведення має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо власник відмовляється їх відчинити, але при цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень замків, дверей тощо. Виявлені схованки варто фіксувати спочатку вузловою зйомкою, а потім окремо великим планом.

Особливу увагу слід звертати на поведінку осіб, які виявляють послужливість, прагнення у всьому допомогти слідчому, оскільки вони таким чином можуть намагатися залишити тайники не дослідженими, створити невірне уявлення, що шукати даремно.

Об'єктом обшуку може бути також *ділянка місцевості* (подвір'я, садиба, садова ділянка, підсобне господарство, сад, город). Цей вид обшуку є найбільш трудомістким, тому обстеження необхідно здійснювати плановірно та послідовно. Ділянку місцевості розбивають на сектори або квадрати, які досліджують окремо. Залежно від характеру досліджуваної місцевості, особливостей об'єктів пошуку та інших конкретних обставин можуть застосовуватися ексцентричний, концентричний або фронтальний методи дослідження місцевості з використанням у необхідних випадках тих чи інших технічних засобів.

Під час обшуку на місцевості можна проводити розкопки, розорювання ділянки, видалення насаджень та інші пошукові дії.

Обшук особи передбачає примусове обстеження тіла людини, її одягу та інших речей. Об'єктами пошуку можуть бути насамперед: вогнепальна та холодна зброя, дорогоцінності, наркотики, гроші, валюта, документи та інші речі, що мають значення у кримінальному провадженні.

Обшук особи рекомендується проводити у певній послідовності – зверху донизу. Спочатку досліджується головний убір, потім одяг (пальто, сукня, піджак, штани, спідниця тощо), взуття, а потім натільна білизна. Ці речі знімають з особи у наведеній послідовності та досліджують.

Особливу увагу необхідно приділяти дослідженню кишень, швів, підкладці пальта, піджака, спідниці, каблукам взуття. Потім досліджується тіло людини. Це пов'язано з тим, що невеликі та мініатюрні речі, а також певні речовини (наркотики) можуть переховуватися як в одязі, так і на тілі, або в його природних порожнинах. Застосування тактичних прийомів обшуку особи пов'язане з проблемами статі та використанням технічних засобів для виявлення прихованого. Тому, перш ніж розпочати примусове обстеження, важливо переконати особу, яка обшукується, добровільно видати приховані об'єкти.

Для обшуку тіла людини та застосування технічних засобів пошуку обов'язково запрошують спеціаліста – судово-медичного експерта, рентгенолога, хірурга. Обшук може проводитися в спеціально обладнаному приміщенні, наприклад на виробництвах, пов'язаних з добуванням та обробкою дорогоцінних металів, каменів тощо. Під час обшуку особи підлягають обстеженню й супутні речі обшукуваного: валізи, дипломати, сумки, гаманці, портсигари, трубки для куріння тощо.

25.5. Фіксація ходу і результатів обшуку

Від повноти та об'єктивності фіксації перебігу і результатів обшуку залежить доказове значення цієї слідчої (розшукової) дії. Під час проведення обшуку складається протокол відповідно до вимог ст. 104 КПК України. Протокол обшуку складається з трьох частин: вступної, описової, заключної.

У *вступній частині* зазначаються:

- назва слідчої (розшукової) дії;
- місце, час її проведення (час початку та закінчення);
- особа, яка проводить слідчу (розшукову) дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- всі особи, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- підстави для провадження обшуку, посилання на статті кримінального процесуального закону, вимоги яких дотримано;
- вказівку на роз'яснення особам, присутнім під час обшуку, їх прав та обов'язків, у тому числі робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу;
- інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Описова частина протоколу обшуку має бути складена з дотриманням логіки викладення подібних процесуальних документів, відповідати вимогам системності та послідовності.

В описовій частині фіксується:

- що особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі пред'явлена ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук та надана її копія;
- дані про отримання добровільної згоди власника на обшук, що підтверджується його підписом;

- пропозиція слідчого чи прокурора добровільно видати зазначені в ухвалі слідчого судді об'єкти;
- послідовність дій слідчого;
- відомості, важливі для кримінального провадження.

Описова частина протоколу містить відомості про об'єкти пошуку, умови їх зберігання і засоби маскування. У випадку виявлення схованки потрібно докладно описати її зовнішній вигляд, розміри, форму, особливості конструкції, місце знаходження, способи маскування тощо. У протоколі необхідно докладно викласти відомості про виявлені речі та документи (їх загальні та окремі ознаки – назва, розмір, форма, вага, колір, маркування, позначки, номери, пошкодження та ін.), місця їх перебування. У разі вилучення виробів із дорогоцінних металів у протоколі вказують назву виробу, його родо-ві та індивідуальні ознаки, колір або відтінок, розмір, кількість, особливості окремих частин. Про виготовлення виробу з дорогоцінного металу, свідчить, насамперед, наявність відповідного клейма (проби). Однак, при цьому необхідно мати на увазі, що виявлене клеймо може виявитися підробленим, тому не варто називати дорогоцінності «золотом», «платиною» або «діамантами». У протоколі в цьому випадку достатньо зазначити колір, розміри, форму, кількість об'єктів, наявність проб та ін.

Якщо в процесі обшуку застосовувалися технічні засоби, то це повинно бути відображено в протоколі із зазначенням найменувань, типів і видів приладів та пристосувань.

У *заклучній частині* повинні міститися відомості про виявлені, вилучені, та/або видані речі і документи, перераховані їх загальні ознаки – назва, кількість, матеріал, з якого вони виготовлені, з урахуванням того, наскільки точно це може бути визначено під час обшуку, а також індивідуальні ознаки (розмір, вага, колір кожного предмета чи документа та ін.), як вони упаковані та опечатані, кому і що було передано на відповідальне зберігання.

При вилученні в процесі обшуку великої кількості об'єктів складається спеціальний опис, про що вказується в протоколі. Опис – не просто додаток до протоколу, а його складова частина, оскільки відо-

мості, що в ньому містяться, мають таке ж доказове значення, як і обставини, зафіксовані в протоколі.

Якщо від осіб, у присутності яких проводився обшук, надійшли заяви, зауваження і доповнення, вони також підлягають занесенню до протоколу. Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу, про що в ньому також робиться відповідний запис.

Протокол складається у двох примірниках. Обидва примірники підписують усі учасники, які брали участь у проведенні обшуку. Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підпису, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Другий примірник протоколу обшуку, а також другий примірник опису вручається особі, в якій проведено обшук, а в разі її відсутності – іншій присутній особі. При проведенні обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу і опису вручається представникові підприємства, установи або організації.

Обшук житла чи іншого володіння особи в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України).

Додатками до протоколу обшуку можуть бути:

- спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні даної процесуальної дії;
- аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколу повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, й засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціалістів та інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття, завдання та види обшуку.
2. Підготовка до проведення обшуку.
3. Етапи та тактичні прийоми обшуку.
4. Особливості обшуку транспортних засобів.
5. Особливості обшуку в приміщенні.
6. Особливості обшуку на місцевості.
7. Особистий обшук.
8. Зміст протоколу обшуку та додатки до нього.

26.1. Загальні положення допиту

Допит розглядається як процес передачі слідчому особою, яка допитується, інформації про подію, що розслідується, або про пов'язані з нею обставини й осіб. Під час досудового розслідування допиту належить визначальне місце: з усього бюджету часу, що витрачається слідчим на проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, на допит витрачається понад 80%. На практиці – це одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження. Тому допит вимагає від слідчого високої професійної майстерності.

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення.

Допит можна охарактеризувати як процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація надходить до допитуваного в момент сприйняття ним тих або інших явищ або предметів, запам'ятовується і потім під час допиту відтворюється і передається слідчому.

Для того, щоб успішно провести допит, слідчий повинен чітко уявляти собі яку інформацію і за допомогою яких прийомів і засобів він має намір отримати. Коло обставин, які слідчий має намір з'ясувати, називається *предметом допиту*. До їх числа відносяться *обставини, які:*

– пов'язані із подією кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- стосуються з'ясування винуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення;
- спрямовані на встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат;
- пов'язані із встановленням обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- спрямовані на встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- пов'язані із встановленням будь-яких інших даних, що мають значення для встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення.

Предмет допиту залежить як від процесуального становища допитуваного, так і від того, якою інформацією він може володіти.

Залежно від черговості проведення розрізняють первинний і додатковий допит.

Залежно від процесуального становища допитуваного розрізняють допит: свідка; потерпілого; підозрюваного; обвинуваченого; експерта (на стадії судового розгляду).

Особливим видом є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (ч. 9 ст. 214 КПК України).

Кожен вид допиту має свою процесуальну регламентацію і тактично проводиться по-своєму. Однак, існує й ряд загальних положень.

Слід наголосити на дотриманні обов'язкових вимог, визначених КПК України, які повинні бути враховані під час проведення допиту за будь-яких умов:

- 1) мета допиту – це отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні;
- 2) допит проводиться за наявності підстав: правових (сукупність передбачених КПК України умов, що дають право слідчому, прокурору, суду проводити допит); фактичних (наявність достатніх відомостей,

що обґрунтовують для слідчого, прокурора, суду необхідність проведення допиту в інтересах встановлення обставин кримінального провадження);

3) допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків;

4) забезпечення присутності адвоката, законного представника тощо, під час проведення допиту осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені;

5) роз'яснення допитуваним їх прав та обов'язків, а також відповідальності. Зокрема, перед допитом після встановлення особи допитуваного, роз'яснюються його права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за дачу завідомо неправдивих показань;

6) заборона проведення допиту у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримка в його проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного;

7) забезпечення безпеки учасників допиту, нерозголошення конфіденційної інформації, захисту особистого життя людини;

8) заборона застосування будь-яких дій, що принижують честь і гідність особи, не передбачених законом засобів примусового характеру;

9) обмеження часу проведення допиту: допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день (ч. 2 ст. 224 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України);

10) обов'язкове залучення спеціалістів у передбачених випадках: мова йде про участь педагога, психолога або лікаря під час допиту за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України); перекладача (ст. 68 КПК України). В інших випадках проведення допиту із залученням спеціаліста відбувається на розсуд слідчого;

11) допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання. Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування;

12) застосування з метою ефективного проведення допиту технічних засобів (фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису), а також їх нових видів. До останніх відносяться випадки допиту осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування, ст. 232 КПК України).

До *принципів допиту* варто віднести: активність, цілеспрямованість, об'єктивність і повноту.

1. *Активність допиту* полягає в тому, що слідчий тримає в своїх руках ініціативу, уміло використовує всі необхідні тактичні прийоми. За допомогою всіх наявних у його розпорядженні законних засобів він намагається отримати правдиві показання, а не бути простим реєстратором повідомлених йому відомостей.

2. *Цілеспрямованість допиту* означає проведення його із заздалегідь визначеною метою, для одержання певної, а не будь-якої інформації. Цілеспрямованість забезпечується наявністю у слідчого чіткого уявлення про предмет допиту.

3. *Об'єктивність і повнота* полягають в тому, що слідчий не вправі за власним розсудом скорочувати отримані показання, змінювати їх у відповідності зі своїми уявленнями про хід речей, нав'язувати допитуваному ці уявлення. Однією із гарантій об'єктивності допиту є заборона ставити навідні запитання, а повноти – вимога, по можливості, дослівно викладати показання допитуваного в протоколі.

26.2. Підготовка до допиту

Проведення допиту, як і будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії, складається з трьох етапів: підготовчого, робочого і заключного. Розглянемо перший із них.

Підготовка до допиту включає:

- збирання вихідних даних;
- тактичне забезпечення допиту;
- вибір часу і місця допиту;
- визначення способу виклику на допит;
- технічне забезпечення допиту;
- складання плану слідчої (розшукової) дії.

1. *Збирання вихідних даних* визначає успіх і ефективність допиту.

До числа вихідних для допиту даних відносяться *відомості про особу допитуваного*, які допомагають слідчому виробити потрібну тактику допиту. Вони можуть бути отримані за результатами вивчення матеріалів кримінального провадження й оперативних джерел або отримані спеціальними методами: спостереження за суб'єктом, бесіда, аналіз діяльності (у тому числі й спосіб вчинення і приховання кримінального правопорушення), узагальнення незалежних характеристик, що даються суб'єкту певними особами в різних ситуаціях.

Під час підготовки до допиту слідчий повинен визначити *коло обставин, відносно яких необхідно отримати показання*. Інформація, що відноситься до предмету допиту, може носити спеціальний характер, вимагати ознайомлення зі спеціальною літературою, тими або іншими технологічними процесами, порядком документо- і товарообігу на підприємстві, системою обліку і звітності тощо. У таких випадках слідчий вправі використовувати консультації спеціалістів, дані, що містяться у висновках експертів та інших матеріалах кримінального провадження, довідкові матеріали. Інформація, що відноситься до предмета допиту, може бути отримана також і з оперативних джерел.

2. До *тактичного забезпечення допиту* відноситься вибір тактичних прийомів, що слідчий планує використовувати під час допиту. Теорія і практика слідчої діяльності постійно розробляє нові тактичні прийоми, обумовлені потребами практики і новими можливостями науки.

Все різноманіття тактичних прийомів допиту може застосовуватися лише за умови чіткого та неухильного дотримання критеріїв їх допустимості. Головним при визначенні критеріїв допустимості тактичних прийомів є дотримання законності. Принцип законності виражає вимогу безумовної і суворой відповідності прийомів і засобів діяльності, тактики їх застосування букві і духу закону, оскільки, для досягнення завдань кримінального провадження – захисту і відновлення порушених прав – можуть використовуватися лише передбачені законом засоби та прийоми.

Також необхідно, крім загальних критеріїв допустимості тактичних прийомів слідчих (розшукових) дій, визначити конкретні критерії або умови допустимості тактичних прийомів під час проведення допиту. До них можуть бути віднесені наступні:

а) відсутність в інформації, що повідомляється допитуваному, неправдивих даних;

б) недопустимість тиску (у особи, стосовно якої застосовується тактичний прийом, завжди повинна бути можливість добровільного вибору варіанту реагування);

в) від допитуваного не повинна приховуватися інформація, ознайомлення з якою є законодавчо встановленим правом особи;

г) виключення застосування тактичних прийомів, що можуть потягти серйозні негативні наслідки для учасників кримінального провадження (розлад здоров'я, спонукання до аморальних і протизаконних дій та ін.).

3. Вибір часу і місця допиту. Час допиту визначається з урахуванням важливості відомостей, якими володіє допитуваний, його процесуального становища, ролі в розслідуваній події, зв'язків з іншими особами, які підлягають допиту в кримінальному провадженні.

Не рекомендується допитувати осіб, які знаходяться в стані сильного душевного хвилювання, розгубленості, пригніченості, крім виняткових випадків, що не терплять зволікання.

Вирішення питання про місце допиту (за місцем провадження розслідування або за місцем перебування допитуваного) залежить від конкретної ситуації. Однак у всіх випадках слідчий повинен прагнути, щоб місце відповідало вимогам, що пред'являються до обстановки допиту, – було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії,

сприяло встановленню необхідного психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці.

4. *Визначення способу виклику на допит.* З числа передбачених кримінальним процесуальним законодавством (ст. 135 КПК України) способів виклику на допит (вручення повістки, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою) слідчий обирає той, який в даній ситуації оптимально сприяє встановленню психологічного контакту з допитуваним, збереженню в таємниці від інших осіб самого факту виклику на допит, проведенню допиту в намічений час і в потрібному місці.

5. *До технічного забезпечення допиту* входить: підготовка необхідних бланків протоколів, паперу, пишучих приладь, оргтехніки, технічних засобів запису; забезпечення, при необхідності, охорони; підготовка приміщення для допиту.

6. *Письмовий план* переважно складається для допитів, пов'язаних із з'ясуванням широкого кола обставин, з використанням значної вихідної інформації, у тому числі й оперативної, складної в тактичному відношенні. При підготовці до нескладних допитів припустимим є усне планування або складання плану за спрощеною формою, іноді у вигляді переліку запитань до допитуваного.

Криміналістичною наукою розроблена наступна *класифікація запитань, що можуть бути поставлені допитуваному*:

1. *Доповнюючі* запитання ставляться з метою усунення «прогалин» в отриманих показаннях.

2. *Уточнюючі* запитання можуть бути поставлені для конкретизації отриманих відомостей.

3. *Нагадуючі* запитання мають на меті пожвавлення пам'яті допитуваного за рахунок асоціативних зв'язків. Нагадуючих питань зазвичай задається декілька, щоб сприяти процесу послідовного пригадування.

4. *Контрольні* запитання ставляться з метою перевірки отриманих показань або одержання даних для такої перевірки.

5. *Викриваючі* питання покликані викрити неправду в показаннях допитуваного, очевидну для слідчого. Їх постановка зазвичай пов'язана

з демонстрацією допитуваному достовірних доказів, що спростовують його показання. Такі питання, як правило, складаються з двох частин. У першій фіксується пред'явлення допитуваному того або іншого доказу, друга містить пропозицію пояснити цей доказ або пов'язану з ним обставину.

Формулювання запитань повинно бути таким, щоб виключити можливість односкладної відповіді (типу – «так» або «ні»). Питання повинні бути чіткими, конкретними, зрозумілими і відноситися до предмету допиту.

Загалом, можна підсумувати, що підготовка до проведення допиту включає в себе три основних елементи:

а) організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, зранку, ввечері, одному або з помічником, які використати технічні засоби і т.п.);

б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, що підлягають встановленню;

в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту (кого допитати раніше, яку інформацію необхідно зібрати або перевірити для викриття неправдивих показань, який рівень «готовності» допитуваного для реалізації намічених тактичних прийомів і т.п.).

26.3. Робочий етап допиту

Робочий етап допиту поділяється на чотири стадії:

- встановлення психологічного контакту;
- вільна розповідь;
- постановка запитань;
- ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань.

1. На встановлення психологічного контакту впливають обстановка допиту, манера поведінки слідчого, уміння володіти собою, його тон, зовнішній вигляд. З метою встановлення контакту з допитуваним може бути використана бесіда, яку веде з ним слідчий під час заповнення анкетної частини протоколу допиту.

Для встановлення психологічного контакту рекомендується:

- виявити підкреслене чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваного, спокій і врівноваженість при звертанні до нього;
- виразити потерпілому співчуття і розуміння;
- провести бесіду на другорядну, нейтральну тему; докладно розпитати про спосіб життя, зв'язки, захоплення, коло інтересів тощо;
- допомогти порадою;
- з'ясувати мотиви, через які допитуваний відмовляється давати показання, спробувати подолати їх.

2. Далі слідчий пропонує допитуваному розповісти все відоме щодо кримінального правопорушення. *Вільна розповідь* полягає у викладенні особою відомих їй фактів у тій послідовності, яку їй рекомендує слідчий або яку вона обирає сама. *Цей етап допиту є необхідним з наступних підстав:*

- слідчий не завжди уявляє собі, якими даними й в якому обсязі володіє допитуваний. Під час вільної розповіді він може повідомити важливу інформацію, про характер і наявність якої слідчий й не припускав;
- виклад допитуваним тих або інших відомостей у зручній для нього послідовності полегшує їх пригадування, сприяє більш повному відтворенню;
- вільна розповідь допомагає слідчому скласти більш повне і правильне уявлення про взаємини допитуваного з іншими особами у кримінальному провадженні, про обрану ним лінію поведінки, про ступінь його фактичної поінформованості.

Як правило, слідчий не повинен переривати вільну розповідь репліками або запитаннями. Тільки коли слідчий переконається, що допитуваний значно відхилився від предмету допиту і що таке відхилення не є необхідним для пригадування значимих для розслідування фактів, він може запропонувати допитуваному триматися ближче до суті.

По ходу вільної розповіді протоколювання не рекомендується, оскільки неминуче призводить до перерв, відволікає допитуваного, послабляє його зусилля з пригадування тих або інших фактів, порушує асоціативні зв'язки.

3. Після закінчення вільної розповіді слідчий шляхом *постановки питань* доповнює й уточнює отримані показання, встановлює факти,

що не повідомлялися під час вільної розповіді, одержує контрольні дані, необхідні для перевірки показань, допомагає допитуваному пригадати забуте.

З метою поживлення пам'яті допитуваного застосовуються наступні тактичні прийоми допиту:

1) *Допит з використанням асоціативних зв'язків.* З метою появи асоціативних зв'язків слідчий задає допитуваному питання, що відносяться не до необхідного, а до суміжних з ним фактів, допомагає встановити спочатку їх, а потім, за асоціацією, і необхідний.

2) *Допит на місці події.* Поживленню пам'яті служить повторне сприйняття тієї обстановки, в якій відбувалася розслідувана подія.

Подібний з допитом на місці події прийом – пред'явлення допитуваному для повторного сприйняття тих або інших предметів, пов'язаних з обставинами, що цікавлять слідство. Крім того, може бути використаний і такий засіб, як ознайомлення допитуваного (у необхідних межах) з показаннями інших осіб про ті ж обставини, а також одночасний допит вже допитаних осіб.

3) *Додатковий допит по обмеженому колу обставин.* Відтворюючи показання повторно, допитуваний може пригадати упущені або забуті ним під час першого допиту факти.

Тактичні прийоми викриття неправди за своїм характером і спрямованістю можуть бути розділені на три групи:

- прийоми емоційного впливу;
- прийоми логічного впливу;
- тактичні комбінації.

1. Прийоми емоційного впливу:

1.1. На свідка і потерпілого:

- переконання в неправильності зайнятої допитуваним позиції;
- роз'яснення шкідливих наслідків неправдивих показань для близьких осіб з числа потерпілих і підозрюваних;
- вплив на позитивні сторони особистості допитуваного – почуття власної гідності, шляхетність, ідейність і т.п.

1.2. На підозрюваного:

- спонування покаятися і щиросердно зізнатися шляхом роз'яснення як шкідливих наслідків неправди, так і сприятливих наслідків визнання своєї вини й активного сприяння слідству;

- вплив на позитивні сторони особистості допитуваного, використання його схильностей, захоплень, високої професійної майстерності і турботи про професійний авторитет тощо;
- використання антипатії до кого-небудь зі співучасників, його залежності від них, що принижує його гідність, його сумнівів у їх здатності до кінця дотримуватися раніше обумовленої лінії поведінки на слідстві;
- використання фактора раптовості шляхом постановки несподіваних запитань у ситуації, коли допитуваний таких питань не чекає, внутрішньо заспокоєний безпечним з його погляду змістом і напрямом допиту.

2. *Прийоми логічного впливу* полягають у демонстрації невідповідності показань дійсності. До їх числа відносяться:

- пред'явлення доказів, що спростовують показання допитуваного: а) від менш вагомих до більш вагомих; б) пред'явлення відразу найбільш важливого доказу;
- логічний аналіз протиріч, що містяться в показаннях допитуваного;
- логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваного і його співучасників;
- роз'яснення безглуздості зайнятої позиції.

3. *Тактичні комбінації*, тобто створення ситуації, розрахованої на неправильну оцінку її допитуваним, що об'єктивно приводить до його викриття. Під час тактичних комбінацій використовують:

- прийоми, які переслідують мету приховати від допитуваного поінформованість слідчого про ті або інші обставини провадження;
- метод непрямого допиту, який полягає в постановці запитань, другорядних з погляду допитуваного, але фактично маскуючих головне питання (наприклад, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук підозрюваного, то спочатку задаються питання, відповіді на які потім виключають можливість стверджувати, що ці відбитки залишені не в момент вчинення кримінального правопорушення, а раніше або пізніше);
- прийоми, спрямовані на створення ситуації, під час якої допитуваний допускає обмову;
- пропозиція допитуваному, стверджуючому, що він говорить правду, сказати своєму співучаснику або зв'язаному з ним попередньою

змовою свідку фразу приблизно такого змісту: «Я сказав всю правду, скажи правду і ти». Допитуваний попадає в складну ситуацію: відмова буде означати визнання себе в дачі неправдивих показань, згода, ж може привести до його викриття.

Викриття неправди в показаннях допитуваного може призвести до наступних наслідків: до дачі ним правдивих показань або до заміни їх новими неправдивими. В другому випадку процес викриття неправди повинен бути продовжений.

Під час першого допиту слідчий обирає тактику з урахуванням рівня його поінформованості про допитуваного. Залежно від того, як реагує на неї допитуваний слідчий визначає вдалість обраного варіанта або необхідність внесення коректив до своєї тактики (аж до повної відмови від прийомів, які використовуються).

Отже, результативність проведення допиту визначається, насамперед, вибором тактики, яка відповідає характеру ситуації. Вибір тактики допиту залежить від наступних чинників:

- ситуації допиту (перший або додатковий допит, наявність психологічного контакту з допитуваним тощо);
- процесуального становища допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування;
- особи допитуваного (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду і т.п.);
- характеру інформації і доказів, які є у розпорядженні слідчого тощо.

26.4. Фіксація ходу і результатів допиту

Фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Основним засобом фіксації ходу і результатів допиту є протокол (ст. 104 КПК України).

Протокол допиту складається з трьох частин:

1) *вступної*, яка повинна містити відомості про:

- місце та час проведення допиту;
- особу, яка проводить допит (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- у разі допиті свідка і потерпілого – відмітку про попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань (тільки свідка) і за дачу неправдивих показань, що підтверджується підписом допитуваного;

- всіх осіб, які присутні під час проведення допиту (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);

- інформацію про те, що особи, які беруть участь у допиті, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення допиту, умови та порядок їх використання;

2) *описової*, яка повинна містити:

- інформацію про послідовність дій учасників;
- відомості, викладені під час вільної розповіді допитуваного;
- поставлені допитуваному запитання та його відповіді;

3) *заключної*, яка повинна містити відомості про:

- спосіб ознайомлення учасників допиту зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників допиту;
- підписи учасників допиту.

Допитуваному, коли він про це просить, може бути надана можливість особисто викласти свої показання у протоколі допиту в присутності слідчого, про що зазначається в даному процесуальному документі.

У ході допиту особа може за власним бажанням або за пропозицією слідчого виконати креслення, схеми, плани, малюнки, що пояснюють її показання. Ці документи, засвідчені підписами допитуваного і слідчого, долучаються до протоколу.

Після закінчення робочого етапу допиту, перед підписанням протоколу всім учасникам даної слідчої (розшукової) дії надається можливість ознайомитися з його змістом. Кожна сторінка протоколу підписується допитуваним і особами, які були присутні під час допиту.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні допиту. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з його змістом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні допиту, відмовляється підписати протокол, про це зазначається в ньому. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Рішення про фіксацію допиту за допомогою технічних засобів приймає особа, яка проводить допит. За клопотанням учасників допиту застосування технічних засобів фіксації є обов'язковим. Про застосування технічних засобів фіксації допиту заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у допиті.

Важливо, що згідно ст. 104 КПК України, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Однак, вказане не відмінняє протокольну форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітньою чи неповнолітньою особою, особою у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокової форми фіксації використовувати не варто.

Важлива інформація може міститися й у додатках до протоколу слідчої (розшукової) дії, якими можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці,

схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття і зміст допиту.
2. Обставини, що входять до предмета допиту.
3. Загальні процесуальні вимоги проведення допиту.
4. Принципи проведення допиту.
5. Дії слідчого на підготовчому етапі допиту.
6. Характеристика стадій робочого етапу допиту.
7. Критерії допустимості тактичних прийомів допиту.
8. Класифікація тактичних прийомів допиту.
9. Види питань до допитуваного.
10. Загальні правила складання протоколу допиту.

ТАКТИКА ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДВОХ ЧИ БІЛЬШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ

27.1. Загальні положення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є особливим різновидом допиту, якому притаманні загальні та спеціальні завдання, особлива організація і тактика. Даний вид допиту проводиться за наявності істотних розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, коли причини цих розбіжностей не можна з'ясувати за допомогою інших слідчих (розшукових) дій, у тому числі повторним чи додатковим допитом. При цьому слід зважати, що мова йде не про будь-які розбіжності у показаннях, а лише ті з них, що стосуються предмету доказування у кримінальному провадженні.

Однак, в законі не конкретизовано, які саме розбіжності та їх причини в показаннях раніше допитаних осіб можуть бути з'ясовані. Прийняття рішення щодо даного питання здійснюється слідчим, прокурором на підставі комплексної оцінки норм кримінального процесуального законодавства, слідчої ситуації у конкретному кримінальному провадженні з урахуванням наявного тактичного ризику. Слідчий, прокурор під час прийняття рішення повинні всебічно, повно, об'єктивно дослідити всі обставини кримінального провадження, встановити характер та зміст наявних розбіжностей, що є в показаннях допитаних, дослідити їх можливі причини.

Згідно ч. 9 ст. 224 КПК України, загальним завданням, що вирішується під час проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії, є з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб.

Причинами таких розбіжностей у показаннях можуть бути: сумнінна омана; завідомо неправдиві показання, в тому числі й самообмова; протиріччя, пов'язані з колишнім злочинним досвідом допитуваного; неприязні відносини між учасниками одночасного допиту; різні рольові позиції учасників одночасного допиту у події, що розслідується, а також різний соціальний та інший статус (керівник – підлеглий, багатий – бідний, водій – пішохід тощо); відмінності у темпераменті або психофізіологічному стані того чи іншого допитуваного.

Крім того, проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб може спрямовано на досягнення й окремих завдань:

- викриття одного із допитаних в умисному або помилковому наданні неправдивих показань;
- посилення тактико – психологічного впливу на несумлінного учасника слідчої (розшукової) дії з метою схилення його до дачі правдивих показань;
- зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного учасника (учасників) одночасного допиту;
- виявлення й встановлення нових обставин розслідуваної події;
- додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, підозрюваних;
- мінімізація тактичних ризиків, які унеможливають неправомірний психологічний вплив на учасника (учасників), зміну показань сумлінних учасників, розголошення таємниці слідства тощо.

Таким чином, **одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб** – це слідча (розшукова) дія, що полягає у допиті по черзі у присутності один одного двох чи більше вже допитаних за однаковими обставинами кримінального провадження осіб, аналізі й безперервному порівнянні (співставленні) показань для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях з метою перевірки отриманих доказів у кримінальному провадженні.

27.2. Підготовка до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є однією із найскладніших слідчих (розшукових) дій, оскільки ефективно прове-

дення одночасного допиту вимагає врахування не тільки положень кримінального процесу, криміналістичних рекомендацій, але й пов'язаних з цим психологічних аспектів. Саме цей ступінь складності потребує від слідчого, прокурора ретельної підготовки.

Підготовка до проведення одночасного допиту охоплює такі складові:

а) інформаційну (полягає у збиранні та обробці даних, що стосуються розслідуваної події, допитуваних осіб та обставин, які підлягають встановленню);

б) організаційну (спрямована на проведення одночасного допиту у найбільш сприятливих умовах для досягнення його завдань);

в) тактичну (полягає у виборі та підготовці до застосування тактичних прийомів або їх комбінацій відповідно до слідчої ситуації).

Під час підготовки до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб важливе значення має встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню. Предметом слідчої (розшукової) дії є обставини, з приводу яких виникли розбіжності в показаннях раніше допитаних осіб. Слідчий, прокурор повинен завчасно сформулювати питання та визначити їх послідовність. Насамперед потрібно визначити загальні питання, а далі з метою їх уточнення і деталізації обставин підготувати додаткові питання.

Джерелами інформації про визначені обставини будуть слугувати: матеріали кримінального провадження; оперативна інформація; спеціальні знання про об'єкти, події, явища, отримані слідчим, прокурором; консультації спеціаліста; вивчення спеціальної літератури.

Види запитань слідчого або прокурора, що розкривають необхідний зміст та виконують певне завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, є наступними:

— доповнюючі питання – задаються з метою заповнити прогалини в раніше одержаних показаннях;

— уточнюючі питання – можуть задаватися з метою деталізації показань, але частіше – для уточнення, конкретизації отриманих відомостей;

— нагадуючі питання – спрямовані на актуалізацію забутого, по-жвавлення пам'яті допитуваних, на виникнення тих чи інших асоціацій, за допомогою яких вони зможуть пригадати обставини події;

- контрольні питання – ставляться з метою перевірки відомостей, отриманих на попередніх допитах;
- викриваючі питання – спрямовані на розвінчання брехні несумлінного допитуваного, що зазвичай супроводжується пред'явленням допитуваному доказів або показань іншого допитуваного.

Як правило, основу підготовлених запитань будуть складати ті, які відображають сутність розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб. Відповідно, є необхідність підготувати фрагменти протоколів допитів для зачитування у ході одночасного допиту. Слід також заздалегідь підготувати запитання, що мають на меті досягнення тактичних цілей слідчої (розшукової) дії, реалізують тактичні прийоми, наприклад: створення враження поінформованості слідчого, прокурора про подію та учасників, стимулюють актуалізацію забутого тощо.

Важливим є порядок, в якому ці питання повинні ставитись. Кожне питання повинне ставитися без випередження подій, а тоді, коли сформувалися умови для його оголошення.

При цьому треба дотримуватись наступних вимог:

1. Питання повинно бути конкретним і стосуватися однієї обставини, лаконічним і не допускати двозначного тлумачення.
2. Необхідно уникати питань, на які можлива коротка відповідь типу: «так», «ні», «точно», «звичайно», «звісно» тощо.

При формулюванні питань слід враховувати недопущення використання навідних запитань, тобто тих, що містять відповідь, частину відповіді або підказку до неї. Наприклад, сформулювати запитання потрібно таким чином, щоб воно мало не індивідуальне, а групове значення: замість питання «Чи брав Р. безпосередню участь у вбивстві К.?» – питання «Хто з учасників події брав безпосередню участь у вбивстві К.? Хто був його ініціатором?» тощо.

Питання формуються з урахуванням розумового і культурного розвитку особи, яка допитується, рівня його знань. Вони ставляться точно і в прямій формі, щоб особа, яка відповідає на запитання, чітко його розуміла.

Необхідно заздалегідь продумати послідовність запитань. Як правило, одне питання повинне витікати з іншого і мати ясну логічну структуру. До наступного питання не потрібно переходити доти, доки всі учасники одночасного допиту не дадуть вичерпних відповідей на попереднє запитання.

Для безконфліктної ситуації одночасного допиту може бути рекомендований хронологічний порядок постановки запитань (за часом розвитку події, що розслідується), який забезпечить можливість більш цілісного та логічного відновлення в пам'яті інформації про подію.

У конфліктній ситуації рекомендується розпочинати з питань, в яких слідчий, прокурор добре поінформований або має прямі докази. Такий підхід дозволить реалізувати принцип раптовості, створити уявлення про гарну поінформованість слідчого, прокурора вже на початку одночасного допиту, подолати протидію особи, яка надає неправдиві показання, та отримати правдиві відповіді на інші наступні питання.

Отримана й систематизована інформація в подальшому слугує основою для прийняття організаційних рішень щодо досягнення завдань одночасного допиту, й передбачає: а) прийняття рішення щодо складу учасників одночасного допиту та черговості їх допиту; б) вибору та підготовки місця й засобів його проведення; в) вибору оптимального часу проведення слідчої (розшукової) дії.

Учасниками одночасного допиту можуть бути: підозрюваний, свідок, потерпілий, захисник, законний представник, спеціаліст, експерт, педагог, психолог, перекладач, лікар.

Якщо хоча б один з допитуваних є малолітнім або неповнолітнім, на допиті повинен бути присутнім законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар.

Такий допит проводиться з урахуванням вимог ст. 226 КПК України. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Психологічний стан малолітніх і неповнолітніх осіб надзвичайно уразливий, їм притаманна навіюваність та не завжди критичне ставлення до власних вчинків і вчинків інших осіб, тому відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України категорично забороняється законом проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях за участю мало-

літнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування.

У разі, коли один з допитуваних не знає мови кримінального провадження або допитується німий, глухий, глухонімий – повинен бути запрошений перекладач або особа, що розуміє знаки вказаних осіб з фізичними недоліками (статті 29, 68 КПК України).

До проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути залучений спеціаліст, адже на практиці під час одночасного допиту, у низці випадків необхідними є спеціальні знання з психології, медицини, даних інших суспільних, природничих чи технічних наук.

Основна мета залучення спеціаліста – розширення практичних можливостей слідчого, прокурора щодо одержання доказової інформації. Участь спеціаліста в одночасному допиті, де причиною розбіжностей можуть бути незнання та нерозуміння деяких обставин, у багатьох випадках може сприяти їх з'ясуванню. Участь спеціаліста в процесі проведення одночасного допиту під час досудового розслідування таких злочинів, як порушення правил охорони праці, порушення дисципліни на транспорті, що потягло за собою аварії, масове отруєння на виробництві, підприємствах громадського харчування та ін., де дуже часто в показаннях свідків і підозрюваних мають місце розбіжності щодо обставин події кримінального правопорушення, надзвичайно важлива. За даних умов доцільно запрошувати спеціалістів для з'ясування спеціальної термінології (в техніці, медицині, технології громадського харчування, на транспорті), найменування механізмів, їх призначення та інших питань.

Важливим питанням є визначення кількості осіб, що можуть одночасно допитуватися, оскільки в законі відсутні обмеження щодо такої кількості. Оптимальною є практика проведення одночасного допиту за участю двох-трьох осіб. Однак чим більша кількість учасників, тим складнішою в організаційно-тактичному відношенні є ця слідча (розшукова) дія і тим ретельніша повинна бути підготовка слідчого, прокурора.

Під час цієї дії слідчий, прокурор повинен враховувати можливість допитуваних осіб впливати один на одного з урахуванням позитивних

і негативних якостей, «слабких місць», нестійкості психіки та ін. Необхідно прогнозувати можливість зміни показань учасників та застосовувати заходи попередження.

За цих умов складення плану слідчої (розшукової) дії є запорукою її правильної організації. План одночасного допиту повинен містити: завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб та перелік розбіжностей, причини яких повинні бути з'ясовані в під час слідчої (розшукової) дії; питання, які слід задати допитуваним; обрання допитуваної особи, яка буде перша відповідати на питання слідчого або прокурора; час і місце одночасного допиту; наявні докази, що дозволяють піддати сумніву помилкові або неправдиві показання, й, відповідно, що підтверджують правдиві показання; перелік технічних засобів, необхідних для проведення одночасного допиту; способи захисту від можливої змови допитуваних осіб; дії після одночасного допиту та ін.

Розробка докладного плану одночасного допиту є доцільною тоді, коли розслідування є складним, характеризується протидією учасників кримінального провадження, численними розбіжностями у показаннях, й одночасний допит має значні тактичні ризики. У менш складних ситуаціях можливо обмежитися наявними доказами, що дозволяють піддати сумніву помилкові або неправдиві показання, й, відповідно, що підтверджують правдиві показання; підготовкою відповідних фрагментів протоколів попередніх допитів для зачитування й підготовкою питань.

27.3. Робочий етап одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

КПК України визначає обов'язкові вимоги щодо проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: 1) особи повинні бути заздалегідь допитані; 2) згідно з протоколами допитів, їх показання мають розбіжності.

Про проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб можуть також клопотати учасники процесу: підозрюваний, його захисник, потерпілий, його представник. Кількість осіб, що можуть

бути викликані для одночасного допиту, слідчий, прокурор визначає в кожному конкретному випадку, виходячи зі змісту показань кожного з них та значення встановлення причин розбіжностей у їх показаннях.

Допит між особами, у показаннях яких є розбіжності, нерідко проводиться з метою викриття особи, яка дає неправдиві показання. Тому, приймаючи рішення про його проведення, слідчий, прокурор повинен бути переконаний у правдивості показань однієї з осіб, з якими проводиться ця слідча (розшукова) дія, і що ця особа не потрапить під вплив несумлінного учасника.

Причиною відмови від проведення одночасного допиту між особами, в показаннях яких є розбіжності, може бути очевидна безперспективність цієї слідчої (розшукової) дії; можливість психічного впливу на одного з учасників; ознайомлення допитуваних з матеріалами кримінального провадження, недостатньо підкріпленими іншими доказами; можлива змова між учасниками допиту і подальша зміна ними показань. Усунути розбіжності в показаннях у такому разі можна також іншими передбаченими в законі засобами, наприклад, додатковим допитом окремих осіб, призначенням додаткової експертизи тощо.

Важливо, що під час робочого етапу одночасного допиту між особами, в показаннях яких є розбіжності, можуть бути не лише усунуті розбіжності або з'ясовані їх причини, а й одержані нові раніше невідомі фактичні дані.

Алгоритм робочого етапу одночасного допиту двох чи більше осіб.

Так, слідчий прокурор:

- перевіряє присутність осіб, участь яких під час проведення слідчої (розшукової) дії, є обов'язковою;
- встановлює осіб, які були викликані на одночасний допит, за документами;
- повідомляє учасників про застосування технічних засобів для фіксації ходу проведення одночасного допиту, про що робиться відповідний запис у протоколі (ч. 2 ст. 104 КПК України);
- роз'яснює права та обов'язки учасників залежно від їх процесуального статусу (зокрема, ст. 63 Конституції України), попереджає про кримінальну відповідальність (свідка – за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань (статті 384 і 385 КК України); потерпілого – за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 384

КК України). Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється про необхідність дачі правдивих показань, без попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за завідомо неправдиві показання. Про це робить відповідні записи у протоколі;

- встановлює чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають. Про це робиться відповідний запис у протоколі. При цьому необхідно мати на увазі, що одночасний допит не повинен підміняти собою пред'явлення для впізнання. Тому при необхідності ідентифікації одним учасником допиту іншого, необхідно спочатку провести пред'явлення особи для впізнання, а потім – одночасний допит;

- пропонує викликаним особам по черзі дати показання про ті обставини, для з'ясування яких проводиться одночасний допит. В першу чергу, як правило, слід надати можливість висловитись особі, що, на думку слідчого, прокурора надавала правдиві показання, а потім – особі, яка їх заперечувала;

- після цього слідчий, прокурор може ставити запитання. Слід пам'ятати, що оголошувати показання учасників, які дані ними на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на одночасному допиті. У видку виявлення ознак брехні, замовчування важливих обставин будь-ким з учасників – слід з'ясувати мотиви такої поведінки і спробувати їх подолати, зокрема: роз'яснити важливість щирого зізнання; оголосити ймовірно правдиві показання учасника одночасного допиту; у найбільш відповідальний момент – пред'явити докази, що підтверджують позицію одного з учасників тощо;

- після запитань слідчого, прокурора – особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити запитання одна одній. Ці запитання повинні стосуватися предмету допиту. У разі психологічного впливу одного учасника на іншого з метою спонукання його до зміни раніше даних показань, підбурювання до неправдивих показань – слідчому, прокурору слід негайно припинити такі дії, аж до припинення одночасного допиту.

Характерною особливістю одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб є необхідність постійного, невідривного спостережен-

ня слідчого, прокурора за допитуваними з метою виключення будь-якого безконтрольного контакту між допитуваними (у тому числі обмін інформацією).

Оголошення раніше даних одним з учасників допиту показань (відтворення звукозапису допиту) допустиме тільки після дачі ним показань і занесення їх до протоколу. Така вказівка міститься в законі з метою обмеження впливу слідчого, прокурора на особу, яка змінила показання, а також впливу показань однієї особи на показання інших. Якщо ж один чи декілька учасників допиту відмовляються давати показання, оголошення раніше даних ними на попередніх допитах показань неприпустиме. У цьому разі доцільно відкласти проведення одночасного допиту або взагалі відмовитися від його проведення.

Важливим для проведення одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб є досягнення психологічного контакту. Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певний «настрій» на спілкування.

Психологічний контакт під час одночасного допиту може бути двох рівнів:

- 1) коли допитувані бажають давати показання;
- 2) у допитуваного є бажання давати показання, однак за відсутності прагнення до зустрічі з іншими учасниками кримінального провадження.

Встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого, прокурора знань психології допитуваних осіб. Він повинен врахувати індивідуально-психологічні особливості, типологічні якості, психічний стан осіб на момент допиту, їх життєвий досвід та ін. Проведення одночасного допиту передбачає «ефект присутності», коли підозрюваному необхідно давати показання у присутності особи, яка знає дійсні обставини події, що відбулася. Допитувані впливають один на одного своїм авторитетом, вольовими якостями, життєвим досвідом. Але такий вплив може бути й негативним, коли авторитет (який іноді має злочинний характер) недобросовісного учасника впливає на сумлінного. Завдання слідчого, прокурора своєчасно виявити цей вплив та не дати можливості впливати на показання сумлінного учасника.

Типовими тактичними прийомами, які застосовуються під час робочого етапу одночасного допиту двох чи більше осіб, є: тактичні прийоми, спрямовані на створення сприятливих умов для проведення слідчої (розшукової) дії; тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту; постановка різного виду запитань; використання чинника раптовості; спростування неправдивого алібі; допущення легенди; демонстрація речових доказів, іншої матеріально фіксованої інформації, оголошення показань інших осіб та інші. Розглянемо особливості застосування окремих тактичних прийомів:

Надання учасникам одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб ініціативи в дослідженні питань, з приводу яких виникли розбіжності. Якщо слідчий, прокурор переконаний, що розбіжності у показаннях викликані добросовісною помилкою одного з учасників одночасного допиту, він може надати їм, після отримання відповідей на питання, можливість задавати один одному питання і обмінюватися думками з приводу обговорюваних обставин. Пригадування під час вільного обговорення окремих обставин, пов'язаних з подією кримінального правопорушення, може послужити поштовхом до пригадування й інших, забутих фактів, подій, що стосуються обставин кримінального провадження.

Розгляд під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб спірних питань в зворотній послідовності розвитку подій. Цей тактичний прийом направлений на активізацію пам'яті осіб, які сумлінно помиляються. Якщо допитуваний, який сумлінно помиляється під час проведення одночасного допиту, за умови логічної послідовності розгляду спірних питань не може пригадати факти, що цікавлять слідчого, прокурора, то даному допитуваному потрібно запропонувати свідчити в зворотній послідовності розвитку подій.

Пред'явлення доказів для пожвавлення асоціативних зв'язків пам'яті. Учасникам одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб можуть бути пред'явлені речі і документи, що допомагають пригадати забуті обставини і факти, які знаходяться не тільки в прямому, але і в непрямому зв'язку з подією. Пред'явлення кожного наступного доказу відбувається послідовно, коли всі спірні попередні обставини з допитуваними або з'ясовані, або це зробити неможливо через не відновлення забутого.

Вирішальний доказ пред'являється несумлінному допитуваному несподівано. Коли зібраних доказів достатньо для того, щоб вважати вину підозрюваного доведеною і розголошення даних вже не може негативно вплинути на успішне закінчення досудового розслідування, несумлінному допитуваному, на завершальному етапі слідчої (розшукової) дії можна пред'явити всю сукупність доказів. Вказаний тактичний прийом спрямований на переконання підозрюваного у хибності обраної ним лінії поведінки під час досудового розслідування, що не завадила слідчому, прокурору зібрати у справі належну доказову базу.

Предмет одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб доцільно ділити на окремі частини, кожна з яких, в свою чергу, поділити на декілька питань. Цей тактичний прийом дозволяє більш чітко виділити розбіжності у показаннях, зробити їх більш наочними. Учасникам одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб задаються короткі конкретні питання по спірних обставинах. Це ускладнює несумлінному учаснику можливість видозмінювати показання.

Загострення розбіжностей у показаннях учасників одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб по менш значущим спірним обставинам. Даний тактичний прийом застосовується під час проведення одночасного допиту між співучасниками кримінального правопорушення. Сутність прийому полягає в тому, що слідчий, прокурор починає одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб із з'ясування менш істотних спірних обставин, але поступово все більше і більше їх загострює. У такій обстановці особа всупереч своєму бажанню переходить від обговорення менш важливих спірних питань до більш важливих.

Використання позитивних сторін особистості несумлінного учасника. Володіння інформацією про позитивні риси особи допитуваного, й зокрема – несумлінного учасника одночасного допиту, може слугувати ключем для визначення найбільш доцільного тактичного підходу у спілкуванні. Підкреслюючи позитивні сторони особи, яка надає неправдиві показання, слідчий, прокурор підводить особу до думки, що в неї ще є можливість виправитися, спокутувати свою провину, стати гідним громадянином.

Уповільнений темп одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб з метою з'ясування причин розбіжностей у показаннях, несумлінний

учасник прагне дати показання якнайшвидше, використовуючи загальні фрази для того, щоб ухилитися від уточнюючих питань слідчого, непомітно для нього «проскочити» ті деталі події, які він не бажає детально висвітлювати. До таких прийомів вдаються як несумлінні свідки (потерпілі), так і досвідчені злочинці. Вони, готуючись до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, заздалегідь продумують свою поведінку і багатоваріантні відповіді на різні питання слідчого, прокурора, інших учасників одночасного допиту. Темп слідчої (розшукової) дії за описаної слідчої ситуації доцільно зробити якомога повільнішим, ставлячи деталізуючі, доповнюючі, контрольні питання відносно кожної обставини, під час з'ясування якої виникли розбіжності.

Зміна черговості постановки питань. У процесі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчому, прокурору потрібно уважно слідкувати за змістом відповідей кожного з допитуваних. Якщо він помітить, що учасники слідчої (розшукової) дії здійснюють спроби узгодити свої показання з несумлінним учасником, необхідно змінювати черговість постановки запитань. Цей тактичний прийом дозволяє викрити брехню несумлінного учасника і перешкоджає змові допитуваних.

Для успішної реалізації вказаних прийомів, слідчий повинен володіти навичками самовладання, майстерно володіти голосом і дикцією, бути спостережливим, вміти «читати» емоції за виразом обличчя допитуваних, мати теоретичні знання та практичні навички щодо застосування тактичних прийомів.

27.4. Фіксація ходу і результатів одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Фіксація ходу та результатів є важливим етапом тактики слідчої (розшукової) дії. Згідно ст. 104 КПК України, хід і результати проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб фіксуються у протоколі. Протокол слідчої (розшукової) дії складається з вступної, описової та заключної частин. У випадку фіксування слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів, про це зазначається у протоколі.

Під час одночасного допиту двох чи більше осіб може застосовуватися аудіо- та/або відеозапис, про що повідомляється учасникам слідчої (розшукової) дії і про що зазначається в протоколі. В багатьох випадках застосування технічних засобів, окрім створення умов для забезпечення повноти й об'єктивності фіксації ходу й результатів слідчої (розшукової) дії, має важливу тактичну складову, надто у випадках, якщо особи неодноразово змінюють свої показання і мають намір відмовитися або змінювати їх у наступному.

У протоколі фіксуються показання допитуваних з приводу їх стосунків між собою, запитання слідчого, прокурора відповіді на них, а також коментарі і заперечення, якими допитувані супроводжують свої відповіді. Якщо допитувані пред'являють предмети, документи, якими вони обґрунтовують свої показання, про це також має бути вказано у протоколі.

Доцільно обрати одну з наступних форм складання протоколу одночасного допиту. Перша форма – коли запитання і відповіді записуються в рядок, у тій послідовності і черговості, як вони надавалися. Ця форма є найбільш розповсюдженою.

Друга – коли кожна сторінка протоколу вертикальною лінією розділяється на рівні частини, в яких записуються запитання і відповіді на них кожного з допитуваних.

Закінчивши допит, слідчий, прокурор надає протокол одночасного допиту його учасникам для прочитання або на їх прохання може зачитати його вголос. Допитані мають право вимагати внесення до протоколу зауважень і доповнень, що обов'язково повинно бути зазначено в ньому. Протокол підписує кожна з допитаних осіб, інші учасники, а також слідчий, прокурор. Якщо протокол написаний на декількох сторінках, допитувані підписують кожен сторінку протоколу, а потім протокол у цілому.

Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні допиту, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі на-

дається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятних.

Важливе значення під час одночасного допиту має повнота і точність фіксації показань (записуються від першої особи і по можливості дослівно).

До протоколу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб можуть бути додані додатки. Передусім, згідно ст. 105 КПК України, мова йдеться про аудіо-, відеозапис слідчої (розшукової) дії. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або долученні таких додатків.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
2. Загальне та окремі завдання, які вирішуються під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
3. Характерні ознаки одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
4. Зміст підготовчого етапу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
5. Зміст робочого етапу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
6. Типові тактичні прийоми, що застосовуються під час робочого етапу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
7. Види запитань слідчого, прокурора, що ставляться під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
8. Зміст етапу фіксації ходу та результатів одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
9. Вимоги до складання протоколу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

28.1. Загальні положення пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у демонстрації потерпілому, свідку або підозрюваному в передбаченому законом порядку об'єкта, який, за версією суб'єкта розслідування, особа спостерігала раніше та зберегла у пам'яті його образ, з метою встановлення його тотожності.

Отже, сутністю пред'явлення для впізнання є криміналістична ідентифікація об'єкта за його відображенням у психофізіологічній формі («ідеальним» слідом), що зберігається у пам'яті людини.

Необхідно зазначити, що встановлення групової належності (подібності) не є метою пред'явлення для впізнання, оскільки відбувається лише на основі співставлення виключно загальних ознак, що за своєю сутністю суперечить методу криміналістичної ідентифікації як способу доказування.

Пред'явлення для впізнання як різновид криміналістичної ідентифікації за уявним образом суттєво відрізняється від ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням. В основу пред'явлення для впізнання закладені складні психофізіологічні процеси, які відбуваються у мозку людини. Узнавання елементів об'єктивного середовища та диференціація їх видозмін є невід'ємною властивістю людини, що не залежить від свідомості та вольових зусиль особи: узнавання відбувається тому, що не може не відбуватися.

Саме така властивість людини як здатність *сприймати, запам'ятовувати, зберігати у пам'яті й забувати певні образи*, що відбувається природним шляхом незалежно від нашої волі, виступає науковою основою для пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії.

При цьому важливо відрізнати пред'явлення для впізнання як слідчу (розшукову) дію, що проводиться за певною процесуальною процедурою, та значимість її результатів для процесу розслідування від впізнання (узнавання) взагалі, що має місце під час проведення інших процесуальних та організаційних дій.

Пред'явлення для впізнання можна класифікувати за декількома критеріями. Так, залежно від процесуального порядку проведення, законодавець виділяє:

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України);
- проведення впізнання осіб чи речей у режимі відео конференції (ч. 4 ст. 232 КПК України).

Залежно від природи об'єктів, що пред'являються, виділяють:

- впізнання особи,
- впізнання речей,
- впізнання трупу.

Пред'явлення для впізнання живих тварин та їх трупів проводиться за процесуальними правилами пред'явлення для впізнання речей (ст. 229 КПК України).

За формою об'єктів, що пред'являються для впізнання, виділяють:

- впізнання об'єкта в натурі,
- впізнання об'єкта за його матеріально фіксованим відображенням.

Пред'явлення для впізнання особи за формою проведення поділяється на:

- впізнання в умовах візуального спостереження;
- впізнання в умовах позавізуального та аудіоспостереження.

Пред'явлення для впізнання особи за природою ознак об'єкта поділяється на:

- впізнання особи за зовнішніми ознаками;
- впізнання особи за функціональними ознаками (голосом, ходом).

Слід пам'ятати, що паперові документи не можуть виступати об'єктами, що пред'являються для впізнання. Встановлення тотожності документів, з урахуванням природи таких об'єктів, відбувається виключно в рамках проведення судової експертизи (комплексу екс-

пертиз) документів. Це пояснюється тим, що в результаті лише візуального та аудіоспостереження під час проведення пред'явлення для впізнання, навіть із залученням спеціаліста, неможливо відрізнити оригінал документу від його копії, виготовленої в такий же або наближений спосіб. І лише носій спеціальних знань, застосовуючи науково-технічні засоби та методи, здатний відрізнити такі об'єкти під час проведення судової експертизи.

Щодо пред'явлення для впізнання ділянок місцевості, то таке впізнавання повинне проводитися в рамках такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент.

Зважаючи на природу пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії, сутністю якої є порівняння об'єкта, що пред'являється, з його уявним образом, який зберігається в пам'яті людини з моменту, коли людина в останнє спостерігала цей об'єкт, слід звернути увагу на особливість такого його виду як пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України). Під час пред'явлення для впізнання трупа людини відбувається ототожнення не з уявним образом цього трупа, який колись спостерігала особа, що впізнає, а трупа з уявним образом конкретної живої особи, яку людина спостерігала живою. Цим пояснюється як процесуальний порядок проведення такого виду пред'явлення для впізнання, так і особливості тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Підставами для проведення пред'явлення для впізнання виступають фактичні дані в кримінальному провадженні, як то:

- 1) особа раніше спостерігала об'єкт, що пред'являється для впізнання, за обставин, пов'язаних з розслідуваною подією;
- 2) загальні та окремі ідентифікаційні ознаки об'єкта впізнання збереглися у пам'яті особи, яка впізнає;
- 3) особа заявляє під час допиту, що зможе впізнати даний об'єкт.

У разі, якщо особа, якій планується пред'являти об'єкти для впізнання, приймаючи участь у інших слідчих (розшукових) діях (огляд, обшук тощо) або оперативно-розшукових заходах, вже сприймала відповідний об'єкт, слідчому (прокурору) слід відмовитись від проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Правильна організація та проведення пред'явлення для впізнання дозволяє суб'єкту розслідування отримати самостійне процесуальне

джерело доказів, що займає своє місце в загальній системі наявних доказів та відіграє важливу роль в процесі доказування.

28.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання – досить складна слідча (розшукова) дія, джерелом криміналістично значущої інформації в якій виступає людина – особа, в пам'яті якої зберігається уявний образ певного об'єкта, що планується пред'явити їй для ототожнення. Повнота та достовірність результатів пред'явлення для впізнання забезпечуються чітким процесуальним порядком проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Підготовка до проведення пред'явлення для впізнання вимагає від суб'єкта розслідування проведення комплексу заходів, які спрямовані на забезпечення процесуального порядку її проведення та дотримання криміналістичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розслідування. До таких заходів відносяться:

- попередній допит особи, яка впізнає (ст.ст. 228–230 КПК України);
- підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт впізнання;
- визначення місця і умов проведення пред'явлення для впізнання;
- визначення та підбір необхідних учасників пред'явлення для впізнання;
- визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів.

Необхідно також враховувати, що дана слідча (розшукова) дія майже завжди пов'язана з тактичним ризиком: особа, яка впізнає, може добросовісно помилятися. Тому, при наявності у суб'єкта розслідування сумнівів щодо успішного результату пред'явлення для впізнання, слід утриматися від його проведення і використати інші можливості для перевірки фактичних даних.

Так, не рекомендується проводити пред'явлення для впізнання у таких випадках:

- якщо є обґрунтовані сумніви в тому, що особа, яка повинна впізнавати, в силу свого психофізіологічного та інтелектуального стану зможе впізнати об'єкти;

- якщо наявні відомості про об'єкт, які його індивідуалізують (номерний предмет, гравірування певного змісту тощо);
- якщо об'єкти не мають індивідуальних ознак, за якими можливе їх впізнання;
- якщо об'єкти піддані суттєвим змінам і втратили свої колишні індивідуальні ознаки;
- наявність у особи, яка підлягає впізнанню, особливих прикмет, як то: відсутність ноги, руки, ока; наявність татуювання, родимої плями, шраму характерної конфігурації тощо, про які зазначає в своїх показаннях особа, що повинна впізнавати (в такому випадку доречно провести освідування).

Попередній допит особи, яка впізнає. Законодавець зобов'язує суб'єкта розслідування перед тим, як пред'явити об'єкт (особу, річ або труп) для впізнання, попередньо з'ясувати у особи, чи зможе вона впізнати об'єкт, пред'явлення якого планується, за яких обставин вона його спостерігала, за якими саме ознаками особа може впізнати об'єкт, про що складає протокол (ст. ст. 228–230 КПК України).

Навіть якщо особа раніше вже була допитана щодо розслідуваної події й дала показання про ознаки об'єкта та обставини, за яких відбувалося його сприйняття, доцільно провести додатковий допит, предметом якого буде з'ясування сукупності ознак об'єкта і обставини його сприйняття, про які особа казала раніше, уточнення даних ознак та обстановки, за якою відбувалося сприйняття об'єкта. Саме результати такого допиту виступають для суб'єкта розслідування підставою для прийняття остаточного рішення щодо доцільності проведення пред'явлення для впізнання.

Тож під час допиту особи необхідно з'ясувати:

- *обставини та об'єктивні фактори спостереження*: в яких умовах особа сприймала (бачила, чула) людину або інший об'єкт; чи сприймала об'єкт особисто, а не отримала інформацію про ознаки об'єкта від інших людей; у зв'язку з чим відбувалося спостереження за об'єктом; яке було місце спостереження (точне місцезнаходження, розташування відносно інших об'єктів, загальна характеристика); в який час доби відбувалася подія, і якими були умови освітлення; протягом якого часу відбувалося спостереження, в якому стані перебував об'єкт (рухався, знаходився у спокої тощо);

– *загальні та окремі (особливі) ознаки об'єкта впізнання*: чи звернула особа увагу на індивідуальні ознаки об'єкту впізнання та чи зможе їх описати; щодо людини встановлюються її ознаки зовнішності (описуються за методом «словесного портрета», не виключаючи функціональні та супутні ознаки); щодо предметів вказується їх назва, призначення, групова приналежність, колір, форма, розміри, складові частини, їх взаєморозташування, індивідуальні особливості тощо;

– *психологічний стан особи, яка впізнає, в момент спостереження за об'єктом впізнання*: чи перебувала вона у стані спокою або душевного хвилювання, стресу, афекту тощо та з якими обставинами її стан був пов'язаний;

– *особливості фізіологічного стану особи, яка впізнає*: стан зору, слуху, особливості пам'яті тощо.

Завершуючи допит слідчий обов'язково повинен запитати у допитуваного, чи зможе він впізнати об'єкт, про який йшлося у показаннях, та чи бажає прийняти участь у впізнанні. Якщо допитуваний відмовляється – необхідно з'ясувати причину відмови (це може бути невпевненість, страх тощо), для того щоб в подальшому або прийняти відповідне рішення, або продовжити роботу з допитуваним, переконуючи у необхідності та важливості проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Крім того, якщо під час з'ясування цих обставин, особа заявляє, що не може назвати окремі ознаки, за якими впізнає об'єкт, проте може впізнати його за сукупністю ознак, у протоколі допиту обов'язково зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона зможе впізнати об'єкт. При цьому законодавець забороняє перед пред'явленням для впізнання надавати особі будь-які відомості про ознаки об'єкту впізнання та демонструвати його.

Для деталізації опису ознак слідчому рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як актуалізація забутого, співставлення з аналогами. Щоб перевірити, чи вірно особа назвала ту чи іншу ознаку предмета (колір, форму, розміри тощо), їй слід запропонувати показати цю ознаку на будь-якому іншому об'єкті. Якщо опис все-таки не буде отримано, проведення пред'явлення для впізнання буде недоцільним, оскільки неможливо перевірити, за якими ознаками у разі досягнення результату особа, що впізнає, здійснила ототожнення.

Якщо в ході такого з'ясування обставин встановлюється, що особа, яка впізнає, знає особу, яку необхідно впізнати, та вказує на її особистість, пред'явлення для впізнання не проводиться, а перевірка доказів відбувається в процесі інших слідчих (розшукових) дій (наприклад, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб тощо).

Якщо ж особа, яка впізнає, категорично заявляє, що не пам'ятає особу або річ, які передбачається пред'явити для впізнання, необхідності у проведенні такої слідчої (розшукової) дії немає. Тому питання про пред'явлення для впізнання у вищевказаних ситуаціях повинно вирішуватися у кожному окремому випадку з огляду на особливості обставин кримінального провадження, характеристик особи, яка впізнає, й внутрішнього переконання суб'єкта розслідування.

Прийнявши рішення про проведення пред'явлення для впізнання, слідчий здійснює підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання.

Підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт впізнання. З метою забезпечення неупередженості кримінального провадження, й відповідно до п. 2 ст. 228 КПК України, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Наявність в особи, яка підлягає впізнанню, ознак, що різко відрізняють її від решти осіб, серед яких вона пред'являється (це можуть бути, наприклад, наручники на підозрюваному, його неохайний зовнішній вигляд: неголеність, нечесане волосся, пом'ятий одяг, відсутність ремня на брюках і шнурків на взутті, наявність особливої прикмети), мимовільно привертає увагу особи, що впізнає, наштовхує його на думку, що саме ця особа є тим, кого потрібно впізнати. Слід враховувати расову і національну приналежність особи. Неприпустимо пред'явлення для впізнання осіб різних національностей, коли достатньо помітні національні особливості зовнішності. Бажано, щоб особа, яка пред'являється для впізнання була в одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був описаний під час допиту особою, яка впізнає.

Під час пред'явлення для впізнання особи в натурі актуальним постає питання підбору «статистів» – осіб, серед яких буде пред'являтися для впізнання особа. З урахуванням слідчої практики, не рекоменду-

ється для таких цілей залучати співробітників правоохоронних органів. Ця рекомендація пояснюється тим, що в результаті «помилкового» впізнання, суб'єкт розслідування повинен відповідним чином оцінити результати проведеної слідчої (розшукової) дії, висунути та відпрацювати відповідну версію, що матиме суттєві наслідки як для учасників слідчої (розшукової) дії, так і для процесу розслідування в цілому.

Підбір «статистів» здійснюється серед громадян, які на добровільних засадах взаємодіють з правоохоронними органами. При цьому, хоча ніде не зазначено про необхідність внесення їх особистих даних до протоколу цієї слідчої (розшукової) дії, слідчому доцільно зробити робочі записи про дані цих осіб, що в подальшому дозволить розшукати зазначених осіб.

Подібні умови висувають й при підборі об'єктів для пред'явлення для впізнання особи за фотознімками та матеріалами відеозапису. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, повинен пред'являтися особі, яка впізнає разом з іншими фотознімками в кількості не менше трьох. При чому як самі фотознімки, так і особи, що зображені на них, не повинні мати різких відмінностей за зовнішніми ознаками, якістю зображення тощо, що суттєво впливають на сприйняття зображення.

Щодо матеріалів відеозапису, то вони можуть пред'являтися особі для впізнання лише за умови, що крім особи, яка підлягає впізнанню, на них наявні зображення не менше чотирьох осіб тієї ж статі, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі.

Щодо підбору об'єктів для пред'явлення для впізнання особи за функціональними ознаками (голосом, ходом), то підготовчий етап залежить від рішення слідчого проводити пред'явлення для впізнання в натурі чи за матеріалами аудіо- відеозапису. Після прийняття відповідного рішення, суб'єкт розслідування під час підбору об'єктів для пред'явлення для впізнання керується загальними вимогами ст. 228 КПК України щодо пред'явлення особи для впізнання.

Під час підготовки до пред'явлення речей для впізнання суб'єкту розслідування необхідно підібрати однорідні з річчю, що пред'являється, речі одного виду, якості і без різких відмінностей у кількості не менше трьох. Під однорідністю речей, слід розуміти схожість марки, розміру, моделі, форми, кольору, ступеня зношеності, конструктивних особливостей тощо.

У практиці можуть виникнути ситуації необхідності впізнання таких речей, які не можна пред'явити серед інших однорідних, оскільки зазначені речі існують лише в єдиному екземплярі, або дуже громіздкі. В таких випадках речі пред'являються для впізнання в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК України).

Коли мова йде про необхідність ототожнити предмети мистецтва, що існують в одиничному екземплярі, як то картини видатних художників, раритетні ікони, рідкісні книги, унікальні твори ювелірів, скульпторів тощо, то доцільно вести мову не про пред'явлення для впізнання, а про їх огляд із залученням відповідних спеціалістів або про проведення певної судової експертизи.

Це стосується й речей матеріального світу, які не мають стійкої зовнішньої будови та відповідно зовнішньо виражених індивідуальних ознак. Для вирішення питання щодо їх можливого зв'язку з розслідуваною подією необхідно проводити судові експертизи.

Не доцільно підбирати більше п'яти об'єктів для порівняння. Це обумовлюється тим, що надмірне збільшення кількості об'єктів, які пред'являються, розсіює увагу особи, що впізнає, і тому може знизити ефективність слідчої (розшукової) дії.

З урахуванням складності підбору однорідних речей для проведення пред'явлення для впізнання (враховуючи їх цінність, розміри, функціональне призначення) та необхідності їх подальшого збереження з метою можливого пред'явлення учасникам процесу, рекомендується ретельно підходити до прийняття рішення про необхідність проведення цієї слідчої (розшукової) дії. При цьому доречно акцентувати увагу, що законодавець не передбачив можливості пред'явлення для впізнання речей за їх фотографіями, а лише в натурі.

Визначення місця і умов проведення пред'явлення для впізнання. У більшості випадків місцем пред'явлення для впізнання є кабінет слідчого або інше окреме приміщення територіального підрозділу правоохоронного органу. Приміщення, де планується провести слідчу (розшукову) дію, має бути достатньо просторим, оскільки у ньому повинні розміститися всі її учасники. Дане приміщення має містити мінімум сторонніх предметів, що можуть відволікати увагу особи, яка здійснює впізнання. Бажано, щоб освітлення приміщення було природнім. Об'єкти впізнання в приміщенні розміщують таким чином,

щоб їх лицьова сторона була обернена до джерела світла. В окремих випадках, що обумовлено матеріалами кримінального провадження, слід підготувати додаткові засоби освітлення (ліхтарі, лампи тощо) та штори для затемнення приміщення.

В окремих випадках, для забезпечення безпеки осіб або з інших тактичних міркувань, впізнання може проводитися за умов поза візуального контакту між особою, яка впізнає, та особами, що пред'являються для впізнання. При чому пред'явлення особи для впізнання за голосом завжди повинно здійснюватися поза візуальним спостереженням (ч. 9 ст. 228 КПК України).

Для уникнення конфліктних ситуацій та позбавлення психологічного тиску на особу, яка впізнає, рекомендується проводити пред'явлення особи для впізнання в натурі поза візуальним спостереженням, для чого в приміщеннях органу досудового розслідування облаштовується спеціальна кімната.

Приймаючи рішення про доцільність проведення пред'явлення для впізнання особи в натурі, суб'єкт розслідування повинен розуміти, що тактичний ризик зриву цієї слідчої (розшукової) дії існує постійно. Пов'язано це, в першу чергу, з процесуальним статусом осіб, які приймають в ній участь, та їх тактикою захисту. Організуючи пред'явлення особи для впізнання в натурі поза візуальним та аудіоспостереженням, слідчий мінімізує тактичний ризик цієї слідчої (розшукової) дії.

Визначення необхідних учасників пред'явлення для впізнання здійснюється відповідно з формою реалізації цієї слідчої (розшукової) дії та урахуванням слідчої ситуації.

Питання залучення до участі в пред'явленні для впізнання особи статистів розглянуте вище. Перед проведенням розглядуваної слідчої (розшукової) дії вони повинні бути ознайомлені з процедурою пред'явлення для впізнання, щоб сприяти успішному його проведенню відповідно до закону.

При пред'явленні особи, трупа чи речі для впізнання участь не менше двох понятих є обов'язковою. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України). Але і в цьому випадку поняті можуть бути запрошені, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. Недо-

цільно залучати як понятих неповнолітніх та малолітніх осіб; осіб, які мають певні фізичні або психічні вади; іноземців; осіб без визначеного місця проживання або тих, які проживають на далекій відстані від місця проведення досудового слідства, оскільки можуть виникнути складнощі у разі виникнення необхідності виклику їх до суду; громадян, яким знайомі особи, що пред'являються для впізнання (можуть виникнути сумніви в об'єктивності впізнання); осіб, які затримані за вчинення дрібних адміністративних правопорушень. Забороняється залучати як понятих працівників правоохоронних органів, у тому числі курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання (ст. 223 КПК України).

Необхідно враховувати, що у випадку пред'явлення особи для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням слідчому рекомендується залучати не менше чотирьох понятих, два з яких будуть перебувати в приміщенні, де знаходиться особа, яка пред'являється для впізнання, два – в приміщенні з особою, яка впізнає. Між цими приміщеннями має бути налагоджений зв'язок (як правило, за допомогою стаціонарних телефонів чи спеціального комунікативного пристрою) та, по можливості, приміщення мають бути обладнані засобами для технічної фіксації ходу та результатів даної слідчої (розшукової) дії. Саме така організація проведення пред'явлення для впізнання особи забезпечить об'єктивність та достовірність отриманих результатів.

Для пред'явлення особи, речі, трупа для впізнання суб'єкт розслідування може залучити до участі у даній слідчій (розшуковій) дії спеціалістів для фіксації впізнання технічними засобами, психологів, педагогів та інших фахівців. Якщо у слідчій (розшуковій) дії бере участь неповнолітній, то обов'язково запрошуються його законний представник, педагог, психолог або у разі необхідності – лікар.

Психолог може залучатися до участі у слідчій (розшуковій) дії не тільки у випадках, коли в ній приймає участь неповнолітній. Він може надати психологічну допомогу потерпілому чи свідку, які знаходяться у стані сильного душевного хвилювання. Особливо це стосується пред'явлення для впізнання трупа. Враховуючи те, що в такій слідчій (розшуковій) дії приймають участь близькі родичі, члени сім'ї, друзі, колеги і знайомі, які знали за життя померлого, слідчий повинен приділити увагу їх психологічній підготовці. Особливо це актуально, коли йдеться про катастрофи, аварії, що викликали загибель багатьох людей.

Слідчий, прокурор може попередити осіб, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, що стали їм відомі, та про кримінальну відповідальність за це, встановлену законом (ст. 222 КПК України).

Визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів. Як правило, це засоби технічної фіксації (відео-, аудіо- та фотофіксації) ходу та результатів пред'явлення для впізнання. В окремих випадках виникає потреба в додаткових засобах освітлення, засобах зв'язку тощо.

28.3. Робочий етап окремих видів пред'явлення для впізнання

Одним з найбільш розповсюджених видів пред'явлення для впізнання є *пред'явлення особи в натурі*.

З урахуванням заборони попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, що пред'являється для впізнання, суб'єкт розслідування зобов'язаний вжити заходів, які виключать можливість зустрічі цих осіб і будь-які спроби впливу на особу, яка впізнає.

Виключити вірогідність випадкової зустрічі особи, яка впізнає, потрібно й з статистами, оскільки це буде підказкою для даної особи – кого впізнавати не треба, що також нівелює сутність даної слідчої (розшукової) дії. Для цього рекомендується запрошувати особу, яка впізнає, раніше того часу, на який заплановано проведення даної дії, та забезпечити її розташування у такому приміщенні, звідки вона не зможе побачити, як прибувають інші її учасники.

Рекомендується також попередньо роз'яснити особі, яка впізнає, порядок проведення слідчої (розшукової) дії та її умови, щоб виключити або мінімізувати її розгубленість, хвилювання, страх. При цьому акцентувати увагу, що всі свої звернення під час проведення слідчої (розшукової) дії особа повинна адресувати виключно слідчому, а не особам, які їй пред'являються.

Особливу увагу необхідно звернути на інструктаж понятих та статистів, що прийматимуть участь у пред'явленні особи для впізнання,

роз'яснивши їм, що жодними своїми діями, словами та жестами вони не повинні підказувати особі, яка впізнає, «правильний» вибір. Об'єктивність та неупередженість проведення пред'явлення для впізнання напряду залежать від правильної поведінки всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії, яка передбачає повний нейтралітет до результатів впізнання. Така поведінка забезпечується ретельною підготовкою суб'єкта розслідування до проведення цієї слідчої (розшукової) дії та детальним інструктажем всіх її учасників.

Пред'явлення для впізнання особи складається з таких послідовних дій:

1) після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету та запрошує понятих, статистів й інших учасників даної слідчої (розшукової) дії;

2) усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, задачі та порядок проведення впізнання. Учасники цієї слідчої (розшукової) дії повинні чітко розуміти свою роль під час проведення впізнання;

3) після проведення інструктажу слідчий розміщує понятих таким чином, щоб їм було зручно спостерігати за усім перебігом слідчої (розшукової) дії, пропонує статистам зайняти стільці, або стати в одну лінію, після чого просить помічника ввести особу, яка підлягає впізнанню;

4) особі, яка підлягає впізнанню, слідчий роз'яснює зміст слідчої (розшукової) дії, її права та пропонує зайняти будь-яке місце за власним вибором серед статистів. Особа, яка пред'являється для впізнання, має право відмовитися від участі у слідчій (розшуковій) дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (негласно);

5) після того як особа, яка підлягає впізнанню, зайняла місце серед статистів, слідчий повинен зафіксувати таке розташування у протоколі або за допомогою технічних засобів. Поняті повинні знати, яка саме людина пред'являється для впізнання та під яким номером знаходиться;

6) до кабінету слідчого або спеціально обладнаної кімнати (в разі проведення впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням), де

знаходяться відповідні учасники даної слідчої (розшукової) дії, одним із понятих запрошується особа, яка буде впізнавати;

7) у разі коли суб'єктом впізнання виступає свідок або потерпілий, їх попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань (тільки свідка) відповідно до ст. 384 та ст. 385 КК України. Якщо особа, яка впізнає, не досягла 16-річного віку, то слідчий повинен роз'яснити їй обов'язок давати правдиві показання;

8) після цього у особи, яка впізнає, з'ясовують, чи задовольняють її умови даної слідчої (розшукової) дії, чи добре їй видно зовнішні ознаки, прикмети осіб, яких пред'являють для впізнання;

9) при позитивній відповіді слідчий пропонує особі, яка впізнає, подивитися на групу людей та вказати на особу, яку вона спостерігала або раніше зустрічала і запам'ятала (де і за яких обставин), та пояснити, за якими ознаками її впізнано. Питання повинно бути коротким, зрозумілим, не мати навідного характеру. Якщо особа впізнала когонебудь із пред'явлених осіб, то на прохання слідчого, прокурора вона вказує рукою на цю особу, щоб всім присутнім було зрозуміло, про кого саме йде мова. Потім необхідно запропонувати особі, яка впізнає, назвати ознаки, за якими вона впізнала вказану нею людину, з'ясувати, чи не бачить вона яких-небудь змін у її зовнішньому вигляді, якщо такі спостерігаються, то в чому конкретно вони виражені. Слід також уточнити, скільки разів раніше і за яких обставин вона бачила цю особу, навести короткі відомості про кримінальне правопорушення і про конкретні дії цієї особи. Після цього слідчий пропонує особі, яка була впізнана, назвати своє прізвище, а в разі відмови останньої, називає його сам.

Якщо особа, яка впізнає, заявляє про те, що серед представлених людей немає того, кого вона спостерігала у зв'язку з подією кримінального правопорушення, слід з'ясувати, на чому ґрунтується даний висновок: або вона недостатньо добре пам'ятає її вигляд або пам'ятає достатньо добре, але серед представлених для впізнання її немає.

Пред'явлення особи для впізнання може бути проведене за функціональними ознаками: голосом або ходою (ч. 9 ст. 228 КПК України). Пред'явлення для впізнання особи за функціональними ознаками здійснюється за загальними правилами пред'явлення для впізнання

особи відповідно до положень ст. 228 КПК України, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, яка впізнає, та особами, що пред'явленні для впізнання.

Необхідно зазначити, що відповідно до вимог ч. 9 ст. 228 КПК України, пред'явлення особи для впізнання за голосом можливе виключно в натурі, а не за матеріалами аудіозапису. В разі необхідності ототожнення особи за матеріалами аудіозапису проводиться судова експертиза.

При **пред'явленні особи для впізнання за голосом** повинні бути створені певні умови:

- підбір відповідного приміщення, яке б забезпечувало якісне акустичне звучання голосу та можливість чути особою, яка впізнає, без візуального контакту з особою, що відтворює голос;
- підбір відповідної кількості понять (зазвичай чотирьох), здатних добре розрізняти звуки;
- підбір тексту відповідного змістовного та емоційного наповнення.

Іноді під час розслідування кримінальних правопорушень може виникати необхідність **пред'явлення особи для впізнання за ходою**. Враховуючи великий тактичний ризик такої слідчої (розшукової) дії взагалі, необхідно дуже ретельно підходити до оцінки доцільності проведення пред'явлення особи для впізнання за ходою. Якщо, ґрунтуючись на матеріалах кримінального провадження, слідчий все ж прийняв рішення про доцільність проведення такого виду пред'явлення особи для впізнання, лише дотримання певних вимог є запорукою забезпечення його ефективності:

- вибір такого місця проведення, що забезпечить відтворення ознак ходи і можливість їх спостереження особою, яка впізнає. При цьому особа, яку впізнають, повинна знати про те, що за нею спостерігають;
- пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, як мають схожі ознаки ходи;
- особі, яка здійснює впізнання, повинно бути надано достатньо часу для спостереження за ходою осіб, яких пред'являють.

Необхідність у **пред'явленні трупа для впізнання** може виникати в двох типових ситуаціях: 1) безпосередньо на місці виявлення трупу; 2) в приміщенні, де зберігається труп (морг, бюро судово-медичної

експертизи тощо). Але в обох випадках мета пред'явлення для впізнання трупу одна: встановлення особи трупа.

Пред'явлення трупа для впізнання слід проводити в тому одязі, що є на ньому. Пред'явленню трупу для впізнання повинен передувати так званий «туалет» трупа, що полягає у проведенні таких маніпуляцій із зовнішністю трупу, що максимально наближають її до прижиттєвого вигляду: видалення бруду, крові, фіксація очей, маскування пошкоджень тощо.

Зазвичай особі, яка впізнає, надається можливість оглянути обличчя трупа, й лише в разі необхідності (коли особа зазначає на наявність особливих прикмет, які б підтвердили її ототожнення) – частину тіла, або все тіло.

При *пред'явленні речей для впізнання* підібрані для впізнання речі на прохання слідчого, прокурора розкладаються понятими на рівній поверхні в добре освітленому місці. Біля кожної речі кладеться бирка з порядковим номером. У протоколі пред'явлення для впізнання фіксується, під яким номером розташована річ, що пред'являється для впізнання.

Слідчий, прокурор можуть дозволити особі, яка впізнає, перш ніж вказати на певну річ, підійти до неї, взяти до рук та уважно її оглянути. Особа повинна не тільки вказати на річ, яку впізнала, а й вголос назвати її номер.

В певних випадках, передбачених ч. 1 ст. 232 КПК України впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції. В таких випадках впізнання осіб чи речей здійснюється за правилами, передбаченими ст.ст. 228 та 229 КПК України.

28.4. Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання

Хід і результати пред'явлення для впізнання фіксуються в протоколі, який складається відповідно до вимог, передбачених у статтях 103–107, 231 КПК України, під час його проведення або безпосередньо після закінчення.

В описовій частині протоколу пред'явлення для впізнання особи мають бути вказані анкетні дані особи, яка впізнається, її зріст, риси обличчя, колір волосся, одяг, процесуальне становище тощо.

Якщо для впізнання пред'являється річ, у протоколі описується як вона, так й інші речі, які пред'являються разом з нею. Обов'язково має бути наголошено на тому, що речі однорідні, не мають різких відмінностей у зовнішньому вигляді. Вказується, як розміщені речі, зазначаються їх порядкові номери.

У протоколі фіксується пропозиція особі, яка впізнає, уважно подивитися на осіб, які пред'являються, оглянути речі чи труп й відповісти на запитання, чи бачила вона цю особу або річ раніше, за якими ознаками вона впізнала особу, річ чи труп. Показання особи, яка здійснює впізнання, доцільно заносити до протоколу дослівно. При цьому особливо точно мають бути вказані ті ознаки і прикмети, за якими особа, яка впізнає, впізнала об'єкт.

Якщо щодо особи, яка впізнає, згідно з КПК України вжито заходів безпеки, відомості про неї до протоколу не вносяться, не долучаються до матеріалів досудового провадження й зберігаються окремо.

Якщо впізнання проводилося за фотознімками або матеріалами відеозапису, це також зазначається у протоколі. Фотографії кількістю не менше чотирьох однакових за форматом наклеюються на бланк протоколу пред'явлення для впізнання або на чистий аркуш паперу, нумеруються, скріплюються печаткою.

Якщо в ході пред'явлення для впізнання застосовувалися технічні засоби фіксації, до протоколу заноситься інформація про те, що особи, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії, заздалегідь повідомлені про їх застосування, зазначаються характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, умови та порядок їх використання, а до протоколу долучаються додатки (ст. 105 КПК України) – фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису. Винятком є ситуації, якщо пред'явлення для впізнання проводилося особою, яка впізнає, поза візуальним та аудіоспотереженням особи, яку пред'являли для впізнання. У цих випадках всі фотографії, матеріали відеозаписів, за якими може бути встановлена особа, яка впізнає, зберігаються окремо від матеріалів кримінального провадження.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття і сутність пред'явлення для впізнання.
2. Види пред'явлення для впізнання, їх характеристика.
3. Зміст підготовки до пред'явлення для впізнання.
4. Предмет допиту особи, яка впізнає.
5. Особливості пред'явлення особи для впізнання в натурі.
6. Особливості пред'явлення особи для впізнання за фото-знімками, матеріалами відеозапису.
7. Особливості впізнання особи за функціональними ознаками (ходою, голосом).
8. Особливості пред'явлення трупу для впізнання.
9. Особливості пред'явлення речей для впізнання.
10. Сутність фіксації ходу і результатів пред'явлення для впізнання.

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

29.1. Загальні положення допиту і пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування

Чинний КПК України передбачає можливість дистанційного досудового розслідування. Мова йде про використання відеоконференції (далі – ВК) під час досудового розслідування. Закон дозволяє в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) проведення двох слідчих (розшукових) дій – допиту осіб (у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб) та пред'явлення для впізнання осіб чи речей. Досліджуваний спосіб збирання і перевірки доказів дозволяє за допомогою технічних засобів і технологій при забезпеченні належної якості зображення і режиму інформаційної безпеки оперативно вирішувати завдання кримінального провадження, не порушуючи при цьому законних прав та інтересів учасників кримінального процесу.

Правова регламентація проведення окремих слідчих (розшукових) дій у режимі ВК здійснюється Кримінальним процесуальним кодексом України та Інструкцією про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженою Наказом ДСА України від 15.11.2012 р. № 155.

Відеоконференція – це інформаційна технологія, що забезпечує одночасно двосторонню передачу, обробку, перетворення і візуалізацію інтерактивної інформації на відстань у режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки.

Під відеоконференцією у кримінальному провадженні слід розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, при якій спілкування у вигляді обміну аудіо-і відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої (розшукової) дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу. Тобто, це відбувається в умовах, коли учасники слідчої (розшукової) дії на момент її проведення перебувають у різних місцях, які віддалені одне від одного на відстань, яка створює неможливість їх безпосереднього спілкування. Дане спілкування відбувається за допомогою спеціального обладнання зв'язку з обов'язковою трансляцією зображення і звуку до місць, в яких перебувають особи, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії.

Учасниками дистанційного досудового розслідування можуть бути потерпілі, свідки (у тому числі малолітні чи неповнолітні) та підозрювані. Під час допиту і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції можуть брати участь законний представник, захисник, спеціаліст, перекладач, педагог, психолог та інші особи, потреба в яких виникає у зв'язку з особливостями проведення конкретної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 232 КПК України допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у наступних випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Зазначений перелік не є вичерпним, а тому можливо припустити, що таким випадком, наприклад, може бути допит двох або більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях, який не виключає перерахованих вище підстав, а може навіть і бути причиною проведення такого допиту.

Про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається процесуальне рішення. Відповідно до вимог закону рішення слідчого та прокурора приймаються у формі постанови, вимоги до якої передбачені ч. 3 ст. 110 КПК України, судові рішення приймаються у формі ухвали (ч 2 ст. 110 КПК України).

Якщо сторони кримінального провадження як з боку обвинувачення, так і з боку захисту, а також потерпілий заперечують щодо проведення допиту чи пред'явлення для впізнання дистанційно, а слідчий, прокурор чи слідчий суддя вважають за доцільне провести слідчу (розшукову) дію в такому режимі, вказані посадові особи повинні обґрунтувати своє рішення у вмотивованій постанові чи ухвалі. Виняток встановлюється щодо здійснення дистанційного досудового розслідування в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний. Оскільки дача показань є правом, а не обов'язком підозрюваного, у випадку його відмови від участі у дистанційному досудовому розслідуванні рішення про проведення цієї дії не може бути прийняте.

29.2. Підготовка до допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування

Підготовка до допиту під час досудового розслідування включає в себе: вивчення матеріалів кримінального провадження та даних про особу допитуваного; отримання за необхідності консультацій зі спеціальних знань; вибір місця та часу проведення допиту; підготовка технічних засобів допиту; визначення способу виклику особи на допит, а також складання плану допиту.

Підготовка до пред'явлення для впізнання полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження; допиті особи, яка впізнає; під-

борі необхідних об'єктів; залученні спеціаліста; визначенні місця та часу його проведення; підготовці технічних засобів та складанні плану.

Стосовно підготовки до проведення допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, то тут є наступні особливості:

1. Встановлення доцільності проведення допиту і пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції та прийняття відповідного рішення. Під час досудового розслідування слідчий, прокурор на підставі матеріалів кримінального провадження визначає, чи реально існує неможливість безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або із інших поважних причин, чи є необхідність забезпечення безпеки осіб або оперативності досудового розслідування у режимі відеоконференції. Рішення про проведення допиту і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час дистанційного досудового розслідування приймається слідчим або прокурором, який складає про це постанову. У ситуації перебування особи поза територією, що перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор також має скласти відповідне доручення або запит про міжнародну правову допомогу, до якого долучити копію постанови про проведення допиту в режимі відеоконференції. Зазначені заходи спрямовані на забезпечення явки відповідних осіб до місця проведення допиту.

2. Визначення кола учасників допиту, пред'явлення для впізнання. У режимі відеоконференції під час досудового розслідування можна допитати свідка, потерпілого, а також провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (із числа свідків, потерпілих).

Пред'явити особу чи предмет для впізнання слідчий, прокурор можуть не тільки свідку і потерпілому, а й підозрюваному, який перебуває дистанційно, за умови, що він проти цього не заперечує. До участі у пред'явленні особи, предмета для впізнання у режимі відеоконференції доцільно залучати понятих, при цьому вони мають бути присутніми і в місці, де знаходиться особа, яка впізнає, і в місці, де знаходиться об'єкт, що пред'являється для впізнання. Під час пред'явлення особи для впізнання можуть бути залучені психологи, педагоги та інші спеціалісти.

Як спеціалістів доцільно залучити техніка-криміналіста для здійснення відеофіксації процесу допиту, пред'явлення для впізнання, фахівця в галузі комп'ютерної техніки для забезпечення належного функціонування обладнання для відеозв'язку, інших спеціалістів за потреби.

3. Підбір технічних засобів і технологій. Чинний КПК України покладає обов'язок на особу, яка буде проводити допит, пред'явлення особи або предмета для впізнання в режимі відеоконференції, використовувати такі технічні засоби і технології, які б забезпечували належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку.

Беззаперечно, проведення конференції буде забезпечуватися за допомогою комп'ютерної техніки, комп'ютерних технологій та мережі Інтернет. Наприклад, сучасний нетбук з вбудованою вебкамерою та можливістю відеозапису може бути використаний для проведення вказаних слідчих (розшукових) дій тільки за умови сучасного технічного оснащення. При цьому обладнання, яке використовуватиметься для аудіо- чи відеозапису ходу допиту, має бути високого класу, оскільки це дозволить забезпечити належну якість аудіо- чи (і) відеозапису, відсутність різного роду шумів, спотворень звуку та зображення. Також, швидкість з'єднання з Інтернетом має бути достатньою для забезпечення належної якості зображення і звуку, щоб мінімізувати час, необхідний для проведення слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції, та підвищити її ефективність. Під час допиту, пред'явлення для впізнання можна використовувати спеціальні програми для проведення дистанційного провадження або загальнопоширені програми (наприклад, Skype).

Окремо слід визначити, які саме мережеві протоколи доступу слід використовувати при проведенні допиту, пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції: а) загальні чи б) спеціально виділену лінію для правоохоронних органів. Також слідчий, прокурор, слідчий суддя мають забезпечити захищеність інформації та підтримуючої її інфраструктури від випадкового чи навмисного впливу природного чи штучного характеру, що може завдати шкоди кримінальному провадженню, призвести до розкриття таємниці досудового розслідування, змісту показань, що були надані під час слідчої (розшукової) дії, даних про

осіб, які знаходяться під державним захистом тощо. Вирішення зазначених питань дозволить забезпечити інформаційну безпеку під час проведення допиту в режимі відеоконференції.

Використання технічних засобів і технологій під час проведення допиту, пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції повинно забезпечувати й належну якість зображення і звуку. Забезпечення належної якості звуку набуває особливого значення при пред'явленні для впізнання особи за голосом, належної якості зображення – при пред'явленні для впізнання особи, у тому числі, за ходою, а також предметів.

Окрім того, всі учасники відеоконференції повинні чути, бачити одне одного, мати можливість задавати питання й отримувати на них відповіді в режимі реального часу, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України. Зокрема, з метою реалізації права допитуваної особи використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті, у режимі відеоконференції слід забезпечити можливість передати інформацію, яка міститься в таких документах та нотатках. Для цього в місці перебування допитуваної особи слід встановити сканер, а в місці перебування слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників слідчої (розшукової) дії – принтер.

4. Вибір місця проведення допиту, пред'явлення для впізнання. Місцем проведення допиту, пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування може бути: 1) приміщення, розташоване на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, суду, або на території міста, в якому вони розташовані; 2) приміщення, розташоване поза територією юрисдикції органу досудового розслідування, суду та поза територією міста, в якому вони розташовані; 3) місце перебування хворого свідка, потерпілого або підозрюваного, безпека якого забезпечується. У будь-якому разі обране приміщення має бути достатньо просторим для забезпечити присутності всіх необхідних осіб і техніки. Окрім того, слід організувати розташування використовуваних технічних засобів таким

чином, щоб було видно не тільки допитуваного, а й все приміщення, в якому відбувається допит, а також тих осіб, які беруть участь та присутні під час допиту. Це дозволить спостерігати за реакцією осіб під час надання відповідей на поставленні запитання, а також щоб у подальшому сторона захисту не змогла поставити під сумнів допустимість отриманих доказів.

5. *Повідомлення всіх учасників допиту, пред'явлення для впізнання про час та місце проведення слідчої (розшукової) дії.* Повідомляючи про дату, час та місце проведення допиту, пред'явлення для впізнання слідчий, прокурор викликає учасників даної слідчої (розшукової) дії (особу, яку необхідно допитати, особу, яка впізнає, особу, яка підлягає впізнанню, статистів, понятих, спеціалістів тощо) шляхом вручення їм повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

6. *Перевірка стану технічних засобів, необхідних для проведення та фіксації допиту, пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції* обумовлено необхідністю запобігання виникненню технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії. У випадку їх виникнення в ході підготовки системи до слідчої (розшукової) дії або безпосередньо під час проведення допиту, пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції, слідчий, прокурор чи слідчий суддя повинен зупинити проведення даної слідчої (розшукової) дії до відновлення працездатності технічних засобів, що забезпечують конференцзв'язок, відеозапис чи належний мережевий протокол доступу, його швидкість, зазначивши про це у відповідному протоколі.

7. *Інструктаж учасників допиту, пред'явлення для впізнання про особливості поведінки під час допиту в режимі відеоконференції.* З метою якісної організації запису дистанційного допиту (пред'явлення для впізнання) всі учасники повинні висловлюватися голосно і виразно, а за необхідності, пов'язаної із затримкою трансляції, витримувати декілька секундні паузи між окремими реченнями. За необхідності слідчий має звернутися з проханням говорити голосніше чи змінити місце власного розташування.

29.3. Робочий етап допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування

Основні процесуальні правила допиту осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) визначені у ст. 232 КПК України.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. У випадку утримання особи, яка буде брати участь у досудовому розслідуванні дистанційно, в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, ці дії здійснюються службовою особою такої установи. Якщо слідчі (розшукові) дії дистанційно проводяться слідчим суддею, вказані вище дії виконуються судовим розпорядником або секретарем судового засідання.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, на території юрисдикції якого перебуває така особа, організувати ВК. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення,

зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

Якщо неможливо провести процесуальну дію в режимі відеоконференції у зв'язку з обставинами, які виключають можливість її проведення (тривала хвороба, наявність відповідного клопотання тощо), а також у випадку наявності технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії в режимі відеоконференції, органи, уповноважені на її проведення, повідомляють один одного про це засобами телефонного зв'язку, шляхом направлення телефонограми, що складається уповноваженою особою та долучається до матеріалів кримінального провадження.

Під час проведення дистанційного допиту слідчий повинен встановити особу, роз'яснити її права, а також порядок проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо допит здійснюється зі свідком, то він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та дачу завідомо неправдивих показань, а у разі проведення даних дій за участю потерпілого – лише за дачу завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі залучається перекладач.

Допит малолітнього, неповнолітнього свідка чи потерпілого з використанням відеоконференції проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря, явку яких повинен забезпечити слідчий.

Учасникам слідчої (розшукової) дії має бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм КПК України права та виконувати процесуальні обов'язки.

Пред'явлення особи та предметів для впізнання в режимі відеоконференції проводиться за загальними правилами пред'явлення для впізнання, що відображені у ст. ст. 228 та 229 КПК України. Разом з тим, проведенню пред'явлення для впізнання осіб та предметів в режимі відеоконференції під час досудового розслідування притаманні певні особливості:

1. Недоцільність застосовування таких видів пред'явлення особи для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису.
2. Реалізація особою, яка впізнає предмет, можливості повернути його, роздивитись поближче, з різних боків. Така можливість може

бути забезпечена за рахунок дій спеціально залученого слідчим, прокурором статиста, який на прохання особи, яка впізнає, може піднести предмет, що пред'являється для впізнання, ближче до екрану, показати його з різних ракурсів тощо.

3. Врахування можливостей спотворення зображення, які обумовлені використанням широкоформатних моніторів, які дещо зменшують зображення у висоту та збільшують у ширину, що може негативним чином вплинути на можливість впізнання людини за зростом та статуєю.

4. Необхідність учасників слідчої (розшукової) дії говорити голосно та чітко. Так, враховуючи той факт, що під час пред'явлення для впізнання по один бік екрану можуть знаходитись декілька осіб, які знаходитимуться на різній відстані від мікрофону, слідчий, прокурор на початку проведення даної слідчої (розшукової) дії має попередити учасників про необхідність говорити голосно та чітко.

29.4. Фіксація ходу і результатів допиту, пред'явлення для впізнання, проведених у режимі відеоконференції

Відповідно до ст. 104 КПК України хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. Це правило застосовується і щодо проведення допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання, проведених у режимі відеоконференції.

Відеоконференція слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні супроводжується її технічним записом. Технічні засоби відеозапису являють собою сукупність програмно-апаратних засобів та приладів, що повинні забезпечувати належну фіксацію, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає процес відеоконференції. Фіксація кримінального провадження технічними засобами не тільки відображає процес відеоконференції, а й фактично забезпечує:

- 1) дисциплінованість і відповідальність учасників процесу;

- 2) можливість запобігати порушенням порядку проведення слідчих (розшукових) дій;
- 3) додержання законності та інших засад кримінального провадження;
- 4) неупереджене ставлення до учасників процесу;
- 5) безпеку учасників кримінального процесу;
- 6) підвищення оперативності, результативності та якості проваджень.

У випадку фіксації зазначених слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників допиту не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який обов'язково додається до нього.

Протоколи про проведення допиту у режимі відеоконференції повинні складати як особа, яка ідентифікувала допитувану особу та вручила їй пам'ятку про її права, так і особа, яка безпосередньо його провела. Обидва протоколи повинні зберігатися в матеріалах кримінального провадження. Якщо допит у режимі відеоконференції фіксується за допомогою технічних засобів відеозапису, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Перед підписанням протоколу допиту учасникам такої слідчої (розшукової) дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу. Враховуючи специфіку проведення допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання в режимі відеоконференції, слід зазначити, що особа, яка проводить слідчу (розшукову) дію, сама ознайомлює учасників зі змістом протоколу і дає можливість його підписати. Якщо ж одна зі сторін наполягає на відображенні тексту допиту, при першій нагоді після його повного складання, текст фіксується підписами понятих. У такому ж порядку в протоколі фіксуються зауваження і доповнення учасників слідчої (розшукової) дії.

Пред'явлення для впізнання особи, предметів в режимі відеоконференції під час досудового розслідування також фіксується у відповідних протоколах як по один бік екрану, так і по інший.

В подальшому протоколи, які складені на виконання доручення чи запиту про міжнародну правову допомогу, надсилаються органу досудового розслідування та приєднується слідчим, прокурором до матеріалів кримінального провадження як необхідна складова протоколу допиту чи пред'явлення для впізнання особи, предмета.

Слідчий зобов'язаний до протоколу допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання долучити додатки, які мають бути належним чином виготовлені та упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, спеціаліста, інших осіб, які безпосередньо брали участь у виготовленні або вилученні таких додатків.

Здійснюючи підготовку до проведення фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції, необхідно:

- активувати технічні засоби відеозапису;
- перевірити наявність вільного місця на внутрішньому носії відеозапису (не менше 10 Гб вільного місця);
- перевірити працездатність технічних засобів відеозапису, а також провести тестування пристроїв (мікрофони, камери тощо) та впевнитись, що вони працюють нормально, а відеоконференція і її запис здійснюються правильно.

Після закінчення проведення слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції слідчий повинен:

1) ознайомити учасників відеоконференції з її результатами шляхом перегляду відеофонограми (відеофонограма – відео- та аудіозапис, який утворений безпосередньо під час проведення відеоконференції та записаний за допомогою технічних засобів відеозапису і є вихідним матеріалом для виготовлення робочої та архівної копії);

2) здійснити запис відеофонограми на носії відеозапису, створивши резервну та робочу копії. Згідно Інструкції «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження)», під час відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, виготовляються архівна та робоча копії відеофонограми. Архівну копію віде-

офонограми (далі – архівна копія) Інструкція визначає як запис копії відеофонограми з технічних засобів на носій відеозапису, що має статус оригіналу та призначена для довготривалого зберігання. Архівна копія може використовуватись для створення робочих копій у разі їх недостатності, пошкодження, знищення тощо. Робочу копію відеофонограми (далі – робоча копія) Інструкція визначає як запис копії відеофонограми з технічних засобів відеозапису на носій відеозапису;

3) перевірити якість запису резервної копії;

4) резервну та робочу копії долучити до матеріалів кримінального провадження;

5) вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису.

Про хід виконання цих заходів слідчий, прокурор повинні зробити записи у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Також після закінчення процесуальної дії у режимі відеоконференції слідчий або за його дорученням спеціаліст зобов'язаний заблокувати технічні засоби відеозапису або вийти з відповідної програми.

Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. У матеріалах кримінального провадження обов'язково зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої слідчої (розшукової) дії, резервні копії яких зберігаються окремо. Незастосування технічних засобів фіксації кримінального провадження тягне за собою недійсність слідчої (розшукової) дії та отриманих внаслідок її проведення результатів.

Як правило, ВК відбувається у режимі «реального часу» з передачею чіткого зображення та звуку. При забезпеченні державного захисту конкретної особи, вона може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо впізнати.

Загальні тактичні правила фіксації ходу і результатів проведення дистанційного досудового розслідування:

1. Обов'язковість фіксації допиту та пред'явлення для впізнання за допомогою технічних засобів відеозапису. Хід та результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. Фіксація слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції повинна починатися з моменту

оголошення про початок її проведення й тривати до моменту її закінчення. Тобто має бути забезпечена безперервна фіксація ходу допиту чи пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції, не слід допускати вибіркості запису.

2. Необхідність паралельно відеозапису допиту чи пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференцв'язку складати протокол відповідної слідчої (розшукової) дії.

3. Обов'язковість організації трансляції таким чином, щоб фіксації підлягали, по-перше, повністю приміщення, де знаходиться допитуваний або особа, яка впізнає, та, по-друге, всі присутні при цьому особи з метою демонстрації вільної поведінки допитуваної особи та відсутності будь-якого незаконного впливу на неї чи присутніх. Так, під час проведення слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції слідчому (прокурору, слідчому судді) не можна обмежуватися фіксацією тільки силуету або обличчя допитуваного (особи, яку пред'являють для впізнання), оскільки в такому випадку буде відсутня можливість впевнитися, що на особу не чиниться тиск і її не примушують давати показання. Це означає, що фактичні дані, отримані під час проведення відеоконференції повинні бути зафіксовані в такій формі, яка гарантувала б їх належність та допустимість. Порушення цього тактичного правила може призвести до того, що інформація отримана в результаті дистанційного досудового розслідування не буде визнана доказом в кримінальному провадженні.

4. Використання таких сучасних систем відеоконференцій, які надають можливість спільної роботи над даними, в тому числі й підписання документів. Так, під час використання відеоконференцв'язку необхідно вмикати «білу дошку» – спеціальний додаток, в якому кожний учасник може вводити текст чи(і) графічні зображення, що стають видимими для кожного учасника (наприклад, підпис).

5. Необхідність використання для запису ходу і змісту слідчої (розшукової) дії таких методів цифрового запису, які надійно фіксують інформаційні дані та виключають технічну можливість їх зміни. Зокрема, застосувати лазерний цифровий запис відео-, аудіоінформації на оптичні диски одноразової реєстрації. При односторонньому відеоконференцв'язку ефективним засобом захисту аудіофайлів є установка PIN-коду на записуючу техніку.

6. Доцільність використання для запису ходу і змісту слідчої (розшукової) дії оптичних дисків тих фірм, які пройшли відповідне тестування та отримали схвальні відгуки спеціалістів.

7. Обов'язковість виготовлення не тільки оригіналу примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, але і його резервних копій. Повинні бути виготовлені резервні копії носіїв інформації, які зберігаються окремо.

Примірники відеофонограми записуються у вигляді копій на окремі DVD-R-диски для лазерних систем зчитування об'ємом до 8,5 Гб (далі – DVD-R-диски). У разі, якщо відеофонограми не вміщуються на один DVD-R-диск, використовувати додаткові DVD-R-диски. Компакт-диски з архівною, робочою та резервними копіями слід пакувати в окремі конверти, які підлягають маркуванню таким чином: архівна копія № (робоча копія №; резервна копія №); номер матеріалів кримінального провадження; позначення – «відеофонограма»; дата проведення слідчої (розшукової) дії; прізвище, ім'я, по батькові допитуваного, особи, яка пред'являється для впізнання; підпис учасників процесуальної дії та слідчого; об'єм відеофонограми (Гб/Мб). При цьому маркування (нанесення надписів на стороні етикетки диску) вимагає використання тільки спеціально пристосованих для цього маркерів. Також категорично забороняється наклеювати на поверхню диска стікери чи клеючі стрічки.

8. Перевірка якості архівної, робочої та резервної копій. Відразу після запису слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції, особа, яка проводила її запис, повинна шляхом перегляду відеофонограми впевнитись у коректності запису та його придатності для подальшого використання. В разі виявлення порушень запису доцільно скласти відповідний акт і долучити його до матеріалів кримінального провадження.

Необхідно періодично перевіряти якість запису та виготовляти дублікати архівної, робочої чи(і) резервних копій у разі виявлення під час перевірки зниження якості зчитування даних. Особливо це стосується кримінальних проваджень щодо злочинів минулих років. Адже примірник технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії має зберегти здатність до повного зчитування даних до моменту винесення вироку, навіть при встановленні особи підозрюваного через

декілька років після вчинення кримінального правопорушення (наприклад, через 10, 20 років). У зв'язку з цим особі, яка здійснює перевірку архівних та резервних копій, варто знати, що за оцінками експертів строк зберігання DVD-R-дисків перед записом рівняється 5–10 рокам, а зберігати записану інформацію CD-Rдиск здатен на протязі 25–50 років. Як характеристику стійкості деякі виробники вказують строк зберігання архівів – до 100 років і більше. Однак, у реальних умовах експлуатації він є набагато меншим, як правило, до 5 років, що обумовлено суттєвим негативним впливом температури і вологості повітря. Натомість екстремальні умови зберігання і експлуатації можуть скоротити даний термін до декількох днів.

9. Доцільність залучення до допиту чи пред'явлення для впізнання, що проводяться в режимі відеоконференцзв'язку, спеціаліста в галузі інформаційних технологій з метою забезпечення належної фіксації інформації в режимі відеоконференцзв'язку.

10. Після закінчення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції особа, яка відповідальна за її проведення (слідчий, прокурор, слідчий суддя) або уповноважена ним особа, яка відповідає за використання технічних засобів проведення та фіксації (спеціаліст або секретар судового засідання) повинні вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та сутність відеоконференції.
2. Підстави проведення допиту і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування.
3. Особливості підготовки до проведення допиту і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції.
4. Особливості проведення допиту та впізнання в режимі відеоконференції.
5. Оформлення результатів допиту та впізнання, проведених у режимі відеоконференції.

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

30.1. Загальні положення слідчого експерименту

Під час розслідування кримінальних правопорушень постає потреба проведення окремих експериментально-дослідницьких дій, спрямованих на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, учинення нею конкретних дій, наявності або відсутності в неї певних умінь і навичок тощо. Такі дослідження на стадії досудового розслідування проводяться завдяки такій слідчій (розшукової) дії, як *слідчий експеримент*. Проведення слідчого експерименту регламентовано ст. 240 КПК України. Так, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Загальний процесуальний порядок проведення слідчого експерименту передбачає, що його проведення допускається за умови, якщо при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода.

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися: вимірювання; фотографування; звуко- чи відеозапис; складатися плани і схеми; виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Завданнями слідчого експерименту є:

- перевірка та уточнення зібраних в кримінальному провадженні доказів;
- одержання нових доказів;

– перевірка і оцінка слідчих версій.

Перевірка та уточнення зібраних в кримінальному провадженні доказів означає, що слідчий або прокурор шляхом проведення слідчого експерименту переконується у можливості вчинення особою певних дій (наприклад, можливість проникнення до приміщення).

Слідчий експеримент являється засобом одержання нових доказів, оскільки: а) це окрема слідча (розшукова) дія, хід і результати якої оформляються протоколом; б) дає уявлення слідчому про можливість відбутися тому чи іншому факту, події, явищу.

Перевірка і оцінка слідчих версій полягає в тому, що шляхом слідчого експерименту перевіряється припущення слідчого, яке висунуте на основі зібраних у кримінальному провадженні доказів. Після проведення даної слідчої (розшукової) дії на основі її результатів версія може підтвердитися або ні (наприклад, перевірка можливості вчинення крадіжки однією особою).

Залежно від мети дослідів слідчий експеримент може мати різні *види*:

1. Слідчий експеримент для перевірки можливості бачити в певних умовах якусь подію, предмети, людину а також розрізняти деталі, що характеризують даний об'єкт.

2. Слідчий експеримент для перевірки можливості чути людську мову, голос, зміст розмови (наприклад, розрізняти особливості роботи дизельного або бензинового двигуна автомобіля, звук пострілу та вибуху петарди тощо).

3. Слідчий експеримент для перевірки можливості сприймати певні факти (чути, бачити) за допомогою певних технічних засобів (бінокля, приладу нічного бачення, звукопередаючого пристрою тощо).

4. Слідчий експеримент для встановлення можливості вчинення якихось дій. Під час проведення такого експерименту перевіряється можливість вчинення такої дії взагалі (наприклад, просунути викрадену річ крізь ґрати вікна). До речі, перевірка таких дій не потребує безпосередньої участі підозрюваного, оскільки в даному випадку перевіряється або версія, або окрема обставина. Також може перевірятися можливість вчинення певних дій конкретною особою. Так, під час досудового розслідування, підозрюваний заявив, що після вчинення вбивства він загорнув труп у покривало, виніс на вулицю і вивіз у ліс.

Під час проведення експерименту з застосуванням манекену такої же ваги, він навіть не зміг його підняти. Це спростувало версію про те, що він діяв один.

5. Слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення якоїсь дії за певний проміжок часу. Як правило, під час такого експерименту перевіряється можливість подолати відстань, виконати певну роботу за конкретний час. Під час проведення такого експерименту можливе залучення дублера. Наприклад, замість водія таксі, який з об'єктивних причин не може прийняти участь в експерименті для забезпечення або спростування алібі підозрюваного, його може замінити інший таксист. Проте, як дублер може бути залучена особа, яка має аналогічний вік, стаж, професійні навички.

6. Слідчий експеримент для перевірки спеціальних та професійних навичок особи. Така перевірка проводиться у випадках, коли підозрюваний з тих чи інших причин стверджує, що саме він один, володіючи необхідними професійними навиками, виконав ту чи іншу роботу. Так, під час досудового розслідування незаконного виготовлення і збуту фальшивих грошей підозрюваний заявив, що гроші він виготовляв особисто за допомогою комп'ютера, сканера і кольорового принтера, які були вилучені у нього на квартирі. Але під час слідчого експерименту він не зміг показати, як він працював зі сканером.

7. Слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів. Як правило, такий експеримент передує призначенню відповідної експертизи. Так, під час досудового розслідування підозрюваний заявив, що наніс смертельне поранення потерпілому, захищаючи своє життя. Він розповів, що потерпілий під час сварки схопив сокиру, яка лежала на підлозі, заніс її над собою, намагаючись вдарити його по голові. Захищаючись, він схопив ніж, який лежав на столі, і вдарив нападаючого в груди. Замість потерпілого під час експерименту був задіяний дублер, який мав однаковий зріст і статуру з потерпілим. У результаті експерименту було встановлено, що розріз на одязі і поранення на тілі потерпілого співпадають лише у тому випадку, коли руки потерпілого були опущені.

8. Слідчий експеримент для встановлення механізму події в цілому або окремих його деталей. Частіше за все проводиться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод.

9. Слідчий експеримент для встановлення існування будь-якого явища або факту.

Враховуючи значну кількість видів слідчого експерименту, кожний з яких має свою мету, завдання та зміст, криміналістична теорія і практика розробила певні загальні тактичні положення проведення слідчого експерименту:

1. Слідчий експеримент (коли це має суттєве значення для результату) необхідно проводити в той же період року, час, а також умовах і обстановці, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія. Це пов'язано з необхідністю створення аналогічних умов сприйняття навколишнього середовища для учасників експерименту.

2. У випадку, коли обставини події кримінального правопорушення тісно пов'язані або мають важливе значення для встановлення об'єктивної істини, слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулася подія, яку перевіряють.

3. Для проведення слідчого експерименту бажано використовувати знаряддя, прилади, засоби, що застосовувалися під час події. У випадках коли вони є речовими доказами, що можуть змінити свої індивідуальні ознаки під час використання, або є суспільно небезпечними (холодна зброя, предмети, якими можна нанести тілесні ушкодження тощо) їх потрібно замінити однорідними предметами, або макетом.

4. Експериментальні досліді при деяких видах дослідження повинні проводитися в такому ж темпі, в якому відбувалася подія.

5. Дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово. Під час повторенні дослідів важливо змінювати умови експерименту, що дасть змогу виключити випадкові результати. Досліді не доцільно повторювати у випадках, коли результати першого експерименту не викликають жодних сумнівів.

6. Групова перевірка показань за участю двох або більше осіб, чий показання уточнюються й перевіряються, є недопустимою.

30.2. Підготовка до слідчого експерименту

Слідчий експеримент повинен починатися з підготовки, яку можна поділити на два етапи: до виїзду на місце його проведення; безпосередньо на місці проведення.

До виїзду на місце проведення слідчого експерименту слідчим виконується:

1. *Визначення мети, виду і конкретних завдань слідчого експерименту.* Ця стадія включає ретельний аналіз усього комплексу інформації, що була отримана під час допиту підозрюваних, потерпілих, свідків, огляду місця події, проведених експертиз тощо. При цьому проводиться оцінка її достовірності і достатності.

2. *Додатковий допит особи, показання якої будуть перевірятися.* У випадках, коли під час першого допиту не отримана згода особи на проведення даної слідчої (розшукової) дії, або інформація, що підлягає перевірці, недостатньо повно і деталізовано зафіксована, необхідно провести додатковий допит.

Якщо експеримент повинен відбутися через значний час після допиту, або у слідчого з'явилася інформація, що особа має намір відмовитися від участі в даній слідчій (розшукової) дії, змінити свої показання, слідчий також повинен провести додатковий допит.

3. *Визначення змісту та умов проведення експерименту.* Для цього доречно провести попереднє ознайомлення слідчого з місцем і обстановкою проведення перевірки показань. Така рекогносцировка дозволяє вирішити наступні завдання:

- наочно ознайомитися з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; встановити відповідність отриманої під час допиту інформації об'єктивно існуючій обстановці; вирішити питання щодо необхідності проведення реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час кримінального правопорушення;

- при необхідності отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події її показанням;

- спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчої (розшукової) дії: виключення можливості втечі підозрюваного; його насильницького звільнення; вбивства; запобігання доступу на місце проведення слідчої (розшукової) дії сторонніх осіб.

4. *Забезпечення кримінальної процесуальної можливості проведення слідчого експерименту.* Відповідно до п. 5 ст. 240 КПК України слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними

володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

5. *Визначення кола учасників слідчого експерименту.* Учасники слідчого експерименту є обов'язкові і факультативні. Обов'язковими учасниками є: посадова особа, яка його проводить і поняті. Факультативними учасниками є: підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, законний представник, спеціалісти, працівники поліції, технічні учасники.

Посадовою особою, яка проводить слідчий експеримент є слідчий, прокурор (оперативний працівник – за доручення слідчого). Вона є керівником та організатором цієї слідчої (розшукової) дії.

Понятих повинні бути не менше двох (залежить від кількості місць, де одночасно необхідно сприймати дослідницькі дії, наприклад, якщо можливість почути звук від пострілу потрібно засвідчити в чотирьох різних місцях, понятіх у такому випадку повинно бути не менше восьми осіб). Поняті не повинні підміняти технічних учасників і безпосередньо брати участь в проведенні слідчого експерименту. Вони лише спостерігають за ходом та результатами слідчого експерименту.

У випадках, коли слідчий експеримент проводиться за декількома однотипними епізодами (наприклад, квартирні крадіжки), або перевіряються показання декількох підозрюваних в одному кримінальному провадженні, для кожного випробування доцільно залучати нових понятіх. Це обумовлено тим, що поняті, які неодноразово беруть участь у проведенні перевірки з різними суб'єктами на одному місці або з одним суб'єктом на різних місцях, з часом можуть сплутати обставини і деталі перевірки під час їх допиту в судовому засіданні, що може вплинути на доказове значення даної слідчої (розшукової) дії.

Як понятіх не слід запрошувати осіб, які мають психічні і фізичні вади (поганий зір, слух).

Участь підозрюваного у слідчому експерименті є добровільна. У зв'язку з цим отримання та аналіз інформації про таку особу може допомогти встановленню необхідного психологічного контакту, що вкрай необхідно для безконфліктного проведення даної слідчої (розшукової) дії. Крім того, слідчий, на підставі отриманої інформації, буде мати змогу висунути версії щодо мотиву добровільної згоди на проведення слідчого експерименту на місці вчинення кримінального

правопорушення. Практика свідчить про те, що такими мотивами можуть бути як намагання допомогти слідству встановити об'єктивну істину в кримінальному провадженні, так і протидія слідству шляхом: знищення речових доказів на місці події, здійснення втечі, спрямування слідства неправильним шляхом тощо. Інформація про особу, показання якої будуть перевірятися, може бути отримана з матеріалів кримінального провадження, узагальнення незалежних характеристик, консультацій психолога, оперативних матеріалів.

Спеціалісти під час слідчого експерименту надають консультацію слідчому відносно обстановки експерименту, допомагають в його реконструкції, фіксують його хід та результати. Частіше за все як спеціалістів залучають інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста), судового медика. Проте, не виключено запрошення інших осіб, чий спеціальні знання можуть бути потрібні під час проведення експерименту, наприклад, водолаз для обстеження водосховищ та ін.

Участь працівники поліції обумовлена необхідністю охорони місця слідчого експерименту та забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії, виключення можливості втечі особи, насильницького її звільнення або вбивства.

Технічні учасники (статисти) залучаються для заміни одного із учасників кримінального правопорушення і виконують за вказівкою слідчого конкретні дії. Наприклад, виконують роль потерпілого та ін. Крім цього, технічних учасників залучають для проведення певного обсягу фізичної роботи (наприклад, копання ґрунту для пошуку трупа).

6. *Підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів, транспорту.* Крім уніфікованої валізи слідчого (незалежно від її модифікації) під час проведення слідчого експерименту можуть застосовуватись: відеокамера, фотоапарат, диктофон, засоби зв'язку, засоби додаткового та спеціального освітлення, металошукач, прилад для виявлення схованих трупів (газовий аналізатор), магнітний шукач, трал для дослідження водосховищ, матеріал для пакування виявлених об'єктів тощо.

Зважаючи на те, що місце проведення експерименту може знаходитися на місці вчинення кримінального правопорушення або на місці, де злочинець готувався до нього чи намагався приховати сліди кримінального правопорушення, слідчий повинен вирішити питання щодо забез-

печення групи транспортними засобами. Їх кількість та призначення залежить від завдань слідчого експерименту. Спеціальний транспорт потрібен у випадках, коли підозрюваний знаходиться під арештом і його необхідно доставити до місця проведення експерименту з дотриманням правил транспортування даної категорії осіб, або коли передбачається виявлення об'єктів, що потребує використання спеціальної техніки (наприклад, евакуатор для транспортування автомобіля).

7. *Складання плану слідчого експерименту.* Зважаючи на те, що слідчий експеримент досить складна слідча (розшукова) дія, криміналістична теорія і слідча практика рекомендує скласти план його проведення. Спеціально розробленої форми плану не існує, оскільки у випадках відтворення певних дій, обставин певної події слідчий повинен змодельовувати хід слідчої (розшукової) дії (тобто написати сценарій), керуючись обставинами реального, конкретного кримінального правопорушення. Проте, план слідчого експерименту, як і будь якої іншої слідчої (розшукової) дії, повинен передбачати певні тактико-організаційні дії та заходи, що спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення. А саме: місце і час проведення експерименту; учасників слідчої (розшукової) дії, їх ролі під час проведення експерименту і місце розташування; перелік дослідницьких дій і випробувань, їх послідовність і кількість; техніко-криміналістичні і допоміжні технічні засоби; заходи забезпечення охорони місця проведення експерименту; заходи з можливого проведення реконструкції під час проведення слідчої (розшукової) дії; підготовку і використання макетів, які повинні замінити об'єкти, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; конкретних відповідальних осіб за виконання організаційно-технічних заходів.

Безпосередньо на місці проведення слідчого експерименту слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

1. *Попередньо оглянути місце дослідницьких дій та з'ясувати чи вносилися якісь зміни в обстановку після того, як там відбулося кримінальне правопорушення.*

2. *Організувати охорону місця проведення слідчого експерименту шляхом виставлення оточення з працівників поліції, які залучаються до його проведення, з метою недопущення сторонніх осіб та можливості внесення змін до обстановки.*

3. *Зафіксувати (за необхідності) обстановку* за допомогою фотографій, планів та ін. до початку реконструкції та відразу після неї.

4. *Провести інструктивну нараду* з усіма учасниками, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок їх проведення, права та обов'язки учасників тощо. Проведення інструктивної наради повинно охоплювати не тільки технічну сторону проведення слідчої (розшукової) дії, а й інформування учасників про порядок її проведення.

30.3. Робочий етап слідчого експерименту

Криміналістичною теорією і практикою розроблено комплекс тактичних прийомів і методів, які забезпечують об'єктивність і повноту результатів слідчого експерименту.

Як правило, він починається у кабінеті слідчого в заздалегідь обумовлений час. Слідчий перевіряє присутність усіх учасників, наявність транспорту, техніко-криміналістичних та спеціальних засобів. Пересвідчившись в готовності учасників до проведення слідчої (розшукової) дії, слідчий проводить інструктаж. Насамперед слідчий знайомить присутніх з положеннями ст. 240 КПК України. Після чого доводить до відома учасників інформацію щодо характеру і змісту перевірки показань стосовно: особи, чиї показання будуть перевірятися (свідка, потерпілого, підозрюваного); місця, де буде відбуватися перевірка; яким буде порядок пересування до «вихідного пункту» і «опорного пункту»; які дії буде відтворювати особа, показання якої перевіряються. Відповідно до ст. 222 КПК України, учасники слідчого експерименту попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення інформації, отриманої під час проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Понятим пояснюється на що саме їм слід звернути увагу та запам'ятати. До таких найбільш важливих обставин відносяться: самостійність дій особи, показання якої перевіряються; маршрут руху і послідовність дій; зміст пояснень до початку і під час перевірки; отримані результати (наприклад, виявлення нових речових доказів).

Слідчий представляє учасникам групи особу, показання якої перевіряються, з'ясовує питання щодо її добровільної участі у проведенні

експерименту, роз'яснює їй права і обов'язки залежно від її процесуального статусу. Акцентує увагу особи на тому, що вона, відповідно до раніше даних показань, повинна: показати маршрут руху до місця події, назвати і показати орієнтири, якими вона керується; розповісти про обстановку на місці події, речові докази, що мали залишитися, описати їх та вказати їх місце знаходження; дати пояснення з питань, що можуть виникнути у слідчого або спеціалістів.

У випадку, коли до участі у слідчій (розшуковій) дії залучені спеціалісти, слідчий, відповідно до ст. 71 КПК України, роз'яснює їм їх права і обов'язки. Коли експеримент пов'язаний з використанням транспортного засобу, слідчий повинен пояснити водію, що у питаннях визначення маршруту пересування, швидкості, зупинок він повинен керуватися (з дозволу слідчого) вказівками особи, показання якої перевіряються.

Також слідчий попереджає учасників слідчої (розшукової) дії про те, що всі звернення до особи, показання якої перевіряються, проведення будь-яких дій, спрямованих на реконструкцію, фіксацію речових доказів на місці події, може відбуватися лише за дозволом слідчого.

Після інструктажу учасників слідчий організовує пересування групи до «вихідного пункту». «Вихідний пункт» повинен бути розташований поза місцем перевірки показань, проте його місцезнаходження повинно дозволяти особі зорієнтуватися щодо маршруту руху до «першого опорного пункту».

Після прибуття до «вихідного пункту» слідчий пропонує особі розповісти про напрямок подальшого руху, орієнтири, що знаходяться на маршруті, об'єкти, що мають відношення до події. Інформація щодо вказаних обставин дозволяє слідчому, іншим учасникам слідчої (розшукової) дії уявити обстановку, де будуть перевірятися показання. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує їй рухатися за вказаним маршрутом. Підозрюваний, свідок або потерпілий, показання якого перевіряються, повинен починати рух першим, самостійно обираючи напрям. За ним, на короткій відстані, іде слідчий (при необхідності, додатково, оперативний працівник), поняті. Спеціаліст, який проводить відеозйомку, рухається збоку і трохи позаду, на відстані, що забезпечує йому можливість фіксувати самостійність і зміст дій особи.

Якщо від «вихідного пункту» до «опорного» необхідно подолати значну відстань, що потребує використання автотранспорту, в автомобілі повинні перебувати: особа, чий показання перевіряються; слідчий; поняті; при необхідності охорона.

Прибувши на «опорний пункт», слідчий пропонує особі розповісти про дії, що тут відбувалися, місце знаходження слідів і об'єктів, їх характерні ознаки. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує їй продовжити перевірку її показань. Особа, чий показання перевіряються, під час слідчого експерименту може зупинитися, навіть повертатися назад, щоб зосередитися та пригадати місце знаходження орієнтирів, об'єктів, про які вона розповідала раніше. Під час відтворення дій слідчий, інші учасники слідчої (розшукової) дії не повинні втручатися в дії особи щодо обрання маршруту, відшукування речових доказів, демонстрації своїх дій або дій інших осіб на місці події, її пояснень. У випадку виявлення об'єктів, що мають відношення до події кримінального правопорушення, яка розслідується, слідчий, за допомогою додаткових та конкретизуючих питань, повинен встановити ознаки, за якими особа впізнала цей об'єкт, з'ясувати коли і за яких обставин вона його бачила. Це може стосуватися як окремих речових доказів, так і ділянок місцевості, будинку, квартири, де відбулася подія кримінального правопорушення. Важливо, щоб пояснення особи супроводжувалися демонстрацією її дій під час вчинення кримінального правопорушення з використанням допоміжних засобів (предметів, що імітують знаряддя кримінального правопорушення, манекена тощо). Отримання такої інформації дозволяє слідчому зіставити показання, які були раніше отримані від особи, з показаннями інших осіб, результатами огляду місця події, реальною обстановкою на місці події, та зробити відповідні висновки. Виявлені під час перевірки речові докази, а також зміни в обстановці місця події повинні бути оглянуті і зафіксовані в протоколі слідчої (розшукової) дії, а також за допомогою техніко-криміналістичних засобів.

Якщо потрібно перевірити показання декількох осіб, кожна перевірка проводиться як окрема слідча (розшукова) дія.

Важливу роль при обранні тактики проведення слідчої (розшукової) дії відіграє слідча ситуація, що склалася на час її проведення. Під час проведення слідчого експерименту в безконфліктній ситуації слід-

чий керується заздалегідь складеним планом та використовує прийоми і методи, що дозволяють фіксувати дії та пояснення особи, показання якої перевіряються. Разом з тим, аналізуючи матеріали кримінального провадження, поведінку особи під час досудового розслідування, мотиви, якими вона може керуватися, даючи згоду на експеримент, слідчий повинен спрогнозувати можливість запланованого конфлікту. Конфлікт може виникнути у зв'язку з тим, що особа, показання якої перевіряються, заздалегідь спланувала ввести слідство в оману. Наприклад, погодившись на слідчий експеримент, мала на меті здійснити втечу, знищити речові докази. Слід мати на увазі і зовнішні фактори, що можуть створити конфліктну ситуацію (раптова поява родичів потерпілого, які хочуть вчинити самосуд, намагання співучасників вбити особу або допомогти їй втекти). Прогнозуючи такий розвиток подій, слідчий, оперативні працівники, охорона повинні уважно стежити за діями особи, її психологічним, емоційним станом, інтонаціями і мімікою під час пояснень, контролювати територію проведення слідчої (розшукової) дії. Такий контроль дозволить вчасно виявити і попередити здійснення намірів осіб, що суперечать меті та завданням слідчої (розшукової) дії.

30.4. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту

На відміну від інших слідчих (розшукових) дій, фіксація ходу і результатів слідчого експерименту має певні відмінності. Це обумовлено його динамічністю, різноманітністю джерел отримання інформації, необхідністю постійного контролю за проведенням слідчої (розшукової) дії в цілому.

Основним способом фіксації ходу і результатів будь-якої слідчої (розшукової) дії – є протокол як джерело доказів у кримінальному процесі. Протокол слідчого експерименту складається з трьох частин – вступної, описової і заключної. Щодо вступної і заключної частини протоколу, то їх заповнення повинно відповідати зразкам оформлення кримінальних процесуальних документів. Описова частина протоколу повинна відображати хід та зміст слідчої (розшукової) дії.

На початку описової частини необхідно зазначити місце знаходження слідчо-оперативної групи на момент початку слідчої (розшукової) дії, місце, де заплановано проведення дослідів чи випробувань, або місце розташування «вихідного пункту», з якого починається перевірка під час слідчого експерименту.

Якщо передбачається використання транспортного засобу, необхідно вказати його вид, реєстраційний номер, прізвище, ім'я та по батькові водія.

Після прибуття на «опорний» пункт або на місце, де будуть проводитися дослідження чи випробування, слідчий повинен зафіксувати його місце розташування, обстановку на час експерименту, факт і результати проведення реконструкції місця події, метеорологічні, звукові та інші умови, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, кількість і місце їх розташування, способи і засоби зв'язку між ними, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, зміст і послідовність проведених дослідів чи випробувань, їх кількість та варіанти виконання, час, який при цьому було затрачено, отримані результати.

Якщо під час випробувань будуть виявлені нові речові докази, що мають відношення до кримінального провадження, вони повинні бути зафіксовані за допомогою техніко-криміналістичних засобів, описані в протоколі слідчої (розшукової) дії, вилучені і відповідно упаковані.

Зважаючи на те, що обставини проведення слідчої (розшукової) дії не дають реальної можливості одночасної детальної фіксації її в протоколі, слідчий повинен вести записи чорнового характеру або використовувати диктофон.

Після закінчення слідчого експерименту слідчий складає протокол, зачитує його учасникам слідчої (розшукової) дії або надає його їм для ознайомлення. Якщо учасники слідчої (розшукової) дії мають зауваження або доповнення, слідчий вносить їх до протоколу.

Крім протоколу, хід і результати слідчого експерименту можуть фіксуватися за допомогою фотозйомки, відеозйомки, звукозапису.

Фотозйомку може здійснювати слідчий або інспектор-криміналіст (технік-криміналіст). З огляду на те, що на слідчого покладено керівництво проведенням слідчої (розшукової дії) дії, фотофіксацію бажано доручити спеціалісту. Спочатку проводиться орієнтуюча та оглядова фотозйомка місця проведення слідчого експерименту. Дії особи, по-

казання якої перевіряються, а також дії інших осіб на місці події, об'єкти і сліди, що мають відношення до події кримінального правопорушення фотографуються за правилами вузлової і детальної фотозйомки. Отримані фотографії оформлюються у вигляді фототаблиці – додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії.

На відміну від фотозйомки відеозапис під час слідчого експерименту дозволяє синхронно фіксувати зображення і звук, що забезпечує максимально точне і об'єктивне відображення його ходу і результатів.

Застосування відеозапису є найбільш доцільним у випадках:

- коли слідчий експеримент проводиться за відсутності підозрюваного та інших зацікавлених в його результаті осіб, які в подальшому можуть оскаржити його результати;
- якщо після слідчого експерименту обстановка місця події зміниться і відновити її буде неможливо;
- за наявності підстав вважати, що особа, за участю якої проводиться слідчий експеримент, може в подальшому відмовитися від своїх показань;
- коли дані про умови слідчого експерименту та його результати будуть використані під час проведення судових експертиз.

Відеозапис повинен починатися в місці, визначеному слідчим, як місце збору учасників слідчої (розшукової) дії. Під час роз'яснення їм прав і обов'язків доцільно фіксувати зміст роз'яснень кожному учаснику слідчого експерименту великим планом.

Відеозапис повинен здійснюватися таким чином, щоб зафіксувати маршрут руху, місце розташування учасників слідчого експерименту, самостійність і добровільність дій особи, показання якої перевіряються.

На «опорному пункті» спеціаліст-оператор повинен зафіксувати обстановку місця проведення слідчого експерименту, пояснення особи щодо механізму події кримінального правопорушення, місця знаходження прихованих або залишених речових доказів та їх ознак, її дій, які вона має намір продемонструвати. Всі подальші дії особи, її пояснення, відповіді на запитання слідчого, виявлені речові докази фіксуються за допомогою середнього, а при необхідності великого плану.

Якщо особа в момент спостереження події знаходилася у русі (наприклад, переміщалася за допомогою якого-небудь засобу), що часто

буває під час дорожньо-транспортних подій, в ході слідчого експерименту потрібно точно зафіксувати характер, напрямок і швидкість руху спостерігача. В цьому випадку зйомка ведеться камерою, встановленою на транспортному засобі, де раніше знаходилося дана особа (в кабіні водія тролейбуса, автобуса і т.д.).

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні переглянути відзнятий відеозапис, який в подальшому додається до протоколу слідчої (розшукової) дії.

Під час слідчого експерименту може використовуватися також і звукозапис. Особливість застосування звукозапису під час його проведення полягає в тому, що слідчий на місці проведення слідчої (розшукової) дії повинен максимально повно отримати і зафіксувати вербальну інформацію щодо майбутніх дій особи на місці перевірки, місця знаходження та особливостей залишених об'єктів. Факт їх виявлення повинен констатувати слідчий, а пояснення щодо причин їх виникнення або перебування на місці події – особа, чий показання перевіряються.

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні прослухати звукозапис, який додається до протоколу слідчої (розшукової) дії.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття слідчого експерименту та його процесуальна регламентація.
2. Завдання слідчого експерименту.
3. Учасники слідчого експерименту.
4. Підготовка до проведення слідчого експерименту.
5. Види дослідів чи випробувань під час проведення слідчого експерименту.
6. Що входить до плану проведення слідчого експерименту?
7. Тактичні правила проведення слідчого експерименту.
8. Протокол слідчого експерименту.
9. Додаткові способи фіксації ходу і результатів слідчого експерименту.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ (СЛІДЧИХ) РОЗШУКОВИХ ДІЙ

31.1. Поняття, ознаки, система негласних слідчих (розшукових) дій

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році до арсеналу органів досудового розслідування додалися негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД). Згідно зі статтею 246 КПК України **негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.**

НСРД проводяться з метою отримання або перевірки отриманих доказів, якщо відомості про злочин або особу, яка його вчинила неможливо отримати в інший спосіб. Більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Визначальною ознакою негласних слідчих (розшукових) дій є їх негласність, неочевидність, скритність (прихованість) від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але передусім від об'єктів, відносно яких вони проводяться із застосуванням спеціальних методів або технічних засобів. При цьому, законом передбачено повідомлення осіб, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також і підозрюваного та його захисника про проведення цих дій, в письмовій формі. Таке повідомлення надсилають протягом 12 місяців після їх завершення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Негласність, як ознака негласних слідчих (розшукових) дій, означає не лише особливий порядок їх підготовки та проведення, але й зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. Саме негласність виступає тим чинником, який суттєво впливає на отримання відповідних дозволів на їх проведення, визначення основних виконавців і кола учасників, обрання способу фіксації ходу й результатів їх проведення. Проведення НСРД не обмежується «прихованістю» і «таємністю», а супроводжується також і конспіративністю – методами забезпечення «негласності» (здійснення системи заходів із обмеження доступу до інформації та дезінформації об'єктів впливу з метою забезпечення негласності НСРД).

Більшість НСРД проводяться у кримінальному провадженні виключно на підставі ухвали слідчого судді. Виняток з цього правила складають контроль за вчиненням злочину, який відповідно до ч. 4 ст. 246 КПК України проводиться за рішенням прокурора, а також виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що відповідно до ч. 2 ст. 272 КПК України проводиться на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування або постанови прокурора.

Глава 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії» визначає наступну систему НСРД:

1. *НСРД, що пов'язані з втручанням у приватне спілкування, до яких належать:*

- аудіо-, відеоконтроль особи;
- накладення арешту на кореспонденцію;
- огляд і виїмка кореспонденції;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Необхідно зазначити, що спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. НСРД,

які пов'язані із втручанням у приватне спілкування потребують не лише дозволу слідчого судді на їх проведення, але й дозволу на втручання у приватне спілкування.

2. *Інші види негласних слідчих (розшукових) дій, до яких належать:*

- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;
- спостереження за особою, річчю або місцем;
- моніторинг банківських рахунків;
- аудіо-, відеоконтроль місця;
- контроль за вчиненням злочину;
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

31.2. Негласні слідчі (розшукові) дії, що пов'язані з втручанням у приватне спілкування

Аудіо-, відео контроль особи (ст. 260 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, що мають значення для досудового розслідування. Ця НСРД полягає в обов'язковому застосуванні технічних засобів (засоби фотографування, звуко- та відеозаписуюча техніка), в результаті якого фіксуються фактичні дані, що мають значення для конкретного кримінального провадження і відображають зміст переговорів, звуків, рухів, дій певних осіб. Крім того, отримуються аутентичні дані у вигляді аудіо- чи відеозапису, за допомогою яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження і можуть бути використані у суді. Дана НСРД проводиться саме щодо конкретної особи, що від-

різниця її від аудіо-, відео контролю місця (ст. 269 КПК України) та може бути проведена будь-де: як у місцях публічно доступних (парк, вулиця, кафе), так і публічно недоступних місцях, до яких неможливо увійти без дозволу власника або користувача, що відрізняє її від обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (квартира, кімната у квартирі, будинок тощо) (ст. 267 КПК України), або в обстановці, за якої суб'єкти спілкування розраховують на приватність (офіс, автомобіль). Таким чином, визначальним для цієї НСРД є об'єкт (особа) та явища, що з ним пов'язані, а місце має факультативне значення. Метою даної НСРД є фіксація аудіовізуальної інформації (наприклад, розмова щодо обіцянки передачі грошей, передача документів, обмін предметами, факт зустрічі з певною особою, факт відправлення посылки тощо). КПК України дозволяє проведення даної НСРД як слідчому, так і оперативним підрозділам, за його дорученням. Проте, як свідчить практика, специфічність застосування технічних засобів вимагає залучення до її підготовки і проведення оперативних та оперативно-технічних підрозділів. На них покладається завдання забезпечити попереднє конспіративне встановлення спеціальних технічних засобів фіксації до потрібних місць, правильна експлуатація техніки, обробка отриманої інформації, що потребує спеціальної підготовки. Також під час проведення даної НСРД може знадобитися залучення осіб, які негласно співпрацюють з правоохоронними органами (конфідентами).

Аудіо-, відеоконтроль особи може проводитися як підготовчий етап для інших НСРД, наприклад, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Крім того, інформація, що отримана у ході її проведення може потребувати експертного дослідження з метою ідентифікації тих чи інших об'єктів (наприклад, лінгвістична експертиза мовлення; портретна експертиза тощо).

Накладення арешту на кореспонденцію. Огляд і виїмка кореспонденції (ст.ст. 261, 262 КПК України). Відповідно до кримінального процесуального законодавства України арешт кореспонденції, її огляд і виїмка, здійснюються, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам, або інших осіб їй, може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування,

або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування, і іншими способами її отримати неможливо. Накладення арешту на кореспонденцію полягає в забороні установам зв'язку та фінансовим установам вручення кореспонденції адресату без відповідної вказівки слідчого, прокурора. Затримавши відповідну кореспонденцію, працівник поштової установи зобов'язаний повідомити про це слідчому (працівнику оперативного підрозділу, якому доручено проведення НСРД).

Кореспонденцією, у контексті даної НСРД, згідно КПК України, є листи усіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, інші матеріальні носії передання інформації між особами. Іншими матеріальними носіями передання інформації між особами можна вважати обмін інформацією, що зафіксований на матеріальному носії, через кур'єра. Такими матеріальними носіями можуть бути листи, CD-диски, «флешки» тощо. Слід підкреслити, що предметом арешту, огляду і виїмки є тільки поштові перекази (послуги поштового зв'язку щодо виконання доручення замовника на пересилання та виплату адресату зазначеної суми грошей), а не грошові кошти, отримані за банківськими переказами. Арешт останніх відбувається відповідно до ст. 170 КПК України.

Дана НСРД передбачає відбір за певними ознаками, технічне опрацювання, аналіз поштових відправлень на предмет зразків почерку, шрифту, виконавців поштових відправлень, прізвищ і адресатів відправників та одержувачів, дослідження вмісту посилки, технічний контроль поштових відправлень з наступним оглядом їх слідчим або оперативним працівником, з прийняттям рішення про виїмку, чи інші дії відповідно до закону. Накладення арешту на кореспонденцію відбувається на підставі ухвали слідчого судді у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини. Дана ухвала є обов'язковою для виконання керівниками установ і підприємств зв'язку усіх форм власності. Керівники і працівники установ зв'язку зобов'язані здійснювати сприяння проведенню НСРД і не розголошувати факт її проведення та дані, що були отримані в її ході (ч. 5 ст. 262 КПК України).

Стосовно порядку проведення даних НСРД, то закон визначає цілий комплекс проведення послідовних заходів: 1) накладення арешту на кореспонденцію; 2) огляд затриманої кореспонденції; 3) визначення

подальших дій щодо цієї кореспонденції; 4) складання протоколу про проведення НСРД.

Згідно ч. 3 ст. 261 КПК України накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції. Виходячи із змісту норми, для огляду і виїмки кореспонденції отримання окремого дозволу не потрібно, для проведення її огляду не вимагається і винесення постанови слідчим (прокурором). Згідно ст. 262 КПК України огляд кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати її арешт, за участю працівника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. Огляд полягає в негласному відкритті затриманої кореспонденції та її дослідження. В присутності зазначених осіб слідчий проводить відкриття затриманої кореспонденції та здійснює її огляд на предмет вмісту відправлення, його зовнішніх характеристик, якості матеріалу, форми, особливих ознак, ознак тайнопису тощо. За результатами огляду може бути здійснено виїмку затриманої кореспонденції. У разі необхідності збереження конфіденційності факту накладення арешту, слідчий може зняти копії або вилучити зразки вмісту відправлення та повернути кореспонденцію установі зв'язку для вручення адресату. Якщо поштове відправлення містить об'єкти, що вилучені з цивільного обігу і становлять загрозу для суспільства, воно може бути замінено на безпечний аналог. На виявлені речі чи документи можуть бути нанесені спеціальні позначення або встановлені технічні засоби контролю. У разі, якщо затримана кореспонденція не містить предметів чи документів, що мають значення для кримінального провадження, вона спрямовується адресату. Незалежно від результатів огляду кореспонденції та його наслідків про кожен випадок його проведення складається протокол. Крім загальних відомостей, у протоколі зазначається, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено, що має бути доставлено адресату, або тимчасово затримано, з яких об'єктів знято копії чи отримано зразки, а також про проведення інших дій.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) (ст. 263 КПК України) є різновидом втручання у приватне спілкування, що

проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до Закону України «Про телекомунікації» телекомунікаціями (електрозв'язком) є передавання, випромінювання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах. Телекомунікаційну мережу утворює комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням.

Зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є негласне проведення із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для розслідування, а також одержання, перетворення і фіксація різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Предметом цієї НСРД можуть також бути відомості про абонентів розмов, час з'єднання та їх тривалість.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

- контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються.

Щодо суб'єктів, стосовно яких можливе проведення даної НСРД, то ними можуть бути підозрюваний (обвинувачений), їх співрозмовники, а також інші особи – очевидці події, особи, які володіють інформацією про злочини, факт їх вчинення, учасників або іншими відомостями, що мають значення для розслідування.

Зняття інформації з каналів телефонного зв'язку може здійснюватися силами і засобами оперативно-технічних підрозділів СБУ та МВС України або, за їх завданням і під контролем, операторами зв'язку. Чинне законодавство зобов'язує операторів телекомунікацій за власні кошти встановити і забезпечувати функціонування на своїх телекомунікаційних мережах технічних засобів, необхідних для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також у межах своїх повноважень сприяти їх проведенню, вживати заходів щодо нерозголошення факту, організаційних і тактичних прийомів їх проведення та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді (ч. 4 ст. 39 ЗУ «Про телекомунікації»). Оператори телекомунікацій зобов'язані забезпечувати захист зазначених технічних засобів від несанкціонованого доступу.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування у даному випадку повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, що дозволяють унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування (наприклад, номер абонента телефонного зв'язку, міжнародний ідентифікаційний номер мобільного абонента (IMSI), міжнародний ідентифікаційний номер мобільного терміналу (IMEI), адреса електронної пошти, IP-адреса, апаратна адреса пристрою, підключеного до мережі (MAC – адреса)).

Отримані в ході даної НСРД відомості фіксуються на матеріальних носіях. При цьому застосовується формат, який буде придатним для відтворення інформації суб'єктами, що здійснюють розслідування і використання їх як доказів. У разі необхідності встановлення достовірності таких матеріалів, може бути призначена відповідна експертиза з метою встановлення можливого монтажу фонограми, ідентифікації особи за голосом, ознак втручання в роботу телекомунікаційної мережі тощо.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) полягає у пошуку, виявленні і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частині, доступі до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача. Юридичною підставою проведення даної НСРД є ухвала слідчого судді, фактичною – відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для розслідування.

Під електронною інформаційною системою слід розуміти сукупність електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), периферійного обладнання та програмного забезпечення, призначених для автоматизації прийому, зберігання, обробки, пошуку і видачі інформації споживачам. За своєю архітектурою електронні інформаційні системи можуть бути як локальними, в яких всі їх компоненти (база даних, система управління базою даних, клієнтське програмне забезпечення) знаходяться на одному комп'ютері, так і розподіленими, в яких компоненти розміщені на декількох комп'ютерах. Розподілені електронні інформаційні системи, у свою чергу, поділяють на файл-серверні інформаційні системи (в них база даних знаходиться на файловому сервері, а система управління базою даних та клієнтське програмне забезпечення знаходяться на робочих станціях) та клієнт-серверні інформаційні системи (в них база даних та система управління базою даних знаходяться на сервері, а на робочих станціях знаходиться клієнтське програмне забезпечення). Як локальні, так і розподілені електронні інформаційні системи можуть бути відкритими і закритими, тобто доступ до яких обмежений їх власником, володільцем або утримувачем шляхом розміщення файлових серверів та робочих станцій інформаційної системи у публічно недоступних місцях та встановленням систем логічного захисту доступу до електронної інформаційної системи з робочих станцій локальної мережі підприємства, установи, організації тощо, або з робочих станцій, зв'язаних з файловим сервером через мережу Інтернет.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин може здійснюватися як шляхом безпосереднього фізичного доступу до них фахівцями уповноважених підрозділів правоохоронних

органів, так і шляхом програмного проникнення. Негласне зняття інформації із засобів електронно-обчислювальної техніки полягає у застосуванні засобів спеціальної техніки, яка забезпечує повне копіювання інформації з диска (дисків) та інших електронних носіїв інформації підозрюваного (обвинуваченого), що можуть містити інформацію, яка має значення у кримінальному провадженні. Програмне проникнення до електронних інформаційних систем (їх частин) здійснюється шляхом застосування спеціальних програмних продуктів, які забезпечують копіювання інформації, що обробляється на ПЕОМ підозрюваного (обвинуваченого), на віддалений комп'ютер, який перебуває у користуванні уповноваженого органу, що проводить цю НСРД.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем поділяється на:

- зняття інформації з інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача на підставі ухвали слідчого судді (негласне);
- отримання відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту без дозволу слідчого судді (гласне).

У першому випадку доступ до даних обмежується власником, володільцем або утримувачем. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування. Ідентифікаційними ознаками електронної інформаційної системи є: IP-адреса (IP – Internet Protocol), яка є унікальним ідентифікатором (адресою) пристрою (комп'ютера або маршрутизатора), підключеного до локальної мережі або Інтернету; доменне ім'я, що дозволяє ідентифікувати в мережі Інтернет вебсайт або адресу електронної пошти; серійний номер та характеристики автоматизованої системи та ЕОМ.

У другому випадку проведення даної НСРД без дозволу слідчого судді допускається у випадку, коли потрібно: 1) отримати інформацію розміщену особою у соціальних мережах, тематичних форумах; 2) встановити ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи за допомогою спеціальних програмних утиліт. Перший їх вид – це ути-

літи, що надають інформацію про комп'ютери-хости та мережі. Така інформація є необхідною для адресації в мережі і тому є доступною. Другий вид – це утиліти для збору інформації про окремих користувачів, наприклад, реальне ім'я користувача, останній час та дата входження до системи; специфічний вид активності користувача, який увійшов до системи, а інколи навіть поштова адреса та телефон користувача. У цьому випадку відповідно до ч. 3 ст. 246, ст. 251 КПК України зняття інформації проводиться на підставі постанови слідчого або прокурора. Повідомлення осіб в порядку ст. 253 КПК України про проведення щодо них НСРД не потребується.

За результатами даної НСРД складається протокол. Зміст інформації, що була отримана у ході зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин, фіксується на матеріальному носії особою, яка її здійснювала. Також вона зобов'язана забезпечити обробку, збереження та передання даної інформації.

31.3. Інші негласні слідчі (розшукові) дії

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає у обстеженні слідчим публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі з використанням технічних засобів.

Відповідно до ч. 1 ст. 267 КПК України зазначена НСРД проводиться з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Юридичною підставою проведення даної НСРД є ухвала слідчого судді, фактичною підставою – наявність інформації, що у публічно недоступному місці, житлі чи іншому володінні особи знаходяться

особи, які розшукуються, чи сліди вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речі та документи, що мають значення для досудового розслідування.

Частина 2 ст. 267 КПК України визначає, що публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Під житлом особи законодавець у ч. 2 ст. 233 КПК України розуміє будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затриманням, взяттям під варту тощо). Зазначені приміщення мають статус публічно доступних. Під іншим володінням особи відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК України розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

За результатами обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи слідчий, якщо він проводив дану НСРД самотійно, або працівник оперативного підрозділу, якому було доручено його проведення, повинні скласти протокол, що повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження.

Моніторинг банківських рахунків (ст. 269¹ КПК України) полягає в отриманні детективом Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) відповідно до ухвали слідчого судді в поточному режимі від банку інформації про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках з метою фіксування злочинної дії з використанням конкретного банківського рахунку в банківській установі на території України або розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації. Проведення даної НСРД, відповідно до ст.ст. 246 і 269¹ КПК України, можливе лише у кримінальних провадженнях щодо тяжких і особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності НАБУ.

Згідно з ухвалою слідчого судді про моніторинг банківських рахунків банк зобов'язаний надавати НАБУ в поточному режимі інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках.

Слідчий суддя в ухвалі про моніторинг банківських рахунків повідомляє керівника банківської установи про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї НСРД і про відповідну кримінальну відповідальність. На підставі ухвали слідчого судді керівник банківської установи зобов'язаний письмово попередити усіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї НСРД і про відповідну кримінальну відповідальність.

Інформація про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинна доводитися до відома НАБУ до виконання відповідної операції, а у разі неможливості – негайно після її виконання.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, в тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження.

На відміну від більшості НСРД, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може проводитись у кримінальному провадженні незалежно від тяжкості злочину. Значення даної НСРД полягає у тому, що за її допомогою можна встановити, що певна особа, якій належить радіоелектронний засіб, або яким вона користується, перебувала у відповідному місці у певний час або з точністю встановити місце знаходження самого радіоелектронного засобу.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про радіочастотний ресурс України» радіоелектронний засіб – це технічний засіб, призначений для передавання та/або приймання радіосигналів радіослужбами. До радіоелектронних засобів належать мобільні термінали систем зв'язку та інші радіовипромінюючі пристрої, активовані у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, тобто мобільного телефону, GSM,

UMTS, HSDPA, WiMAX, LTE модемів, що забезпечують бездротовий доступ до мережі Інтернет та інших радіовипромінюючих пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку тощо. Радіопеленгація вказаних пристроїв може здійснюватися засобами операторів мобільного зв'язку за зверненням правоохоронних органів (найбільш поширений випадок) або силами оперативних підрозділів з використанням спеціальної техніки, яка знаходиться у них на озброєнні.

Юридичною підставою проведення даної НСРД є ухвала слідчого судді. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 268 КПК України, в ухвалі слідчого судді про дозвіл на установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну електрокомунікаційну мережу, кінцеве обладнання. Фактичною підставою установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є відомості про час і тривалість телефонних переговорів абонента, а також про номери абонентів, з якими здійснювалось з'єднання (як вихідні, так і вхідні переговори) (тобто (графіки (протоколи) з'єднань абонента); дані про місцезнаходження абонента або апарату мобільного зв'язку в зоні дії тієї чи іншої базової станції даного оператора стільникового зв'язку в зазначений час, які дозволяють встановити приблизне місцезнаходження того, хто телефонував (або отримав вхідний дзвінок) у певний час, що мають значення для досудового розслідування.

В більшості випадків слідчого цікавить група відомостей, яка включає в себе: а) номер іншого учасника розмови (співрозмовника); б) час з'єднання; в) тривалість розмови абонентів; г) використання додаткових послуг, не пов'язаних з дзвінком (прийом і відправка текстових і мультимедійних повідомлень, здійснення переадресації виклику); д) місцезнаходження апарату мобільного зв'язку в зоні дії тієї чи іншої базової станції оператора стільникового зв'язку в зазначений час (з вказівкою зони підприємства зв'язку і зони зовнішньої телефонної компанії).

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у випадку, передбаченому

ч. 1 ст. 250 КПК України, зокрема, у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України. За таких обставин законодавство зобов'язує прокурора невідкладно після початку встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає клопотання про дозвіл на проведення встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу відповідно до вимог, передбачених ст. 248 КПК України. При цьому, виконання будь-яких дій з проведення встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу має бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення зазначеної НСРД. Отримана внаслідок установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

По закінченню встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу слідчий, якщо він проводив НСРД самостійно, або працівник оперативного підрозділу, якому було доручено проведення зазначеної НСРД, складають протокол про результати проведення НСРД, що має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження.

Спостереження за особою, річчю або місцем. Відповідно до ст. 269 КПК України для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Особливою ознакою спостереження за особою, річчю або місцем є відповідне місце проведення даної НСРД. Йдеться виключно про публічно доступні місця. Публічно доступним місцем є місце, до якого можливо правомірно увійти та перебувати без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Під такими місцями розуміють місця для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вок-

зали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування в них громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань, приміщення вокзалів, пасажирські потяги, літаки, катери, пароплави, перони, платформи, пристані тощо).

Юридичною підставою спостереження за особою є ухвала слідчого судді. Дана НСРД до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочата на підставі постанови слідчого, прокурора лише у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України. За таких обставин законодавство зобов'язує прокурора невідкладно після початку спостереження за особою звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає клопотання про дозвіл на проведення спостереження за особою відповідно до вимог, передбачених ст. 248 КПК України. При цьому, виконання будь-яких дій з проведення спостереження за особою має бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення зазначеної НСРД. Отримана внаслідок спостереження за особою інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Спостереження за річчю у публічно доступних місцях або за публічно доступним місцем не потребує ухвали слідчого судді і проводиться на підставі постанови слідчого або прокурора. Слідчий, склавши відповідну постанову, зобов'язаний повідомити прокурора про прийняте рішення та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення даної НСРД відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України.

По закінченню спостереження за особою, річчю або місцем слідчий, якщо він проводив НСРД самостійно, або працівник оперативного підрозділу, якому було доручено проведення зазначеної НСРД, складають протокол про результати проведення НСРД, що має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. До протоколу долучаються отримані в результаті спостереження за особою, річчю або місцем фотографії та/або відеозапис.

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб. Визначальною ознакою цієї НСРД є її проведення у публічно доступному місці, тобто місці, де можна перебувати без відома власника або отримання його згоди, володільця або присутніх у цьому місці осіб.

Аудіо-, відеоконтроль місця є негласною слідчою (розшуковою) дією, яку може проводити слідчий самостійно або оперативний підрозділ за його письмовим дорученням в порядку ст.ст. 41, 246 КПК України.

Юридичною підставою проведення даної НСРД є ухвала слідчого судді. Фактичною підставою проведення аудіо-, відеоконтролю місця є відомості про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

За результатами проведення аудіо-, відеоконтролю місця відповідно до вимог КПК України складається протокол.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 270 КПК України) проводиться у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

КПК України передбачає наступні форми контролю за вчиненням злочину:

1. *Контрольована поставка* – полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її території) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КК України. Зазвичай предметом контрольованої поставки є предмети, які є знаряддям або засобами вчинення відповідного злочину; предмети, що отримані незаконним способом; вилучені із обігу предмети. Контрольована поставка на практиці найчастіше проводиться з метою виявлення триваючого злочину, однак, трапляються випадки проведення зазначеної НСРД після

закінчення злочину для отримання інформації щодо інших злочинів, виявлення співучасників злочину, місць їх перебування тощо.

2. *Контрольована закупка* – полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

3. *Оперативна закупка* – полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

4. *Спеціальний слідчий експеримент* – полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину. На практиці такі спеціальні слідчі експерименти часто полягають у діях, пов'язаних, наприклад, із заміною потенційної жертви злочину на підготовленого для затримання злочинця співробітника оперативного підрозділу. Застосування таких заходів має бути виваженим і тільки за умови забезпечення безпеки учасників даної НСРД.

5. *Імітування обстановки злочину* – полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які повинні створити у оточуючих уявлення про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Слід звернути увагу, що ч. 2 ст. 270 КПК України встановлює ряд обставин, які унеможливають проведення контролю за вчиненням злочину. Так, зазначена НСРД не проводиться, якщо внаслідок її проведення неможливо повністю запобігти: 1) посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; 4) екологічній або техногенній катастрофі.

Необхідно зазначити, що при проведенні контролю за вчиненням злочину на практиці зазвичай застосовують конфіденційне співробітництво з іншими особами. При цьому необхідно пам'ятати, що забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення НСРД адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. Водночас, варто зазначити, що ст. 270 КПК України встановлює заборону провокації та підбурювання особи на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. При цьому, відповідно до КПК України отриманні у такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Юридичною підставою проведення даної НСРД є постанова прокурора. КПК України зобов'язує прокурора у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, викласти обставини, що вказують на відсутність під час цієї негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину, а також зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Після закінчення контролю за вчиненням злочину слідчий або працівник оперативного підрозділу, якому було доручено проведення цієї НСРД, складають протокол, який повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. До протоколу долучаються отримані в результаті контролю за вчиненням злочину речі і документи. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають

значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.

Юридичною підставою проведення даної НСРД є постанова слідчого, погоджена з керівником органу досудового розслідування, або постанова прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. Зазначена постанова повинна містити відомості, що передбачені ст. 251 КПК України, а також обґрунтування меж спеціального завдання і використання спеціальних несправжніх (імітаційних) засобів. Фактичною підставою проведення даної НСРД є відомості про те, що в результаті виконання спеціального завдання можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів.

Для виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації спеціально залучається особа, яка відповідно до положень кримінального процесуального законодавства із зберіганням у таємниці достовірних відомостей про обставини справи виконує спеціальне завдання шляхом участі в організованій групі чи злочинній організації та на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Введення штатного негласного працівника або іншої особи в злочинне середовище потребує проведення таких організаційних заходів, як підбір і підготовка кандидата на впровадження, оперативне прикриття особи, що виконує завдання із розкриття злочинної діяльності організованої злочинної групи чи організації, та здійснення управління його діяльністю, матеріальне й технічне забезпечення негласної слідчої (розшукової) дії, адаптація особи, після завершення виконання спеціального завдання, до життя у звичайних умовах.

Виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а в разі необхідності строк його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування. Результати зазначеної НСРД оформлюються протоколом.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у виявленні, вилученні, фіксації матеріальних

носіїв інформації як об'єктів подальшого порівняльного дослідження з метою вирішення конкретних завдань досудового розслідування.

Проведення негласного отримання зразків для порівняльного дослідження здійснюється, якщо отримання зразків для експертизи в порядку ст. 245 КПК України є неможливим через загрозу завдання значної шкоди для кримінального провадження, тобто коли воно може спричинити розкриття тих, що проводяться або будуть проводитися негласних слідчих (розшукових) дій, та поставить під загрозу життя, здоров'я учасників кримінального провадження тощо.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, можливо проводити тільки за рішенням слідчого судді.

У необхідних випадках для участі у даній НСРД може бути залучений спеціаліст.

За результатами проведення даної НСРД слідчий або працівник оперативного підрозділу, якому було доручено негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, складає протокол, в якому зазначається кількість та опис певної речовини (матеріалу), взятої як зразок, умови в яких відбувався збір зразка, застосовані технічні засоби та їх характеристики тощо. До протоколу можуть додаватися предмети, документи, звуко- та відеозаписи, а також інші технічні носії інформації.

Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може здійснюватися в рамках обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. В цьому випадку відомості про конкретні зразки для порівняльного дослідження та способи й засоби їх отримання вказуються у протоколі обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття, ознаки негласних слідчих (розшукових) дій.
2. Система негласних слідчих (розшукових) дій.
3. Проведення аудіо-, відеоконтролю особи.
4. Проведення накладення арешту, огляду і виїмки кореспонденції.

5. Проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.
6. Проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем.
7. Проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.
8. Проведення встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.
9. Проведення спостереження за особою, річчю або місцем.
10. Проведення аудіо-, відеоконтролю місця.
11. Проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.
12. Проведення негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

32.1. Загальні положення використання спеціальних знань під час досудового розслідуванні

Практично кожен випадок розслідування кримінальних правопорушень не відбувається без використання спеціальних знань, тобто залучення спеціалістів чи судових експертів.

Розслідування кримінальних правопорушень професійно здійснюють фахівці в галузі юриспруденції, криміналістики та інших галузей наукового знання, якого вони набули, навчаючись в юридичних навчальних закладах, під час стажування в правоохоронних органах, на курсах професійної підготовки, а також у результаті власної практики. Однак яким би високоосвіченим та добре підготовленим за своєю спеціальністю не був суб'єкт діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, він завжди залишається фахівцем вузького профілю. За межами його професійних знань та навичок лежить багато чого з того потенціалу науки, техніки, ремесел, мистецтва, чим він належним чином не володіє. Тому у всіх необхідних випадках він вправі й повинен вдаватися до допомоги спеціалістів під час вирішення питань, які належать до їх компетенції.

Необхідність у залученні фахівців неюридичного профілю виникає тоді, коли власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів та методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

Кримінальний процесуальний закон неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань під час проведення різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим (ч. 2 ст. 242 КПК України), в інших – носить факультативний характер (ч. 2 ст. 71 КПК України).

Під час розслідування кримінальних правопорушень використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок та консультацій у знайомих осіб; витребування та використання документів, які складаються такими особами, у ході їх службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз.

Кримінальне процесуальне законодавство України не визначає поняття спеціальних знань, та не розкриває їх зміст. У кримінальній процесуальній та криміналістичній літературі науковці під спеціальними знаннями здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства.

Спеціальні знання – це не пов'язані з веденням кримінального судочинства знання, які за змістом виходять за рамки загальноосвітніх та спеціальних освітніх програм, що використовуються для досягнення юридичних цілей в ході кримінального процесу.

Залежно від процесуальної врегульованості порядку використання спеціальних знань і, відповідно, відбиття результатів у процесуальних документах, науковці та практики виділяють їх непроцесуальні та процесуальні форми.

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень мають місце тоді, коли результати їх застосування не відбиваються у процесуальних документах.

Поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є відомчі ревізії та розслідування. Вони проводяться поза рамками кримінального процесу за ініціативою органів державного управ-

ління чи іншого власника для встановлення фактів, що мають певне юридичне значення.

Наприклад, це можуть бути документальні ревізії, товарознавчі дослідження тощо, які проводяться спеціалістами окремого підприємства, організації, установи чи відомства. За результатами цих перевірок і розслідувань складаються документи, які використовуються, перш за все, зацікавленими юридичними особами та відомствами. Результати таких відомчих ревізій та розслідувань – «акти», «висновки» та інші документи залучаються до матеріалів кримінальних проваджень, як витребувані документи згідно із ст. 93 КПК України і можуть розглядатися як процесуальні джерела доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Наступною непроцесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є консультативна допомога спеціалістів. З цією метою використовується вже накопичений досвід спеціаліста з урахуванням особливостей конкретних обставин.

Така допомога надається в усній або письмовій формі. Письмова консультація може надаватися як фізичними, так і юридичними особами (експертними закладами, профільними науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами та іншими установами і закладами) за письмовим зверненням слідчого.

Консультація є думкою спеціаліста, яка має тільки орієнтуюче значення в кримінальному провадженні. Навіть викладена письмово, вона не може розглядатися як доказ, оскільки не має процесуальних гарантій достовірності викладених відомостей.

Консультація може слугувати тільки підставою для прийняття тих чи інших тактичних або процесуальних рішень, однак відповідальність за це рішення повністю несе та посадова особа, яка прийняла його.

Процесуальні форми використання спеціальних знань відіграють більш значущу роль під час розслідування кримінальних правопорушень. Це пов'язано з тим, що факт застосування спеціальних знань у таких випадках відображається у процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих (розшукових) і судових дій, висновках експертів). Додержання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених в них фактів.

Під час розслідування кримінальних правопорушень процесуальні форми використання спеціальних знань застосовуються як для самостійного вирішення певних завдань розслідування, так і для перевірки фактів, встановлених непроцесуальним шляхом.

Досить поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста до участі в проведенні досудового розслідування або судового розгляду (ст. 71 КПК України). Суб'єктом застосування цієї форми є спеціаліст.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України). Він звертає увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів, дає пояснення з приводу спеціальних питань, які застосовуються.

Як спеціаліст може бути залучена особа, яка, по-перше, володіє спеціальними знаннями і навичками; по-друге, не зацікавлена у результатах розслідування; по-третє, не проводила ревізій або перевірок тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Для участі в процесуальних діях як спеціалісти залучаються:

- співробітники судово-експертних підрозділів всіх рівнів та різної відомчої приналежності;
- компетентні працівники контролюючих органів;
- представники інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності;
- приватні особи, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур.

Процедура участі спеціаліста та одержані результати відображаються в протоколі слідчої (розшукової) дії.

Під час розслідування кримінальних правопорушень спеціалісти залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках:

- відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії;

- недостатнього володіння слідчим прийомами та засобами швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок;
- необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалісту;
- одночасному застосуванні декількох засобів криміналістичної техніки;
- необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок.

Залучення спеціаліста – право, а не обов’язок слідчого. Він сам вирішує це питання, керуючись своїми уявленнями про обсяг та складність роботи під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, а також про необхідність спеціальної допомоги.

32.2. Призначення судових експертиз

В діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проведення судової експертизи (ст.ст. 242–245 КПК України) за своїм значенням визнається основною процесуальною формою використання спеціальних знань, оскільки володіє найбільшими можливостями в застосуванні досягнень науки і техніки для вирішення завдань кримінального судочинства. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) та має однакове процесуальне значення з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закон України «Про судову експертизу»).

У кримінальних провадженнях експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за ухвалою слідчого судді чи суду, наданою за клопотанням сторони кримінального провадження якщо для з’ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України).

У деяких визначених у законі випадках відповідна експертиза повинна бути проведена обов'язково. Так, наприклад, судова експертиза обов'язкова для (ч. 2 ст. 242 КПК України):

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, судові експертизи поділяються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеці-

альних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Призначення судової експертизи вимагає ретельної підготовки, що містить такі основні етапи:

- 1) збирання необхідних матеріалів;
- 2) вибір моменту призначення судової експертизи;
- 3) визначення предмету судової експертизи;
- 4) формулювання запитань експерту;
- 5) вибір експертної установи або експерта.

Збирання необхідних матеріалів. Необхідними матеріалами є, наперед, досліджувані об'єкти (наприклад, речові докази), щодо яких слідчий (суд) повинен з'ясувати певні питання. Досліджувані об'єкти збираються під час проведення слідчих (розшукових) дій (оглядів, обшуків, та ін.) з дотриманням встановлених законом правил.

В окремих випадках експерту необхідно надавати так звані порівняльні зразки (зразки для експертизи). Під зразками для експертизи необхідно розуміти матеріальні об'єкти, що надаються судовому експерту для порівняння з об'єктами, що підлягають ідентифікації або діагностиці. Це можуть бути зразки почерку, дактилокарта підозрюваного тощо.

Відповідно до ст. 245 КПК України у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України). Відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий

суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово.

Зразки повинні відповідати критеріям репрезентативності (достатність кількості та якості) та порівняльності (можливість порівняння).

За способом отримання зразки поділяються на дві групи: вільні та експериментальні. Вільні зразки виключають можливість будь-якого умисного викривлення ознак досліджуваного об'єкта. Це зразки створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним правопорушенням (наприклад, особисте листування особи, її щоденники та інші рукописні документи, виконані до кримінального провадження).

Експериментальні зразки – це зразки, що спеціально отримані для проведення конкретної експертизи.

Вибір моменту призначення судової експертизи передбачає визначення її місця у системі інших слідчих (розшукових) дій.

За загальним правилом судова експертиза повинна бути призначена своєчасно. Визначаючи момент призначення судової експертизи, необхідно враховувати:

- властивості та стан об'єктів експертного дослідження;
- необхідність та можливість отримання порівняльних зразків;
- особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо);
- слідчу ситуацію.

Визначення предмету судової експертизи. Предмет експертизи – це обставини, що можуть бути встановлені в процесі експертного дослідження шляхом дослідження відповідних об'єктів.

За предметом дослідження судові експертизи поділяються на наступні види (підвиди):

1. Криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна; фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна.

2. Інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротransпортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів.

3. Економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння.

5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічна.

7. Мистецтвознавча.

8. Екологічна.

9. Військова.

10. Судово-ветеринарна.

11. Гемологічна.

Предмет експертизи визначається об'єктами дослідження та питаннями, поставленими перед експертом стороною кримінального провадження або судом.

Формулювання запитань експерту. Відповідно до закону перед експертом можуть бути поставлені лише такі питання, для вирішення яких необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Існують типові

переліки питань щодо різних видів судових експертиз, зокрема, такі переліки визначені в науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 року № 53/5.

Загалом, запитання експерту повинні відповідати таким основним вимогам:

- не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру;
- повинні бути конкретними та короткими;
- повинні мати логічну послідовність;
- характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

Вибір експертної установи або експерта здійснюється з урахуванням виду судової експертизи, об'єктів дослідження та характеру питань, які підлягають вирішенню.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби, до яких належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України та експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

У системі Міністерства юстиції України функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) (зокрема Київський НДІСЕ, Харківський НДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса, Одеський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, Дніпропетровський НДІСЕ, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності) та дванадцять відділень, в яких проводяться всі види криміналістичних експертиз. Крім криміналістичних, в інститутах проводяться й такі види судових експертиз, як інженерно-технічні, економічні, товарознавчі, експертизи у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна та військова.

У системі Міністерства внутрішніх справ України діє експертна служба, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі – ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (далі – НДЕКЦ) в обласних центрах.

У системі Міністерства охорони здоров'я України зосереджені судово-медичні та судово-психіатричні установи. Мережа судово-медичних установ організована за принципом інстанційності і включає в себе: міські бюро судово-медичної експертизи, до якого, зокрема, відноситься Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи (I інстанція), обласні бюро судово-медичної експертизи з їх районними та міжрайонними відділеннями (II інстанція) та Державну установу «Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України» (III інстанція) .

Систему судово-психіатричних установ становлять Державна установа «Науково-дослідний інститут психіатрії Міністерства охорони здоров'я України», центри судово-психіатричних експертиз, відділення амбулаторних і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів.

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Спеціалісти державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та отримати кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Судовими експертами можуть бути співробітники судово-експертних (науково-дослідні інститути, лабораторії, бюро, що діють в системі Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я) або інших спеціалізованих установ (торговельно-промислові палати, насінні лабораторії тощо). Також, до проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови відповідності встановленим у чинному законодавстві вимогам (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Чинне законодавство України чітко визначає осіб, які не можуть бути судовими експертами. Так, не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість або на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення

у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»).

Крім того, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України).

Також, експерт не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Призначення експертизи оформляється ухвалою слідчого судді, за клопотанням сторони кримінального провадження, в якому, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України зазначаються:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання.

32.3. Оцінка висновку експерта

Судовій експертизі в доказуванні належить значне місце. Нерідко, саме висновок експерта лягає в основу, і є необхідним для винесення вироку. Існує низка судових експертиз, без проведення яких ні за яких умов не можливо встановити обставини, що входять до предмету доказування й мають істотне значення для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Підхід до оцінки висновку експерта такий самий, як і до інших доказів. Кожний доказ підлягає оцінці з погляду належності, допустимості, достовірності, а всі зібрані докази в сукупності – достатності для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Виділяють декілька етапів оцінки експертного висновку:

- перевірка дотримання загальних процесуальних норм;
- оцінка самого висновку на предмет повноти, вірогідності й аргументованості висновків;
- встановлення відповідності висновку іншим наявним у кримінальному провадженні доказам.

Оцінка експертного висновку починається з перевірки дотримання процесуальних норм, що стосуються, у першу чергу, дотримання прав учасників процесу під час призначення й проведення судової експертизи, а також, чи мав право експерт на проведення цієї експертизи (його кваліфікація, спеціальність, відсутність підстав для відводу й т.п.); чи правильно процесуально отримані об'єкти й зразки для досліджень; чи існують інші процесуальні порушення, що роблять висновок експерта юридично недійсним (наприклад, відсутність підпису експерта) і тощо.

Безпосередню оцінку самого висновку на предмет повноти, вірогідності й аргументованості висновків треба розглядати з формального і змістового боків. Перший полягає в аналізі поданого на дослідження матеріалу (об'єктів, що перевіряються, і зразків); вихідних даних, одержаних особами, які призначили експертизу; відповідності за кількістю і повнотою відповідей експерта поставленим питанням; береться до уваги стаж роботи експерта, його науковий ступінь тощо.

Змістовий бік оцінки достовірності висновку експерта містить вивчення (констатацію) компетентності експерта; наукової обґрунтованості застосованих засобів і методів дослідження; рівня застосованих методик дослідження з точки зору сучасних досягнень науки і техніки; логічності умовиводів експерта; повноти і ґрунтовності проведеного дослідження; правильності виявлених експертом ознак і переконливості обґрунтування переваги співпадаючих ознак над розбіжностями; відповідності даних, одержаних під час дослідження та описаних у дослідницькій частині висновку, підсумковому висновку.

Можна виділити три процесуальних напрями, що допомагають слідчому під час оцінки наукової складової експертного висновку: суворе регламентація написання висновку; можливість залучення спеціаліста для консультацій; процесуальні форми уточнення.

Регламентація написання висновку експерта. Схема написання експертного висновку регламентована таким чином, щоб дати вичерп-

ну інформацію про застосовані методики й методи дослідження, зафіксувати результати їх використання й всю логічну схему дослідження, що дозволила експертові прийти до думки, відображених у висновках. Якщо у висновку відображені всі моменти, про які згадує законодавець, то цього цілком достатньо для його оцінки не тільки спеціалістом, але й слідчим.

Залучення спеціаліста для консультації. Звернення до спеціаліста слідчим відбувається якщо з'явилися певні сумніви щодо змісту й висновків у висновку експерта або неясності у його змісті.

Процесуальні форми уточнення змісту висновку експерта. До процесуальних форм уточнення інформації, що міститься у висновку експерта, можна віднести допит експерта у суді (ст. 365 КПК України), а також призначення низки інших експертиз – повторної, додаткової й т.п.

Третім і завершальним етапом оцінки експертного висновку є перевірка його відповідності іншим наявним у матеріалах кримінального провадження доказам. Вона здійснюється слідчим шляхом зіставлення одних доказів з іншими, наявними в кримінальному провадженні, а також шляхом одержання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється. Коли слідчий, який володіє всією інформацією що знаходиться у матеріалах кримінального провадження, ознайомлюється з висновком експерта, він не тільки подумки аналізує його повноту, логічність, аргументованість і вірогідність, але й автоматично порівнює з іншими доказами.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття спеціальних знань.
2. Форми використання спеціальних знань.
3. Суб'єкти використання спеціальних знань.
4. Спеціаліст, його процесуальний статус.
5. Поняття судової експертизи, її види та значення.
6. Процесуальне становище експерта, його права, обов'язки, відповідальність.
7. Порядок залучення експерта.
8. Порядок отримання зразків для проведення експертизи, види зразків.
9. Оцінка висновку експерта.

ПОЛІГРАФОЛОГІЯ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

33.1. Загальні положення поліграфології

Поліграфологія – це міждисциплінарна галузь знань про науково-методичні основи, технічні, організаційні та правові умови проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа з метою діагностування інформаційного стану ідеальних (уявних) слідів відображень у пам'яті особи, пов'язаних з її трудовою, службовою, комерційною діяльністю, або з фактом вчинення кримінального правопорушення.

Поліграфологія утворилася на перетині декількох природничих, технічних, медичних і правових наук, а саме: медицини, психології, психофізіології, кібернетики, інформатики, теорії оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та інших.

Як і будь-яка інша самостійна галузь знань, поліграфологія має свій об'єкт, предмет, мету і завдання.

Об'єктом поліграфології є закономірності протікання фізіологічних проявів психічних процесів, пов'язаних із сприйняттям, запам'ятовуванням і подальшим відтворенням особою інформації про конкретну подію, явище чи факт.

Предметом поліграфології є закономірності, пов'язані з процесами встановлення наявності/відсутності у особи (досліджуваного чи під-експертного) слідів пам'яті (психофізіологічних слідів відображень), що відносяться до конкретних досліджуваних обставин події минулого, явища чи факту.

Мета поліграфології – створення та функціонування комплексу науково-теоретичних засад та практичних засобів:

- встановлення наявності або відсутності в пам'яті особи значущої інформації;

- визначення чинників, що впливали на сприйняття й запам'ятовування значущої інформації;
- виявлення й аналізу процесів пам'яті людини шляхом застосування відповідних індикаторів, що впливають на появу чи відсутність фізіологічних реакцій досліджуваного/підекспертого та відтворення/невідтворення ним значущої інформації, яка потребує перевірки.

Основними завданнями поліграфології є забезпечення:

- оперативною й доказовою інформацією компетентних органів та осіб, які уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень;
- кадрової безпеки під час підготовки та прийняття кадрових рішень щодо прийому (поновлення) на роботу до відповідних державних інституцій, приватних та комерційних установ, а також призначення (переміщення) осіб на посади у цих структурах;
- періодичного, планового контролю за діяльністю працюючого персоналу з метою унеможливлення проявів корупції, зловживання службовим становищем, виявлення непрофесіоналізму, а також у реалізації люстраційних процедур;
- проведення службових розслідувань, пов'язаних із виникненням позаштатних ситуацій будь-якого характеру та ін.

Наразі відсутні єдині підходи щодо визначення системи поліграфології з урахуванням первинного (початкового) стану запровадження цієї міждисциплінарної галузі знань у навчальний процес для підготовки юристів чи психологів у закладах вищої освіти України. Водночас, проведений системний аналіз передового зарубіжного досвіду цієї діяльності, а також вивчення вітчизняних наукових та практичних здобутків у галузі поліграфології, дають підстави зробити її поділ на дві взаємопов'язані частини:

1. Загальна (теоретична) частина.
2. Особлива (практична) частина.

Загальна (теоретична) частина об'єднує в собі систему базових принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять та термінів поліграфології як галузі знань.

Особлива (практична) частина включає процедуру підготовки та методики проведення психофізіологічного дослідження чи судово-

психологічної експертизи з використанням поліграфа; досліджує особливості та протипоказання щодо проведення таких досліджень для певної категорії осіб; вивчає ознаки виявлення протидії з боку досліджуваних/підекспертних осіб у процесі проведення психофізіологічних досліджень чи судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа; досліджує особливості використання отриманих результатів досліджень/експертизи з використанням поліграфа в практиці правозастосовної діяльності, в тому числі й у доказуванні.

33.2. Правові підстави проведення та сутність судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа

У зв'язку з відсутністю в Україні окремого закону, який би регулював використання поліграфа, а також правових підстав для існування окремої психофізіологічної експертизи (відсутність такої судової експертизи в реєстрі методик судових експертиз Міністерства Юстиції України), то наразі використання поліграфа в судово-експертній діяльності можливе виключно в ході проведення судово-психологічної експертизи.

Правові підстави для проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа становлять нормативно-правові акти, що регулюють порядок призначення і проведення судових експертиз, зокрема, Кримінальний процесуальний, Цивільний процесуальний, Господарський процесуальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України, Митний кодекс України, Закони України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 року № 53/5 та ін.

Розділ 6 «Психологічна експертиза» зазначеної Інструкції містить п. 6.8., відповідно до якого, з метою отримання орієнтувальної інфор-

мації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій (п. 6.8.1. Інструкції). Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування (п. 6.8.2. Інструкції)

Окремими фахівцями-поліграфологами обстоюється думка про те, що експертиза з використанням поліграфа є самостійним психофізіологічним дослідженням, що повинне мати значення самостійного виду експертизи. Вони доводять, що в основі такого дослідження лежить вплив стимулів на один або більше органів чуттів людини з метою визначення та оцінки психічної дії цих стимулів через контроль її фізіологічних функцій, тобто психофізіологічні реакції. Під час проведення таких досліджень забезпечується реєстрація і аналіз фізіологічних показників та психофізіологічних реакцій особи, що виникають у відповідь на запропоновані запитання (стимули), підібрані й систематизовані поліграфологом в особливому порядку, відповідно до обраної методики. На відміну від психологічної експертизи, головним завданням якої є визначення індивідуальних психологічних особливостей особи, психофізіологічна експертиза дає змогу виявити та дослідити сліди пам’яті цієї особи щодо певних подій або фактів.

Психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа як окремий вид експертизи не включено до переліку основних видів (підвидів) судових експертиз, визначених Міністерством Юстиції України, а також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 року № 53/5, однак, п. 1.2.12. цієї Інструкції передбачає, що з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, можливість експертним установам організовувати проведення інших видів експертиз

(крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукової розробки.

Об'єктом судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа є ідеальні сліди – сліди пам'яті особи, що можуть бути використані як джерело доказової інформації про факти чи обставини, які встановлює слідчий під час кримінального провадження. При цьому поліграфолог, якого залучають до проведення судово-психологічної експертизи (у разі, якщо поліграфолог одночасно є судовим експертом – психологом, що проводить експертизу, то самостійно) виявляє матеріальні ознаки цих ідеальних слідів. Проведення таких досліджень є можливим завдяки науково встановленому факту зумовленості ідеальних слідів пам'яті матеріальною нейрофізіологічною структурою, що формується в головному мозку людини.

До основних завдань, що вирішуються в ході проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа, належать:

- оцінка вірогідності повідомленої інформації про факти чи обставини вчинення кримінального правопорушення (тобто з'ясування відповідності отриманої від особи вербальної інформації ідеальним слідам в її пам'яті);
- виявлення поінформованості особи щодо певних фактів чи обставин (встановлення наявності або відсутності в пам'яті особи ідеальних слідів).

Засобом проведення таких досліджень є поліграф – багатоканальний пристрій, призначений для реєстрації та запису в реальному часі показників емоційної напруги особи, що виникає як реакція на інформацію у вигляді слів, зображень тощо. У випадку, коли запропонований стимул (поставлене запитання або продемонстроване зображення) є важливим для досліджуваного, спроба приховати цей факт (надати недостовірну відповідь) призводить до внутрішнього напруження, що обов'язково супроводжується змінами показників низки фізіологічних параметрів її тіла.

Проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа є неможливим без добровільної згоди особи на її проведення. Добровільна згода особи є не лише нормативною вимогою, але й необхідною умовою для отримання достовірного результату. Примусове поліграфологічне обстеження сприяє мимовільному підвищенню

ню емоційного напруження, що не гарантує об'єктивності експертного дослідження.

33.3. Організаційні питання проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа

Для проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа сторона кримінального провадження, яка її ініціювала, повинна надати до експертної установи, експерту або експертам:

- ухвалу слідчого судді про доручення проведення експертизи. При цьому слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи. Якщо судова експертиза доручається для проведення експертній установі, то експерта-психолога та поліграфолога, що залучається для проведення такої експертизи у разі, якщо основний експерт не має відповідної кваліфікації поліграфолога, призначає керівник цієї установи. Особа, яка має кваліфікацію та (або) спеціальну підготовку поліграфолога та не має кваліфікації психолога, не може самостійно виконувати судово-психологічну експертизу з використанням поліграфа. Ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи містить запитання, що виносяться на вирішення експертизи;

- за необхідності, копії матеріалів кримінального провадження, що безпосередньо стосуються предмета експертизи. Це можуть бути протоколи слідчих (розшукових) дій, експертні висновки інших судових експертиз, обвинувальний акт — якщо експертиза призначається судом, документи, що характеризують підекспертну особу (перелік цих матеріалів зазвичай завчасно обговорюється ініціатором експертизи та її виконавцем);

- перелік учасників, які виявили бажання бути присутніми під час проведення експертизи (захисник підозрюваного, обвинуваченого, законні представник потерпілого тощо).

З метою обрання ефективної методики дослідження з використанням поліграфу, належної підготовки тестових запитань для її застосу-

вання, поліграфолог повинен бути обізнаний з окремими питаннями, що стосуються підекспертної особи, які він повинен з'ясувати у ініціатора експертизи:

- обставини добровільної згоди підекспертної особи на проведення експертизи з використанням поліграфу;
- вік, стан здоров'я і самопочуття підекспертної особи, наявність у неї захворювань, залежності від алкогольних, психотропних, наркотичних речовин та інших хімічних, біологічних препаратів (снодійних, заспокійливих тощо);
- чи проходила підекспертна особа раніше аналогічну експертизу або будь-яке інше поліграфологічне дослідження, якщо так, то які питання тоді з'ясовувалися, та які результати дослідження.

Процес залучення поліграфолога до проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа складається з наступних етапів: підготовчого; етапу безпосереднього проведення поліграфологічного дослідження; завершального етапу.

1. Підготовчий етап передбачає виконання поліграфологом низки організаційних дій як до проведення дослідження, так і безпосередньо, перед його початком, зокрема:

до моменту дослідження:

- ознайомлення з ухвалою слідчого судді, наданими на експертизу копіями матеріалів кримінального провадження, переліком поставлених запитань на експертизу;
- обрання найбільш ефективних методик поліграфологічного тестування та формулювання запитань (стимулів) підекспертній особі;
- узгодження оптимального часу (для ініціатора й підекспертного) проведення дослідження;

безпосередньо на початку дослідження:

- з'ясування психічного та фізичного стану підекспертної особи на момент прибуття на дослідження;
- встановлення з підекспертною особою психологічного контакту та проведення передтестової бесіди;
- перевірка та налагодження датчиків і каналів знімання (фіксації) інформації поліграфом;
- встановлення фонового рівня та типу реагування підекспертної особи.

2. Етап безпосереднього проведення поліграфологічного дослідження – процес поліграфологічного тестування за обраними методиками тестування з елементами міжтестової бесіди до кожного блоку запитань.

У загальному вигляді він передбачає:

- проведення тестування за обраною методикою шляхом постановки запитань (стимулів), побудованих відповідно до завдання дослідження;
- проведення міжтестової бесіди перед кожним блоком запитань (стимулів);
- поточний контроль психічного та фізичного стану підекспертної особи;
- виявлення можливої протидії з боку підекспертної особи та вжиття заходів щодо її нейтралізації;
- контроль за фіксацією реакцій підекспертної особи на запитання (стимули).

Етап безпосереднього проведення поліграфологічного дослідження починається з моменту надання підекспертною особою письмової добровільної згоди на участь у дослідженні, засвідченої власним підписом.

Кожен блок запитань детально обговорюється з підекспертним, отримуються обґрунтовані й однозначні відповіді на кожне запитання, після чого ці запитання з дотриманням відповідної методики заносяться до тестового блоку.

На початку запису реакцій підекспертної особи на запитання тестового блоку, поліграфолог роз'яснює особі основні правила та вимоги, яким вона повинна слідувати під час запису реакцій, а саме:

- щодо поведінки під час запису реакцій (бути зосередженою на запитаннях поліграфолога; вчасно та однозначно відповідати на поставлені ним запитання «так» чи «ні», без будь-яких пояснень чи уточнень; не мовчати у відповідь на запитання; не рухати тулубом, головою та кінцівками під час запису тесту; не поправляти датчики і т.п.);
- щодо поведінки після завершення запису кожного тестового блоку (дозволено з метою зниження рівня втоми та напруги рухати тулубом, головою та кінцівками; у разі виникнення певного дискомфор-

форту, у тому числі, спричиненого тисненням, спаданням датчиків, швидкістю постановки запитань чи нечіткістю дикції поліграфолога, або ж виникнення інших потреб – негайно повідомити поліграфолога про це, щоб зазначені та інші обставини не зашкодили самопочуттю особи, не спричинили розлад здоров'я, а також не вплинули на результати дослідження).

У свою чергу, поліграфолог повинен періодично уточнювати в під-експертного стан його самопочуття і можливість подальшої участі у дослідженні.

Не вдаючись до деталей змісту методик поліграфологічного тестування, зазначимо загальні правила такого тестування:

- кожен тест повторюється декілька разів у можливій інтерпретації;
- запитання ставляться поліграфологом чітко, лаконічно, змістовно, без інтонаційного виділення окремих слів чи питання в цілому; між запитаннями повинні витримуватися відповідні паузи;
- запитання повинні бути спрямовані на встановлення тільки одного факту та передбачати можливість надання однозначної відповіді – «так» / «ні»;
- у запитаннях недопустимо виражати власне ставлення до під-експертної особи, надавати соціально-правову чи емоційну оцінку діям, фактам, особам;
- не допустимо ставити запитання, що стосуються національності, політичних поглядів, релігійних переконань, статевого життя, сімейного стану під-експертної особи тощо, за винятком ситуації, коли ці обставини становлять предмет експертного дослідження.

3. Завершальний етап поліграфологічного дослідження розпочинається після проведення всіх запланованих тестів, направлених на з'ясування питань, поставлених перед поліграфологом і передбачає:

- попередній аналіз та оцінку результатів проведеного дослідження;
- післятестову бесіду з під-експертною особою щодо загальних питань процесу виконання експертизи. Як правило, під-експертна особа цікавиться, чи повною мірою вона дотрималася правил і вимог процесу тестування; чи не вплинула невиконана або ж частково невиконана нею дія на результат тестування; чи не стануть результати до-

слідження, якщо вони містять конфіденційну інформацію, відомими іншим особам, окрім органів досудового розслідування тощо);

- отримання поліграфологом від підекспертної особи письмової заяви про відсутність у неї скарг щодо проведення поліграфологічного тестування;

- підготовка поліграфологом висновку про результати тестування.

Хід поліграфологічного тестування особи, за умов її завчасного попередження про це та надання нею усної добровільної згоди, може бути зафіксований за допомогою звуко- або відеозапису. Такий спосіб фіксації поліграфологічного тестування є додатковим та використовується поліграфологом для оцінки отриманих результатів тестування під час складання висновку, а також підтверджує факт проведення тестування конкретної особи, дотримання поліграфологом прав і свобод цієї особи, дотримання поліграфологом вказаних ним методик тощо.

33.4. Оформлення результатів судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа

Результати проведення дослідження з використанням поліграфа оформлюються залежно від процесуального статусу поліграфолога та наявності в ухвалі слідчого судді інших питань, на які надав відповіді судовий експерт-психолог. Отже, за загальним правилом, висновок експерта складає судовий експерт-психолог, якому доручено проведення експертизи.

Якщо всі питання, поставлені на судово-психологічну експертизу, вирішувалися виключно шляхом проведення поліграфологічного тестування, а поліграфолог, що проводив відповідне дослідження, має статус судового експерта-психолога, то він самостійно складає висновок експерта за результатами проведеного дослідження.

У випадку, якщо поліграфолог не є судовим експертом-психологом, який має право самостійно проводити судово-психологічну експертизу з використанням поліграфа, то його висновок, отриманий в резуль-

таті поліграфологічного дослідження особи, є складовою частиною висновку експерта-психолога, який залучав поліграфолога до проведення дослідження з використанням поліграфа. Така сама ситуація має місце й тоді, коли застосування поліграфа вимагало вирішення не всіх питань, поставлених на судово-психологічну експертизу.

У будь-якому випадку висновок, що надається поліграфологом, повинен містити:

- відомості про поліграфолога (необхідні дані анкетного характеру та відомості про фахову підготовку),
- питання, які ставилися на експертизу, та вирішення яких потребує застосування поліграфу;
- матеріали, що надавалися поліграфологу для ознайомлення та підготовки до проведення дослідження з використанням поліграфа;
- анкетні дані підекспертної особи;
- технічні засоби (марка та модель поліграфа) й методики, що застосовувалися поліграфологом під час проведення дослідження;
- зміст тестів (запитань-стимулів);
- опис процедури проведення тестування і отримані результати;
- синтезуюча частина поліграфологічного дослідження: оцінка отриманих результатів тестування, обґрунтування і формулювання висновків поліграфолога щодо поставлених перед ним питань;
- список наукових, навчально-методологічних джерел, якими керується поліграфолог та на які є посилання у синтезуючій частині.

Також до експертного висновку поліграфолог додає інші необхідні матеріали: заяву підекспертного про добровільну згоду на проходження тестування з використанням поліграфу; копії документів, що посвідчують технічні характеристики поліграфу, який використовувався під час дослідження; копії документів про фахову підготовку поліграфолога; за вимогою – відеозапис процедури проведення поліграфологічного дослідження, а також інші документи (тестові блоки, що використовувалися, записані поліграми тощо).

Запитання для самоконтролю

1. Поняття і сутність поліграфології та пов'язаної з нею діяльності.

2. Об'єкт, предмет, завдання і система поліграфології.
3. Правові підстави використання поліграфа у кримінальному судочинстві.
4. Судова експертиза, під час якої можливе використання поліграфа? Процесуальний статус поліграфолога.
5. Етапи проведення поліграфологічного дослідження та їх зміст.
6. Загальні вимоги до оформлення результатів дослідження з використанням поліграфа.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА

Глава 34

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

34.1. Поняття, сутність та сучасні тенденції розвитку криміналістичної методики

Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень завжди було і є одним із пріоритетних напрямів розвитку науки криміналістики. Важливо, що саме за змістом криміналістичної методики, як особливого розділу науки криміналістики, аналізується накопичений досвід слідчої, експертної, судової практики, відшукуються найефективніші прийоми, методи та засоби розслідування та попередження різних категорій кримінальних правопорушень. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших компетентних суб'єктів, що залученні до кримінального провадження – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Подія кримінального правопорушення, як і будь-яке явище об'єктивної дійсності, є індивідуальною та неповторною. Тому її пізнання також відрізняється специфічними індивідуальними рисами. Разом з тим, кожне кримінальне правопорушення та особливості проведення досудового розслідування мають повторювані ознаки, що в свою чергу служать основою формування та розробки типових прийомів розслідування як в цілому, так і щодо однорідних за криміналістичною характеристикою кримінальних правопорушень.

Розслідування кримінальних правопорушень – це специфічна діяльність, пізнавальний зміст й організаційно-тактичні засади котрої обумовлені особливостями формування доказової інформації, встановленим законом порядком її одержання й використання. Зміст розслідування полягає у пізнанні подій минулого за залишеними матеріальними та ідеальними слідами, що визначається такими особливостями, як відсутність безпосереднього сприйняття події слідчим, впливом об’єктивних і суб’єктивних чинників на сліди розслідуваної події тощо. Втім, найбільшу загрозу збереженню слідів події становить не об’єктивний плин часу, а свідомо протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні, впливу на результати розслідування.

Саме цим розслідування кримінальних правопорушень суттєво відрізняється від інших видів пізнавальної діяльності. Приховування і знищення слідів кримінального правопорушення; перекручення інформації, що має доказове значення; вплив на учасників кримінального провадження (підкуп, погрози, шантаж тощо); створення перешкод діяльності службових осіб – короткий перелік тих форм протидії, з якими стикаються слідчий та інші компетентні суб’єкти під час розслідування кримінального правопорушення.

Наведене обумовлює необхідність використання таких засобів і методів збирання інформації, які можуть компенсувати або нейтралізувати негативні умови та труднощі пізнання. Виконання цього завдання забезпечується максимальним використанням наукових досягнень криміналістичної методики, що являє собою якісно новий рівень практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки та криміналістичної тактики на основі осмислення й пристосування цих положень до конкретних особливостей виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання доказової інформації з урахуванням специфіки розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

Криміналістична методика тісно пов’язана з загальною теорією криміналістики, криміналістичною технікою та криміналістичною тактикою. Знання криміналістичної техніки, практичне оволодіння навичками правильного застосування під час проведення слідчих (розшукових) дій технічних прийомів та засобів має велике практичне значення. Однак криміналістична техніка досліджує прийоми застосу-

вання технічних засобів в загальному вигляді, не зосереджуючись на конкретному кримінальному правопорушенні. Виявлення слідів, типових для певних видів кримінальних правопорушень, виділення їх особливостей, надання рекомендацій щодо практичного застосування – ці задачі вирішує методика розслідування, яка встановлює, які саме сліди та інші речові докази, елементи матеріальної обстановки характерні для тих чи інших кримінальних правопорушень, обирає відповідні прийоми і розробляє практичні рекомендації щодо їх застосування під час розслідування певного виду кримінального правопорушення.

Методика розслідування також тісно пов'язана з криміналістичною тактикою, яка вивчає систему прийомів планування та організації розслідування, підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій. Подібно криміналістичній техніці, тактика розглядає загальні прийоми планування, підготовки і проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих (розшукових) дій, а також тактичних комбінацій і операцій, не вдаючись в особливості, які притаманні проведенню цих дій під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Назва завершального розділу криміналістики «криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що охоплює поняття «методика». В криміналістичній методиці розроблюються та рекомендуються до застосування під час розслідування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Такі рекомендації являють собою програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, тим самим набуваючи технологічного характеру.

Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

Криміналістична методика як розділ науки складається з двох частин: загальних положень та окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Перша частина розкриває методологічні основи дослідження криміналістичної методики; понятійний апарат, завдання і принципи криміналістичної методики; особливості реалізації загальних закономірностей організації і планування розслідування стосовно окремих видів (груп) кримінальних правопорушень; характеристику структури окремих методик розслідування тощо. Загальні положення відображають і забезпечують системність складових криміналістичної методики, окремих методик розслідування, їх наукову обґрунтованість і взаємозв'язок.

Другу частину розділу складають методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, що розробляються на основі загальних положень криміналістичної методики відповідно до потреб слідчої, експертної та судової практики.

Криміналістична методика реалізується згідно з певними принципами:

- законності;
- наукової обґрунтованості;
- обумовленості її характеру та змісту обставинами, що необхідно встановити;
- поетапності розслідування, що відображає особливості виявлення і збирання доказової інформації;
- оптимальної організації і тактики проведення необхідних слідчих і негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, що забезпечують вирішення завдань кримінального провадження;
- комплексного використання засобів та можливостей для швидкого і повного вирішення завдань кримінального провадження.

Джерелами формування й розвитку криміналістичної методики є право, слідча, експертна й судова практика та положення науки. Важливе значення має кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство.

Положення кримінального права, що встановлюють караність суспільно небезпечних діянь, є визначальними для виокремлення окремих методик розслідування й орієнтиром для визначення предмета доказу-

вання щодо конкретних видів кримінальних правопорушень. Так, поява нових видів кримінальних правопорушень (спочатку в реальному житті, а потім у вигляді конкретних норм кримінального закону) ставлять перед криміналістикою завдання розробки відповідних окремих методик розслідування.

Норми кримінального процесуального права, що регламентують порядок кримінального провадження, впливають на зміст окремих криміналістичних методик. Кримінальний процесуальний кодекс України, що обумовив суттєві зміни під час досудового розслідування, вплинув на розвиток і вдосконалення криміналістичної методики. Наприклад, проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції забезпечує оперативність судового провадження, безпеку осіб – учасників кримінального провадження тощо, що знаходить своє відображення в рекомендаціях та структурі окремих методик розслідування.

Дані слідчої, судової та експертної практики слугують основою для пізнання злочинної діяльності, закономірностей її проявів, а також досвіду розслідування кримінальних правопорушень; під час практичної діяльності здійснюється перевірка розроблених криміналістичних рекомендацій; практика є замовником щодо розробки та вдосконалення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень; практичні працівники можуть пропонувати нові, започатковані на практиці, засоби, прийоми та методики для їх наукового узагальнення й дослідження.

Важливим джерелом розвитку методичних рекомендацій є нові наукові розробки. Це, насамперед, стосується суміжних галузей знань – юридичної психології, судової медицини, військової балістики, судової ентомології, інформаційних технологій тощо. Даний процес характеризується взаємним впливом складових частин криміналістики, що проявляється у двох основних формах: по-перше, створення нових техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів та методів обумовлює необхідність розробки (або уточнення) методичних рекомендацій щодо їх застосування в ході розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; по-друге, потреби практичної діяльності (поява нових способів вчинення і приховання кримінальних правопорушень) визначають потребу вдосконалення існуючих або розробки нових криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій. Таким

чином, криміналістична методика широко використовує досягнення інших наук (психології, науки управління, фізики, хімії, кібернетики) для забезпечення ефективності своїх рекомендацій. При цьому окремі положення використовуються на практиці без змін, а інші застосовуються після їх пристосування з метою криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

Загальне завдання криміналістичної методики розслідування безпосередньо пов'язане із досягненням завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), і полягає у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

На підставі загального завдання, у криміналістичній методиці формуються власні завдання, а саме: систематичне узагальнення слідчої, експертної та судової практики; вивчення стану, структури та динаміки злочинності; аналіз кримінального, кримінального процесуального та іншого галузевого законодавства, пов'язаного з встановленням юридичної відповідальності за правопорушення в різних сферах діяльності (господарській, фінансовій, банківській, податковій, екологічній та ін.).

Одним з важливих завдань криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є розробка найбільш ефективних методів і засобів розслідування та попередження кримінальних правопорушень, побудова їх криміналістичної характеристики, оптимізація процесу розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на основі використання даних про типові слідчі ситуації, системи типових версій, комплексів слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів.

34.2 Класифікація та структура окремих методик розслідування кримінальних правопорушень

Зміст криміналістичної методики розкривається у криміналістичних рекомендаціях щодо встановлення криміналістично значимих ознак кримінального правопорушення: часу, місця, обстановки події; осіб, які приймали участь у вчиненні кримінального правопорушення; способу вчинення кримінального правопорушення та обставин, що сприяли його вчиненню. У найбільш загальному розумінні – це рекомендації щодо виявлення слідів вчинених дій або бездіяльності, їх аналізу та правової оцінки. Оскільки при вчиненні різних видів (груп) кримінальних правопорушень використовується специфічний набір засобів, способів та прийомів досягнення злочинної мети, відповідно до кожного виду кримінальних правопорушень утворюватимуться характерні специфічні сліди і обумовлені цим засоби і методи їх виявлення, вилучення, дослідження та використання. Цим визначається необхідність розробки та удосконалення окремих методик розслідування певних видів (груп) кримінальних правопорушень.

Обов'язковою умовою успішного формування нових і удосконалення існуючих криміналістичних рекомендацій з методики розслідування кримінальних правопорушень є визначення концептуальних підходів стосовно технології створення самих методик. Розв'язання цієї проблеми залежить насамперед від наявності єдиної загальновизнаної й несуперечливої класифікації методик розслідування кримінальних правопорушень, бо для різних класифікаційних рівнів таких методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи до їх створення.

У зв'язку з цим, основою для криміналістичної класифікації методик розслідування кримінальних правопорушень є:

- характеристика певного виду кримінального правопорушення (а саме злочину), визначеного у положеннях особливої частини Кримінального кодексу України;
- характеристика (класифікація) особи злочинця, потерпілого;

- характер первинної інформації (типова слідча ситуація), що обумовлює алгоритм першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та їх особливості;
- особливості відображення протиправних дій (слідова картина події);
- особливості типового способу вчинення певного виду (групи) кримінального правопорушення, знарядь і засобів їх вчинення;
- ступінь приховування і маскуванню кримінального правопорушення, наявність у підозрюваного злочинного досвіду тощо.

Вдалою, на наш погляд, є чотирирівнева класифікація криміналістичних методик:

1. Видові криміналістичні методики (за видами кримінальних правопорушень). При визначенні видових криміналістичних методик слід керуватися положеннями особливої частини Кримінального кодексу України.

2. Внутрішньовидові криміналістичні методики (підвиди чи різновиди), виділені з-поміж кримінальних правопорушень одного виду за криміналістично значимими ознаками. Наприклад, у такому виду злочинів, як умисне вбивство, виокремлюють наступні внутрішньовидові методики, як методика розслідування вбивств (а) пов'язаних з розчленуванням трупа, (б) вчинених на замовлення, (в) матір'ю своєї новонародженої дитини, (г) вчинених на релігійному ґрунті тощо. У цьому сенсі криміналістична класифікація характеризується більш диференційованим підходом, аніж кримінально-правова, що наближає її до вимог практики;

3. Міжвидові (або групові, комплексні) криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, в яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. Спільність цих проявів зумовлена тим, що дії охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Наприклад, йдеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема про технологію злочинного збагачення, або злочинної діяльності, наприклад, легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним

шляхом. Розслідування комплексів злочинних дій зумовлює специфіку висунення й перевірки слідчих версій, здійснення планування, визначає тактику проведення окремих слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, особливості проведення тактичних операцій (комбінацій) тощо.

4. Позавидові криміналістичні методики. В основі виділення цих методик покладено особливості суб'єкта кримінального правопорушення, вплив чиннику часу, специфіку засобів вчинення кримінальних правопорушень тощо. Виокремлення вказаних методик пов'язано з тим, що водночас з процесом диференціації наукового знання став розгортатися процес своєрідної інтеграції. Почали формуватися методики, що отримали достатньо широке відображення в криміналістичній літературі, наприклад, методика розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми; методика розслідування нерозкритих злочинів минулих років; методика розслідування злочинів, вчинених іноземцями і відносно них тощо. Так, щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, вікові особливості їх психології своєрідно виражаються як в протиправній діяльності (мотиви і мета вчинення злочинів, вибір і відношення до предмету посягання, специфіка слідової картини), так і в процесі проведення розслідування (недооцінка наслідків розслідування, схильність до хибного поняття товариства). При розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років основні особливості обумовлені заходами щодо виявлення маскування слідів злочину і забезпечення організації роботи щодо виявлення та усунення недоліків, допущених на початковому етапі розслідування (врахування дії чиннику часу, пошук невикористаних можливостей тощо). Завдяки таким ознакам-особливостям в одній групі об'єднуються різні види злочинів: вбивства, грабежі, зґвалтування, крадіжки тощо, й формування спеціальних криміналістичних рекомендацій відкриває нові можливості їх розслідування.

Запропонована класифікація дає змогу не лише чітко виокремити криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх створення. Так, внутрішньовидові криміналістичні методики найбільше наближені до потреб практики, оскільки розробляються на базі результатів узагальнення судово-слідчої практики, а відтак

вважаються найоптимальнішими, дієвими, бо саме на такому рівні можливе формулювання конкретних завдань розслідування й побудова алгоритму їх розв'язання.

Новим напрямом у розробці криміналістичних методик є формування методики розслідування кримінальних проступків, як окремого виду кримінальних правопорушень.

Можливі й інші класифікації, до яких належать класифікації:

- а) за способом вчинення кримінального правопорушення;
- б) за ступенем приховання, маскуванню кримінального правопорушення;
- в) за злочинним досвідом особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- г) за місцем вчинення кримінального правопорушення тощо.

При всьому різноманітті окремих методик вони мають певні типові елементи. Типова структура окремої криміналістичної методики, як правило, складається з наступних взаємопов'язаних частин:

- криміналістична характеристика даного виду кримінальних правопорушень;
- типовий перелік обставин, що підлягає встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень даного виду (групи);
- типовий алгоритм (план) слідчих і негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій;
- особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, тактичних операцій (комбінацій);
- особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях даної категорії;
- особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції, інших правоохоронними органами, державними органами, установами та організаціями у кримінальних провадженнях даної категорії;
- особливості залучення допомоги населення та використання можливостей засобів масової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень даного виду (групи);
- особливості профілактичної діяльності слідчого, інших компетентних суб'єктів у кримінальних провадженнях даної категорії.

Виділені типові структурні елементи окремих методик розслідування кримінальних правопорушень в цілому відповідають сучасному стану розвитку науки криміналістики, потребам слідчої, судової та експертної практики, створюють орієнтир для формування нових окремих криміналістичних методик та удосконалення існуючих.

34.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень

Поява та розвиток криміналістичної методики та окремих методик розслідування кримінальних правопорушень нерозривно пов'язана з цілеспрямованим системним збиранням, дослідженням та узагальненням матеріалів слідчої, судової та експертної практики – основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій. Внаслідок синтезу практичної та наукової діяльності створені різні за своїм предметом характеристики кримінальних правопорушень, що містять опис їх закономірних ознак.

Розрізняють наступні характеристики кримінального правопорушення: кримінально-правову, криміналістичну, кримінологічну тощо.

Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які надають уявлення щодо поняття кримінального правопорушення, а саме злочину та проступку, визначають їх спільні та відмінні ознаки. Важливою є класифікація кримінальних правопорушень за видами, ступенем небезпеки тощо.

Кримінологічна характеристика – опис генезису кримінального правопорушення, його причин, умов вчинення, частоти повторюваності, розподілення кримінального правопорушення за іншими ознаками, наприклад, віком, часом, територією тощо.

Криміналістична характеристика взаємопов'язана з елементами інших характеристик та використовує їх відомості. Зокрема, предмет безпосереднього посягання включає кримінально-правову характеристику предмета, а опис особи злочинця у більшості методик межує з кримінологічною характеристикою. Криміналістична характеристика складає опис властивостей та ознак, які мають значення для розкриття механізму кримінального правопорушення, характеру слідів,

що залишились, умов вчинення кримінального правопорушення та характеристики особи підозрюваного у його вчиненні.

Криміналістичну характеристику кримінального правопорушення визначають як:

- а) інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) кримінального правопорушення;
- б) ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації;
- в) вірогідну модель події;
- г) систему даних (відомостей) про кримінальне правопорушення, які сприяють розслідуванню;
- г) систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідні для організації розслідування кримінальних правопорушень;
- д) положення щодо особливостей виду кримінального правопорушення, що мають значення для розслідування;
- е) систему опису криміналістично значимих ознак кримінальних правопорушень з метою забезпечення їх розслідування та попередження.

Практичне значення цих даних полягає в тому, що під час розслідування конкретного кримінального правопорушення співставлення наявних даних (що, де, коли, яким чином, при яких обставинах тощо) з системою узагальнених відомостей (наукових даних) про кримінальне правопорушення цього виду дозволяє виділити аналогічні за криміналістично значимими ознаками кримінальні правопорушення і на цій підставі висунути версії, врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування тощо. Найчастіше використовується загальна характеристика способу вчинення кримінального правопорушення. І тоді на основі узагальнених даних про те, хто раніше вчиняв такі кримінальні правопорушення подібним чином, є можливість встановити досить конкретний напрям пошуку винного. Зрозуміло, це не будуть дані щодо конкретної особи, а характеристика певної (вузької або широкої) групи людей (судимі, неповнолітні тощо), серед яких слід шукати підозрюваного. Практичне застосування окремої криміналістичної характеристики досить наочно ілюструє наступний приклад. Під час розслідування вбивства жінки, вчиненого з наступним знущанням над тілом жертви, було встановлено шість підозрюваних. Слідчий звернувся до матеріалів узагальнення практики

розслідування вбивств (автор – Л. Г. Відонов), встановивши при цьому, що подібним способом вбивства вчиняють, як правило, психічно хворі особи або неодноразово судимі. Слідчий вивчив особи затриманих підозрюваних: психічно хворих осіб при цьому не встановив, але було декілька неодноразово судимих. Один з них виявився шостим і найбільш активним учасником злочину – ініціатором вчинення вбивства.

У науковій літературі наводяться різні визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Це: інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів (М. В. Салтевський); система криміналістично значущих даних (які можуть сприяти розслідуванню злочинів), що утворюють систему, елементи якої мають закономірні взаємозв'язки (В. П. Бахін); заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має за мету оптимізацію процесу розслідування злочину (В. К. Весельський) та ін.

Таким чином, **криміналістична характеристика кримінальних правопорушень** – це система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування.

З урахуванням зазначеного у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень необхідно чітко розмежовувати:

а) теоретичну концепцію як основу формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень;

б) робочий інструмент розслідування як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично значимі ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

Зрозуміло, узагальнені дані виду (групи) кримінальних правопорушень не можуть виступати як універсальний стовідсотковий засіб розслідування, оскільки вони – відображення типового, а кожне вчинене кримінальне правопорушення може бути настільки індивідуальним, що у ряді випадків може не мати аналогів у минулому. Однак, у переважній більшості випадків типове має місце, що викликає необхідність використання даних криміналістичної методики. Тому дані

криміналістичної характеристики покликані і будуть надавати допомогу у більшості випадків розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Одним із найбільш дискусійних в теорії криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є питання про кількісний і якісний склад елементів, тобто криміналістично значимих ознак, які повинні складати ядро криміналістичної характеристики. До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень слід віднести тільки елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, й до них належать:

- характеристика предмету злочинного посягання (речі матеріального світу, на які спрямоване посягання – гроші, цінності, майно тощо);
- типові способи вчинення кримінального правопорушення (складаються зі способів підготовки, безпосереднього вчинення кримінального правопорушення та способів приховування (маскування) вчинених дій);
- типова «слідова картина» події (комплекс матеріальних та ідеальних слідів, що притаманні певному виду (групі) кримінальних правопорушень та певним способам й етапам його вчинення);
- характеристика особи підозрюваного (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення протиправної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо);
- характеристика особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимної поведінки тощо);
- мотив та мета вчинення кримінального правопорушення (мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння).

При цьому необхідно зазначити, що ці елементи не можуть розглядатися як єдина і незмінна система для всіх видів кримінальних правопорушень. Це найбільш типовий вибір криміналістично значимих ознак, покликаних забезпечувати прикладну функцію криміналістичної

характеристики. Щодо окремих видів кримінальних правопорушень цей набір може видозмінюватися – скорочуватися і розширюватися. Так, при вбивстві, зґвалтуванні не буде предмета посягання в «чистому вигляді», а дії, що посягають на жертву злочину знайде відображення у характеристиці способу вчинення злочину або в характеристиці особи потерпілого (потерпілої). При формуванні методики розслідування вбивств на замовлення важливим буде наступний елемент криміналістичної характеристики – мотив та мета вчинення злочину. Саме цей елемент дозволяє встановити замовника злочину шляхом дослідження питання – «кому було потрібно, вигідно вчинення злочину?».

Таким чином, криміналістична характеристика є робочим інструментом розслідування. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язані між собою, вони мають кореляційні зв'язки. За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших. У цьому полягає значущість криміналістичної характеристики, її практична роль.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичної методики.
2. Сутність криміналістичної методики.
3. Складові елементи криміналістичної методики, як розділу науки криміналістики.
4. Принципи криміналістичної методики.
5. Джерела формування й розвитку криміналістичної методики.
6. Завдання криміналістичної методики.
7. Класифікація окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.
8. Елементи типової структури методик розслідування.
9. Поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.
10. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

35.1. Криміналістична характеристика вбивств

Вбивство – умисне або з необережності заподіяння смерті іншій людині (ст.ст. 115–119 КК України). Попередження та розслідування вбивств є однією із найважливіших завдань правоохоронних органів.

Основними елементами криміналістичної характеристики вбивств є:

- спосіб учинення вбивств (підготовка, безпосереднє вчинення вбивства, приховування);
- час та місце вчинення вбивств;
- типова «слідова картина»;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Спосіб учинення вбивств. Змістовна структура способу вчинення даного злочину включає етап приготування, який складається з декількох взаємозв'язаних елементів:

- а) вивчення даних про особу жертви (факультативний етап, присутній не у всіх злочинах);
- б) підготовка знаряддя або іншого засобу позбавлення життя;
- в) обрання власної тактики (способу) вчинення злочину.

Розглянемо ці дії більш детально. Для підготовлених, найбільш суспільно небезпечних убивств характерне попереднє вивчення злочинцем майбутньої жертви (за відсутності постійного родинного або іншого подібного спілкування), спостереження за нею з метою визначення найбільш зручних для виконання злочинного задуму місця й часу, можливі попередні спроби вчинення вбивства, що не досягли успіху.

Розраховуючи залишитися безкарним, злочинець прагне знайти таке знаряддя заподіяння смерті, що дозволило б йому виконати за-

думане й убезпечити себе від переслідування, направити слідство помилковим шляхом. Засоби обираються залежно від того, чи має можливість злочинець зблизитися з жертвою чи ні. Якщо така можливість існує, то зазвичай обираються такі засоби заподіяння смерті, які дозволяють убивці одержати час для безпечного відходу з місця вчинення злочину. Це можуть бути отрута, газ, вибухові пристрої й т.п. У деяких випадках використовується вогнепальна, холодна зброя. Також вибір знаряддя може бути пов'язаний з імітацією того або іншого мотиву вбивства.

Більшість вбивств вчиняється на побутовому ґрунті й для таких вбивств дії з підготовки (якщо це можна так назвати) зводяться до використання випадкового знаряддя, як правило, це кухонні, мисливські ножі, тесаки, сокири і т.п. Виявлення на місці події такого знаряддя, або слідів його застосування дозволяє зробити попереднє припущення про відсутність спеціальної підготовки вбивці. Однак можливою є й така ситуація, коли вбивство, вчинене з корисливих спонукань маскується під хуліганський мотив, і смерть заподіюється за допомогою таких нібито «випадкових знарядь».

Для вбивць характерним, насамперед, є заподіяння тілесних ушкоджень механічного характеру (гострими колючо-ріжучими предметами, твердими тупими предметами, вогнепальними й металевими знаряддями, транспортними засобами), значно рідше зустрічаються удушення (у тому числі повішення), утоплення, отруєння, і ще рідше – спалення, переохолодження, позбавлення води і їжі, скидання з висоти.

Сукупність інформації про спосіб учинення злочину й даних, отриманих під час огляду місця події й (або) виявлення трупа дозволяють висунути версії про особу вбивці і характер його взаємин з потерпілим, а іноді й щодо мотивів вчинення злочину. Для прикладу, переміщення трупа в скрите місце, маскуванню (землею, листами, травою, гілками й т.д.), утоплення, закопування трупа і його частин, спотворювання обличчя часто свідчать про вчинення вбивства особою з числа найближчого оточення потерпілого (дружина, родич, приятель і т.п.). Ознаки незвичних маніпуляцій з трупом (знімання й приховання одягу, розчленовування його на дуже дрібні частини, спроба підпалу за допомогою різних засобів й ін.) або заподіяння множинних ушкоджень різних частин тіла характерні для душевно хворих.

Спосіб учинення злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, що можуть бути виявлені в процесі розслідування. Крім того, він може сприяти встановленню особи потерпілого (якщо вона не встановлена).

Найбільш традиційними способами приховування вбивств є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого. Такі дії пов'язані, як правило, з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину.

Одним з найвитонченіших способів приховування є інсценування – штучне спотворення картини злочинної події. Метою інсценування є бажання злочинця заплутати слідство. Існують наступні способи інсценування:

1. Інсценування одного злочину для приховання іншого. Наприклад, для приховання вбивства на побутовому ґрунті, злочинець інсценує під убивство з метою пограбування.

2. Інсценування незлочинної події для приховання вчиненого злочину. Знаючи, що безсумнівні ознаки вчиненого злочину спричиняють розслідування, злочинці часто прагнуть додати місцю події риси, що вказують на подію, яка не є злочинною: вбивство інсценують під самогубство, нещасний випадок або дорожньо-транспортну подію й т.д.

3. Фальсифікація окремих доказів. Наприклад, залишені сліди взуття іншої особи, пляшки з відбитками пальців, чужі документи підкинуті на місце події в якості «забутих» або «загублених».

Час та місце вчинення вбивств. Злочинці для вчинення вбивства обирають, як правило, момент, коли потерпілий перебуває один в будинку, офісі або в іншому місці, за відсутності свідків, а це нерідко вечірній або нічний час. Між 20 годинаю вечора та 6 годинаю ранку вчиняється переважна кількість убивств. Найменша кількість припадає на ранішні часи – від 6 до 11 години ранку.

Як показує статистика, найбільша кількість убивств вчиняється в містах. Найчастіше конкретними місцями вчинення подібних злочинів є: безлюдні місця – пустирі, смітники, покинуті будівлі; вулиці, парки, інші громадські місця; місця відпочинку та розваг; житло по-

терпілих – будинки, квартири, дачі; приміщення, які належать злочинцям або їх родичам та близьким; транспортні шляхи тощо.

Місце злочину є надзвичайно важливим джерелом інформації, оскільки воно містить чималу кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій.

Типова «слідова картина». Для розслідування вбивств велике значення має сукупність відомостей про типові сліди, що залишаються на місці вчинення злочину. Виявлення слідів, їх аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяє побудувати картину події та механізм учинення злочину. Сліди, що залишаються в результаті вчинення вбивства, за формою свого вираження можна поділити на матеріальні та ідеальні. До матеріальних слідів відносяться: труп потерпілого, сліди, що залишилися на трупі, сліди застосування знаряддя вбивства, самі знаряддя злочину, сліди перебування злочинця і жертви на місці злочину й т.д.

Ідеальні сліди – це відображення, що виникають у пам'яті учасників й очевидців у зв'язку зі сприйняттям ними обставин учинення вбивства, а також у пам'яті інших осіб, які мають відомості, що мають значення для розслідування. Залежно від змісту отриманих від них даних про злочин та осіб, які причетні до нього, можна виділити:

- осіб, обізнаних про обставини, що передують вчиненню вбивств;
- очевидців вбивств;
- осіб, які володіють даними про дії злочинця або його співучасників з приховання злочину або інші дії після вчинення злочину.

Особа злочинця. Особа вбивці володіє комплексом ознак, специфічних для кожного виду вбивств, залежно від того чи є злочин умисним або його вчинено з необережності та відображає особливості характеру і темпераменту, навички, що використовуються в буденному житті (педантичність, охайність, неохайність) і професійні навички (лікаря, м'ясника – при розчленуванні трупа; електрика, підричника – при використанні з метою вбивства електричних приладів і вибухових пристроїв й т.п.).

Можна виділити дві категорії злочинців, які вчинили вбивства. До першої категорії відносяться особи, які вчинили так звані побутові вбивства в результаті сімейних, побутових та інших конфліктів. Найчастіше такі вбивства вчиняються без підготовки, заходи щодо при-

ховування вбивства і його слідів також зазвичай не приймаються. Особи, які вчиняють подібні злочини, рівною мірою можуть характеризуватися як позитивно, так і негативно.

Друга категорія злочинців – це особи, які посягають на життя людини із заздалегідь обміркованим наміром та ретельно розробленим планом. До таких можуть бути віднесені так звані «серійні» й «професійні» вбивці. Багато хто з цих осіб мають певні навички у вчиненні вбивств. Саме ця категорія злочинців особливо активно перешкоджає розслідуванню, намагається направити слідство помилковим шляхом.

Для вбивць, що вчиняють кількарізкові вбивства («серії»), специфічним є невисокий інтелектуальний рівень, наявність неясково вираженої патології, схильність до садизму та інших статевих збочень, які вони й реалізують при вчиненні злочинів. При вчиненні таких вбивств вони, як правило, використовують однотипні для своєї «серії» методи при виборі жертв, способи вчинення вбивств й способи їх приховання.

Особливо складні для розслідування можуть бути випадки злочинної діяльності професійних вбивць, які пройшли спеціальну підготовку в ході військової або іншої спеціальної служби і які мають високорозвинені інтелектуальні здібності, знання в галузі криміналістики. Саме такі особи є виконавцями так званих замовних вбивств, тобто вбивств, виконаних по найму конкретної особи або злочинної організації. Природно, що для них характерним є залишення мінімуму слідів злочинної діяльності.

Особа потерпілого. В криміналістичній характеристиці вбивств особливе місце відводиться особі потерпілого. Залежність між злочинцем і потерпілим, їх стосунки та зв'язки нерідко вказує на особу злочинця та мотиви вчинення злочину.

Можливо виділити три типи потерпілих від убивств:

1. Потерпілі, поведінка яких спрямована на протидію правопорушникові. Це працівники правоохоронних органів, воєнізованої охорони, представники громадських організацій і формувань, діяльність яких пов'язана з охороною громадського порядку, а також працівники підприємств, установ, організацій, до службових обов'язків яких входить забезпечення правопорядку на різних об'єктах. Усі вони стають жертвами злочинів, як правило, під час виконання своїх службових

обов'язків щодо припинення протиправних дій злочинця. Як правило, потерпілі даної групи раніше зі злочинцями знайомі не були.

2. Потерпілі, дії яких не перебувають у причинному зв'язку зі вчиненням злочину. В основному до потерпілих даної групи належать особи, раніше незнайомі зі злочинцем, що стали жертвою злочину в результаті корисливих, сексуальних або хуліганських посягань. Усе частіше жертвами таких убивств стають неповнолітні.

3. Потерпілі з віктимною поведінкою (негативною, аморальною, провокаційною). Майже всі потерпілі із числа даних осіб за місцем проживання або роботи характеризувалися нейтрально або негативно. У більшості випадків криміногенною обставиною послужила поведінка потерпілого: пияцтво, статева розбещеність, безтурботність тощо. Більшість потерпілих розглянутої групи на момент учинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння, причому деякі з них розпивали спиртні напої разом зі своїм убивцею. Деякі потерпілі «спровокували» злочин своєю агресивною поведінкою: затіяли сварку, бійку, образили людину, викликали на відповідну брутальність тощо.

35.2. Початковий етап розслідування вбивств

На початковому етапі розслідування вбивств вирішується наступний перелік завдань:

1) *визначення місця вчинення вбивства*. Якщо місце виявлення трупа не є місцем вбивства, це можна встановити під час його огляду за відсутністю тих слідів, які повинні бути (наприклад, рясних патьоків і калюж крові), та за наявністю таких слідів, яких не повинно бути (сліди волочіння трупа, сліди бруду на взутті та одязі трупа, якого немає на місці його виявлення, наявність трупних плям там, де їх не повинно бути при даній позі трупа й т.д.). Складніше встановити місце, де відбулося вбивство, якщо труп переміщений на значну відстань. Однак це завдання вирішується шляхом фіксації під час зовнішнього огляду трупа слідів і мікрослідів (бруд, пил, волокна одягу, частки, насіння й пилок рослин і т.д.), які дозволяють встановити місце вбивства й оглянути його;

2) *встановлення змін на місці події*. Зміни на місці події (сліди) можна розділити на дві групи:

- сліди, що утворилися в результаті взаємодії вбивці і жертви (сліди їх дій);
- сліди дій осіб, непричетних до розслідуваної події.

З перших кроків розслідування важливо відразу відокремити сліди першої групи від другої. Для цього до початку огляду, повинно бути проведене опитування очевидців та всіх інших осіб, які перебували на місці події до початку огляду з приводу того, чи змінювалася обстановка цього місця, з наступним допитом цих осіб як свідків при необхідності;

3) *встановлення причини смерті*. Попередні дані можна одержати від судового медика після зовнішнього огляду трупа, а остаточний висновок робиться на підставі результатів судово-медичної експертизи трупа;

4) *встановлення часу настання смерті* (має важливе значення для встановлення свідків злочину) можливе насамперед за трупними явищами, що розвиваються з моменту смерті залежно від температури й вологості повітря, атмосферних опадів й інших умов середовища. Час настання смерті не завжди може збігатись з часом заподіяння ушкоджень;

5) *з'ясування механізму дій злочинця*. З огляду на можливість інсценування, необхідно шукати й фіксувати факти, що суперечать інсценованій обстановці події (негативні обставини). Подібними фактами можуть бути, наприклад, чисте взуття висячого в петлі трупа за наявності бруду навколо; відсутність підставки поруч із висячим у петлі трупом тощо; наявність на трупі «самогубці» ран, які він не міг сам собі заподіяти;

6) *встановлення осіб, які перебували на місці вбивства або поблизу*. Вирішення цього завдання необхідне для окреслення кола підозрюваних та пошуку свідків, яким відомі будь-які обставини, що відбулися до вбивства, під час убивства та незабаром після нього;

7) *з'ясування форми вини, мотивів і мети вбивства*. У вирішенні питання, чи було вбивство навмисним або необережним, вирішальне значення має дослідження взаємовідносин між убивцею та жертвою. З'ясувати мету й мотив убивства допомагають відповіді на питання:

кому смерть жертви була вигідна й чому; які близькі й віддалені події могли б настати при житті жертви і які наслідки наступили після її смерті;

8) *встановлення особи вбивці*. Якісний огляд трупа й місця події часто дає підстави для висування версії, що вказує на коло людей, яке обмежене достовірними даними про зріст, вік, фізичний розвиток, звички і навички, деякі риси зовнішності, групу крові й іншими даними про вбивцю;

9) *встановлення особи загиблого*. Для цього під час огляду та судово-медичного дослідження трупа ознаки його зовнішності описуються за методом словесного портрета, а також виконується сигналетична фотозйомка; виготовляється дактилокарта; встановлюються захворювання, група крові, наявність в крові алкоголю, наркотиків, снодійних препаратів, отрут; вилучається піднігтьовий уміст, робляться змиви у вушних раковинах, досліджуються залишки їжі в шлунку; особливо відзначаються сліди, що вказують на рід занять, професію, місце проживання, звички; оглядаються одяг, взуття, особисті речі (виявляються мікрооб'єкти (волокна чужого одягу, пил у кишенях, бруд, залишки рослин на штанах, носках, взутті), фабричні знаки, мітки, сліди ремонту) й направляються на відповідні експертні дослідження; заповнюється карта невідомого трупа й направляється для перевірки за обліком безвісті зниклих осіб; одночасно з'ясовується чи не надходило заяв про зникнення кого-небудь до органів поліції. Шляхом допиту свідків та проведення розшукових заходів (з використанням зображень зовнішності потерпілого) з'ясовується, як невідомий з'явився в цьому районі й коли, як поведився, з ким спілкувався, хто його бачив або міг бачити. Збираються дані в готелях, гуртожитках, у навчальних, медичних та інших установах про те, чи не було відзначено зникнення мешканців, пацієнтів, чи не було випадків неявки прибулих на навчання, лікування або у відрядження. На вокзалах, у відділеннях зв'язку з'ясовується чи не було фактів неотримання багажу з камер схову або пошти. За допомогою засобів масової інформації демонструється зображення або опис зовнішності невідомого зі зверненням до громадськості надати допомогу у встановленні його особи.

Типовими слідчими ситуаціями, що найбільш часто зустрічаються на початковому етапі розслідування вбивств, є наступні:

Ситуація 1. Інформація про особу потерпілого, злочинця та мотиви вбивства відсутня. Вона формується при надходженні повідомлень про виявлення трупа випадковими свідками. Основним завданням в цій слідчій ситуації є встановлення особи потерпілого, оскільки тільки після цього виникає можливість проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на встановлення особи злочинця.

Результати огляду місця події і трупа виступають основними джерелами інформації про кримінальне правопорушення.

Програма розслідування в даній слідчій ситуації являє собою комплекс наступних дій: а) огляд місця події і трупа (із залученням кінолога); б) паралельно з оглядом місця події огляд прилеглої місцевості, подвірний (поквартирний) обхід з метою встановлення свідків та очевидців убивства; в) призначення судових експертиз (отримані в результаті їх проведення відомості допоможуть встановити механізм нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить висловити припущення про рівень професійних навичок убивці, фізичної і моральної готовності до вчинення вбивства, про кількість осіб, які наносили ушкодження); г) допити виявлених свідків; д) пред'явлення трупа для впізнання тощо.

Українською несприятливою обставиною може виявитись те, що свідки у цих кримінальних провадженнях не виявляють бажання давати показання. Причинами цього в більшості випадків виступають недовіра до правоохоронних органів, страх помсти з боку злочинців. У зв'язку з цим перед слідчим стоїть завдання виявити максимальну кількість свідків та створити контактну атмосферу спілкування з ними для отримання необхідної для проведення розслідування інформації, тим самим виключивши необхідність проведення додаткових допитів, а в результаті – затягування розслідування.

У випадку встановлення особи потерпілого описувана слідча ситуація переходить у нову ситуацію, при якій є відомості про потерпілого.

Якщо стало можливим встановити особу загиблого та вбивці, тоді виникає нова слідча ситуація, при якій відомі дані про особу злочинця та потерпілого. Подальший комплекс слідчих (розшукових) дій буде формуватися на основі типової програми розслідування очевидного вбивства (організація і проведення заходів, спрямованих на затримання злочинця, його допит як підозрюваного тощо).

Ситуація 2. Є інформація про особу жертви вбивства, але відсутні відомості про особу злочинця та мотиви вбивства. Дана ситуація складається на основі даних, які містяться в заявах і повідомленнях свідків, близьких родичів, знайомих жертви вбивства, працівників правоохоронних органів, що виявили труп. Основним завданням в цій ситуації є встановлення і аналіз зв'язку «злочинець – жертва» через родичів і найближче оточення потерпілого.

Спосіб учиненого вбивства, характер слідів, залишених злочинцем на місці події, а також обстановка в цілому, можуть містити інформацію про особу, яка вчинила злочин. Але основний масив орієнтуючої і доказової інформації про злочинця і мотив убивства несе в собі комплексне дослідження зв'язку «злочинець – жертва вбивства».

Першочерговими діями в такій слідчій ситуації є наступні: а) огляд місця події і трупа; б) виявлення свідків та очевидців злочину; в) перевірка на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб; г) призначення судових експертиз; д) допити виявлених свідків або очевидців з метою встановлення особи злочинця і обставин події злочину; е) організація і проведення заходів, спрямованих на виявлення найближчого оточення, родичів, друзів, знайомих, товаришів жертви вбивства тощо.

Ситуація 3. Є інформація про особу жертви, мотиви вбивства та особу, яка його вчинила. Наведена слідча ситуація складається при одержанні вихідних даних про злочин з таких джерел, як заяви і повідомлення: близьких родичів жертви, що мають уявлення про особу злочинця і мотив учинення злочину; потерпілого після невдалого замаху на вбивство; працівників медичних установ; працівників правоохоронних органів, які застали особу в момент вчинення злочину.

Основним завданням в даній ситуації є встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до вчиненого вбивства.

У будь-якому випадку необхідне проведення огляду місця події, після чого більш чітко позначиться картина сформованої ситуації. Залежно від отриманого повідомлення про злочин, характеру вихідних даних на момент огляду місця події, слідча ситуація при якій є відомості про потерпілого, злочинця та мотиви вбивства, може видозмінюватися.

Слідча ситуація, що розглядається, має три варіанти залежно від джерела одержання інформації про вчинене вбивство.

Ситуація 3.1. Повідомлення про вбивство надійшло від близьких родичів жертви, які мають уявлення про злочинця і мотив убивства. Першочерговими тут будуть такі дії: а) огляд місця події і трупа; б) проведення допитів як свідків родичів потерпілого, одним із завдань яких є встановлення мотивів злочину (як правило, родичі знають про наявність конфліктів у потерпілого та з ким саме); в) допити інших свідків; г) організація заходів, спрямованих на виявлення місцезнаходження підозрюваного і його затримання, особистий обшук і допит.

Ситуація 3.2. Від потерпілого надійшло повідомлення про вчинення стосовно нього замаху на вбивство. Типова програма схожа з описаною вище, за винятком того, що інформація про особу злочинця може бути отримана від самого потерпілого. У ході допиту потерпілого повинні бути встановлені відомості про мотиви замаху, його причини, особу злочинця, особливості взаємин між підозрюваним і потерпілим, обстановку, що складалася в момент вчинення злочину, тощо. Після цього слідчий організує охорону потерпілого, орієнтує особовий склад правоохоронних органів на розшук і затримання конкретного підозрюваного.

Ситуація 3.3. Повідомлення надійшло від працівників правоохоронних органів про затримання злочинця в момент вчинення вбивства або безпосередньо після нього. Так само, як і у попередніх ситуаціях слідчо-оперативна група повинна негайно виїхати на місце події для проведення огляду.

При виникненні подібної ситуації затриманий на місці підозрюваний доставляється до слідчого для проведення допиту. Допит доцільно проводити якомога швидше, відразу ж після процесуального затримання. Це обумовлено тим, що зволікання з допитом може призвести до того, що злочинець відмовиться від дачі показань або дасть неправдиві показання, приховавши тим самим мотив учиненого ним злочину.

Успішне розслідування вбивств зумовлене обґрунтованим висуненням і умілою перевіркою версій про обставини вчиненого злочину та осіб, причетних до нього. Залежно від наявної інформації можуть бути висунуті такі загальні слідчі версії:

- смерть є наслідком вбивства;

- смерть є наслідком самогубства;
- смерть є наслідком нещасного випадку;
- природна смерть.

Щодо мотивів і мети вбивства можуть бути висунуті такі версії:

- вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- вбивство з помсти;
- вбивство з метою приховання іншого злочину і страху викриття;
- вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);
- вбивство у сварці, бійці;
- вбивство з необережності;
- вбивство при необхідній обороні.

Зміст версій у кожному конкретному випадку залежить від характеру злочину, що розслідується, фактичних даних, якими володіє слідчий, його практичного досвіду.

35.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Невідкладною слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях про вбивство є огляд місця події і трупа. Особливості огляду місця події в кримінальних провадженнях цієї категорії впливають із специфіки характеру вбивства (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо).

Так, слідами застосування вогнепальної зброї можуть бути стріляні гільзи, кулі, іноді пістолет, а також сліди крові, сліди опору (боротьби). За наявності ознак отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд із залишками їжі, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), виділення потерпілого. При удавленні зашморгом чи повішенні особливу увагу слід зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання, бо це часто пов'язано з фаховими навичками особи, яка вчинила злочин, і може вказати на певне коло осіб, які могли бути причетними до події.

Огляд місця події в кримінальних провадженнях про вбивства рекомендується, як правило, починати від трупа. Огляд трупа здійснюється за участю судово-медичного експерта, який виконує у цьому випадку роль спеціаліста. Він допомагає слідчому в здійсненні огляду. Під час огляду трупа в протоколі зазначаються:

- загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення);
- будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети;
- одяг (його стан, ознаки, наявність слідів впливу знаряддя вбивства);
- ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування).

З метою запобігання втрати наявних слідів й утворення нових, труп перед транспортуванням до моргу рекомендується упаковувати до спеціального поліетиленового мішку.

Після огляду тіла й одягу трупа досліджується ложе трупа (тобто місце під ним). Тут можуть бути виявлені документи, різні предмети, знаряддя вбивства (можливо загублені або кинуті злочинцем) та інші сліди, що мають значення для з'ясування характеру вчиненого злочину.

Фіксація в протоколі виявлених слідчим слідів й обставин повинна здійснюватися таким чином, щоб було зрозуміло, що являє собою місце події, як на ньому розташований труп стосовно виявлених слідів. Останні повинні бути описані з максимальним ступенем деталізації. Зокрема, сліди крові описуються з використанням їх криміналістичної класифікації на бризки, краплі, мазки, помарки, калюжі. Вказуються колір й фізичний стан крові (рідка, засохла). Детально описуються наявні ушкодження на трупі: садна, синці, рани.

У протоколі обов'язково перераховуються всі речові докази, що були вилучені. Рекомендується упаковувати їх окремо. До протоколу додаються також схеми (плани) місця події з позначенням його елементів, розташування трупа й виявлених слідів. Долучаються також фотознімки, відеоматеріали.

В процесі огляду місця події слідчий, порівнюючи інформацію, отриману шляхом особистого сприйняття обстановки місця події, з відомостями, що надійшли від опитаних ним осіб, як правило, висуває декілька версій про характер і зміст досліджуваної події: вбивство, самогубство, нещасний випадок, ненасильницька смерть. Під час

моделювання картини злочину слідчий може також виявити негативні обставини – такі, що суперечать даним про природний розвиток подій. Зокрема, це може бути посмертний характер strangulation борозни на шії трупа, відсутність крові при чималому числі ножових поранень тощо.

Допит свідків. Як свідки у кримінальних провадженнях про вбивства допитуються очевидці злочину, родичі, знайомі й колеги по службі потерпілого й підозрюваного, а також інші особи, які володіють інформацією, що цікавить слідство.

Основна мета допиту свідків-очевидців – одержання від них докладної інформації про обставини вчиненого вбивства й прикмети злочинця. У ході допиту з'ясовується, внаслідок яких причин очевидець виявився на місці події і що привернуло його увагу до того, що сталося; які були розвиток і послідовність подій на місці вбивства, кількість і прикмети злочинців, їх імена або клички якими вони себе називали, наявність зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, дії кожного з них. З'ясовується, у зв'язку з чим виникла сварка між потерпілим і злочинцем, як і чим заподіювалися тілесні ушкодження; поведінка потерпілого, характер вчиненого ним опору, дії винних після вчинення злочину. Якщо в ході допиту свідок заявить, що потерпілий або винний, знайомі йому особи, у нього з'ясовується, де й при яких обставинах він із цими людьми зустрічався раніше.

Під час допиту осіб, які першими виявили труп, з'ясовується, при яких обставинах ними був виявлений труп, хто перебував у той момент біля трупа або поблизу місця події. В якому напрямі зникла ця особа і які її прикмети, чи був потерпілий у свідомості на момент його виявлення, якщо так, то чи говорив що-небудь, яка була поза трупа й обстановка довкола нього. Чи наближався свідок до трупа, чи змінював його позу, чи відлучався з місця події до приїзду працівників поліції й хто в цей час залишався біля трупа.

Допити рідних і близьких потерпілого мають на меті з'ясувати його розпорядок дня, поведінку в період, що передували вбивству, обставини останнього дня життя, зв'язки та знайомства, взаємини з родичами, знайомими, колегами по службі, компаньйонами або конкурентами, у тому числі й з підозрюваним, якщо раніше вони були знайомі, а також можливі мотиви вбивства. Також встановлюється, які цінності могли

знаходитися у потерпілого. У випадку виявлення на місці події яких-небудь речей, вони можуть бути пред'явлені для впізнання. Свідки цієї групи можуть допитуватися і про властивості особи потерпілого та ін.

Під час допиту родичів та близьких підозрюваного з'ясовується поведінка останнього до й після вчинення вбивства, дії з приховання слідів злочину. Встановлюється чи не зникли або чи не з'явилися в нього які-небудь речі, чи займався він у ці дні пранням, чищенням або лагодженням одягу й взуття. Таким свідкам можуть бути пред'явлені для впізнання частини або предмети одягу, взуття, особистого побуту, знаряддя злочину, виявлені на місці події.

Допит підозрюваних. Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій є допит підозрюваного. До моменту першого допиту підозрюваного слідство в більшості випадків не має в своєму розпорядженні повної інформації про обставини вбивства і його учасників. У зв'язку з цим під час допиту підозрюваних не слід поспішати з використанням цих даних. Необхідно з'ясувати у підозрюваного, як давно він знайомий з потерпілим, які між ними склалися відносини, за яких обставин, в який час і де вони зустрілися в день вбивства, як проводили час, чи не виникло у них сварки, які її причини, які ушкодження і чим заподіювалися потерпілому, підозрюваному, в якій позі знаходився потерпілий у момент спричинення йому смертельного поранення, як відносно до нього розташовувався підозрюваний. Крім того, бажано отримати якомога докладніші показання про обстановку і обставини злочину, деталі, які можуть бути відомі тільки особі, яка вчинила вбивство.

Проведення судово-медичної експертизи. В кримінальних провадженнях про вбивство особливо важливе значення має проведення судово-медичної експертизи трупа, призначення якої є обов'язковим відповідно до кримінального процесуального законодавства. На вирішення судово-медичної експертизи залежно від висунутих у кримінальному провадженні слідчих версій можуть бути поставлені питання, спрямовані на з'ясування:

а) обставини злочину: причина й час настання смерті, чи є на трупі тілесні ушкодження, їх кількість, локалізація, характер і механізм утворення, які з ушкоджень є прижиттєвими і які отримані після смер-

ті, послідовність заподіяння тілесних ушкоджень, в якому положенні перебував потерпілий у момент заподіяння, чи здатний був пересуватися після нанесення даних ушкоджень, робити цілеспрямовані дії, яке з декількох тілесних ушкоджень виявилось смертельним, з якою частотою наносилися удари, чи є на трупі ознаки, що свідчать про боротьбу або самооборону й т.п.;

б) обставин, що передували вбивству: чи є в крові потерпілого алкоголь й якому ступеню сп'яніння відповідає його концентрація, чи приймав потерпілий до вбивства їжу, як задовго до настання смерті і яку саме, чи мала потерпіла перед смертю статеві зносини;

в) знарядь учинення вбивства: одним або декількома знаряддями заподіяні тілесні ушкодження потерпілому; вид, форма, розміри цього знаряддя; чи не могли ушкодження бути заподіяні представленим експерту знаряддям;

г) особи потерпілого: чи не належать частини розчленованого трупа одній особі; її стать, вік, зріст; якими захворюваннями страждав потерпілий, які переніс операції; чи є в його організмі які-небудь патологічні зміни або аномалії внутрішніх органів, особливості будови зубного апарата; які група й тип крові потерпілого;

д) особи підозрюваного: до якої групи належить кров особи, сперма якого виявлена в статевих органах потерпілої особи; чи володіє особа, яка проводила розчленовування трупа, знаннями в галузі анатомії або практичними навичками секційної техніки; чи не є особа, яка проводила розчленовування, шульгою;

е) мотивів і мети злочину: чи немає на тілі трупа слідів, характерних для насильницького статевого акту; чи немає ознак переривання вагітності; чи не носили заподіювані потерпілому тілесні ушкодження характер катування; чи не супроводжувалися вони особливими знущаннями жертви;

ж) інсценування розслідуваної події: чи не змінювалася поза трупа; чи могли бути заподіяні наявні на трупі тілесні ушкодження рукою самого потерпілого; чи відповідають тілесні ушкодження, наявні на трупі, ушкодженням на його одязі; якщо ні, то чим це може бути пояснено; чи не накладена петля на шию потерпілого посмертно; чи є місце виявлення трупа місцем убивства тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики вбивств.
2. Характеристика способу вчинення вбивств.
3. Характеристика типового часу та місця вчинення вбивств.
4. Класифікація та характеристика слідів, що залишаються в результаті вчинення вбивства.
5. Типові особливості особи злочинця та жертви вбивства.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств.
7. Типові слідчі версії, що можуть бути висунуті на початковому етапі розслідування вбивств.
8. Особливості огляду місця події під час розслідування вбивств.
9. Особливості допиту свідків та підозрюваних під час розслідування вбивств.
10. Призначення судово-медичної експертизи під час розслідування вбивств.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

36.1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень

Елементами криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень є:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) типова «слідова картина»;
- 3) місце та час учинення злочину;
- 4) мотив;
- 5) особа потерпілого;
- 6) особа злочинця.

Спосіб учинення злочину. Для кримінальних правопорушень розглядуваної категорії характерним є відсутність елементу підготовки, оскільки умисел на заподіяння тілесних ушкоджень виникає найчастіше раптово, наприклад, під час сварки, з'ясування відносин тощо. У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність.

В половині випадків для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому не застосовувалися будь-які знаряддя або засоби. В інших випадках, знаряддями заподіяння тілесних ушкоджень були:

- предмети господарсько-побутового призначення: сувенірні, саморобні та інші ножі, ломы, ключі, сокири, пательні, тарілки, виделки та ін.; побутові прилади: чайники, праски, фени та ін., рідше – предмети промислово-технічного призначення: фрагменти арматури, металевих труб, дроти, запчастини тощо;
- холодна зброя;
- хімічні речовини, зокрема, кислота, що може знаходитися в господарстві (оцет, сірчана кислота, соляна кислота тощо);

– рідко – вогнепальна зброя та вибухові речовини і пристрої.

Внаслідок вказаних дій потерпілим найчастіше заподіюють наступні тілесні ушкодження: 1) проникаючі поранення; 2) відкриті та закриті переломи кісток; 3) забій головного мозку тощо.

Крім того, як правило, потерпілий також чинить опір нападаючому, в результаті чого останній отримує тілесні ушкодження у вигляді саден, крововиливів, синців тощо. Інколи злочинцю заподіюють навіть легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Заходи, спрямовані на приховання слідів заподіяння тілесних ушкоджень, не характеризуються продуманістю та ретельністю підготовки, оскільки в більшості випадків заподіяння тілесних ушкоджень не планується особою завчасно, внаслідок чого злочинець після вчинення злочину виявляється не готовим до яких-небудь дій щодо приховання слідів протиправної події, крім того дається взнаки і збуджений емоційний стан, в якому він перебуває після вчинення своїх дій. У деяких випадках особа кається у вчиненому та взагалі ніяких дій щодо приховання злочину не вчиняє.

До типових дій зі знищення матеріальних слідів заподіяння тілесних ушкоджень можна віднести: приховання знарядь чи засобів вчинення злочину, одягу чи взуття злочинця, речей, що належали потерпілому; знищення слідів на місці події, слідів на одязі злочинця; приховання отриманих під час боротьби з потерпілим тілесних ушкоджень шляхом накладання гриму, пов'язок та інші дії.

Типова «слідова картина». Основними носіями інформації на місці заподіяння тілесних ушкоджень є: фізичні сліди, залишені потерпілим, нападаючим (сліди боротьби, сліди рук, ніг, тіла, сліди використання знаряддя злочину, сліди транспортного засобу); можливі виділення людського організму (слина, кров, сеча, елементи пошкоджених органів потерпілого та ін.); різноманітні предмети потерпілого або нападаючого (носіальні предмети, елементи одягу, взуття тощо); предмети навколишнього середовища (пляшки, залишки цигарок, частини ґрунту, фарби, мастило тощо).

Для даної категорії кримінальних правопорушень найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тілі як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їх одязі, знарядді злочину, на предметах

навколишньої обстановки. Форма і розташування слідів крові на тілі, одязі та на предметах навколишньої обстановки свідчать про положення тіла потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, час їх заподіяння, механізм та знаряддя злочину.

Сліди, що залишаються на тілі та одязі потерпілого, можливо класифікувати залежно від знарядь заподіяння тілесних ушкоджень:

1) травми від тупих предметів:

- садна – порушення цілісності епідермісу шкіри. Їх локалізація вказує на місце дії тупого предмету, іноді на контактуючій поверхні залишаються частинки знаряддя (металу, деревини, скла тощо) та є відображенням його форми, що дозволяє його ідентифікувати;

- синці – утворюються в результаті розриву кров'яних судин та накопичення крові в підшкірно-жировій клітковині, слизових оболонках. За синцями визначають місце дії тупого предмета, його характер та час нанесення травми;

- рани – порушення цілісності шкіри, слизової оболонки і тканин. Існують забійні, рвані, забійно-рвані та укушені рани. Форма ран різноманітна та обумовлена формою травмуючої поверхні тупого предмету;

- забої – стійке зміщення суглобних кінців поєднаних кісток за рахунок непрямої травми;

- переломи – повне чи часткове порушення цілісності кістки. Бувають відкриті та закриті переломи кісток. Відповідно до морфологічних особливостей перелому визначають місце травми та направлення руху травмуючої сили;

- черепно-мозкові травми;

- пошкодження внутрішніх органів, що характеризуються різноманітними морфологічними проявами – зовнішні та внутрішні крововиливи у м'які тканини, розриви, відрив частини або всього органу тощо.

Більшість тілесних ушкоджень, що заподіюються тупими предметами супроводжуються пошкодженнями одягу. Слідами застосування тупого предмету на одязі є: порушення цілісності (розриви) тканини чи окремих волокон; порушення будови тканини (вдавнення, переміщення чи здертя ворсу, кошлатання поверхні тканини); наявність сторонніх для даної тканини чужорідних залишків. Іноді на

тканині залишається слід від контактуючої поверхні тупого предмета у вигляді забруднення;

2) тілесні ушкодження від дії гострих предметів – різані, колоті, рубані, пиляні рани. Різані рани завжди виділяють багато крові, а сліди крові на одязі можуть свідчити про місцезнаходження потерпілого в момент нанесення удару. Крім того, сліди крові потерпілого можуть залишитися й на руках чи одязі нападаючого. Пошкодження на одязі гострим предметом називається розрізом, який свідчить про силу удару, направлення руху, кут нанесення удару тощо;

3) вогнепальні поранення бувають кульовими, дробовими та осколочними. Типовими морфологічними проявами вогнепального поранення є вхідний отвір, раневий канал та вихідне вогнепальне поранення. Характер ушкоджень та слідів на них залежить від дистанції пострілу. Так, при близькому пострілі на одязі чи шкірі людини залишаються сліди кіптяви у вигляді темно-сірого, коричневого або чорного нашарування від центру пошкодження, і чим більша відстань пострілу, тим менше нашарування кіптяви.

Місце та час учинення злочину. Найчастіше випадки заподіяння тілесних ушкоджень зустрічаються у міській місцевості, в сільській місцевості лише в третині випадків.

Місця заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути найрізноманітнішими: місця для розваг та побутового обслуговування, місця проживання потерпілих або злочинців, парки, ліси, адміністративні будівлі, інші місця.

Найбільша кількість випадків заподіяння тілесних ушкоджень спостерігається у неділю та суботу, найменша – у понеділок. Найбільша кількість вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень спостерігається у вечірній час – з 18 до 24 год., найменша – вранці з 6 до 12 год.

Мотив. Мотивом заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому найчастіше є: 1) особисті неприязні відносини; 2) помста; 3) корисливі мотиви; 4) хуліганські спонукання; 5) національна, релігійна або інша неприязнь.

Найбільш поширеними підставами для формування неприязних відносин між злочинцем і потерпілим бувають: неправильна чи аморальна поведінка потерпілого; образливі слова чи вживання нецензур-

ної лайки потерпілим на адресу особи, яка вчинила злочин, чи третіх осіб; ревності; розбіжності з будь-яких питань; незгода з приводу належності матеріальних цінностей тощо.

Для жінок, крім названих, типовим мотивом заподіяння тілесних ушкоджень є психологічна обстановка, яка утворилася в результаті поведінки потерпілого, що виражається в постійних образах, побитті її та дітей, зрадах, безпідставних підозрах, аморальній поведінці потерпілого, тяжкому матеріальному стані з вини потерпілого тощо.

Особа потерпілого. Потерпілих від даної категорії кримінальних правопорушень можливо умовно поділити на дві групи:

- особи, які провокують сварки з незнайомими людьми перебуваючи у громадських місцях чи розважальних закладах, де і трапляються такі злочини (зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, ведуть себе брутально та зневажливо до оточуючих);
- особи, які постійно сваряться на ґрунті ревнощів, заздрощів, неприязних відносин з родичами, друзями за місцем проживання учасників бійки або в місцях спільного вживання алкогольних напоїв (дії потерпілого часто носять провокаційний характер).

Потерпілими, як правило, є чоловіки, жінок лише третина. За віковою категорією, найчастіше, це особи віком від 18 до 30 років, найрідше – від 41 до 50 років. У більшості випадків такі особи не мають постійного заробітку, мають середню освіту та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Крім того, більшість потерпілих на момент заподіяння тілесних ушкоджень перебували у стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння.

Особа злочинця. У переважній більшості випадків тілесні ушкодження потерпілому заподіює одна особа, і лише третина з них – у групі. Найчастіше це молоді чоловіки, які не мають постійного місця роботи та заробітку, віком від 18 до 40 років, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, і на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння або в стані сильного душевного хвилювання.

Вчинення даного злочину жінками є нетиповим, а заподіяння тілесних ушкоджень групою жінок – це досить рідкий випадок, хоча така поведінка більш характерна для неповнолітніх дівчат, які з'ясовують відносини в підлітковому віці.

36.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень

На початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи типових слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину.

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин:

1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. У більшості випадків у такій ситуації винними особами в заподіянні тілесних ушкоджень є друзі чи знайомі потерпілого. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на причетність до вчинення злочину осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки або навпаки знаходився в неприязних відносинах;

2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень в громадському місці або на відкритій місцевості, розслідування слід направляти на перевірку таких версій: злочин вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; злочин вчинила незнайома особа з метою приховання чи вчинення іншого злочину; злочин вчинила особа з хуліганських спонукань; злочин могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в такому випадку можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного необхідно провести його особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідкування, пред'явлення для впізнання та ряд інших необхідних слідчих (розшукових) дій.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого:

1) потерпілий добре знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи.

Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування злочину. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події, до-

питати потерпілого і всіх можливих свідків-очевидців та призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;

2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети.

У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук. У разі затримання підозрюваного, пред'явити його для впізнання потерпілому і свідкам;

3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього.

Ця складна ситуація розслідування є досить рідкою в даній категорії кримінальних проваджень. У таких випадках необхідно організовувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події та підозрюваних;

4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення вини підозрюваної особи, і тому доцільним буде проведення наступних слідчих (розшукових) дій: огляду місця події; допиту свідків-очевидців; слідчого експерименту; призначення різноманітних судових експертиз;

5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального за-

кладу для призначення судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків для встановлення особистості потерпілого та характеру події.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваної особи:

1) особа, підозрювана у вчиненні злочину повністю визнає свою вину.

Така слідча ситуація виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки. Джерелом інформації про даний злочин, як правило, є заява потерпілого, близьких родичів, повідомлення медичних установ, які надавали медичну допомогу потерпілому.

Основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації – закріплення та дослідження доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується: оглядом місця події; допитом потерпілого (бажано відразу на місці події чи в медичній установі); допитом свідків-очевидців (про час і місце вчинення злочину, про особу, яка завдала тілесні ушкодження, причини сварки та її відносини з потерпілим); оглядом одягу потерпілого; призначенням судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного, необхідно його допитати; провести огляд його речей та освідчування;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали.

У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування – встановлення причинно-наслідкового зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень. З цією метою необхідно розширити коло свідків; провести слідчий експеримент як з потерпілим, так і з підозрюваним на місці події із залученням судово-медичного експерта; за результатами слідчого експерименту – призначити судово-медичну експертизу;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту.

У такій ситуації підозрюваний вказує, що ініціатором бійки був сам потерпілий, який її спровокував шляхом приниження честі і гідності підозрюваного чи навіть заподіяння тілесних ушкоджень, а підозрюваний вже діяв в стані афекту у результаті образи чи захищаючись від нанесення тілесних ушкоджень з боку потерпілого.

Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання. Для цього необхідно провести освідчування підозрюваного на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; огляд речей підозрюваного; огляд місця події, де зосередити особливу увагу на пошук речових доказів, що свідчать про поведінку потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, спосіб та механізм їх заподіяння; призначити судово-медичну та криміналістичні експертизи з метою з'ясування питання щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень; призначити судово-психологічну експертизу для встановлення психологічного стану підозрюваного до, під час та після заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а наявність тілесних ушкоджень у останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого.

В даному випадку небажання підозрюваних нести відповідальність за вчинений злочин переважає здоровий глузд і тому вони намагаються ввести слідство в оману, наводячи факти, які досить часто не знаходять свого підтвердження під час досудового розслідування.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині. Найкраще це зробити шляхом проведення огляду місця події, де зосередити увагу на виявлення слідів злочинних дій підозрюваного; освідчування потерпілого та підозрюваного з метою виявлення взаємозв'язку тілесних ушкоджень; з цією ж метою оглянути їх одяг та речі; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз, з метою з'ясування питання про механізм та спосіб заподіяння тілесних ушкоджень; встановлення свідків події та їх допиту; слідчого експерименту за участю потерпілого та підозрюваного, за результатами якого призначити судово-медичну експертизу, зокрема,

для з'ясування питання про можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим та підозрюваним;

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань.

Такі ситуації є характерними у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому злочині, особливо коли подія відбулася без свідків.

Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину. Дане завдання вирішується шляхом пошуку необхідних доказів під час проведення огляду місця події; проведення освідчування підозрюваного і потерпілого, а також огляду їх одягу з метою виявлення слідів злочину; проведення допиту потерпілого; проведення одночасного допиту вже допитаних потерпілого та підозрюваного; встановлення свідків злочину та їх допиту.

36.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. З метою якісного та послідовного огляду слідчому бажано поділити всю територію огляду на певні ділянки, що дозволить сконцентрувати увагу на певних об'єктах та пов'язати їх з предметами, слідами на місці події. Не слід забувати про фіксацію місця події за допомогою додаткових засобів фіксації – фото-, відеозйомка, схеми, плани, малюнки, креслення тощо.

Тактика огляду місця події на робочому етапі передбачає загальну (статичну) та детальну (динамічну) стадії огляду. Під час проведення загального огляду місця заподіяння тілесних ушкоджень слідчому необхідно виявити та зафіксувати: розташування місця події, вказавши повну адресу, ділянку вулиці, місцевості; якщо злочин вчинено за межами міста – необхідно зробити прив'язку до нерухомих орієнтирів; всі виявлені сліди та предмети, що мають значення для встановлення обставин події; обставини, що сприяють розслідуванню злочину за «гарячими слідами»; умови, що сприяли вчиненню злочину.

Детальний огляд потребує від слідчого прискіпливого огляду всіх предметів та слідів, що можуть мати значення для кримінального провадження, ретельного опису їх у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Слідчому під час огляду місця події слід звернути увагу на відшукання речових доказів, які б свідчили про правдивість слів потерпілого та підозрюваного, надали можливість перевірити версії про умисне чи ненавмисне заподіяння тілесних ушкоджень, в результаті самогубства, можливе інсценування.

Особливу увагу слід звертати на виявлення слідів, що вказують на особу злочинця: сліди рук, ніг, взуття, волосся, сліди крові, частинки епітелію шкіри, волокна одягу, мікрочастинки, запахові сліди. При цьому необхідно мати на увазі, що обстановка на місці події дає змогу отримати відомості не лише про анатомічні чи фізіологічні властивості особи, але й дає змогу оцінити її психічний стан. Про відхилення в психіці свідчать багаточисельні рани на тілі потерпілого, різного роду написи на стінах, не мотивовані жорстокі дії злочинця.

Під час огляду місця події слідчому необхідно оглядати не лише приміщення чи територію, де був виявлений потерпілий чи сліди боротьби, а й прилягаючу територію, що дозволяє виявити об'єкти, які мають важливе значення для встановлення істинного характеру минулої події. Наприклад, під час дослідження прилягаючої місцевості можна виявити місце, де особа чекала на свою жертву, шляхи підходу та відходу після вчинення злочину, сліди транспортного засобу, предмети, загублені чи залишені підозрюваним тощо.

Найбільш результативним є проведення даної слідчої (розшукової) дії за участю свідка-очевидця, який надасть допомогу у визначенні меж місця події, виявленні шляхів переміщення підозрюваного, що зробить можливим зосередити увагу на виявленні слідів та речових доказів безпосередньо на місці заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому.

По даній категорії кримінальних проваджень до участі в проведенні огляду місця події слід залучати наступних спеціалістів: судового медика-біолога – для виявлення та вилучення виділень людини (крові, слини, сечі); експерта-криміналіста – для виявлення, фіксації і вилучення слідів трасологічного характеру (рук, взуття, транспортних засобів), застосування вогнепальної, холодної зброї або предметів, що

використовувалися як зброя; кінолога зі службовою собакою – для переслідування підозрюваного за «гарячими слідами» тощо.

Допит потерпілого та свідків. У кримінальних провадженнях за фактом заподіяння тілесних ушкоджень негайне проведення допиту потерпілого часто неможливе через його тяжкий фізичний стан. Тому, якщо потерпілий знаходиться у лікарні, про можливість проведення допиту слід запитати у лікаря. У випадках, коли потерпілий не може дати показання, бажано допитати медичний персонал, який надавав йому медичну допомогу, для з'ясування, що саме пояснив потерпілий з приводу отримання ним тілесних ушкоджень.

Перші показання потерпілого відразу після заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути неповними та дещо спотворювати обставини події у зв'язку з перебуванням останнього в шоківому чи тяжкому фізичному стані. Іноді потерпілий намагається приховати злочинні дії своїх близьких, знайомих чи родичів, оскільки бажає захистити їх від кримінальної відповідальності за вчинений злочин, чи побоюється помсти з боку злочинця, чи має намір пізніше сам «розібратися», і в результаті чого дає завідомо неправдиві показання. Але в будь-якому випадку не слід зволікати з проведенням даної слідчої (розшукової) дії, оскільки потерпілий може забути про деякі деталі події або викласти їх у зміненому вигляді під впливом відомостей, отриманих у процесі спілкування з іншими особами.

Як правило, недобросовісну поведінку потерпілого можна виявити шляхом проведення аналізу особистості потерпілого, його поведінки на допиті, взаємовідносин з іншими учасниками під час проведення слідчих (розшукових) дій, відношення до події злочину та співставлення його показань з іншими матеріалами кримінального провадження.

Під час допиту потерпілого необхідно визначити коло питань які підлягають з'ясуванню: час, місце події; обставини знайомства чи іншого контакту з особою, яка заподіяла тілесні ушкодження (в яких відносинах перебували, чи виникали конфлікти, якщо раніше незнайомі – чи зможе описати зовнішність нападника тощо); якими знаряддями були заподіяні ушкодження, послідовність нанесення ударів, особливо якщо нападаючих було декілька; які сліди та від чого могли залишитися на злочинцях; чи не залишили нападаючі на місці злочину випадково якісь предмети, знаряддя злочину; в якому напрямку вони

зникли; хто ще знаходився на місці події та міг бути очевидцем злочину; чи зникли у потерпілого якісь речі або матеріальні цінності.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати всі відомі їм обставини події: час, місце вчинення злочину; обставини, що передували вчиненню злочину; особа потерпілого та злочинця; якщо ці особи їм невідомі – ознаки їх зовнішності; за допомогою яких знарядь були заподіяні тілесні ушкодження; дії нападника, спрямовані на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; дії потерпілого під час та після нанесення ушкоджень, чи була з його боку провокація, чи чинив він опір нападнику тощо.

Допит підозрюваного необхідно проводити негайно після його затримання, оскільки він в цей момент знаходиться у розгубленому стані і у нього немає часу для побудови правдоподібних неправдивих версій події.

Під час підготовки до допиту підозрюваного слідчому необхідно детально вивчити всі матеріали кримінального провадження та всю наявну інформацію про особу підозрюваного (його біографію, сімейний та соціальний стан, характеристики з місця навчання чи роботи, поведінку в побуті, відносини з сусідами тощо); визначити перелік питань, які необхідно з'ясувати; скласти план допиту, визначити прийоми і методи, що можуть бути застосовані на допиті та необхідні речові докази, які будуть використані під час запланованих тактичних прийомів.

Вже на першому допиті підозрюваного необхідно детально та послідовно з'ясувати наступні обставини кримінального правопорушення: наявність судимостей; його відносини з потерпілим; мотиви та мета заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому; чи були злочинні дії викликані аморальною або агресивною поведінкою потерпілого та якою саме; чи готувався підозрюваний до побиття потерпілого, зокрема, чи підшукував або готував знаряддя злочину; місце, час та детальні обставини злочину, зокрема, як, в якій послідовності наносив удари, як реагував потерпілий, чи чинив опір; психічний стан підозрюваного на момент заподіяння тілесних ушкоджень; дії після вчинення злочину, зокрема, чи вживав заходи щодо приховання слідів злочину, надання допомоги потерпілому; обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, сприяли вчиненню злочину тощо. У випадках, коли

злочин вчинений декількома особами, слідчому необхідно з'ясувати роль кожного зі співучасників у вчиненому злочині, зокрема, хто був організатором, виконавцем, характер насильницьких дій кожного, в якій послідовності, якими знаряддями та куди наносилися удари потерпілому.

Важливе значення на даному етапі має належна фіксація показань підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо- чи відеозапис), а також негайне проведення інших слідчих (розшукових) дій, направлених на перевірку показань підозрюваного: освідування – для виявлення та фіксації слідів боротьби на тілі підозрюваного, отриманих під час бійки з потерпілим; обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, знарядь злочину; слідчого експерименту – для перевірки та закріплення показань підозрюваного тощо.

Освідування. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий під час допиту вказує на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного у вигляді шрамів, татуювань, родимих плям та ін., а також на тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі підозрюваного в результаті опору потерпілого.

Освідування свідків проводиться у випадках, коли вони брали безпосередню участь у бійці (захищали потерпілого, розбороняли учасників бійки тощо). Освідування потерпілого проводиться рідше, оскільки у даній категорії кримінальних проваджень для визначення характеру, локалізації та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого обов'язково призначається судово-медична експертиза.

При виявленні під час освідування тілесних ушкоджень чи особливих прикмет необхідно зафіксувати їх за допомогою фото- чи відеозйомки. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлені на ділянках тіла, що скриті одягом, то з етичних міркувань, їх слід фотографувати, по можливості, уникаючи обличчя освідуваної особи.

Призначення судово-медичної експертизи. Призначення судово-медичної експертизи у даній категорії кримінальних проваджень є обов'язковим з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого, а також підозрюваного (у випадку наявності у нього тілесних ушкоджень, що виникли внаслідок захисту потерпілого).

Під час призначення судово-медичної експертизи виникають наступні слідчі ситуації, що впливають на перелік питань, які ставляться перед експертом:

1) факт заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому встановлений та доведений зібраними у кримінальному провадженні доказами. Судово-медична експертиза призначається для встановлення: наявності та характеру тілесних ушкоджень; давності виникнення тілесних ушкоджень; локалізації та механізму утворення тілесних ушкоджень; ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого;

2) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що потерпілий отримав тілесні ушкодження в результаті неумисних дій винної особи чи в результаті нещасного випадку. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: направлення раневого каналу; положення потерпілого в момент заподіяння йому тілесних ушкоджень; взаємне розташування підозрюваного та потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень останньому; можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим (підозрюваним);

3) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що потерпілий самостійно заподіяв собі тілесні ушкодження. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: можливість утворення тілесних ушкоджень при падінні з висоти власного зросту; можливість заподіяти потерпілим самому собі наявні тілесні ушкодження;

4) наявні в кримінальному провадженні відомості дають підстави вважати, що наявні у потерпілого тілесні ушкодження утворилися не в результаті дій підозрюваного, а до чи після події. В такій ситуації перед судово-медичним експертом, крім вказаних вище питань, ставляться питання про: точний час та послідовність виникнення тілесних ушкоджень у потерпілого; можливість потерпілим вчиняти певні дії та пересуватися з отриманими тілесними ушкодженнями; можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим; чи можливе заподіяння тілесних ушкоджень знаряддям, на яке вказує потерпілий;

5) залежно від способу заподіяння тілесних ушкоджень, слідчому перед судово-медичним експертом необхідно ставити питання про:

яким предметом чи зброєю потерпілому було заподіяне тілесне ушкодження; можливість заподіяння тілесних ушкоджень наданим на дослідження предметом тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень.
2. Характеристика способів заподіяння тілесних ушкоджень.
3. Характеристика типової «слідової картини» заподіяння тілесних ушкоджень.
4. Характеристика місця, часу та мотивів заподіяння тілесних ушкоджень.
5. Характеристика особи злочинця та потерпілого.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заподіяння тілесних ушкоджень та напрями їх вирішення.
7. Особливості огляду місця події під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
8. Особливості допиту потерпілих та свідків під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
9. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.
10. Особливості призначення судово-медичної експертизи під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

37.1. Криміналістична характеристика згвалтувань

Згвалтування, тобто вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 152 КК України, є найбільш тяжким кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Основними елементами криміналістичної характеристики згвалтувань є:

- спосіб учинення згвалтувань;
- обстановка вчинення згвалтувань;
- типова «слідова картина»;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Спосіб учинення згвалтувань можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від підготовки до вчинення злочину: згвалтування вчинене раптово (у малолюдних місцях); після попередньої спроби познайомитися, безуспішних спроб статевої близькості за згодою; з використанням обману, коли потерпілу особу злочинець шляхом усіяких хитрощів заманує до відлюдного місця (наприклад, злочинець пропонує покатати потерпілу, підвести її до місця відпочинку, піти на вечірку тощо) або ж коли злочинець обманним шляхом проникає до приміщення (під виглядом працівника комунальної служби, лікаря тощо).

2. За способом безпосереднього вчинення злочинних дій: вчинений з оральним проникненням в тіло потерпілої особи, вчинений з вагі-

нальним проникненням в тіло потерпілої особи, вчинений з анальним проникненням в тіло потерпілої особи.

3. За способом приховання зґвалтування: із застосуванням засобів маскування зовнішності (накладні вуса, перука тощо) або без такої; із застосуванням засобів і прийомів, що ускладнюють виявлення слідів (використання презервативів, рукавичок, хімічних препаратів).

4. Залежно від кількості епізодів: одноразово, неодноразово (повторно).

За структурою спосіб учинення зґвалтування є трикомпонентним, тобто включає в себе етапи підготовки, безпосереднього вчинення та приховання слідів злочину.

Підготовка до вчинення зґвалтування включає в себе підготовку місця його вчинення та пошук потенційної жертви, вибір часу посягання, зброї, підручних та маскувальних засобів, слідкування або очікування потерпілої особи в конкретному місці.

Вибір злочинцем конкретного способу безпосередньо вчинення злочину залежить від:

- особистих психофізіологічних якостей гвалтівника;
- одноособового або групового характеру зґвалтування;
- наявності (відсутності) попереднього знайомства гвалтівника з потерпілою особою.

Спосіб учинення зґвалтування може визначатися також місцем його вчинення та іншими об'єктивними умовами. Наприклад, при раптовому нападі на вулиці в умовах дефіциту часу і підвищеним ризиком бути затриманим, гвалтівник частіше застосовує грубість та жорстокість фізичного впливу. При посяганні у безлюдному місці або ж на квартирі фізичний вплив може бути менш виразним та інтенсивним.

Третьою складовою способу вчинення зґвалтування є дії злочинця, спрямовані на приховування злочину. Загалом, їх можна згрупувати таким чином:

1. Дії, спрямовані на приховування факту вчинення злочину. До них можна віднести: забезпечення алібі, нав'язування думки, що потерпіла особа сама в усьому винна тощо.

2. Приховування матеріальних об'єктів – одягу або інших особистих речей потерпілого або злочинця, різноманітних слідів матеріального характеру, виникнення яких пов'язане з діями злочинця на місці вчинення злочину.

3. Спотворення ідеальних слідів: погрози потерпілому та свідкам, вмовляння, шантаж тощо.

Дані про спосіб учинення зґвалтування дозволяють судити про деякі особливості особи, яка його вчинила (її вік, злочинний досвід, характер, професію, дефекти психіки тощо). Наприклад, про психічні аномалії гвалтівника можуть свідчити сліди викрадення у жертви інтимних предметів туалету тощо.

Обстановка вчинення зґвалтувань. Як правило, місце вчинення зґвалтування є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій злочинний намір до кінця, де потерпілій особі не прийдуть на допомогу. Такими місцями, як правило, є: лісопосадки, парки, сквери, будівництва, під'їзди будинку, підвали, горища, сходові клітки, квартири чи інше житло з окремими приміщеннями, де злочинець має можливість вчинити зґвалтування, тощо.

У житлових приміщеннях найчастіше вчиняються насильницькі дії сексуального характеру щодо знайомих і родичів.

При вчиненні зґвалтування в помешканні злочинця тривалість його знайомства з потерпілою особою, зазвичай, є недовгою (знайомство відбувалося в день вчинення зґвалтування або незадовго до цього). При вчиненні зґвалтування за місцем проживання жертви період знайомства є більш тривалим.

Для насильницьких сексуальних посягань, вчинених на вулиці, характерним є відсутність знайомства між злочинцем та потерпілою особою, а також дефіцит часу, що впливає на підвищену жорсткість дій насильника.

Найчастіше зґвалтування вчиняються у теплу пору року, ввечері або вночі (21–23 год.), в основному у святкові та передсвяткові дні.

Типова «слідова картина». Сліди вчинення зґвалтування можна поділити на сліди людини, знаряддя вчинення злочину, засоби сприяння вчиненню злочину, інші матеріальні сліди.

До слідів людини, які можуть залишатися після вчинення зґвалтування відносяться ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного, свідків-очевидців тощо) та матеріальні сліди: а) сліди-відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навиків (письма, ходьби, способу дій)); б) сліди-речовини, мікрооб'єкти (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток), виділення (потожирові, слина, запах, сеча, кал, рідина з піхви, виділення з носа, блювальні маси).

Типові матеріально-фіксовані сліди події залишаються на:

- тілі та одязі потерпілої особи (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; мікрочастки у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастки одягу злочинця та інших об'єктів з місця події);
- тілі та одязі гвалтівника (подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, мікроволокна її одягу тощо);
- місці вчинення злочину (дактилоскопічні, трасологічні, одорологічні, біологічні сліди учасників події; сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події; окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна; інколи, різні документи та інші папери).

Особа злочинця. Виходячи з мотивоформувальних факторів, злочинців, які вчинили зґвалтування, можна розділити на дві великі групи: ті, що вчиняють злочин ситуативно, й ті, що мають психічні розлади.

Осіб, які мають психічні розлади поділяють на дві групи. До першої групи належать особи з різноманітними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). До цієї групи також відносяться особи, які страждають психозом пізнього віку, розвинутим слабоумством. Частіше за все ними вчиняються статеві посягання відносно малолітніх та неповнолітніх.

Другу групу складають особи, які не мають патологічних змін у психічній та статевій сфері. Їх можна поділити на три підгрупи:

1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи раніше засуджені за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості особи та інші насильницькі злочини. Вони відрізняються грубістю, жорстокістю до оточуючих, моральною розпущеністю (наприклад, бажанням задовольнити статеву пристрасть неприродним шляхом, домінувати над потерпілою особою тощо);

2) особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості випадків вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним відношенням до жінок, надмірним вживанням алкогольних напоїв. Сюди також відносяться і особи, які вчинили зґвалтування при наявності складних, специфічних взаємовідносин з потерпілою особою, у ситуації, коли в її поведінці була помітна розкутість і навіть провокація;

3) неповнолітні гвалтівники. Такі гвалтівники частіше за все посягають на малолітніх та неповнолітніх. Для них характерні групові зґвалтування, що супроводжуються жорстоким, цинічним ставленням до жертви, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом.

Під час розслідування зґвалтувань, учинених групами неповнолітніх, слід враховувати, що доволі часто такі групи вчиняють й інші кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі тощо). Характерним для таких груп є те, що більшість їх учасників, як правило, є мешканцями одного району, добре знають один одного за навчанням, спільним проведенням часу і вчиняють зґвалтування неподалік від постійного місця проживання, або ж місця де проводять свій вільний час.

Особа потерпілого. Переважна більшість потерпілих від зґвалтувань є особами жіночої статі. Досить часто потерпіла особа і гвалтівник тією чи іншою мірою знайомі один з одним (приблизно половина зареєстрованих зґвалтувань). Значну частину потерпілих складають неповнолітні (в тому числі і чоловічої статі), серед яких досить багато виховувалися в несприятливих сімейних умовах (відсутність одного з батьків, матеріальні труднощі, насильство в родині, пияцтво батьків, їх аморальна поведінка тощо). Біля третини всіх потерпілих (дорослих й неповнолітніх) перебували в момент статевого посягання в тому чи іншому ступені алкогольного сп'яніння.

Специфічну групу потерпілих складають особи, які страждають різними психічними захворюваннями, у тому числі шизофренією, а найчастіше олігофренією. Особливо велика частина таких потерпілих серед 14–15-літніх. Порушення психічного розвитку, інтелектуальна недостатність досить часто пов'язані у неповнолітніх з підвищеною сексуальністю, що значною мірою полегшує здійснення сексуальних посягань, – вони в силу свого хворобливого стану не в змозі адекватно оцінювати та перешкоджати статевим посяганням злочинця.

37.2. Початковий етап розслідування зґвалтувань

Типовий перелік обставин, який підлягає встановленню під час розслідування зґвалтувань, включає: відомості про особу потерпілого;

місце і час вчинення злочину; спосіб учинення злочину; наявність обтяжуючих обставин; відомості про особу злочинця, характер його стосунків з потерпілим; ступінь вини і роль кожного з учасників вчинення групового злочину; наслідки злочину; причини й умови, що сприяли вчиненню зґвалтування.

На початковому етапі розслідування зґвалтувань перед слідчим стоять наступні завдання: отримання й закріплення вихідної інформації про злочин шляхом проведення слідчих (розшукових) дій; встановлення та затримання підозрюваного; перевірка причетності конкретної особи чи осіб до вчиненого злочину.

Після отримання заяви про зґвалтування слідчому необхідно невідкладно розпочати кримінальне провадження, оскільки зволікання може спричинити зникнення слідів злочину, наприклад, сперми, тілесних ушкоджень, що свідчать про статеві зносини та їх насильницький характер. Обов'язково вчиняються заходи, що забезпечують збереження одягу і білизни потерпілої особи та підозрюваного (з усіма наявними на них слідами), терміново призначається судово-медична експертиза цих осіб з метою фіксації слідів статевого акту (насильницьких дій сексуального характеру) і тілесних ушкоджень.

Початок розслідування ситуаційно залежить від наявності (відсутності) попередніх стосунків між потерпілою особою та гвалтівником.

Типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування зґвалтувань, можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від моменту затримання підозрюваного: затримано на місці вчинення злочину; затримано через деякий час; підозрюваний зник з місця події, але відомі його дані; підозрюваний зник з місця події, і його дані невідомі.

2. За кількісним складом учасників зґвалтування: одноосібно; групою осіб. У разі вчинення зґвалтування групою осіб: потерпіла знає всіх учасників вчинення злочину; потерпіла знає одного з учасників злочину, а інших – ні, потерпіла не знає жодного з учасників злочину.

3. Залежно від факту знайомства потерпілої особи і підозрюваного: потерпіла знайома з підозрюваним; потерпіла познайомилася з підозрюваним незадовго до нападу; потерпіла не знайома з підозрюваним,

але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; потерпіла не знайома з підозрюваним і впізнати його не зможе.

У системі першочергових слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на розслідування зґвалтування, слід виділити наступні:

- допит потерпілої особи;
- огляд місця події;
- тимчасове вилучення та огляд одягу потерпілої особи і підозрюваного;
- призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи (в окремих випадках, якщо для виявлення на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет не потрібно використання спеціальних судово-медичних знань – проводиться освідування);
- призначення судово-медичної експертизи підозрюваного (або, за аналогією, освідування);
- призначення інших судових експертиз (дактилоскопічної, трасологічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо).

Якщо на початковому етапі розслідування у слідчого відсутня інформація про особу підозрюваного, можуть бути вивчені аналогічні нерозкриті кримінальні правопорушення, що дозволять доповнити перелік ознак невідомого гвалтівника та висунути версію про вчинення цих злочинів однією особою.

Якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме, слідчий, прокурор згідно ст. 281 КПК України оголошує його розшук. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам.

Загальними типовими версіями під час розслідування зґвалтувань є:

- 1) мало місце зґвалтування;
- 2) заява про зґвалтування є неправдивим повідомленням про вчинення злочину;
- 3) мало місце вчинення іншого злочину (наприклад, сексуальне насильство);
- 4) злочин не був закінчений (потерпіла зуміла захиститися), був лише замах на зґвалтування.

Щодо особи злочинця повинні бути перевірені наступні типові версії:

- 1) зґвалтування вчинено особою, на яку вказала потерпіла;

- 2) потерпіла помиляється щодо особи, яка вчинила зґвалтування;
- 3) потерпіла умисно обмовляє конкретну особу.

Під час перевірки версії про причетність до зґвалтування конкретної особи перш за все повинні бути проведені такі слідчі (розшукові) дії, як допит підозрюваного та пред'явлення його для впізнання.

Найчастіше на свій захист підозрювані висувають наступні версії:

- 1) визнають зустріч з потерпілою та факт статевих зносин з нею, але заперечують їх насильницький характер;
- 2) заперечують статеві зносини з потерпілою, посилаючись на алібі.

Для перевірки версії про добровільний характер статевого акту необхідно докладно проаналізувати обставини зустрічі та стосунки потерпілої з підозрюваним. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту підозрюваного, потерпілої та свідків, на яких вони посилаються, встановити:

- чи давно вони знайомі та за яких обставин відбулося їх знайомство;
- чи виявлялась при колишніх зустрічах у кого-небудь з них схильність до зближення;
- як поводи́ла себе потерпіла в колі знайомих з підозрюваним та іншими чоловіками;
- чи була вона раніше або в даний час близька з ким-небудь з них;
- з якою метою та з чиєї ініціативи відбулася зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч та бачив їх перед нею.

У ситуації, коли підозрюваний заперечує факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі, необхідно:

- перевірити заявлене алібі;
- порівняти наявні факти, що містяться в показаннях підозрюваного та потерпілої з результатами огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій;
- у разі наявності суттєвих розбіжностей у показаннях підозрюваного та потерпілої провести їх одночасний допит.

При перевірці версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину слід встановити такі обставини:

- 1) обставини подання заяви про зґвалтування:
 - ким, коли і з чиєї ініціативи;
 - чи добровільно подана заява;

2) чи дозволяли об'єктивні умови вчинити зґвалтування (обстановка вчинення злочину, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);

3) чи є на тілі потерпілої та її одязі сліди насильства: синці, садна та інші ушкодження;

4) в яких стосунках перебувала заявниця з підозрюваним до події злочину (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, які могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

Під час розслідування зґвалтувань важливо враховувати, що позиція і показання потерпілих можуть бути нестійкими. Найчастіше це відбувається під впливом зацікавлених осіб (родичів, друзів, знайомих особи, яка вчинила зґвалтування) і одночасно тієї складної життєвої ситуації, до якої потрапляє після злочину потерпіла особа. Тому, по можливості, необхідно забезпечити збереження в таємниці місця проживання і навчання (роботи) потерпілої особи та її рідних, запропонувати їм негайно повідомляти про будь-які спроби здійснення на них впливу. При надходженні відповідних сигналів необхідно проводити розслідування в повному обсязі за кожним фактом впливу і вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності. Крім того, із самого початку розслідування необхідно ретельно перевіряти та підкріплювати іншими доказами інформацію, отриману від потерпілих, підозрюваного та інших осіб для того, щоб згодом, у випадку зміни потерпілою особою позиції і показань, сукупність зібраних доказів відображала повне і неупереджене розслідування події.

37.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події у кримінальних провадженнях про зґвалтування є обов'язковою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. До участі в його проведенні, якщо є така можливість, необхідно запросити потерпілу особу.

На стадії підготовки до проведення огляду потрібно вирішити низку організаційних питань, які надалі забезпечать якість проведення

вказаної слідчої (розшукової) дії, а саме: 1) вжити заходів щодо забезпечення охорони місця події; 2) отримати інформацію про місце проведення огляду, особу злочинця, особу потерпілого; 3) запросити спеціалістів; 4) запросити понятих; 5) підготувати відповідну техніку, необхідну для пошуку слідів злочину.

Після прибуття на місце події потрібно: 1) зафіксувати обстановку, яка склалася на момент огляду; 2) шляхом опитування очевидців у формі бесіди отримати попередні відомості, які повинні бути взяті до уваги під час огляду; встановити, які зміни, ким і з якою метою були внесені на місці події; 3) провести інструктаж учасників огляду.

Під час огляду місця події слідчий, насамперед, за слідами встановлює факт перебування там потерпілої особи і підозрюваного. Це, зокрема, можуть бути: сліди пальців рук; порушення обстановки – меблів, предметів побуту (що може свідчити про боротьбу потерпілої особи підозрюваного); речі або їх частини, що належали потерпілій особі чи підозрюваному; сліди крові, сперми, слини, поту, інших виділень організму. Особливу увагу необхідно зосередити на тих місцях (наприклад, ліжку), де безпосередньо мав місце насильницький статевий акт, при цьому, важливо оцінювати, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявника.

Залежно від місця, де було вчинене зґвалтування (ліс, поле, вулиця, приміщення тощо) звертається увага на стан навколишньої обстановки. Наприклад, якщо зґвалтування вчинене на відкритій місцевості, то необхідно зафіксувати в протоколі огляду і плані до нього віддаленість місця події від житлових будівель або тих місць, де у момент події могли бути люди, а також характер і стан ґрунту, трави, кущів тощо.

Заключний етап огляду при розслідуванні зґвалтування включає в себе такі дії: 1) складання протоколу огляду й необхідних планів, схем, креслень; 2) упаковку об'єктів, вилучених із місця події; 3) вжиття заходів для збереження тих, що мають доказове значення, об'єктів, які неможливо або недоцільно вилучати з місця події.

Необхідно пам'ятати, що від правильної організації та проведення огляду місця події залежить подальший хід розслідування в цілому, а також, що втрата будь-якої доказової інформації може призвести до негативних наслідків (наприклад, не встановлення особи злочинця тощо).

Освідування є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка часто передуює призначенню в кримінальному провадженні судово-медичної експертизи. Як і будь-яка слідча (розшукова) дія, освідування включає в себе три етапи: підготовчий, робочий і заключний.

Підготовка до проведення освідування під час розслідування згвалтування передбачає: 1) прийняття рішення про проведення освідування; 2) планування проведення освідування; 3) створення необхідних умов для успішного проведення освідування.

Безпосередньо робочий етап освідування під час розслідування згвалтування складається з такого комплексу дій та їх послідовності:

1. Проведення загального огляду освідуваного, який проводиться зверху донизу, від загального до окремого. Необхідно оглянути відкриті ділянки тіла – голову, шию, кисті рук. При огляді голови й тіла особливу увагу необхідно звернути на ті частини, які вкриті волоссяним покривом.

2. Запропонувати освідуваній особі зняти одяг та скласти окремо кожен його предмет (це потрібно для його подальшого огляду та призначення судових експертиз).

3. Проведення детального огляду освідуваного. Для цього рекомендується залучити спеціаліста та технічні засоби фіксації. Під час опису тілесних ушкоджень необхідно зафіксувати: вид ушкодження, кількість і локацію ушкоджень, розміри, конфігурацію, стан, колір, характер країв ран і периферичної поверхні, взаємне розташування ушкоджень, їх розташування щодо інших орієнтирів. Опис особливих прикмет має включати в себе: характер, найменування, місце розташування, форму, розмір, колір, зміст татуйованого малюнка або напису.

На заключному етапі проведення освідування складається протокол, що повинен точно, послідовно й об'єктивно відображати всю криміналістично значущу інформацію.

Допит потерпілого. Показання потерпілих у зв'язку з посяганням на їх статеву свободу та недоторканість відрізняються, як правило, підвищеною емоційністю. Потерпілі, як правило, тривалий час зберігають в емоційній пам'яті те, що пережили: страх, біль, відчай, фізичне страждання. В окремих випадках можливе навіть виникнення душевного розладу. Тому вкрай важливі обставини злочину ніби відторгаються свідомістю.

Враховуючи це, взаємодія слідчого з потерпілим повинна будуватися з урахуванням стану останнього. Під час його допиту слідчий повинен дотримуватися правил пристойності, виявляти уважність, люб'язність, чемність, вихованість, підтримувати потерпілого морально. Іноді ефективним буде проведення такого допиту слідчим жіночої статі.

Головне для слідчого під час такого допиту – не допускати тривалої тиші. Це особливо пригнічує потерпілого. Отже, поведінка слідчого має бути активною, відзначатися старанністю, турботою і навіть видимим співчуттям. Доброзичливість та терпіння – це головне, що потрібно слідчому під час такого допиту. Важливо переконати потерпілого, що від повноти та точності отриманих від нього показань залежить успішність розслідування та притягнення гвалтівника до відповідальності. Також потерпілому потрібно пояснити, що показання про відомі йому обставини будуть зберігатися в таємниці.

Оскільки найбільш важливу інформацію про вчинений злочин слідчий, як правило, отримує від потерпілого, його необхідно якомога детальніше допитати про всі обставини зґвалтування, про його поведінку та дії гвалтівника в момент посягання та після нього.

Під час допиту потерпілого необхідно встановити наступні відомості:

- 1) де і коли вчинене зґвалтування, та хто вчинив цей злочин;
- 2) якщо потерпіла особа раніше була знайома з гвалтівником, то де і коли познайомилися з ним і які стосунки підтримувала;
- 3) у разі коли заява про зґвалтування була подана через деякий час після зазначеної події, потрібно з'ясувати причини такої поведінки потерпілої особи;
- 4) чи мав місце статевий акт чи інше проникнення в тіло (оральне чи анальне);
- 5) якщо зґвалтування вчинене групою осіб, то які дії вчиняв кожний з них;
- 6) які конкретні дії вчиняв гвалтівник і що говорив;
- 7) чи чинила опір потерпіла особа гвалтівникові і якщо так, то який саме, чи могли залишитися його сліди на одязі та тілі злочинця;
- 8) які тілесні ушкодження отримала потерпіла особа від гвалтівника;

9) як вона була одягнута у момент зґвалтування, де цей одяг знаходиться, чи підлягав він пранню або хімічному впливу, чи є сліди боротьби та насильства на її одязі;

10) як був одягнутий гвалтівник, які предмети, що належать їй або злочинцю, могли залишитися на місці події;

11) кому розповідала потерпіла особа про те, що трапилося з нею;

12) хто ще володіє будь-якими відомостями, що можуть мати значення для розслідування;

13) чи мала потерпіла особа до зґвалтування статеві зносини, якщо так, то коли востаннє;

14) які наслідки для потерпілої особи спричинило зґвалтування;

15) чому потерпіла особа виявилася в місці де була зґвалтована.

Якщо потерпілому гвалтівник не відомий, то під час допиту необхідно найдокладніше з'ясувати ознаки зовнішності злочинця, які сприяли б його розшуку.

Допит підозрюваного. Допит підозрюваного необхідно проводити одразу після допиту потерпілого і огляду місця події. До допиту підозрюваного необхідно ретельно підготуватися, проаналізувати показання потерпілого, свідків, результати огляду місця події, одягу потерпілого та підозрюваного, освідування потерпілого, ознайомитися з документами, що дозволяють скласти уявлення про особу підозрюваного, його спосіб життя та поведінку. Такі дані необхідні для визначення тактики допиту та орієнтування слідчого під час його проведення.

В більшості випадків на першому допиті підозрюваний заперечує факт статевих зносин з потерпілою особою, посилаючись на алібі, а у разі визнання – стверджує, що воно мало місце за добровільною згодою. В окремих випадках він може навіть стверджувати, що перебуває з потерпілою особою значний час в статевому зв'язку.

Для перевірки алібі підозрюваний детально з усіма подробицями допитується з приводу того, де він був і що робив в той час коли було вчинене зґвалтування і хто це може підтвердити, щоб в подальшому можна було знайти свідків і перевірити алібі.

У випадку, якщо підозрюваний визнає факт статевих зносин, але стверджує, що це було за згодою потерпілої, необхідно з'ясувати наступні питання: як давно він знайомий з потерпілою і який характер їх відносин, хто може це підтвердити. Якщо в ході розслідування буде

встановлено наявність ушкоджень на тілі потерпілої особи, у підозрюваного необхідно вимагати пояснень з приводу їх походження.

У тому разі, коли підозрюваний визнає свою вину, йому пропонують дати детальні показання про час, місце і обставини вчиненого зґвалтування, а також про характер застосованого насильства та опір потерпілої особи.

Призначення судових експертиз. У кримінальних провадженнях про зґвалтування особливе місце серед інших видів судових експертиз займає *судово-медична експертиза*. Вона проводиться з метою встановлення самого факту статевих зносин з потерпілою особою, дослідження слідів, що свідчать про їх насильницький характер, а також для визначення наслідків зґвалтування (тяжкість і механізм утворення тілесних ушкоджень у потерпілої особи та підозрюваного, зараження венеричної хворобою, вагітність тощо).

Потерпіла направляється на судово-медичну експертизу негайно після її допиту. Тут залежно від обставин кримінального провадження можуть бути поставлені наступні питання:

- чи є тілесні ушкодження, характерні для зґвалтування, їх давність;
- чи порушена дівоча пліва (якщо так, то коли, а якщо ні, то чи можливий статевий акт без їх ушкодження);
- чи відповідає характер виявлених ушкоджень обставинам, які викладені заявницею;
- чи є на тілі потерпілої особи плями крові або сперми, їх групова належність;
- чи жила раніше потерпіла статевим життям;
- чи є будь-які ознаки венеричної хвороби, давність їх виникнення;
- чи вагітна заявниця, термін вагітності.

Під час розслідування зґвалтувань досить часто призначається *експертиза матеріалів, речовин та виробів*. Як правило, вона проводиться з метою дослідження мікрооб'єктів, що залишаються на місці події, на підозрюваному та потерпілій особі або на їх одязі. На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- чи є на одязі потерпілої особи нашарування у вигляді волокон тканини (якщо так, то чи не з одягу підозрюваного);

- чи є на одязі підозрюваного волокна одягу потерпілої особи;
- чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої особи;
- чи є на їх одязі які-небудь частки, які мають загальну групову належність;
- чи є на знаряддях злочину мікрооб'єкти (якщо так, то яка їх групова належність);
- чи є в піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна (якщо є, то чи мають вони спільну групову належність з волокнами одягу потерпілої особи).

Судово-біологічна експертиза може бути призначена у разі необхідності дослідити одяг потерпілої особи або підозрюваного для виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму.

Судово-психологічна експертиза проводиться для вирішення питань, що стосуються психологічної характеристики потерпілої особи та підозрюваного, особливо якщо вони є неповнолітніми. З її допомогою можна визначити:

- здатність вказаних осіб правильно сприймати обставини, які мають значення для розслідування, та давати про них показання;
- можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо;
- наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану;
- психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо);
- чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли з нею, та ін.

Додаткового, якщо потерпіла особа та підозрюваний є неповнолітніми або малолітніми, на вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути додатково поставлені наступні питання:

- рівень розумового розвитку та його відповідність віку;
- найбільш яскраве виявлення психічних властивостей особи, які можуть впливати на її поведінку (запальність, замкненість, надзвичайна обережність тощо);

- чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати характер і значення своїх дій або дій, вчинених відносно нього;
- чи властива йому схильність до навіювання і фантазування;
- чи здатен малолітній чи малолітня до логічного мислення та дачі показань.

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики зґвалтування.
2. Характеристика способів учинення зґвалтування.
3. Характеристика обстановки вчинення зґвалтування.
4. Характеристика типової «слідової картини» зґвалтування.
5. Характеристика особи злочинця та потерпілого від зґвалтування.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань.
7. Типові слідчі версії під час розслідування зґвалтувань.
8. Особливості огляду місця вчинення зґвалтування.
9. Особливості допиту потерпілих та підозрюваних під час розслідування зґвалтувань.
10. Призначення судових експертиз під час розслідування зґвалтувань.

РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

38.1. Криміналістична характеристика крадіжок

Крадіжка – таємне викрадення чужого майна (ст. 185 КК України) – є найпоширенішим злочином проти власності, який завдає як матеріальної так і моральної шкоди.

Основними елементами криміналістичної характеристики крадіжок є:

- 1) способи вчинення крадіжок;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова «слідова картина»;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого.

Найбільш інформативним джерелом криміналістичної характеристики крадіжок виступають відомості про *способи вчинення злочинів* даного виду. Поняттям «крадіжка» охоплюється значне коло злочинів, що відрізняються один від одного предметом злочинного посягання, способом вчинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму. З огляду на це виділяють:

- крадіжки з приміщень (квартир, будинків, дач, гуртожитків, крамниць, кіосків, складів, готелів тощо);
- крадіжки матеріальних цінностей з підприємств, організацій;
- крадіжки вантажів на транспорті (залізничному, річковому, морському і повітряному, автомобільному);
- крадіжки особистих речей громадян на вокзалах, з купе поїздів тощо;
- кишенькові крадіжки.

До числа типових дій злочинців з підготовки до вчинення крадіжки слід віднести:

- вибір об'єкта крадіжки (квартири, будинку, дачі, крамниці, вагона, контейнера, автомобіля тощо), що здебільшого здійснюється шляхом проведення розвідувальних дій або завдяки прямій чи побічній наводці інших осіб, у тому числі і майбутнього потерпілого;

- вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, в якій злочинцю доведеться діяти. З цією метою, як правило, використовуються різноманітні приводи для відвідування приміщень (наприклад під виглядом медичного працівника, страхового агента, слюсаря, електрика тощо). Під час такого «відвідування» злочинцем намічаються предмети крадіжки і визначаються місця їх зберігання, вивчається розташування приміщень (кімнат), особливості замків на дверях, вікнах тощо, створюються необхідні умови для реалізації злочинного задуму (злочинець пошкоджує охоронну сигналізацію, викрадає ключ від замка вхідних дверей тощо);

- вибір найбільш ефективного способу безпосереднього заволодіння майном, а також підготовка необхідних технічних засобів, що полегшують здійснення злочинного наміру (знарядь спеціального призначення, що використовуються для подолання перешкод, вимкнення охоронної сигналізації, транспортних засобів для пересування до об'єкта крадіжки і перевезення викраденого тощо);

- вибір способу приховання слідів крадіжки, в тому числі приховання чи збут викрадених речей;

- попередню змову між співучасниками крадіжки, розподіл ролей і визначення ролі кожного у майбутньому злочині, а також при необхідності – забезпечення «алібі».

Серед усіх видів крадіжок найбільш поширеними є крадіжки з приміщень. Вони мають багато спільного: схожий характер слідів і знарядь злому, схожість обставин учинення та інше, що дозволяє згрупувати способи безпосереднього проникнення до приміщення:

Першу групу способів учинення крадіжок з приміщень складають дії, вчинені із застосуванням технічних засобів, що полегшують реалізацію злочинного наміру. До засобів належать або спеціально виготовлені злочинні інструменти («фомка», «гусяча лапа», «балерина», «слон», «пластир», «відмички», «вудочки», «крючки» тощо) або інструменти і знаряддя, призначені для господарсько-побутових потреб (лом, сокира, стамеска, дріль, склоріз тощо). З їх допомогою здійсню-

ються проникнення до приміщення та подолання перешкод до викрадення майна, наприклад: віджимання або згинання ригеля врізаного чи накладного замка та інших засувних пристроїв; виведення з ладу (розчинення) механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти; висвердлювання пружинного механізму врізаного циліндричного замка; зруйнування короба навісного замка, викидання, перепилування його дужки; руйнування конструктивних елементів будівель, у тому числі стелі, стіни, підлоги, створення підкопу до приміщення; розбивання, вирізання або видавлювання віконного скла, зламування стулок віконної рами, квартирки чи дверей на лоджіях або балконах.

Другу групу складають способи вчинення крадіжок майна, матеріальних цінностей з приміщень, доступ до яких є відносно вільним. До них належать: використання заздалегідь викраденого ключа від входних дверей; знайдення і використання ключа від входних дверей, «захованого» потерпілим в обумовленому для членів сім'ї місці (під дверним килимком, у поштової скриньці тощо); прохід через залишені відімкнутими входні двері квартир, господарських приміщень, лоджій і балконів, проникнення до приміщення через сміттєпроводи, сантехнічні вентиляційні шахти.

Важливого значення для характеристики способів учинення крадіжок має типовий час їх учинення. Зокрема, дев'ять з десяти квартирних крадіжок вчиняються з 9-ї до 17-ї години у робочі дні тижня, більше половини – влітку; крадіжки з крамниць, комор – у вечірні та нічні часи, в святкові або вихідні дні; значна кількість кишенькових крадіжок вчиняються вранці та у вечірні години, години «пік», коли виникає сприятлива для цього ситуація у міському транспорті, крамницях, на ринках та в інших багатолюдних місцях.

Особливості мають і способи приховування крадіжок. Часто вживаються заходи для маскування, знищення і фальсифікації слідів на місці злочину (рукавички, покриття долонь рук лаком або знежирюючим розчином, взуття більшого розміру або жіноче, зміна зовнішнього вигляду або призначення предмета крадіжки, знищення маркувальних і номерних знаків, обмова співучасників, створення фальшивих алібі тощо); швидкий збут викраденого або його приховання на певний час; викидання викраденого майна у випадку виникненні небезпеки ви-

криття; дача неправдивих показань, відмова від дачі показань; вплив на очевидців, свідків, потерпілих з метою дачі ними неправдивих показань або відмови від дачі показань тощо.

Відомості про способи вчинення крадіжки, відображені в криміналістичній характеристиці дозволяють визначити деякі особливості особи, яка вчинила даний злочин (стать, вік, професійна приналежність тощо). Так, наприклад, для підлітків характерним способом учинення крадіжки є «вільний доступ» до квартири родичів, знайомих, друзів, іноді використання ключа, отриманого від потерпілого або шляхом обману малолітніх дітей.

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики крадіжок посідають відомості про *предмет злочинного посягання*. Так, під час квартирних крадіжок як правило викрадаються: гроші, цінні папери, вироби з коштовних металів та каменю, антикваріат, сучасні технічні пристрої, одяг, взуття та інші предмети господарсько-побутового призначення. Предметом кишенькових крадіжок є гроші, коштовності та невеликі технічні пристрої, які викрадають з кишень, сумок, портфелів тощо. У сфері комунального господарства предметами крадіжок є каналізаційні люки, будинкові лічильники, агрегати ліфтів, металеві елементи споруд, обладнання в трансформаторних підстанціях тощо.

Визначення предмета крадіжки під час розслідування конкретного злочину сприяє встановленню інших його елементів, зокрема окремих характеристик особи злочинця, обстановки вчинення тощо. Так, впевнена орієнтація злочинця на місці крадіжки, швидкість і цілеспрямованість дій у виявленні схованок свідчить про поінформованість злочинця; викрадення автомашин та інших технічних пристроїв вчиняються, як правило, особами, які володіють певними технічними знаннями і навичками.

Наступним елементом криміналістичної характеристики крадіжок є *відомості про типову «слідову картину»*. Механізм утворення слідів під час учинення крадіжок обумовлюється характером взаємодії злочинця з оточуючою матеріальною обстановкою. На місці вчинення крадіжки, як правило, залишаються сліди: а) злочинця (сліди рук, ніг, зубів, губ, крові, слини, інших виділень, мікрочастинок одягу і взуття, запахів сліди тощо); б) знарядь злочину. Так, наприклад, характерними ознаками віджиму дверей і дверної коробки є наявність на чільній і засувній планці замка пошкоджень у вигляді вдавнених слідів від

робочої частини знаряддя злому. Застосування злочинцями розчинення механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти передбачає наявність слідів кислотної дії у вигляді плавлення і крапель металу (киплячої рідини) із замкової щілини і відповідних плям на підлозі під дверима.

Сліди свідчать про певні навички та інші властивості особи злочинця. Крім того, на самому злочинцеві (на тілі, одязі, взутті) та на використовуваних знаряддях також залишаються сліди з місця події та від злочинних дій (пошкодження, нашарування фарби, штукатурки, ґрунту, металеві стружки чи дерев'яної тирси, волокон тканини тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особливе місце посідають *відомості про особу злочинця*. Злочинців, які вчиняють крадіжки, умовно поділяють на дві групи:

а) професійні крадії, для яких крадіжки є основним джерелом існування. Як правило, такі особи раніше були засуджені за аналогічні злочини і в цьому сенсі їх злочинна діяльність – одна з найбільш стійких. Ці особи мають певну спеціалізацію (крадіжки за допомогою розрізання одягу, сумок спеціальними технічними пристроями – «технарі»; під прикриттям рук різними предметами – плащами, букетами квітів, сумками – «ширмачі»; крадіжки із сумок та гаманців за допомогою спеціально виготовлених гачків – «рибалки»; крадіжки за допомогою пінцетів, особливо з важкодоступних місць – «хірурги»; крадіжки без використання технічних засобів та «ширми» групою осіб при скупченні народу – «щипачі»; крадіжки за допомогою вибивання предметів точними швидкими рухами – «трясуни»; крадіжки з усіх видів жіночих сумок – «сумочники»; крадіжки речей із господарських сумок – «верхушечники»; крадіжки з проникненням до приміщення, використовуючи «відмички» або підбираючи ключі – «техніки»; крадіжки шляхом злому дверей і засувних пристроїв – «слюсарі» і «шніфери»; крадіжки шляхом видалення вікна – «склярі» тощо). Дана категорія злочинців може займати найвищий щабель злочинної ієрархії;

б) особи, які вчинили крадіжку вперше, або вчиняють їх нерегулярно внаслідок конкретних обставин: по-перше, сприятливих умов для вчинення крадіжки (залишені без догляду або без належної охорони матеріальні цінності, незамкнені двері квартири чи автомашини тощо); по-друге, дані особи допускають можливість вчинення інших аморальних вчинків. Ці особи, як правило, діють спонтанно, не про-

фесійно, викрадають предмети, що перебувають без нагляду, і намагаються швидко залишити місце крадіжки.

Дані криміналістичної характеристики крадіжок свідчать про якісні зміни злочинного середовища. Спостерігається значне омолодження квартирних злодіїв, середній вік яких складає 25 років (лиши п'ятий з числа засуджених за крадіжки був старше 29 років). У той же час серед засуджених за крадіжки державного і колективного майна вдвічі більше питома вага осіб середнього віку (30–49 років). Майже половина крадіжок учиняється злочинними групами з розподілом ролей між їх членами і відповідною «технологією» підготовки, вчинення і приховання даних злочинів (наводка, збирання інформації, відпрацювання плану, розподіл функцій виконання, збут краденого тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особистого майна громадян слід виділити і такий елемент, як *особа потерпілого*. Взаємозв'язок «злочинець – потерпілий» часто посідає ключове місце у виявленні різноманітних обставин. У криміналістичній характеристиці крадіжок головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє отримати уявлення про специфіку його взаємовідносин зі злочинцем, спосіб виникнення цього зв'язку. Так, важливого значення набувають відомості про потерпілого, якими міг скористатися злочинець під час підготовки і вчинення квартирної крадіжки (місця схову грошей чи коштовностей, тривала відсутність тощо). При цьому особливо виділяються дані про віктимну поведінку потерпілого (безтурботне ставлення до охорони свого житла від злочинних посягань, нерозбірливість і зайва довіра до незнайомих людей, які відвідали їх помешкання, демонстрування забезпеченого побуту, систематичне публікування об'яв про купівлю-продаж дорогих предметів чи коштовних речей, звичка носити при собі значні грошові суми тощо).

38.2. Початковий етап розслідування крадіжок

Під час розслідування крадіжок необхідно встановити такі основні обставини:

- а) факт таємного викрадення майна;
- б) місце, час та умови вчинення крадіжки;
- в) предмет крадіжки, його вартість, особливі ознаки;
- г) спосіб учинення крадіжки, технічні засоби, які були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- г) тривалість перебування і конкретні дії злочинця на місці крадіжки;
- д) суб'єкт крадіжки (ким її вчинено), мотиви його поведінки;
- е) наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- є) спосіб, час і місце збуту вкраденого;
- ж) обставини, що сприяли вчиненню крадіжки;
- з) обставини, що впливають на ступінь і характер вини.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин.

Для початкового етапу розслідування крадіжок найбільш типовим є такі слідчі ситуації:

1. *Факт крадіжки встановлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або за «гарячими слідами».* Як правило, це ті випадки коли інформування про проникнення злочинця до приміщення здійснюється за допомогою заздалегідь встановлених у ньому засобів охоронної сигналізації чи інформація надходить від конкретних очевидців злочину, які часто самостійно або з участю працівників поліції затримують злочинців з викраденим майном. Основне тактичне завдання в даній ситуації – зафіксувати сліди злочину.

Типові загальні версії у вказаній ситуації:

- злочин вчинила затримана особа;
- злочину не було – повідомлення помилкове або неправдиве (затриманий придбав майно та володіє правами на нього тощо).

Крім того, висуваються та перевіряються окремі версії про обставини розслідуваної події (наявність співучасників, щодо ролі кожного із них, тощо).

З метою перевірки цих версій проводяться такі слідчі (розшукові) дії: особистий обшук, огляд одягу, речей, вилучених у затриманого, а також його допит. Відстрочення цих дій на пізніший час не припустимо оскільки це може негативно відбитися на збереженні викрадено-

го майна (його як серйозний доказ вини злочинці намагаються позбавитися вже в момент реальної для них небезпеки затримання) та слідів на тілі й одязі затриманого, обумовлених, наприклад, способом подолання перешкод. Невідкладність допиту підозрюваного обумовлена тим, що сам факт затримання з речовими доказами створює суттєвий тактичний вплив на обрання лінії поведінки і позицію допитуваного (відсутність психологічної готовності пояснити, продумати фальшиву спрямованість своїх показань). Далі слід допитати свідків, потерпілого, посадових або матеріально відповідальних осіб, що дозволить отримати важливу доказову інформацію про обставини крадіжки, та її виявлення, учасників та обставини затримання підозрюваного, коло осіб, поінформованих про розслідувану подію, опис викраденого майна.

Після виконання вказаних слідчих (розшукових) дій слідчий проводить огляд місця події (завчасно забезпечивши його охорону), в тому числі й місця затримання підозрюваного з метою виявлення, фіксації, вилучення інших речових доказів, що підтверджують причетність затриманого до розслідуваної крадіжки. Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилучених у підозрюваного; призначенням криміналістичних експертів.

2. *Факт крадіжки встановлено, є відомості про особу злочинця (або групу злочинців), проте ніхто не затриманий.* У розслідуванні ситуації визначальним чинником є час. Дії слідчого і співробітника оперативного підрозділу мають відзначатися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової інформації шляхом короткого опитування очевидців про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців (стать, вік, особливі прикмети, одяг тощо), в якому напрямку вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування підозрюваного (групи осіб) за «гарячими слідами». Зокрема, здійснюються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання за «гарячими слідами», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», які включають в себе різноманітні слідчі (розшукові) дії. Так, коло свідків у кримінальному провадженні про крадіжку визначається залежно від особливостей

розслідуваної події. Наприклад, у кримінальному провадженні про квартирну крадіжку слід виявляти свідків насамперед серед мешканців будинку, де вчинена крадіжка (з числа пенсіонерів, домашніх господарок, учнів), а також серед працівників житлово-експлуатаційних контор (двірників, слюсарів, електриків тощо). При розслідуванні крадіжок, учинених з приміщення державних чи колективних організацій свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт. Особливу групу свідків складають працівники крамниць, ломбардів, а також шофери таксі.

У випадках, коли в результаті проведення названих тактичних операцій підозрюваного встановлено і затримано, надалі необхідно дотримуватися порядку дій слідчого, викладеного щодо до першої слідчої ситуації. Якщо ж підозрювана в крадіжці особа не буде встановлена, в подальшому проводяться огляд місця події, допити свідків і потерпілого, результати яких для встановлення зниклого злочинця і викраденого майна мають вирішальне значення. Так, завданням огляду місця крадіжки в цій ситуації є виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину з метою уточнення і розширення наявних у розпорядженні слідчого даних про особу, яка вчинила крадіжку. Допит потерпілого має бути спрямований на встановлення предмета крадіжки, визначення розміру збитку, а також виявлення осіб з числа знайомих і родичів (за описаними свідками прикметами зовнішності), можливо причетних до розслідуваної події.

3. *Факт крадіжки встановлено, але дані про злочинця відсутні.* Така слідча ситуація в інформаційному плані є найменш сприятливою, а в організаційному – найскладнішою. Основні завдання – встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого майна. Для цього можуть проводитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця» і «Розшук викраденого майна». Реалізація даних тактичних операцій може здійснюватися таким чином: допит потерпілого (матеріально відповідальної особи) щодо змін в обстановці місця події (незвичне розташування або зникнення певних предметів тощо); огляд місця події, який включає дослідження матеріальної обстановки (не тільки приміщення, з якого вчинена крадіжка, а й оточуючої місцевості – сходових площадок, горищ і підвалів жилих будинків, дворів, підсобних приміщень тощо); допит потерпілого та свідків (черговість

допиту цих осіб визначається залежно від того, хто з них першим виявив крадіжку і повідомив про неї); проведення судових експертиз; перевірка за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учиненого злочину); постановка на облік викрадених номерних предметів; вивчення матеріалів раніше не розкритих крадіжок, учинених аналогічним способом.

Для початкового етапу розслідування крадіжок характерні також певні типові слідчі версії. Так, при розслідуванні крадіжок державного чи колективного майна, вчинених шляхом проникнення до приміщення, висуваються такі версії:

- крадіжку вчинив працівник даного об'єкта або особа, яка охороняла даний об'єкт;
- крадіжку вчинила стороння особа;
- крадіжку вчинила стороння особа за участю або при сприянні працівника об'єкта;
- крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання недостачі або присвоєння інших цінностей, що є у її розпорядженні;
- крадіжку вчинила стороння особа при сприянні матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати нестачу;
- крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання нестачі або ухилення від сплати податків.

Для розслідування крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з квартир, будинків, дач, характерні такі типові версії:

- а) щодо події злочину:
- крадіжка дійсно мала місце;
 - крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події злочину;
 - крадіжка інсценована заявником з метою приховання факту втрати чи розтрати довірених на зберігання документів, коштовностей, зброї тощо;
- б) щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки, то вона вчинена:
- однією особою чи злочинною групою;
 - особою з числа родичів потерпілого;
 - особою, обізнаною про місця знаходження викраденого;
 - особою, яка володіє певними навичками;

– особою, яка раніше проводила певні роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу.

Висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Так, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги способи учинення злочину, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості, отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці злочину.

Ефективність розслідування крадіжок багато в чому обумовлена наявністю погоджених планів слідчих (розшукових) дій. Планами розслідування передбачаються заходи зі встановлення і затримання злочинця, виявлення співучасників, виявлення і вилучення викраденого, відшкодування шкоди, розпізнання інсценування тощо. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому. Він визначає пріоритетні напрями розслідування, дає доручення оперативним підрозділам на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

38.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

На специфіку засобів підготовки, вчинення і приховування крадіжок істотно впливає обстановка вчинення даного злочину. Аналізуючи реальну обстановку, що склалася, злочинець прагне максимально використати її для реалізації своїх злочинних задумів, пристосуватися до неї, знайти в ній слабкі ланки, змінити її в потрібному напрямку. Відповідно, специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій, їх комплексів, визначається особливістю способу вчинення цього виду злочинів і тактико-психологічними задумами злочинця при їх вчиненні.

Огляд місця події під час розслідування крадіжок є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та спланувати подальші дії щодо їх перевірки. До виїзду на місце події необхідно забезпечити його охорону з тим, щоб обстановка крадіжки залишилась недоторканою, потім визначити, хто повинен взяти участь в огляді (поняті, інспектор-криміналіст, спеціаліст-кінолог, співробітник оперативного підрозділу, посадові і матеріально відповідальні особи, потерпілі, свідки тощо).

На місці події під час детального огляду першочергово обстежують місце проникнення злочинця до майна: двері, вікна, балкони, дахи, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан.

Сліди рук необхідно шукати, керуючись версією про дії злочинця: на засувних пристроях, вікнах, дверях, пакувальних матеріалах, пляшках, касових апаратах, сейфах, посуді та інших предметах. Сліди знарядь злому можуть знаходитися на замках, петлях дверей, накладках та інших частинах вікон і дверей, а також навколо них. З метою виявлення слідів ніг і транспортних засобів оглядаються можливі шляхи підходу і зникнення злочинців після вчинення крадіжки. Особливо уважно оглядаються предмети з явними слідами злочину (відкриті і пошкоджені шафи, ящики і кришки письмових столів, шкатулки, предмети пакування). Під час огляду встановлюється також наявність у потерпілого технічних паспортів, фабричних ярликів, етикеток, товарних чеків, пакувальних матеріалів від викрадених предметів, зразків матеріалу, з якого виготовлені викрадені речі тощо.

Для організації розшуку підозрюваного звертається увага на пошук і вилучення мікрослідів, залишених злочинцем на місці події. Це можуть бути частинки бруду, фарби, пилу, крові, волокна рукавичок, одягу тощо. Іноді з метою ускладнити розслідування злочинці посипають підлогу тютюном, молотим перцем, поливають сильно пахучою рідиною, бензином, сумішшю на ефірній або ацетоновій основі. Частинки тютюну, перцю, інших мікрослідів, а також предмети з запахом вилучаються і ретельно пакуються. Під час огляду місця події по даній категорії кримінальних проваджень виявляються і фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування крадіжки, а також встановлюються такі фактичні дані:

а) хто вчинив крадіжку, скільки осіб брало участь у реалізації злочинного наміру, їх прикмети;

б) шляхи підходу до місця крадіжки і його залишення, транспортний засіб, використаний злочинцем;

в) чим і як давно здійснено злом, чи був злочинець достатньо досвідчений, які його фізична сила і звички, тривалість крадіжки, сліди злочинця і його дії на місці злочину, а також сліди, які могли залишитися на самому злочинцеві, його одязі, знаряддях злочину (частинки певної породи дерева, сліди кіптяви, мастила, штукатурки, фарби тощо);

г) предмети злочинного посягання, а також способи їх винесення, вивезення, схову.

Допит потерпілих, свідків із числа матеріально відповідальних осіб і керівників об'єкта має за мету встановити певні обставини.

1. За фактами крадіжки державного або колективного майна:

- що викрадено, які родові та індивідуальні ознаки викрадених предметів (назва, призначення, місце і час виготовлення, матеріал, клейма, товарні знаки, упаковка тощо);

- чи залишилися предмети більш цінні, ніж викрадені;

- час виявлення крадіжки; коли востаннє здійснювалася перевірка наявності товарно-матеріальних цінностей;

- який режим роботи підприємства;

- хто має доступ до сховищ, як вони охороняються, чи перевіряється приміщення перед закінченням роботи, чи не було відхилень від розпорядку роботи в день крадіжки;

- якщо були, то які і за чією вказівкою, хто міг знати про ці відхилення;

- чи не з'являлися перед крадіжкою підозрілі особи, якщо так, то чим вони цікавились і які їх прикмети;

- чи є на підприємстві охоронна сигналізація, як вона працює, її стан після крадіжки;

- чи є охорона, хто саме охороняв об'єкт у день крадіжки;

- чи було звільнено кого-небудь перед крадіжкою з підприємства, за що, коли саме, як характеризуються ці особи, їх місцезнаходження в даний час; чи були раніше на даному підприємстві крадіжки або замаху на крадіжки, про які не повідомлялося до органів поліції; як вони вчинялися, що саме і за яких обставин злочинець крав або намагався вкрати;

- що сприяло вчиненню крадіжки (недоліки в роботі підприємства, організації охорони, упущення в підборі кадрів тощо).

Якщо під час огляду або з інших підстав виникла версія про інсценування крадіжки матеріально відповідальною особою з метою приховати факт крадіжки, під час допиту додатково необхідно з'ясувати: де перебувала ця особа і чим займалася в час, коли була вчинена крадіжка; як давно працює на цьому підприємстві; які зауваження були по роботі, чи були недостачі товарно-матеріальних цінностей, причини їх виникнення, ким вони виявлені, яких заходів було вжито для відшко-

дування шкоди; чи підозрює кого-небудь допитуваний у вчиненні крадіжки, на якій підставі. У даному випадку в обов'язковому порядку призначається інвентаризація.

2. За фактами крадіжки особистого майна громадян:

- що саме викрадено, ознаки викраденого (паспорти, товарні чеки, фотографії цих речей), чи залишилися у потерпілої речі, аналогічні викраденим;
- де знаходилися викрадені речі, хто знав про їх існування, місцезнаходження;
- час виявлення і вчинення крадіжки, за яких обставин вона вчинена;
- які умови полегшили вчинення крадіжки і хто міг знати про ці сприятливі умови;
- кого потерпілий підозрює у вчиненні крадіжки;
- хто із сторонніх осіб був перед крадіжкою у нього в квартирі (будинку) і виявив інтерес до його майна.

Допитом свідків встановлюються дані про прикмети підозрюваного, час і спосіб вчинення крадіжки, про сліди або предмети, які залишили злочинці на місці злочину, викрадені цінності та їх індивідуальні особливості, про напрямок, в якому зникли злочинці, транспортні засоби тощо. Сусіди можуть дати показання про час вчинення крадіжки, підозрюваних та їх прикмети, про обставини, за яких була виявлена крадіжка, про осіб які заходили в квартиру або з'являлися біля будинку напередодні крадіжки. Допитуючи осіб, які затримали злочинця на місці злочину, слід встановити, за яких обставин вони його помітили, що навело їх на думку про вчинення ним крадіжки, які дії були вжиті ними для затримання, як поведив себе затриманий (чи чинив опір, намагався втекти, позбутися викраденого майна), чи не було у нього співучасників. Працівники комісійних магазинів можуть повідомити прикмети зовнішності осіб, які здали на комісію речі з числа викрадених. Допитуючи сторожів, слід з'ясувати час заступання їх на зміну, місцеперебування під час чергування, в тому числі, в період вчинення крадіжки, коли і ким вона виявлена, чи не відлучалися вони з посту, коли і куди саме.

Допит підозрюваного проводиться після затримання і особистого обшуку. Слід запропонувати допитуваному розповісти про факт кра-

діжки, пояснити, коли, в зв'язку з чим виник намір учинити крадіжку, чи була підготовка до неї, хто сприяв крадіжці або знав про неї, як вчинена крадіжка, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що було викрадено, де воно сховане, а якщо продане, то кому, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були спільники, хто саме, їх місцезнаходження.

Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами пред'явлення для впізнання (осіб, речей, знарядь злочину), слідчого експерименту.

Призначення експертиз. Під час розслідування крадіжок експертизи, що призначаються, можуть бути поділені на дві групи: а) ті, що призначаються для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин), дослідження способу подолання перешкод, укриття сховищ; б) ті, що призначаються для дослідження викраденого майна. До першої групи належать, наприклад, дактилоскопічна експертиза, судово-медична, трасологічна (в тому числі встановлення цілого за частинами), експертиза слідів нашарування тощо. До другої групи належать товарознавча, хімічна і біологічна експертизи.

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики крадіжок.
2. Характеристика способів учинення крадіжок.
3. Характеристика типової «слідової картини» крадіжок.
4. Характеристика особи злочинця і потерпілого.
5. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування крадіжок.
6. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок та напрями їх вирішення.
7. Типові слідчі версії під час розслідування крадіжок.
8. Особливості огляду місця події під час розслідування крадіжок.
9. Особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних під час розслідування крадіжок.
10. Особливості призначення судових експертиз під час розслідування крадіжок.

РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

39.1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв

Грабежі та розбої відносяться до числа найбільш небезпечних злочинів, під час яких злочинці посягають не тільки на матеріальні цінності, але й на життя та здоров'я людини, що в свою чергу обумовлює специфіку їх розслідування.

Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв є:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова «слідова картина»;
- 4) характеристика особи потерпілого та злочинця.

Спосіб учинення злочину. Можливо умовно виділити наступні типові дії з підготовки до грабежу чи розбою:

- вибір об'єкту (будинку, квартири, особи тощо), на який злочинці мають намір вчинити напад, зазвичай здійснюється за наведенням інформаторів;

- вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти, з цією метою під яким-небудь приводом вони проникають до приміщення та з'ясовують якими цінностями володіють її мешканці, місця зберігання грошей та інших цінних речей, спосіб життя наміченої жертви та розклад дня членів родини;

- підготовка зброї чи предметів, які можливо використати для подолання опору потерпілого; автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення викраденого (нерідко для цього використовують таксі або викрадають автотранспорт);

- попередній зговір між співучасниками нападу (характерний для випадкової, не стійкої злочинної групи), або чіткий розділ ролей між

членами організованої групи (властивий високоорганізованим, стійким та гарно законспірованим злочинним формуванням);

- вибір способу нападу, у тому числі, переховування або збуту викраденого майна;
- вибір способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі співучасникам.

Таким чином, дії злочинців з підготовки до грабежу або розбою пов'язані, як правило, єдиним умислом з майбутнім злочинним актом і можуть бути безпосередньою умовою застосування ними певного способу його вчинення.

Способи вчинення грабежів та розбоїв детермінуються низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивними факторами є: особливості місця і часу вчинення цих злочинів; знаряддя злочину (наприклад, холодна та вогнепальна зброя), що є в розпорядженні злочинців; спрямованість діяльності злочинного угруповання тощо. До суб'єктивних факторів належать: наявність у членів злочинного угруповання професійних знань та злочинного «досвіду», соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинців тощо.

Під час нападу групою, злочинці, використовуючи свою чисельну перевагу, швидко подавляють опір потерпілого шляхом застосування фізичного насильства, небезпечного для життя та здоров'я останнього, або погрози його застосування. У багатьох випадках характер насильства обумовлюється статтю, віком, фізичною силою потерпілого, кількістю осіб, які зазнають нападу, їх поведінкою і т.п. У випадках відмови потерпілого віддати гроші та коштовності, злочинці застосовують фізичну силу та заподіюють тілесні ушкодження.

Найбільш розповсюдженими заходами з приховування грабежів та розбоїв є маскуваність злочинцем (злочинцями) своєї зовнішності. Ця обставина обумовлена наявністю безпосереднього контакту злочинця і потерпілого, а також побоювання бути впізнаним. З метою маскуваності зовнішності використовують темні окуляри, закривають обличчя шарфом, використовують маски або капронові панчохи, інколи рукавички, речовини, що нейтралізують запах тощо.

Предмет злочинного посягання. Практика розслідування цих злочинів, показує, що безпосередніми предметами злочинного посягання під час учинення грабежів та розбоїв є: гроші, цінні папери, мобільні

телефони, годинники, коштовності, прикраси, транспортні засоби, побутова техніка, музичні інструменти, одяг, взуття, вино-горілчані напої, продукти харчування та інші речі.

Встановлення предмету злочинного посягання вимагає від слідчого з'ясування того, хто з оточення знав про зберігання викраденого майна у потерпілого. Інформація, отримана від потерпілого про кожний викрадений предмет та його індивідуальні ознаки, може бути відправною основою для побудови конкретних версій, спрямованих на окреслення кола осіб, які могли бути співучасниками нападу або неусвідомленими контактами з ними, що сприяло злочину.

Типова «слідова картина». Якщо грабіж або розбій вчинені на відкритій місцевості, то сліди утворюються: від принесених на місце злочину речей, залишених або викинутих знарядь; вчиненого пострілу; в результаті боротьби злочинця і потерпілого; у зв'язку з використанням транспортних засобів. У цьому випадку на місці злочину залишаються наступні сліди: сліди рук, взуття, транспортних засобів, сліди паління, волокна одягу, запахові сліди, слина, волосся, сліди пострілу (кулі, гільзи, дріб, картеч), сліди крові, тілесні ушкодження на тілі потерпілих і підозрюваних, деталі одягу, знаряддя, головні убори, гудзики, волокна.

Характерною особливістю «слідової картини» грабежів і розбоїв вчинених на відкритій місцевості є те, що вона швидко знищується в результаті погодних умов (дощ, спека, мороз та інші явища, що негативно впливають на збереження слідів злочину); якщо злочин вчинений в місті, то серед умов, що негативно впливають на збереження слідів злочину виступають: наявність громадського транспорту, скупчення людей.

При вчиненні розбою з проникненням до приміщення, сліди, головним чином, утворюються у зв'язку зі змінами, що відбуваються з речами та об'єктами, які знаходяться на місці події. Характер типових слідів, залишених злочинцями на місці вчинення грабежів та розбоїв, в багатьох випадках залежить від способу їх проникнення до приміщення, інших дій злочинців в момент нападу. Якщо проникнення до приміщення пов'язане з подоланням (зломом) перешкоди, то на місці злочину зазвичай залишаються багаточисельні матеріальні сліди: рук, ніг, слини, знарядь злому, плями крові, недопалки та інші загублені або залишені злочинцями предмети.

До ознак, що свідчать про застосування злочинцями способу проникнення до приміщення під благовидним для потерпілого приводом в основному відносяться «ідеальні» сліди: показання мешканців квартири та інших свідків нападу. Але це не означає відсутність на місці події яких-небудь матеріальних слідів. Найбільш імовірними місцями де можуть бути виявлені сліди пальців рук злочинців можуть бути предмети, яких торкалися злочинці: ручки дверей, вимикачі електричної мережі, книги, шафи, столи, стільці та інші предмети з гладкою поверхнею. Наслідки застосування до потерпілого якого-небудь насильства, як правило, проявляються у вигляді тілесних ушкоджень. Про застосування вогнепальної або холодної зброї може свідчити наявність на тілі та одязі потерпілих вогнепальних, колотих та різаних ран. Про факти боротьби між потерпілими та нападниками можуть свідчити певні зміни в обстановці приміщення (пошкодження меблів, розбиті предмети обстановки і т.п.), а також відповідні пошкодження одягу як у потерпілих так і у нападників.

При вчиненні розбоїв на водіїв автотransпортних засобів крім зазначених вище слідів на місці події також характерна наявність: слідів протекторів шин, залишки лакофарбового покриття та паливно-масляних матеріалів.

Особа потерпілого. Безпечне ставлення окремих осіб до охорони особистого майна, нерозбірливість у стосунках з людьми, – явища, які часто зустрічаються у житті. Виходячи з подібної поведінки, потерпілих від розбоїв можливо умовно розділити на три віктимні групи:

Першу групу складають громадяни, спосіб життя, вчинки або риси особистості яких містять в собі привід для нападу на них. Зазвичай це виражається у формі аморальної поведінки, наприклад, у демонстрації забезпеченого та розпусного способу життя.

До другої групи слід включити тих громадян, віктимна поведінка яких проявляється у формі неприйняття потрібних засобів безпеки до охорони свого помешкання та особистого майна, яке в ньому знаходиться. Деякі власники квартир переховують ключі під килимком вхідних дверей, залишають відкритими вхідні двері, балкони, проявляють довірливість до незнайомих осіб, відкриваючи їм двері. Не приділяючи належної уваги можливим наслідкам своєї необережної поведінки, мешканці тим самим утворюють криміногенну ситуацію – полегшують вчинення злочинного замислу.

Третю групу складають громадяни, які в силу свого соціального статусу, професії, матеріального становища (власники та керівники бізнесових структур, працівники підприємств торгівлі та обслуговування, діячі культури та ін.) схильні стати потерпілими від розбою.

При вчиненні грабежів вибір злочинцями конкретних потерпілих в деякій мірі є випадковим. Злочинець або злочинці зазвичай спостерігають за майбутньою жертвою у місцях вірогідної появи осіб, майно яких може бути предметом злочинного посягання (наприклад, біля поштового відділення в дні видачі пенсій та ін.) та супроводжують жертву до безлюдного та зручного для нападу місця.

Потерпілі від грабежу та розбою частіше за все раніше не знайомі зі злочинцем, але не є виключенням випадки, коли вони познайомились незадовго до вчинення злочину.

Особа злочинця. Грабежі та розбої належать до розряду так званих «чоловічих злочинів», оскільки переважно їх вчиняють чоловіки і лише в деяких випадках жінки виступають співучасницями. Серед злочинців, які спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають, як правило, фізично розвинені особи. Кожний третій – рецидивіст, раніше засуджений за грабіж, крадіжку, розбій, вбивство або інші насильницькі злочини. Повернувшись з ув'язнення, рецидивісти зазвичай швидко повертаються до звичної справи, організовують групу співників, знаходять шляхи придбання зброї, підшуковують об'єкти майбутніх нападів, після чого вчиняють серію злочинів.

У злочинних групах загально-кримінального типу, що спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають особи (переважно чоловіки) віком від 20 до 35 років, непрацюючі, з різним ступенем освіти.

39.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв

Для початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв найбільш типовим є наступні слідчі ситуації:

1. Інформація про вчинений грабіж або розбій до правоохоронних органів надійшла в момент вчинення злочину.

2. Повідомлення, яке надійшло, свідчить про вчинення грабежу або розбою конкретними особами, але останні з місця вчинення злочину зникли.

3. Існує інформація про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами.

Перша типова слідча ситуація, коли *повідомлення про грабіж або розбій надходить до органів поліції в момент вчинення злочину* є найбільш сприятливою для розслідування. Тому невідкладне реагування на це повідомлення шляхом негайного виїзду слідчо-оперативної групи на місце вчинення злочину дозволяє за «гарячими слідами» отримати достатньо повну інформацію як про факт вчинення злочину, так і осіб, причетних до його вчинення, а також, в більшості випадків, затримати їх під час вчинення злочину.

При затриманні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину необхідно одразу провести особистий обшук даної особи на предмет виявлення викраденого та знарядь злочину. Також оглядається одяг потерпілого та підозрюваного. У випадках, коли на одязі виявлені сліди злочину – проводиться його тимчасове вилучення.

Використовуючи фактор раптового допиту підозрюваного, часто вдається отримати зізнання не тільки у вчиненні даного злочину, але й у раніше вчинених ним злочинів. Якщо у вчиненні грабежу або розбою приймала участь група осіб, а затримано тільки одного, необхідно провести невідкладний обшук за місцем проживання зниклих підозрюваних. Одночасно з допитом підозрюваного проводиться огляд місця події, допит потерпілого, після чого, в разі потреби, призначається судово-медична експертиза, що дозволить отримати важливу інформацію про ступінь тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, часу і характеру їх утворення. Після виконання слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з участю потерпілого, невідкладно допитують свідків та інших осіб, чиї показання мають важливе доказове значення.

Після огляду місця події проводиться робота з виявлення свідків-очевидців злочину шляхом опитування з цією метою громадян, які мешкають або працюють поблизу місця його вчинення та шляхів можливого переміщення злочинців до та після його вчинення. Також проводиться обстеження місцевості в районі вчинення злочину для виявлення загублених, викинутих злочинцем знарядь злочину, інших

предметів та додаткових джерел інформації про злочин і осіб, які його вчинили.

В другій слідчій ситуації, коли *відомості, що надійшли до органів поліції, свідчать про вчинення грабежу або розбою конкретними особами* (наприклад, потерпілому або свідкам нападник відомий), *але останні з місця вчинення злочину зникли*, з метою швидкого встановлення місця знаходження зниклих злочинців необхідно після проведення огляду місця події та допитів потерпілих і свідків організувати проведення обшуків, причому, як правило, не одного, а серії одночасних обшуків як за місцем проживання підозрюваних, так і в інших місцях, обумовлених ситуацією. У всіх випадках про особу нападника та ознаки викраденого ним майна орієнтуються територіальні підрозділи органів поліції, силами яких організуються спостереження за місцями вірогідної появи злочинців та перекриття місць можливого збуту викраденого.

У випадку встановлення місця перебування підозрюваного необхідно невідкладно організувати його затримання, особистий обшук, впізнання, обшук за місцем проживання або роботи, а після цього провести допит.

Якщо ж проведені розшукові заходи не дали можливість встановити місце перебування підозрюваної особи, то початковий етап розслідування закінчується оголошенням підозрюваного в розшук та наданням доручень оперативним підрозділам про його розшук.

Третя слідча ситуація (найбільш несприятлива для початкового етапу розслідування в зв'язку з надзвичайно обмеженими відомостями про підозрюваних), коли *органи поліції отримують інформацію про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами*. Такі ситуації частіше всього виникають тоді, коли єдиними свідками нападу виявляються самі потерпілі, які часто під впливом тих або інших причин (страху, втрати свідомості від отриманого поранення тощо) повідомляють слідчому надто мізерну інформацію про вчинений злочин і особу нападника (нападників). Нерідкими є і випадки, коли повідомлення про вчинений злочин надходить від органів охорони здоров'я, куди був доставлений потерпілий внаслідок заподіяння йому тілесних пошкоджень. Ситуація може ускладнюватися коли потерпілий знаходиться без свідомості або за своїм фізичним станом не може дати по-

казань, необхідних для розшуку підозрюваних за «гарячими слідами». Сюди також відносяться і випадки, коли нападники вбивають свою жертву.

В даній ситуації визначальним фактором є час, тому дії слідчого повинні відрізнятися максимальною невідкладністю та бути спрямовані на збір інформації шляхом огляду місця події та допиту потерпілого і свідків-очевидців про кількість нападників, ознаки їх зовнішності та інші дані (наприклад, ім'я, «кличка», які могли почути), напрямок, в якому зникли злочинці, а також характерні особливості викраденого майна. Після цього терміново організовується переслідування злочинців за «гарячими слідами».

Несприятливий характер розглядуваної слідчої ситуації викликає необхідність проведення оперативними підрозділами широкого комплексу заходів, якими, як правило, є:

- встановлення та опитування свідків-очевидців;
- застосування службово-пошукової собаки;
- переслідування підозрюваних за «гарячими слідами», бажано за участю потерпілого або свідка-очевидця, який запам'ятав прикмети злочинця;
- оперативне спостереження за місцями ймовірної реалізації викраденого майна (ринки та прилеглі до них подвір'я, комісійні магазини, ломбарди, гуртожитки, ресторани, кафе, ювелірні магазини та ін.);
- перевірка осіб затриманих за вчинення адміністративних правопорушень, з метою виявлення у них викраденого майна або слідів злочину на тілі та одязі;
- постановка на облік викраденого майна, зокрема того, що має індивідуально визначені ознаки.

Успішне розслідування будь-якого злочину, в тому числі і грабежів та розбоїв зумовлено обґрунтованим висуненням та умілою перевіркою найбільш ймовірних версій про осіб, причетних до злочину.

Типовими загальними версіями під час розслідування грабежів та розбоїв можна назвати наступні:

1. Мав місце грабіж або розбій.
2. Злочину не було, мало місце інсценування.

Конкретизація версій про осіб, причетних до грабежу або розбою, визначається характером і обсягом відомостей, що є у розпорядженні

слідчого. Незалежно від повноти і якості цих відомостей слідчий повинен ретельно їх проаналізувати і на основі типових версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Особливу увагу при розробці плану повинно бути приділено висуванню та перевірці наступник окремих версій:

а) про зв'язок злочинців з потерпілим, його рідними, близьким оточенням (знайомими або сусідами), які знають про наявність у нього цінностей або які відвідували його помешкання:

- злочин вчинений особами, які не мають безпосереднього відношення до потерпілого, але при сприянні осіб з його ближнього оточення;

- напад вчинений сторонніми і без сприяння осіб із близького оточення потерпілого;

б) про наявність у нападників злочинного досвіду, мету та мотиви вчинення злочину:

- злочин вчинений особами, які мали досвід вчинення подібних злочинів, у тому числі раніше засудженими за майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання та ін.);

- злочин вчинений особами, які не мають досвіду вчинення подібних злочинів;

- злочин вчинений з корисливих або інших спонукань (з почуття помсти, ревнощів, заздрощів або хуліганських мотивів);

- злочин вчинений під впливом погроз або примушення з боку дорослих підбурювачів;

- вчинений не грабіж або розбій, а інший злочин (вимагання, замах на вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство).

У процесі перевірки висунутих версій, з метою більш точного визначення кола осіб, серед яких слід шукати винних у вчиненні цього виду злочинів, ретельно аналізуються показання, повідомлені потерпілим та свідками, речові докази, вилучені з місця вчинення злочину, а також фактори, які обумовлюють вибір злочинцями певного способу вчинення злочину, береться до уваги їх поведінка під час вчинення злочину, характер викраденого майна.

Ефективність початкового етапу розслідування багато в чому залежить від організації взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. Для встановлення особи, яка вчинила грабіж або розбій, здій-

снюється перевірка відповідних категорій осіб за оперативними обліками. Особливий оперативний інтерес викликають наступні категорії осіб:

- раніше засуджені за грабежі, розбої або інші корисливі злочини;
- які не мають постійної роботи чи джерела доходу та спосіб життя яких не відповідає рівню заробітку;
- молоді люди, об'єднані в антигромадські угруповання, спосіб життя яких не відповідає трудовим прибутком останніх або їх батьків і свідчить про систематичне витрачання значних грошових коштів на особисті потреби тощо.

Залежно від результатів перевірки названі особи можуть бути допитані або за ними організовується оперативне спостереження.

Якщо в результаті аналізу оперативної обстановки буде виявлено, що на території конкретного району або міста за короткий термін відмічено декілька подібних за способом вчинення грабежів або розбоїв, треба ретельно вивчити кримінальні провадження (справи) про злочини зазначеної категорії, в тому числі і минулих років, щоб визначити, чи не вчинені напади одними і тими ж особами.

Важливе значення має також оперативне обслуговування місць можливого збуту викраденого. Такими є ринки, привокзальні площі, приватні підприємці, скупники речей, що були у вжитку, ломбарди, пункти прийому лому ювелірних виробів, особи, які здійснюють валютні операції, таксисти тощо. Доцільно також регулярно перевіряти не отримані з камер сховищ речі, серед яких зустрічаються і викрадені.

Для встановлення осіб підозрюваних у груповому нападі може стати в нагоді інформація про те, як саме нападники називали один одного. Їх прізвиська треба перевірити за реєстраційно-обліковими даними, оперативними обліками.

39.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та скласти план їх перевірки.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії важливим є обстеження місць, з яких злочинці спостерігали за потерпілим, або відслідковували шлях його пересування. При цьому необхідно приділити особливу увагу пошуку й належному оформленню та фіксації слідів ніг, недопалків, сірників, пачок від цигарок, слідів транспортних засобів та ін. Причому за допомогою слідів ніг, транспортних засобів та інших слідів можливо встановити шляхи пересування злочинців до місця злочину та їх кількість. Якщо грабіж або розбій вчинено у приміщенні, слідчий повинен докласти максимум зусиль, щоб відшукати сліди рук, ніг, знарядь злому замків, плями крові, кулі, гільзи тощо. Під час огляду, оцінивши наявну інформацію з показань потерпілих і свідків, слідчий може змодельовати подію, що відбулася, і тим самим визначити завдання оперативним працівникам на розшук і затримання злочинців за «гарячими слідами».

Якщо під час нападу була застосована вогнепальна зброя, необхідно на місці події здійснювати пошук гільз, куль, дробу, пижів. За допомогою куль та гільз можливо визначити вид, систему та калібр зброї з якої стріляли, а також кількість зброї. Знайдені сліди застосування різної зброї є підтвердженням причетності до розбою групи осіб. Вилучення з місця події названих об'єктів дозволяє у подальшому ідентифікувати зброю, вилучену у осіб, підозрюваних у вчиненні розбою.

При огляді місця події в кримінальних провадженнях даної категорії злочинів не можна обмежуватись тільки дослідженням місця вчинення нападу та підходів до нього. Речові докази, які мають важливе значення для розслідування, не рідко знаходяться на значній відстані від місця нападу. Це обумовлює необхідність старанного огляду ділянок місцевості, які не є місцем злочину. Сюди також відносяться підвальні приміщення та горища багатоповерхових будинків, які знаходяться безпосередньо поблизу від нього.

Під час огляду слід звернути особливу увагу на ті місця, де могли б перебувати очевидці злочину (житлові приміщення, будівельні майданчики та ін.).

Якщо злочинці використали транспортні засоби, то під час огляду місця події необхідно встановити місця їх стоянки, виявити і зафіксувати сліди (протекторів шин, мастила, пального тощо).

Допит потерпілих. Потерпілими в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої, як правило, є працівники ощадних кас, відділень банків, водії таксі, інкасатори, охоронники, приватні особи, які мають певне майно або цінності. З метою заволодіння матеріальними цінностями злочинці застосовують до них психічне або фізичне насильство. Причому ці дії супроводжуються погрозами застосування зброї або інших знарядь злочину. Крім того, необхідно враховувати, що ці злочини тривають в основному короткий проміжок часу. Все це відбивається на психічному стані потерпілого, тому слідчий, оцінюючи і деталізуючи інформацію, мусить проявити особливу делікатність у стосунках з допитуваним.

З'ясування обставин вчинення грабежу або розбою полягає в отриманні від потерпілого вичерпних відповідей на наступні питання:

- місце, де було вчинено напад;
- коли відбувся напад, точний час;
- чим займався потерпілий перед нападом;
- хто, крім нього, ще знаходився в даному місці (наприклад, члени родини, родичі, знайомі), їх прізвища та місця проживання, а у необхідних випадках і мета перебування в даному місці;
- скільки осіб приймало участь у вчиненні грабежу або розбою;
- спосіб нападу, характер і послідовність насильницьких дій або погроз з боку кожного із учасників нападу;
- хто з нападників мав при собі зброю, яку саме;
- чи застосовували вони зброю і які наслідки її застосування;
- поведінка потерпілого під час нападу (кричав, кликав на допомогу, чинив опір, в чому він виражався);
- характер поведінки інших осіб під час нападу та чи було застосовано до них насильство;
- хто із сторонніх осіб міг спостерігати або чути подію злочину;
- чи приймав потерпілий які-небудь заходи для переслідування злочинців; якщо ні, то чому;
- чи внесені які-небудь зміни в обстановку місця події до прибуття слідчого, якщо так, то які, ким, з якою метою.

До групи запитань, що характеризують осіб, які вчинили грабіж або розбій, необхідно включити:

- які відмінні ознаки зовнішності кожного із співучасників нападу;
- зміст розмови нападників між собою та як вони називали один одного;
- в якому напрямку зникли злочинці;
- чи мали вони транспортні засоби та прикмети цих засобів;
- які сліди на одязі та тілі нападників могли залишитися після того, як потерпілий чинив опір;
- чи може потерпілий впізнати кожного із нападників.

При з'ясуванні характеру і розміру викраденого майна слідчий повинен уточнити такі питання:

- що викрали нападники, відмінні ознаки кожної викраденої речі, її ціна та ступінь зношеності (якщо названий потерпілим список містить окремі номерні речі, то необхідно поцікавитись, чи зберіг він відповідні технічні паспорти);
- чи не залишились у потерпілого речі, відповідні викраденим;
- де знаходилось викрадене майно на виду або було приховане від сторонніх, де саме (в останньому випадку потрібно з'ясувати, знайшли нападники схованку самі чи потерпілий вказав їм її місцезнаходження);
- чи належить викрадене майно потерпілому або іншим особам, установам або організаціям;
- яке матеріальне становище потерпілого та розміри шкоди, яка завдана йому у результаті нападу;
- чи може потерпілий у випадку розшуку викраденого майна впізнати його.

Допит підозрюваного проводиться після його затримання і особистого обшуку. Підготовка і тактика проведення даної слідчої (розшукової) дії в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої у значному ступені обумовлюються слідчою ситуацією, яка склалася на момент допиту – затримано одного чи декількох членів злочинної групи, підозрюваних у вчиненні нападу, підозрюваний був затриманий на місці нападу або в іншому місці, безпосередньо після вчинення злочину або через деякий час. Крім того, зміст допиту підозрюваних визначається їх роллю та ступенем участі в груповому нападі, а також результатами передуючих допиту інших слідчих (розшукових) дій, в ході яких були отримані докази їх вини.

Нерідко підозрюваний, приховуючи імена своїх співучасників і користуючись тим, що вони ще не встановлені, обмежується напівправдою, перекладає всю відповідальність на нібито невідомих йому осіб. Тактично правильно у таких ситуаціях запропонувати допитаному назвати прикмети зовнішності цих осіб або повідомити про них яку-небудь інформацію, якою він володіє. При цьому, максимально деталізуючи показання підозрюваного, слідчий повинен з'ясувати чому для вчинення нападу був обраний саме цей потерпілий.

При наявності в кримінальному провадженні декількох підозрюваних, як правило перед слідчим постає питання з кого із співників почати та у якій послідовності проводити їх допити. Узагальнення та аналіз досвіду розслідування грабежів та розбоїв, вчинених злочинними групами, показує, що тактично виправдано першими допитувати:

- співучасника, який на думку слідчого, може надати правдиві показання (має позитивні особисті якості, грав другорядну роль у вчиненні нападу та якому загрожує найменш суворе покарання);
- співучасника, відносно якого слідчий має більш переконливі докази, тому він повинен усвідомлювати безнадійність своїх неправдивих показань;
- співучасника, який займає у злочинній групі становище «опозиціонера».

Якщо хто-небудь із підозрюваних відмовляється давати показання, то слідчий повинен пояснити йому, що подібна негативна лінія поведінки не тільки не принесе йому користі, але й нашкодить, погіршить його стан, тому краще давати правдиві показання самому, ніж це за нього зроблять інші його співучасники, які спробують применшити свою вину, переклавши її на нього. При цьому важливо, щоб співучасники (за умовою відсутності у них можливості спілкуватися між собою) не були поінформовані про показання один одного.

Після отримання згоди підозрюваного давати показання, необхідно запропонувати йому розповісти про факт вчинення злочину, пояснити, коли, у зв'язку з чим виник умисел його вчинити, чи була проведена підготовка до його вчинення, хто сприяв вчиненню злочину або знав про нього, спосіб вчинення злочину, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що було викрадено, де приховане крадене, а якщо реалізоване, то через кого, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи

були спільники, хто саме, їх місцезнаходження. Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами інших слідчих (розшукових) дій.

Проведення експертиз. Під час розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різноманітних експертиз, найбільш поширеними з яких є судово-медична, криміналістичні, судово-психіатрична, судово-хімічна.

Судово-медична експертиза зазвичай проводиться у тих випадках, коли у потерпілого або кого-небудь з підозрюваних виявлені тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити характер, ступінь тяжкості та наслідки тілесних ушкоджень, які були заподіяні потерпілому, а також знаряддя, механізм та давність заподіяння. У ряді випадків така експертиза може надати слідчому допомогу у з'ясуванні дійсного механізму нападу. Так, зокрема, судово-медичний експерт шляхом дослідження ушкоджень на тілі та одязі потерпілого може встановити в якому положенні знаходився останній в момент заподіяння йому ушкоджень, чи не міг потерпілий заподіяти собі ці ушкодження сам і т.п.

Також під час розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різного роду криміналістичних експертиз, зокрема, судово-балістичної, дактилоскопічної, трасологічної, почеркознавчої та ін. Яку експертизу проводити, слідчий вирішує залежно від характеру слідів, виявлених під час розслідування злочину. Так, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук, призначається дактилоскопічна експертиза. При виявленні, наприклад, слідів взуття, знарядь злому та їх уламків, уривків тканини чи паперу призначається відповідна трасологічна експертиза.

У тих випадках, коли на місці вчинення нападу або під час обшуку у підозрюваних слідчим вилучені записки, листи, квитанції, які представляють інтерес для встановлення істини в кримінальному провадженні, як правило, призначається почеркознавча експертиза для встановлення, ким з підозрюваних виконано рукопис.

Залежно від обставин розслідуваного грабежу або розбою, можуть використовуватися можливості інших експертиз, пов'язаних, зокрема, з дослідженням мікрооб'єктів, значення яких дуже важливе. Так, наприклад, коли на місці події виявлені знаряддя нападу, речі, предмети

з плямами, схожими на кров або інші виділення людського організму (піт, слина, сеча та ін.), а також волокна тканин, волосся, недопалки і т.п., може бути призначена судово-медична експертиза речових доказів біологічного походження.

Судово-хімічному дослідженню підлягає також одяг підозрюваного, якщо на ньому виявлені забруднення або інші сліди, що могли бути утворені у результаті перебування на місці вчинення нападу. У таких випадках разом з одягом підозрюваного як порівняльні зразки на експертизу направляються зразки відповідних мікрооб'єктів (пилу, тютюну, лакофарбових матеріалів, штукатурки та інших речовин, вилучених з місця події).

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв.
2. Характеристика способів учинення грабежів та розбоїв.
3. Характеристика типової «слідової картини» грабежів та розбоїв.
4. Типові особливості особи злочинця та потерпілого.
5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування грабежів та розбоїв та напрями їх вирішення.
6. Типові слідчі версії під час розслідування грабежів та розбоїв.
7. Особливості огляду місця вчинення грабежів та розбоїв.
8. Особливості допиту потерпілих під час розслідування грабежів та розбоїв.
9. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування грабежів та розбоїв.
10. Особливості призначення експертиз під час розслідування грабежів та розбоїв.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

40.1. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Кримінальним кодексом України в статтях 305–320 передбачена кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов’язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Основними елементами криміналістичної характеристики даної категорії злочинів є:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб учинення злочину;
- типова «слідова картина»;
- обстановка вчинення злочину;
- особа злочинця.

Предметом злочинного посягання даної категорії кримінальних правопорушень є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, аналоги наркотичних та психотропних речовин.

Наркотичні засоби – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров’я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Прекурсори – речовини та їх солі, що використовуються під час виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку.

Аналоги наркотичних і психотропних речовин – заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Наркотичні засоби класифікують залежно від джерела їх походження на три групи: 1) рослинного походження; 2) напівсинтетичного походження; 3) синтетичного походження.

До першої групи наркотичних засобів відносяться наступні:

Опій – сильнодіючий природний наркотичний анальгетик, що отримується з висушеного на сонці молочного соку, який отримується з недостиглих коробочок опійного маку (*Papaversomniferum*). Дана речовина також відома під назвою опіум. Зустрічається у вигляді грудок, кульок, плиток, але частіше за все у вигляді смолоподібної речовини коричневого кольору різних відтінків. Зустрічається також у вигляді розчинів. Опіум служить сировиною для виробництва лікарських препаратів групи опіатів: кодеїну, морфіну, і напівсинтетичного наркотику – героїну. З однієї макової головки одержують приблизно 0,02–0,05 гр. опіуму сирцю.

Сленгові назви: «карахан», «опіюха», «сімпляк», «теряк», «хімканка», «гаян».

Морфін – основний діючий алкалоїд опію. Виділений у 1804 р., він одержав свою назву на честь грецького бога сну – Морфея. Морфін – має вигляд білих голчастих кристалів чи білого кристалічного порошку, який з часом жовтіє, не має запаху, але легко впізнається за характерним терпким смаком. Повільно розчинний у воді, важко розчинний у спирті. У медицині застосовується як знеболюючий засіб та випус-

кається як морфін гідрохлорид у таблетках або розчин в ампулах безкольорового чи злегка жовтуватого кольору.

Морфін є наркотиком, що дуже швидко викликає звикання. Вже через декілька днів постійного вживання препарату формується залежність.

Сленгові назви: «морфій», «морфі», «марфута», «марія», «мар'янка».

Кокаїн – алкалоїд, що міститься в листях південноамериканської рослини – кокаїнового куща. Ще жерці древніх інків знали його збудливу дію і жували його листя, щоб викликати прилив сил і усунути почуття голоду. У незаконному обігу зустрічається у вигляді порошку білого кольору, пасти білого або кремового кольору тощо.

При будь-якому способі введення в організм кокаїн викликає збудження. Наркомани часто вживають його в сполученні з героїном для пом'якшення ефекту останнього. При вдиханні кокаїн викликає подразнення і сухість слизової оболонки носа.

Через те, що кокаїн не викликає толерантності або викликає її в незначному ступені, наркомани довго можуть притримуватися однієї і тієї ж дози. Вони не потрапляють у фізичну залежність, як, наприклад, опіумани, але психічна залежність від кокаїну виражена дуже сильно.

Сленгові назви: «кока», «кокс», «кокос», «марафет», «крек», «дамба», «джанкой», «сніг», «кекс», «коля» тощо.

Канабіс (конопля) – наркотик рослинного походження, вершечки однорічної трав'янистої рослини коноплі з квітами чи плодами (за винятком насіння та листя). Використовується як сировина для отримання наркотичних речовин (марихуана, гашиш, гашишна олія або олія канабісу).

Існують три основні види конопель, з яких отримують канабіс: *Cannabis sativa*, *Cannabis indica* і *Cannabis ruderalis*. Остання містить украй малу кількість психоактивних речовин.

Сленгові назви: «план», «анаша», «дурь», «драп», «каніфоль», «клевер».

До другої групи наркотичних засобів відноситься *героїн*. Він є напівсинтетичним наркотичним анальгетиком, похідним морфіну, вперше отриманим у Німеччині в 1898 р. як ліки для лікування залежності від морфіну.

Героїн у 20–25 разів сильніший морфіну. У хімічно чистому стані він являє собою порошок різних кольорів – від білого до коричневого у вигляді дрібних кристаликів з неприсмним запахом. Переважно гіркий на смак. Через потужність цього препарату і небезпеку загибелі осіб, які приймають його вперше, нелегальні торговці добавляють у нього молотий цукор, щоб знизити концентрацію, і в такому вигляді продають. Тоді це порошок білого кольору, що нагадує порошок морфіну.

Героїн є наркотиком, який швидше за всі інші викликає звикання. Вже через пару днів може виникнути сильна фізична залежність. Вживається наркоманами внутрішньовенно, підшкірно, перорально, інтраназально. На даний час у медичній практиці не використовується.

Сленгова назва – «гера».

До третьої групи наркотичних засобів відносяться:

Дезоморфін – синтетичний наркотичний анальгетик. Опіоїд. Дуже небезпечний наркотик. Швидко викликає залежність у зв'язку з чим не знайшов практичного застосування в медицині. Викликає швидке омертвіння тканин і сильне запалення вен, після чого шкіра наркомана стає схожою на луску.

Сленгова назва – «крокодил».

Метадон – синтетичний наркотичний анальгетик. Вживається внутрішньовенно, внутрішньом'язово, підшкірно і перорально. Застосовується в медицині у вигляді таблеток або ін'єкційного розчину для зняття сильного болю, а також як препарат для замісної терапії під час лікування оплатної залежності.

Сленгова назва – «конячка».

Поряд з переліченими наркотичними засобами, широкого поширення в сфері незаконного обігу наркотиків набули також психотропні речовини, які впливають на протікання психічних процесів у центральній нервовій системі людини, і можуть впливати на її свідомість, настрій тощо.

Серед психотропних речовин, які є найбільш поширеними, можливо виділити:

Лізєргід (ЛСД, ЛСД-25) – синтетичний психотропний засіб, який має галюциногенний ефект. Це кристалічна речовина білого або кремового кольору, без смаку і запаху. Для зручності реалізації та вживан-

ня ЛСД нерідко просочують аркуші перфорованого паперу («марки»). Вживають перорально. Основний побічний ефект – непередбачувані галюцинації, які постійно повторюються через деякий час, а також порушення зору і свідомості.

ДМТ (диметилтриптамін) – синтетичний психотропний засіб. Сильна психоактивна речовина, яка здатна викликати інтенсивні ентеогенні переживання з потужними візуальними і слуховими галюцинаціями, сприйняття іншого ходу часу і здатність відчувати переживання відмінні від звичайної реальності.

Спосіб учинення злочину. Дії з безпосереднього вчинення аналізованих злочинів диференціюються на декілька різнопланових способів, що утворюють самостійні склади злочинів: незаконне виготовлення, придбання, у тому числі шляхом викрадення; зберігання, перевезення, пересилка, збут наркотичних засобів; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Особливістю незаконного обігу наркотичних засобів є те, що окрема злочинна діяльність (наприклад, незаконне виготовлення, контрабанда і придбання) може бути як самостійною, так і паралельною, пов'язаною воєдино системою.

Дії з безпосереднього *виготовлення* наркотичних засобів обумовлені особливостями виду наркотику. Тут можна виділити такі три групи способів: 1) незаконне виготовлення наркотиків шляхом витягу з медичних препаратів; 2) виготовлення наркотиків із незаконно вирощених наркомістких культур; 3) виготовлення синтетичних наркотиків хімічним шляхом.

Способами *розкрадання* наркотичних засобів є: 1) виписка рецептів на вигаданих хворих і осіб, яким не приписано медичне вживання наркотичних засобів; 2) заміна наркотиків в ампулах та інших ємностях іншими речовинами; 3) фіктивне списання наркотичних засобів на наукові дослідження або лікування онкологічних чи інших категорій хворих; 4) оформлення підроблених документів на знищення наркомістких медикаментів, з простроченими термінами збереження.

Під час незаконного *зберігання* наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові і підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки столів і стільців); різні побутові пред-

мети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчіх); протези; перуки та ін.

Під час *перевезення* в автомобільному транспорті наркотики зазвичай приховуються під ковпаками коліс, під сидіннями, в акумуляторах і під ними, у декоративних подушках, у бензобаках, під запасними колесами та в інших місцях. Під час перевезення іншим транспортом злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару тощо.

Пересилка здійснюється поштою в бандеролях, посылках з різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет та ін.

З метою приховування злочину використовується так званий «безконтактний спосіб збуту наркотиків», сутність якого полягає в тому, що збувальник приховує задалегідь розфасовані наркотичні засоби в різних місцях (у землі, у кущі, під каменем тощо) і після одержання ним грошей вказує покупцю місце знаходження наркотику. Таким чином, при передачі наркотику збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем.

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може бути вчинена двома способами: 1) переміщення поза митним контролем; 2) переміщення шляхом приховування від митного контролю.

Типова «слідова картина». Сліди у сфері незаконного обігу наркотичних засобів можна об'єднати в декілька груп, основними з яких є:

- сліди виготовлення (вирощування), збереження, перевезення, збуту і придбання наркотичних засобів;
- сліди вживання наркотиків;
- сліди впливу наркотичних засобів на організм людини та ін.

До слідів, що вказують на виготовлення різноманітних наркотичних засобів, можна віднести: 1) устаткування або предмети, використовувані на будь-якій стадії технологічного процесу (преси, м'ясорубки, тампони, бинти, просочені бурою речовиною); 2) будь-які технологічні матеріали (залишкові речовини, сухий залишок та ін.); 3) кінцевий продукт технологічного процесу (готовий наркотик); 4) первинні

і вторинні хімічні компоненти або природні речовини, що за ступенем своєї обробки на один або два етапи відстають від кінцевого продукту; 5) пристрій для збору опію-сирцю, спеціальні ножі, посуд, пакувальні матеріали; 6) вихідна сировина, до якої можуть додаватися інші компоненти для одержання кінцевого продукту; 7) література, чорнові записи та інша документація, що містить формули, розрахунки і т.п.

Зберігання і переміщення наркотичних засобів здійснюється в спеціально виготовлених або пристосованих упаковках (паперових, целофанових), «контейнерах» (металевих, скляних) або в тайничках, на них нерідко залишаються сліди пальців рук, нашарування речовин, різноманітні мікрооб'єкти, а також самі наркотичні засоби (на згинах, у швах і кутах пакетів).

На споживання наркотичних засобів можуть вказувати сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися. Локалізація таких слідів у районі вен може вказувати на систематичне введення лікарських або наркотичних засобів. Зазначені сліди можуть бути виявлені й в інших частинах тіла людини. З метою приховання таких слідів наркомани нерідко роблять ін'єкції й у міжпальцеві проміжки, тілесні ушкодження, родимі плями, татуювання й ін.

Обстановка вчинення злочину. Залежно від того, який вчиняється злочин у розглядуваній сфері залежить і обстановка його вчинення. У разі збуту наркотиків злочинці використовують місця розваг, зосередження молоді (нічні клуби, дискотеки, кінотеатри та ін.). Також наркотики збуваються через мережу Інтернет, шляхом залишення закладок у дворах, клумбах та інших затишних місцях.

Для контрабанди наркотичних засобів важливим елементом є географічне розташування України, а саме те що вона на заході межує з Румунією, Молдовою, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, на сході та півночі – з Білорусією і Російською Федерацією. Загальна довжина кордонів 8,5 тис. км, у тому числі сухопутній 6 тис. км. Тому міжнародні злочинні організації використовують територію України не лише як ринок збуту але й як транспортну артерію для перевезення наркотиків до Європи.

Особа злочинця. До числа осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів, відносяться:

Виробники наркотичної сировини і наркотичних засобів. Ними виступають різноманітні категорії населення. Це можуть бути сільські жителі, які вирощують наркомісткі культури (частково на замовлення збувальників), а також медики, науковці та ін. Робота чи навчання цих осіб можуть бути пов'язані з хімією або медициною: найчастіше це студенти відповідних закладів вищої освіти, а також працівники наукових лабораторій НДІ та ін. У них є доступ до хімічних речовин, реактивів, лабораторного хімічного посуду, які вони можуть використовувати в своїх цілях.

Розповсюджувачі – наркомани або особи, які вже не вживають наркотики. Вони, як правило, мешкають у містах. Досить часто такі особи заготовляють макову соломку в сільській місцевості, використовуючи свої родинні зв'язки, а також знайомство з окремими жителями тих місць, де вирощується мак.

Розкрадачі наркотиків або наркомісткої сировини це, як правило, їх споживачі, які не мають матеріальних засобів для придбання. Це, насамперед, особи які не працюють і не навчаються, раніше засуджені за злочини, пов'язані з наркотиками. Крім того, крадіжки, вимагання наркотиків можуть вчинятися особами не для особистого споживання, а з метою їх подальшої реалізації.

У багатьох випадках розкрадачами є особи, які мають доступ до готових наркотичних препаратів або наркотичної сировини: співробітники хімфармпідприємств, аптек, аптечних складів, лікувально-профілактичних і медичних закладів (найчастіше середній медичний персонал), сільські жителі, які мають доступ до посівів маку і коноплі.

Перевізники наркотиків – ними можуть бути посередники між виробниками і збувальниками, самі збувальники, споживачі, особи, які мають маршрутні можливості (водії, працівники повітряного і залізничного транспорту, кур'єри тощо). Нерідко як перевізників використовують осіб, безпосередньо не пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників. Часто в цій ролі виступають провідники поїздів далекого прямування, які не знають ані характеру вантажу, ані джерела його походження, виконуючи прохання знайомого або навіть випадкової людини передати за невелику винагороду посилку, пакет родичу та ін.

Споживачі наркотиків – це, як правило, люди які систематично вживають наркотики, раніше засуджені за різні види злочинів, поступово деградують (наркомани), а також особи, які епізодично вживають наркотики – зазвичай неповнолітні або особи молодого віку.

40.2. Початковий етап розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Можливо виділити декілька типових слідчих ситуацій, найбільш характерних для початкового етапу розслідування в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії, незалежно від конкретного виду злочину:

Перша типова слідча ситуація виникає за наявності інформації про незаконний обіг наркотичних засобів та особу, яка вчинила такий злочин, коли вона затримана «на гарячому» або незабаром після вчинення злочину і визнає свою вину у вчиненому. У таких випадках головним напрямом діяльності слідчого є збір і процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого злочину – встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка і використання з метою одержання нових даних. Крім того, необхідно виявити всі обставини злочину, а якщо він вчинений групою – встановити всіх співучасників та викрити їх.

У даній ситуації характерне проведення таких невідкладних слідчих (розшукових) дій:

- 1) особистий обшук, затримання підозрюваного;
- 2) огляд місця затримання з метою виявлення слідів злочину і речових доказів; огляд місцевості, де вирощувалась культура, що містить наркотичну речовину; огляд приміщень, де зберігалися наркотики, сировина для їх виготовлення;
- 3) огляд вилучених наркотиків, пристроїв для їх вживання, одягу підозрюваного та ін.; огляд упакування наркотичних засобів або психотропних речовин для виявлення на ньому слідів пальців;

4) тимчасове вилучення та слідчий огляд предметів, що мають відношення до злочину;

5) освідчування підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак уживання ним наркотиків (розширені зіниці, сліди від уколів шприца тощо);

6) призначення судових експертиз (судово-хімічної, судово-біологічної, судово-агротехнічної, судово-фармакологічної, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, криміналістичних та ін.);

7) обшук за місцем проживання підозрюваного, місцем роботи, у гаражах, на дачах, у друзів та в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин й інших предметів зі слідами злочину;

8) допит підозрюваного (зі з'ясуванням способу життя, зв'язків);

9) допити свідків, у тому числі родичів, знайомих, сусідів підозрюваного.

У ситуації, коли підозрюваного, затримано «на гарячому», проте він заперечує причетність до злочину або в момент затримання намагається позбутися предметів, що його викривають, крім зазначених вище дій, належить:

1) направити на експертизу одяг і особисті речі підозрюваного для виявлення на них слідів наркотиків;

2) вилучити зразки ґрунту, культур, що містять наркотики;

3) вилучити у підозрюваного зразки крові, сечі для лабораторного дослідження;

4) провести змиви з його рук і взуття;

5) допитати осіб, які брали участь у затриманні підозрюваного;

6) пред'явити для впізнання родичам, сусідам, колегам по службі підозрюваного виявлені на місці події знаряддя і засоби вчинення злочину та ін.

Друга типова слідча ситуація має місце, коли є очевидні ознаки злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотиків, але підозрювана особа зникла. Така ситуація має місце у випадках, коли були виявлені знаряддя і засоби, що використовувалися під час виготовлення наркотиків, або самі наркотичні засоби чи психотропні речовини. У таких випадках проводяться слідчі (розшукові) дії та інші заходи, спрямовані на збір і аналіз інформації про особу підозрюваного, його зв'язки, коло

інших осіб, причетних до вчинення злочину. Ця робота проводиться в тісному контакті з оперативними підрозділами, оскільки їх силами організовуються розшук підозрюваних, засідки в місцях виявлення наркотичних засобів, слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення.

Третя типова слідча ситуація виникає у випадках, коли є очевидні ознаки злочину аналізованої категорії, але конкретна особа, яка могла його вчинити, не встановлена. Така ситуація частіше всього виникає при встановленні фактів порушення на підприємствах і в медичних закладах встановлених правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення або пересилки наркотичних засобів чи психотропних речовин, або при виявленні полів і ділянок, засіяних рослинами, що містять наркотичну речовину, або при розкраданнях наркотичних засобів з хімфармпідприємств, медичних установ, або, нарешті, при затриманні наркоманів, які, за їх словами, придбали наркотики у невідомих їм осіб.

У зазначених ситуаціях досудове розслідування починається за фактом виявлення злочину при відсутності особи, підозрюваної в його вчиненні. Тому першочерговим завданням тут буде встановлення особи злочинця, його розшук, затримання і викриття.

Алгоритм спільних дій слідчого та оперативного підрозділу може виглядати таким чином:

- 1) огляд місця події;
- 2) допит свідків-очевидців, а у випадках, коли вони відсутні, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення;
- 3) застосування службово-розшукової собаки;
- 4) перевірка результатів оглядів та допитів за криміналістичними обліками;
- 5) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ та проваджень (розкритих та нерозкритих) даної категорії шляхом порівняльного аналізу способів вчинення таких злочинів (розслідуваного і зазначеного в архівній справі);
- 6) обшук за місцем проживання і роботи підозрюваних (їх співучасників) або в будь-якому іншому місці можливого зберігання з метою вилучення наркотичних засобів, сировини, пристроїв для зберігання, транспортування наркотиків і документів, що підтверджують їх злочинну діяльність;
- 7) складання розшукових орієнтувань і композиційних портретів;

8) призначення за результатами огляду судових експертиз;

9) надання доручення оперативним підрозділам про встановлення особи, яка вчинила злочин, оперативним шляхом та ін.

Виходячи з типових слідчих ситуацій можливо типізувати й окремі слідчі версії. В кримінальних провадженнях даної категорії найбільш характерними є такі *типові версії*:

При виявленні наркотичної речовини у затриманого або в його житлі можливі припущення про те, що:

1) затриманий – наркоман і придбав, викрав, виготовив одержав від третіх осіб наркотичну речовину для власного споживання і (або) для продажу вроздріб;

2) затриманий – не наркоман і придбав, викрав, виготовив, одержав від третіх осіб наркотичну речовину для продажу вроздріб;

3) затриманий – (наркоман або не наркоман) придбав, викрав, виготовив, одержав від третіх осіб наркотичну речовину для оптового продажу;

4) затриманий – (наркоман або не наркоман) вчинив злочинні дії самостійно;

5) затриманий – (наркоман або не наркоман) член злочинного угруповання, що спеціалізується на систематичному збуті викрадених, виготовлених або перекуплених у третіх осіб наркотичних речовин;

6) затриманий – не член злочинного угруповання зберігав, перевозив, пересилав наркотичну речовину на прохання інших осіб.

При затриманні особи в момент купівлі-продажу наркотичного засобу або психотропної речовини можливі такі версії:

1. Продавець є: а) виробником або викрадачем, заготівником наркотичного засобу; б) скупником наркотичного засобу в місцях зростання відповідних наркомістких рослин; в) одержувачем наркотичного засобу за підробленим рецептом; г) торговим посередником злочинного угруповання зі збуту викрадених, виготовлених, перекуплених, отриманих шляхом вимагання в третіх осіб наркотичних речовин; д) скупником наркотичної речовини безпосередньо у виробника або викрадача, оптовика для продажу вроздріб.

2. Покупець є: а) споживачем наркотичної речовини; б) спекулянтом, який придбав наркотик оптом для продажу вроздріб; в) споживачем наркотичної речовини і продавцем в роздріб; г) утримувачем притону для вживання наркотичних засобів.

3. Покупець і продавець: а) здійснили операцію вперше або робили це неодноразово, систематично; б) були незнайомі або знаходилися у стосунках простого знайомства; в) знаходяться в родинних, товариських, приятельських стосунках.

При виявленні наркотичних засобів, які транспортувалися, можливо зробити наступні припущення:

1) затриманий – (наркоман або не наркоман) самостійно виготовив, викрав, одержав шляхом вимагання, придбав іншим способом наркотичну речовину і транспортував її до місця призначення;

2) затриманий – член злочинного угруповання, що систематично виготовляє, розкрадає, вимагає, перекупує і збуває наркотичні речовини;

3) затриманий – лише перевізник наркотичної речовини, найнятий для цього іншими особами;

4) затриманий – випадкова особа, яку попросили перевезти вантаж.

У випадках виявлення лікарських препаратів, які містять наркотичні речовини, можливо припущення про те, що препарати:

1) отримані підозрюваними шляхом крадіжки, вимагання, шахрайства;

2) здобуті шляхом викрадення з державного або іншого підприємства, громадської організації або в результаті зловживання службовим становищем;

3) придбані у третіх осіб, які також отримали наркотики незаконним шляхом.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних зі збутом наркотиків, версії можуть висуватися: про джерело, канали і систему збуту наркотиків, їх перевезення (контрабанду); про особу збувальників; про зв'язки збувальника і скупника; про мету скупки (нажива, перепродаж); про умови, що сприяли розкраданню та ін.

40.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Місцем події в кримінальних провадженнях аналізованої категорії може бути: а) житло особи, а також державна

установа, організація (аптека, лікарня, фармацевтичне підприємство, склад і ін.) – в провадженнях про заволодіння наркотичними речовинами шляхом викрадення; б) ділянка місцевості (поле, присадибна ділянка, пустир, беріг ріки й ін.) – в провадженнях про вирощування забороненої культури; в) помешкання (будинок, сарай, гараж, квартира, горище та ін.) – в провадженнях про перевезення, збут наркотиків, організацію й утримання притулку для наркоманів, схилення до споживання наркотичних засобів; г) транспортний засіб, установа транспорту або зв'язку – в провадженнях про перевезення наркотиків; д) тайників, предметів упакування наркотичних засобів, транспортних засобів, документів – в провадженнях про контрабанду наркотиків; е) помешкання, призначені для виготовлення і переробки зазначених речовин.

У будь-якому випадку, огляду підлягає також територія, що приймає до місця події (під'їзні дороги, стежини, ділянки місцевості, сходові площадки тощо).

Перелік основних об'єктів пошуку під час огляду місця події залежить від характеру розслідуваного злочину. Під час розслідування кримінальних проваджень про незаконне виготовлення, придбання, зберігання, пересилку, збут наркотичних засобів, утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення, схилення до вживання зазначених речовин особливо важливими об'єктами пошуку є: наркотичні засоби, сировина, напівфабрикати, реактиви; засоби для їх виготовлення (спиртовий або ацетоновий екстракт гашишу, оцтова кислота для виробництва героїну, прилади, зокрема сито зі слідами пилку, часток конопель; предмети, що застосовуються як прес при виготовленні анаші, ковдри, клейонки, поліетиленові плівки, над якими могла просіватися конопельна потерть, ваги, гирки).

Криміналістичне значення можуть мати відходи у вигляді, наприклад, голівок маку, лушпиння від них, конопельної соломи, побічні продукти, що утворюються під час синтезу наркотичних засобів. Увагу до себе повинні звертати пристосування для вживання наркотиків (трубки, шприци та ін.); сліди вживання наркотиків (залишки в трубках, попіл, недокурки, порожні ампули, упакування від наркотиків та ін.); бинти, марля, інша тканина, яка може бути наркотичною речовиною. Звертати увагу потрібно і на цінності, які могли

б служити платою за наркотики, відвідування притону, листування, поштово-телеграфну кореспонденцію, записні (телефонні) книжки, інші документи, які свідчать про зв'язки між злочинцями, а також між ними та їх клієнтурою.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про викрадення наркотичних речовин об'єктами особливої уваги повинні бути: а) ознаки насильницького проникнення до помешкання: сліди злому, перепилювання запорів, сліди відмичок на деталях запірних пристроїв, порушення системи сигналізації та ін.; б) сліди насильства, боротьби, які супроводжують розбійний напад: перекинуті, зламані предмети, розбите скло, сліди крові та ін.; в) знаряддя злочину, інструменти злому, відмички, холодна і вогнепальна зброя та ін.; г) сліди застосування знарядь злочину: кулі, дріб, металеві пижі, тирса, уламки скла, предмети зі слідами кіптяви або металізації; д) предмети – носії можливих мікрочастинок; е) сліди відображення: рук, ніг, зубів, транспортних засобів; є) сліди – виділення людини: кров, слина, носовий слиз; ж) речі кинуті або загублені злочинцем: частини одягу, носові хусточки, маски, квитки на міський транспорт, недопалки, обгорілі сірники, кишенькові ліхтарі, гребінці та ін.; з) сліди вживання наркотичних речовин: шприци, голки, упаковки, порожні ампули, флакони; и) окремі ознаки, що можуть свідчити про які-небудь обставини, зокрема про предмет посягання – зірвані ярлики етикетки, викриті сховища, де знаходилися наркотичні речовини; про кількість злочинців – сліди різноманітного взуття, різні за розмірами пальцеві відбитки, недокурки, які різняться сортом тютюну зовнішнім виглядом і груповою приналежністю слини, число порожніх ампул або упакувань з-під наркотичних засобів, що значно перевищують потреби однієї людини (у випадку вживання наркотику на місці) пересунені важкі предмети, переміщення яких не під силу одній людині; к) матеріальні сліди злочину у сфері службової діяльності: документи (роздруковані або електронні), предмети та засоби за допомогою яких підроблялись документи, у тому числі комп'ютерна техніка тощо.

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про посів і вирощування заборонених наркомістких культур, необхідно звертати увагу на: характер вирощених рослин, їх біологічний вид; сторонні рослини, що маскують наркомісткі культури, розташування і площу

посівів; стан наркомістких культур (стадія дозрівання, прибрані цілком або частково, кількість кущів); сліди ніг людини, тварин, транспортних засобів; кинуті, загублені злочинцем предмети (сірникові коробки, недокурки, шматки газет, залишки продуктів, ганчірки й ін.).

Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про контрабанду необхідно під час огляду наркотичних засобів встановлювати та заносити до протоколу якісні і кількісні характеристики наркотичного засобу або психотропної речовини (вид, склад, консистенція, кількість, колір, запах, обсяг, вага), а також пакувальний матеріал (спосіб упакування, перев'язувальний матеріал тощо), в якому вони знаходились. Під час огляду наркотиків синтетичного та фармацевтичного походження також додатково потрібно вказувати наявність написів на ампулах, таблетках; рівень заповнення ампули рідиною, колір рідини та наявність осаду; спосіб упаковки й пакувальний матеріал; цифрові позначення і назву заводу виробника та ін.

Обшук. З огляду на те, що в кримінальних провадженнях про обіг наркотиків підозрювані можуть бути встановлені ще до їх затримання, проведення обшуку варто планувати одночасно із затриманням, що дозволить задіяти чинник раптовості і допоможе відшукати речові докази.

Поширеними тактичними прийомами проведення обшуку у осіб, які займаються незаконними операціями з наркотиками, є: контролювання входу до приміщення на випадок появи наркоманів та пов'язаних з ними осіб з метою їх затримання; охорона обшукуваних і спостереження за ними з метою запобігти спробі знищити або позбутися наркотиків та інших предметів і документів, утекти. До проведення обшуку всередині будинку співробітникам рекомендується оглянути його зовні. Це необхідно для пошуку наркотиків, предметів або речових доказів, які підозрювані могли викинути у вікна або двері.

Наркотичні засоби, психотропні речовини можуть зберігатися не тільки в приміщеннях, а й на території, що прилягає до них: 1) у ємкостях, закопаних у землі; 2) під плитами, якими викладають доріжки в саду; 3) у частинах огорожі; 4) у погребях; 5) під квітами та іншими рослинами, що на фоні навколишньої зелені виглядають зів'ялими; 6) у надвірних будівлях (лазнях, сараях, гаражах, собачих будках тощо); 7) у дуплах дерев; 8) у вигрібних ямах, криницях тощо.

В автомобілях наркотики ховають під сидіннями, у проміжках між сидіннями і спинками крісел; у декоративних подушках; в автомобільних «талісманах» (фігурках); у задній частині приладової панелі (кріплення за допомогою клейкої стрічки, шпильок або магнітів); у проміжку за радіоприймачем; у верхній і бічній частинах речового ящика; в оббивці сидіння (потрібно звертати увагу на здуття, розірвання, шви); під килимками; на зворотному боці педалей гальма, зчеплення; у корпусі інерційної котушки ременів безпеки; в оббивці дверей і стелі; у порожнині підлоги; у підголівнику; у коробці перемикання швидкостей та ін.

Виявлені в ході обшуку об'єкти упаковуються в окрему тару (флакони, пробірки, пакетики з поліетилену), а рідкі об'єкти (настої, екстракти) у скляний посуд із щільно пригнаною пробкою, залитою сургучем, воском або парафіном, опечатуються, скріплюються підписами осіб, які проводили обшук та понятих.

Допит підозрюваних. У зв'язку з тим, що злочини у сфері обігу наркотичних засобів, вчиняються, як правило, у групі з розподілом ролей, то метою допиту повинно бути встановлення всього злочинного ланцюжка. Виходячи з того, яку роль у вчиненому злочині відіграє підозрюваний, слідчий ставить перед собою різноманітні завдання, але у всіх випадках необхідно встановити співучасників у незаконних операціях із наркотичними засобами, джерела одержання наркотиків, сировини, місця і засоби виготовлення, збереження, збуту наркотиків, засоби перевезення і збуту наркотичних засобів, осіб, які вживають наркотики; дані, які характеризують співучасників злочину; взаємовідносини між ними; способи розрахунків і т.п.

Під час допиту підозрюваних, які займаються виготовленням наркотиків синтетичного походження, необхідно встановити: їх функції в лабораторії, освіту, спеціальність, «стаж» підпільної діяльності; всі деталі технологічного процесу, джерела одержання сировини і необхідних компонентів, канали збуту, обсяг одержуваного продукту, деталі фінансової сторони діяльності; яка технологія виготовлення того чи іншого наркотику з докладним описом його виготовлення (кількість компонентів, дозування, проведення хімічних реакцій, нагрів, фільтрування тощо).

Якщо підозрюваний є посередником у збуті, під час його допиту з'ясовується: а) хто є організатором злочинної групи, хто – виробником наркотиків, хто доручав транспортування наркотичних речовин; б) де одержував «товар», якщо в квартирі, то яке розташування кімнат, яка в них обстановка, чи були сусіди, хто саме вручав наркотики, чи був присутній хтось при передачі наркотиків; в) якщо наркотик отриманий через автоматичну камеру схову, то де вона знаходиться, який використовувався шифр, хто, коли, яким чином повідомив шифр, чи користувався однією і тією ж ячейкою (шифром) чи вони змінювалися, чи немає системи в зміні номера ячейки і шифру; г) в якій упаковці було отримано наркотичну речовину, чи піддавалася вона перефасовці посередником з метою маскуванню або полегшення транспортування; д) в яких населених пунктах був і що там робив; е) хто розплачувався за доставлену наркотичну речовину; ж) яка сума комісійної винагороди; з) імена, прикмети інших посередників зі збуту; и) чи використовувалася допомога третіх осіб, які не підозрювали про злочинний характер перевезеного вантажу; к) чи був сигнал про благополучне завершення перевезення, якщо так, який саме, кому передавався, яким чином.

В кримінальних провадженнях про викрадення і вимагання наркотичних засобів необхідно з'ясувати: яка мета викрадення наркотичних засобів або наркомісних рослин (напівфабрикату) або лікарського препарату (власне споживання, з метою збуту, для утримання притулку або схиляння до вживання наркотику інших осіб); хто є співучасниками викрадення, який розподіл обов'язків між ними (організатори, посібники, підбурювачі); які грошові суми виручені від продажу наркотиків; які обставини супроводжували збут, кому, яким чином (оптом чи в роздріб), за яку ціну збуті наркотики; які місця збереження викрадених наркотичних речовин, напівфабрикатів; чи використовувався при зберіганні транспорт, якщо так, то який саме (особистий, державний, громадський), хто вів автомобіль, чи був водій в курсі злочинної дії; якщо викрадення відбувалося за допомогою підроблених документів, то яким способом вчинялася підробка; чи зберігалася викрадене до його реалізації в третіх осіб, чи були вони в курсі предмета зберігання, чи обіцяли прийняти на зберігання наркотичну речовину до здійснення злочинного умислу.

В кримінальних провадженнях про посів або вирощування заборонених культур, що містять наркотичні речовини, допитами підозрюваних потрібно з'ясувати: джерело придбання насіння або розсади; яка мета переслідувалася (виготовлення наркотичної речовини для власних потреб, з метою збуту або утримання притону); з чиєї ініціативи вирощувались наркомісткі культури, хто обіцяв після збору врожаю скупити напівфабрикати (ім'я, адреса, прикмети), яка була обумовлена система зв'язку, дата приїзду за «товаром», місце зустрічі, обіцяна ціна; хто обробляв ділянку під посів, висаджував насіння, доглядав за рослинами, збирав врожай, допомагав виготовляти наркотичну речовину із зібраних рослин; які знаряддя застосовувалися для посіву і вирощування, як давно ними користувалися, де вони знаходяться в даний момент.

В кримінальних провадженнях про організацію й утримання притонів для споживання наркотичних речовин, на допитах підозрюваних з'ясовується: а) хто є співучасником в організації притону і який був розподіл обов'язків у злочинній групі (підбір помешкання, обговорення з власником помешкання умов найму, розробка плану функціонування, вербування клієнтури, забезпечення пристосуваннями для споживання наркотичних речовин); б) яке джерело придбання відповідних речовин (самостійне виготовлення, у третіх осіб); в) яка плата стягувалася за відвідування притону і вживання наркотичних речовин; г) чи здійснювалося в притоні схилення осіб до споживання наркотичних речовин; д) чи супроводжувалося споживання наркотичних речовин у притоні вчиненням інших злочинів (зґвалтуванням із використанням безпорадного стану потерпілої, катуванням, зараженням венеричною хворобою, вимаганням і ін.); е) час функціонування притону, частота, регулярність відвідування його клієнтами; ж) склад клієнтури (імена, адреси, телефони, засоби зв'язку й ін.), спосіб вербування; чи були посередники у вербуванні; з) які речовини вживалися в притоні, яким способом і в якій дозі; и) чи володіли господар орендованого приміщення, його сусіди, родичі відомостями про характер діяльності злочинця; к) яка була мета утримання притону.

Вибір тактики допиту визначається залежно від слідчої ситуації, що існує на момент допиту. При цьому важливо знати про взаємовідносини між учасниками злочинної групи, враховувати психологію кожного з них.

Запитання для самоконтролю

1. Предмет злочинного посягання злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
2. Спосіб учинення та типова «слідова картина» злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
3. Характеристика обстановки та особи злочинця злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
4. Типові слідчі ситуації та напрями їх вирішення на початковому етапі розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
5. Типові слідчі версії під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
6. Огляд місця події під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
7. Обшук під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.
8. Допит підозрюваних під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.

РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

41.1. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів

Відповідно до правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306, *дорожньо-транспортна пригода* (далі – ДТП) – це подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки. Згідно Кримінального кодексу України утворюють склад злочину ДТП внаслідок яких завдані середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, настала смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки.

Основними елементами криміналістичної характеристики порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів є:

- механізм дорожньо-транспортної пригоди;
- способи злочинних порушень правил дорожнього руху водієм транспортного засобу;
- типова «слідова картина».

Механізм ДТП являє собою процес розвитку в часі і просторі дорожньої ситуації в місці ДТП з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту, коли настання шкідливих наслідків від даного ДТП закінчилося. Представлений у формулі «водій – транспортний засіб –

дорожня обстановка», механізм ДТП виступає основним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України.

Згідно з приміткою до ст. 286 КК України під транспортними засобами розуміються всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Відповідно до п. 10.1 Правил дорожнього руху України механічний транспортний засіб – це транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна (трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт).

Дорожня обстановка являє собою комплекс статичних та динамічних елементів, які впливають на безпеку дорожнього руху, поведінку водія і прийняття ним рішень.

До статичних елементів дорожньої обстановки слід віднести: дорожні умови (фактично характеризують проїзну частину дороги, стан якої безпосередньо впливає на поведінку транспортного засобу, що рухається, а відтак повинні безпосередньо сприйматися і враховуватися водієм); облаштування (обладнання) дороги, яке покликане інформувати водія транспортного засобу про режим руху на даній ділянці (дорожні розмітка і знаки, світлофори, шлагбауми, зупинки міського транспорту тощо); профіль, прилеглі до проїжджої частини дороги об'єкти, які можуть впливати на сприйняття водієм транспортного засобу дорожньої обстановки (дерева і кущі, неправильно встановлені рекламні щити та ілюмінація, торгівельні палатки тощо).

Динамічні елементи дорожньої обстановки являють собою кількість і поведінку учасників дорожнього руху, а також можливу появу інших динамічних перешкод: інтенсивність руху транспортних засобів (кількість, швидкість руху, маневрування); інтенсивність пересування пішоходів і велосипедистів, дотримання ними правил дорожнього руху; наявність гужового транспорту та режим його руху; поява на проїжджій частині тварин.

За своїм характером дорожня обстановка може бути: простою (водій має достатньо часу для сприйняття небезпеки, що виникла і прийняття заходів щодо запобігання шкідливих наслідків); складною (швидко виникнення небезпеки, у водія залишається мало часу для її

оцінки і прийняття правильного рішення); дуже складною (перешкоди, що виникли, спонукають водія приймати екстрені заходи щодо їх запобігання); аварійною (водій в силу дії законів механіки і психофізіологічних закономірностей має обмежені можливості для запобігання шкідливих наслідків). Правильне визначення характеру дорожньої обстановки має велике значення під час вирішення питання про винуватість конкретної особи в порушенні правил безпеки дорожнього руху.

За ознакою механізму виділяють такі види ДТП:

- зіткнення – подія, в якій транспортні засоби зіштовхнулись між собою або з рухомим складом залізничних доріг (зустрічні, попутні, бокові, задні);
- наїзд на нерухому перешкоду – подія, при якій транспортний засіб наїхав або вдарився в нерухомий предмет (огороження, нерухомий транспортний засіб, стовп, дерево, опора моста тощо);
- наїзд на пішохода – ДТП, при якій транспортний засіб наїхав на людину чи вона сама наштовхнулась на транспортний засіб, що рухався;
- наїзд на велосипедиста – подія, при якій транспортний засіб під час руху контактує з велосипедистом;
- наїзд на гужовий транспорт – ДТП, при якій механічний транспортний засіб під час руху контактує із запряженою твариною чи повозкою;
- наїзд на тварин – ДТП, при яких транспортний засіб контактує під час руху з дикими чи домашніми тваринами;
- перекидання – ДТП, при яких транспортний засіб, що рухається, втратив стійкість і перекинувся;
- падіння вантажу, що перевозиться транспортним засобом або відділення його частини (наприклад, колеса, цегла, дерева);
- випадіння пасажирів з транспортного засобу.

Способи злочинних порушень правил дорожнього руху водієм транспортного засобу. Для способів учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КПК України, характерний зв'язок суб'єктивних та об'єктивних чинників, що проявляються у кожному конкретному випадку в різноманітних взаємозв'язках. До суб'єктивних чинників належать:

- дії водіїв (наприклад, прийоми керування транспортним засобом; перевищення встановленої швидкості руху або неправильний вибір швидкості; порушення правил обгону, правил проїзду перехресть, переїздів тощо);

- поведінка пішоходів, пасажирів та інших осіб, що користуються транспортними засобами та дорогою (а саме: перехід проїжджої частини перед рухомим транспортом; рух уздовж проїжджої частини дороги; перехід проїжджої частини у непризначених для переходу місцях; недотримання дорожніх знаків і сигналів світлофору; ігри дітей і підлітків на проїжджій частині дороги; посадка і висадка пасажирів під час руху транспорту; їзда на підніжках; раптова поява на проїжджій частині пішоходів, проїзд на транспорті пасажирів у стані сп'яніння тощо).

Об'єктивні чинники можуть бути обумовлені умовами дорожньої обстановки, технічним станом транспорту, метеорологічними умовами та ін. Причинами ДТП може бути випадковий збіг обставин, що не могли бути передбачені учасниками руху (несправність транспорту, що виникла знезацька, розрив камери тощо).

Найчастіше ДТП виникають внаслідок таких порушень водіями транспортних засобів: перевищення встановленої швидкості руху; виїзд на смугу зустрічного руху; недотримання безпечної дистанції руху; недотримання правил обгону, повороту чи рядності; недотримання сигналів світлофору; порушення правил проїзду перехресть; перевезення пасажирів у непристосованому для цього транспорті; неправильне завантаження й укріплення вантажу на автотранспорті; порушення правил руху на залізничних переїздах; виїзд на завідомо технічно несправному транспорті тощо.

Типова «слідова картина». Залежно від виду ДТП утворюються сліди ковзання, просування юзом, тиску, обертання тощо. Це також можуть бути сліди гальмування коліс, крові, волочіння потерпілого, його речі, відбитки бампера або протектора на одязі потерпілого, ушкодження і травми, одержані водієм, пасажирами, пішоходами, частки фарби, скалки фар, лобового скла та бокових дзеркал, плями мастила, палива, антифризу, відламані деталі транспортних засобів, частини вантажу, що перевозиться, сліди пошкоджень на самих транспортних засобах, а також зміни, які виникли внаслідок їх неякісного ремонту,

пошкодження наземних споруд, волокна тканини, волосся, сліди рук тощо.

Сліди коліс при своїй різноманітності дають можливість визначити траєкторію руху транспортного засобу, його напрямок руху, а при наявності деяких параметрів – і місце зіткнення (наїзду). Сліди, залишені потерпілими особами дозволяють визначити їх місцезнаходження, місце наїзду, напрямок руху транспортного засобу. Сліди, залишені відкинутими об'єктами в результаті ДТП дозволяють визначити факт пересування певних об'єктів і траєкторію їх руху. Сліди ковзання частин транспортного засобу використовуються для визначення місця контакту (удару) і напрямок його руху після цього (при наявності відповідних ознак). Осипи дрібних частинок, що знаходяться у певних місцях ДТП, дозволяють визначити місце удару під час наїзду або зіткнення, траєкторію руху після цього, а в деяких випадках й ідентифікувати транспортний засіб.

41.2. Початковий етап розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів

Для початкового етапу розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів найбільш типовими є наступні слідчі ситуації:

1. *Потерпілий, водій і транспортний засіб перебувають на місці ДТП.* Така ситуація зустрічається найчастіше і пов'язана із заподіянням потерпілому тілесних ушкоджень. Основним тактичним завданням розслідування у цій ситуації є з'ясування всіх обставин ДТП, які складають основу для встановлення винної особи і правильної кваліфікації її дій.

Для вирішення цієї слідчої ситуації висуваються і перевіряються наступні слідчі версії:

- 1) ДТП є результатом порушення водієм правил дорожнього руху;
- 2) ДТП є результатом порушення пасажиром, пішоходом, велосипедистом, погоничем худоби правил дорожнього руху (наприклад, раптовий вихід на проїжджу частину дороги);

3) ДТП є результатом випуску в експлуатацію технічно-несправного автомобіля особою, що є відповідальною за безпечну роботу транспорту (наприклад, має дефект гальмівної системи, системи освітлення тощо);

4) пригода сталася в результаті непереборної природної сили (повінь, зсув ґрунту тощо) або випадкового збігу обставин.

У даній ситуації завдання розслідування вирішуються шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи їх комплексів:

- встановлення механізму ДТП (огляд місця події; допити учасників ДТП і свідків; призначення судових експертиз; проведення слідчого експерименту, освідчування тощо);

- виявлення свідків-очевидців ДТП та їх допит;

- визначення фізіологічного стану водія транспортного засобу (проведення медичного освідчування та судово-наркологічної експертизи);

- встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого (проведення судово-медичної експертизи);

- визначення технічного стану транспортного засобу (огляд транспортного засобу, проведення автотехнічної експертизи).

2. *Потерпілий доставлений до лікувального закладу водієм транспортного засобу – учасником ДТП.* Часто в таких випадках місце події зазнає змін після ДТП, оскільки значний час залишається без нагляду, тому його огляд проводиться зазвичай за активної участі водія транспортного засобу, який фактично показує це місце (частину дороги, вулиці), місце початку гальмування, наїзду, звертає увагу на сліди тощо.

Типовими версіями, що підлягають перевірці в даній ситуації, є:

1) ДТП відбулася за обставин, які вказав водій транспортного засобу;

2) ДТП відбулася за інших обставин, ніж ті, які назвав водій транспортного засобу.

Основними тактичними завданнями розслідування у вказаній ситуації є:

- виявлення і вилучення слідів, які дозволяють встановити місце контакту потерпілого і транспортного засобу, та інших слідів ДТП для встановлення її механізму (огляд місця події і транспортного засобу, допит водія, допит потерпілого);

- визначення фізіологічного стану водія транспортного засобу (проведення медичного освідування та судово-наркологічної експертизи);
- виявлення свідків-очевидців ДТП та їх допит;
- встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого (проведення судово-медичної експертизи);
- визначення технічного стану транспортного засобу (огляд транспортного засобу, проведення автотехнічної експертизи).

3. *Наявність потерпілого (трупа) і транспортного засобу на місці ДТП, водій зник.* Така ситуація пов'язана з настанням тяжких наслідків – спричиненням потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, та є характерною для випадків порушення правил дорожнього руху водієм транспортного засобу. Характерною тут є, зазвичай, активна протидія розслідуванню, коли власник транспортного засобу (водій) намагається створити псевдодокази своєї непричетності до ДТП (наприклад, схилити своїх родичів і знайомих до дачі неправдивих показань).

У зазначеній ситуації головний напрям розслідування полягає у встановленні особи винного. Тому насамперед висувуються версії про особу, яка перебувала за кермом у момент ДТП:

- 1) транспортним засобом керував водій;
- 2) транспортним засобом керувала стороння особа (родич водія, його знайомий, співробітник, викрадач).

За таких вихідних даних разом з вирішенням завдань, характерних для попередньої типової слідчої ситуації, необхідно:

- виявити і вилучити сліди, що дозволять ідентифікувати особу, яка керувала транспортним засобом (під час огляду місця події і транспортного засобу особлива увага звертається на ті місця, вузли та деталі транспортного засобу, де повинні були залишитись сліди рук, крові, волокна одягу водія; проводяться допити потерпілого і свідків щодо прикмет зовнішності водія транспортного засобу та можливості його впізнання);
- встановити власника транспортного засобу (використовується облік транспортних засобів, що здійснюється органами поліції);
- ідентифікувати особу, як таку, що керувала транспортним засобом під час ДТП (вилучення одягу; проведення освідування;

пред'явлення для впізнання; проведення ідентифікаційних експертиз з використанням слідів з місця події, транспортного засобу і слідів, виявлених на тілі особи та її одягу);

– встановити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень чи настання смерті, а також механізм їх заподіяння (проведення судово-медичної експертизи потерпілого чи трупа, комплексних криміналістичних експертиз з метою виявлення мікрооб'єктів біологічного походження та інших слідів, вилучених під час огляду з місця події, одягу потерпілого).

4. *Наявність на місці ДТП тільки потерпілого (трупа)*. Зазначення ситуація характерна для випадків з тяжкими наслідками, або вчинення ДТП водієм транспортного засобу в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, або особою, позбавленою права керування (чи в їх поєднанні). Дана слідча ситуація схожа з попередньо розглянутою, але має і суттєві відмінності, які полягають у тому, що на місці відсутні водій та транспортний засіб. Це, звичайно, ускладнює завдання розслідування, оскільки потрібно розшукати та ідентифікувати два об'єкти – водія і транспортний засіб.

Для вирішення даної слідчої ситуації висуватися та перевірятися версії не тільки щодо водія, але й стосовно транспортного засобу. Зокрема, висувуються та перевіряються версії щодо виду транспортного засобу (вантажний, спеціальний чи легковий автомобіль), його марки і моделі, а також технічного стану.

До основних тактичних завдань розслідування у зазначеній ситуації слід віднести наступні:

– виявлення і вилучення слідів, які дозволять ідентифікувати транспортний засіб та його водія (огляд місця ДТП, допити потерпілого та свідків);

– визначення ймовірних пошкоджень та слідів, які могли утворитися на транспортному засобі (огляд місця ДТП, допитів свідків і потерпілих);

– встановлення родової групи транспортних засобів та їх власників, з метою виявлення причетного до ДТП (використовується облік транспортних засобів, що здійснюється органами поліції);

– розшук та ідентифікація транспортного засобу, причетного до ДТП (використання ЗМІ; перевірка камер відеоспостереження на під-

приємствах, установах, організаціях; перевірка станцій ТО, гаражів і автостоянок; проведення радіорозвідки у районі вчинення ДТП з подальшим зверненням до суду із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, з метою встановлення осіб, які перебували в місці вчинення ДТП та користувались послугами операторів мобільного зв'язку; перевірка камер відеоспостереження на підприємствах, установах, організаціях щодо встановлення можливого маршруту причетного транспортного засобу; огляд транспортного засобу з фіксацією пошкоджень та слідів; призначення та проведення криміналістичних експертиз);

– встановлення, розшук і затримання особи, яка керувала транспортним засобом під час ДТП.

Під час встановлення особи водія, причетного до ДТП, слід орієнтуватись на таку НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку, оскільки мобільні пристрої зв'язку, зазвичай, знаходяться в кожному транспортному засобі. Потенційними джерелами криміналістично значущої інформації у цьому випадку є засоби мобільного зв'язку та навігації, зокрема: мобільні телефони, смартфони, навігаційні пристрої GPS, супутникові протиугінні системи GPS або модуль GSM (Groupe Special Mobile), який виконує ті ж самі функції, але через мережу мобільного зв'язку, ноутбуки або планшетні комп'ютери (Tablet computer), які активовані та підтримують налаштування 3G та 4G зв'язку.

Загалом успіх у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, значною мірою (особливо на початковому етапі) визначається своєчасністю висунення і перевірки загальних слідчих версій:

1) ДТП пов'язана з порушеннями норм, стандартів утримання допіг;

2) ДТП стала наслідком випуску в експлуатацію технічно-несправного транспортного засобу;

3) ДТП є наслідком випадкового збігу обставин;

4) ДТП інсценована з метою приховання іншого, як правило, більш тяжкого кримінального правопорушення;

5) ДТП є результатом порушення водієм, пасажиром, пішоходом, велосипедистом та ін. правил дорожнього руху.

Зазначені слідчі версії можуть бути висунуті у різних комбінаціях у викладених вище типових слідчих ситуаціях. Під час подальшого розслідування усі версії повинні перевірятися паралельно, шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і НСРД.

41.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця ДТП займає надзвичайно важливе місце, оскільки виступає засобом отримання інформації про механізм ДТП, яка потім використовується для вирішення переважно спеціальних технічних завдань. Ця слідча (розшукова) дія проводиться невідкладно, одразу після отримання повідомлення про ДТП з тяжкими наслідками та, зазвичай, до внесення відомостей до ЄСРДР. Огляд місця події не обмежується лише однією фіксацією оточуючої обстановки і виявлених слідів на початковому етапі розслідування за фактом ДТП. Крім обстановки місця події, слідчому необхідно оглядати також транспортний засіб, труп та одяг загиблого, місцевість, що оточує місце події.

Особливості тактики проведення даної слідчої (розшукової) дії визначаються, насамперед, характером тактичних завдань, які стоять перед слідчим під час огляду. До них відносяться встановлення наступних обставин:

- де сталася ДТП (місце зіткнення, наїзду);
- час пригоди;
- вид ДТП;
- характеристика транспортних засобів, що взяли участь у ДТП (тип, марка, модель, технічний стан, рід і вага вантажу, кількість пасажирів тощо);
- напрямок руху, місцезнаходження та дії учасників у момент виникнення небезпечної ситуації;
- місцезнаходження та дії учасників у момент самої пригоди;
- положення та стан учасників у кінцевій стадії пригоди;
- дорожня обстановка на момент пригоди або на момент огляду (тип і стан дорожнього покриття; ширина проїжджої частини дороги

на момент пригоди; розмітка дороги; облаштування дороги; характеристика прилеглих ділянок; наявність дорожніх знаків та інших засобів регулювання);

- оглядовість (можливість сприйняття навколишнього дорожньої обстановки і окремих об'єктів навколо транспортного засобу з робочого місця водія);

- видимість (реальна можливість сприйняття водієм проїжджої частини і конкретних об'єктів на ній, які перебувають на певній відстані від транспортного засобу в зоні руху);

- освітленість;

- наявність перешкод руху (до події) і дефектів дороги (як до, так і після ДТП));

- сліди, які виникли на дорожньому покритті, транспортному засобі, предметах навколишнього оточення і на постраждалому в результаті ДТП.

Насамперед під час огляду мають бути оглянуті і зафіксовані «нестійкі» об'єкти: уламки фар транспортного засобу; частини одягу, взуття як водія, так і потерпілого; залишки снігу та бруду на місці пригоди, удару і т.д. Після цього вивчаються більш стійкі об'єкти: сліди крові; плями від паливно-мастильних матеріалів; залишки вантажу, сліди протектора шин транспортного засобу, сліди гальмування, пошкодження та інші сліди на транспортному засобі. У разі зникнення водія з місця ДТП, перед слідчим виникає низка додаткових завдань, пов'язаних, зокрема, з виявленням і фіксацією слідів, предметів та інших об'єктів зниклого транспортного засобу, що сприяють його встановленню за «гарячими слідами».

У разі виявлення на місці пригоди трупа у протоколі вказуються: прижиттєві дефекти (відсутність якої-небудь частини тіла); сліди на одязі від удару (сліди контакту з деталями транспортного засобу); пошкодження на тілі, характерні для ДТП (великі садна, порізи, переломи і т.д.); сліди ковзання по поверхні проїзної частини; сліди переїзду транспортним засобом на одязі; інші сліди.

Спеціаліст-автотехнік під час огляду може надати допомогу у встановленні місця вчинення наїзду або зіткнення (місця удару) та виявленні слідів, предметів, а також інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження.

Огляд транспортного засобу. Метою огляду транспортного засобу є виявлення слідів і речових доказів, що мають значення для кримінального провадження (наприклад, слідів фарби іншого транспортного засобу або волосся і плям крові потерпілого тощо), а також встановлення технічного стану транспортного засобу.

Для ретельного виконання цих завдань огляд транспортного засобу доцільніше розподілити на такі етапи: 1) проведення огляду транспортного засобу; 2) здійснення перевірки технічного стану транспортного засобу.

Під час зовнішнього огляду транспортного засобу слідчому необхідно встановити модель, марку автомобіля і причепа (за його наявності). Особливу увагу слід звертати на встановлення: пошкоджень, виявлених на транспортному засобі і наявність на ньому сторонніх предметів і речовин (кров, мозкову речовину, фарбу тощо); відсутність будь-яких деталей чи обладнання транспортного засобу.

Під час огляду салону слід встановити розташування важелів і перемикачів системи керування транспортним засобом: положення важелів коробки перемикачів передач, роздавальної коробки, коробки відбору потужності, блокування диференціалу, гальмівної системи, центрального перемикача світла фар, тумблерів системи аварійної сигналізації і склоочисників; показання спідометра; наявність вільного ходу педалі гальма та зчеплення; надійність кріплення валів і механізмів, наявність у них тріщин, надломів та інших дефектів, наявність вузлів і механізмів, які не відповідають особливостям конструкції транспортного засобу.

Перевірку функціонування систем транспортних засобів потрібно проводити шляхом їх випробування, визначення технічних характеристик і спостереження з фіксацією відхилень від встановлених вимог, оскільки той чи інший дефект транспортного засобу може виявитися як прямою причиною ДТП, так і фактором, який зумовив наслідки події. Отримані під час огляду транспортного засобу факти згодом можуть стати основою судово-експертного дослідження.

Результати огляду транспортного засобу слід оформляти самостійним протоколом. Складання протоколу огляду безпосередньо на місці ДТП необхідно проводити тільки при незначних пошкодженнях транспортного засобу. Сильно пошкоджені транспортні засоби потрібно

негайно після огляду місця ДТП транспортувати до автопідприємств, де проводити детальний огляд за участю спеціалістів.

Невід’ємною складовою огляду місця ДТП є *схема місця події*, яка виконується під час огляду на окремому масштабному бланку або на міліметровому папері. На схемі місця ДТП повинні бути графічно зображені та зафіксовані такі об’єкти:

- ділянка дороги, де сталася ДТП;
- сталі орієнтири, до яких на схемі здійснена прив’язка об’єктів та слідів;
- транспортні засоби, причетні до ДТП, координати їх розміщення відносно елементів проїзної частини та сталих орієнтирів;
- сліди гальмівного шляху коліс транспортних засобів, їх розміщення відносно елементів проїзної частини; довжина від їх початку до кожного колеса транспортного засобу із зображенням місць розривів;
- довжина слідів на ділянках з різним покриттям;
- інші сліди та предмети, що стосуються події: розміщення частин та об’єктів (уламки кузова, частинки фарби, уламки скла, осипання ґрунту, сліди рідини та ін.), що відокремилися від транспортного засобу, відносно елементів проїзної частини, транспортних засобів;
- площа розсіювання уламків скла, осипання ґрунту тощо;
- координати місця зіткнення, наїзду тощо відносно сталих орієнтирів;
- ширина проїзної частини разом з роздільними смугами;
- ширина тротуарів, узбіччя;
- розміри ділянок з різним станом дорожнього покриття;
- розміри та розміщення дефектів дорожнього покриття;
- розташування дорожньої розмітки;
- розташування світлофорів, дорожніх знаків та інших засобів технічного регулювання дорожнього руху;
- розташування шлагбаума, засобів сигналізації, дорожніх знаків на підході до залізничного переїзду.

У схемі місця ДТП заповнюється таблиця дорожніх умов та зазначаються назви об’єктів, зображених на схемі. На зворотному боці схеми місця ДТП зазначаються: марка (модель) пошкодженого транспортного засобу; номерний знак транспортного засобу; власник транспортного засобу; перелік видимих (зовнішніх) пошкоджень транспорт-

ного засобу, які сталися внаслідок ДТП. Вказана інформація підтверджується підписами водіїв транспортних засобів.

Важливим додатком до протоколу огляду місця ДТП є також фото-таблиця, що виконується за загальними правилами.

Допит свідків. Як свідки допитуються пішоходи-очевидці, пасажирів транспортних засобів, водії, які були учасниками ДТП, та інші особи. У тактичному плані свідків доцільно поділити на декілька категорій залежно від обсягу їх поінформованості про обставини ДТП:

1) особи, які безпосередньо сприймали обставини ДТП (пішоходи-очевидці, пасажирів і водії транспортних засобів, які брали участь в ДТП;

2) особи, обізнані про умови та обставини, що передували початку виникнення небезпеки в дорожньому русі й розвитку ДТП (посадові особи транспортної організації або підприємства, відповідальні за технічний стан транспортних засобів; диспетчери, які оформляють шляхові документи; медичні працівники, які проводили передрейсові обстеження водіїв; посадові особи, у розпорядження яких був наданий автомобіль або інший транспортний засіб);

3) особи, які вступали після ДТП в особистий контакт з його безпосередніми учасниками, тому з їх слів вони інформовані про характер вчинків, пов'язаних з обставинами ДТП (приятелі, сусіди по гаражним боксам, члени сім'ї);

4) особи, здатні повідомити відомості, що характеризують учасників ДТП (колеги по роботі, знайомі, родичі тощо).

Під час *допиту водія* необхідно з'ясувати наступні обставини:

- основні біографічні дані; стан здоров'я, перенесені хвороби, дата проходження останнього медичного огляду;

- водійський стаж, кваліфікація, як часто керує транспортним засобом даної категорії;

- чи був раніше причетним до ДТП і до якої відповідальності притягався;

- тип, марка, модель, модифікація, номерний знак транспортного засобу, яким керував; кому він належить;

- маршрут і мета руху; час перебування за кермом до ДТП, стан самопочуття (утомлений, хворий);

- психоемоційний стан перед подією (які найважливіші події сталися в день події чи напередодні, як вони вплинули);

- чи вживав перед подією напої або речовини, що містять алкоголь, наркотики, токсичні або лікарські препарати;
- чи перевіряв технічний стан перед виїздом;
- наявність пасажирів, їх кількість, розташування в салоні;
- з яким інтервалом до правого краю дороги (проїжджої частини) рухався транспортний засіб;
- характеристика й стан дороги, перехрестя і т. ін.; вид дорожньої розмітки, наявність засобів технічного регулювання й дорожніх знаків; метеорологічні умови під час ДТП;
- стан видимості й оглядовості (наявність перешкод); чи рухались перед подією на цій ділянці дороги інші транспортні засоби і як вони впливали на розвиток ДТП;
- наявність пішоходів та інших учасників дорожнього руху;
- де і на якій відстані водій помітив перешкоду для руху; місце появи перешкоди на проїжджій частині;
- які сигнали подавалися і якою була реакція перешкоди; напрямок руху перешкоди; темп або швидкість руху перешкоди;
- якою частиною транспортного засобу було здійснено наїзд на перешкоду, куди її відкинуло;
- швидкість транспортного засобу перед перехрестям;
- чи вживалися заходи для запобігання ДТП (маневрування, гальмування тощо);
- ким і яка допомога надавалася постраждалим;
- чи пересувалися транспортний засіб або інші об'єкти на місці пригоди до прибуття працівників поліції;
- чи вбачається у власних діях порушення Правил дорожнього руху, що стали причиною таких наслідків.

У разі, коли водій з транспортним засобом зникли з місця події з'ясовується: причина зникнення з місця події; чи усвідомлював, що на місці події залишився постраждалий, який потребує медичної допомоги; чи здійснювався ремонт транспортного засобу після ДТП, де і ким.

Допит потерпілого може проводитися на місці ДТП, у кабінеті слідчого, в лікарні, за місцем проживання потерпілого. В медичній установі допит проводиться після одержання дозволу лікаря. У потерпілого-пішохода з'ясовується:

– чи не страждає він якою-небудь фізичною хворобою (короткозорістю, частковою втратою слуху тощо), які могли зашкодити йому швидко зорієнтуватися в аварійній обстановці;

– де він знаходився в момент ДТП; чи були поруч інші особи; як він сам діяв, чи бачив зустрічний транспортний засіб, які його відмінні риси (особливо докладно, якщо транспортний засіб зник) та інші обумовлені характером пригоди обставини.

Під час допиту потерпілих з числа пасажирів, крім зазначених обставин, необхідно з'ясувати: яка була швидкість транспортного засобу, як повадився водій – чи не відволікався, чи не скаржився на втому, хворобу, чи не розповідав про несправності транспортного засобу, як повадився після ДТП.

Слід пам'ятати, що потерпілий є особою, зацікавленою у результатах кримінального провадження, тому його показання можуть бути необ'єктивними. Крім того, фізичні страждання можуть вплинути на його оцінку сприйнятого, і тому бути помилковими, нечіткими. Тому показання потерпілого слід оцінювати критично.

Слідчий експеримент. Проведення слідчого експерименту є виключно важливим у кримінальних провадженнях щодо ДТП, оскільки його матеріали (результати) є обов'язковими для проведення ситуаційної інженерно-транспортної (автотехнічної) експертизи обставин ДТП. У кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобі слідчий експеримент найчастіше стає джерелом інформації про параметри і характеристики події, отримати які іншими способами неможливо, а без них багато важливих експертних завдань не можна виконати.

Проведення слідчого експерименту може переслідувати різну мету, як то:

1) встановлення суб'єктивних можливостей конкретних осіб: сприймати певний факт чи явище, наприклад, бачити або чути при певних обставинах та умовах; вчинити певні дії в конкретних умовах, наприклад, зупинити автомобіль на певному відрізку дороги; наявності у водія професійних навичок, наприклад, заїхати заднім ходом на місце паркування, розвернутися на обмеженій площі тощо;

2) встановлення часу, необхідного для вчинення тих чи інших дій чи тривалості певних процесів: часу для подолання пішоходом певної

відстані; часу для подолання на транспортному засобі певної ділянки шляху; швидкості руху транспортного засобу на певному відрізку шляху; часу, необхідного водію для здійснення певного маневру та тощо; встановлення окремих елементів механізму ДТП: видимості на конкретній ділянці дороги (наприклад, наявність об'єктів, які перешкоджають оглядовості певного відрізка дороги); можливості існування певного явища, наприклад, заносу транспорту без гальмування у конкретних шляхових умовах, самовільного скочування конкретного автомобіля тощо; визначення відстані, з якої водій мав об'єктивну можливість побачити перешкоду; визначення місця, з якого водій розпочав гальмування, місця де зупинився транспортний засіб; визначення місця, з якого пішохід побачив транспортний засіб, та відстані, яку він встиг подолати від обочини чи тротуару до місця, де стався наїзд; визначення взаємного розміщення потерпілого і транспортного засобу у момент контакту (наїзду).

Найбільш актуальним і проблемним є проведення слідчого експерименту з метою встановлення механізму ДТП. Завдання встановлення механізму пригоди у вказаних кримінальних провадженнях нерозривно пов'язане з визначенням об'єктивної сторони такої пригоди. Залежно від обставин ДТП завдання слідчого експерименту можуть бути конкретизовані для досягнення мети, а саме: встановлення технічного стану транспортного засобу та його систем і механізмів у русі; визначення оглядовості і видимості з кабіни водія під час ДТП; встановлення чутності звукових сигналів і роботи двигуна транспортного засобу на певних ділянках місця ДТП; визначення швидкості руху транспортного засобу і пішохода тощо.

Проведення судових експертиз. Судово-медичні експертизи (судово-медична експертиза живих осіб, судово-медична експертиза трупа; судово-медична експертиза слідів – речових доказів) за фактом ДТП відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки від її висновків залежить кримінально-правова кваліфікація події та встановлення її обставин.

Завдання *автотехнічної експертизи* полягають у тому, щоб:

- виявити несправності транспортного засобу, що загрожували безпеці руху, причини та час їх виникнення (до ДТП чи внаслідок неї або після неї), можливості встановлення несправності загальноприйнятими методами контролю за технічним станом транспортного засобу;

- визначити механізм впливу несправності на виникнення та перебіг події;
- з'ясувати механізм ДТП та її елементів: швидкості руху (за наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмівного і зупинного шляхів, траєкторії руху, відстані, пройденої транспортним засобом за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик події;
- встановити відповідність дій водія транспортного засобу в тій чи іншій дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявність у водія технічної можливості запобігти події з моменту виникнення небезпеки, відповідність з технічної точки зору дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також виявити причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та ДТП.

Транспортно-трасологічна експертиза допомагає встановити тожність чи групову належність автотransпортного засобу або окремих його деталей за залишеними слідами на місці ДТП.

Інженерно-транспортна експертиза обставин ДТП (ситуаційна) вирішує такі основні завдання: визначення напрямку і швидкості руху транспортних засобів; обставин гальмування транспортних засобів; маневру транспортних засобів; обставин зіткнень транспортних засобів; обставин наїзду транспортних засобів на пішохода або інші перешкоди; оцінювання дорожньо-транспортних ситуацій, у яких водії виконували маневр.

Основні завдання, які ставляться перед *автотоварознавчою експертизою*: визначення залишкової вартості транспортних засобів, їх деталей, вузлів і агрегатів; розмір матеріальної шкоди, завданої власнику транспортного засобу внаслідок його пошкодження.

Експертиза цілого за частинами зазвичай призначається при виявленні на місці події уламків розсіювачів фар, уламків деталей транспортного засобу, частин одягу потерпілого. Під час проведення дослідження експерт за лінією розлому (розриву), рельєфу, структури й окремих частин може встановити, чи не належали раніше одному транспортному засобу уламки, виявлені на місці ДТП.

Важливе значення мають також *комплексні судові експертизи*:

1) транспортно-трасологічна слідів і пошкоджень транспортних засобів, а також слідів і пошкоджень на тілі потерпілого;

2) діагностична металознавча деталей транспортного засобу;

3) інженерно-психофізіологічна стану та індивідуальних особливостей водія транспортного засобу та інших учасників ДТП.

До прикладу, механізм утворення травми може бути визначений під час проведення комплексної експертизи: судово-медичний експерт встановлює характерні для ДТП пошкодження у потерпілого; експерт-автотехнік проводить дослідження механізму ДТП і агрегатів автомобіля, які заподіяли травми; експерт-трасолог дає висновок про травми від залишків скла, уламків деталей.

Запитання для самоконтролю

1. Елементи криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.
2. Види ДТП залежно від механізму події.
3. Типова «слідова картина» ДТП.
4. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування цього виду кримінальних правопорушень.
5. Типові загальні слідчі версії вказаних кримінальних правопорушень.
6. Види та особливості оглядів під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів.
7. Особливості проведення допитів за фактом вчинення ДТП.
8. Особливості проведення слідчого експерименту за фактом учинення ДТП.
9. Види експертиз, які призначаються у кримінальних провадженнях про ДТП. Завдання, які вони вирішують.

РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА

42.1. Криміналістична характеристика хуліганства

Хуліганство – грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст. 296 КК України). Дане кримінальне правопорушення характеризується переважно активними, яскраво вираженими, аморальними, в певних випадках, жорстокими діями злочинців. Поряд з посяганням на громадський порядок у більшості випадків хуліганство супроводжується завданням шкоди здоров'ю особи, рідше – власності, авторитету органів державної влади, громадській безпеці тощо.

Елементами криміналістичної характеристики хуліганства, зазвичай, виступають:

- способи вчинення хуліганства;
- типова «слідова картина» хуліганства;
- місце та час учинення хуліганства;
- особа злочинця;
- особа потерпілого.

Способи вчинення хуліганства здебільшого не мають стадій підготовки та приховування, окрім окремих випадків їх учинення із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи інших знарядь і засобів для нападу, знищення чи пошкодження майна.

Найбільш поширеними способами хуліганських дій є:

- фізичне насильство (завдання удару, побойв, тілесних ушкоджень, знущання над потерпілим тощо);
- знищення чи пошкодження майна, нанесення на певні об'єкти нецензурних написів та непристойних зображень;
- слова (вигуки, нецензурна лайка, образливі слова, погрози тощо);

- жести (цинічні рухи тіла, оголення статевих органів, зображення непристойних дій, вчинення публічно статевого акту тощо);
- інші дії (жорстоке поводження з тваринами, зрив масового заходу, тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту, створення шуму, здійснення пострілів зі зброї, застосування піротехнічних засобів тощо).

Під час хуліганства як правило мають місце комбінації вищезазначених способів (наприклад, нецензурна лайка, поєднується із заподіянням тілесних ушкоджень або знищення майна супроводжується опором громадянам, які намагаються припинити такі дії).

Зазначені способи вчинення хуліганських дій досить часто поєднуються з використанням різноманітних знарядь, зокрема вогнепальної та холодної зброї, інших предметів, спеціально пристосованих або заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень (дерев'яної бити, металевої труби, балончики зі сльозогінним газом тощо), а також випадкових предметів підібраних на місці події (пляшок, палиць, каміння тощо).

Типова «слідова картина» хуліганства. Після вчинення хуліганства нерідко залишаються як матеріальні, так і ідеальні сліди. Матеріальні сліди в основному виявляються під час огляду місця події.

Матеріальні сліди хуліганства можна поділити на сліди-відображення (ніг, рук, транспортних засобів тощо); сліди виділень людського організму (крові, слина, сечі тощо); сліди застосування знарядь злочину (гільзи, отвори від куль); речі – втрачені, загублені злочинцями або такі, що належать потерпілому (знаряддя злочину, обривки одягу, гудзики, взуття, головний убір, документи). Зазвичай вони залишаються на місці події, в окремих випадках, на тілі або одязі потерпілого чи злочинця. Важливе значення також мають фотографії та відеозаписи хуліганських дій з камер відеоспостереження в громадських місцях, а також зроблені самими злочинцями або свідками, та зберігаються в їх смартфонах, комп'ютерах або викладаються ними в мережу Інтернет.

Велике значення для розслідування мають також ідеальні сліди, що залишилися в пам'яті людей – очевидців та інших свідків, потерпілих, підозрюваних тощо.

Місце та час вчинення хуліганства. Місцями вчинення хуліганства, зазвичай, є парки, вулиці, сквери, громадський транспорт, розважальні заклади (бари, кафе, ресторани, нічні клуби), інші місця відпочинку та дозвілля громадян. Рідше хуліганство вчиняється в малолюдних місцях (ліс, пустир), у місцях зі спеціальним статусом (релігійні споруди, пам'ятники, місця поховання) або за відсутності людей (якщо хуліганство полягає, наприклад, у формі нанесення нецензурних висловлювань чи непристойних зображень).

Хуліганство, як правило, вчиняється ввечері або вночі, у вихідні або святкові дні, а також під час чи після проведення масових заходів (наприклад, спортивних змагань, концертів, зустрічей з громадськими та державними діячами).

Особа злочинця. Хуліганство зазвичай вчиняють чоловіки віком 18–50 років, які, як правило, проживають у містах, не мають вищої освіти (здебільшого здобули базову або повну середню чи професійно-технічну освіту), працездатні, однак на момент вчинення кримінального правопорушення ніде не працювали і не навчалися (70%), чверть з яких раніше притягувалася до кримінальної відповідальності, зловживають спиртними напоями і під час учинення хуліганства майже в половині випадків перебувають у стані алкогольного сп'яніння. Серед хуліганів дуже незначна кількість службовців і буквально одиниці складають жителі сільської місцевості. У чверті випадків хуліганство вчиняється у складі групи осіб.

Серед осіб, які вчинили хуліганство, можна виділити наступні типи особи злочинця:

- вуличні хулігани (найбільш поширений тип осіб, які вчиняють хуліганській дії на вулицях, у громадських місцях);
- особи, які вчиняють хуліганство з мотивів расової, національної, релігійної або іншої нетерпимості (наприклад, до осіб нетрадиційної орієнтації);
- хулігани-фанати (зазвичай певного футбольного клубу, які, як правило, вчиняють хуліганські дії під час масових заходів);
- хулігани-алкоголіки (вчиняють хуліганські дії після вживання алкогольних напоїв).

За глибиною та стійкістю антисоціальної діяльності хуліганів можна поділити на:

- випадкових (раніше не допускали протиправних вчинків, позитивно характеризуються на роботі і в побуті, вчинили хуліганські дії у зв'язку з тією або іншою незвичною для них ситуацією);
 - ситуативних (раніше не судимі, не притягувалися до адміністративної відповідальності, схильні до вживання (хоча й не надмірного) алкоголю, характеризуються на роботі і в побуті негативно);
 - злісних (раніше судимі за хуліганство або інші кримінальні правопорушення, а також ті, щодо яких застосовувалися заходи адміністративної відповідальності, однак вони не зробили для себе належних висновків та продовжують допускати порушення громадського порядку).
- Особа потерпілого.* Потерпілими від хуліганства зазвичай є:
- випадкові особи, які стали жертвами хуліганських дій (перебували в громадських місцях, відпочивали на природі);
 - особи, які намагалися зупинити хуліганські дії;
 - особи, задіяні до охорони громадського порядку під час проведення масових заходів (стюарди, охоронці, поліцейські).

42.2. Початковий етап розслідування хуліганства

Під час розслідування хуліганства необхідно встановити наступний типовий перелік обставин:

- чи справді було вчинено хуліганство (а не інше кримінальне чи адміністративне правопорушення), його спосіб, у чому полягала грубість порушення громадського порядку, а також особлива зухвалість чи винятковий цинізм;
- час і місце кримінального правопорушення;
- чи супроводжувалося хуліганство вчиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених ст. 115, 121, 194, 345, 346, 348 КК України тощо;
- чи мав місце опір представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії;
- особа злочинця (громадянство, вік, стать, сімейний стан, психічний стан, рід занять);
- наявність співучасників (у разі вчинення його групою осіб), дії кожного з них;

- знаряддя хуліганських дій, обставини їх застосування;
- мотив явної неповаги до суспільства;
- чи притягувалася раніше особа до кримінальної відповідальності, насамперед за вчинення хуліганства;
- особа потерпілого (громадянство, вік, стать, сімейний стан, психічний стан, рід занять – якщо це фізична особа);
- наслідки кримінального правопорушення, розмір спричиненої шкоди (її вид);
- обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;
- причини та умови, що сприяли вчиненню хуліганства.

Даний перелік не є вичерпним і може бути доповнений або уточнений з урахуванням необхідності встановлення інших обставин кримінального провадження.

Для початкового етапу розслідування хуліганства найбільш типовими є наступні слідчі ситуації:

1. Підозрюваного затримано на місці вчинення хуліганських дій, є потерпілий, свідки-очевидці події та сліди кримінального правопорушення. Вона є характерною для хуліганства, вчиненого на вулиці, в громадському транспорті, в комунальній квартирі тощо.

У даній ситуації необхідно:

- за необхідності – надати допомогу потерпілому;
- затримати підозрюваного, встановити його особу, провести особистий обшук, огляд речей;
- забезпечити проведення медичного огляду підозрюваного з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння;
- провести огляд місця події та місця затримання підозрюваного;
- допитати потерпілого, свідків-очевидців, підозрюваного;
- вжити інші дії щодо виявлення, фіксації, вилучення та збереження речових доказів (насамперед встановити факти можливої відеофіксації події);
- за виявленими речовими доказами призначити відповідні судові експертизи.

2. Підозрюваний перебуває на місці події та продовжує вчиняти хуліганські дії, є потерпілий, свідки-очевидці події та сліди кримінального правопорушення. Ця ситуація є типовою під час спроби зриву громадських заходів (концерт, збори), коли хулігани, не звертаючи

уваги на попередження громадян, погрожують застосуванням фізичної сили, нанесенням тілесних ушкоджень.

У даній ситуації необхідно, насамперед, припинити хуліганські дії та діяти відповідно до попереднього алгоритму.

3. Підозрюваний зник з місця події, є потерпілий, свідки-очевидці, сліди кримінального правопорушення.

У даній ситуації, крім алгоритму дій за попередніми типовими слідчими ситуаціями необхідно на підставі інформації про особу підозрюваного, отриманої за результатами огляду місця події, допитів потерпілого, свідків-очевидців тощо, ідентифікувати його та вжити заходів щодо розшуку і затримання за «гарячими слідами».

4. Виявлено сліди хуліганських дій, особа, яка їх учинила не відома.

У даній ситуації після огляду місця події необхідно вжити заходів щодо встановлення потерпілих і свідків-очевидців хуліганських дій та провести їх допит. Після цього діяти за алгоритмом попередньої слідчої ситуації.

Типовими загальними слідчими версіями під час розслідування хуліганства є:

1. Вчинено хуліганство.
2. Вчинено дрібне хуліганство.
3. Вчинено не хуліганство, а інше кримінальне правопорушення.
4. Вчинено хуліганство та інше кримінальне правопорушення.

Типові окремі слідчі версії можуть стосуватися особи підозрюваного (також наявності у нього психічних розладів, судимості за хуліганство чи інші умисні злочини, ймовірного місця переховування, можливого місця роботи, навчання, проживання); співучасників кримінального правопорушення; потерпілих, свідків злочину; походження чи джерела здобуття знарядь вчинення злочину; мотивів хуліганських дій тощо.

42.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій, яка має проводитися негайно після отримання інформа-

ції про кримінальне правопорушення, насамперед з огляду на те, що окремі сліди хуліганських дій погано зберігаються, а зволікання може спричинити їх втрату.

В ході огляду місця події встановлюється:

- місце події, його характер (громадське місце – вулиця, парк, кінотеатр, кафе, або ж житловий будинок, квартира);
- ознаки, що свідчать про грубе порушення громадського порядку, спосіб хуліганства та заподіяння матеріальної шкоди (тілесні ушкодження, нанесені потерпілому, порізани сидіння міського або залізничного транспорту, вибите скло, поломані меблі, зіпсовані електроприлади, ліфти, нецензурні написи на парканах, розбиті ліхтарі тощо);
- знаряддя злочину (ніж, сокира, бритва, вогнепальна зброя) та докази їх застосування у вигляді куль, картечі, дробі, пижів, різного роду пошкоджень;
- сліди-відображення (ніг, рук, зубів, транспортних засобів, відбитки тканини одягу та ін.);
- сліди виділень людського організму: кров (калюжі, краплі, бризки, помарки), а також слина, сеча, піт, носовий слиз;
- речі втрачені, загублені злочинцем або належать потерпілому (обривки одягу, гудзики, взуття, головний убір, документи).

Матеріальні сліди можуть бути виявлені не лише безпосереднього на місці вчинення хуліганських дій, але й на прилеглий території, в сусідніх приміщеннях. Тому, за потреби необхідно розширити зону пошуку слідів кримінального правопорушення, зокрема звернути увагу на шлях, яким зникли злочинці для організації їх розшуку за «гарячими слідами». Варто також вжити заходів для виявлення можливих очевидців із числа осіб, які могли знаходитися поблизу місця події і спостерігати чи фіксувати хуліганські дії.

До участі в огляді місця події варто залучати потерпілого або очевидця, який може вказати на:

- місце і час вчинення кримінального правопорушення;
- характер і спосіб хуліганських дій (чи застосовувалася вогнепальна зброя, ніж, кастет, інша холодна зброя; удари – наносились руками, ногами тощо);
- взаємне розташування підозрюваного і потерпілого в момент учинення хуліганських дій;

- кількість злочинців;
- предмети, що були втрачені злочинцем (потерпілим);
- напрямок, в якому зник злочинець.

Тактика огляду місця події під час розслідування хуліганства не відрізняється від тактики огляду під час розслідування інших видів кримінальних правопорушень, проте, коли хуліганство вчиняється в громадських місцях, огляд повинен проводитися максимально швидко, щоб без особливої потреби не затримувати рух транспорту і не перешкоджати нормальній діяльності торгівельних, громадських та інших установ, організацій і підприємств.

Допит потерпілих. Потерпілими від хуліганства здебільшого є родичі, сусіди, знайомі хуліганів, сторонні особи, які перебували на місці вчинення хуліганства, зокрема й ті, які брали участь у затриманні правопорушників.

Допит потерпілих по можливості слід проводити негайно, оскільки зволікання з проведенням цієї слідчої (розшукової) дії може призвести до того, що винний чи його близькі зможуть схилити потерпілого до дачі завідомо неправдивих показань або до відмови давати показання. Однак слід врахувати й емоційний стан потерпілих і за необхідності розпочинати допит після того як потерпілий заспокоїться. Недоцільно допитувати потерпілого відразу після того, як йому були заподіяні тілесні ушкодження. Якщо потерпілий знаходиться в медичному закладі, його допит проводиться тільки з дозволу лікаря.

Під час допиту потерпілого необхідно з'ясувати:

- за яких обставин потерпілий і підозрюваний опинилися на місці події;
- чи знайомий потерпілий з підозрюваним, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває, чи виникали між ними конфлікти, у чому вони полягали, які їх причини та як вирішувалися;
- якщо хуліган потерпілому незнайомий, то слід з'ясувати його прикмети зовнішності, в чому він був одягнутий та поцікавитися чи зможе він його впізнати;
- якщо хуліган зник з місця події, то слід встановити в якому напрямку;
- час, місце, обставини вчинення хуліганства, у чому воно проявлялося, що передувало протиправним діям підозрюваного;

- чи чинив потерпілий опір хуліганові, якщо так, то в чому конкретно він полягав, чи не залишилися у зв'язку з цим на одязі або тілі потерплого чи хулігана якісь сліди;
- якої шкоди завдано діями підозрюваного;
- чи застосовувалися знаряддя вчинення злочину, якщо так, то які саме та в який спосіб, чи не були вони заздалегідь заготовленні чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;
- чи не перебував потерпілий у стані алкогольного сп'яніння;
- чи мав підозрюваний ознаки алкогольного (наркотичного) сп'яніння, якщо так, то які саме (запах алкоголю з порожнини рота, невиразна мова, неадекватна поведінка тощо);
- чи зустрічався потерпілий з підозрюваним чи його родичами (знайомими) після вчинення кримінального правопорушення, якщо так, то чия була ініціатива і про що була розмова;
- чи були свідки хуліганства, хто з цих свідків міг би підтвердити його показання.

Іноді доцільно, щоб під час допиту потерпілий склав схему (план) місця події і сам відтворив на ній обстановку злочину. У випадках, коли потерпілий може дати більш повні і точні показання безпосередньо на місці події, його допит рекомендується проводити там.

Слід враховувати можливу зацікавленість потерпілого викривляти факти, викладати свої мотиви поведінки підозрюваного. Показання потерпілого як особи, зацікавленої в результатах розслідування, вимагають особливого, критичного ставлення. Не виключено, що потерпілий може прагнути приховати власну аморальну або ж протиправну поведінку, безтактність, грубість, образи, які спровокували хуліганські дії.

Допит свідків. Свідками в кримінальних провадженнях про хуліганства виступають, насамперед, очевидці кримінального правопорушення:

- 1) особи, які охороняли певний об'єкт відносно якого було вчинено хуліганські дії чи певне місце, де було вчинено це кримінальне правопорушення (охоронці, поліцейські);
- 2) особи, які припиняли хуліганські дії та затримували особу, яка їх вчинила;

3) особи, які проживають разом з підозрюваним (члени його родини чи співмешканці) або поряд з місцем вчинення хуліганських дій (сусіди);

4) працівники чи відвідувачі підприємств, установ, організацій, що розташовані поряд з місцем вчинення кримінального правопорушення;

5) особи, які виявили хуліганство (наприклад у формі осквернення релігійних святинь, пам'ятників або знищення чи пошкодження майна);

6) інші особи, які були присутні на місці події і спостерігали за вчиненням кримінального правопорушення, зокрема особи, які випадково опинилися на місці події.

Свідками у кримінальному провадженні про хуліганство можуть бути й інші особи, які володіють важливою інформацією про особу підозрюваного, його родичів, друзів, знайомих, джерела придбання ним зброї чи інших знарядь вчинення хуліганства тощо.

Як свідки хуліганства можуть бути допитані й медичні працівники, до яких звертався потерпілий щодо надання йому медичної допомоги. Вони можуть описати завдані потерпілому чи підозрюваному тілесні ушкодження, розповісти відомості одержані зі слів цих осіб. Їх показання мають важливе значення у тих випадках, коли потерпілий відмовляється давати показання або повідомляє неправдиву інформацію.

З метою встановлення свідків-очевидців хуліганства необхідно: опитати мешканців сусідніх будинків, відвідувачів чи працівників найближчих підприємств, установ, організацій, інших осіб, які постійно чи періодично перебувають на місці вчинення хуліганства чи поблизу нього; звернутися через місцеві ЗМІ до громадськості з проханням надати важливу для розслідування кримінального провадження інформацію.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати:

- за яких обставин свідок опинився на місці події;
- чи знає він підозрюваного та потерпілого, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває;
- якщо підозрюваний зник з місця події, то які ознаки його зовнішності, у що він був одягнений та у якому напрямку зник;
- час, місце, обставини вчинення хуліганства, у чому воно проявлялося;

- що стало приводом для вчинення хуліганства, чи не спровоковане воно відповідною поведінкою потерпілого;
- якої шкоди завдано діями підозрюваного;
- чи застосовувалися знаряддя під час учинення кримінального правопорушення, якщо так, то які саме та у який спосіб, чи не були вони заздалегідь заготовленні чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;

- чи вживалися заходи з припинення хуліганських дій, чи чинив хуліган опір особам, які припиняли хуліганські дії;

- чи не було у хулігана ознак алкогольного (наркотичного) сп'яніння, якщо так, то які саме (запах алкоголю з порожнини рота, невиразна мова, неадекватна поведінка тощо);

- хто може підтвердити відомості надані свідком чи доповнити їх.

У певних випадках свідки можуть давати неправдиві показання через те, що знають підозрюваного чи перебувають з ним у близьких чи дружніх відносинах. У таких випадках слідчий повинен безумовно їх допитати та перевірити їх показання іншими доказами.

Допит підозрюваних. Враховуючи зацікавленість підозрюваного в результатах розслідування та обмеженість початкової інформації про подію кримінального правопорушення, перед його допитом рекомендується попередньо допитати потерпілого та свідків. Водночас з допитом підозрюваного не можна зволікати, оскільки у нього з'явиться час побудувати свою версію події, добре продумати лінію поведінки і за допомогою інших осіб створити собі надійне алібі.

Під час допиту підозрюваного необхідно встановити:

- дані, які характеризують його особу (місце проживання, роботи, посаду, яку займає, сімейний стан тощо);

- за яких обставин він опинився на місці події;

- чи знайомий з потерпілим, якщо так, то коли та за яких обставин познайомився, в яких відносинах перебуває, чи виникали між ними конфлікти, у чому вони полягали, які їх причини та як вирішувалися;

- які хуліганські дії він вчинив, з якою метою та чим при цьому керувався;

- чи не перебував він у стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння, де з ким і коли вживав спиртні напої (наркотики);

- чи застосовувалися знаряддя під час учинення хуліганства, якщо так, то які саме та в який спосіб, чи не були вони заздалегідь заготовленні чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень;
- чи чинив опір під час припинення хуліганських дій і чому;
- чи не вчиняв раніше кримінальних чи адміністративних правопорушень, якщо так, то які саме, чи має за них судимість;
- як оцінює свої дії.

Особливу увагу під час допиту потерпілих, свідків та підозрюваних необхідно звернути на встановлення таких кваліфікуючих ознак хуліганства: 1) групи осіб; 2) опору представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії; 3) застосування під час хуліганства вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Щодо групи осіб необхідно з'ясувати зі скількох осіб вона складалася, хто і які дії вчиняв, чи був між ними розподіл функцій. Щодо опору слід встановити чи усвідомлював підозрюваний що здійснює опір представнику влади (зазвичай, поліцейському), представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, та в яких діях він полягав. Найбільше питань виникає щодо з'ясування обставин застосування певних знарядь, зокрема слід обов'язково встановити яке знаряддя застосував підозрюваний: вогнепальну зброю, холодну зброю, інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень чи будь-яке інше знаряддя здобуте на місці події під час учинення хуліганства, де він їх узяв та куди подів після вчинення кримінального правопорушення. Якщо це предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, необхідно встановити хто і як його пристосовував для нанесення тілесних ушкоджень.

Слідчий експеримент. Під час слідчого експерименту за участю потерпілого останній може розповісти та показати де, як і куди йому були нанесені тілесні ушкодження підозрюваним. Під час слідчого експерименту за участю підозрюваного він може показати як відбува-

лася подія, механізм спричинення шкоди потерпілим та їх майну, хто, як і куди наносив удари, які інші хуліганські дії вчиняв.

Обшук може бути проведений як за місцем проживання, так і за місцем роботи підозрюваного. Пошуку і вилученню підлягають:

1) знаряддя злочину, насамперед, вогнепальна та холодна зброя, які використовувалися для завдання шкоди певним об'єктам чи потерпілому;

2) одяг, взуття, в яких підозрюваний був одягнений, та на яких можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення;

3) інші речі, що можуть свідчити про причетність підозрюваного до хуліганства (балаклави, сумки, гільзи);

4) речі, що можуть свідчити про причетність підозрюваного до інших кримінальних правопорушень (наприклад, бурштин-сирець, наркотичні засоби тощо).

Призначення судових експертиз. Під час розслідування хуліганства виникає необхідність у проведенні наступних судових експертиз:

1. Судово-медична експертиза живих осіб – зазвичай проводиться у тих випадках, коли потерпілому або підозрюваному завдано тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити тяжкість та характер тілесних ушкоджень, які були заподіяні, а також вид знарядь, якими вони заподіяні, механізм та давність заподіяння.

2. Судово-психіатрична експертиза – призначається для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності.

3. Судово-медична експертиза речових доказів – призначається у випадку необхідності встановлення групової та видової належності об'єктів людського походження (крові, волосся, слини, сперми, сечі), які були виявлені на тілі, одязі потерпілого або підозрюваного, знарядді вчинення хуліганства.

4. Дактилоскопічна експертиза – призначається для дослідження слідів пальців рук, які були виявлені на знаряддях учинення хуліганства, залишених на місці події, а також на інших предметах, яких міг торкатися підозрюваний під час вчинення кримінального правопорушення. Хулігани, як правило, не турбуються про знищення слідів пальців рук на місці події, тому ця експертиза як правило дає позитивні результати.

5. Трасологічна експертиза – призначається для дослідження слідів взуття, транспортних засобів, а також знарядь злочину (бити, кастети тощо) з метою ідентифікації об'єктів, що їх залишили.

6. Експертиза зброї та слідів і обставин її використання – призначається для дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування з метою встановлення її технічного стану, придатності до проведення пострілів, ідентифікації зброї за стріляними гільзами тощо. Також вона дозволяє встановити чи відноситься певний предмет до холодної зброї, яким способом він виготовлений (саморобним чи заводським) тощо.

7. Судово-товарознавча експертиза – призначається з метою встановлення факту та розміру майнової шкоди, завданої потерпілому.

8. Почеркознавча експертиза – призначається для ідентифікації особи підозрюваного за ознаками його почерку під час дослідження текстів і написів виконаних в ході вчинення хуліганства (наприклад, нецензурного змісту).

9. Експертизи матеріалів, речовин та виробів – призначаються якщо виникає необхідність дослідити склад речовини (наприклад порошків, фарб, кислот), що використовувалася для вчинення кримінального правопорушення (наприклад, для виконання хуліганських написів) або впливу на потерпілого (наприклад, обливання фарбою, кислотою).

Залежно від обставин вчинення хуліганських дій може виникнути потреба у призначенні інших видів судових експертиз (наприклад, фоноскопичної, вибухотехнічної тощо).

Запитання для самоконтролю

1. Характеристика способів учинення, місця, часу та типової «слідової картини» хуліганства.
2. Характеристика особи злочинця і потерпілого.
3. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування хуліганства.
4. Типові слідчі ситуації та відповідні дії слідчого на початковому етапі розслідування хуліганства.
5. Типові слідчі версії під час розслідування хуліганства.
6. Особливості огляду місця події під час розслідування хуліганства.

7. Особливості допиту потерпілих та свідків під час розслідування хуліганства
8. Особливості допиту підозрюваних під час розслідування хуліганства.
9. Об'єкти пошуку під час розслідування хуліганства.
10. Призначення судових експертиз під час розслідування хуліганства.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти та їх коментарі

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VІІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.
6. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11.05.1994 р., Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.). *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80>.
8. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VІІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/stru>.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

11. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
12. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>.
14. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.
15. Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : Затверджена наказом МВС України від 01.11.2016 р. № 1145. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16>.
16. Інструкція з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України : Затверджена наказом МВС України від 14.04.2016 р. № 296. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0884-16>.
17. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : Затверджена наказом МВС України від 17.07.2017 р. № 591. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.
18. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Затверджена наказом МВС України від 16.02.2018 р. № 111. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18>.
19. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>.
20. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України : Затверджена наказом МВС України від

10.07.2017 р. № 580. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-17>.

21. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : Затверджена наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>.
22. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Затверджена наказом МВС України від 13.06.2018 р. № 497. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-18>.
23. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Затверджена наказом МВС України від 14.06.2019 р. № 508. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0739-19>.
24. Інструкція із забезпечення порядку формування і використання Каталогу відомостей про напівсинтетичні та синтетичні наркотичні засоби та психотропні речовини, які вилучені на території України : Затверджена наказом МВС України від 15.11.2017 р. № 926. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1476-17>.
25. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.
26. Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : Затверджена наказом МВС України від 19.08.2019 р. № 691. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19>.
27. Інструкція про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними : Затверджена наказом МВС України від 06.09.2017 р. № 754. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240-17>.
28. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця

- події : Затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/1378204>.
29. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
30. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : Затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.
31. Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) : Затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 р. № 155. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12>.
32. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Затверджена спільним наказом ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
33. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Затверджена наказом МВС України від 13.11.2017 р. № 920. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>.
34. Інструкція про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа : Затверджена наказом МВС України від 01.09.2017 р. № 749. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-17>.
35. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF>.
36. Положення про Автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення Єдиної інформаційної системи МВС : Затверджене на-

казом МВС України від 20.10.2017 р. № 870. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1433-17>.

37. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1343. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
38. Положення про Єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 р. № 1024. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#n124>.
39. Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України : Затверджене наказом МВС України від 12.10.2009 р. № 436. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>.
40. Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон : Затверджене наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства праці та соціальної політики України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України від 03.04.2008 р. № 284/287/214/150/64/175/266/75. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0396-08>.
41. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : Затверджене наказом МВС України від 03.08.2017 р. № 676. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>.
42. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України : Затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>.
43. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Затверджене наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16#n14>.
44. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Затверджений наказом МВС України від 08.02.2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

45. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини : Затверджений спільним наказом МВС, МОЗ та Генеральної прокуратури від 29.09.2017 р. № 807/1193/279. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>.
46. Порядок дій органів (підрозділів) Національної поліції в разі виявлення осіб, транспортних засобів і документів, відомості щодо яких містяться в банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу : Затверджений наказом МВС від 02.10.2018 р. № 808. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1202-18>.
47. Порядок доступу до відомостей персонально-довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України : Затверджений наказом МВС України від 29.11.2016 р. № 1256. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-17>.
48. Порядок спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами : Затверджений наказом МВС України від 24.07.2017 р. № 621. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17>.
49. Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 р. № 234. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF>.
50. Порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції : Затверджений наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України від 06.07.2016 р. № 612/679. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1051-16>.
51. Кримінальний процесуальний кодекс України з постанетейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / Ю. Г. Севрук, А. В. Столітній, О. В. Сапін О. В. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Право, 2019. 952 с.

52. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.
53. Кримінальний процесуальний кодекс України : постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / І. В. Гловюк, Д. В. Пономаренко, М. І. Пашковський. Київ : Фенікс, 2019. 960 с.
54. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров та ін. 11-те вид. перероб. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
55. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
56. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / А. В. Григоренко, Л. С. Григоренко, М. І. Леоненко, В. М. Стратонов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 760 с.
57. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те доповнене і перероблене. Київ : Правова єдність, 2017. 824 с.

Наукова література до всіх розділів

1. Textbook of criminalistics / Hendryk Malevski, Valery Shepitko. Kharkiv : Apostille Publishing House, 2016. 488 p.
2. The basics of criminalistic : educational manual / Antoshchuk A., Myrovska A., Sakovskyi A. and others. Kyiv : FOP Maslakov, 2018. 82 p.
3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Том 20 : криміналістика, судова експертиза, юридична психологія; редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків : Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
5. Ищенко А. В. Летопись криминалистики : даты, факты, имена. Киев : УкрДГПІ, 2016. 384 с.
6. Кобилянський О. Л., Кофанов А. В. Криміналістика : конспект лекцій. Київ : Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Укр. ДГПІ, 2019. 380 с.

7. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
8. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. 3-е изд., перераб и доп. Москва : Норма, 2008. 992 с.
9. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібн. / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
10. Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в 2-х частинах. Частина I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 374 с.
11. Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.
12. Криміналістика у питаннях та відповідях : навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. В. Пяковський, А. В. Самодін, Ю. М. Черноус та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 118 с.
13. Криміналістика : питання і відповіді : навчальний посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
14. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. 2-е вид, перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
15. Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, В. К. Весельський, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 704 с.
16. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
17. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
18. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
19. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-те вид, переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

20. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тищенко та ін. ; за ред. В. В. Тищенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
21. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
22. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
23. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.
24. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
25. Курс лекцій з криміналістики / О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула, В. С. Шаповалова ; за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.
26. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
27. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник. Ч. 1. Харків : Консум, 1999. 416 с.
28. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
29. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

Наукова література до розділу 1 «Теоретичні основи криміналістики»

1. Гончаренко В. Г. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы). Киев : Вища школа, 1980. 160 с.
2. Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття : місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
3. Зорин Г. А. Криминалистическая методология : науч.-попул. изд. Минск : Амалфея, 2000. 608 с.

4. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ : НАВСУ, 2003. 359 с.
5. Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : Правник, 1997. 82 с.
6. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада Плюс, 2008. 420 с.
7. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : наук.-практ. посіб. Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2011. 426 с.
8. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 240 с.
9. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2004. 208 с.
10. Кримінальний процес : альбом схем (загальна та особлива частини) : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 406 с.
11. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія : підручник. Київ : Вид. дім «Слово», 2018. 448 с.
12. Полянська Г. С. Криміналістична діагностика у розкритті та розслідуванні злочинів : монографія. Кривий Ріг, 2015. 197 с.
13. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко. Київ : НАВСУ, 2002. 212 с.
14. Столітній шлях судової експертизи в Україні (1918–2018 рр.) : монографія / О. М. Ключев, О. П. Угровецький, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. ; за ред. О. М. Ключєва. Харків : Золоті сторінки, 2018. 336 с.
15. Стратонов В. М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Херсон : Вид-во Херсон. держ. ун-ту, 2009. 440 с.
16. Тищенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 198 с.
17. Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.) : історико-правове дослідження : навч. посіб. : у 2 кн. Документи і матеріали. Київ : Титул, 2011. 939 с.
18. Шепітько В. Ю. Вступ до навчального курсу «Криміналістика». Київ : Ін Юре, 2016. 192 с.

19. Энциклопедия криминалистики в лицах. Encyclopedia of criminalistics in personalities / Т. В. Аверьянова и др. ; под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков : Апостиль, 2014. 399 с.
20. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX – XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 556 с.

Наукова література до розділу 2 «Криміналістична техніка»

1. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : Курс общей теории. Москва : «Норма», 2007. 479 с.
2. Аналогова і електронна фотографія : історіографія, характеристика, порівняльний аналіз, сфери застосування в юриспруденції : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, А. І. Терешкевич ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Українська Академія підприємництва, 2009. 40 с.
3. Балістика : криміналістичне вогнестрільне зброязнавство : підручник / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, В. Ф. Сулява ; за ред. проф. П. Д. Біленчука. Київ : Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. 384 с.
4. Басай В. Д., Кириченко О. А. Основи одорології : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2002. 580 с.
5. Бібліографічний покажчик літератури з судової експертизи / наук. ред. О. Г. Рувін, Т. Д. Голікова, В. В. Федчишина ; уклад. О. В. Юдіна. Київ : КНДІСЕ, 2013. 260 с.
6. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
7. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М. В. Гребенюк, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. Г. Хахановський та ін. Київ, 2017. 76 с.
8. Використання можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у боротьбі зі злочинами : навч. посіб. / В. А. Некрасов, В. Б. Смелік, С. Є. Житняк. Київ : КНТ, Вид. дім «Скіф», 2008. 168 с.
9. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері інформаційних технологій : монографія / І. Ф. Харабержуш, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк. Київ : КНТ, 2007. 196 с.
10. Виявлення та розрядження радіокерованих саморобних вибухових пристроїв і проведення вибухотехнічних експертиз спеціалістами-вибухотехніками : метод. рекомендації / В. І. Пашенко, В. М. Фатєєв, В. С. Борисов. Київ : МВС України, 1997. 68 с.

11. Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. 30 с.
12. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей : посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 180 с.
13. Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2011. 312 с.
14. Глосарій балістичних, вибухотехнічних та тактико-технічних термінів (з метою використання при виявленні, фіксації та вилученні криміналістично значимої інформації в умовах антитерористичної операції) : спеціалізований словник / С. В. Албул, Д. С. Афонін. Одеса : ОДУВС, 2017. 83 с.
15. Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістика : навч. посіб. : ч. 1: Криміналістична техніка. Київ : Алерта, 2005. 320 с.
16. Давидова О. О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів : курс лекцій. Київ : КНТ, 2008. 340 с.
17. Документування результатів слідчої дії : методи фіксації доказової інформації : монографія / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Л. Д. Скільська ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : ННІПСК КНУВС, 2009. 96 с.
18. Експертиза в судовій практиці / за ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
19. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори ; наук. ред. В. А. Колесник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
20. Запахові сліди та їх властивості : метод. рекомендації / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, П. Д. Біленчук. Київ, 2010. 52 с.
21. Застосування фото та відеозйомки при проведенні огляду місця події : метод. посіб. / К. М. Ковальов, Т. Г. Чашницька, Ю. Ю. Нізовцев. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. 53 с.
22. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Гриф, 2003. 112 с.
23. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення органів кримінальної юстиції : монографія / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2017. 260 с.
24. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень : підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Бондар, С. В. Ша-

- лімов ; за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 288 с.
25. Калюга К. В. Окрема криміналістична теорія про зовнішні ознаки та властивості особи злочинця : монографія. Запоріжжя : КСК-Льянс, 2017. 296 с.
 26. Клименко Н. І. Судова експертологія : Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 521 с.
 27. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль : Вид-во «Крок», 2018. 262 с.
 28. Кобзар С. І. Криміналістичне дослідження слідів рук людини (практико-ологічний аспект) : монографія / С. І. Кобзар, М. Я. Сегай. Луганськ : РВВ Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 208 с.
 29. Кобилянський О. Л. Словник термінів з цифрової фотографії. Київ : 2009. 60 с.
 30. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. Теорія і практика криміналістичного дослідження холодної зброї : методичні рекомендації. Київ : УкрДГРІ, 2013. 56 с.
 31. Криминалистика : информационные технологии доказывания : учебник для вузов / А. И. Баянов, Т. М. Дмитренко, В. А. Жбанков и др. ; под ред. В. Я. Колдина. Москва : Зерцало, 2007. 752 с.
 32. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2001. 216 с.
 33. Криміналістична техніка. Книга друга : навч. посіб. / А. В. Кофанов, В. В. Арешонков, П. Д. Біленчук, О. Г. Волошин та ін. Київ, 2009. 416 с.
 34. Криміналістична техніка : Книга друга (частина II) : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, С. В. Хільченко, Т. В. Михальчук та ін. Київ : КИЙ, 2011. 352 с.
 35. Криміналістична техніка : навч. посіб. / В. В. Арешонков, І. М. Ганжа, О. В. Літвінова та ін. ; за ред. А. В. Кофанова. Київ : КИЙ, 2006. 456 с.
 36. Криміналістична фотографія та відеозапис (основи методики викладання) : навч.-метод. посіб. / С. Л. Ларін, М. В. Салтевський, Л. М. Довгий, О. В. Одерій. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2007. 456 с.
 37. Криміналістична фотографія : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський. Київ, 2006. 389 с.
 38. Криміналістичне дослідження вибухових речовин : метод. рекомендації / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. О. Давидова. Київ : КИЙ, 2011. 48 с.

39. Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-практ. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Атіка, 2000. 152 с.
40. Кримінальна реєстрація та криміналістичні обліки : курс лекцій / А. В. Кофанов, С. І. Мендус, Є. Ю. Свобода, В. В. Індюкова. Київ, 2011. 146 с.
41. Кузнецов В. А. Особливості вибору та застосування методів виявлення слідів рук у «польових» умовах : метод. рекомендації. Київ, 2006. 19 с.
42. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.
43. Митричев В. С., Хрусталёв В. Н. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 591 с.
44. Мотлях О. І. Поліграф : наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. Київ : Освіта України, 2012. 394 с.
45. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посіб. Київ : Освіта України, 2015. 210 с.
46. Нарізна мисливська та багатоцільова вогнепальна зброя, виготовлена на базі автомата Калашникова : судово-балістичний довідник / О. С. Соколов, О. В. Грищенко. Київ, 2017. 137 с.
47. Одорологія у криміналістиці : метод. рекомендації / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, П. Д. Біленчук. Київ, 2010. 52 с.
48. Основи судової експертизи : навчальний посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
49. Особливості використання обліків та автоматизованих інформаційних систем при розслідуванні кримінальних правопорушень : метод. рекомендації / В. Г. Хахановський, Д. В. Дабіжа, В. В. Пясковський. Київ: 2017. 37 с.
50. Особливості криміналістичного дослідження рукописів, виконаних у незвичних умовах : метод. рекомендації / Л. М. Белова, І. В. Білоус, О. В. Шведова. Київ, 2017. 43 с.
51. Отрошенко В. А., Теслюк О. С. Експертиза відео-, звукозапису. Види досліджень. Особливості призначень : інформаційний лист. Київ : ДНДЕКЦ МВС; Херсонський НДЕКЦ МВС, 2018. 7 с.

52. Патик Л. Л. Техніко-криміналістичне дослідження підробного паспорта громадянина України : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : ЦУЛ, 2013. 140 с.
53. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
54. Пичугин С. А. Криминалистическое установление личности с использованием субъективных отображений признаков внешности человека. Москва : Юрлитинформ, 2011. 176 с.
55. Підготовка та призначення судових експертиз : посіб. / В. І. Грязін, В. К. Гіжевський, О. І. Рошин. Київ, 2003. 112 с.
56. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / А. В. Іщенко, М. Ю. Будзієвський, І. П. Красюк. Київ, 2011. 97 с.
57. Практическое руководство по производству судебных экспертиз для экспертов и специалистов : практич. пособие / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство «Юрайт», 2017. 724 с.
58. Признаки внешности человека и использование информации о них в работе органов внутренних дел : пособие / В. И. Акулов, Н. С. Карпов, Б. Е. Лукьянчиков и др. Киев, 2001. 61 с.
59. Проблеми використання одорологічної інформації у боротьбі із правопорушеннями : навч.-метод. посіб / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, О. К. Сергієнко, Ю. Д. Ткач. Київ : РВВ КІВС, 2003. 410 с.
60. Психолого-криміналістичний портрет невстановленого злочинця / С. О. Шевцов, А. І. Тимошенко, С. М. Лозова. Харків, 2011. 84 с.
61. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів : метод. рекомендації / О. І. Мотлях, В. Л. Костюк, Д. В. Куценко. Київ : Освіта України, 2016. 73 с.
62. Свобода Є. Ю. Судове почеркознавство : запитання та відповіді : навчальний посіб. Київ : УкрДГПІ, 2014. 192 с.
63. Свобода Є. Ю. Тлумачний словник основних термінів з судового почеркознавства. Київ : УкрДГПІ, 2013. 31 с.
64. Семенов В. В. Иванов Л. Н. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2008. 184 с.
65. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження : теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.

66. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів : монографія. Харків : Гриф, 2004. 176 с.
67. Скотар Н. М. Криміналістичні та процесуальні питання ідентифікації людини за слідами-відображеннями. Київ, 2011. 100 с.
68. Стлітній А. В. Електронне кримінальне провадження : передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. 724 с.
69. Судова балістика : практичні аспекти : навч. посіб. / В. В. Арешонков, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : УкрДГРІ, 2016. 408 с.
70. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Вид-во Ліра-К, 2019. 424 с.
71. Судовий експерт : психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посіб. / С. О. Шевцов, С. М. Лозова. Київ : 2011. 332 с.
72. Судово-балістичні дослідження : курс лекцій / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, В. В. Арешонков ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : УкрДГРІ, 2015. 278 с.
73. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / З. С. Меленевська, Є. Ю. Свобода, А. І. Шаботенко ; за заг. ред. І. П. Красюка. Київ : Укр. центр духовн. культури, 2007. 280 с.
74. Типи та характеристики вибухових речовин і піротехнічних сумішей, які використовуються правопорушниками в злочинних цілях : довідково-метод. посіб. / В. М. Фатєєв, Ю. В. Саламаха, В. І. Пашенко, Г. В. Лінючев. Київ : РВВ МВС України, 1999. 136 с.
75. Топорков А. А. Словесный портрет : практическое пособие. Москва : Юристь, 1999. 112 с.
76. Трасологічні дослідження : курс лекцій. / А. В. Кофанов, О. Г. Волошин, О. В. Літвінова. Київ : КНУВС, 2010. 304 с.
77. Фотографічна фіксація перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій : методичні рекомендації / О. Л. Кобилянський, А. В. Кофанов. Київ : УкрДГРІ, 2012. 64 с.
78. Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики : монографія. Київ : Вид.Дім «Аванпост-Прим», 2010. 382 с.
79. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань у кримінальному провадженні : монографія / під заг. ред. О. О. Садченко. Київ : Талком, 2018. 245 с.

80. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
81. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. Москва : Юрист, 1999. 552 с.

Наукова література до розділу 3 «Криміналістична тактика»

1. Алексейчук В. І. Огляд місця події : тактика і психологія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2011. 164 с.
2. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : лекция для студ. и слушат. юрид. вузов. Киев : Нац. акад. внутр. дел Украины, 1999. 34 с.
3. Бахин В. П., Весельский В. К. Тактика допиту : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 64 с.
4. Бахин В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин) : науково-практичні рекомендації. Донецьк : ДЮІ, 2005. 72 с.
5. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : монографія. Одеса : Вид-во Одес. юрид. ін-ту Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. 151 с.
6. Вашук О. П. Невербальна інформація у кримінальному провадженні : теоретико-методологічні основи : монографія. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 430 с.
7. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування : навчальний посіб. / Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал та ін. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 215 с.
8. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. 223 с.
9. Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення) : навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернівський нац. технолог. ун-т, 2015. 126 с.
10. Даніель А. В. Використання можливостей електронних засобів масової інформації у розслідуванні кримінальних правопорушень. Київ : «Право». 2019. 192 с.
11. Документування результатів огляду місця події : правові і криміналістичні основи фіксації доказової інформації : монографія / П. Д. Білен-

- чук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Л. Д. Скільська ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : ННІПСК КНУВС, 2009. 88 с.
12. Домашенко О. М. Тактичні помилки у слідчій діяльності : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостиль», 2019. 168 с.
 13. Коновалова В. Е. Версия : концепции и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
 14. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика : теории и тенденции : учеб. пособие. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.
 15. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Обыск : тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Гриф, 1997. 80 с.
 16. Королишин І. М., Савченко В. А. Опис речових доказів у протоколі огляду (вогнепальна та холодна зброя, боєприпаси. кулі, гільзи та сліди застосування вогнепальної зброї) : навч.-практ. посіб. Івано-Франківськ : Львівський держ. ун-т внутр. справ. Прикарпатський юрид. ін-т, 2007. 73 с.
 17. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження на стадії досудового розслідування : методичні рекомендації. Івано-Франківськ : Голіней О. М., 2016. 48 с.
 18. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2007. 512 с
 19. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2016. 244 с.
 20. Криміналістичне документування огляду місця події : методи, засоби, технології : монографія / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Л. Д. Скільська ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : ННІПСК КНУВС, 2009. 112 с.
 21. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність : характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2005. 447 с.
 22. Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення у розслідуванні злочинів : монографія. Київ : Дія, 2002. 182 с.
 23. Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання : навч. посіб. Макіївка : Графіті, 1998. 104 с.
 24. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. ; 3-те вид., переробл. і доповн. Київ : «Ін Юре», 2011. 736 с.
 25. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-

- практичний посіб. / С. С. Кудінов, Р. М. Шеховцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко ; 2-е видання, розшир. й доповнене. Харків : «Оберіг», 2015. 344 с.
26. Обшук і виїмка (тайники та способи їх виявлення) : навч.-метод. посіб. / І. П. Осипенко, О. О. Адам'юк, Н. М. Сенченко. Чернігів : Черніг. держ. ін-т права, соц. технологій та праці, 2011. 132 с.
27. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистические проблемы) : науч. практ. пособие / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. Харьков : Консум, 1999. 159 с.
28. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / В. П. Бахін, В. К. Весельський, Н. І. Клименко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 215 с.
29. Огляд місця події : виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рекомендації / С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків : ФОП Чальцев О. В., 2009. 100 с.
30. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України : навч. посіб. / В. І. Галаган, М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко. Київ, 2018. 112 с.
31. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посіб. / С. С. Чернявський, О. О. Алексєєв, І. А. Жалдак та ін. Київ : НАВС, 2016. 66 с.
32. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посіб. / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. Київ : НАВС, 2004. 148 с.
33. Особливості фіксації ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій : метод. рекомендації / О. А. Осауленко, О. В. Александренко, Н. С. Моргун та ін. Київ : НАВС, 2015. 136 с.
34. Пам'ятка слідчому щодо проведення огляду трупа на місці події / Я. В. Фурман, Л. Т. Котляренко. Київ, 2017. 46 с.
35. Пономаренко Д. В. Тактичні питання захисту в кримінальному провадженні. Книга перша : практичний посіб. вид. 2-ге, доп. і переробл. Київ : Фенікс. 2018. 158 с.
36. Пошук та знешкодження саморобних вибухових пристроїв : метод. рекомендації / В. В. Юсупов, Ю. П. Приходько, Я. В. Фурман, К. Ю. Бобрик. Київ, 2017. 33 с.
37. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : наук.-метод. рекомендації / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків : ХНУВС. 2018. 101 с.

38. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, адвоката, судді) / М. А. Погорецький, О. П. Кучинська ; 2-ге вид. Київ : Алерта, 2018. 274 с.
39. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике : учеб.-практ. пособие / под ред. И. П. Красюка. Киев, 2011. 465 с.
40. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Практическое руководство по осмотру места происшествия : теория, тактика, техника : учеб.-практ. пособие. Киев : Вид-во УкрДГПІ, 2015. 750 с.
41. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 672 с.
42. Слідчий огляд : сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань : монографія / за заг. ред. В. О. Комахи. Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2004. 396 с.
43. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : навч. наоч. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 140 с.
44. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві : навч. посіб. / В. Г. Гончаренко, Ф. М. Сокиран. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1994. 48 с.
45. Тактика слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів : наук.-практ. посіб. / В. О. Одерій, С. О. Корона, С. В. Самойлов. Донецьк, 2010. 87 с.
46. Теслюк І. О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія. Одеса : ОДУВС, 2017. 217 с.
47. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.
48. Участь спеціаліста в огляді місця події : довідник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 128 с.
49. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій : навчальний посіб. / Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 432 с.
50. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканності особи : навч.-практ. посіб. Дніпропетровськ : Свідлер, 2007. 92 с.
51. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України : теорія і практика : монографія / за ред. О. П. Кучинської. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

52. Шевцов С. О. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. Харків : СПД-ФО Чальцев О. В., 2005. 308 с.
53. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Харьков : РИП «Оригинал», 1995. 197 с.
54. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
55. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика : системно-структурний аналіз : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 431 с.

Наукова література до розділу 4 «Криміналістична методика»

1. Авто-технічна експертиза дорожньо-транспортних пригод : конспект лекцій з курсу / І. Б. Гевко, О. Л. Ляшук, Р. В. Хорошун. Тернопіль : ТНТУ, 2016. 164 с.
2. Автотехнічна експертиза. Дослідження обставин ДТП : підручник для вищих навчальних закладів / А. М. Трутенко, В. І. Клименко, О. В. Сараєв, С. В. Данець. Харків : ХНАДУ, 2012. 320 с.
3. Бірюкова Т. П., Бірюков В. В. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних із виготовленням і збутом підроблених грошей : навч.-практ. посіб. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 352 с.
4. Бондар В. С., Сегай М. Я. Проблеми теорії та практики застосування спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні квартирних крадіжок : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 311 с.
5. Буряк В. Ю., Геваза Ю. І., Замощець О. П. Експертиза наркотичних речовин : навч. посіб. Київ : КНТЕУ, 2004. 264 с.
6. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : КНТ, 2009. 160 с.
7. Використання спеціальних знань під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку : метод. рекомендації / О. С. Тарасенко, С. С. Охріменко, О. М. Стрільців. Київ, 2018. 73 с.

8. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних подій : навч. посіб. / В. І. Дячук, М. П. Климчук, О. А. Губська. Київ, 2012. 217 с.
9. Виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп у сфері економіки : метод. рекомендації / Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Р. П. Томма та ін. Київ, 2018. 68 с.
10. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / Б. В. Романюк, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. М. Бутузов. Київ : Вид. Паливода А. В., 2004. 144 с.
11. Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет : навч.-практ. посіб. / за ред. В. М. Комарницького, В. О. Криволапчука, Б. І. Бараненка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 509 с.
12. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань в сфері підприємництва : монографія. Харків : Харківський ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.
13. Галаган В. І., Яковенко М. О. Особливості методики розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2013. 255 с.
14. Горбачевський В. Я., Сервецький І. В. Вбивство : огляд місця події : монографія / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВСУ, 2003. 175 с.
15. Дії працівників органів внутрішніх справ при загрозі або вчиненні терористичного акту : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, В. В. Арешонков, Є. М. Бодюл та ін. Київ : НАВС, 2015. 44 с.
16. Дії працівників патрульної поліції при виявленні правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, А. В. Окушко, О. О. Вакулик та ін. Київ : НАВС, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 46 с.
17. Дії учасників слідчо-оперативної групи на місці події, пов'язаної з вибухом : метод. рекомендації / Я. В. Фурман, Ю. П. Приходько, М. В. Нечеснюк та ін. Київ, 2018. 44 с.
18. Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків з виявлення та ліквідації підпільних нарколабораторій : посіб. / М. С. Хруппа, Д. Й. Никифорчук, В. А. Семенюк та ін. Київ, 2004. 191 с.
19. Дорожньо-транспортні пригоди : особливості розслідування / А. М. Шабай, С. О. Шевцов, К. В. Дубонос. Харків : Факт, 2003. 127 с.

20. Досвід країн Європейського Союзу щодо виявлення та розслідування відмивання злочинних доходів із використанням цифрової валюти (криптовалюти) : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, В. В. Тацієнко, А. П. Запотоцький, Ю. М. Лагодзінська. Київ, 2017. 84 с.
21. ДТП : огляд, документування, аналіз : практ. порадник / С. О. Шевцов, В. І. Дячук. Київ, 2013. 264 с.
22. Єфімов М. М. Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посіб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 125 с.
23. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. Харків : Одиссей, 2005. 312 с.
24. Журавель В. А. Криміналістичні методики : сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 302 с.
25. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва : монографія. Київ: НАВС, 2018. 320 с.
26. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій : метод. рекомендації / С. В. Албул, С. В. Андрусенко. Одеса : ОДУВС, 2018. 100 с.
27. Калюга К. В. Мистецтво здобувати та використовувати інформацію щодо особи злочинця. Київ : Право. 2019. 256 с.
28. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів : посіб. / О. В. Процюк, Е. М. Кісілюк, М. П. Климчук, О. Є. Омельченко та ін. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2014. 111 с.
29. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2009. 960 с.
30. Коваленко А. В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів : монографія. Сєверодонецьк, 2018. 267 с.
31. Коновалова В. Е. Убийство : искусство расследования. Харьков : Факт, 2001. 311 с.
32. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография / В. П. Корж. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

33. Костенко М. В. Вбивства на замовлення : криміналістична характеристика. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 160 с.
34. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків / В. А. Колесник, І. В. Гора. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
35. Криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів : монографія / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. 430 с.
36. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов та ін. Київ, 2011. 177 с.
37. Криміналістичні засоби та методи розкриття та розслідування кримінальних правопорушень : підручник / О. М. Цільмак, О. Є. Користін, О. С. Шаптала, Д. В. Талалай. Одеса, 2015. 302 с.
38. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : Правник, 2000. 450 с.
39. Мастерство раскрытия преступлений : пособие / В. П. Бахин, С. С. Чернявский, В. В. Юсупов. Киев, 2014. 96 с.
40. Методика розслідування квартирних крадіжок : навч.-метод. посіб. / В. С. Бондар та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 400 с.
41. Методика розслідування квартирних крадіжок : навч.-метод. посіб. / В. С. Бондар, С. В. Головкін, О. А. Єршов та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2011. 399 с.
42. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів, 2011. 323 с.
43. Методика розслідування окремих кримінальних правопорушень (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / Г. П. Власова, Г. О. Ганова, В. М. Гусаров та ін. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 146 с.
44. Методичні рекомендації з виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / О. О. Крюков, О. М. Стрільців, І. А. Ботнаренко та ін. Київ : Фенікс, 2017. 159 с.
45. Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : словник-довідник для працівників правоохоронних органів / В. Ю. Шепітько, А. М. Полях, Н. М. Макаренко, Г. П. Петюнін. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2016. 402 с.

46. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. М. Черноус. Вінниця : ТОВ «Твори», 2018. 292 с.
47. Огляд повітряних суден на наявність вибухонебезпечних предметів : метод. рекомендації / П. Є. Антонюк, Ю. П. Приходько, А. В. Кофанов, В. І. Василичук. Київ : МВС України, 2015. 82 с.
48. Організація і тактика розслідування вбивств через необережність : монографія / А. В. Іваниця, М. М. Єфімов. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 148 с.
49. Організація початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень : збірник матеріалів практики / О. З. Гладун, В. П. Стадник, О. В. Яковлев, С. В. Янчишин. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. 68 с.
50. Організація розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / А. Ф. Волобуєв та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 567 с.
51. Особливості досудового розслідування за фактами незаконного видобування бурштину-сирцю : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, Д. О. Алексеева-Процюк, В. І. Василичук та ін. Київ : НАВС, 2015. 64 с.
52. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, А. А. Вознюк та ін. Київ : НАВС, 2015. 104 с.
53. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю / С. С. Охріменко, О. Ю. Хахуцяк, С. О. Заїка. Київ, 2016. 74 с.
54. Остапчук М. С. Методика розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. Львів, 2015. 250 с.
55. Пиріг І. В., Самсонова В. В. Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів : монографія. Дніпро, 2017. 151 с.
56. Поліщук В. В., Мельник Р. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв та об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю : монографія. Київ : ЦУЛ, 2017. 173 с.
57. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх ана-

- логів або прекурсорів : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітько. Харків : Право, 2010. 160 с.
58. Призначення судових експертиз під час неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : метод. рекомендації / С. С. Охріменко, В. В. Юсупов, А. В. Самодін та ін. Київ : НАВС, 2016. 42 с.
59. Протидія злочинам, пов'язаних із сепаратистськими діями : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, В. І. Василичук, В. Л. Костюк та ін. Київ : НАВС, 2015. 70 с.
60. Протидія перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, Л. В. Опришко, А. В. Даніель та ін. Київ : НАВС, 2017. 50 с.
61. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : наук.-практ. посіб. / О. З. Гладун, К. К. Арушанян, О. В. Амелін та ін. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 204 с.
62. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.
63. Розкриття квартирних крадіжок працівниками карного розшуку : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, В. І. Василичук, М. М. Марков та ін. Київ, 2018. 55 с.
64. Розслідування зґвалтувань минулих років : метод. рекомендації / В. Я. Горбачевський, О. В. Кубарева, Н. О. Симоненко. Київ, 2018. 51 с.
65. Розслідування злочинів : міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус. Київ : КНТ, 2008. 447 с.
66. Розслідування злочинів, вчинених засудженими у місцях позбавлення волі : навч. посіб. / В. К. Весельський, В. В. Пясковський, М. М. Сербін. Київ : КНТ, 2008. 196 с.
67. Розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним розповсюдженням у мережі Інтернет медійного контенту провайдерами програмних послуг та Інтернет-провайдерами : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко, А. В. Самодін та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 44 с.

68. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів» : метод. рекомендації / О. В. Воробей, І. Р. Курилін, С. В. Солодченко. Київ : ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ», 2018. 48 с.
69. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Ю. Б. Комаринська, О. І. Галаган. Київ : ЦУЛ, 2013. 123 с.
70. Розслідування незаконного збагачення : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін. Київ, 2018. 85 с.
71. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, О. М. Брисковська та ін. Київ, 2017. 64 с.
72. Розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, О. В. Таран, А. М. Волинська. Київ, 2017. 42 с.
73. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пяковський ; 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури. 2014. 320 с.
74. Розслідування порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : метод. рекомендації / О. М. Стрільців, А. В. Окушко, А. В. Мельниченко. Київ, 2017. 49 с.
75. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : метод. рекомендації / О. В. Таран, В. М. Кіцелюк, М. А. Грига. Київ, 2017. 48 с.
76. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Р. М. Дударець. Київ, 2017. 95 с.
77. Розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань : метод. рекомендації / С. І. Ніколаюк, В. В. Пяковський, О. М. Фесенко. Київ : НАВС, 2017. 34 с.
78. Розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики : метод. рекомендації / В. М. Шурашкевич, М. А. Грига. Київ, 2018. 55 с.
79. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : навч. посіб. / С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, В. В. Черней та ін. Київ, 2013. 179 с.
80. Саінчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств : концептуальні і практичні основи. Одеса : Юридична література, 2004. 408 с.

81. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Харків : Ніка Нова, 2012. 382 с.
82. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / О. М. Цільмак, О. Є. Користін, О. М. Заєць та ін. Одеса : Фенікс, 2017. 352 с.
83. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / М. В. Кривонос, В. С. Бондар. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС, 2017. 412 с.
84. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Одес.нац. юрид. акад. 2002. 359 с.
85. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Одес. нац. юрид. акад.; Фенікс, 2007. 260 с.
86. Торгівля людьми в Україні (Проблеми розслідування) : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. К. Весельський, В. В. Пясковський. Київ : КНТ, 2007. 266 с.
87. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рекомендації / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ, 2017. 163 с.
88. Цимбал М. Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань) : монографія. Харків : Гриф, 2004. 192 с.
89. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.
90. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство : методологічні засади розслідування : монографія. Київ : «Хай-Тек-Прес», 2010. 623 с.
91. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
92. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 447 с.
93. Чорноус Ю. М., Сакаль А. П. Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними злочинними угрупованнями : навч. посіб. Київ : ВБ «Аванпост-прим», 2015. 195 с.

94. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : теорія і практика. Київ : Алерта, 2019. 536 с.
95. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя : еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
96. Шеремет А. П. Розслідування та запобігання вбивствам : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Чернівці : Наші книги, 2008. 248 с.
97. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія. Харків : Гриф, 2005. 176 с.

Інформаційно-довідкові системи, автоматизовані робочі місця, мультимедійні навчальні посібники, дистанційні курси

1. Автоматизоване робоче місце слідчого : інформаційно-довідкова програма / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, А. В. Самодін та ін. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://www.naiaiu.kiev.ua/arm/slidch_new/start.html.
2. Інформаційне забезпечення органів Національної поліції : мультимедійний навч. посіб. / В. А. Кудінов, В. Г. Хахановський, В. М. Смаглюк. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/inform_zabezpechennia/index.html.
3. Інформаційні технології в діяльності Національної поліції : мультимедійний навч. посіб. / В. А. Кудінов, О. Є. Пакриш, В. В. Підвисоцький. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/inform_tekhnolohii/info/autors.html.
4. Криміналістика : дистанційний курс навчання / А. О. Антошук, В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус та ін. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://dn.naiaiu.kiev.ua/login/index.php>.
5. Криміналістика : мультимедійний підручник / О. О. Алєєксєєв, В. В. Пяковський, А. В. Іщенко та ін. Київ, 2016. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/kriminalist/index.html>.
6. Кримінальний процес : мультимедійний навчальний посіб. / О. Ю. Хабло, Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурікова. Київ, 2016. *Національна ака-*

- демія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/public_html/info/autors.html.
7. Методика розслідування злочинів : дистанційний курс навчання / А. О. Антошук, В. В. Пясковський, А. В. Самодін та ін. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://dn.naiau.kiev.ua/login/index.php>.
 8. Особливості розслідування окремих видів злочинів : мультимедійний навч. посіб. / А. О. Антошук, В. В. Пясковський, А. В. Мирівська та ін. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://arm.naiau.kiev.ua/books/orovz/index.html>.
 9. Робоче місце експерта з трасологічних досліджень : навч. інформ.-довідкова програма. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/arm/arm_trasolog/index.html.
 10. Робоче місце експерта-вибухотехніка : інформ.-довідкова програма. Київ, 2018. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/arm/arm_bmb_exp/index.html.
 11. Робоче місце працівника підрозділів протидії наркозлочинності : автоматизоване робоче місце. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/arm/bnon_2015/index.html.
 12. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : мультимедійний навч. посіб. / О. А. Осауленко, Г. М. Степанова, А. В. Самодін та ін. Київ, 2018. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/slidchi_rozdii/index.html.
 13. Судова медицина та психіатрія : дистанційний курс навчання / А. О. Антошук, О. О. Несен, О. В. Чуприна та ін. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://dn.naiau.kiev.ua/login/index.php>.
 14. Судова медицина : мультимедійний навч. посіб./ О. О. Несен, О. В. Чуприна, А. В. Самодін та ін. Київ, 2018. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/index.html.
 15. Теорія і практика криміналістичної інформатики : мультимедійний навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. Г. Хахановський, В. М. Смаглюк та ін. Київ, 2017. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/kryminalist_inform/index.html.
 16. Криміналістичне дослідження металюї холодної зброї : мультимедійний навч. посіб. Київ, 2015. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://arm.naiau.kiev.ua/books/xolodna-zbroya/index.html>.

17. Судове почеркознавство : мультимедійний навч. посіб. / Є. Ю. Свобода, К. П. Ключник. Київ, 2015. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/sudove_pocherkoznavstvo/avtoru.html.
18. Участь спеціаліста в огляді місця події : довідник : практичний посіб. Київ, 2018. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/dovidnyk_ohliadmp/index.html.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арешонков Віталій Володимирович – провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, адвокат, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Антонюк Поліна Євгеніївна – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Антошук Андрій Олександрович – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Атаманчук Володимир Миколайович – завідувач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Вакулик Ольга Олексіївна – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Весельський Віктор Казимирович – начальник кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (2004–2015 р.р.), кандидат юридичних наук, професор

Вознюк Андрій Андрійович – завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Волошин Олексій Гнатович – старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

Воробей Олена Вячеславівна – професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Герасименко Лариса Володимирівна – завідувач кафедри забезпечення фінансової безпеки та фінансового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Дабіжа Дмитро Вікторович – заступник начальника відділу Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України, кандидат юридичних наук

Жалдак Ірина Анатоліївна – старший слідчий в особливо важливих справах 2-го відділу управління організації досудового розслідування Голо-

ного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук

Журавель Вадим Васильович – завідувач лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, кандидат технічних наук

Іщенко Андрій Володимирович – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (2010–2019), доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Климчук Михайло Павлович – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кобилянський Олег Леонідович – професор кафедри кримінального права юридичного факультету Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат юридичних наук, доцент

Комаринська Юлія Борисівна – заступник директора навчально-наукового інституту № 3 з навчально-методичної та наукової роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кононенко Наталія Олександрівна – старший викладач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кофанов Андрій Віталійович – професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кофанова Олена Сергіївна – доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Курилін Іван Ростиславович – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янчиков Євген Дмитрович – професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», доктор юридичних наук, професор

Мировська Анна Всеволодівна – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Михальчук Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Мотлях Олександр Іванович – завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Нікітіна-Дудікова Ганна Юрійвна – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Патик Леся Леонідівна – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Полях Анатолій Михайлович – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України

Пясковський Вадим Валерійович – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Радецька Валентина Яківна – головний спеціаліст управління у справах учасників АТО Департаменту персоналу, освітньої та наукової діяльності МВС України, кандидат юридичних наук, доцент

Садченко Олександр Олексійович – професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту №2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Саковський Андрій Анатолійович – директор навчально-наукового інституту №2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Самодін Артем Володимирович – завідувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Свобода Євгенія Юрійвна – професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту №2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сергєєва Діана Борисівна – професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Сокиран Федір Михайлович – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сорока Ірина Вікторівна – викладач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Старушкевич Анатолій Володимирович – професор кафедри фінансових розслідувань Університету державної фіскальної служби України, кандидат юридичних наук, доцент

Стратонов Василь Миколайович – професор кафедри галузевого права Херсонського державного університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії вищої освіти України

Хахановський Валерій Георгійович – професор кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Чернявський Сергій Сергійович – проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Чорноус Юлія Миколаївна – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Юсупов Володимир Васильович – провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Навчальне видання

Пясковський Вадим Валерійович,
Чорноус Юлія Миколаївна,
Самодін Артем Володимирович та ін.

КРИМІНАЛІСТИКА

Підручник

За загальною редакцією *В. В. Пяковського*

2-ге видання, перероблене і доповнене

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку з оригінал-макета 28.11.2019.
Формат 60×90 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 47. Обл.-вид. арк. 35,91. Вид. № 2338.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Т. В.
Тел. (057) 717-28-80